

26657

I. CİLT

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Zerrin KÖŞKLÜ

I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1774-1789)

OSMANLI DİNİ MİMARİSİ

I

Yüksek Lisans Tezi

Tez Yöneticisi

Doç.Dr. Hamza GÜNDOĞDU

ERZURUM-1993

V.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV-VII
I. GİRİŞ	1
A- I. Abdülhamid Döneminde Siyasal ve Sosyal Durum	1
B- I. Abdülhamid Dönemi İçinde Gelişen Türk Mimarî Üslûbu	4
a- Erken ve Klasik Dönem Osmanlı Mimarî Üslûbu	4
b- Batılılaşmaya Geçiş ve Gelişen Batılılaşma Akımları	12
C- I. Abdülhamid Vakfiyesi	19
II. KATALOG	22
A- I. Abdülhamid Döneminde Yapılıp Günümüze Ulaşan Yapılar	22
a- Külliyeler	22
1- İstanbul/ I. Abdülhamid Külliyesi	22
2- İstanbul/ Beylerbeyi Külliyesi	45
3- Gülşehir/Karavezir Paşa Külliyesi	63
4- Yozgat/Çapanoğlu Külliyesi	75
b- Camiler	95
1- Yozgat/Cevahir Ali Efendi Camii	95
2- Safranbolu/Kazdağlıoğlu Camii	99
3- İstanbul/Emirgân Camii	103
4- İsparta/Kavaklı (Peygamber) Camii	112
5- İstanbul/Kalyoncular Kışlası Camii	115
6- Balıkesir/Yeşilli Camii	117
7- Erzurum/Cennetzade Camii	120

	Sayfa
8- Yozgat/Türkmensarlar Köyü Çapanoğlu Camii	123
9- İstanbul/Şebsefa Kadın Camii ve Mektebi	126
B- I. Abdülhamid Döneminde Onarılmış ve Değişiklik Geçiren Yapılar	130
a- Değişiklik Geçiren Yapılar	130
1- İzmir/Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii	130
2- Bursa/Nalbantoğlu Camii	137
3- Isparta Hacı Abdi (İplik Pazarı) Camii	141
b- Onarılan Yapılar	144
III- DEĞERLENDİRME-KARŞILAŞTIRMA	146
IV- SONUÇ	226
SUMMARY	228
V- BİBLİYOGRAFYA	229
VI- PLAN VE RESİM LİSTESİ	244
Planlar	244
Resimler	246

ÖNSÖZ

Osmanlı Sanatı XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam eden Batılı akımların etkisinde kalmıştır. Batılılaşma olarak adlandırılan bu dönem, Osmanlı mimarisinde çeşitli üsluplarla kendini belli eder.

Tezimde incelemeye çalıştığım I. Abdülhamid dönemi eserleri, XVIII. yüzyıl sonlarında Batılılaşma olarak nitelendirdiğimiz bir dönemde, İstanbul ve Anadolu'da yapılmış özgün örneklerdir.

I. Abdülhamid, kısa süren (1774-1789) saltanatına rağmen oldukça fazla eser yaptırmıştır. Devletin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum göz önüne alınırsa, I. Abdülhamid dönemindeki yapılaşmanın hiç de küçümsenemeyecek boyutta olduğu anlaşılır.

Bu dönem, Osmanlı Sanatında Batı etkisinde gelişen üslupların uygulandığı ve bu üslupların geleneksel şemalarla kaynaştırıldığı bir ara kesittir.

I. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dini Mimarisi olarak ele aldığım bu çalışmada sadece I. Abdülhamid döneminin dini yapılarına değindim ve dönem içerisindeki yerini değerlendirmeye çalıştım. Bu çalışmada incelenen yapılara ait kitabe okunuşları çeşitli kaynaklardan alıntılar olup, bariz olan okunuş hataları düzeltilmeye çalışılmıştır.

Bu konunun hazırlanmasında beni teşvik eden ve olumlu eleştirileri ile yönlendiren Hocam Doç. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya teşekkür ederim. Ayrıca fikirleri ile çok yönlü düşünmeye sevkeden hocam Prof. Dr. Zafer BAYBURTLUOĞLU'na ve çizimleri gerçekleştiren Aslı SARAÇOĞLU'na da teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

- Acun, H.; Vak. Der., XIII: Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII., Ank., 1981.
- Alpay, İ.B.; I. Sultan Abdülhamid: Alpay, I. Birol; "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", Sanat Tarihi Yıllığı, VIII, 1978, İst., 1979.
- Altun, A.; Orta Asya: Altun, Ara; "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I., İst., 1988.
- Arel, A., Onsekizinci Yüzyıl: Arel, Ayda; Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İst., 1975.
- Arık, R.; Tasvir Sanatı: Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ank., 1976.
- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri: Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986.
- Ateş, İ.; Vak. Der., XIV: Ateş, İbrahim; "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", Vakıflar Dergisi, XIV, Ank., 1982.
- Baykal, K.; Bursa: Baykal, Kazım; Bursa Eski Eserleri Sevenleri Kurumu, 1958 Senesi Çalışmaları, Bursa 1959.
- Cunbur, M.; I. Abdülhamid: Cunbur, Müjgan; "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", D.T.C.F. Dergisi, 1964.
- Duru, M.; Vak.Der., XIII: Duru, Mehmet; "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981.
- Duygu, S.; Yozgat Tarihi: Duygu, Süleyman; Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İst., 1953.
- Engin, S.; Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6: Engin, Süha; "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S.6, Ank., 1987.
- Eyice, S.; Ahmed III: Eyice, Semavi; "Ahmed III. Kütüphanesi, İslâm Ansiklopedisi, C. II, İst., 1989.
- Eyice, S.; Büyük Hamam: Eyice, Semavi; "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. XI, S. 15, 1960.

- Gökoğlu, A.; Paflagonya: Gökoğlu, Ahmet; Paflagonya, Kastamonu 1952.
- İnci, N.; Vak.Der., XIX: İnci, Nurcan; "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985.
- Koçu, R. E.; İst. Ans. C.I: "Abdülhamid I", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958.
- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. VIII: Koçu, R. Ekrem; "Emirgân Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1961.
- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V: Koçu, R. Ekrem; "Beylerbeyi Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. V., İst., 1961.
- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I: Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri İle Üsküdar Tarihi, C. I, İst., 1976.
- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi: Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İst., 1960.
- Kuban, D.; Osmanlı Dini: Kuban, Doğan; Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İst., 1958.
- Kuban, D.; Barok Mimarisi: Kuban, Doğan; Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954.
- Kuban, D.; Türkiye Sanatı: Kuban, Doğan; 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İst., 1973.
- Kumbaracılar, İ.; İst. Sebilleri: Kumbaracılar, İzzet; İstanbul Sebilleri, İst.,1938.
- Kuran, A.; Sinan: Kuran, Aptullah; Mimar Sinan, İst., 1986.
- Kuran, A.; Mimar Sinan'ın Camileri: Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Camileri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I., İst., 1988.
- Kuran, A., Sinan'ın Türbeleri: Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Türbeleri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I., İst., 1988.
- Önge, Y.; Türk Hamamları: Önge, Yılmaz; "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I., İst., 1988.
- Önge, Y.; Önasya, C. IV: Önge, Yılmaz; İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri, Önasya, C. IV, S. 40, İst., 1968.

- Ötügen, Y.; Osmanlı Medreseleri: Ötügen, Yıldız; Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinden Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri, Araştırma Dergisi, Atatürk Ü. E. F. Yayını, Ank., 1978.
- Öz, T.; İstanbul: Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. I, Ank., 1987.
- Öz, T.; İstanbul II: İstanbul Camileri, C. II, Ank., 1987.
- Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50: Özsayınır, Z. Cihan; "İstanbul Beylerbeyi Camii", İlgı, S. 50, 1987.
- Renda, G.; Resim Sanatı: Renda, Günsel; Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ank., 1977.
- Sözen, M.; Mimar Sinan: Sözen, Metin; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975.
- Tarih-i Cevdet; C. II: Tarih-i Cevdet; 2. Tab'ı Dersaadet 1309, Matbaa-i Osmaniye, C. II.
- Uzunçarşılı, İ. H.; Belleten, 38/150: Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Çapanoğulları", Belleten, 38/150, 1974.
- Ülgen, A.; Tanzimat Günlerinde: Ülgen, Aygün; "Tanzimat Günlerinde Türk Mimarî Üslûbu", Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine Giren Üslûplar ve Üslûp Özellikleri, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 7, Nisan, 1990.

Bunların yanı sıra metin içinde aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır:

- a.g.e.: Adı geçen eser
- a.g.m.: Adı geçen makale
- a.g.tez: Adı geçen tez
- Ank.: Ankara
- Atatürk Ü. E. F: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Atatürk Ü. İ. F: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- A. Ü. D.T.C.F.: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
- C: Cilt
- D.T.C.F.: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

VII

- Ege Ü. E. F: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

- İst.: İstanbul

- İst. Ans: İstanbul Ansiklopedisi

İ.T.Ü. Mim. Fak.: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

- İ.Ü.E.F.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

- mad: Madde

- nr: Numara

- S.: Sayı

- s.: Sayfa

- Vak. Der.: Vakıflar Dergisi

- VD.: Ve diğerleri

- Vd.: Ve devamı

I- GİRİŞ

I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SİYASAL VE SOSYAL DURUM

I. Abdülhamid, III. Ahmed'in, III. Mustafa'dan sonra hükümdar olan ikinci oğludur. 20 Mart 1725'te İstanbul'da doğmuş, büyük kardeşi III. Mustafa'nın ölümü üzerine 21 Ocak 1774'te Osmanlı Devletinin buhranlı bir döneminde 49 yaşında padişah olmuştur ¹.

I. Abdülhamid, ilk önce III. Mustafa devrinde başlamış olan Osmanlı-Rus Savaşını 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalayarak sonuçlandırmıştır ².

I. Abdülhamid tahtta bulunduğu 1774 yılından 1789'a kadar dış olayların yanı sıra iç olaylara da eğilmiştir. Anadolu'da yıllardır ortalığı karıştıran askerî ayaklanmalar üzerinde ciddi bir şekilde durmuş ve 1775-1776 yıllarından itibaren bunların bir kısmının bastırılmasını sağlamıştır. Fakat memleket içinde sulh ve sükûn temin edilmeye çalışılırken Arap yarımadasında Vehhabilik hareketinin yayılması önlenememiştir. Sonunda Menid Emiri Abdülaziz Bin Suud, Orta Arabistan'a hakim olmuştur. Bu olaylarla birlikte İran ile olan ilişkiler de bozulmaya başlamıştır. Osmanlılarla İranlılar arasında sınır olaylarından doğan mücadeleler, I. Abdülhamid'in saltanatı boyunca devam etmiştir ³.

I. Abdülhamid döneminde Rusya ile olan ilişkiler Kırım Hanlığı üzerinde nüfuz mücadelesi yüzünden çok nazik bir safhaya girmiş ve iki taraf arasında gelişen olayların bir savaş haline dönüşeceği sırada Fransızların araya girmesiyle İstanbul'da Aynalıkavak Kasrı'nda yapılan görüşmeler sonucu "Aynalıkavak Tenkihnamesi" imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ruslar yalnız Kırım üzerinde değil, Balkanlardaki bütün Hıristiyan halkı ve bilhassa Ortodokslar üzerindeki rollerini daha da kuvvetlendirmiş oldular ⁴.

Bu arada Kırım Hanı Şahin Giray'ın Rusların da teşviki ile Avrupai tarzda bir devlet kurmak istemesi ve bazı reformlara girişmesi, Kırım halkının isyanına yol açmıştır. Binlerce Müslümanın katli ile sonuçlanan bu olaylar sonucunda "Kırım Senedi" adı verilen üç maddelik bir antlaşma ile (1784'de) Kırım tamamen Rusya'ya ilhak edilmiştir ⁵.

Koca Yusuf Paşa'nın sadârete getirilmesiyle siyasi durum değişmiş, Rusya'yla yaşanan gergin günler I. Abdülhamid'in Rusya ve Avusturya'ya savaş açması ile sonuçlanmıştır. "1787 Seferi" adı verilen bu savaş, ilk olarak Özi muhafızının Kılburun Kalesini Ruslardan geri almak üzere yaptığı hücum ile başlamıştır. Fakat bu hücumu püskürten Ruslar, Özi Kalesini kuşatmışlardı. Yaş ve Hotin kalelerinin düşmesinden sonra bütün gayretlere rağmen durumda bir değişiklik olmamış, bu olaylar sırasında

sağlığı iyice bozulan I. Abdülhamid, Özi Kalesinin Ruslar tarafından işgalini bildiren "kaime"sini okurken aniden gelen bir felç sonucu 7 Nisan 1789 tarihinde vefat etmiştir. Naaşı İstanbul Bahçekapıda kendi adına yaptırdığı türbeye defnedilmiştir ⁶.

I. Abdülhamid, siyasi alandaki bazı başarısızlıklara rağmen ıslahat hareketlerine ve özellikle ordunun düzeltilmesine büyük önem vermiştir. Silahtar Seyyid Mehmed Paşa, Halil Hamid Paşa, Koca Yusuf Paşa ve Cezayirli Koca Yusuf Paşa gibi değerli devlet adamları sayesinde ıslahat işlerinde büyük başarı sağlamıştır ⁷.

XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'u gezen İtalyan rahip M. l'Abbé Toderini ⁸, Sultan I. Abdülhamid'den "Türklerin Edebiyatı Üzerine" adlı eserinde şöyle bahsetmektedir:

"Devrin hükümdarı Sultan Abdülhamid tabiatı icabı harpten çekinen, sakin karakterli bir şehzadeydi. Devamlı olarak edebiyatla meşgul oluşu onu çok merhametli yapmıştı. Padişah oluncaya kadar tek eğlencesi kitaplar ve haremdi. Tahta çıkınca da edebiyatın ve edebiyatçıların dostu ve hamisi oldu. Padişahlığa cülûsunda şâirlerin, nâzımların çoğu, ona ilerdeki ikbal ve azametini tasvir eden şiirler sundular. Abdülhamid hepsini mükâfatlandırmak istediği için pek çok kimseler bu yüzden büyük gelirler sağladılar. İmparatorluğun en bilgin üstadları tarafından yetiştirilen ve seçkin kitaplara mübtelâ olan padişah, sayıca az olmasına rağmen enfes yazmaları bakımından zengin bir genel kütüphane kurmuştur. Hükümdarlık zamanı Türk Edebiyatı için çok parlak bir devir olmuş, bu devirde matbaa yeniden ihya edilmiştir " ⁹.

I. Abdülhamid'in iyi niyetli ve çok gayretli bir padişah olduğu bilinmektedir. Padişahın halkına duyduğu sevgi, güçsüzlere, yoksullara, kimsesizlere karşı hissettiği merhamet, çeşitli hayır ve kültür kurumları tesis etme şeklinde meyvasını vermiştir. I. Abdülhamid'in inşa ettirdiği yapılar Fatih'in, II. Beyazıt'ın, Kanuni'nin yaptırdığı muhteşem külliyelerle her ne kadar mukayese edilmese bile, yine de önemlidir. Dışarda sonu hüsrarla biten savaşlara, kaybedilen topraklara ve bozulan mali düzene rağmen, I. Abdülhamid İstanbul başta olmak üzere birçok mimari eserin yapılmasını sağlamıştır ¹⁰.

DİPNOTLAR

1- Aktepe, Münir; "Abdülhamit I" mad., İslam Ansiklopedisi, C. I, İst., 1988, s. 213; Yücel Yaşar-Sevim, Ali; Türkiye Tarihi, C. IV, Sabah, s. 63; Öztuna, Yılmaz; "I. Abdülhamid Devri Türkiye'sinin İç Olayları (1774-1789)", Büyük Türkiye Tarihi, C. IV, İst., 1978, s.368; Koçu, R. Ekrem; "Abdülhamid I", İstanbul Ansiklopedisi, İst., 1958, s. 90; Meydan Larousse, "Abdülhamit I", C. I, İst., 1969, s. 29; Yeni Türk Ansiklopedisi, "Abdülhamid I" mad., C. I, İst., 1985, s. 7-8.

2- Aktepe, Münir; a.g. mad., s. 214; Öztuna, Yılmaz; a.g.e., s. 366.

3- Aktepe, Münir; a.g.mad., s. 214.

4- Yücel, Yaşar-Sevim, Ali; a.g.e., s. 82-84; Öztuna, Yılmaz, a.g.e., s. 373.

5- Öztuna, Yılmaz; a.g.e., s. 375-376.

6- Öztuna, Yılmaz; a.g.e., s. 371; Aktepe, Münir; a.g.mad., s. 216.

7- Aktepe, Münir; a.g.e., s. 216.

8- Toderini, M. l'Abbé; De la Littérature des Turcs, Vol. II, Paris: Chez Poincot, 1789, p. 130; Cunbur, Müjgân; I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi, D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 26.

9- Cunbur, Müjgân; a.g.m.,s. 26;Meydan Larousse;"Abdülhamid I". C. I, İst., 1969, s. 30.

10- Cunbur, Müjgân; a.g.m., s. 17.

I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE GELİŞEN TÜRK MİMARİ ÜSLÜBU

a- ERKEN VE KLASİK DÖNEM OSMANLI MİMARİ ÜSLÜBU

Osmanlı-Türk Sanatı, Doğu ve Batı uygarlıklarının birleşmesinden doğan bir sentez durumundadır ¹.

XI. ve XII. yüzyıl Selçuklu dönemi, İslâm öncesinden gelen motifler ile Ortaçağ İslâm desenlerini karıştırmış, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da gelişen bölgesel kültür bu bileşimle yoğrulmuş ve XV. yüzyılda Türk-İslâm Sanatı, Batı Anadolu'da yeniden doğmuştur ². Özellikle mimaride devleşen Osmanlı Sanatı, İslâm kültürü üzerine kurulmuştur. Osmanlı mimarları Ortaçağ ve İslâm geleneğinin ötesinde geleneksel mekân kuruluşunu, köklü bir sanat değişimi ile gerçekleştirmiştir ³.

Erken İslâm mimarisinde görülen yatay kitle kuruluşu ve içedönük mimari düzen, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu çağları için de geçerlidir ⁴.

Osmanlı mimarisinin temel birimi, kubbeli kare mekândır. Şüphesiz kubbeli kare mekân Osmanlı mimarisiyle doğmuş yeni bir atılım değildir. X. yüzyıla tarihlenen Buhara İsmail Samani Türbesi ve Özbekistan'da Tim'de bulunan 978 tarihli Arap Ata Türbesi, kubbeli yapılarıdır. Melikşah zamanında (1072-92) yaptırılan İsfahan, Ebu Şüca Muhammed tarafından (1105-1118) yaptırılan Gülpayegân ve 1135 tarihli Zevvare Cuma Mescidlerinin önlerinde yer alan kubbeli mekânlar Büyük Selçuklu mimarisinde de kubbenin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir ⁵.

Gerek mihrap önü kubbesi, gerekse kubbeli kare mescid yapımı, XII. ve XIII. yüzyılda Artuklu, Danişmentli ve Anadolu Selçuklu dönemlerinde, XIV. ve XV. yüzyıllarda Beylikler döneminde devam etmiş ve bu yolla Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılar kubbeyi küçük yapılarda denedikten sonra, orta mekân ve eyvan bölümlerine de yaymış ve daha sonra yapıyı oluşturan tüm birimlere uygulamak suretiyle mimari sistemin ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir ⁶. Böylece Osmanlı Mimarisinde çok kubbeli ulu cami planı doğmuştur.

Bu bakımdan Bursa Ulu Camiini Osmanlı mimarisinde bir dönüm noktası olarak değerlendirmek yerinde olur. 1396-1400 yıllarına tarihlenen cami, yirmi kubbeli ve enine dikdörtgen planlı oluşuyla iç mekân genişletilmesi eğiliminin ilk akılcı örneğidir ⁷. Fakat çok kubbeli Osmanlı cami, büyük orta kubbeye dönüşünceye ve ağır duvar payeleri revak ve galerilerle hareketleninceye kadar Osmanlı camilerinin dışı açılma süreci tamamlanmış sayılmaz. Orta mekânın tek bir kubbe altında toplanması, XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Edirne Üç Şerefeli Camiide ve yüz yıl sonra İstanbul Şehzâde Mehmed Camiinde (1548) gerçekleşir ⁸.

Üç Şerefeli Camii, ortada 24 m. çapında bir kubbe ve bu kubbenin iki yanında yer

alan ikişer küçük kubbe ile örtülü iki kare mekândan oluşmaktadır. Yan kubbelerin çapı, orta kubbenin çapından daha küçük olup, kubbeler orta kubbeden daha aşağıda tutulmuştur. Ortada kubbeyi destekleyen yan mekânlar merkezde bir yükselmeye neden olmuş, bu da çok üniteli Osmanlı camilerinde görmediğimiz yeni bir mimarî ifadenin doğmasına yol açmıştır ⁹.

1765 depreminde çöken 1462-1470 tarihli ilk Fatih Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii ile başlayan merkezileşme akımını bir adım daha ileriye götürmüştür. Fatih Camiinde orta mekânı örten ana kubbe, mihrap yönünde bir yarım kubbe ile desteklenerek yan sahnınlar üçer kubbeli hale getirilmiştir ¹⁰.

Fatih Camiinin bu hamlesini 1505'de tamamlanan İstanbul Beyazıd Camii devam ettirmiştir. Beyazıd Camiinde orta mekânın kuzeyine de yarım kubbe eklenmek suretiyle yapı hem önden hem arkadan genişletilmiş, yan sahnılarda kubbe sayısı dörde çıkarılmıştır. Böylece geleneksel şemaya uygun olan Üç Şerefeli Camiinin aksine Beyazıd Camiinde eni ve boyu eş olan kare planlı bir kitle elde edilmiştir ¹¹.

XVI. yüzyıl, Osmanlı Devletinin siyasal ve askerî gücünü üç kıtada kabul ettirdiği ve mimarının buna paralel olarak doruğa ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde siyasal gücü Kanuni Sultan Süleyman, mimariyi ise Sinan temsil eder.

Osmanlı klasik mimarisi ile anılan Sinan için E. Kühnel, "Rönesans öncüleri tarzında deha sahibi olan Sinan bir döneme kişiliğinin damgasını vurmuş, XVI. yüzyıl Türk mimarî üslûbu onun eserlerinde en anıtsal ve en belirgin ifadesine kavuşmuştur" diyerek Sinan'ı bir Rönesans sanatçısı ile eş tutmuştur. Diez ve Aslanapa ise, "Sinan Michelangelo ile aynı devrin sanatçısı olup, ondan çeyrek yüzyıl kadar daha çok yaşamıştır. Fatih'in Ayasofyadan sonra ilk büyük yapıyı tesis etmesiyle daha XV. yüzyılda İstanbul'da ve diğer taraftan Roma'da antik mimarının Rönesansı başlıyordu. Aynı zamanda Bramante, Peruzzi, Sangallo gibi Romalı mimarlar yeni Sen Piyer Kilisesinin merkezî yapısını yükseltmeye çalışıyorlardı. Michelangelo da buna çalıştı. Sinan ise İstanbul ve Edirne'de merkezî kubbe konusundaki varyasyonlarını tasarladı ve camilerinde bunları tahakkuk ettirdi" cümleleriyle bir yandan Osmanlı Sanatı ile Batı Rönesansı, bir yandan da Sinan ile Michelangelo arasında paralellikler kurmuşlardır ¹².

Sinan, merkezi planlı selatin camilerinden önce tek kubbeli cami planları denemiş ve onları geliştirme yoluna gitmiştir.

Sinan'ın ilk önemli selatin camii olan Şehzade Mehmed Camii (1548) merkezî planlı şemanın ideal bir sentezidir. Sinan bu camide orta kubbeyi dört yönde simetrik örtü

sistemi ile destekleyerek, kare tabanı merkezi plan için ideal bir biçim olarak düşünmüştür. Bu camide orta kubbe, yarım kubbe ve ağırlık kuleleriyle bütünleşerek Sinan'a özgü piramidal üst örtü düzenini meydana getirmiştir ¹³.

Sinan'ın Şehzade Mehmed Külliyesinden sonra ikinci anıtsal eseri olan İstanbul Süleymaniye Külliyesi, Cami, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü adlarıyla anılan Medreseler, Darü'tıbb, Darü'lhadis ve Darü'lkurra gibi eğitim birimleri ile Darüşşifa, İmaret, Tabhane, Türbeler, Hamam, Çarşı ve Han gibi birçok birimlerden oluşur. Süleymaniye Külliyesinde konaklama ve beslenme işlevi Şehzade Mehmed Külliyesi birimlerine göre daha yakın düşünülmüş, yapılar arasındaki ilişki vurgulanmıştır. Sinan bu külliye de menzil külliyesinin kervansaray-imaret-hamam üçlüsü ile şehir külliyelerinin medrese ve darüşşifa yapılarını görkemli bir cami çevresinde ayrı gruplar halinde yerleştirmiştir. Ama buna rağmen tüm aktiviteler eğitim işlevine oranla arka plana itilmiştir. Çünkü onaltı ayrı medreseden oluşan Fatih Külliyesi gibi İstanbul Süleymaniye Külliyesi de çeşitli bilim dallarının bir arada okutulduğu üniversite geleneğine uygun öğrenim sitesi olarak planlanmıştır. Osmanlı klasik mimarisinde son derece ilginç ve bir benzeri olmayan bu medreseler, özgün örneklerdir ¹⁴.

Süleymaniye Külliyesindeki Camii, büyük kubbeli ana kitle ile onun önünde yer alan dört minareli şadırvan avlusundan oluşur. Plan ve kitle kuruluşu bir bakıma İstanbul II. Beyazıt Camiine dönmüştür. Dört fil ayağı üzerinde yükselen büyük kubbe, kuzey ve güney yönde iki yarım kubbeyle desteklenmiş, bu yarım kubbeler eksedrarlarla genişletilerek yan sahnalar beşer küçük kubbeyle örtülerek üst yapı tamamlanmıştır ¹⁵. Klasik ölçülerin verdiği sadelik ve zarafet, caminin genelinde hissedilmekte, yan cephelerde görülen iki katlı revaklı balkonlar, dıştan bu zarafeti tamamlamaktadır.

Klasik Osmanlı mimarisinin geleneksel enlemesine kuruluş düzeni, orta kubbesi altıgen ve sekizgen tabana oturan camilerde de rahat uygulanmıştır. Sinan'ın 1555 yılında gerçekleştirdiği Beşiktaş Sinan Paşa Camii, hem orta kubbesi altıgen tabana oturan örtü biçiminin, hem de aynı avluyu paylaşan cami-medrese ikilisinin ilk deneimidir. Plan ve kuruluş itibarıyla Edirne Üç Şerefeli Camiini hatırlatan Sinan Paşa Camii, Sinan üslubuyla ele alınmış olmasıyla dikkat çeker ¹⁶. Bu türün gelişme örneği genellikle 1560'lı yıllara tarihlenen Topkapı Kara Ahmed Paşa Camii ile verilmiştir ¹⁷.

Klasik dönem camileri içerisinde özel bir yeri olan Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Camiini (1571) tek kubbeli cami türü ile, geleneksel, enlemesine kitle yapısını kaynaştıran başarılı bir sonuç olarak değerlendirmek yerinde olur. Bir başka deyişle Sinan, Sokollu Camiinde, dersanenin altından geçilen avlu girişinden, medresenin

farklı görüntüsünden ve zarif çinilerinden çok, geleneksel hatları klasik hatlarla bütünleştirilen mimarisiyle dikkatleri çekmek istemiştir ¹⁸.

Altıgen tabana oturan camilerde olduğu gibi sekizgen tabana oturan camilerde belirli bir üslup çizgisi takip etmek mümkündür. Bu şemanın içte ve dışta açıkça ifadesini bulduğu ilk Sinan eseri, İstanbul Rüstem Paşa Camiidir (1561). Rüstem Paşa Camii'nin fevkani yapısı ve sekizgen tabana oturan orta kubbesi kadar, çini süslemeleri de dikkat çekicidir ¹⁹.

1568-1569 yıllarında başlanıp 1574-1575'de tamamlanan Edirne Selimiye Camii ile Sinan, ilkelerini saptadığı Klasik Osmanlı Mimarisinin en doyurucu ve en anlamlı eserini vermiştir ²⁰.

Sinan, Selimiye Camii ile, mekân bütünlüğüne ulaşma çabalarının yanında, her yönden sanatının doruk noktasına ulaşmıştır. Ayasofyayı geride bırakan muazzam kubbe için Sinan'ın ifadelerini Saii Mustafa Çelebi şöyle belirtmektedir: "Şehr-i Edirne'ye Kemal-i mertebe nazar-ı sefakatleri olmağın bir câmi binâsına emr-ü Hümayunları oldu ki rûzgârda misâli olmaya. Bu hakîr dahi bir resm-i âlî eyledim ki Edirne içinde menzûr-ı halk olan dört minaresi kubbenin dört cânibinde vaki olmuşdur. Hep üç şerefelidir. Üçer yollu ve ikisinin yolları başka başka vâki olmuşdur. Ol mukaddemâ bina olunan Üç Şerefeli bir kule gibidir. Gayet kalındır. Ama bunun minaresi hem nazik, hem üçer yolları olmak gâyet müşkül olduğu ukalâya ma'lûmdur. Halk-ı cihân dâire-yi imkândan hariç dediklerinin bir sebebi, Ayasofya kubbesi gibi kubbe Devlet-i İslamiyyede bina olunmamışdır deyü küffâr-ı fecerenin mi'mar geçinenleri müslümanlara galebemiz vardır derler imiş. Ol kadar kubbe tutdurmak gâyet müşkildir dedikleri bu hakîrin kalbinde kalmışdı. Mezkûr cami binasında himmet idüb bi'avnillah-i te'âlâ sâye-i Sultan Selim Han'da ızhâr-ı kudret idüb bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zir'a kaddin ve dört zir'a derinliğin ziyâde ittim" ²¹.

Kısaca özetlemek gerekirse Edirne Selimiye Camii, Osmanlı Türk Mimarisinin ortaya koyduğu tüm yenilikleri bünyesinde toplayan bir yapıdır. İç mekânı dış görünüşle bağdaştıran 31.5 m. çapındaki sekizgen tabana oturan muazzam kubbeyi, kubbe mimarisinin zirvesi olarak kabul edebiliriz. Kademeli olarak gökyüzüne yükselen yapısıyla Selimiye Camii çok uzaklardan kendini belli eden bir özelliğe sahiptir. Dört köşesinde yer alan endamlı minareleri bu silüetini tamamlamaktadır. Edirne Selimiye Camiinde varılan mekân bütünlüğünün ve taşıyıcı sistemin görüntüsünü hafifleten ışık-gölge plastisitesine İslâm mimarisinde rastlanamamaktadır ²².

Osmanlı klasik mimarisi Selçuklu ve erken Osmanlı dönemlerine oranla daha akılcı ve ölçülüdür. Bu üslûp siyasal ve ekonomik gücün de etkisiyle evrensel ifadesini bulmuştur. Devletin ekonomik gücü ile boyutları büyüyen yapılarda süsleme aynı oranda artmamıştır. Yapıların cepheleri sade bir ifadeye bürünmüş, süsleme iç mekânda bütün ağırlığıyla vurgulanmıştır. Çini ve kalem işi ağırlıklı süslemeler, monoton iç yapıyı hareketlendiren unsurlardır. Duvarları baştan aşağıya çini süslemelerle kaplı olan Rüstem Paşa Camii (1561), süsleme bakımından klasik Osmanlı üslûbuna ters düşen yoğunluktadır ²³. Klasik cami örneklerinden biri olan Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Camiinde (1571) Osmanlı yapılarına has ideal süsleme düzeni daha başarılıdır.

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda askerî ve siyasal gücünün doruğuna ulaştıktan sonra ekonomik ve sosyal çalkantılar içine düşerek XVII. yüzyılda duraklama dönemine girmiştir. XVI. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan Osmanlı klasik üslûbu, XVII. yüzyıl sonlarına kadar ana çizgilerini ve temel niteliklerini korumuş ise de, Sinan klasisizmi daha o yaşamını sürdürürken belirli değişikliklere uğramıştır ²⁴.

DİPNOTLAR

- 1- Kuran, Aptullah; Mimar Sinan, İst., 1986, s. 235; Kuban, Doğan; Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İst., 1958, s. 12.
- 2- Kuran, A.; Sinan, s. 11; Altun, Ara; "Orta Asya Türk Sanatı İle Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, İst., 1988, s. 37-38.
- 3- Peköz, Birsen; "Türk Camilerinde Mekân Gelişimi" Önasya, Aralık 1966, S. 16, s. 10-22; Kuran Aptullah, Sinan, s. 11.
- 4- Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1989, s. 59; Kuran, A.; Sinan, s. 11; Yetkin, S. Kemal, Türk Mimarisi, Ank., 1970, s. 70.
- 5- Peköz, Birsen; a.g.m., s. 16.; Dilaver, Sadi; "Anadolu'da Tek Kubbeli Mescidlerin Mimarlık Yönündön Önemi", Sanat Tarihi Yıllığı, C. IV, İst. 1971, s. 17-24; Yetkin, S.K.; a.g.e., s. 70; Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 59-64.
- 6- Altun, A.; Orta Asya, s.33-38; Yetkin,S. Kemal; Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3-4, 1955, s. 39-44.
- 7- Cantay, Tanju; "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s.54; Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 22.
- 8- Kuban, D.; Osmanlı Dini, s. 19; Söylemezoğlu, H. Kemal; İslam Dininde İlk Camiler ve Osmanlı Camileri, İst., 1955, s. 58; Kuran, Aptullah; Sinan, s. 12.
- 9- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri,s. 70; Cantay, Tanju; a.g.e.,s. 58;K. Doğan; Osmanlı Dini, s. 19; Aslanapa, Oktay; Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, İst.,1949, s. 37.
- 10- Kuban, D.; Osmanlı Dini, s. 22; Ağaoğlu, Mehmet; The Fatih Mosque at Constantinople (Art Bulletin 12, New York 1930), s. 5-20; Cantay, Tanju; a.g.e., İst., 1988, s. 70; Güvemli, Zahir; Sanat Tarihi, İst. 1982, s. 313; Kuran, A.; Sinan, s. 12.
- 11- Kuban, D.; Osmanlı Dini, s. 22-24; Cantay, Tanju; a.g.e., s. 71.
- 12- Kuban,A.; Sinan,s. 239; Diez, E.,Aslanapa, O.;Türk Sanatı, İst.,1955, s. 150-151.
- 13- Ögel, Semra; "Sinan'ın Mirası", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, İst., 1988, s. 564; Erçağ, B.; "Mimar Sinan'ın Çıraklık Eseri Şehzade Mehmet Camii", İlgı, S. 53, 1988, s. 28; A. Oktay; Osmanlı Devri, s. 190.

14- Kuran, A.; Sinan, s. 75; Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Külliyesi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, İst., 1988, s. 168; Cantay, Tanju; Süleymaniye Camii, İst., 1989, s. 26-46.

15- Gülsevil, İ.; "Süleymaniye", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S. 314, 1974, s. 2-4; Tayla, H.; "Süleymaniye Camii" Sanat Dünyamız, S. 16, 1979, s. 2-11; Milliyet; "Süleymaniye Camii", İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız, Fasikül 2, 1982, s. 10-12; Erçağ, B.; "Mimar Sinan'ın Kalfalık Eseri Süleymaniye Camii", İlgı, S. 54, 1988, s. 211.

16- Kuban, D.; Osmanlı Dini; s. 47-48; Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Camileri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s.200; Kuban, Doğan; "Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii", Mimarlık ve Sanat, S. 3, 1961, s. 112, 115.

17- Kuran, A.; Sinan, s. 106'da caminin tarihlenmesi ile ilgili şunları yazmaktadır:

"Caminin kitabesi yoktur. Topkapı'daki türbe kapısının üzerindeki 966 H. tarihi, türbenin Kara Ahmed Paşa'nın ölümünden üç yıl sonra (1558-1559) yapıldığını gösterir. Cami-medresenin de bu tarihlerde yapıldığı söylenmektedir. Fakat Kara Ahmed Paşa'nın 1555 tarihli vakfiyesine göre, vakfiyenin düzenlendiği tarihte cami-medresenin yapımına başlanmamış, arsası bile satın alınmamıştı. Vakfiye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yaltkaya, Şerafeddin; "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, II, Ank., 1942, s. 92.

Kara Ahmed Paşa Türbesinin cami-medreseden oluşan yapı topluluğunun içinde yer almayışı 1555 yılında cami-medresenin yapımına henüz başlanmadığını gösterir. 1555 yılında ölen Kara Ahmed Paşa'nın 1558 yılında türbesi yapılmıştır. Türbenin yapıldığı 1558 yılı içerisinde cami-medresenin yapımına başlanmış, 1560'lı yılların başlarında da tamamlanmıştır.

18- Kuran, A.; "Mimar Sinan'ın Camileri", s. 200; A. Oktay; Osmanlı Devri, s. 275.

19- Yetkin, Şerâre; "İstanbul Rüstem Paşa Camii Çinileri Üzerinde Bazı Gözlemler ve Saray Nakkaşlarının Bu Çiniler Üzerinde Etkisi", Kültür ve Sanat, S. 4, Aralık 1989, s. 15; Batur, M.; "Rüstem Paşa Camii", Arkitekt, S. 27/295, 1959, s. 77-79; Yetkin, Şerâre; "Sinan'ın Mimarisinde Çini Süsleme", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s.483-484; Batur, S.; "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, S. I, 1968, s. 139-163.

20- Tuncay, R.; "Edirne Selimiye Camii", Belgelerle Türk Tarihi, S. 23, 1969, s. 3,

12; Eyice, Semavi; "Edirne'de Selimiye", *Sanat Dünyamız*, S. 17, 1979, s. 10-17; Şapolyo, E.B.; "Edirne'de Üç Abide: Eski Camii, Üç Şerefeli, Selimiye", *Turizm*, S. 11/88, 1968, s. 8-10; Yetkin, S. Kemal; *Türk Mimarisi*, Ank., 1970, s. 205; İnan, Afet; *Mimar Koca Sinan*, Ank., 1968, s. 57-58; Kuban, Doğan; "Selimiye at Edirne, its genesis and an evaluation of its style", *IVème Congrès International d'Art Turc (Aix-en-Provence 10-15 Septembre 1971)*, Aix-en-Provence - Paris 1976, s. 105-111.

21- Kuran, A.; *Sinan*, s. 162-163.

22- Kuban, D.; *Osmanlı Dini*, s. 50-51; Yazıcı, M.; "Mimar Sinan'ın En Büyük Şaheseri Olan Edirne Selimiye Camiinin Mimarî Özellikleri, 1569-1575", *Meslekî ve Teknik Öğretim*, S. 17/202, 1969, s. 21-22; Kuran, A.; "Mimar Sinan'ın Camileri", s. 203; Kuran, A.; *Sinan*, s. 169-170.

23- Yetkin, Ş.; a.g.m., s. 485; Kuban, Doğan; "An Ottoman Building Complex of the Sixteenth Century The Sokollu Mosque And Its Dependencies in İstanbul", *Ars Orientalis*, VII, s. 19-40.

24- Kuran, A.; *Sinan*, s. 241; Kuban, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İst., 1954, s. 5.

b- BATILILAŞMAYA GEÇİŞ VE GELİŞEN BATILILAŞMA AKIMLARI

XVI. yüzyılda Sinan'ın dehasıyla meydana getirmiş olduğu klasik üslûp, onun yetiştirdiği öğrenciler tarafından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar iniş ve çıkışlarla etkisini sürdürmüştür. 1663 yılında tamamlanan Eminönü Yeni Camii Külliyesi, Sinan ekolünü devam ettiren kuşağın son büyük eseridir ¹.

Mimar Davut Ağa'nın, Sinan'ın 1548'de tamamladığı Şehzade Mehmed Camiine öykünerek gerçekleştirdiği Yeni Camii örtü şeması, merkezi kubbe etrafında dört yarım kubbe ile bunların uçlarında ikişer eksedra, köşelerde de küçük kubbelerden oluşmaktadır ². Bu yapının merkezî kubbesi şekil itibarıyla diğer büyük camilerin kubbelerinden farklı olarak kendine has bir özellik gösterir. Kubbe yuvarlağının biraz dikleşmesi o devirde klasik özelliklerin zayıflamış olduğunu göstermektedir ³.

1597 M. tarihinde yapımına başlanan Yeni Camiinin tamamlanması, III. Mehmed'in ölümü ve Safiye Sultan'ın Eski Saraya nakli dolayısıyla gecikmişti. Bundan dolayı Yeni Camiiden önce tamamlanan Sultan Ahmed Camii (1606-1616) hem Şehzade Mehmed Camii hem de Yeni Camii tesiri altında yapılmış olmalıdır ⁴. Sultan Ahmed Camii ile Yeni Camii planları birbirine benzemekte, fakat ayrıntıda bir takım farklılıklar hissedilmektedir.

XVII. yüzyılda yapılaşma, Anadolu'da ortaya çıkan Celâli isyanları ve İran savaşları nedeniyle geçen yüzyıla oranla çok azdır. Sultan Ahmed ve Yeni Camii gibi selâtin camilerinden sonra büyük boyutlu dinî yapı inşa edilmemiştir ⁵.

XVII. yüzyıl Osmanlı Mimarisinin XVIII. yüzyıldaki görüntüsü, beraberinde değişik özellikleri de getirmiştir. Bu durum, Osmanlı toplum yapısıyla yakından ilgilidir ⁶. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında gelişen ekonomik ve siyasal ilişkiler, mimariye de yansımıştır. Osmanlıların Batı kültürünün çeşitli yönlerine ve Avrupa mimarisinin bazı üslûplarına duyduğu eğilim, bu diplomatik ilişkilere paralel olarak sürmüştür. Tabii ki bu etkilenme ile önceleri toplumun sosyal ve kültürel yapısı doğrultusunda olmuştur ⁷.

Batılılaşma ya da Batılı biçimlerin benimsenmesi XVIII. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Nitekim ilk Batı tesirleri, Osmanlı Sanatına Sultan III. Ahmed zamanında girmiş, geçiş devri olarak kabul edilen bu döneme, özel bir ifade ile "Lâle Devri" (1718-1730) denilmiştir. Osmanlı Türk Sanatının klasik dönemden sonra kendini belli eden bu geçiş devrinde dışarıdan gelen tesirlerle mimarî üslûp karakterinin değişmeye, yeni biçimlere bürünmeye başladığı görülmektedir ⁸.

Lâle Devri olarak adlandırılan bu dönemde Batı tesirleri mimariden çok, dekorasyon-

da kendini belli eder. Özellikle süslemenin aşırı derecede çoğalması ve Türk Sanatında yabancı bazı süsleme elemanlarının kullanılmaya başlaması, bu dönem eserleri incelendiğinde hemen hissedilmektedir. Fakat klasik gelenekten henüz tamamiyle kopulmadığı ve bir geçiş süreci yaşandığı görülmektedir⁹. Bu dönemin çarpıcı örnekleri arasında Şehzadebaşı'ndaki Damat İbrahim Paşa Külliyesi (1720), Topkapı Sarayındaki III. Ahmed Yemiş Odası ve Bâb-ı Humâyun önündeki III. Ahmed Çeşmesi (1728) gösterilebilir. Mimarisinden çok süslemeleriyle dikkat çeken bu yapıların ortak özellikleri arasında III. Ahmed Çeşmesi, cephesinde Lâle Devrinin kendine özgü teması olarak işlenen buketli vazo ve meyveli kâse motifleri ile İbrahim Paşa Mescidinin taş sövelerinde ve III. Ahmed'in Yemiş Odasında daha sistemli olarak yapılan zengin dekorasyon dikkat çekicidir. Motiflerin o zamana kadar rastlanmayan natüralist bir yaklaşımla ele alınmış olması bir yeniliktir¹⁰. Bu döneme adını veren başta lâle olmak üzere çeşitli çiçeklerin yetiştirildiği ve bunların Lâle Devri eğlencelerinin dekorlarını meydana getirdiği bilinmektedir. Gerçekten de III. Ahmed'in Yemiş Odası, Lâle Devri eğlencelerinin yapıldığı dekorlara benzetilmiş olmalıdır. Bu odayı süsleyen çiçek ve meyve sepetleri, Lâle Devri'ne özgü simgesel anlatımlardır¹¹.

Osmanlı Sanatında bir çeşit farklılaşma hareketi olarak yorumlayabileceğimiz bu dönemden sonra XVI. yüzyıldan gelen klasik düzenlemelerin yavaş yavaş değiştiği gözlenmektedir. Lâle Devrinin sonlarında ve I. Mahmud'un (1730-1754) saltanatı boyunca süren çeşme ve sebillerde bu değişim, birçok bakımdan oldukça anlamlıdır. Çeşmelerin yapıdan kopup meydan ortalarında bağımsız bir kütleye dönüşmesi, sebillerin külliye köşelerinde yerini alması, XVIII. yüzyıl Osmanlı Sanatı içerisinde üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Saliha Sultan (1732)¹² ve Bereketzâde (1732)¹³ Çeşmeleri Lâle Devrinin güzel çeşitlemeleridir. Bununla birlikte dekoratif düzende bir kalabalıklaşma ve yoğunluk dikkat çekicidir. Çeşme ve sebillerinde Batılı anlamda bir tasarım değişikliği 1740 yıllarında Mehmet Emin Ağa¹⁴ ve Üsküdar Saadettin Efendi Sebillerinde (1741)¹⁵ gerçekleşir¹⁶.

Bu döneme ait ilk büyük programlı yapı olan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi (1734), bir takım yeni eğilimlerin ortaya çıktığı, fakat tümüyle bilinen şemaların tekrarlandığı bir eserdir. Ana eksenden kaydırılmış avlu girişlerinin yarattığı ilginç perspektifler, yüksek son cemaat yerinin düşey etkisi ve cami kapılarının önünde yer alan çok sayıda basamaktan oluşan yayvan merdiven anlayışı, iç mekânda hissedilen dikey gelişme ve dış avlu duvarında köşede yer alan sebiliyle yeni dönemin habercisidir¹⁷.

Klasik üslûbun ana hatlarının korunduğu 1740 yıllarını takiben Türk-Barok üslûbu mimarimizde kendini daha kuvvetli hissettirmeye başlamıştır. Çeşitli yapılarda uygu-

lanan Barok zevkin bu dönemde hâkim olduğu açıkça görülmektedir ¹⁸.

Batıdan ilham alınarak gerçekleştirilen motifler, kısa zamanda Osmanlı yapılarına girmiş, böylece XVIII. yüzyılda Osmanlı mimarisi kendini yenileme yoluna gitmiştir. Fakat bu biçim değişikliği Avrupa Baroğundan farklı bir karakter taşımaktadır ¹⁹.

Osmanlı Baroğu da denilen bu üslûp, Avrupa sanatının Osmanlı sanatına direkt yansımından çok bir Baroklaşma eğilimi olarak değerlendirilir ²⁰.

Türk mimarisinde eskiden beri kullanılan sivri kemerin bu dönemde yerini yuvarlak kemere bırakması, mukarnaslı sütun başlıklarının, içiçe yastık formlarını hatırlatan bir yapıya bürünmesi, hareketli cepheler, Batılı motiflerin mimari bünyemizle kaynaştırılmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

Barok üslûbun klasik mimariden ayrılan en belirgin özelliği, girintili ve çıkıntılı hatların kullanılmasıyla hareketlendirilen tavan pervazları ve alınlıklar, çıkıntılı hücre ve sıva, sütunlar, oyulmuş çukur cepheler, birbiri üzerinde kat yapan silmeler, konsol, merdiven ve balkonların kullanılmasıyla sağlanan hareket ve dinamizmdir ²¹. Barok süslemelerde kabarık ve şişkin hatlar, sütunların yapının gövdesinden ileriye fırlayan bir görünüme sahip olması, üçgen alınlıkların kıvrımlar halinde birbirine geçmesi şeklinde kendini gösterir.

Önceleri Barok üslûbun mekânı hareketlendiren özelliği Osmanlı mimarisini etkilemiş ise de, klasik oranların değişmesi ve ana kitlenin dikleşmesi dışında pek etkili olamamıştır ²². Bu üslûpta yapılan camilerde kubbe kasnakları yükseltilmiş, minareler ince uzun yapılmış, sütun ve pencereler de bu görüntüye uyarcasına uzatılmıştır. Bütün bunlar, dikey hatlı çizgilerin egemen olduğu Barok üslûba uygun biçimde ortaya çıkmıştır ²³.

Özellikle dekorasyon alanında Barok üslûpla birlikte anılan Rokoko, daha sonra XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı mimarisinde etkili olmuştur. Rokoko üslûbunun en belirgin motifleri arasında dalga, su, mercan, deniz kabukları, sedef formları yer alır ²⁴.

Barok üslûbun devamı olan ve başlı başına bir üslûp sayılmayan Rokoko, ağır, Barok formların hareketli süslemelerle ve renkli yüzeylerle farklı görünmesini sağlayan bir akımdır ²⁵.

Barok ve Rokoko üslûbunda inşa edilen yapılarda, eski mimari gelenek ve zevklerden gittikçe uzaklaşıldığı görülmüştür. Barok ve Rokoko üslûbunu yansıtan yapılarda süslemeler tamamiyle Batıya özgü motiflerden oluşmakta ve geleneksel

Türk mimari motifleri giderek azalmaktadır. Bu üslûplarla mimarimize akant yaprakları, kartuşlar, deniz kabuğu motifi, "S" ve "C" kıvrımları girmiş, saray, köşk, cami, sebil, çeşme ve mezar taşları bu kompozisyonlarla süslenmiştir. Barok ve Rokoko bezemelerinin zenginliği en çok çeşme ve sebillerde dikkat çekmektedir ²⁶.

Rokoko üslûbunun ilk kez sistematik olarak ve yapının tümünü kapsayacak şekilde kullanılması Dolmabahçe'deki Mehmed Emin Ağa (1740) Sebiliyle başlamıştır ²⁷. Daha sonra Hekimoğlu Ali Paşa Sebili (1733) ²⁸, Üsküdar Saadettin Efendi Sebili (1741) ²⁹ ve Hacı Beşir Ağa ve Hasan Paşa Sebilleri (1745) ³⁰ Rokoko üslûbunda işlenmiş kompozisyonların yer aldığı örneklerdir.

Barok formların ve motiflerin ilk defa büyük ölçüde kullanıldığı yapı, İstanbul'da 1748-1755 yılları arasında yapılan Nuru Osmaniye Camiidir ³¹. Tek kubbeli şemaya göre yapılmış olan cami, dış mimarisinin cesur kornişleri, girintili çıkıntılı profillerle hareketlenen silüeti, cephelerin çok parçalı düzeni, hünkâr mahfili rampası ve soyut bitkisel dekorasyonu ile ilginç özellikler gösterir ³². Nuru Osmaniye Camiini genel eğilimleri bakımından değerlendirecek olursak, Osmanlı yapısal kalıplarının Barok mimariden gelen biçimlerle zorlandığı bir uygulama olarak tanımlayabiliriz .

Sultan III. Mustafa'nın, annesi Mihrişah Emine Sultan için, 1760'da yaptırdığı Üsküdar Ayazma Camii ³³, Nuru Osmaniye Camiini hatırlatan özellikler gösterir. Ayazma Camii plan olarak diğer Barok dönem camileri gibi bir yenilik getirmemiş, tek kubbeli yapı geleneğini devam ettirmiştir. Yapıda yenilik olarak hünkâr mahfiline götüren iki katlı galerinin yonca şekilli kemerleri, köşk şeklinde yükseltilecek köşe kuleleri ve girişler dikkat çekici hale getirilmiştir ³⁴.

1759-1763 yılları arasında tamamlanan Lâleli Camii ³⁵ tek kubbeli yapısıyla kendinden önce uygulanan Barok özellikleri tekrar etmiştir. Lâleli Camii, geleneksel Osmanlı camiinden, yüksek kaide üzerindeki konumu, girişlerdeki yelpaze biçimindeki merdivenleri ve kubbeyi alt yapıdan soyutlayan kornişleriyle ayrılır. Yapı kasnak payandaları, köşe kemerlerindeki eğriler, duvar yüzeylerindeki konsollu plastırlar, iyon başlıklar ve hünkâr mahfili rampası ile Nur-u Osmaniye Camiini hatırlatır ³⁶. Lâleli Camii, Klasik ve Barok üslûp özelliklerini Türk gelenekselliği içinde yorumlayan bir eser olarak dikkat çekmektedir.

1769 tarihli Zeynep Sultan Camii ³⁷ 1767-1771 tarihleri arasında yenilenen Fatih Camii ³⁸, dönem özelliklerini yansıtan anlamlı eserlerdir.

Bu dönemden sonra I. Abdülhamid (1774-1789) devrine ait yapılar, XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı-Barok Mimarisinin özelliklerini devam ettiren kayda değer örneklerdir. Bu döneme giren yapılara katalog çalışmamızda genişçe yer verilecektir.

DİPNOTLAR

- 1- Aslanapa, Oktay; Türk ve İslam Sanatı, İst., 1973, s. 108; İnci, Nurcan; "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 223; Ülgen, A. Saim; "Yenicami", Vakıflar Dergisi, II, 1942, s. 387-397.
- 2- Güvemli, Zahir; Sanat Tarihi, İst., 1982, s. 316; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. I, İst., 1962, s. 153, Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 350.
- 3- Ateş, İbrahim; İstanbul'da Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, Ank., s. 16; Kuban, Doğan; 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İst., 1973, s. 187; Yetkin, S. Kemal; Türk Mimarisi, Ank., 1970, s. 208-209; Geliç, İsmet; İstanbul Camilerinde Yarım Kub-beler. İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1979, s. 23.
- 4- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 334; Öz, Tahsin; "Sultanahmet Camii", Vakıflar Dergisi, I, Ank., 1938, s. 25-28; Önge, Yılmaz; "Sultan Ahmet Camii", Önasya, C. III, S.30, Şubat 1968, s. 10-11.
- 5- Kuban, D.; Türkiye Sanatı, s. 190.
- 6- İnci, N.; Vak.Der., XIX, s. 224.
- 7- Ülgen, Aygün; "Tanzimat Günlerinde Türk Mimarî Üslûbu", Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine Giren Üslûplar ve Üslûp Özellikleri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 7, Nisan 1990, s. 67; Arel, Ayda; Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İst., 1975, s. 9.
- 8- Ülgen, A.; Tanzimat Günlerinde, s. 67; Eyice, Semavi; XVIII. Yüzyılda Türk Sa-natı ve Türk Mimarisinde Neo-Klasik Üslubu", Sanat Tarihi Yıllığı, IX-X, 1979-1980, İst., 1963, s. 163-164.
- 9- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 42.
- 10- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 42.
- 11- Goodwin, Godfrey; A History of Ottoman Architecture, London 1971, p. 365; Tahsin, Öz; "Tavanlarımız", Güzel Sanatlar Mecmuası, C. V, Ank., 1944, s. 36; Ak-tepe, Mütür; "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lâle", Tarih Dergisi, C. IV, S. 7, 1952, s. 85-126; Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 43.
- 12- Kumbaracılar, İzzet; İstanbul Sebilleri, İst., 1938, s. 34; Ünver, S.; Azapkapı Çeşmesi, İst., 1954, s. 5.

- 13- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 542.
- 14- Peköz, Birsen; İstanbul Sebilleri, İst., 1963, s. 36.
- 15- Kuban, Doğan; Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954, s. 106; Kumbaracılar, İzzet; İstanbul Sebilleri, İst., 1938, s. 37.
- 16- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 43.
- 17- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 43.
- 18- Kuran, Aptullah; "Osmanlı Sanatında Batıya Yöneliş: 18. Yüzyıl", 16 yy.dan 18. yy.'a Çağdaş Kültürün Oluşumu, İst., 1986, s. 307, Ülgen, A.; Tanzimat Günlerinde, s. 68.
- 19- Sözen, Metin-Tanyeli, Uğur; "Türk Baroğu", Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İst., 1986, s. 242; Arseven, C. Esat; "Türk Barok Üslubu (1730-1845)", Türk Sanatı Tarihi: Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyinî Sanatlar, VI. Fas., İst., s. 405.
- 20- Gaxotte, P.; "Barok Nedir", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S. 189, İst., 1957, s. 17.
- 21- Yetkin, S. Kemal; Barok Sanatı, İst., 1977, s.12; Kuran, Aptullah; a.g.e., s. 307.
- 22- Cezar, Mustafa; Snatta Batıya Yöneliş ve Osman Hamdi, İst., 1971, s. 5.
- 23- Turani, Adnan; "Rokoko", Sanat Terimleri Sözlüğü, Ank., 1975, s. 111; İpşiroğlu, Mazhar-İpşiroğlu, Nazan; Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi, İst., 1977, s. 142.
- 24- Atasoy, Nurhan; 17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı, İst., 1976, s. 76.
- 25- Cezar, M.; a.g.e., s. 5.
- 26- Kumbaracılar, İ.; İst. Sebilleri, s. 39; Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 105; Goodwin, Godfrey; a.g.e., s. 379; Hauteccœur, Louis; Histoire de l'Architecture Classique en France, C. III, Paris 1950, s. 298; Çetintaş, Sedat; Türklerde Su-Sebil Çeşme, Güzel Sanatlar, V, İst., 1944, s. 146-147.
- 27- Çetintaş, Sedat; a.g.e., s. 145; Halil, Ethem; Camilerimiz, İst., 1932, s. 92-94.
- 28- Kumbaracılar, İ.; İst. Sebilleri, s. 37; Tanışık, İ. Hilmi; İstanbul Çeşmeleri, C. II, İst., 1943, s. 343; Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 106.
- 29- Kumbaracılar, İ.; İst. Sebilleri, s. 39-40; Tanışık, İ. Hilmi; a.g.e., C. I, s. 176; Ku-

ban, D.; Barok Mimarisi, s. 106.

30- Kuban, Doğan; Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İst., 1982, s. 116; Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 27; Ülgen, A.; Tanzimat Günlerinde, s. 68-69; Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 59.

31- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 61; Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 115.

32- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 61.

33- Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 29; Goodwin, Godfrey; a.g.e., s. 387; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 225; Sözen, Metin; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975, s. 286; Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1936, s. 16.

34- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 69.

35- Kuban, D.; Türkiye Sanatı, s. 224; Goodwin, Godfrey; a.g.e., s. 388-391; Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 71; Kuban, D.; Barok Mimarisi, s. 30.

36- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s.70-71.

37- Goodwin, Godfrey; a.g.e., b. 396; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 22.

38- 1705'de bir deprem sonucu yıkılan Fatih Camii, III. Mustafa zamanında Sultan Ahmet Camii örnek alınarak yeniden yapılmıştır.

C- I. ABDÜLHAMİD VAKFİYESİ

I. Abdülhamid Vakfiyesi, devletin içinde bulunduğu güç koşullara rağmen özenle hazırlanmış bir vakfiyedir. Vakfiyenin tam metni Müjgan Cumbur tarafından yayınlanmıştır ¹.

Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 159 kayıt nolu orijinal vakfiye defterinde bulunmaktadır ². 145 sayfadan meydana gelmiştir. Her sayfada nesih ile yazılmış 15 satır vardır. Vakfiyenin dili zaman zaman ağırlaşmakla beraber oldukça sadedir, yer yer âyet ve hadislerle süslenmiştir ³.

Müjgan Cumbur'un vakfiye hakkındaki görüş, değerlendirme ve okuma metnini olduğu gibi aşağıya alıyoruz:

"Vakfiyeden anlaşıldığına göre I. Abdülhamid'in ilk vakfı 1145 H./1732-1733 M. tarihidir. Şehzade ve sultanların doğumlarını kutlamak için yapılacak şenliklere harcanacak parayı yoksullara yardım etmek amacıyla kullanılmasını isteyen I. Abdülhamid, vakıf inşasına çok küçük yaşlarda, şehzadeliği sırasında başlamıştır. 1732-1733 tarihinde vakfettiği Eyüp Kazasının Müderris Köyü'ndeki muhtelif evleri, hamam, fırın, ahır, samanlık, dört koyun ağılı, üç anbar, gölgelik ve bahçeden oluşan bir çiftliğin gelirinden ayırdığı bir miktar parayı, İstanbul'da Ayasofya yakınında Kabasakal Sinan Ağa Camiinde her yıl okutulacak mevlid gideri, haftada iki kere vaz' edecek vâizle seccade sericinin gündelik ücretleri, Bahçekapısı'ndaki Vâlîde Camiide her gün annesi Rabia Şermî Sultan için indirilecek hatimi okuyacak 30 cüz-han ile bir sandıkçı-noktacının gündelikleri olarak tahsis etmiştir. Bu ikinci tahsisin tarihi 3 Rebi'ül-evvel 1174 (14 Ekim 1760) dır. Tahsisin mütevelliliğine babası III. Ahmed'in Enderûn Kütüphanesinin mütevellisini 10 akçe gündelikle kâtipliğe Hacı Mustafa b. Ömer'i günde 4 akçeyle, cabiliğe Ömer b. Ali'yi günde 3 akçe ile tayin etmiştir. Üçüncü defa Eyüb'deki Hazinedar Çiftliği ile Aksaray'daki bir evi Rebi'ül-evvel 1188 (Mayıs 1774) de vakfetmiştir" ⁴.

"I. Abdülhamid vakfiyesi, 15 Muharrem 1195 (11 Ocak 1781) tarihidir ⁵. Vakfiyenin düzenlenmesi için kurulan şer'îye meclisi, Saray'da Arz Odası'nda toplanmış, devrin sadrâzamı Karavezir Seyyid Mehmed Paşa toplantıda pâdişâha vekâlet etmiş, Darb-hâne-i Âmire Nazırı Mehmet Bey müteveli, Çukadar Ağa, Rikâbdar, Dülbend Ağası, Hazine-i Enderun Kethüdası, Kiler kethüdası, Sefirli Kethüdası, Ser-çukadar, Ser-berber, Ser-kahveci, şahit olarak bulunmuşlardır. Vakfiyenin suretlerinden birisi 1741-1795 (1154-1210) yılları arasında düzenlenmiş 20 vakfiyenin yer aldığı yazma bir mecmua içindedir. Mecmuanın ilk 127 sayfasında I. Abdülhamid Han vakfiyesi ile bunun iki zeyli yer almıştır. Daha sonrakiler I. Abdülhamid'in kadınlarından Şeb-

safâ, Nevres, Hasibe, Ruşah kadınlarla Sultan Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'a aittir. Mecmuanın istinsah kaydı yoktur. Ancak bazı sayfa kenarlarında bulunan 12 Şaban 1340, 9 Şaban 1342 tarihli tashihler, mecmuanın bu tarihlerden önce yazıldığına delildir ⁶.

I. Abdülhamid Vakfiyesinde, Bahçekapı'daki İmaret, Mektep, Sebil, Çeşmeler, Medrese, Türbe, Kütüphane, Beylerbeyi'ndeki Vâlîde Camii, Beylerbeyi Sıbyan Mektebi, Muvakkit Odası, Çeşmeler, Türbe, Emirgân Camii vakıflarına dair genişçe bilgi verilmiştir.

Ayrıca "Tarih-i Cevdet"de ⁷ Medine'de I. Abdülhamid'in yapısı olan bir medreseden bahsedilmektedir: "Vakfiye ve zeyillerde böyle bir tesise rastlanmamış ancak Hârem Haznedarlarının maaşları azaldığı için bunlara bir miktar tahsis yapıldığından bahsedilmiş, zeyillerde de Ravza-i Mutahhara'nın yıllık mum ihtiyacının ne şekilde temin edilip nasıl gönderileceği uzunca açıklanmıştır. Mekke-i Mükerrreme'de bulunan Alâiyeli Hasan Efendi'nin her gün Hizbü'l-ber ve bahr okuması ve haftanın muayyen günlerinde Peygamber'in doğduğu yerde ders vermesi için bir tahsis yapıldığı ikinci zeylin baş taraflarında yazılıdır" ⁸.

"Vakfiyede bunlardan başka Galata Sarayında Serbostaniyan-ı hassa ocağında, Valide Camii türbesinde, kendi türbesinde ve başka yerlerde okunacak cüzler ve hatim duaları için ayrılacak günlük ücretler, Galata Saarayındaki 21 kandile bakacak kimse'nin ve yakacağı'nın, Bender Kale'sindeki Camiinin personel, sair bakım ve aydınlatma giderleri, Arabsun'daki Ahçıbaşı Süleyman Ağa vakfının görevlilerine yardım, bahis konusu edilmiştir. İlk zeyilde Şehzade Mehmed'le Abdülaziz'in sandukalarındaki destarlarına bakıcı, Karavezir Mehmed Paşa'nın mezarına kandilci ve temizleyici gündelikleri, ikinci zeyilde Karadeniz Boğazı'nda Garipçe Burnu, Poyraz Limanı, Rumeli ve Anadolu fenerleriyle Revancık kalelerinin içindeki personel yokluğundan namaza kapalı beş cami için gerekli personel, bakım ve aydınlatma giderlerine tahsis ve vakıf yapıldığı yazılıdır. Ayrıca Salacak'taki mescide, Meczub Osman ve Helvayi Dede Türbelerine de vakıflar yapılmıştır" ⁹.

DİPNOTLAR

- 1- Cunbur, Müjgan; "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 30-69.
- 2- Ateş, İbrahim; "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", Vakıflar Dergisi, XIV, Ank., 1982, s. 38.
- 3- Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 18.
- 4- Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 17-18.
- 5- Ateş, İbrahim; a.g.m., s. 38; Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 30-69.
- 6- Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 18.
- 7- Tarih-i Cevdet; 2. Tab'ı Dersaadet 1309 Matbaa-i Osmaniye, C. II, s. 239; Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 24.
- 8- Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 24.
- 9- Cunbur, Müjgan; a.g.m., s. 24.

II- KATALOG

A- I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAPILIP GÜNÜMÜZE ULAŞAN YAPILAR

a- KÜLLİYELER

1- İSTANBUL I. ABDÜLHAMİD KÜLLİYESİ

Plan: 1-2-3-4-5-6

Resimler: 1-22

Sultan I. Abdülhamid Külliyesi; İmaret, Sıbyan Mektebi, Sebil, Çeşme, Arasta, Medrese, Kütüphane, Mescid, Türbe ve Hazireden meydana geliyordu ¹ (Resim 1-2-3-4).

Külliyei meydana getiren yapılardan İmaret ve Sıbyan Mektebi yıktırılmış ² Sebil ile Çeşme de bir başka yere nakledildiğinden Medrese ve öteki binalar günümüzde Sultan I. Abdülhamid Külliyesini oluşturmaktadır ³.

Bu yapılar, İstanbul'da Eminönü meydanı ile Sirkeci arasında Bahçekapısı denilen yerde, kuzeybatıdan güneye doğru yer alan Hamidiye Caddesi kenarındaki IV. Vakıf Hanının karşısında bulunmaktadır ⁴. Yapıların bulunduğu arazi çok hafif meyillidir. Meyil, kuzeydeki Halic'in ağzından, İstanbul yarımadasının tepelerine doğru gittikçe artmaktadır ⁵.

Külliyeinin imaret, sıbyan mektebi, sebil ve çeşmeden oluşan bölümünün yerinde bugün, IV. Vakıf Hanı bulunmaktadır ⁶.

Medresenin bulunduğu bölümde Arasta, kuzey sınırı meydana getirir. Doğuda ise Türbe ve Hazire yer almaktadır. Medrese, arastanın güneyinde, türbe ve hazirenin batısında bulunmaktadır. Medresenin güneyinde Mescid, batısında Kütüphane görülür. Mescidin batısında kalan avlunun dış duvarları Yıldız Hamamı ve Yıldız Baba Türbesine bitişiktir ⁷.

Külliyeinin günümüzde mevcut olan bölümünün etrafı, çeşitli yüksekliklerdeki yapı gruplarıyla adeta bir çember içerisine alınmıştır.

Külliyeinin Tarihi Çevresi: Külliyeinin yapıldığı tarihlerde (1774-1789) etrafı çeşitli amaçlarla kullanılan yapı gruplarıyla çevrilmişti. Yine o tarihlerde Bahçe Kapısı semti bugünkü kadar olmasa bile yoğun bir dini yerleşme merkeziydi. Külliyeinin yakınında görülen en önemli dini merkezlerden birisi Yeni Valide Camiidir. Zaten I. Abdülhamid de bu caminin yakınında bir cami ve imaret yapılmasını istediğinde çevrede bu yapıların bir çoğunun görülmesi üzerine Yeni Valide Camii civarında bir imaret yapılmasına karar vermişti ⁸.

Eminönü Yeni Valide Külliyesi, I. Abdülhamid Külliyesinin doğusunda bulunmaktadır. I. Abdülhamid Külliyesi gibi bu külliyenin de bazı elemanları zamanla yok olmuştur.

Yeni Valide Külliyesinin kuzeyinde yer alan Eminönü İskelesi yakınındaki Arab Mehmed Paşa Camii de yok olan başka bir yapıdır. İmar faaliyetleri sırasında Hidayet Camii ve yakınında bulunan Arpacılar Mescidine dokunulmamıştır⁹.

I. Abdülhamid Külliyesinin kuzeyinde yer alan bu yapılarla külliye arasında çeşitli büyüklüklerde bir çok iş hanları, depolar doğu-batı yönünde uzanan diğer yapı grupları bulunmaktadır. I. Abdülhamid Külliyesini ikiye ayırarak doğu-batı yönünde Gülhane Parkına kadar devam eden Hamidiye Caddesinin güneyinde ve kuzeyinde daha bir çok tarihi yapı bulunmaktadır. Bunlardan Hocapaşa Camii, Hamamı ve sebili, Aydınoğlu Tekkesi, Karaki Hüseyin Çelebi Camii ve Küçük Hamam da günümüze ulaşan yapılardandır. Hamidiye caddesinin güneyinde Ebussuûd Medresesi ve Kütüphane binası da yok olan binalar arasındadır. Aşirefendi Caddesi üzerinde bulunan İbrahim Paşa Medresesi, çevresindeki binalarla adeta kuşatılmış, İbrahim Paşa Mektebi ise yıkılarak yok olmuştur. Aşirefendi caddesinden güneye doğru gidildiğinde Rüstem Paşa Medresesine ulaşılmaktadır. İbrahim Paşa Medresesi ile Rüstem Paşa Medresesi arasında kalan sahada, Bizans'ın Botaneiates Sarayının¹⁰ kalıntıları yer almaktadır. Yakın tarihte yanan Katırcıoğlu Hanından batıya doğru Sultanhamam Meydanına inilmektedir. Meydan, eski tarihi hanlarla çevrilidir.

Kısaca yapı isimlerini vererek tanıtmaya çalıştığımız bu tarihi çevre, I. Abdülhamid Külliyesinin bulunduğu alanın önemini açıklamaktadır¹¹.

Tarihi ve Yaptıran: Külliye 1774-1789 M. yılında I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır¹².

A- İMARET

Yeri: İstanbul'da Bahçekapısı denilen yerde, bugünkü IV. Vakıf Hanının temelleri altında bulunmaktadır¹³.

Tarihi ve Yaptıran : İmaretin kuruluşu ile ilgili olarak "Tarih-i Cevdet"de¹⁴ 1189 H. yılı olayları anlatılırken şu satırlar geçmektedir;

"Ve bu esnâda Sultân-ı zemân Abdü'l-Hamîd Hân hazretleri ecdâd-ı i'zâm isrine iktidâ'en bir câmi' ve imâret inşâsını tasavvur buyurup ancak ihtiyâr buyurulacak mevki'ler cevâmi' ve mesâcidle mâ'mur ve mâlâmâl olduğuna, bu Bağçe Kapusu'nda kâ'in Vâlîde Cami-i şerfi civârında bir imâret binâsı lüzûm göründüğüne mebnî

Şa'bân-ı şcrîfün 23. günü (19 Ekim 1775) sadr-ı âzâm ve şeyhü'l-islâm hâzır oldukları halde mahall-i merkûmede bir imâret binâsına vaz-ı esâs olundu" 15.

Hüseyin Ayvansaray'ının "Hadikatü'l-Cevâmi" adlı eserinde imaret ve çevresindeki yapıların bina emini olarak Şehr-emini Hâfız el Hac Mustafa Efendi'nin adı geçmektedir 16. Bu eserde bugün yerinde IV. Vakıf Hanı kurulmuş olan İmaret hakkında şunlar yazılmaktadır:

"İmâret-i merkûmenin derûnunda vâki' mütevellilere mahsûs hücrenün divârına âvize kılınan târîh-i râ'nâ Şeyhü'l-İslâm-ı vakt olan es-Seyyid Mehmed Şerîf Efendi b. Şeyhü'l-İslâm Es'ad Efendi merhûmun hemşireleri merhûme Fıtnat Zübeyde Hanım'ındır, ki câmi'-i mezkûrun binâ ve inşâsına inşâd edilmiştir".

İmaretin manzum kitabesi şair Fıtnat Hanım tarafından söylenmiştir. Kitabe metni şu şekildedir;

"Cenâb-ı hazret-i Abdü'l- Hamîd Hânun kim
 Cihâna misl ü adîlin getürmedi devrân
 N'ola olursa Sikender o şâh-i zî-şânun
 Gedâ-yı kemter-i dergâh-ı devlet-i şâyân
 Keşîde sufra-i in'âmı kehkeşân-âsâ
 Simât-ı cûdına dil-sîr cümle halk-ı cihân
 Derinde kâse-be-kef bir gedâsidur fagfûr
 Nevâl-i matbahanun rîze-çînidür hakan
 Hulûs-i pâk ile eltâf-ı Hakka mazhar olup
 Muvaffak oldu aceb hayre ol şâh-ı zî-şân
 Binâ edince bu âlî imâreti kıldı
 Revân-ı vâlide vü cedd-i pâkini şâdân
 Bunun gibi nice hâyrate eyleyüp tevfik
 Hatâdan eyleye mahfûz zâtını Yezdân
 Sürûr u şevk ile tahtında eyleyüp dâ'im
 Adûların ide makhûr hazret-i Mennân
 Hulûs-i kalb ile subh u mesâ Fıtnat
 Du'â-yi devlet ü iclâlin eyle vird-i zebân
 Düşerse bir düşer el-hak bu resme bir târîh
 Zehî imâret-i vâlâ-yi pâdişâh-i zemân"

1191 H. (1777 M.) 17

Bu manzum kitabeden de anlaşıldığı gibi imâretin yapımına 1775 M. yılında

başlanmış ve 1777 M. yılında tamamlanmıştır ¹⁸.

Mimarî Özellikler: İmaret, güney yönde caddeye paralel olup diğer kenarlarıyla düzgün olmayan bir dikdörtgenden meydana geliyordu ¹⁹. Yapının ortasının revaklı bir avlu olduğu ve hücrelerin avluya açıldığı bilinmektedir. İmaretin iki kapısı vardı. Bunlardan birisi Bağçe Kapusu tarafına, diğeri sebilin arkasında Hoca Paşa köşesine açılıyordu. Kapıların dışında birer çeşme yapılmıştı. Sebilin yanına ayrıca bir çeşme daha inşa edilmişti ²⁰.

İmaretin en dikkat çekici yanı, sütunlarla süslenmiş kapısı ve bu kapının tunç kanatlarıydı. Yapının kitabeli ve mermer sütunlu kapısı, uzun bir zaman Vakıf Hanının altındaki Milli Piyango satış yerinde kalmıştır ²¹.

Bugünkü bilgilerimiz imareti plan ve üslup açısından değerlendirmek için yeterli değildir. Fakat buna rağmen imaret, kitabesi ve konumu itibarıyla üzerinde durulması gereken bir yapıydı. Yapının dikkat çeken yanlarından birisi de mütevellilere mahsus odanın duvarına asılmış kitabedir. Bu kitabe, devrin seçkin kadın şâiri Fitnat Hanım tarafından Beylerbeyi Camiinin inşasına dair söylenmiş, fakat bir kadın şairin kaleminden çıkmış olması nedeniyle o zamana kadar cami kapılarından birine konulmamıştır. Daha sonra bir levha halinde imarete konulması uygun görülmüştür. Kitabe metni şu şekildedir

"Muktedâyi cümle şâhan imâmı müslimîn
Şem'i mihrâbı hilâfet Hazret-i Sultan Hamîd
Câmii lutf u mürüvvet hâmiî dini mübîn
Tâbii şer'i münif ü sâyei Rabbi Mecîd
Şânü şevket hizmetiyle eyledi kesbi şeref
İntisâbı dergehiyle fahrider bahtı şâid
Öyle sultânı Skender şevketin olsa sezâ
Bender-i dergeh-i âlişânı Hârûn Reşîd
Eyledi ihlâs ile evkaatını hayrâta sarf
Mazharı tevfiîk o şâhinşâhi dâniyi ferîd
Mevkiinde hasbeten lillah bünyâd eyledi
Sıdkı niyyetle bu gûne câmiî pâk ü cedîd
Habbezâ nev camii rûşen ki yer yer olmada
Sâcidine nûri imân pertevi rahmet bedîd
Kim derûninde hulûs ile idenler ref'i yed
Ke fi destî davetin bulmakda bir nakdi ümîd
Beş vakitde farzı zimmettir duâyi devleti

Hak ide şehzâdegânıyla hemân ömrün mezîd
 Tahti devlette saadette Hüdâyı lemyezel
 Sâyesin furki enâma haşredek kılsun medîd
 Zevk ü şevk ile ide Hak saltanatda müstedâm
 Rûhi râhat görmeye devrinde hiç hasmı anîd
 Eyleyüp âdâların makhûr Hak izzücel
 Zâti zîşanın ide her dem hatâlardan baîd
 Kıl duayi devletin vasfi hümâyûnu muhal
 Eyleme beyhûde ey hâme yeter güft ü şenîd
 Ömrü izzü şevketin her dem füzûn idüp nice
 Böyle hayrete muvaffak eyliye Hayyü Mecîd
 Fitnetâ târihi itmâmın bu mısra'la idim
 "Müminîne câyı rahmet mâbedi Sultan Hamîd" 22

İmaretin açılışına I. Abdülhamid bizzat katılmış ve binlerce İstanbul fakirine buradan aş dağıttırıştır.

İmaret 1913 yılından önce yerine IV. Vakıf Hanının yaptırılması gayesiyle yıktırılmıştır 23.

B- MEKTEP :

Yeri: İmaretin yanında bulunuyordu.

Tarihi ve Yaptıran: "Hadikatü'l-Cevami"de mektepten ve kuruluş tarihinden şöyle bahsedilmektedir:

"Ve imâret-i mezbûrenün hâricinde sebîl kurbinde vâki' mektebun dahi tâk-ı dergâhında mestûr Lûtfullah Efendi'nün inşad eylediği târîh budur:

Şâh-in-şeh-i âlf-himem, hakan-ı memdûhü'ş-şiyem
 Gerdun-vekâr u Cem-haşem, Sultan-ı İskender-abîd
 Kur'âna kılmış iktidâ, münkâd-ı emr-i Kibriyâ
 Ammâ ki olmuş muktedâ şâhâne ol zât-ı vahîd
 Ol pâdişâh-ı pür-kerem, dünyâyı kıldı mugtenem
 Hayrâta sa'y itdi bu dem, tarh eyleyüb resm-i cedîd
 Yazdı kalem Lûtfî gibi, târîh-i tamm-ı atyebi
 Sıbyâna yaptı mektebi, Şâh-ı cihân Abdü'l-Hamîd

1191 H. 1777 M. 24

Vakfiyeye göre mektepte bir Kur'an muallimi, bir halife, bir hattat, bir meşk

öğretmeni, bir Arapça-Farsça hocası, bir kapıcı-hademe, bekçi görevlendirilmiş, 60 öğrenciye günde ikişer akçe burs sağlanmıştır ²⁵.

Mimari Özellikler: Mektep dikdörtgen bir plan gösteriyordu. İstanbul'un eski ve ünlü mekteplerinden birisiydi. İmaret ile beraber 1913 yılından önce IV. Vakıf Hanının yapılması gayesi ile yıktırılmıştır.

"İlmiye Salnamesi"ndeki bir resme göre bu mektep yıkılınca yerine Bostancı Camii yakınındaki mescid yaptırılmıştır ²⁶.

C- SEBİL VE ÇEŞMELERİ

Plan: 6

Resimler: 4-7

Yeri: Bahçekapısı'nda Hamidiye İmaretini ve mektebinin köşesindeydi. Bu binalar yerlerine IV. Vakıf Hanı yapılmak üzere yıkılırken sebil de taşları işaretlenerek sökülmiş ve bugünkü yerine Gülhane Parkının karşısına Zeynep Sultan Camii önüne yerleştirilmiştir ²⁷ (Resim 4).

Tarihi ve Yaptıran: Sebilin alınışında her biri sebil açıklıklarının üzerine gelmek üzere Hayri'nin beş kıtalık bir tarih manzumesi vardır. Bu yazı devrin en büyük hattatlarından Yesari-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nindir. Kitabe metni şu şekildedir;

Gays-ı midrar-ı kerem cedvel-i enhâr-i himem
 Menbai cûy-i atâ menhel-i ihsân-ü sehâ
 Husrev-i dâd-meniş hazret-i Sultân Hamîd
 Etti bârân-i adâletle cihânı irvâ
 Zer-ü sîmi su gibi sarfederek kılmıştır
 Dest-i ihsânı bu serçeşmeyi sâfı icrâ
 Ola her katresi bir bahr-i amîk-ı gufrân
 Sâki-i kevser ile haşr ide ukbâda Hudâ
 Jâle-i adli buldu tarâvet âlem
 Açılıp gülmededir gonçe-i tab'-ı zuafâ
 Dolanıp dergehin ol şah-i adâlet-câhın
 Yüz sürer pâyına cûlar gibi esbâb-ı safâ
 Alem-i şevketi serv-i çemen-i nusrat olup
 Aka tîğından anın su gibi hûn-i a'dâ
 Görüp itmamını âsâr-i cihândârının
 Bendesi Hayri-i hoşgûy-i sadakat-peymâ

Vasfın imlâda zebân-ı kalemi ahreş iken
 Nâgehân yâver olup mu'ciz-i ilhâm-ı Hudâ
 Yazdı tarihini ânın getürdi lâli
 Kevserin ayni değıl mi bu sebil-i zîbâ

(H. 1191) ²⁸

Sebilin vakfiyesinde Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında halka kar ile soğutulmuş su dağıtılması yazılıdır ²⁹.

Ayrıca sebilin iki yanındaki çeşmeler üzerinde de Lûtfî'nin sekiz beyitlik manzum kitabesi bulunmaktadır. İlk dört beyti sağdaki çeşmenin alınlığında son dört beyti soldaki çeşmenin alınlığındadır. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 5);

Zill-i Hudâ-yi müsteân Şahinşeh-i kevn ü mekân
 Bâbında ânın husrevân ihsânını eyler ümid
 Feyz-i zülâl-i meşrebi sîrâb eder her matlabi
 Devrinde çerhın kevkebi her biri hurşîd-i said
 Mir'at-i tab'ı enveri hurşid olur reşk-âveri
 Ef'al-i hayrin masderi ol tab'-i pür-nûr ü reşîd
 Rûh-i Hüseyni şâd edip feyzinden istimdâd edip
 Bu çeşmeyi bünyâd edip atşânı kıldı müstefîd
 Ol husrev-i kudsi-sıfât icrâ edüp azb-i fırat
 Leb-teşnesi âb-ı hayat şerminden olmuş nâbedid
 Atşân eder tâ cüstcû suyu cihanda sû-be-sû
 Fermanını mânend-i cû icrâ ede Rabb-i mecid
 Lûtfi kazup mermere nam oldu enâm içre benâm
 Yazdı iki tarih-i tam her biri mümtaz ü vahid
 Rûh-i Hüseyni şâd ile mâ-i safâyı ver dile

H. 1191

Zemzem akıttı cûdile Şah-i cihan Abdülhamid

H. 1191 ³⁰.

Mimari Özellikler: Barok üslupta ve mermerden yapılmış olan sebil, zengin dekorasyonu ile dikkat çekmektedir. Sebil genişçe bir saçak altında toplanmış dalgalı bir görünüşe sahiptir. Her iki yanında çeşmeler vardır. Ortadaki yarım yuvarlak sebil kısmına iki basamakla çıkılır. Sebilin alt kısmı levha şeklinde beş bölüme ayrılmıştır. Bu kısım üzerinde üç sütuncuktan oluşan sütun demetleri sebili beş eşit yüzeye

ayırır. Sütun başlıkları üzerinde kademeli konsollar yer alır. Bu konsolların üzerinde bir silme sebilin her yüzünde ortasında ayet bulunan kartuş motifleri ile süslenmiştir. İkinci silme sütun başlıkları hizasında istiridye kabuğu motifi ve yukarıdan aşağıya akant yaprağı motifinden meydana gelmektedir. Bu motifler arasında beş bölüm üzerinde kitabeler bulunmaktadır. Üçüncü silmeden sonra kartuş motifleri her yüzde tekrarlanmaktadır ³¹ (Resim 6).

Mermerden, ince sütun demetleri, sebile yukarı doğru yükselen bir görüntü vermektedir. Sütun demetleri arasında kalan pencere şebekeleri yaldızlı dökme demirden ve oymalıdır. Şebekeler 2.10 m. yükseklikte ve 1.20 m. genişliktedir. Şebekelerin altındaki yedişer aralıktan 35 tasla su dağıtırdı. Açıklık kemerlerinin tam ortasında stilize edilmiş palmet motifleri görülmektedir (Resim 7). Sebilin içinde de bir çeşme vardır. Kitabesinde "Dua'üssultan, sebilül gufran Enderunu hümâyun Hazineli İsmail Efendi" yazılıdır ³².

Sebilin iki yanında düz yüzeylerde çeşmeler bulunmaktadır. Üç bölümde ele alınan çeşmeler iki yandan yüksek kaideler üzerine oturan ikişer sütunla sınırlanmış ve bu sütunlar yukarıda birinci silme hizasında konsollarla sonuçlanmıştır. Çeşmelerin kaide kısmı da üç bölümlü olup, ortada yer alan yalak dikdörtgen bir levha halinde Ampir tarzdadır. Dıştaki sütunlar ve içte çeşmelerin iki yanındaki duvara gömülü iki sütuncuk bu levhaların üzerinde yükselmektedir (Resim 5). Yanlardaki iki sütuncuğun başlıkları üzerinde duvara gömülü yastıklar ve stilize edilmiş akant yaprağı motifi, bir konsol şekline dönüşerek birinci silmeye kadar devam etmektedir. Silmenin üzerinde yine bir akant yaprağı motifi ve daha üstte ters dönmüş bir akant yaprağı motifi ile sonuçlanmaktadır. Daha üst kısımlar kornişler halinde saçağa kadar yükselmektedir ³⁰ (Resim 5).

Çeşmelerde birinci silmenin hemen altında bir kartuş motifi bulunmaktadır. Bu motifin alt kısmında yuvarlak kemer içinde yapraklardan meydana gelmiş bir friz daha görülmektedir. Kemerin ortasında da stilize edilmiş büyük bir istiridye kabuğu motifi dikkat çekmektedir (Resim 5). Daha içte yine bir kemer yer almaktadır ³⁴. Çeşmelerde iç içe kemerlerden meydana gelen bir kademelenme vardır.

Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın başmimarlığı zamanında yapılan sebil, dalgalı görünüşü, zengin dekorasyonu ve iki kasnakla yükseltilmiş kubbe örtüsü ile hemen dikkatleri çekmektedir.

D- I. ABDÜLHAMİD ÇEŞMESİ

Bahçekapı'da, Hamidiye İmareti kapısının sol yanında bulunuyordu. Mermerden,

büyük bir çeşme idi. Alınlığında Yesârizade Mehmed Esad Efendi'nin sülüs hattı ile "Aynen yeşrebü biha ibadullahi" Ayeti Kerimesi yazılı olan bir kitabesi vardı. Çeşme imaret ile beraber yıkılıp kaldırılmıştır ³⁵.

E- MESCİD

Plan: 3-4

Yeri: Medresenin dikdörtgen planlı avlusu ve etrafını çeviren hücrelerin oluşturduğu ana yapının güney kanadında hemen hemen orta aksına köşeleme gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

Tarihi ve Yaptıran: Mescidin yuvarlak kemerli kapısı üzerinde bir ayet kitabesi bulunmaktadır. Kitabe metni şu şekildedir;

"Ve fevka küllü zîlmün Alîm" ³⁶.

Mimari Özellikler: Mescid, I. Abdülhamid medresesinden ayrı olarak inşa edilmiştir. Medresenin revaklı avlusunun güneyindeki bir koridorla mescide geçilir. Geçidin doğusunda ikisi medrese, ve mescid duvarına yapışık dört sütun, batısında ise arka bahçeye açılan kapının bulunduğu taş-tuğladan yapılmış bir duvar bulunmaktadır. Dört sütundan meydana gelen revaklı kısım sonradan yapılan bir onarımla camekânla kapatılmıştır. Sütun başlıkları kompozit tarzındadır. Sütunların bulunduğu bu geçidin üzeri, beşik tonoz ile örtülüdür. Güney duvarında üzerinde kitabesi bulunan bir kapıdan mescide girilmektedir. Plan olarak 10x10 m. ölçülerinde olan kare mekânın duvarlarında taş ve tuğla almaşık olarak kullanılmıştır. Kare mekânın üzeri kubbe ile örtülüdür. Mescid iki katlı ³⁷ olup alt katı laboratuvar, üst kat meclis toplantı salonu olarak kullanılmaktadır.

Mescidin cepheleri pencerelerle hafifletilmiştir. Alttaki dört dikdörtgen pencerenin üstlerinde yuvarlak nişler içinde küçük pencereler görülür. Üst sıradaki pencere dizisi ise iki yanalarda küçük, ortadaki iki büyük dört pencereden meydana gelmiştir. Bu dört pencere sivri kemerler içinde demir şebekelerle örtülüdür. Pencere kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Pencerelerden bazıları sonradan örülerek kapatılmıştır. Diğer cephelerde de pencere düzeni aynıdır ³⁸.

Mescidde mihrabın yeri belli olmasına rağmen şekli konusunda herhangi bir iz kalmamıştır ³⁹.

F- ARASTA

Resimler: 8-9.

Medresenin kuzey duvarı ile Hamidiye Caddesi arasında kalan dükkânlar günümüzde ne yazık ki cephe özelliklerini kaybetmiştir. Önceden tonoz örtülü olduğu sanılan dükkânların üzeri bugün düz bir çatı ile örtülmüştür ⁴⁰ (Resim 8-9).

G- TÜRBE

Plan: 5

Resimler: 10-15

Yeri: Külliye'nin doğu ucunda bulunmaktadır. Eski Ayo Logotheton Manastırının yerinde felçten ölen 27. Osmanlı sultanı I. Abdülhamid için 1789 yılında yaptırılmıştır ⁴¹.

Tarih ve Yaptıran: I. Abdülhamid'in vakfiyesinde diğer külliye elemanlarından bahsedilirken türbe inşâsından söz edilmediği halde, gerek medrese gerekse daha sonraki türbe görevlilerinin alacakları ücretlerin ve görevlilerin sayılmasından, yapılar arasında bir de türbenin bulunduğu öğrenilmektedir. "Hadikatü'l-Cevami"de bu durum şöyle geçmektedir:

"Sebîlün mukabilinde meydana gelen nâzır köşede vâki bir türbe-i cennet-âsâ ve makâm-ı behişt-efzâ binâ olunmuştur ki etrâfı selâsesinde bendegân-ı mu'teberândan dâr-ı bekâya rihlet idenlerin mahall-i medfenleri olup ez cümle Karavezir dinmekle meşhûr es-Seyyid Mehmed Paşa mahall-i mezkûrda medfûndur ⁴².

I. Sultan Abdülhamid 1789 yılında vefat edince bu türbeye gömülmüştür. Türbede ayrıca IV. Mustafa (1779-1808) ile 18 Osmanlı şehzade ve sultanına ait 20 sandukaya daha yer verilmiştir. Bunlardan 13 sanduka I. Abdülhamid'in, 3 sanduka II. Mahmud'un ve 2 sanduka da Abdülmecid'in çocuklarına aittir ⁴³.

Mimarî Özellikler: Türbe dıştan iki katlı cephe özelliği göstermektedir. Katlar birbirinden düz kornişli birer silme ile ayrılmıştır. Payeler üç yatay silme ile kesilmektedir (Resim 10).

Kare planlı türbenin düz yüzeylerinde alt katta dikdörtgen söveler içinde üçer pencere yer almaktadır. Üstteki iki silme arasında ve her pencerenin üzerinde yüzeysel alınlıklar bulunmaktadır. Üst katta ise yuvarlak kemerli üç pencere vardır. Türbede köşeler hafif pahlanarak yuvarlatılmış, köşelerinde altı üstlü birer pencereye yer verilmiştir. Bu pencereler pahın kavisine uydurulmuştur (Resim 11). Türbenin diğer cepheleri de bu şekilde düzenlenmiştir. Sadece türbeye giriş cephesi değişiklik göstermektedir ⁴² (Resim 12).

Türbenin kuzey cephesindeki pahlanmış köşede ve alt pencerenin iki yanında ikişerden dört mermer çeşme bulunmaktadır. Altta küçük zarif mermer yalağı bulunan ve cepheyi hareketlendiren bu çeşmeler selsebil tarzındadır ⁴⁵ (Resim 13). Çeşmelerin üst bölümleri akant yaprağı motifleri ile Barok tarzda süslenmiştir. Türbe, bir basamak kadar yükseltilmiş bir alt kaide üzerinde köşeleri tromplu sekizgen bir kasnağın tek bir kubbe ile örtülmesinden ibarettir (Resim 14). Kurşun kaplı olan kubbe ağırlığı sekizgen kasnağa, oradan da duvarlara aktarılmaktadır ⁴⁶.

Türbeye güney taraftaki dikdörtgen bir sahanlıktan girilir. Sahanlık bir taraftan duvarlara diğer taraftan dört sütundan ortadaki ikisine dayanan iki kemerle üç bölüme ayrılmış gibidir. Orta mekân kubbe, yan kısımlar içten tonoz dıştan meyilli bir çatı ile örtülmüştür. Bu mekân sonradan ahşap bir camekânla bölünmüştür (Resim 15). Bu kısmın üzerini örten kubbe ve tonozların iç kısımları kalem işleri ile süslenmiştir. Asma dalları ve üzüm salkımlarından meydana gelen bir friz, kubbe kenarını çevirmektedir. Kubbenin ortasında rozet şeklinde bir motif görülmektedir ⁴⁷.

Sahanlıktan türbeye girilen kapının iki yanında yüksek kaideler üzerine oturmuş iki sütun bulunmaktadır. Sütun başlıkları akant yapraklıdır. Yuvarlak kemerli bir kapıdan içeriye girilmektedir. Buradaki kapı kemeri ile avlu kapı kemeri yeşil-beyaz mermer taş kakmadır ⁴⁸.

Türbenin içinde giriş kapısının iki yanında duvara gömülü iki dolap vardır. Alt kısmındaki pencereler düz mermer söveli ve kenarları yaldız ile süslüdür. Türbede yazı unsuru büyük rol oynamaktadır. Yapının değişik yerlerinde ayetler yer almakta ve hatları yazan kişinin imzası da bulunmaktadır. Avluya geçit veren dış kapının üzerine sülüs yazı ile Ankebut Sûresinin 57. Ayeti yazılmıştır. Aynı kapının iç yüzünde ise yine celi sülüsle yazılmış bir Ayeti Kerime okunmaktadır. Türbeye geçişi sağlayan kapının üzerinde uzanan dikdörtgen çerçeve içerisinde Fecr Sûresi 27. ve 28. Ayetler yazılmıştır. Giriş açıklığının iç kemeri üzerindeki diğer bir panoda Rahsan Sûresinin 26. ve 27. Ayetleri okunmaktadır. Pencerelerin üzerinde iç mekânı çepeçevre dolaşan mermer yaldızlı kitabe kuşağında Sûre-i Mülk yazılıdır. Kİtabe kuşağı giriş kapısının üzerinde yükselmekte ve kapının iç yüzündeki kitabenin üstünde birleşmektedir. Kapının üst tarafında iki parça halindeki kartuşlara sanatıyla yapıya zenginlik katan hattat imzasını atmıştır.

"Bunu kulların en zayıfı Divan-ı Hümayun Hocası Mehmed Emin yazdı. Onu ebeveynini ve ona bakanı Allah bağışlasın". 29 Zilhicce 1194 ⁴⁹.

Böylece türbeyi kuşatan hatların Hattat Mehmed Emin tarafından 26 Aralık 1780'de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Nakş-ı Kadem-i saadeti içeren panonun üzerindeki üç satırlık beyt de şu şekildedir;

"Oldı resm-i kadem-i Hazret-i Fahr-i âlem
Tâc-ı vehhâc ser-i cümle-i chl-i iman
O kademdir ki edip tay-yı semâvât-ı ulâ
Menzil-i sidreye basdı şeb-i esrada ıyân
Sür yüzün acz ü niyâz ile edip iştişfa'
Olayım dersen eğer mazhar-ı afv ü gufrân."

Doğu duvarı üzerinde asılı levhada da hattat imzası mevcut olup, II. Mahmud'un yazdığı Besmele'yi babasının türbesine hediye ettiği anlaşılmaktadır. İmza şu şekildedir;

"Bunu Abdülhamid Han oğlu Mahmud yazdı".

Kubbe göbeğinde de dört defa tekrarlanan niyazın meâli ise şu şekildedir;

"Ey hâlimi bilen, benim melceğâhım sensin" ⁵⁰.

Türbeyi aydınlatan ikinci kat pencereleri de yüzdekiler ile aynı olup, yuvarlak kemerler içinde ve vitraylı yapılmıştır.

Kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Trompların ve kubbenin içleri, renkli kalem işleri ile bezelidir. Kubbe iç iççe girmiş frizler halinde süslenmiş olup dıştaki friz sade bırakılmış, üçgen motifler aşağı ve bunun tersi yukarı olarak zıt şekilde kullanılmıştır. İçteki frizde ise kıvrık asma dalları ve üzüm salkımlarından oluşan motiflere yer verilmiştir.

Türbenin yanındaki hazireye bakan alt kat pencerelerinden ortadaki mermer bir levha halindedir. Üstü sütuncuklar ve akant yaprakları gibi motiflerle bezenmiş olan bu levhanın üzerinde bitkisel bir çerçeve içerisinde I. Abdülhamid'in tuğrası bulunmaktadır.

Türbenin güneyinde ve batısında yer alan hazirede I. Abdülhamid'in eşleri Elhac Hatice Kadın, Binnaz Kadın, Mutebere Kadın ile IV. Mustafa'nın eşleri Şevkinur Kadın, Seyyare Kadın ve cadde kenarında Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa'nın mermer mezarları bulunmaktadır. Türbenin haziresinde daha bir çok vezir ve devlet adamlarının mezarları yer almaktadır ⁵¹.

H- MEDRESE

Plan: 2-3-4

Resimler: 16-19

Yeri: İmaretin karşı tarafında bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Yıldız Hamam Sokağına açılan cümle kapısı üzerinde bulunan kitabelere göre 1194 H.-1780 M. yılında yaptırılmıştır ⁵². Kitabesi Seyyid Yahya Tefvik Efendi tarafından düzenlenmiştir. "Hadikatü'l-Cevami"de kitabe metni şu şekilde geçmektedir;

"Türbe-i şerif-i mezkûrun öte tarafında bina ve inşâ olunan Medrese-i âliyye ve kütüphâne-i adîmü'l-misille Mekke-i Mükerrreme kazası ma'zûllerinden es-Seyyid Yahyâ Tefvik Efendi bu târih-i râ'nâyı söylemiştir":

"Pâdişâh-ı Âl-i Osman sâye-i Rabb-i mecîd
 Hazret-i Abdü'l-Hamîd Han, sâhib-i re'y-i sedîd
 Matla-i dîvân-ı şevketdir fûrûg-i devleti
 Ferd-i zât-ı gûyiyâ Şeh-nâme'de Beytül-kasîd
 Medrese, mekteb, imaret hem kütüb-hâne, sebîl
 Yaptırıp aldı du'â-yi hayr-ı ahrâr u abîd
 Medrese sûretde ammâ hey'et-i matbû'ası
 Muhtasar mecmû'a-i nâ-dîdedir gâyet müfîd
 Bârek'allah bir mu'allâ medrese yaptırdı kim
 Vaz-ı erkânı müesses tâk-ı vâlâsı meşîd
 Mesken ü me'kel, kütüb âmâdedir özl itmeyüb
 Tâliban tahsîl-i ilme eylesün sa'y-i mezîd
 Hasbeten l'illâh idüp ilm-i şerîfe i'tibâr
 Enbiyâ vârislerine itdi ikrâm-ı ekîd
 Binde bir ancak düşer Tefvik ana târih-i tâm
 Ehl-i ilme medrese yaptırdı şeh Abdü'l-hamîd"

1194 H.-1780 M. ⁵³

Medresenin hakkında diğerk önemli bilgileri ise medresenin kuruluşu ile ilgili olarak I. Abdülhamid Külliyesinin vakfiyesi vermektedir. Vakfiye, 15 Muharrem 1195 (11 Ocak 1781) tarihlidir ⁵⁴.

Vakfiyede medrese ile ilgili olarak, "burada bir muhaddis, bir müderris, bir şeyhü'l-kurra, iki ders-i amm vazifelendirilmiş, 40 Medrese talebesine de ayrıca gündelik tahsis edilmiştir. Bu talebelerden ilk on tanesi "Sahîh-i Buharî", ikinci on tanesi "Sahîh-i Müslim" okuyacaklar, bu dersleri görmek için de günlüklerinden başka ayrıca yirmişer akça gündelik daha alacaklardır. Kalan 20 talebe ile üç türbedar ve bir mu'lid

ile dışardan görevlendirilen 6 kişi cem'an otuz kişidirler, herbiri günde üçer akçe görevle birer cüz okuyup hatim indireceklerdir. Vakfiyede görevlilerin vasıfları ayrı ayrı belirtildiği gibi, talebenin ne şekilde terfi ettirilecekleri de yazılmıştır. Ayrıca medresenin yıllık yakacak ve aydınlatma masrafları için de para ayrılmıştır ⁵⁵.

Mimari Özellikler: Medreseye, üzerinde kitabesi bulunan cümle kapısı ile kuzey batı sınırını teşkil eden Yıldız Hamamı Sokağından girilir (Resim 16-17). Medresenin girişinde üstü kapalı bir avlu bulunmaktadır. 5.50x5.50 m. ölçülerinde olan bu mekânın üzeri aynalı tonoz ile örtülmüştür. Tonozun iki kenarı duvar üstüne oturmakta, diğer ikisi de mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Avlunun tam karşısında ikinci bir kapıdan medresenin iç avlusuna geçilmektedir. Medresenin iç avlusu, 16x31.30 m. ölçülerinde uzunlamasına dikdörtgen planlı etrafı revaklarla çevrilidir. Avlu zeminine göre orijinalde 2.20 m., bugün ise 1.60 m. yükseklikte olan revak, volüt başlıklı 30 mermer sütundan meydana gelmiştir ⁵⁶.

Avluyu çeviren revaklara, cümle kapısından sonra gelen ikinci kapının ve karşısında türbe ile hazire arasında irtibatı sağlayan geçitin (Resim 18-19) revakla birleştiği yerdeki merdivenlerle çıkılır. Merdivenlerin bulunduğu platformların üstleri diğerlerine göre daha geniş tutulmuş çapraz tonozlarla örtülmüştür. Şadırvanlı avluyu çeviren bütün revaklarda çapraz tonoz kullanılmıştır ⁵⁷.

Avlunun üzeri Medreseyi kullanan İstanbul Ticaret Borsası tarafından betonarme kolonlar üzerine oturtulmuş uzun kenarlarında aydınlık fenerleri olan bir çatı ile örtülmüştür. İçerisinde revakların önüne Borsanın acenta odaları yaptırılmıştır ⁵⁸ (Plan 3) (Resim 1).

1926 yılında Medrese, yıkılması şartıyla İstanbul Borsasının kullanımına verilmiştir. Fakat medrese, Borsa tarafından yıktırılmamış, bir takım değişikliklerle hizmet vermeye devam etmektedir ⁵⁹ (Plan 2-3).

Orijinalde tek katlı planlanan medresede avlu giriş katında çevredeki yüksek yapılar göz önüne alınarak revak kotu yüksek tutulmuş, ve kazanılan yükseklik medrese hücrelerinin altına bir bodrum katı ilavesine imkân tanımıştır ⁶⁰.

Revakların üzerini örten tonozlar bir yandan mermer sütunlar ve bu sütunları birleştiren yuvarlak kemerler, diğer yandan da hücre kapılarının üstünde devam eden duvarlar tarafından taşınmaktadır.

Medrese hücrelerine kesme taştan yapılmış yuvarlak kemerli kapılardan girilmektedir. Medrese hücreleri ortalama 3.50x3.50 m. ölçülerindedir. Yalnız medresenin doğu kanadının kuzey ve güney köşelerinde bulunan iki hücre diğerlerine göre daha

büyük 4.70x4.70 m. ölçülerindedir. Hücrelerin üzeri kubbelerle örtülüdür. Kubbele-
rin ve revakların üzerini örten çapraz tonozların üzeri kurşun ile kaplanmıştır ⁶¹
(Plan 2).

Her hücre, kesme taş söveli demir parmaklıklı iki pencereden aydınlatılmaktadır.
Hücrelerin yan duvarlarındaki yüklük ve ocakların yerleri bugün dolap olarak kul-
lanılmaktadır.

Revak tonozlarının üzeri, dışarıya doğru tek tarafa meyillidir. Hemen her iki hücre
kapısının arasında yer alan üçüncü kapıdan bodrum katına inilmektedir. Dış duvarda
açılan hava deliklerinden aynı zamanda merdivenin de aydınlatılması sağlanmıştır.
Bu merdivenden önce bir sahanlığa inilmektedir. Sahanlıktan sonra iniş devam et-
mekte ve hemen her medrese hücresinin altına gelen bodrum hücrelerine
varılmaktadır ⁶².

Revaklı avlunun güney kanadına açılan beşik tonoz örtülü bir geçitten, mescide giril-
mektedir. Ayrıca medresenin güney ve batı kanatlarının birleştiği köşede üstü beşik
tonozla örtülü üçüncü bir geçitten de medrese tuvaletlerinin bulunduğu avluya
ulaşılır ⁶⁰ (Plan 4).

Medrese duvarlarında taş ve tuğla malzeme kullanılmış olup, medresenin farklı planı
ve bağımsız yapısı, XVIII. yüzyılda gerçekleştirilen diğer medreseler arasında he-
men dikkat çekmektedir.

I- KÜTÜPHANE

Plan: 2

Resimler: 20-22

Hamidiye Kütüphanesi olarak anılmıştır.

Yeri: Külliye'nin kuzey ucunda yer almaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Kütüphane kapısının üzerindeki kitabeye göre 1194 H.-1780
M. yılında tamamlanmıştır. Kitabeyi kaleme alan Reis Efendi, padişahın fazilet ve
adaletini övdükten sonra son mısradaki her zaman olduğu gibi kütüphanenin inşa tari-
hini belirtmiştir. Kitabe metni şu şekildedir;

Ekmel-i padişah'tan han-ı Hamid-i Adil
Kâmiyab oldu makaritle zamanında fahul
Bendesini mazhar-ı eltaf ve atası
Geldi ba lûtuft hüda hatıra bir hoş tarih

Fazlı hakkıyla edüp adli binasın teşyid
 Bu kütüphanenin ihyarın edince temhid
 Levha manzume-i evsafın ederken tesvid
 Yümnü câvid ola darül kütüp şah-ı Hamid

1194 H. 1780 M. ⁶⁴

I. Abdülhamid'e ait 15 Muharrem 1195 (20 Ocak 1781) tarihli Vakfiyenin ⁶⁵ 114 ve 115. sayfalarında kütüphane ile ilgili olarak şunlar geçmektedir ⁶⁶:

"İyilik ve doğrulukla belirgin dört kişi padişahın kütüphanesinde I., II., III., IV. kütüphane memurları olup, kütüphane defterinde belirtilmiş olduğu üzere müracaat eden öğrenciler, şiddet ve azarla red ve takdir etmeksizin, hizmetini yerine getirdikten sonra I. kütüphane memuru günde yüzyirmi akçe, II. si günde yüz akçe, III. sü günde doksan akçe, IV. sü ise günde seksen akçe ücret alsın. Yukarıda özellikleri geçen kütüphane memurları kendilerine tahsis edilen evlerde oturup padişah hazretlerinin devletinin devamı için dua etsinler. Doğru davranışlı bir kimse kütüphanede kapıcı ve farraş olup, hizmetini ifâdan sonra günde elli akçe ücret alsın. Sanatında mahir ve ilerlemiş olan bir kimse de kütüphanenin ciltcisi olup, kitapların tamiri gerektiğinde ihtimamla onarımlarını yaparak günde on akçe ücret alsın..." ⁶⁷.

Sultan I. Abdülhamid'in vakıf yapıları içerisinde Batılı yazarların en çok dikkatini çeken Hamidiye Kütüphanesi olmuştur. XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul'da uzun süreli kalan İtalyan rahip M. L'abbé Toderini "Türklerin Edebiyatı Üzerine" adlı üç ciltlik eserinin ikinci cildinde İstanbul kütüphanelerinden bahsederken en geniş bölümü bu kütüphaneye ayırmıştır ⁶⁹.

M.D'Ohsson ⁶⁹ ve Dr Giulio Ferrario ⁷⁰ Hamidiye Kütüphanesinden övgü ile bahsederler. I. Abdülhamid Kütüphanesini "padişahlar tarafından halkın istifadesine açılan kütüphaneler arasında birinci derecede bulurlar, müslümanların kayıt işlerinde yerleştirme ve muhafazada kendilerine mahsus usulleri olduğunu söyleyip iki tip kütüphaneden bahsederler ki bunların ilki Hamidiyedir. Her kitabın meşinden bir mahfazası bulunur, kitap adı kenara ve mahfazanın üzerine büyük harflerle yazılıp, duvar boyunca dört köşe konulmuş aynalı tel kafesli dolaplara sıralanır" derler ve örnek olarak Hamidiye Kütüphanesinin o zamanki görünüşünü verirler ⁷¹.

Joseph von Hammer de 1822 de yayınladığı "İstanbul ve Boğaziçi"ni anlatan eserinde Hamidiye Kütüphanesine geniş bir yer ayırmıştır. Hammer kütüphaneyi ve dikkatini çeken hususları şöyle anlatmaktadır: "Burada Türk tarzında (bağdaş kurarak) oturulmaktadır. Ne bank ne de iskemle vardır. Yere sadece hasır serilmiştir. Oraya

buraya konulmuş olan rahleler, oturmak için değil, okuyucuların üzerine kitap koymaları için kullanılmaktadır. Burada da İstanbul'un diğer bütün kütüphanelerinde olduğu gibi kitap salonu aynı zamanda okuma salonudur. Kitaplar tel kafesli dolaplarda yatay olarak üst üste sıralanmıştır. Kitap adları bizde olduğu gibi kitapların sırtlarında değil, cildin etek kısmında yahut ince ciltlerin arka kapaklarında yazılıdır. Bu kütüphaneler cuma hariç bütün gün sabahtan ikindi namazına kadar yani güneşin doğuşundan öğle ile güneşin batışı arasındaki zamana kadar açıktır. Öğleyin ezan okunduğu zaman, bütün okuyucular ayağa kalkar, yüzleri kibleye dönük olarak sıralanırlar. İçlerinden biri öne geçip namazı kaldırmak için imam olur. Bu dini hareket, orada bulunan ve namaza katılmayan Avrupalıları hiç rahatsız etmeden yapılmaktadır. Bu durum yabancıların çalışmasının, namazın değerinden bir şey kaybettirmediğine ve aynı zamanda dini hoşgörüyü güzel bir örnektir" 72.

1844'de Charles White 73 Abdülhamid Kütüphanesinden ayrıntıları ile söz etmekte ve tarih olarak 1781 yılını vermektedir 74.

Bir kaç yıl sonra Ubcini 75 "Abdülhamid Kütüphanesinin 1779 yılında 6 kütüphanesi ve 1604 kitapla kurulduğundan, kütüphanede çok kıymetli bir çok Kur'an bulunduğundan, bilhassa üçünün denildiği gibi Halife Ömer, Osman ve Ali tarafından yazılmamakla beraber en azından Peygamberin ilk halifelerinin çağına ait olduğundan bahseder" 76.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Hamidiye Kütüphanesinden bahseden dış eserlerde yapım yılı değişik verilmiştir. Kütüphane, 1780 M. yılında 1504 yazma, 48 basma eserle kurulmuştur. Eserlerin müfettişi Ali Behçet Efendi'nin tescil yazısı ve mührü bulunmaktadır 77.

Hamidiye Kütüphanesi Koleksiyonunda çeşitli yıllarda yapılan sayımlara göre 1533 eser vardır. Kütüphaneye İstanbul'un çeşitli yerlerinde dağınık olarak bulunan bir çok eser daha nakledilerek kitap adedi 10.000 e yükseltilmiştir 78.

Vakıf kütüphanelerinin birleştiği ve Milli Eğitim Bakanlığına devri sırasında Hamidiye Kütüphanesi de Çarşamba'daki Murad Molla Kütüphanesine taşınmış, 1954 yılında bu değerli koleksiyon Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir 79.

Mimarî Özellikler: Kütüphane, medresenin Yıldız Hamam Sokağına bakan giriş ve giriş holünün üzerinde yer alır. Fevkani yapımın altında dükkânlar bulunmaktadır 80 (Resim 20).

Medrese giriş avlusunun güney duvarında bulunan bir merdivenle ikinci kata kütüphaneye çıkılır. Kütüphane, içeride iki oda, bir küçük salon ve bir sofadan mey-

dana gelir ⁸¹. Kütüphaneye çıkan merdivenden sonra ikinci katta üstü aynalı tonozla örtülü bir hole ulaşılır. Bu hol doğu ve batı duvarına açılmış birer taş söveli pencere ile aydınlatılmaktadır. Merdivenin karşısında bir koridor daha yer alır. Kitap okuma salonuna bu koridorun sonunda, üstünde kitabesi olan bir kapı ile ulaşılmaktadır. Kapıdan sonra ana mekanın bir bölümünü kaplayan kare şeklinde üzeri yine aynalı tonozla örtülü küçük bir hole varılır. Bu holden asıl kitap okuma salonuna geçilmektedir. Salonun zemini holün zemininden bir basamakla yükseltilmiştir. Bu bölüm dışarıya pencerelerle açılmıştır. Dikdörtgen planlı okuma salonu sağda ve solda stilize edilmiş iyon başlıklı ikişer sütunla bu holden ayrılmaktadır ⁸².

Kitap okuma salonunun güneyinde açılan bir kapıdan kütüphanenin cilthanesine geçilmektedir. Bu kısım aynalı tonoz ile örtülmüştür ⁸³.

İçeride yer yer kalem işi süslemeler görülmektedir. Okuma salonunun pencerelerinin çerçevesinde ve aynalı tonozda orijinal özellikleri zamanla kaybolmuş kalem işi süslemeler bulunmaktadır ⁸⁴.

Kütüphanenin ön cephesini teşkil eden kuzey yönde alt kat dükkan olarak değerlendirilmiştir. Yuvarlak kemerli kalın derin bir niş şeklinde düşünülen giriş, iki yanda kademeli pahlar ve üzerindeki yuvarlak kemer ile sonuçlanır. Bu kısmın üzerinde kütüphanenin bu cepheye açılan ortada sivri kemer alınlıklı dikdörtgen bir pencere iki yanında yuvarlak kemer alınlıklı iki dikdörtgen pencere daha görülmektedir. Kütüphanenin yan cephelerinde köşede yuvarlak kemer alınlıklı iki pencere daha bulunmaktadır. Fakat sivri kemer alınlıklı pencereler daha sonra örülerek kapatılmıştır (Resim 21). Cephelerde taş ve tuğla karışımı almasıık sistem kullanılmıştır (Resim 22).

DİPNOTLAR

1- Alpay, İ. Birol; "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", Sanat Tarihi Yıllığı, VIII,1978,İst., 1979, s.1; Öz,Tahsin; İstanbul Camileri, C.I, Ank., 1987, s. 124; Cunbur, Müjgan; "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 18-22; Koçu, R. Ekrem; "Abdülhamid I", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958, s. 92; Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 405; Aktepe, Münir; "Abdülhamid I", İslam Ansiklopedisi, C. I, İst., 1988, s. 212.

2- Yalçın, Z. ; M. Kemaleddin ve Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1971; Alpay, İ.B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 1.

3- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I., s. 92; Öz, T.; İstanbul, s. 125.

4- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 1.

5- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 1.

6- Öz. T.; İstanbul, s. 125.

7- Alpay, I. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 2.

8- Tarih-i Cevdet 2. Tab'ı Der saadet 1309 Matbaa-i Osmaniye, C. I, s. 46; Alpay, I. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 2.

9- Hüseyin Ayvansarayî, Hadîkatü'l-Cevami, C. I, İst., 1281, s. 240.

10- W. Müller-Wiener;Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977, s. 41.

11- Alpay, I. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 3-4.

12- Alpay, I. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 2.

13- Öz, T.; İstanbul, s. 125; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 70; Meydan Larousse; "I. Abdülhamid", C. I, İst., 1969, s. 29.

14- Tarih-i Cevdet; 2. Tab'ı Derseaadet 1309 Matbaa-i Osmaniye, C. III, s. 46; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 19.

15- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 19.

16- Bina emini Mustafa Efendi imaretin yapımından sonra medrese ve türbenin yapımı devam ederken ölmüş, Eğri Kapı dışında Toklu Dede Kabristanına gömülmüştür. Sicill-i Osmânî, C. IV, s. 447.

- 17- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 19.
- 18- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 92; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 19; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 5.
- 19- Mehmed Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, İst., s. 285.
- 20- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 19; Öz, T.; İstanbul, s. 125.
- 21- Öz, T.; İstanbul, s. 125; Koçu, R.E.; İst. Ans., C. I, s. 92.
- 22- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 2680.
- 23- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 6; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 92.
- 24- Hüseyin Ayvansarayî; Hadikatü'l-Cevami, C. II, İst., 1281, s. 175-177; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 20.
- 25- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 20.
- 26- Koçu, R. E.; İst. Ans, C. I, s. 93; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 20.
- 27- Öz, T.; İstanbul, s. 21; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 93; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 6.
- 28- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 93.
- 29- Sebil eski yerinde iken meşhur şekerçi Hacıbekir'in oğlu Muhiddin Efendi kandillerde halka buradan şerbet dağıtırdı. Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 93.
- 30- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 94.
- 31- Tanyeri, Nurdan; I. Abdülhamid'in Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969, s. 28-30.
- 32- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 93; Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 28.
- 33- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 29.
- 34- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 30.
- 35- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 92.
- 36- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 40.
- 37- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s.10.
- 38- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 42.

- 39- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 9-10.
- 40- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 9.
- 41- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 10; Öz, T.; İstanbul, s. 124; Bayrak, Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 250; Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 36.
- 42- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 22.
- 43- Öz. T.; İstanbul, s. 124; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 250; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 10.
- 44- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 36-39.
- 45- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 11.
- 46- Öz. T.; İstanbul, s. 124; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 251; Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 36-39.
- 47- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 37-38.
- 48- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 38-39.
- 49- Önkal, Hakkı; Osmanlı Hanedan Türbeleri, Atatürk Ü.İ.F. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1982, s. 82-89.
- 50- Önkal, Hakkı; a.g. tez, s. 89.
- 51- Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmed Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, İst., s. 285-290; Öz, T.; 124-125; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 250.
- 52- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 6; Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 30.
- 53- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 21; Hüseyin Ayyansarayî; Hadikatü'l-Cevâmi, C. II, İst., 1281, s. 179.
- 54- Vakfiyenin suretlerinden bir tanesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 1407 numara ile kayıtlıdır. Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 6.
- 55- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 22; Ateş, İbrahim; "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", Vakıflar Dergisi, XIV, Ank., 1982, s. 40-42.
- 56- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 7.
- 57- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 8.

- 58- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 30; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 8.
- 59- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 406; Öz, T.; a.g.e., s. 125.
- 60- Ablaapa, O.; Osmanlı Devri, s. 406; Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 30-33.
- 61- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 8.
- 62- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 30-33; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 8.
- 63- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 8.
- 64- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 34.
- 65- I. Abdülhamid'e ait 159 kayıt nolu orjinal vakfiye defteri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kasada saklanmaktadır. Ateş, İ.; Vak. Der.; XIV, s. 71; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 17-69.
- 66- Vakfiyenin ilgili bölümünden özet alınmıştır.
- 67- Vakfiyenin ilgili özet bölümü Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 2019 defter no ile muhafaza edilmektedir. 48.5x19 ebadında 134 sayfadan ibaret tezhibi ve yazı stiliyle orijinal ve şaheser bir defterdir. Ateş, İ.; Vak.Der., XIV, s. 71.
- 68- Toderini, M. l'Abbé; De la littérature des Turcs, C. II, Paris, Chez Poincot, 1789, s. 130 vd; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 26.
- 69- D'Ohsson, M.; Tableau général de l'Empire Ottoman, C. II, Paris 1788, s. 488-489; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 28.
- 70- Giulio, Ferrario; Il costume antico e moderno a storia, Europa, C. IV, Frenze, 1827, s. 278 vd; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 28.
- 71- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 28.
- 72- Hammer, J.; Constantinopolis und der Bosphoros, C. I, Pesth, 1628, s. 522-523; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 28.
- 73- White, C.; Three years in Constantinople or domestic manners of the Turks in 1844, C. II, London 1846, s. 183; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 29,
- 74- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 29.
- 75- Ubcini, M.A.; Lettres sur la Turquie ou tableau statistique religieux politique administratif militaire, commercial etc. de l'Empire Ottoman depuis le Khatti-Cherif de Gülkhane (1839), C. I, Paris 1853; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 29.

76- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 29.

77- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 29.

78- Meydan Larousse; "Abdülhamit I", C. I, İst., 1969, s. 30; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 20.

79- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. I, s. 92.

80- Öz, T.; İstanbul, s. 125; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 26.

81- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 35; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 26.

82- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 35; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 9.

83- Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 9.

84- Tanyeri, Nurdan; a.g.tez, s. 35; Alpay, İ. B.; I. Sultan Abdülhamid, s. 9.

2- İSTANBUL/BEYLERBEYİ KÜLLİYESİ

A- CAMİİ

Plan: 7

Resimler: 23-59.

Yeri: İstanbul'da Beylerbeyi İskelesi yanındadır ¹.

Tarihi ve Yaptıran: Cami, I. Abdülhamid tarafından annesi Şermi Rabia Sultan adına yaptırılmıştır ². Caminin inşasına 3 Nisan 1777'de başlanmış ve 15 Ağustos 1778'de tamamlanmıştır ³. 21 Recep 1192 Cuma günü I. Abdülhamid camiye gelmiş ve namazdan sonra caminin "Rabia Sultan Camii" adı altında anılmasını bildirmiştir ⁴. Tarih-i Cevded'de 1192 H.-1778 M. yılı olayları anlatılırken caminin inşası bittikten sonra kılınan ilk cuma namazından bahsedilmektedir:

"Padişâh-ı enâm hazretleri vâlide-i merhûme-i muhteremeleri Râbi'a Sultân nâmına olmak üzere İstavroz ile Çengelköyü miyânelerinde vâki Beğlerbeği Sarayı'nun hırka-i şerife odası yerinde bir câmi'-i şerîf inşâ ve ihyâsını irâde idüp 91 senesi safe-rinün 24 üncü (3 Nisan 1777) pençşenbe günü vaz'-ı esâs kılınmıştı. İşbu receb-i şerîfün beşinci çeharşenbe günü karîn-i hüsn-ü hitâm olmağla yirmibirinci cum'a günü (15 Ağustos 1778) Zât-ı hazret-i şeh-in-şâhî bilâ-resm salat-ı cum'ayı câmi-i mezkûrda edâ idüp bâ'dezin Vâlide-i Şâh-ı Cihân Rabia Sultân nâmiyle yad olunasını fermân buyurdular."

Cami'-i mezkûrun hitâmına müverrih Enverî Efendi'nün nazm etmiş olduğu târihtir:

"Söyledi züvvâr tarîhün işittim Enverî

Oldı Hakka Cami'-i Abdülhamîd Han secde-gâh" ⁵.

Beylerbeyi Camiinin kitabelerinde bir mimar ismine rastlanmamakla beraber I. Abdülhamid devrinin ünlü hassa başmimarı Mehmed Tahir Ağa caminin mimarı olmalıdır ⁶. Bina emini Şehremini Hafız Elhac Mustafa Efendidir ⁷.

Hadikatü'l-Cevami'de ⁸ kitabelerinden bir kısmının suretleri ile beraber cami hakkında şunlar bildirilmiştir;

"Banisi cennetmekân Sultan Abdülhamîd Han aleyhirrahmetü vel gufrân hazretleridir ki İstavroz Sarayının Hırkai Şerife hucrei dâiresi mahalline bir minareli olarak binâ buyurmuşlardır, ve cevâmii selâtini sâire tertibi üzere cümle levâzımâtı tekmil olunarak iki imam ve bir hatib ve bir kaç müezzin ve kayyumlar ve devrihanlar ve

cuma vâizi tayin olunmuştur. Bâdehu cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretleri bir minârei âliye dahi zam ve ihdas ile camii şerifi tâmir ve tevsî ve kâğir bir iskele ile bir muvakkithâne dahi ilave buyurmuşlardır. 1235 şevvalinin ibtidâsında tecdîdine şurû olmağla 1236 senesi tekmlil olub küşâd olunmuştur" 9.

Camiden, Sultan I. Abdülhamid Han'ın vakfına ait 1195 tarihli vakfiyesinde 10 de bahsedilmektedir. Ayrıca vakfiyeye göre camide bir hatib, iki imam, bir vâiz, dört devrhân, bir buhurcu, bir aşır-hân, bir hâfız, otuz eczâ-hân, bir noktacı ve sandûkî, üç müezzin, bir mükebbir, üç kayyum, iki süpürücü, bir kandilci, bir hâfız-ı mushaf, iki hâfız-ı hasır, bir seccade serici, bahçe, şadırvan ve kenifleri temizleyecek şahıslar görevlendirilmiştir 11.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Beylerbeyi Camii I. Abdülhamid tarafından 1192 H.-1778 M. yılında içinde, Sıbyan Mektebi ve yanında bir Hamam ile beraber yaptırılmıştır. I. Abdülhamid'in oğlu II. Mahmud tarafından ise 1235-1236 H.-1820-1821 M. yıllarında önemli tadilat ile büyük bir onarım görmüş, ve bu onarımda ayrıca bir Hünkâr Dairesi ilave edilerek 12 civarına yeni bir Mektep ve Muvakkithane binası (Resim 23-24) ile kalan tek minare yerine iki yeni Minare, İskele Meydan Çeşmesi ve caminin denize karşı olan yüzünde geniş bir mermer rıhtım inşa ettirilmiştir 13.

Caminin batı cephesi denize karşıdır. II. Mahmud'un tamir ve tadilatında yaptırdığı caminin önündeki geniş mermer rıhtımdan önce bir iç harem avlusuna girilmektedir. Son cemaat yerinin önünde bulunan dikdörtgen iç harem avlusunun üç tarafını çeviren duvar da, rıhtım ile birlikte 1820-1821 yılında II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır 14. Caminin batı yüzünde iki yan duvarın kapıları ile cami binası arasında kalan kısımlar üzerinde birer fevkani oda bulunuyordu. Bu odalar iç hareme doğru çıkıntılı olup bir yandan duvara bir yandan da iç harem avlusunda mermer sütunlara oturtulmuştu. Sonraki tarihlerde bu iki oda yıktırılarak kaldırılmış, yan kapılar da iptal edilerek, yıkık kısımlar bir geçit haline getirilmiştir 15.

II. Mahmud döneminde yaptırılan hünkâr dairesinden caminin denize karşı olan son cemaat yerinin üstünde bir koridor şeklinde salona geçilmektedir. Burada önceden sultan I. Abdülhamid'in yaptırdığı mektep bulunuyordu. Sultan Mahmud babasının mektebini caminin içerisinden kaldırmış ve caminin yakınında yaptırdığı muvakkithanenin yanında yeni bir bina inşa ettirmiştir 16.

Sultan I. Abdülhamid'in cami içinde yaptırdığı mektebin kapısı, caminin yol üzerindeki sağ yan kapısının yanında idi. Mektebe taş merdivenlerle çıkılıyordu. Mektep kapısının yanında Sultan Mahmud'un kaldırdığı eski minarenin kapısı bulu-

nuyordu. Mektep cami içerisinde kaldırılmış ve minare yıkılmış olmasına rağmen kapılar muhafaza edilmiştir. Mektebin merdiveni yeni yapılan sağ minareye daha uygun düştüğü için, eski mektep kapısı bu minarenin kapısı olmuştur. Eski minarenin merdiveni de bu arada iptal edilmiştir. Fakat yeni sağ minarenin kapısı olan eski mektep kapısı üzerindeki kitabe dokunulmamış, bir hatıra olarak yerinde bırakılmıştır. Kitabenin metni şu şekildedir;

Şehi şâhânı dehr Abdülhamidin hüsni eltâfı
 Şevk ile hatm idince bu taallümgâhı Kur'anı
 Tulû itdi derûne mihirveş târihi cevherdâr
 Münevver mektebi nev meşriki envâri fûrkaanı ¹⁷.

Cami birçok kez onarılmıştır. 1896 yılında yer sarsıntısında yıkılmış ve aynı yıl tamir edilmiştir ¹⁸. 1960'lı yılların başlarında zeminin oturması sebebiyle düşeyden ayrılan her iki minare sökülüp, zeminle takviyesi sağlanmıştır. 1967-1968 yıllarında harap olan hünkâr kasrı, mermer şadırvan avlusu duvarları ve sökülen minareler, yeniden inşa edilmiştir. 14 Mart 1983'de Debrelî İsmail Paşa Yalısında başlayan yangın, camiye ulaşmış ve kurşun örtülü, ahşap omurgalı kubbesinin 3/5 lik bölümü tutuşarak çökmüştür. Yangından zarar gören caminin derhal onarımına geçilmiş, öncelikle içeride bulunan eşyalar korunma altına alınmış, avize ve rahlelerin onarımına başlanarak, minber ile kubbe kasnağındaki altın yaldızlı yazı, dış tesirlere karşı korunma altına alınmıştır. Daha sonra kubbenin üstü örtülmüş ve kubbe eteğindeki üst pencere aralarındaki ahşap dış kaplamalar tamamlanmıştır. İçeride dökülen sıvalar yenilenmiş, alçı içlik pencereler yerlerine takılarak, kubbe rozeti yazısı ile gölgeli Barok kalem işlerinin uygulamasına geçilmiştir. Bu arada caminin hünkâr kasrı, hünkâr mahfili, üst mahfil, son cemaat yeri yan bölümlerinin cami ile birlikte tüm elektrik tesisatı aydınlatma, pencere, kapı doğramaları eksiklikleri ile yağlı boya, badana gibi işleri tamamlanmıştır. Kubbenin çökmesinden önce halı, Sakal-ı Şerîf muhafazası, kürsü, rahle, antika saat kurtarılabilmişse de çok değerli olan orta avize enkaz altında kalmış ve fildişi kaplamalı minber de bu arada zarar görmüştür. Orta avize kısmen enkaz içinden toplanabilen kısmen de eldeki örneklerinden temin edilen kristal parçalarla orijinal haline getirilmiştir. Bu onarımlar tamamlandıktan sonra cami ibadete açılmıştır ¹⁹.

Caminin yanı sıra harap durumdaki meşruta binası ile 1970 yıllarında yanan Muvakkithane ve yanındaki Sıbyan Mektebi de onarılmıştır ²⁰.

Mimarî Özellikler: Beylerbeyi Camii bir iç avlu ve onu çeviren ikinci bir avlu ile kuşatılmış durumdadır. Caminin önündeki geniş mermer rıhtımdan iç harem avlusu-

na girilmektedir. İç harem avlusunun üç tarafını çeviren duvar, rıhtım ile beraber II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Bu avlunun sahil tarafı ile doğu ve batı taraflarında olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır (Resim 25-26-27-28). Kapılar üzerinde kitabeye yer verilmemiştir. Yalnız sahil tarafındaki merkezî kapının üzerinde madalyon içerisinde II. Sultan Mahmud'un tuğrası bulunmaktadır (Resim 29). Avlunun duvarları üzerinde açılan pencereler ile duvar, bir payeler dizisini andırmaktadır ²¹ (Resim 30).

Camiye sahil tarafından bakıldığında sol minare kaidesi ile bir şahıs mülkünün duvarı arasına yine Sultan II. Mahmud tarafından bir duvar yaptırılmış ve bu duvarın arkası camiye ait ikinci bir harem avlusu oluşturmuştur. Bu duvar caminin son cemaat yeri önündeki iç harem avlusunun etrafını çeviren duvarın aynısıdır. Duvar, üzerinde bir büyük kapı ile iki yanda üçerden altı büyük penceresi bulunan abidevi bir görüntüdedir (Resim 31). Sultan II. Mahmud'un Beylerbeyi Camii tamir ve eklemeleri, iki yeni minarenin kitabesi bu kapının üzerinde bulunmaktadır (Resim 32). Kitabenin metni şu şekildedir;

Cennet mekân Sultan Abdülhamid Han
İtsün Bekaada devleti neclile iftihâr
Bir pâdişaha itmedi hayrülhalef Hüdâ
Mahdumu âzamı gibi şevketlü şehriyâr
Hayrâtını mükemmel idüp nûri didesi
Oldu hayrâtını mükemmel idüp nûri dîdesi
Oldu hay âtı sâniye mazhar otâcidâr
Çıkdıkça Arşa yâ Rab ezânı muhammedî
Olsun minârı şevketi dünyâda berkarâr
Ref eyleyüb atîkini târihini didim

"Mahmud Han yaptı bu mâbede iki minâr"

1236 ²².

Bu avlunun bir de Yalı Boyu caddesine açılan kara avlu kapısı vardır ki bu kapı bir taçkapı görünümündedir (Resim 33). Geniş taş saçaklı kapı üzerinde yükselen soğan gövdeli iki kaidecik kapıyı hareketlendirmektedir. Saçak alt kısmı, yan duvarlara kadar S kıvrımı ile yivlenerek köşeler yumuşatılmıştır. Kapının iki yanında derin bir niş içerisinde yuvarlak kurnalı birer küçük çeşme bulunmaktadır. Çeşme iki küçük sütünceyle sınırlanmış ve üzerinde yelpazeyi andıran bir süslemeye yer verilmiştir. Kapı, mermerden, yuvarlak kemerli olup üzerinde dört satırlık, ta'lik ile yazılmış kitabe bulunmaktadır. Şair Mektupçu Namık'ın hazırladığı kitabe metni şu şekildedir (Resim 34);

Padişahı heft kişver mâili âsâri hayr
 Ya'ni zıllullâhi adl ârâyi Han Abdülhamîd
 Asri pür nasrinde ol şâhi mekârim küsterin
 Âlemin el'an leylü kadr-ü yevmi subhi îd
 Tahtı âli bahtı osmâniye câlis olalı
 Hayrû birri nev benev olmakda sıdkile mürîd
 Oldu ihyâ himmeti şâhâne ile bu mahal
 Vâdii heyhât iken şehr oldu mâmur ü cedîd
 Eyledi bünyâd bir câmi ki envâri Hüdâ
 Hâricinden olmada meşhûdi ahrâr ü abîd
 Çünkü zapti sâl bir şeyi mühimdir lâ cerem
 Eyledi mektubi Nâmık bendesi fikri sedîd
 Geldi bir hafif bu tarz üzre didi tarihini
 "Mabedi İslâmı nev bünyâdı Han Abdülhamid"

1192 23.

Günümüzde Beylerbeyi Camiine Çamlıca Caddesinin deniz tarafındaki yan kapısından girilmektedir. Caminin bu kısmı önünde taş merdivenle çıkılan bir avlu-sundurma vardır. Bu avlu-sundurma caddeden üzerinde demir çubuk kafesli yedi pencere bulunan bir duvarla ayrılmıştır. Bu duvarda avluya çıkan merdivenin başındaki kapının kemeri üstünde bir kitabe bulunmaktadır (Resim 35-36). Kitabe metni şu şekildedir;

Muktedâyi ehli sünneti dâdger
 Şâhi sâhibi cûd Han Abdülhamid
 Şehriyâri feyz bahşâ kim olur
 Birrû ihsânından âlem müstefîd
 İşte ezcümle misâli lutfudur
 Bu dilârâ câmii hûb u cedîd
 Tarhi takribi sürûr eyler dile
 Kıt'ai cennet disem olmaz baîd
 Aksi kandili minârın dir gören
 Âbe düşmüş bir dizi akdülferîd
 Mü'minîne secdegâh oldukca bu
 Sâyei ikbâlin et yâ Rab medîd
 Derc olup bir beyti cevherdârda
 İki târih oldu ey Sermed bedîd

"Râhi Hakda hayr niyyet eyleyüb"

1192

"Mâbed ihyâ etti hakkaa Han Hamîd

1192²⁴.

Sahil tarafında yer alan iç harem avlusundan geçilerek, caminin kuzey cephesinde bulunan son cemaat yerine, köfeki taşından onbir basamaklı yelpaze şeklinde bir merdivenle ulaşılmaktadır. Son cemaat yeri, altı mermer sütun ve köşelerde payeler tarafından taşınan, ortada bir çapraz tonoz ve yanlarda üçer tekne tonozla örtülmüştür. Sütunlar yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanmış olup, araları pencerelerle kapatılmıştır (Resim 37). Ortadaki kemerin içinde ve revakın denize bakan yüzünde bu caminin I. Sultan Abdülhamid'in annesi Şermi Rabia Sultan'ın ruhuna ithaf ile yaptırdığını anlatan kitabe vardır. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 38);

Rûhi âli güheri vâlide sultân için
Kasri firdevs gibi hazreti Abdülhamid
Yapdı bu câmii pâki ide ecrin isâl
O şehin vâlidesi Râbie Sultâna mecîd²⁵.

Son cemaat yerinin zemini, tuğlalarla döşeli olup tavanı ahşap kaplıdır. Son cemaat yeri dört pencere ile dışarı açılmaktadır. Ayrıca camiden de son cemaat yerine açılan dörder pencereye yer verilmiştir. Soldaki oda Kayyum Odasıdır.

Son cemaat yerinden bir kapı ile camiye girilmektedir. Kapı kemeri yekpare mermerden olup kemerin ortası çatlamıştır. Üzerinde Şair Afif'in²⁶ hazırladığı ta'lik yazı ile 24 satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin metni şu şekildedir; (Resim 39);

Revnakı kürsîi şâhî zî veri mihrâbı dîn
Câmii cümle mehâmid yâni Han Abdülhamid
Ol şehin şâhi zaman kim dâverânı dehr olur
Pişgâhı mahfili devlet meâbında abîd
Zîri vâlâ kubbei hıfzında dünyâ müsterih
Bâbı dergâhı muallâsında âlem müstefîd
Bahri cûdinden kenârı âleme çıkdı yine
Bir dilârâ bî muâdil dürri yektâyı mezîd
Yani yapdı sâhili deryâde bu nev câmii
Kim bu tarhı dil küşâyıyle cihan içre vâhid
Ahterân ayni kanâdili ziyâ efşânıdır

Sîm ü zerden mihr ü meh âvizedir surh ü sefid
 Şem'i mihrabından eyler mâh envâr iktibâs
 Kuhl ider hep dûdei kandilini necmi saîd
 Subhi sâdık gibi açıldıkça bâbü revzeni
 Pâdişâhi âlemi handân ide Rabbi mecîd
 Hak Teâlâ nice böyle hayre tevfiik eyliye
 Tahtıgâhi saltanatda eylesün ömrin mezîd
 Bâgi ilhâmı ilâhîden meşâmı tab'ıma
 Bûy bahş oldu iki mısra misâli müşkbîd
 Her biri oldu hesâb olunca târihi tamam
 Oldular elhak Afifâ hüsn ile beytülkâsîd
 "Kâbeyi yâd ettirir dilcû mekân oldu hele"

H. 1192

"Mâbedi matbûu nev bünyâdi Han Abdülhamîd"

H. 1192 27.

Caminin kuzey cephesi, son cemaat yeri ve hünkâr kasrı ile birlikte oldukça zengin bir görünüme sahiptir (Resim 28-40). İki katlı son cemaat yeri ile cephenin, köşk görünümü alması dikkat çekicidir ²⁸. Zarif kemerler üzerine oturan hünkâr kasrı ve dış yan mahfiller sivil mimari karakteri gösteren dikdörtgen pencerelidir. Son cemaat yerinin köşelerine gelen odalar altta, sütun ve kemerler ile desteklenmiş cumbalar şeklinde cepheden dışarıya taşırılmıştır (Resim 41). Hünkâr dairesine avlu etrafındaki geniş merdivenlerle çıkıldığı gibi hünkâr mahfilinin yanındaki kapıdan da geçilmektedir ²⁹.

Caminin güney cephesi, dikdörtgen şeklinde dışa taşan mihrap ile hareketlendirilmiştir. Mihrabın üzeri yarım kubbe ile örtülüdür. Yarım kubbenin iki yanında iki köşe kubbesi daha yer almaktadır. Cami tromplarının önünde de birer köşe kubbesi görülmektedir. Altta dört, üstte dört ve ortada rozet pencereler mihrabı aydınlatmaktadır. Yarım kubbede yuvarlak kemerli beş alçı pencere bulunmaktadır ³⁰.

Batı cephesi, dikey üç paye ile üç bölüme ayrılmış gibidir. Duvarların ortasından geçen bir korniş, cepheyi yatay olarak ikiye bölmektedir. Altta camiye giriş kapısı ve söveleri mermer olan dikdörtgen beş pencere bulunmaktadır. Pencereler yuvarlak kemerler içinde ve demir parmaklıklıdır (Resim 42). İkinci katta yuvarlak kemerli beş alçı pencere ve bir de sundurmanın üzerine rastlayan bir yerde daha küçük dikdörtgen pencere görülmektedir ³¹ (Resim 43).

Doğu cephesi, hünkar kasrı dikkate alınmazsa batı cephesinin bir tekrarı niteliğindedir.

Cami, kesme taştan, dört duvar üzerine oturtulmuş büyük bir kubbeden ibarettir ³². Büyük kubbe yanlarda dört kemere, köşelerde dört yarım kubbeye yaslanan sekizgen bir tabana oturmaktadır (Resim 42). Dışa taşıntı yapan mihrap bölümünün üzeri yarım kubbeyle örtülüdür ³³. Esas kütle avlu tarafında son cemaat yerini teşkil eden yatay bir kitle ile kısmen gizlenmekte, minareler bu yatay kütlede iki ucunda yükselmektedir ³⁴ (Resim 44).

Kubbeye geçişi sağlayan sekizgen kasnağın köşelerinde dört eksedrada yuvarlak kemerli üçer alçı pencere ve eksedra arkasındaki sekizgenin üst kısmında ise ikişer sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Kubbe kasnağında yuvarlak kemerli yirmi pencere içeriği aydınlatır ³⁵. Caminin kubbe kasnağındaki pencere kemerleri korniş hizasını aşarak dışa taşıntı yapmaktadır. Aynı durum mihrap hücrelerini örten yarım kubbede de görülmektedir (Resim 42-45).

Minareler: Caminin I. Abdülhamid tarafından yaptırılan tek minaresi vardır. Depremde yıkılan cami tamir edilirken bu tek minare yıktırılıp yerine II. Mahmud tarafından iki yeni minare yaptırılmıştır ³⁶. Taştan yapılan minareler mahfilin sağında ve solunda binaya yapışık olarak uzunca bir kürsünün üzerinde yer alır (Resim 25).

Minarelerin kaidelerinden sonra soğan biçimli bir pabuçluk görülmektedir. Buradan taş bir bilezikle yivli ince gövdeye ve buradan da yine bir taş bilezikle şerefe altına ve şerefe korkuluklarına geçilmektedir. Pabuçluk ve şerefe kısımları sathi dilimlere ayrılmıştır. Yivler petek kısmında da devam etmektedir. Minareler kurşundan, konik bir külahla sonuçlanmaktadır (Resim 46-47).

İç Mimarî Özellikleri ve Süsleme: Camiye kadınlar mahfilini taşıyan sütunlarla ayrılmış bir mekânla girilmektedir. Yüksek kaideler üzerine oturmuş Barok özellikli kompozit başlıklı sütunlar kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır. Kemerler yeşil-beyaz ve siyah-beyaz damarlı şekilleriyle mermer hissi uyandıracak şekilde boyanmıştır. Sütun başlıkları deniz kabuğu şeklindedir. Başlığın üzeri yıldızlarla süslenmiştir (Resim 48). Sütunları bağlayan kemerlerin üzerinde renkli kalem işi süslerden sonra kadınlar mahfilinin korkuluğu bulunmaktadır. Korkuluk levhaları mermerdendir ve düzgün bir şekil göstermektedir. Kadınlar mahfili iki sıra halinde çapraz tonozlarla örtülüdür ³⁷.

Dört sütun üzerinde yükselen hünkar mahfiline caminin solundan çıkılır ve buradan müezzin mahfiline açılan bir kapıdan geçilmektedir. Mahfilin önünde tunç şebekeleri

arasında dört ahşap sütuncuk bulunmaktadır. Bunların tahta başlıkları tarih kitabesini taşıyan ahşap kornişin aralarına düşmektedir (Resim 49). Bu sütun başlıkları üzerine yine Ta'lik ile "Ya Allah, Ya Aziz, Ya Muîn, Ya Gafur" yazılmıştır³⁸. Mahfil duvarlarının dört bir tarafında Yesârî Mahmud Esad Efendi'nin güzel ta'liki ile yazdığı kitabe bulunmaktadır. Kitabe oldukça bozulmuş, bazı parçaları zor okunur hâle gelmiştir. Kitabe metni şu şekildedir;

Cenabı hazreti Abdülhamid Hânın kim
 Cihâne himmet ü lutfi şahânesi mebzûl
 Vücûdu mâyei cûd u keremdir âfâke
 Müdâm tab'ı hümâyûnu hayr ile meşguul
 Fürûgi himmet ü nûri teveccühü idecek
 Bu câygâhı felek âşitân üzre şümûl
 Yapıldı yümn ile oldu bu câmii vâlâ
 Mekânı pâk mâbed mahalli hüsnü kabûl
 Olur karîni icâbed duâsı bî şübhe
 Hulûs ile kim ider bu dergeh içre duhûl
 Ne pâk dergehi âlf ki makaamı anın
 Sezâyî ahseni tahsin ehli fehm ü ukuul
 (Burada iki beyit okunamayacak derecede bozulmuştur.)
 Serîri saltanat de safâ ile yâ Rab
 Muammer eyle o şâhı benûri pâki Resûl
 Didi Reşîdi duâgû bu resme târihin
 "Hamid Hanın da ola Hakka mâbedi makbûl"

1192³⁹.

Şâir Reşid'in⁴⁰ hazırladığı bu manzumenin son mısraı mahfilin 1192 H.-1778 M. yılında yapıldığını göstermektedir⁴¹.

Mahfilin ilgi çeken yanlarından biri de duvara yapılmış yağlı boya resimdir. Sarı ve yeşil tonların hakim olduğu bu duvar resmi, Topkapı Sarayı Harem Dairesi, Valide Sultan Yemek Odasında bulunan ve II. Mahmud dönemine tarihlenen manzara ile büyük benzerlik göstermektedir⁴².

Hünkar mahfilinin solunda Lihye-i Saadet dolabı vardır. Dışarıya dört pencere ile açılan mahfilin dinlenme salonunda abdesthane, dolap ve mermerden iki maşrapalık bulunmaktadır. Buralar lâle, gül ve zambak çiçekleriyle süslenmiştir. Kapı ve dolap kapakları kakmalarla bezenmiş içleri çinilerle kaplanmıştır. Sonraki bir tarihte, bu süslemelerin üzerine yağlı boya sürülmüştür⁴³.

Mahfil kapısının üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe metni şu şekildedir;

İbadetgâhı vâlâ mahfilî sultânî âlişân
 Bu tarhi pâk ile hüsni hitâma olıcak vâsıl
 Yazıldı cevheri târih Tevfikaa bu dergâha
 "Saâdetle şehinşâhe hümâyun ola bu mahfil"

1192 44

Caminin alt kat pencereleri, mermer çerçevesindedir. Pencerelerin üstleri radyal şekilde düzenlenmiş bir süsleme ile köşelerde üçgenlerle tamamlanmıştır. Bu süslemelerin üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış hat ve rumilerden oluşan bir madalyon görülmektedir. Pencerelerin arası dikdörtgen bir pano oluşturacak şekilde renkli kalem işleri ile ayrılmıştır. Caminin yan duvarları üst sıra pencere hizasına kadar bu şekilde hazırlanmış dikdörtgen panolardan oluşan zengin dekorasyon ile renklendirilmiştir (Resim 50). Pencere altları çeşitli dönem çinileriyle kaplıdır. İkinci kat pencereleri yuvarlak kemerler içindedir. Bunların etrafı da kalem işleriyle bezenmiştir. Caminin kasnağındaki ve tromplardaki pencereler, sivri kemerli ve içleri vitraylıdır. Pencere kemerlerinin etrafı kalem işi ve mermer taklidi yağlı boya ile süslenmiştir. Dikdörtgen çerçevenin etrafında kalem işi süslemeler ile taçlandırılmıştır (Resim 51). Tromp içlerinde yine renkli kalem işleriyle yapılmış zengin süslemeler bulunmaktadır. Kemerler mermer taklidi yağlı boya ile boyanarak kalem işleri ile büyük bir ahenk içindedir. Kemer aralarını oluşturan üçgen boşluklarda madalyonlar içerisinde Ayet-i Kerimeler görülmektedir (Resim 52). Kubbe kasnağının etrafında siyah zemin üzerinde altın yıldız ve sülüs hat ile "Esmâ-i Hüsnâ" yazılıdır. Bunlar 1945 yılında Hattat Halim Bey ve iki öğrencisi tarafından aynen kopya edilerek yeniden yazılmıştır. Orijinali Mehmed Esat el Yesari Efendi'ye aittir ⁴⁵ (Resim 51).

Kubbe kasnağındaki pencereler, yuvarlak kemerli ve vitraylıdır. Etrafları kalem işleriyle süslüdür. Pencere aralarında baklava motiflerini andıran geometrik şekiller içerisindeki zengin kalem işi süslemeler, kasnağı hareketlendirmektedir (Resim 51).

Kubbenin başladığı kısımda mermer taklidi bir frizden sonra, renkli kalem işi ile yapılmış çiçek ve akant motiflerinden oluşan bir friz, daha sonra da kubbenin ortasına doğru dalgalı şekilde işlenmiş yapraklardan meydana gelen bir süsleme kuşağı daha görülmektedir. Kubbenin içi tek tek serpiştirilmiş yıldız şeklinde rozetler ile süslenmiştir. Bu gün daha değişik bir süsleme görülmektedir. 1983 yılındaki yangından sonra kalem işlerinde değişiklikler yapılmıştır ⁴⁶ (Resim 53).

Büyük kubbenin ortasında sülüs harflerle "Ya kaadiyü Hâcat, Yâ Semîl Esvât, Yâ

Müciübü Deâvet, Yâ Refiüdderecât" yazılıdır. Etrafı renkli kalem işi yaprak ve çiçek motifli frizlerle süslenmiştir ⁴⁷ (Resim 54).

Çini Süslemeler: İleri taşkın mihrap bölümü, süslemeler ile özel bir öneme sahiptir. Mihrabı aydınlatan çinili, panonun üzerinde yer alan yuvarlak pencerede alçı süsleme içinde Besmele yazılıdır. Mihrabın iki yan duvarında ve üstünde bulunan dört üst pencere alçı bezemelidir. Bunlardan sağ pencere üstünde "Ya Cami", ortasında "Ya Mani", sol pencere üstünde "Ya Sami", ortasında "Ya Nafi", mihrabın sağındaki üst pencere üzerinde "Allah", ortasında "La İlahe İllallah", mihrabın solundaki üst pencerenin üstünde "Muhammed", ortasında "Resulullah" yazılıdır. Pencere-lerde yeşil, kırmızı, lacivert renkli vitraylar kullanılmıştır ⁴⁸ (Resim 55).

Mihrabın üzerindeki 80x80 cm. boyutlarındaki çini panoda, lacivert üzerine beyaz sülüs harflerle yuvarlak formda "İhlas Sûresi" yazılmıştır. Rozetin etrafında beyaz üstüne kırmızı mavi yeşil renklerle çiçek desenleri işlenmiştir. Bunlar kaliteli XVI. yy. çinilerine örnektir ⁴⁹. (Resim 56). Bu pano Süleymaniye Camiinde mihrabın iki tarafını kaplayan ve bir daire içerisine lacivert üzerine beyaz harflerle yazılmış "Fatiha Suresi" ile, köşelerde ilk natüralist ve kırmızı renkli çini süslemelerin ortaya çıktığı panoların aynısıdır ⁵⁰. Çini pano üst pencerelerin altına kadar devam etmektedir. En üstte lacivert üzerine beyaz sülüsle yazılmış "Ayete'l-Kürsi" bordürü uzanmaktadır.

Pencerelerin etrafını çeviren bordürler parlak mercan kırmızı renkleri ile XVI. yüzyıl ikinci yarısından kalma karakteristik çinilerden meydana gelmiştir. Kırmızının yanında beyaz mavi, firuze renklerinin de kullanıldığı çinilerde, çiçek rozetleri hakim motiftir (Resim 57).

Pencereler arasında kalan duvarlar Venedik veya Fransız çinileriyle kaplıdır. Bu yabancı çiniler düz beyaz zemin üzerine mavi desenle işlenmiş olup yer yer altın yıldız izleri de taşımaktadır ⁵¹. Doğu duvarında pencere aralarındaki panolar da ithal edilmiş, porseleni hatırlatan Çin çinileri kullanılmıştır. Beyaz üzerine mavi tonlar hakimdir. Camide pencere içlerinde XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl çinileriyle gelişi güzel kaplanmış ve bir bütünlük sağlanamamıştır. Kirli beyaz zemin üzerine mavi tonları, kahverengi ve yeşille monoton çiçek desenleri hakimdir ⁵² (Resim 57).

Pencerelerin altına gelen duvarlar yerden yaklaşık 50 cm. yüksekliğe kadar yine XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı çinileriyle kaplanmış ve bu çinilerin çoğu aşınarak dökülmüştür.

Böylece cami, çeşitli devir Osmanlı çinilerinin bir arada kullanıldığı ilginç bir

örnektir. Çinilerin renk, desen ve üslup açısından birlik göstermemesi, çini panoların camide gelişi güzel kullanımını açıklamaktadır. Buna göre, çeşitli yapılardan sökülüp toplanmış çinilerle İstanbul dışından getirilmiş Venedik, İtalyan çinileri gibi yabancı çiniler bu camide israf edilircesine kullanılmıştır.

Güney duvarını hareketlendiren mihrap, mermerden, oldukça sade görünüştür. Geniş bir mermer silme, etrafını çevirir. İki yanında ince uzun iki sütunce vardır. Sütunceler soğan gövdeli bir başlıkla sonuçlanır. Mihrap nişinin üst kısmı, dalgalı ve kırık hatlardan oluşan bir kemer ile dilimli olarak yapılmıştır. Mihrabın mermer alınlığında sülüs yazı ile "Küllema Dehale Aleyha Zekeriye'l-Mihrab" yazılıdır ⁵³ (Resim 55). Mihrabın çevresindeki silmeler ve mukarnaslar yaldızlanmıştır.

Mihrabın iki yanında bulunan ikisi büyük, ikisi küçük, dört piriç şamdan, Abdülaziz devrinde cami tamir edilirken buraya konmuştur. Büyük şamdanda Abdülaziz'in tuğrası bulunmaktadır ⁵⁴.

Minber ahşap olup, maun üzerine fildişi kakma tekniği ile süslenmiştir ⁵⁵. Kapısı, korkuluk levhaları, yanlardaki üçgenler, kapının iki yanında ve köşk kısmındaki sütunceler itina ile işlenmiş fildişi kaplamadır. Minber köşkü, dört zarif sütunce üzerinde sonuçlanmaktadır (Resim 58).

Mihrabın sol tarafında ortada bulunan vaiz kürsüsü, maun ağacı üzerinde fildişi ve sedef kakma tekniğiyle yapılmıştır. Zarif işçiliği ile hemen dikkat çekmektedir (Resim 59).

Minber ve vaiz kürsüsü, Sultan Abdülaziz dönemindeki tamirden sonra yapıya konmuştur.

Camiye gayet büyük bir Uşak halısı döşenmiştir ⁵⁶.

Caminin orta kubbesine asılmış olan billûr avize, Beylerbeyi Hasibpaşazâde Hami Bey'in hediyesidir ⁵⁷.

B- HAMAM

Plan: 8

Resimler: 60.

Yeri: Beylerbeyi Camiinin hemen arkasında, Yalıboyu Caddesi üzerindedir (Resim 60).

Tarihi ve Yaptıran: Cami ile aynı tarihlerde 1192 H.-1778 M. yılında I. Sultan

Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır ⁶⁰.

Mimarî Özellikler: Hamam tek fonksiyonludur. Soğukluk, ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmektedir.

Hamama taş döşeli bir avluya açılan kapıdan girildiğinde, sağ tarafta biri büyük üçü küçük, sol tarafta dört küçük ve karşıda iki küçük soyunma odası bulunan soyunmalık kısmına geçilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen şeklinde olan bu bölümün üzeri fenerli ahşap tavanla örtülmüştür. Buradan bir kapı ile asıl hamama girilmektedir. Soğukluğa açılan bu kapının sağ yanında geniş mermer tekneli bir çeşme bulunmaktadır ⁶¹.

Soğukluk üç kısma ayrılmıştır. Orta bölüm geniş bir tonoz ile örtülmüştür. Sağ tarafta büyük bir kemer ile ikinci bölüme geçilmektedir. Burada araları duvarla bölünmüş tek kurnalı bir temizlenme hücresi ile yine tek kurnalı soğuk halvet hücresi bulunmaktadır. Temizlenme hücresi kubbemsi tonoz, soğuk halvet ise çapraz tonoz ile örtülüdür.

Soğukluğun sol tarafındaki üçüncü kısımda küçük bir aralıktan girilen tuvalet ile kapısı orta kısma açılmış ve kubbe ile örtülmüş yine tek kurnalı ikinci bir halvet bulunmaktadır.

Sıcaklık iç içe iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım dar uzun bir koridorun iki yanında bulunan büyük halvet hücreleridir. Soldaki halvet üç kurnalı, sağdaki halvet dört kurnalıdır. Her ikisinin üzeri yarım kubbe ile örtülüdür.

Sıcaklığın ikinci kısmı dikdörtgen şeklinde olup, sekizgen bir göbek taşı bulunmaktadır. Büyük bir kemerle ikiye ayrılan bu bölümde sol tarafta yarım küre bir kubbe altında dört kurnalı bir sofa, sağ tarafta da yarım küreye yakın bir kubbe altında iki sıcak halvet hücresi vardır ⁶².

Beylerbeyi Hamamı, Üsküdar'dan Beykoz'a kadar Boğaziçinin Anadolu yakasında yıktırılmamış birkaç hamamdan bir tanesidir. Plan ve mimari yönden son derece güzel ve dönemin anlamlı eserlerinden birisidir ⁶³.

DİPNOTLAR

1- Beylerbeyi Camii İstavroz Sarayının Hırka-i Şerife Dairesinin bulunduğu yere inşa edilmiştir. Cunbur, M.; "I. Abdülhamit Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi"; D.T.C.F. Dergisi, Ank., 1964, s. 22; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. II, Ank., 1987, s. 12; Konyalı, İ. Hakkı; Abideler ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, C. I, İst., 1976, s. 110; Bayrak, M. Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 274; Hüseyin Ayvansarayî; Hadikatü'l Cevâmi, C. II, İst., 1281, s. 171; Koçu, R. E.; "Beylerbeyi Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. V, İst., 1961, s. 2681; Aktepe, Münir; "Abdülhamid I", İslam Ansiklopedisi, C. I, İst., 1988, s. 216.

2- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 406-407; İnci, Nurcan; "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 226; Goodwin, Godfrey, A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 392; Engin, Süha; "Beylerbey Hamid-i Evvel Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6, Ank., 1987; Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1952, s. 30-31.

3- Kuban Doğan, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954, s.33; Erdoğan, Muzaffer; Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı Hassa "Başmimarı Mehmed Tahir Ağa", Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri, Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, C. VII, S. 10, İst., 1954, s. 166; Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, C. XI, İst., 1978, s. 178; Arel, Ayda; Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Sürevi, İst., 1975, s. 77-78; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 406; Ayvansarayî, Hüseyin; Hadikatü'l-Cevâmi, C. II, İst., 1281, s. 171; Karakadı, A. Uğur; İstanbul-Üsküdar İlçesinde Ayazma, Beylerbeyi, Selimiye Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 26; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2680; Mülayım, Selçuk; "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", İslam Ansiklopedisi, C. VI, İst., 1992, s. 75.

4- Özsayiner, Z. Cihan; "İstanbul Beylerbeyi Cami", İlgı, S. 50, 1987, s. 19; Tarih-i Cevdet; C. II, s. 102; Bayrak, Orhan, a.g.e., s. 274.

5- Tarih-i Cevdet, C. II, s. 102; Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 23.

6- XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı mimarisine Ayazma, Lâleli, Fatih, Alem-dar, Beylerbeyi, Emirgan, Paşabahçe, Kadıköy Camiileri ile Yeni Valide Hanı, Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi, Cağaloğlu Yokuşunda Tersane emini Yusuf Efendi Darü'ssıbyanı gibi yapılar kazandıran mimar Mehmed Tahir Ağa, I. Abdülhamid ve bilhassa III. Mustafa dönemlerinde Hassa başmimarı olarak birçok

görev üstlenmiştir. 1761-1767 yılları arasında Hassa başmimarı olduğu ve 1775-1777 yılları arasında ikinci kez bu göreve getirildiği bilinmektedir. Son olarak 1777-1784 yıllarına rastlayan dönemde Hassa başmimarı ünvanını devam ettirdiği görülmektedir. Bu dönemlerde İstanbul başta olmak üzere çeşitli yerlerde onarım ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Kız Kulesi, Neşatâbâd, Şerefâbâd ve Bahariye Saraylarının bir kısmı ile su yolları, İstanbul Tersâhânesi'ndeki Körükhane, Yerebatan'daki ahırlar, Bahçekapı'da ambarlar, Kumkapı civarında kale duvarları gibi çok çeşitli ve değişik onarım faaliyetleri gerçekleştirmiştir. İstanbul dışında Sinop Kalesi, Samsun Kalesi, Trabzon Kalesi, Erzurum Kalesi, Kars Kalesi, Beyazıt Kalesi, Sultanîye Kalesi gibi kalelerin onarımında da bulunmuştur. Mehmed Tahir Ağa'nın hassa başmimarlığı sırasında Manisa'da ve Edirne'de oldukça önemli sayılabilecek imar faaliyetleri göze çarpmaktadır. Anadolu dışında Selânik, Musul, Kudüs Kalelerinin onarım faaliyetleri de Mimar Mehmed Tahir Ağa tarafından yürütülmüştür.

Mimar Mehmed Tahir Ağa hayatının sonlarına doğru Avusturya seferinde Fethülislâm Machadia ve çevrelerinde kurulması gereken bir çok köprünün inşasında yaşının ilerlemiş olmasına rağmen çalışmıştır. Mimar Mehmed Tahir Ağa'nın bundan sonraki hayatını tarihi eser ve kayıtlardan takip etmek olanaksızdır. Çocukluk yılları gibi son dönemleri de karanlıklar içindedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Erdoğan, Muzaffer; "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı Hassa "Başmimarı Mehmed Tahir Ağa" Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri, Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, C. VII, S. 10, İst., 1954, s. 158-180; Erdoğan, M.; a.g.m., C. VIII, S. 11-12, İst., 1956, s. 159-178; Erdoğan, M.; a.g.m., C. IX, S. 13, İst., 1958, s. 161-170; Kumbaracılar, İzzet; Türk Mimarları, Arkitekt, S. I, 1937; Altan, Kemal; "Mimar Mehmed Tahir", Arkitekt, 1937, s. 193-195; Altan, Kemal; Eski Mimarların Mühür ve İmzaları, Yeni Sabah, 15 Ekim 1938, nr. 163.

7- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s.2680; Öz, T.; İstanbul, II, s. 12; Meydan Larousse, "Beylerbeyi Cami", C. II, İst., 1972, s. 343; Ayvansarayî, Hüseyin; Hadikatü'l Cevâmi, C. II, İst., 1281, s. 175.

8- Ayvansarayî, Hüseyin; Hadikatü'l-Cevâmi, a.g.e., s. 175.

9- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2676.

10- I. Abdülhamid Hanın 1195 tarihli vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 637 numaralı defterin 1. sayfa ve 1. sırasında kayıtlı bulunmaktadır.

11- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 23.

12- Kuban ve Goodwin'in orijinal söyledikleri, Selçuk Batur'un 1811 tarihli bir ek ol-

duğunu belirttiği, Mustafa Cezar'ın da II. Mahmud'dan önce yapılmış olamayacağını savunduğu hünkar köşkü bu tarihten sonraki camilerde gelenek halini alarak devam edecektir. Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 77; Cezar, Mustafa; Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, İst., 1971, s. 29-32; Goodwin, Goodfrey; a.g.e., s. 399.

13- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2676; Engin, S.; Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6 (s. numarası verilmemiştir): Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 18.

14- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 18.

15- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2677.

16- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2678.

17- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2678.

18- Bayrak, M. Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1979, s. 274.

19- Engin, S.; Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6.

20- Engin, S.; Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6.

21- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2676; Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 20.

22- Tarihte bir karışıklık vardır. Şöyle ki; tarih mısrasının Arap asıllı Türk harfleri ile 28 harfinin ebced hesabı karşılığı 1237'dir. Yani kitabedeki 1236 tarihinden bir fazladır. Şair "ref idüb âtikini" diyor. Atık'ten kastı yıkılan eski minaredir. Minare şekil olarak elif harfine benzemektedir. Şair bu sözü ile tarih mısrasının tutarından elifin karşılığı olan "1" rakamının çıkarılacağını söylemektedir. Böylece yapının inşa tarihi olan 1236 tam olarak bulunmaktadır. Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2677.

23- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 111; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2679.

24- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2680.

25- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2679.

26- Şair; Afif İbrahim Efendi'dir. Kethuda Katipliği, Viyana sefirliği, Topçular katipliği yaptı. 1809 M. yılında öldü. Sicill-i Osmânî, C. III, s. 484; Konyalı, İ. H.; Üsküdar., C. I, s. 113.

27- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 112; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2679.

28- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 228; Karakadı, A. Uğur; "İstanbul-Üsküdar İlçesinde Ayazma, Beylerbeyi, Selimiye Camileri", Atatürk Ü.E.F. Tarih Bölümü

(Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 28.

29- Önge, Yılmaz; "İstanbul Camilerinde Hünkar Mahfilleri", Önasya, IV, 1968, s. 8-9; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 227.

30- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 21.

31- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 21.

32- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 406; Öz, T.; İstanbul, II, s. 12; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 227.

33- Bayrak, M. Orhan; a.g.e., s. 274; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2680; Goodwin, Goodfrey; a.g.e., s. 399.

34- Karakadı, A. Uğur; a.g. tez, s. 27.

35- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 21.

36- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2676.

37- Karakadı, A. Uğur; a.g. tez, s. 28; Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 21.

38- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2678; Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 21.

39- Konyalı, İ. H.; "Üsküdar, C. I, s. 113-114; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2678.

40- Hocazâde Reşid Efendi Saray helvacılarından Hasan Ağa'nın oğludur. Sarayda Arapça ve Farsça hocası büyük âlim ve şâir idi. 1791 M. yılında ölmüştür. Sicill-i Osmânî, C. II, s. 289; Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 114.

41- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2678.

42- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 22.

43- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 114.

44- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2679.

45- Esmâi Hüsna yazısı için beş bakit namazını bu câmide kılan bir şahıs: "Bu yazının aslı tahta üzerinde idi, oradan aynen kopya edilerek kubbe kasnağı duvarına alındı, sökülen yazılı tahtalar da gaaliba muattal duran son cemaat yerine atıldı, orada çürüdü yok oldu, müzeli bir sanat eseri idi". Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681; Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 22.

46- Özsayiner, Z. C.; İlgi, S. 50, s. 22.

- 47- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2680.
- 48- Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50, s. 22; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681.
- 49- Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50, s. 22.
- 50- Aslanapa, Oktay; Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, İst., 1949, s. 42; Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1952, s. 31.
- 51- Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 43.
- 52- Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50, s. 23; Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 43.
- 53- Perçin, Ç. Alp; a.g. tez, s. 32; Karakadı, A. Uğur; a.g. tez, s. 30; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681.
- 54- Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50, s. 23.
- 55- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 116; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681.
- 56- Halı, 10x15 ebadında yüzelli m²lik eski bir halıdır. Mısırlı Prenses Fatma Hanım'ın Kavacıkadaki Köşkünün salonu için dokunmuş olup Fatma Hanımın kızı ve Abdür-rauf Beyin zevcesi Münire hanım tarafından bu camiye hediye edilmiştir. Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681; Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 116.
- 57- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681.
- 58- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 21-22.
- 59- Öz, T.; İstanbul, II, s. 12; Bayrak, M. Orhan; a.g.e., s. 274; Konyalı, İ.H.; Üsküdar, C. I, s. 22; Karakadı, A. Uğur; a.g. tez, s. 36.
- 60- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2684; Özsayınır, Z. C.; İlgı, S. 50, s. 19.
- 61- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2684.
- 62- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2684-2685; Tanyeri, Nurdan, I. Abdülhamid'in Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969, s. 17-18.
- 63- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2685.

3- GÜLŞEHİR KARAVEZİR KÜLLİYESİ

Plan: 9-10-11

Resimler: 61-109

Karavezir Külliyesi, Cami, Medrese, Hamam ve Çeşmeden meydana gelmektedir ¹. Külliye'nin merkezini oluşturan caminin kuzeyinde çeşme, kuzeydoğusunda medrese, güney batısında hamam bulunmaktadır (Resim 61-62-63-64).

Külliye düzenli bir dağılım göstermez. Cami, medrese ve çeşme birbirlerine yakın olmasına rağmen, hamam uzakta kalmaktadır.

A- CAMİİ

Plan: 9

Resimler: 64-95

Karavezir Camii olarak bilindiği gibi halk arasında Kurşunlu Camii olarak da tanınmaktadır ².

Yeri: Gülşehir'de Cumhuriyet Meydanı üzerindedir.

Tarihi ve Yaptıran: Son cemaat yerinde giriş kapısının üzerindeki üç satırlık kitabe göre cami, 1193 H.-1779 M. yılında yaptırılmıştır ³. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 69);

"Şah-ı Şahani Hamidi Şeyh Sadr-ı zîşani Silahtar Paşa hayr-i niyetiyle riza-i Hak için kıldı bu camii pür nuri bina, sıdk ile âsafî âlişane, beş vakitte idelüm hayr ve dua tam tarihi itmâmında aldı bir beyt ile lütfi güya, kıldı bu cami chya-elillâhi sahibi bi sadr Mehmed Paşa" 1193 ⁴.

I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Karavezir Silahtar Mehmed Paşa tarafından Eubekir Veledi Halil Efendi'ye yaptırılmıştır ⁵.

Mimarî Özellikler: Cami üç kapısı bulunan bir avlu içerisinde yer almaktadır. Kapılardan biri doğuda olup bir taç kapı görünümündedir. Oldukça sade olan diğer kapıların biri güneyde, diğeri batıda bulunmaktadır. Camiyi çeviren avlu duvarları ile kapılarda Gülşehir yöresine ait sarı ve beyaz kesme taş kullanılmıştır.

Doğudaki kapı, yuvarlak kemerli olup silme şeklinde iki çerçeve içine alınmıştır. Üst kısmındaki konsolsu çıkıntı monoton kapıyı hareketlendiren bir unsurdur. Yanlarda mihrabiyelelere yer verilmiştir. Yanlara doğru genişleyen kapının yüksekliği hissedil-

mektedir. Gücünü sadeliği ve düzgün kesme taş yapısından alan taç kapı üzerinde, bir ayet kitabesi bulunmaktadır (Resim 66). Kitabe metni şu şekildedir;

"Selâmun âleyküm tıbtüm fedhulûha halidin" 6.

Güneydeki kapı daha küçük ölçülerde ele alınmıştır. Yuvarlak kemerli kapının üst kısmı geniş bir saçak şeklindedir. Kapı kemerinin üzerinde mermerden bir ayet kitabesi görülmektedir (Resim 67). Kitabe metni şu şekildedir;

"Selâmun âleyküm bima sabertüm feni'me ukbeddâr" 7.

Avlunun batısında yer alan kapı, sokağa açılmaktadır. Orijinal olmayan kapı, 1968 yılında avlunun dış duvarlarına yapılan onarımlar sırasında yapılmıştır 8.

Cami, kademeli yüksek beden duvarlarıyla çok uzaklardan görülebilir özelliğindedir.

Caminin doğu cephesi kademeli bir sivri kemer içerisine alınmıştır. İkişer silme ile üç kat şeklindedir. Her katta üçer pencere bulunmaktadır. Birinci ve ikinci kattaki pencereler sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Alttaki pencereler ise madeni şebekeli ve dikdörtgen çerçevelidir (Resim 61).

Batı cephesi, pencere sayısı ve düzenlemesi bakımından doğu cephesini hatırlatır. Pencereler kademeli bir sivri kemer içerisinde üçer sıra halinde düzenlenmiştir. Üstteki iki sıra pencere sivri kemerli ve alçı şebekeli olup, alt kısımdaki pencereler dikdörtgen çerçeveli ve madeni şebekelidir (Resim 68).

Güney cephesi, dışa taşkın mihrabın da bulunduğu doğu ve batı cephelerinin bir tekrarıdır (Resim 69). Kademeli bir sivri kemer içerisinde üç sıra pencere yer alır. Dıştan çatı ile örtülü dörtgen mihrap çıkıntısı üzerindeki pencereler sivri kemerli ve alçı şebekelidir. Mihrabın sağ ve solundaki pencereler diğerlerinden daha küçüktür (Resim 70).

Kuzey cephesi, fazla simetrik olmayan hafif yanlara taşmış altı sütunun taşıdığı üç gözlü son cemaat yerinden oluşur (Resim 71). Son cemaat yerinin üzeri üç kubbe ve derinlemesine aynalı tonoz ile örtülüdür (Resim 72). Sütunlar birbirine basık sivri kemerler ile bağlanmıştır. Mermerden yapılmış olan sütunların alt kısmı, yastık biçiminde bir kaideye oturur. Sütun başlıkları oldukça sade iyon başlıklarını hatırlatır. Aynalı tonozla örtülü diğer bölme, kubbeli bölümlerden daha dar olup minareye yakındır. Girişin solunda konsolsu çıkmalar üzerine oturan bir mükebbire bulunur. Mükebbirenin ön kısımları ahşap korkuluk şeklindedir. Son cemaat yeri kubbelelerinde yer yer dökülmüş kalem işi süslemelere rastlanır. Barok çizgiler taşıyan bu süslemeler kemerlerde görülen iki renkli taş işçiliğiyle bir ahenk içindedir (Resim 73).

Caminin kuzey-batı köşesinde yer alan minare, tek şerefeli ve oldukça sadedir. Kare bir alt kaideden sonra beden duvarları hizasında çokgen bir gövdeye dönüşmektedir (Resim 74). Gövde kısmı Batılılaşma dönemi minarelerini hatırlatır şekilde ince ve uzundur. Pabuç kısmından gövdeye geçiş şerefe altında olduğu gibi taş bilezik şeklindedir. Şerefe altlığına düzgün ve sade taşların genişletilmesiyle geçilmiştir. Minare, gövdenin zarafetine uymayan kısa bir peteğe sahiptir (Resim 75). Minareye çıkış, son cemaat yerine açılan bir kapı ile sağlanmaktadır.

Camiye son cemaat yerine açılan cümle kapısı ile girilmektedir. Giriş kapısı yuvarlak kemerli olup, her kemer taşı sarı, kahverengi ve açık yeşilin hakim olduğu somaki taklidi süslemelerle kaplıdır. Köşe boşlukları yelpaze şeklinde değerlendirilmiştir. Girişin iki yanında plastır şeklinde sütuncelere yer verilmiş ve sütunce başlıkları kademeli olarak sonlanan bir altlık şeklinde yapılmıştır. Bu sütunce başlığı üzerine bir küçük sütunce daha yerleştirilerek ortada kitabe için zemin oluşturulmuştur. Mermer kitabenin üzerinde sivri kemer içerisinde ele alınmış kompozisyonda altın yıldızla işlenmiş madalyon şeklinde I. Abdülhamid tuğrası bulunmaktadır. Bu çerçeveyi tamamlayan köşe boşlukları ise yağlı boya çiçek demetleri ile süslüdür. Sivri kemerin içinde kalan diğer boşluklar mavi zemin üzerine Barok karakterli yaprak ve çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Süslemeler yer yer dökülmüş olmasına rağmen bir fikir vermektedir ⁹(Resim 76).

Cami, avlusu ile birlikte 391 m²lik alanı kaplamaktadır ¹⁰. Kare planlı asıl yapının üzeri 10.5 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür (Resim 77). Kubbe plastır şeklinde çıkıntılarla kendini gösteren dört sivri kemer ve köşelerde pandantifler ile beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Kubbe ağırlığını kısmen dikdörtgen köşe kuleleri kısmen de yan kemerler taşır (Resim 74). Beden duvarlarının kornişler ve duvar payeleriyle bölünmesi aralarda pencere katlarına yer verilmesi yapıya hareketlilik veren unsurlardır. Ağır köşe payelerinin kademeli olarak sonuçlanması ve üzerinde zarif köşe kulelerine yer verilmesi masif bir görüntü vermektedir. Kubbe, etekte dışa taşırılarak bombeli bir kasnak üzerine oturtulmuştur (Resim 72). Bu durum yapıya klasik anlayışın dışında yeni bir görünüm vermektedir. Kubbenin dış bükey hatlarla elde edilen bu basık görüntüsü, köşe kuleleri ve duvar payelerinin sert çizgileri ile bastırılmaya çalışılmıştır. Köşe kuleleri ile kubbe arasında bağlantı sağlayan kemerli payanda kubbe üzerinde birer küçük kulecik şeklinde sonuçlanır. Yapının mihrap önu bölümü köşeli olarak dışa yansıtılmıştır (Resim 69). Üzeri tekne tonozla örtülü olan bu kısım, sert duvar payelerini güney yönde tamamlayan bir unsurdur ¹⁰.

Tek kubbeli caminin harim kısmı kare planlıdır. Ana mekanın üzerini örten kubbeye geçiş köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe kasnağında açılan yuvarlak ke-

merli ve alçı şebekeli altı pencere, caminin aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Kubbe ve kubbeyi taşıyan kemerler içten yoğun bir bezeme alanı oluşturur. Kubbe ile kasnağın birleştiği kısımda ardarda sıralanan vazo ve stilize yaprak motifleri ahenkli bir uyum gösterirler. Tamamıyla Barok zevkin ürünü olan bu kompozisyon, ortada lâle ve stilize yaprakların oluşturduğu bir demeti anımsatmakta ve bu demeti sınırlayan zarif sütunlar ile bu bütünlük tamamlanmaktadır. Kırmızı, mavi ve siyahın egemen olduğu bu kuşak üzerinde her kandil noktasında rozet şeklinde süslemeler görülmektedir (Resim 78). Kubbenin tam ortası ise bu ahengi devam ettiricesine en içte bir ayet, onun çevresinde Barok tarzda işlenmiş motiflerle süslüdür (Resim 79). Kubbeyi pandantiflerle birleştiren küresel boşluk kademeli olarak yapılmış yaprak ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir bezemeye sahiptir. Tam ortada tabak şeklinde bir madalyon görülmektedir. Bu kısım camide yer yer görülen mermer taklidi yağlı boya süsleme şeklinde yapılmıştır (Resim 80). İçten duvarları belirleyen sivri kemerler sarı ve mavi dalgalı çizgiler halinde mermer hissini uyandıran bir süsleme özelliği gösterir. Kubbe altında sivri kemerlerin meydana getirdiği pandantiflerde süslemeye yer verilmemiş, ortada bir madalyon içerisinde Ömer, Ali, Hasan, Ebubekir isimleri dört bir yanda yazılmıştır (Resim 81). Caminin içerisini aydınlatan pencereler değişik bir bezeme alanı oluştururlar. Üstte bulunan pencereler yuvarlak bir çerçeve içerisine alınmış ve bu çerçeve orta noktasında yelpaze şeklinde dışa vurgulanmıştır. Kenar ortaları stilize yaprakları anımsatan bu bezemeli pencereler, çiçekli kafeslerle belirlenmiştir (Resim 81). Alt sırada yer alan pencereler ise mermer taklidi dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Üzerinde "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan alınlık şeklinde bir taç kısmı bulunmaktadır. Mavi ve kırmızının hakim olduğu yağlı boya süslemeler kalem işi süslemeler ile bir uyum içindedir (Resim 82). Pencerelerin hemen üzerinde siyah zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış Fetih Suresi doğu, batı ve güney duvarlarını dolanmaktadır. Üstteki pencerelerin üzerinde de üçerli ve atlamalı olarak ikişer madalyon içerisinde Ayet-i Kerimelere yer verilmiştir (Resim 83).

İleri taşkın mihrap önü bölümü, bir kemerle asıl ibadet alanından ayrılıp kendi başına bir hücre teşkil eder. Bu bölüm aynalı tonoz ile örtülüdür. Mihrap önü bölümü üst örtüsü yapıdan oldukça aşağıda tutulduğu için mekan-kitle ilişkisini zayıflatmakla beraber, kubbenin yapıya olan hakimiyetini artırmıştır.

Mihrap, kible duvarının ortasında olup mermerden yapılmıştır. 1.80x4 m ölçüsünde ve 0.80 m derinliğindedir. Yuvarlak kemerli mihrap nişinin üstü istiridye kabuğu şeklinde sonuçlanır. Nişin etrafı "S" ve "C" kıvrımları ile sonuçlanır. Bu kısmın altındaki niş içerisinde ince mermer sütunceler yer alır. Bu sütunceler, üstte kemerlerle birbirine bağlanmakta olup, kemer araları yine yelpaze gibi açılan süslemelerle

tamamlanmıştır. Mihrap nişinde dış bükey hatların vurgulanmasına ince taşıntılı sarkıtlar yardımcı olmaktadır. Mihrabın iki yanında alt ve üst kısımları boğumlu Barok üslupta ele alınmış iki sütunce yer alır. Sütuncelerin ışık-gölge plastisitesi mermerin değişik renklerde boyanmasıyla da vurgulanmak istenmiştir. Sütunce başlıkları üzerine bindirilmiş ve mihrabı yanlarda sınırlayan süsleme elemanları, derinlik veren bir boyama yoluyla tamamlanmıştır. Kavsara kemerinin üzerinde ortada bir Ayet-i Kerime bulunmaktadır (Resim 84).

"Küllema de hale aleyhâ zekeriye'l-mihrab" yazısı okunmaktadır ¹¹.

Mihrabın ışık-gölge plastisitesini üst kısımda da devam ettiren "S" ve "C" kıvrımlarından oluşan alınlık kısmı, renk renk boyanmış bir taç görünümündedir. Bu kompozisyon, renkli kalem işi gül ve yaprak demetlerinden oluşan bir çelenk ile çevrilidir.

Mihrap çıkıntısını asıl ibadet alanına bağlayan sivri kemer göz alıcıdır. Mermer hissi uyandıran yağlı boya süslemeler kemerin monoton görüntüsünü hafifletmiştir. Kemerin dış yüzünde kilit noktasında ve iki yanında rozet şeklinde çıkmalara yer verilmiştir. Kemerin iç yüzü, mavi ve bordonun hakim olduğu dikdörtgen şekillerle boyanmıştır (Resim 85). Kemerin alt kısmında mihrap çıkıntısı harime doğru sınırlayacak şekilde karşılıklı iki sütun bulunmaktadır. Sarmaşık, gül ve yaprakların dolandığı bu sütunlar, plastik bir etki bırakmaktadır. Düz duvar üzerinde boyama yoluyla elde edilen bu derinlik, çok eskiden beri bilinen bir yöntemdir (Resim 86-87).

Mihrabın üzerini örten tonoz örtü, içten stilize çiçek ve yaprak motifleriyle çevrilmiş ve mihrabın bezemeli havasına uydurulmuştur (Resim 88-89).

Mihrap bölümünü aydınlatan pencereler de zengin bezemelidir. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen çerçeveli olup mermer taklidi yağlı boya ile boyanmıştır. Üzerlerinde renkli kalem işleriyle yapılan süslemeler bulunmaktadır. Ortada madalyon şeklinde bir çerçevenin içinde çiçekler görülmektedir. Bu çerçevenin etrafı sarmaşık yapraklarla kuşatılmıştır. Bu kompozisyonun iki yanında da stilize yapraklar arasından çıkan süslü lâleler yer almaktadır. Tamamen Barok zevkin ürünü olan bu süsleme, mihrap duvarını hareketlendiren diğer bir unsurdur (Resim 90). Dört bir yandaki pencerelerde görülen bu taçlandırma mihrabın solundaki pencere de sonraki bir tarihte üzeri boyanarak kapatılmıştır. Üst kısımda bulunan pencereler yuvarlak çerçeveli olup daha sadedir. Pencere kenarlarını yaprak ve çiçeklerden oluşan sarmaşıklar dolanmaktadır.

Mihrabın batısında bulunan minber, mermerden yapılmıştır. Kırık kemerli giriş

kapısı, zarif hatlarıyla Barok zevki çağrıştırmaktadır. Taç kısmında boyama yoluyla elde edilen süslemeler, caminin genel havasına uydurulmuştur (Resim 91). Kapının iki yanındaki söveler düz ve süslemesizdir. Minberin üçgen aynalık kısmı, düz silmeli olup, ortada bir kabartma madalyona yer verilmiştir. Minberin yan yüzlerini hareketlendiren bu madalyon yeşil renkte bir taştan oluşmaktadır. Çevresinde ince yaprakları hatırlatan bir süsleme bulunmaktadır. Kırık kemerler ve bunların oluşturduğu üçgen alanlar da ince bezemeler görülmektedir. Minberin köşk bölümüne onbir basamakla ulaşılır. Köşk bölümü, ince zarif sütunlar üzerine kırık kemerlerle dört yana açılır. Bu kısmın duvar yüzeyi perde motifi ile süslenmiş ortadaki sarkıtlar ile kompozisyon tamamlanmıştır. Köşk kısmının üzerindeki mermer külah, bir alemle sonuçlanmaktadır. Köşk kısmının altında üç yonca şeklinde kırık kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır (Resim 92).

Vaiz kürsüsü, mihrabın doğu köşesinde yer alır. Somaki mermerden yapılmış olup bir sütunce üzerine oturmaktadır. Sütunce bezemeli bir çerçeve içerisine alınmış ve ortasına bir rozet motifi yerleştirilmiştir. Kürsünün dışa bakan köşe ve yan yüzlerinde yıldız ve rozet motifleri bezemeye katılmıştır. Boyama yoluyla yapılan bu süslemeler, düz mermeri hareketlendiren unsurlardır. Üst kısmı dışarıya doğru taşıntı yapan kürsünün iki köşesinde ortası boğumlu Barok tarzda işlenmiş iki köşelik bulunmaktadır. Kürsüye portatif bir merdivenle çıkılır (Resim 93).

Kadınlar mahfili caminin kuzeyinde bulunmaktadır. Girişin iki yanında, kadınlar mahfiline götüren merdivenler yer alır. Mahfil yuvarlak kemerlerin birbirine bağlandığı altı mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Sütun başlıkları akant yapraklıdır. Bu sütunlar demir gergilerle takviye edilmiştir. Mahfilin ön kısmı ahşap korkuluk şeklinde düzenlenmiştir (Resim 94).

Şadırvan, caminin batısında avluda yer almaktadır. Caminin ilk yapıldığı yıllarda küçük bir şadırvanı varken, 1895 yılında eski şadırvan yıkılarak yerine bugünkü şadırvan yapılmıştır. Bu şadırvan da 1968 yılında caminin dış duvarlarında yapılan onarımlar esnasında değiştirilerek bugünkü durumuna getirilmiştir. Şadırvanın ön cephesi iki, yan cephe bir kemer açıklığı ile belirlenmiş, arka taraf düz duvar ile örtülmüştür (Resim 95).

Şadırvanda abdest alacak kişilere kolaylık sağlamak amacıyla taburelere yer verilmiştir. Ön cephenin iki kemer boşluğunda altı beyitlik eski mermer kitabe bulunur (Resim 96).

Kitabe metni şu şekildedir;

Şchi Şah Muzaffer Hazreti Abdullah hanın cenabı sadr-ı şanı sikenderi dâracâh
 Senmiy mefhari alem hutbiu mükemmereti pur mesürü mamur olup yahsa veziri bir
 hörmeti dergah
 Harisimin bina hutbi vatanla suk edübilhakkı, bu dilcu gayr-i safi kıldı icrafi sebi-
 lillah
 Hudaya sahibul hayrun guruni umur iddi ki, bu tabi pala menbâil hayrât olur der-
 gah
 Erer tarihin icrabı adila bu mısraı dilcu gel iç ruşhed mahmurun sonrada hak olur
 Allah
 Surrei veliyyiddün Eminül bina 1193 min şecereti eşrefi cemi-ül en biya ¹².

B- MEDRESE

Plan: 10

Resimler: 97-102

Yeri: Karavezir Camiinin kuzeydoğusunda Karavezir Caddesi ile Nevşehir Yolunun birleştiği alan üzerinde bulunmaktadır (Resim 63).

Tarihi ve Yaptıran: Medresenin güneyinde bulunan kapısı üzerindeki kitabeye göre, 1194 H. 1780 M. yılında yaptırılmıştır ¹³.

Kitabe metni şu şekildedir (Resim 97);

Cenab-ı sadr-ı sikender-zamir-i Dara-der Şümül-i feyz-i atası cihana meşrebce
 Müşir-i mekremet-aver, semiyeye-i fahr-ı rusül ki nevki fikreti sâib hemişe-
 mıskabca
 Budar-ı neşri güzel yapıdı Hasbeten lillâh
 Se bike-i ameli düştü vefk-i kalabca
 Sezâ yazıl sa ser-i bâba adilâtarih
 Makamı ilm-i mekârim tamâm matlabca 1192
 Namakahü veliyyüd-din Müteferrika-i dergâhı âli ve Eminül binâ 1194 min hicre-
 ti men (bi hürmetihi) hulika'l-arda ve sema ¹⁴.

I. Abdülhamid sadrazamlarından Karavezir Silahtar Mehmed Paşa tarafından, sekiz

akçe yevmiye ile çalışan Ebubekir Veleddi Halil Efendi'ye yaptırılmıştır¹⁵.

Mimarî Özellikler: Karavezir Medresesi dıştan 31x32.15 m. ölçüsünde dikdörtgen bir plan gösterir (Plan 10). Medrese dikdörtgen planlı bir avlunun kuzey doğu kenarları boyunca sıralanan kubbeli on iki hücreden ve bir dershaneden meydana gelmektedir¹⁶ (Resim 98).

Medrese hücrelerinin önünde sıralanan kare şeklinde onüç payeye dayanan, basık sivri kemerli revakları L şeması gösterir. Revak kemer araları sonradan camcanla kapatılmış ve bugün koridor olarak kullanılmaktadır (Resim 99-100).

Medresenin doğu tarafında bulunan dersane daha büyük tutulmuş ve diğer hücrelere olan üstünlüğü vurgulanmıştır. Burası bugün kütüphane olarak kullanılmaktadır (Resim 101). Medrese hücrelerinde ve dersane kısmında kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. 4.50 m. çapındaki dersane kubbesi ve 3 m. çapında olan hücre kubbeleri, dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır (Resim 102). Revakların üzeri ise tonoz ile örtülmüştür.

Medrese camide olduğu gibi Gülşehir yöresine ait sarı ve beyaz kesme taş kullanılmıştır.

Medreseye giriş, duvarın bir köşesinde dikdörtgen bir çerçevenin ortasındaki yuvarlak kemerli sade bir kapıdan sağlanmaktadır. Dikdörtgen bir silme ile sınırlandırılan kemerde kilit taşı dışa taşmaktadır. Kemerin hemen üzerinde beş satırlık mermer kitabe bulunmaktadır. Kapının yukarı doğru daralan bir taşıntısı vardır (Resim 97).

Talebe hücrelerinin revaka açılan kapıları, dar ve yuvarlak kemerli olup hiç bir değişikliğe uğramamıştır (Resim 99). Dersane giriş kapısı üzerinde mermer bir ayet kitabesi yer alır. Kitabe metni şu şekildedir;

"Em leküm kitabun fihi tedrusûn"¹⁷.

Kare planlı dersanenin güney cephesinde bir, doğu cephesinde iki pencere bulunmaktadır. Medrese hücreleri ise kuzey ve doğu cephelerine ikişer pencere ile açılmaktadır. Bu pencereler alternatif olarak biri geniş diğeri dar tutulmuş olup, dikdörtgen ve madeni şebekelidir. Her hücrede bir ocak ve bir baca bulunur. Bacalar dışı üçgen külahlı ve köşeli olarak yansıtılmıştır (Resim 101).

Medresenin içinde ve dışında süslemeye yer verilmemiştir.

Klasik Osmanlı medreselerini hatırlatan yapısıyla bu yapı dengeli bir kuruluşa sahiptir. Kapı ve revaklarda görülen yuvarlak kemer, Batılılaşma özelliği olarak dikkat

çkicidir.

Medrese, 1962 yılından beri kütüphane olarak hizmet vermektedir.

C- HAMAM

Plan: 11

Resimler: 103-109.

Yeri: Karavezir Camiinin güney batısında, Çayır Mahallesinde yer almaktadır (Resim 103).

Tarihi ve Yaptıran: Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmayan hamam, külliyein diğer elemanları, cami ve medrese ile aynı tarihlerde yapılmış olmalıdır. 1779-1780 yılları, hamam için de uygun düşmektedir ¹⁸.

I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Karavezir Silahtar Mehmed Paşa tarafından Eubekir Veledi Halif Efendi'ye yaptırılmış olmalıdır ¹⁹.

Mimarî Özellikler: Kuzey-güney doğrultusunda planlanmış olan hamam dikdörtgen bir alana oturur. İç düzenleme klasik Osmanlı Hamamlarında olduğu gibi soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve külhan kısımlarından meydana gelmektedir (Plan 11).

Tek fonksiyonlu olarak inşa edilmiş hamama giriş, güneyden bir kapı ile sağlanmaktadır. Giriş dikdörtgen şeklinde bir kapı ile sağlanmakta ve bu kapının üst kısmı yuvarlak basık bir kemer, yanları bu basıklığın devamı olarak yüzeysel bir silme ile sınırlıdır (Resim 104).

Hamamın kare planlı soyunmalık bölümü kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbe dıştan, sekizgen yüksek bir kasnak üzerine oturmakta ve kasnakta birisi giriş yönünde olmak üzere iki pencere bulunmaktadır (Resim 105).

Soğukluk kısmından (Resim 106) yuvarlak kemerli bir kapı ile ılıkliğa geçilmektedir (Resim 107). Ilıklığın üzeri beşik tonozla örtülüdür. İki yanı derinleştirilmiş dikdörtgen bir hol şeklinde olan bu bölüm yanlarda tuvalet ve usturalık kısımlarından oluşmaktadır.

Ilıklıktan sonra sıcaklığa girilir (Resim 108). Kare planlı olarak düzenlenmiş bu kısmın üzeri de kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısının bulunduğu duvarın iki köşesinde sıcaklığa ait birer yıkanma hücresi yer alır (Resim 107). Soğukluk kısmında olduğu gibi kubbeye geçiş burada da tromplarla sağlanmıştır. Sekizgen kasnak soğukluk kısmına göre kısa tutulmuştur. Sıcaklığın ortasında göbek taşı bulunur. Kubbeye içeriyi aydınlatan yuvarlak pencerelere yer verilmiştir. Sıcaklığın batısında beşik to-

nozla örtülü su haznesi yer alır.

Güneyden bir kapı ile girilen külhan kısmı dikdörtgen planlı olup, batı yönüne dıştan taşırılmıştır. Bu kısmın üzeri de düz bir tonoz ile örtülüdür.

Yapıda malzeme olarak sarı ve beyaz kesme taş kullanılmıştır. İç ve dış mimaride süslemeye yer verilmemiştir. Yakın tarihlerde restore edilmiş olup günümüzde kullanılmamaktadır.

D- ÇEŞME

Resimler: 62

Baş Çeşme olarak anılmaktadır.

Yeri: Önceden Tuz Köyü yolu üzerinde iken cami ve medresenin yakınına getirilmiş olup, bugün Karavezir Camiinin kuzeyinde, Belediye garajının önünde yer almaktadır (Resim 62).

Tarihi ve Yaptıran: Çeşmenin üzerindeki kitabeye göre 1193 H.-1779 M. yılına tarihlenmektedir. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 62);

Hazreti sadr-ı mükerrermini hümen

Seyyidin zatı asaf kudsi sıfat-i

Cud-a ve ihsan-iyle ol pûr himmetin

Aktı bu nev-i çeşmeden avni firat

Şark ve garbe ola fermanı revan

Reşhâden serr-i siper ola takım nebat

Gel suyun iç Lûtfi oku tarihini

Oldu car-i çeşme aynül hayat

1193 20.

Diğer külliye elemanları gibi çeşme de Karavezir Silahtar Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Lütüfî adlı bir ustanın eseri olduğu Karavezir Silahtar Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde kayıtlıdır ²¹.

Mimarî Özellikler: Dikdörtgen şeklinde bir cepheye sahip olan çeşmenin cephesi, oldukça sadedir. Kırık kemerli bir niş içerisinde bir musluğa yer verilmiştir. Aşağıda suyun toplandığı yalak kısmı mevcuttur. Kemerin üzerinde dört satırlık kitabe bulunur (Resim 62). Çeşmenin üzeri dışa taşıntılı bir kornişle sınırlıdır. Yapıda malzeme olarak sarı düzgün kesme taş kullanılmıştır (Resim 62).

DİPNOTLAR

- 1- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 408; Nevşehir 90; "Karavezir Paşa Cami", İzmir, s. 86; Sözen, Metin; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975, s. 298.
- 2- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.
- 3- Nevşehir 90; "Karavezir Paşa Cami", İzmir, s. 86; Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 408; Yıldırıncı, Tuncay; Gülşehir Karavezir Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1989, s. 20.
- 4- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 20.
- 5- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.
- 6- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 21.
- 7- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 21.
- 8- Çevreden edinilen sözlü bilgiden çıkarılmıştır.
- 9- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 22.
- 10- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 22; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.
- 11- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 26.
- 12- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 24.
- 13- Nevşehir 90; "Karavezir Paşa Cami", İzmir, s. 86; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 410.
- 14- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 28.
- 15- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 410.
- 16- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 29.
- 17- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 30.
- 18- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 32.
- 19- Yıldırıncı, Tuncay; a.g. tez, s. 32.

20- Yıldırıci, Tuncay; a.g. tez, s. 34.

21- Yıldırıci, Tuncay; a.g. tez, s. 35.

4- YOZGAT/ÇAPANOĞLU KÜLLİYESİ

A- CAMİİ

Plan: 12

Resimler: 110-155

Yeri: Yozgat'ta Cumhuriyet Meydanı yakınındadır.

Tarihi ve Yaptıran: Cami ayrı tarihlerde inşa edilmiş iki yapının birbiriyle kaynaştırılmasından oluşmuştur ¹. Caminin ilk yapım tarihini gösteren kitabe harimin orta kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabeye göre 1193 H.-1779 M. yılında Çapanoğlu ² Mustafa Bey ³ tarafından yaptırılmıştır ⁴. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 110);

Bozok sancağının valisi Seyyid Mustafa Bey kim
 Vücudun kıldı Hak ol katre mahz-ı emn-ü asayiş
 Hadis-i men benayı fikr idüp bünyan-ı ikbalin
 Müesses kılmağı dar-ı bekada eyledi haşiş
 Yapup bu camii gerdun tıbâk seyredenlerdir.
 Muallâ kubbesin bulmuş Kıbab-ı Çerh-i efrayiş
 İki alemde kadrin Hazret-i Mevlâ
 Cübah-ı sacidad ittikçe sahn-ı pakine maliş
 Kumaş-ı vasfını tahsil için suk-î maarifte
 Ederken hukte sübhan, sarf-ı nakd-i rayiç daniş
 Havas-ı hamsesin cem eyleyüb Hayrî didi tarih
 Bu cami virdî din-î Mustafaya zîb-ü arayiş.

1193 ⁵.

Caminin ikinci yapım tarihini gösteren kitabe bugünkü giriş revakına açılan kapı üzerindedir. Kitabeye göre 1208 H.-1794 M. yılında Çapan oğlu Süleyman Bey ⁶ tarafından yaptırılmıştır ⁷. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 111);

Binây-ı Camiü'l-hayrı tasvir ettirdi ânâ
 Husûle geldi manâdan zuhûra çıkdı napeydâ
 Çapanzade Süleyman Bey muvaffak oldu hamdolsun
 Civar-ı Hazret-i Hak'da bula ecrini lâ yuhsâ
 Resûl-ü Kibriyâ'nın rîş-i pâk-i hâbegâhını
 Rızay-ı Hakk'a vâsıl olmağ için kıldı istibna
 Habib-i Lâyezâlin galibâ i'câz-ı sırrından
 Mübârek oldu rîş-i pâk için bu cami-i hûbziâ
 İlâhi hürmet-i ismin resûlün nûr-u lihyesi
 Süleyman'a şefî' ola ferdâ Muhammed Mustafa
 Nazîff çıktılar melekler didiler iki tarih

Bu camî'i kıldı meclis envâr-ı ziynet İslâma

Sene 1209 8.

Bu kitabelerden başka yapıda dış kapı revağı kubbe eteğinde, "Abdülcebbarzade Süleyman Bey Hafidi, mütevellî Mahmud Celâleddin" ismi ve 1317-1319 H.-1899-1901 M. tarihli tamir kitabesi vardır 9.

Yapıdan Mustafa Bey'in Gurre-i Muharrem 1195 tarihli vakfiyesi, Mustafa Bey'in kardeşi Süleyman Bey'in 23 Safer 1208 tarihli vakfiyesi ile Süleyman Bey'in oğlu ve Süleyman Bey Vakfı Mütevellisi Abdü'l-Fettah Bey'in 29 Receb 1212 tarihli zeyl vakfiyesi bahsetmektedir 10.

Abdülcebbâr Zâde Esseyyid Elhac Mustafa Bey İbni Ahmed Paşa İbni Ömer Ağa vakfına ait 1195 tarihli vakfiyesi, şu şekilde sonuçlanmaktadır.

"Kıdvetül-Emacidi vel-a'yân halen muhasibi haremeyni muhteremeyn Efendi zîde mehudû ba'det-tahiyyetil vakfiyesi inhâ olunur ki Yeni il Voyvodası Serbavvâbini Dergâh-ı Âli Abdulcabbar Zâde izzetlü Mustafa Bey-Zîde Mecduhûnun müceddeden ihdâs ve ihyâsını muvaffak olduğu vakfının vakfiye-i ma'mulün bihâsı Nezaretimize ilhak ve Haremeyn-i Şerifeyn muhasebesine kayıt olunması bâ-arzuhal ledel-istid'a Haremeyn Müfettişi Efendiye havale buyurulduktâ ihticaca selâhiyeti i'lâm olup mucibince mahalline kayıt olunması için musahhahı emri âli sâdir olmağın mektub tahrir ve ırsâl olunmuştur bimennihi taâlâ vusulünde gerektir ki vakfiyye-i mezkûr bi-ibaretihâ kaleminize kayıt ve nezaretimize ilhak olup mucibi mektub ile âmil olasız vesselâm fi 5 R. Evvel 1195. Ezafulibâd Elhac Cevahir Ağayı darüssaade" 11.

Cami, 1939 yılında Yozgat Vakıflar Müdürlüğü tarafından esaslı şekilde onarılmıştır. Bu onarımda caminin kubbesi ve kubbe kurşunları yenilenmiş, çürüyen taşları değiştirilmiş ve cephenin bütün restoresiyle, avlu yeniden tanzim edilmiştir 12.

Mimarî Özellikler: Cami bir avlu içinde inşa edilmiş olup, etrafı avlu duvarları ile kuşatılmış durumdadır. Avluya, doğu ve batı cephelerinde bulunan küçük anıtsal kapılar ile kuzeydeki kapıdan girilmektedir.

Avlunun doğu kapısı, yuvarlak kemerli üzerinde kitabesi ile oldukça sade görünüşlüdür. Kapının iki yanında sütunceler bulunmaktadır. Üzeri oldukça yüksek bir tonoz ile örtülmüş ve ortasında bir aleme yer verilmiştir. Üst örtü yanlara zarif S kıvrımı ile aktarılmıştır (Resim 112). Batı kapı daha küçük ölçülerde olup yuvarlak kemerli bir girişe sahiptir. Kapının üzeri doğu kapısını hatırlatır şekilde yüksek bir tonozla örtülmüş ve bir alemlerle sonuçlanmaktadır (Resim 113). Kuzey kapı diğer iki kapıdan

daha sadedir. Yuvarlak kemerli girişin üzeri düz bir çatı ile örtülmüştür (Resim 114).

Avlu, doğuda camiye bitişik türbeden başlayarak güney batıya kadar devam eden demir parmaklıklarla çevrili bir hazire durumundadır ¹³ (Resim 115).

Kuzey-güney yönde kareye yakın duvarlarla çevrili avlu duvarı kuzeyden güneye doğru yükselir. Bu yükselme arazinin topografik yapısına başarılı şekilde uydurulmuştur. Batıdaki avlu kapısının yanına açılmış küçük bir kapıdan avlu dışında fakat çevre duvarına bitişik olarak yapılmış tuvaletlere geçiliyordu. Bugün bunların yerine modern bir tuvalet yaptırılmıştır (Resim 116).

Caminin kuzey duvarının iç yüzünde mermer sütunlu bir sundurmanın altında musluklar bulunmaktadır. Bu ahşap sundurmanın Barok üslupta işlenmiş sütunlardan ve duvardaki kitabeden anlaşıldığına göre, çevre duvarının bu yönündeki orijinal düzeni bozulmuştur. Büyük bir ihtimalle 1794 M. yılında caminin önündeki ikinci kısım yapılmadan önce avlunun ortasında sütunlu bir şadırvan bulunuyordu. Caminin kuzey yönde büyütülmesi sırasında bu şadırvan yıkılmış, sütunları, bugünkü abdest musluklarının sundurmasında tekrar kullanılmıştır. 1964 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bir onarım sırasında sundurma kısım kaldırılarak avlunun kuzey-batı köşesine mevcut parçalardan da faydalanmak suretiyle orijinalini hatırlatan bugünkü şadırvan yapılmıştır ¹⁴ (Resim 116-117).

Camide, iki ayrı yapının uyum içerisinde kaynaşmasından oluşmuş bir bütünlük söz konusudur. Caminin batı cephesi, silmelerle iki bölüme ayrılmış ve altta dikdörtgen çerçeveli üstte yuvarlak kemerli pencerelere yer verilmiştir (Resim 115-118). Katları birbirinden ayıran kornişler, içiçe silmelerden meydana gelmiştir.

Batı cephesinin kuzey cepheyle birleştiği köşede minare yükselmektedir. Beden duvarlarına kadar dörtgen bir alt kaide üzerinde soğan biçimli pabuç kısmı ile minare taş bir bilezikle gövdeye bağlanmaktadır. İnce uzun gövdesiyle şerefe altında üstüste yastık formlarını hatırlatır şekildedir. Minarenin ince uzun yapısı şerefeden sonra da devam etmekte ve zarif bir külahla sona ermektedir (Resim 118).

Caminin doğu cephesi, batı cephesinin bir tekrarı niteliğindedir. Silmelerle katlara ayrılan cephede, altta dikdörtgen çerçeveli üstte yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır. Bu cephenin en dikkat çekici yanı, kuzey cepheyle birleştiği köşede türbeye yer verilmiş olmasıdır. Türbe batı cephesinde bulunan minareyi dengeleyecek şekilde yerleştirilmiştir (Resim 119-120).

Tek kubbeli küçük bir yapı olan türbe, dönem özelliklerini devam ettirmektedir. Yüksek beden duvarları üzerinde sivri kemerli pencereler açılmıştır. Kubbeğe geçiş,

hafif yüksek bir kasnakla sağlanmış ve iki köşede küçük köşe kulcciklerine yer verilmiştir (Resim 120).

Güney cephesi, doğu ve batı cephesinin özelliklerini göstermekle beraber hafif dışa taşıntılı mihrap, bu cepheyi hareketlendirmektedir. İççe silmelerden meydana gelen mihrap taşıntısı üzerinde de cephede görülen pencerelerin benzerlerine yer verilmiştir (Resim 121-122).

1777-1779 M. yıllarında yapılan caminin ilk bölümünün kuzey cephesi, iki sıra halinde düzenlenmiş üçer bölmeli mekanlardan oluşmaktadır. Asıl caminin içine alınan üç bölmeli kısım, iki katlı bir galeri durumundadır. Bu kısmın önünde aynı düzende üç bölmeli bir revak, asıl son cemaat yerini meydana getiriyordu ¹⁵.

Kuzey cephe, 1794 M. yılında Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından önüne eklenen ikinci kısım ile son şeklini almıştır. Bu ilave kısım enine düzenlenmiş olup türbe ve minareyle birlikte asıl yapının bütün ön cephesini kaplamaktadır. Bu kısmın kuzey açılışı da üç bölmeli şekildedir (Resim 123-124). Burada bölmeler çok daha büyük tutulduğundan ikinci bir harim gibidir. Bu kısmın önünde ortada kubbe, yanlarda birer tekne tonozla örtülü üç gözlü küçük bir sofa bulunmaktadır ¹⁶ (Resim 125).

İlk caminin bütünleştiği ikinci caminin batı cephesi, bir kornişle ikiye ayrılmıştır. Altta yuvarlak kemerli iki pencere, sivri kemerli bir çerçeve içerisine boyama yoluyla alınmıştır. Üzerinde sivri kemerli daha küçük iki pencere bulunmaktadır (Resim 115).

Doğu cephesi, cephe düzeni bakımından batı cephesinin özelliklerini göstermektedir (Resim 126).

Kuzey cephe, ortada üç gözlü son cemaat yerinin bulunduğu camiye giriş cephesidir. Son cemaat yerinin iki yanında yuvarlak kemerli iki pencere yer almaktadır. Bu pencereler diğer cephelerde olduğu gibi sivri kemerli bir çerçeve içerisine alınmıştır. Pencerelerin yanında üzerinde üçgen çatı bulunan birer kapı bulunmaktadır (Resim 124-127). Son cemaat yeri sivri kemerlerle birbirine bağlanmış sekiz sütun üzerine oturmaktadır. Üst örtüde, tonoz içlerinde ve kemerlerin meydana getirdiği üçgenlerde zengin boyalı süslemeler yer almaktadır. Yer yer dökülmüş olan bu süslemeler Barok dönem özelliklerini yansıtan özgün örnekler arasındadır (Resim 128).

Kuzey cephenin iki yanı, silindirik köşe kuleleri ile hafifletilmiştir. Köşe kuleleri küçük köşe kulccikleri ile sonuçlanmaktadır (Resim 120).

Kuzey cephesi son onbeş yıl öncesine kadar ön ve yan kısımları ajurlu, oymalı 80 cm

yüksekliğinde kübik taş blokların yanyana dizilmesiyle oluşturulmuş bir korkulukla çevrili idi. Yan korkulukların bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir ¹⁷ (Resim 116).

Bugün son cemaat yerinin ortasında bulunan yuvarlak kemerli bir kapı ile ikinci yapının harimine girilmektedir. Kapı kemeri, kırmızı ve beyaz mermerden olup dik-kat çekicidir. İççe silmelerden meydana gelen kapı çerçevesi içinde yapım tarihi yazılı olan kitabe bulunmaktadır (Resim 111).

Caminin ilk kısmı, plan olarak, ilk devir tek kubbeli Osmanlı camilerini hatırlatır. Kare mekânın üzeri büyük bir kubbeyle örtülmüş, kubbeye geçiş dışarıya da yansıtılan tromplarla sağlanmıştır. Kubbe, çok yüksek bir kasnak üzerine oturmakta ve kasnağın köşelerine yerleştirilen tromplar ve aralardaki duvar payeleri arasında yuvarlak kemerli pencereler bulunmaktadır. Bu kısmın üzerinde kubbeye geçişi sağlayan ikinci kasnak yer almaktadır. Kasnağın etrafını yuvarlak kemerli pencereler, köşe kulecikleri ve dışa taşıntılı kıvrımlardan oluşan üçlü düzen çevirmektedir (Resim 125).

Büyük bir kubbeyle örtülü kare mekânın kuzey kısmı, iki ayakla sınırlanmıştır. Bu ayaklar arasına ve bunlardan duvarlara atılan kemerlerle üç bölmeli bir mekân elde edilmiştir ¹⁸ (Resim 125-129).

Caminin ikinci kısmı (eklenen kısım) üç bölmeli bir mekân şeklindedir. İkinci harim olarak kabul edilen bu kısımda açık bir şekilde olmasa da ters T plan şeması görülür. T'nin yatay ve dikey ucu enine üç bölüme ayrılmıştır. Üçlü mekânların orta bölümleri aynalı tonozla yanları kubbe ile örtülüdür. Üçlü mekânları ayıran sivri kemerler duvardan Osmanlı-İyon başlıklı yuvarlak mermer gövdeli çifte sütunlarla ayrılmaktadır. Harimi altta yuvarlak kemerli yedi, üstte ajurlu dokuz pencere aydınlatmaktadır ¹⁹.

Dış camiden iç camiye giriş yuvarlak kemerli üç açıklıktan sağlanmaktadır. Orta kemer açıklığı bir taç kapı görünümündedir. İki harim arasındaki bağlantı, bu açıklıklarla sağlanmaktadır. Dikdörtgen olan iç mekân, kuzeyde köşeleri pahlanmış iki kare ayakla bunun üzerine oturan üst mahfille sınırlandırılmış, geriye kalan kare kısım, 15.15 m. çapında büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Köşelerden yarım kubbe biçimli tromplarla ve oradan büyük kubbeye geçilmektedir. Kuzeyde ise duvarlardan ayaklara ve iki ayak arasına atılan sivri kemerlerle üç bölümlü bir mekâna ulaşılmaktadır. Burası iki kata bölünmüştür. Üç bölümlü mahfil üzeri, orta kısım aynalı tonoz, iki yanda küçük kubbe ile örtülmüştür. Mahfilin orta kısmı güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapmaktadır. İç caminin ön kısmında sanki bir son cemaat yeri gibi dış caminin üçlü kuruluşu ile karşılaşılmaktadır. Mahfilin alt kısmı bu haliyle iç ve dış narteks görünümündedir. Kubbeli harimi, üst kat pencereleri ile kubbe kas-

nağındaki onaltı yuvarlak kemerli pencere aydınlatmaktadır ²⁰.

Süsleme Özellikleri: Yapının Barok etkilerini yansıtan en önemli özelliği süslemesinde görülmektedir. Bu süslemeler yakın bir zamana kadar devir özelliklerini en iyi temsil eden zengin boyamalı nakışlarla süslü idi. Son onarımlarda bunların çoğu ya kaybolmuş ya da niteliklerini kaybetmiştir ²¹.

Caminin en dıştaki küçük giriş revakında kapının iki yanındaki sivri kemer alınlıklarında kırmızı boyalı çerçeve içerisinde resmedilmiş simetrik iki ağaç arasında üzerleri çatı ile örtülü küçük dikdörtgen yapılar tasvir edilmiştir. Bunlardan ortada yer alanlar dalgalı tepeler arasına kurulmuş kırma çatılı, iki katlı iki uzun yapı ile kulevari üç katlı yapılardır. Doğuda S gövdeli iki ağaç motifi arasında yine dalgalı tepeler üzerine kurulmuş tek minareli bir cami ile uzun bir başka yapı yer almaktadır (Resim 128). Batı taraftaki aynalı tonozun oturduğu sivri kemer alınlığında açık kahverengi boya ile sınırlandırılmış panoda, dalgalı tepelerin gerisinde çokgen gövdeli üç katlı bir kule görülmektedir. Kulenin sağında ve solunda kırma çatı ile örtülü sivil yapılar ile şehir manzarası tasvir edilmiştir. Yer yer aşınarak harap olmuş panonun köşelerinde iğne yapraklı dalları ile geniş yer kaplayan iki ağaç motifi bulunmaktadır. Panonun alt kısmı, kırmızıya çalan bir zemin üzerinde beyaz sülüs harflerle yazılmış bir yazı kuşağı ile sonuçlanmaktadır (Resim 130).

Bu panoda yer alan çokgen kulenin, bugün Yozgat'ta Hükümet Meydanında yer alan saat kulesi olduğu düşünülmektedir ²².

Dış revakın doğu tarafındaki aynalı tonozun oturduğu sivri kemer alınlığında yine kahverengi boya ile sınırlandırılmış bir başka pano daha bulunmaktadır. Bu pano, batı tarafta bulunan panoya nazaran daha fazla tahrip olmuştur. Kompozisyonun ön tarafında dalgalı tepeler köşelerinde bir önceki panoda olduğu gibi iğne yapraklı dalları ile gökyüzüne kadar uzanan ağaçlar görülmektedir. Kompozisyonun ortasında yer yer kırmızı boylarla belirlenebilen ince uzun minaresi ile bir cami tasviri seçilebilmektedir. Bu panonu da altında kırmızıyı andıran bir zemin üzerinde sülüs bir yazıt bulunmaktadır (Resim 131).

Dış revakın ortasını örten kubbenin içinde ve geçişlerinde renkli kalem işi süslemeler görülmektedir. Dört köşede yer alan pandantiflerin içerisi ve kubbe eteği turuncu renkli şerit şeklinde boylarla sınırlandırılmıştır. Pandantiflerde gri zemin üzerinde zarif kulplu kaseler içerisinde meyveler resmedilmiştir (Resim 128).

Kubbenin içi, gökyüzünü hatırlatır şekilde koyu mavi renkle boyanmıştır. En içte, iç içe geçmiş halkalar yer alır. Bunun çevresini bitkisel motiflerden oluşan ince nakışlı

bir başka halka çevirmektedir. Ortadaki bu daireyi, kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel kuşak sınırlamaktadır. Bitki motiflerinin arasında, uçlarında dörder mum bulunan kandil motifleri yer alır. Kandiller kulplarından kubbenin göbeğine asılı durmaktadır. Bu kandiller Barok üslupta ele alınmış zarif çiçek ve yaprak motiflerinden meydana gelmiştir (Resim 132).

Dış revakın yan bölümlerini örten aynalı tonozlar, orta bölümdeki kubbe gibi renkli boyalarla bezelidir. Renkli düz bordürler merkezdeki panoları çevrelemektedir. İçteki panolar ile bordürler arasında elips şeklinde madalyonlar vardır. Madalyonlarda siyah-beyaz renkli boyalar ile çiçekler işlenmiştir. İçteki panoların ortası kıvrık dal ve motiflerle zenginleştirilmiştir. Panonun dış kenarını kahverengi ve beyaz renkli kuşaklar çevirmiştir.

Yan kapıların sadeliğine karşılık, sundurmanın bulunduğu asıl giriş kapısı, zengin profillerle çerçevelenmiştir. Yuvarlak kapı kemeri açık ve koyu mermerin bir arada kullanılmasıyla yapılmıştır (Resim 111).

Dış cami harimi yatay düzenlemeli iki ayrı üçlü gruptan oluşan mekanların birleştiği noktada üst örtüyü taşıyan iyon başlıklı çifte sütunlar üzerine oturmaktadır. Mermerden yapılmış olan bu çifte sütunlar kuvvetli bir mekan etkisi yaratmaktadır (Resim 133-134). İkinci üç bölümlü mekanın önündeki Mustafa Bey tarafından yaptırılan ilk bölüme geçişi sağlayan orta kapı dikkat çekicidir. Renkli mermerden yapılmış buradaki kapı kemerinin iki yanında mihrabiyeleere yer verilmiştir. Abidevi orta kapının iki yanında yer alan yuvarlak kemerli iki açıklıkla iç ve dış harim arasındaki bağlantı artırılmıştır.

Kareye yakın dikdörtgen kesitli iki ayak üzerinde yükselen mahfil, iki katlı olarak düzenlenmiştir. Mahfilin alt batı köşesinde üst kata çıkan merdivenlere, üst köşesinde basamaklarla yükseltilmiş ahşap parmaklıklı küçük bir müezzin mahfiline çıkış bulunmaktadır. Bunun üzerinde bulunan kadınlar mahfili ortada aynalı tonoz, yanlarda küçük kubbelerle örtülmüştür (Resim 135).

1794 yılında eklenen ikinci bölüm zeminden üst örtü sistemine kadar boyalı duvarlarla çevrilidir. Pembe ve kırmızının hakim olduğu duvar yüzeyinde iki sıra halinde dalga motiflerini andıran bir süsleme görülmektedir. Duvar yüzeyinde açılan pencerelelerin kenarları, stilize edilmiş yaprak ve çiçek motiflerinden oluşmuş kompozisyonlarla süslenmiştir (Resim 136).

Türbeye geçit veren kapı açıklığının üzerinde yer alan geniş yuvarlak kemerde, kubbe ve tonozların eteğinde ve üst örtüyü taşıyan kemerlerin iç yüzeylerinde da-

marlı mermer hissini uyandıran kalem işleri bulunmaktadır.

Duvarlara oturan kemerlerin içlerinde renkli boyamalara yer verilmiştir. Kemerlerin oturduğu gömme destekler üzerine boyalarla mermer görünümü kazandırılmış ve bu yolla işlenmiş sütunlar tasvir edilmiştir. İlk bölüme geçişi sağlayan kapı önündeki aynalı tonozun oturduğu kemer altında, boyama yoluyla yapılmış sütun tasvirleri bulunmaktadır.

Caminin ikinci harim bölümünde tonoz ve kubbeler zengin boyalı nakışlarla bezelidir. Bu bezemelerin çoğu onarımlar sırasında yenilenmiştir. Köşelerdeki pandantiflerin ortalarında madalyonlar içerisinde beyaz sülüs ile yazılmış Allah, Muhammed, Ali yazıları okunmaktadır. Madalyonların çevresi kıvrık dal ve yaprak motifleri ile süslenmiştir (Resim 136).

İkinci harimi örten üç kubbenin içlerindeki süslemeler birbirinin tekrarı niteliğindedir. Kubbe göbeğinde stilize edilmiş kıvrık dal ve yaprak motiflerinden oluşan iç içe daireler kenarlara ışınal sistemde açılan yelpazeler şeklinde sonuçlanmaktadır. Bu yelpazeler içinde gri zemin üzerinde kahverengi benekler, bunların altında canlı renklerle yapılmış üçlü çiçekler, kubbenin içinde bir daire oluşturmaktadır. Bunların aşağısında yelpaze şeklindeki kubbenin her diliminde kırmızı konturlu sekizgen madalyonlar yer almaktadır. Bu madalyonlar içerisinde beyaz sülüs harflerle Allah'ın vasıfları yazılıdır. Madalyonları alttan stilize edilmiş kıvrık dal ve yaprak motifleri kucaklamaktadır (Resim 137).

Bu kısmı örten aynalı tonoz süslemeleri de kubbe içlerindekiyle çok benzemektedir (Resim 138-139). Bunlardan birinci tonozun oturduğu sivri kemerin üstünde dikdörtgen ve sekizgen çerçeveler içerisine alınmış kahverengi zeminli beyaz sülüs yazı kuşağı, ortada ayyıldız şeklinde bir çerçeveye sahiptir. Tonoz yine yelpaze şeklinde bölümlenmiş ve ortada içerisinde bitkisel süslemelerin bulunduğu bir dikdörtgenden meydana gelmiştir. Dikdörtgenin alt kısmı üçlü çiçek demetleri ile süslenmiş bu kısmın altında da kırmızı renkte kıvrımlardan oluşan bitkisel motifler ile kompozisyon tamamlanmıştır.

Bu kısımdaki kubbe, kemer ve duvar süslemeleri son yıllarda yapılan onarımlarla orijinal özellikleri dikkate alınarak yenilenmiştir.

Cümle kapısının kibleye bakan iç yüzü, geniş bir kompozisyon şeklinde süslenmiştir. Kapı kemerinin etrafında gri renkli süslemelerle, kenger yapraklarından oluşmuş kompozit başlıklı sütunlar taklit edilmiştir. Bu sütunların çevrelediği kompozisyonda, dikdörtgen şeklindeki zeminin üst köşelerinde zarif kıvrımların oluşturduğu bitki-

sel süslemeler bulunmaktadır. Kapı kemeri kilit taşı üzerinde altın yaldızlı bir tuğra görülmektedir. Tuğranın yerleştirildiği siyah zeminli çerçevenin etrafı köşelerde olduğu gibi zarif bitkisel süslemelerle tamamlanmıştır (Resim 140).

İlk bölüme geçişi sağlayan abidevi orta kapı ve kenarındaki renkli mermer kaplamalar dikkat çekmektedir. Kapı muhteşem görüntüsü ile yeni bir zevkin habercisidir. Siyah, beyaz, açık sarı ve kırmızı mermerden yapılmış yuvarlak kapı kemerinin iki yanında üzeri "S" ve "C" kıvrımları ile taçlandırılmış ince uzun birer niş bulunmaktadır. Kapının iki yanında üzeri bölümlenmiş payeler görülmektedir. Kapı yuvarlak kemerli olup üzeri istiridye ve oval kartuşlarla belirlenmiştir. Kapı kemeri üzerindeki bu Barok süslemeler yüzeyden taşkın kıvrımları ve yer yer boyanmış motifleri ile abidevi kapıyı daha da özelleştirmektedir. Kapı kemeri üzerinde kenarı ince profillerle çerçevelenmiş dikdörtgen bir kitabe kuşağı bulunmaktadır (Resim 110).

Kitabe kuşağının iki yanında payeler üzerinde kademeli iç içe başlık şeklinde yapılar kapının üst sınırını teşkil etmektedir. Üzerinde yine boyama yoluyla yapılan süslemeler bulunmaktadır. Kitabe üzerinde siyah kontr boya üzerine altın yaldızla yapılmış III. Selim'in tuğrası yer almaktadır. Bu kısmın iki yanı hafif dışa taşkın paye görünümündedir. Bu payelerin üzerinde ağızları birbirine bakan hilâller bulunmaktadır. İki yanda yine mermer ve mermer taklidi boyama ile yapılan hareketli süslemeler kapının üzerinde de devam etmektedir. Taç kapının hareketli görüntüsü, "S" ve "C" kıvrımları, istiridye motifleri, küçük yivli sütunceler, oval kabaralar, kartuşlar ve aynalıkların oluşturduğu süslemeler, Barok üslup için karakteristik olan kademeli taç kısmını zenginleştiren öğelerdir. Bu kısımda kemerlerin meydana getirdiği üçgen boşluklarda kıvrık dallar içerisinde üzeri yazılı madalyonlar bulunmaktadır (Resim 141).

Taç kapının bulunduğu bu giriş cephesinde de kemerler, kemerlerin meydana getirdiği üçgen boşluklar mermer taklidi boyamalarla süslüdür. Ayrıca sütun şeklinde boyanmış yağlı boya süslemeler hemen dikkat çekmektedir (Resim 110).

İlk bölümün harim duvarları kubbe içleri ve diğer kısımlardaki renkli kalem işi süslemeler son yıllarda yapılan onarımlar sonucunda tamamen yenilenmiştir. Duvarlar mermer taklidi beyaz boyalarla süslenmiştir. Hafif dışa taşıntılı yüzeyler paye şeklinde boyanmıştır. Bu süsleme içeriği dikey olarak bölmektedir. Bu boyamalar üst örtüye kadar uzanmakta ve kemerlerle birleştiği noktada köşegen şeklinde dışa taşmaktadır. Bu taşıntılı kısım aynı zamanda paye başlığı hissi uyandırmaktadır (Resim 142).

Mermer mihrabın iki yanındaki ince sütuncelerin yanında ince konturlu kartuşlar

içine alınmış panolar görülmektedir. Panoların üstünde sarı, kırmızı, yeşil gibi canlı renklerle demet şeklinde düzenlenmiş çiçeklere yer verilmiştir. Duvar yüzeyinde iki paye arasında doğu ve batıda üç mihrap yanında birer tane olan dikdörtgen şeklindeki alt pencere alınlıklarında Rokoko süslemelerini hatırlatan motifler çerçevelenmiş bir taç görünümündedir. Bu kompozisyonun ortasında akant yapraklarla oluşturulan, mavi, kırmızı küçük çiçeklerin çevrelediği baklava motiflerinden oval bir göbek bulunur. Baklava şeklindeki sarı zeminli her dilimin içinde küçük yeşil yapraklı, gülleri hatırlatan kırmızı çiçekler işlenmiştir. Bu kısım iki yanda S kıvrımlarının meydana getirdiği taşıntılar ve çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan zengin bitkisel süsleme ile dikkat çekmektedir. Kompozisyon istiridyeyi hatırlatan motifler, lâle benzeri çiçekler ve fistolu işlemleri ile dönemin zevkini yansıtmaktadır (Resim 142-143).

Alt kat pencerelerinin iki yanı dikdörtgen şeklinde mermer taklidi boyamalıdır. Bu kısmın üzerinde camiyi çepeçevre dolanan siyah zemin üzerine beyaz sülüs harflerle yazılmış girift kitabe kuşağı bulunmaktadır. Bu kitabe kuşağında Fetih Suresi yazılıdır (Resim 142).

İki sıra halindeki üst kat pencereleri yuvarlak kemerli ve alçı şebekelidir. Şebekelerin iki yanında mavi ve sarı çizgili sütun taklidi süslemeler görülmektedir. Pencerelerin üzeri stilize edilmiş çiçek ve kıvrık dal motifleriyle süslenmiştir (Resim 144).

Kubbeye geçişi sağlayan tromplar birbirine kemerlerle bağlanmıştır. Mermer taklidi boyamalı olan kemerlerin meydana getirdiği üçgen alanlarda stilize yaprak, çiçek ve kıvrık dal motiflerinden oluşan zengin süslemelerin arasında madalyonlar içerisinde Allah, Muhammed, Dört Halife ve yakınlarının isimleri yazılıdır (Resim 144-145). Tromp içleri de zengin kalem işleriyle süslenmiştir. Burada "S" e "C" kıvrımlarının oluşturduğu değişik motifler, çiçek ve kıvrık dal motifleriyle kaynaştırılmış ve dönemin özelliğini yansıtan zengin kompozisyonlar elde edilmiştir. Tromp içlerinde açılmış ikişer pencerenin etrafı, Barok tarzda işlenmiş çiçek ve yaprak motifleri ile süslenmiştir (Resim 145).

Kubbeye geçiş de kalem işleriyle renklendirilmiştir. "S" ve "C" kıvrımları, dalga motifleri, stilize çiçek motiflerinin alternatif olarak oluşturduğu kompozisyonlarla dikkat çekmektedir. Kubbenin etrafını çeviren pencereler ve iki pencerenin arası kalem işi süslemelerle yenilenmiştir. Bu süslemeler çiçek ve yaprak motiflerinin Barok üslupta işlenmesiyle elde edilmiş abartılı kompozisyonlardır. Üzerinde kubbenin etrafını çeviren renkli kalem işleri, kubbenin ortasında yer alan kompozisyonla ışınal olarak bağlantılıdır (Resim 145-146).

Üç bölümlü iki katlı mahfilin ikinci katında orta bölme tonozu ve iki yan kubbede yeşil, kırmızı, mavi ve sarı renklerin hakim olduğu çiçekler, yapraklar ve meyvalarla süslemeler yapılmıştır (Resim 147-148). Bu bölümde kemer yüzleri mermer taklidi gibi boyanmış ortada çiçek motiflerinin etrafı bir çelenk görünümündedir. Kemerlerin meydana getirdiği üçgenlerde daha sade bir madalyon içerisinde çiçekler bulunmaktadır. Etrafı ince işlenmiş çiçek ve yaprak motifleri ile donatılmıştır. Bu kısmın üzerini örten tonoz örtüde kalem işi süslemeler de bölümlenmiş ve zarif motiflerle bu kompozisyonlar tamamlanmıştır (Resim 149-150). Mahfilin tonozlarında plastik etki yaratan Barok kartuşlar içinde çeşitli tasvirler göze çarpmaktadır. Doğudaki kartuşta deniz kıyısında avlusu ağaçlı, dört minareli, önünde iskele bulunan bir yalı camisi resmin sağ yanını, denizde iki küçük kayık ve açıkta ufuk çizgisinde yandan çarklı bir gemi sol yanını doldurmaktadır. Gökteki bulut kümelerinde, ağaçlarda meydana getirilen gölgelemeler ortaya konan desenler ve kompozisyonun genel kuruluşu, gerçek bir perspektif sağlamakla birlikte, ayrıntıda bir takım uyumsuzluklar, geçiş dönemi resim anlayışından Batılı resim kurallarına dönüşteki bocalamayı yansıtmaktadır ²³ (Resim 151). Batıdaki kartuşta ağaçlı bir tabiat içinde tek kubbeli tek minareli bir cami tasvir edilmiştir. Önde üç sıra kuşak kubbelerle ek mekanları, en öndeki küçük giriş revakı ile gösterilen bu yapı, Çapanoğlu Camiinin kendisi olmalıdır (Resim 152). Bu tasvir bir önceki tasvirle aynı desen kalitesinde olmasına rağmen, gerçeği daha iyi yansıtan bir resim söz konusudur. Güney taraftaki kartuşta elma, armut, üzüm, kiraz, kayısı gibi meyvalardan oluşan bir natürmort yapılmıştır ²⁴.

Mahfil tonozunda bulunan bu üç tasvirde plastik etki yaratan gölgelemelerle yapılmış ve kompozisyonun dış çerçevesi çiçek ve yaprak motiflerinden oluşmuş tabloyu hatırlatmaktadır.

Mihrap abidevî bir taç kapıyı hatırlatmaktadır. Siyah, kırmızı, beyaz, açık sarı ve açık kahverengi damarlı mermer kaplamalardan yapılmıştır. Oldukça derin çok köşeli biçimde çıkıntı yapan mihrap nişi içerisinde her köşe ortasında ince uzun sütunceler yer almaktadır. Bu nişlerin içleri üç renkte mermer panolarla süslüdür. Ancak bu panolar belli bir düzeyde kalmaktadır. Bunların yukarısı kavsaraya aşağısı da kaideye doğru inmektedir. Kaideye inilen kesimde ince uzun panolar yerine yatay şekilde düzenlenmiş mermer panolar vardır. Mihrap kavsarası giderek genişleyen mermer panolardan oluşmuştur. Yuvarlak kemere geçişi hazırlayan kavsaranın üst kısmı içerisinde gene "S" ve "C" kıvrımlarından meydana gelen Rokoko tarzında iri şekillerden oluşan bir süsleme yer alır. Mihrap nişinin iki yanını sütunceler belirler. Nişin üzerinde "Küllema Dehale Aleyha Zekeriye'l-Mihrab" yazılı olan bir kitabe kuşağı bulunmaktadır ²⁵. Mihrabı yanlardan sınırlayan payelerin üst kısmı başlık

şekline dönüşmekte ve üzerindeki kıvrımlar ve boyama yoluyla yapılan süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Mihrabın taç kısmı iki yanı oval, ortası kemerli dikdörtgen biçimde mimari bir forma uydurulmuştur. Bunların çevreleri yine ovalliğe uydurulmuş şekilde stilize bitki motifleri ile mimari elemanları hatırlatan bir çerçeveye sınırlıdır (Resim 153). Mihrabı en dışta, iyon başlıklı iki sütunce tamamlamaktadır. Mihrap çevresinin iki yanında "S" ve "C" kıvrımları ile, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan tablo görünümünde panolar bulunmaktadır.

Minber de mihrap gibi damarlı renkli mermerlerden yapılmıştır. Minber aynalıkları mihrap nişinde gördüğümüz şekilde üzerleri kemerli ince çubuk sütuncelerle yukarıdan aşağıya doğru bölümlenmiştir. Bölüm araları kahverengi, siyah, gri damarlı mermer levhalarla doldurulmuştur. Bu mermer levhaların üzeri "S" kıvrımları ile süslüdür. Yan aynalıklarda sahte sivri kemerler, siyah kilit taşları ile dikkat çekmektedir. Yan korkuluklar geniş bir kuşak halinde olup üzerinde mermere gömülmüş oval taşlar bulunur. Bu taşların çevresi stilize çiçek ve yaprak motifleriyle süslüdür. Minber köşkü, baldaken tarzında dört ince sütunce üzerine oturur. Sütuncelerin başlıkları beyaz mermerden olup, renkli mermerler başlıklar üzerindeki silmelerde de kullanılmıştır. Köşkün üzerini örten köşeleri kavisli pramidal şekli andıran mermer külah, kademeli biçimde siyah ve beyaz damarlı hatlarla daraltılmıştır. Minber kapısını, iki yanda köşeli siyah mermer payeler belirler. Payelerin üzerinde aynı tarzda boyalı başlıklar bulunur. Kapı lentosu üzerine oturan taç kısmı, prizmal biçimde yatay mimari bir form göstermektedir. Bu prizmal şekil iki yandan C kıvrımları ile kuşatılmış durumdadır. Bu kısmın üzeri ortada siyah damarlı mermer, yanlarda boyama yoluyla yapılmış bir süsleme ile kaplanmış durumdadır (Resim 154-155). İki köşede birer alem bulunmakta, alemin ucu bir hilalle sonuçlanmaktadır.

B- TÜRBE

Resimler: 156

Yer: Eski mekanla ilave mekanın birleştiği kuzeydoğu köşede bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Türbenin Eski Camii kısmıyla ve şadırvanla birlikte 1777-1779 M. yıllarında yaptırıldığını gösteren bir vakfiyesi bulunmaktadır ²⁷.

Mimari Özellikler: Türbe, beden duvarlarından dışarı doğru taşmış, kubbeli, küçük bir yapıdır. Türbeye giriş ilk bölümün içine açılan yuvarlak kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır.

Plan olarak kareye yakın dikdörtgen, pendentifler üzerine oturan kubbe ile

örtülmüştür. İç mekanı, güney ve doğuda iki, kuzeyde bir dikdörtgen pencere aydınlatmaktadır (Resim 156). Yapı içerisinde Çapanoğlu Mustafa Bey ve yakınlarına ait lahitler bulunmaktadır.

Yapının içinde ve dışında süslemeye yer verilmemiştir. Sadece vitraylı pencereler ve lahitler üzerindeki süslemeler dikkat çekmektedir. Mermerden yapılmış lahitler üzerinde hançer, kılıç, selvi, kartuş, S ve C kıvrımlı kabara ve yıldızla işlenmiş bitkisel motiflere rastlanmaktadır. Lahitlerden en gösterişlisi ilk bölüm, türbe ve şadırvanı yaptıran Mustafa Bey'e ait olanıdır. Lahitin baş ucundaki taş üzerinde "S" ve "C" kıvrımlı volütlerle yapılmış kartuşlar ve naturalist tarzda bitkisel motifler vardır. Bu motiflerin üzeri, siyah boya ve yıldızlarla süslenmiştir. Cami harimini süsleyen motiflerin benzerlerini lahitler üzerinde de görmek mümkündür ²⁸.

C- ÇEŞME

Resimler: 157-158

Yeri: Yozgat Çapanoğlu Camiinin doğu avlu duvarının dışında çarşıya bakan yüzde bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: 1780 M. yılında Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır ²⁹.

Mimarî Özellikler: Çeşme, beyaz kesme taştan yapılmış, iki gömme paye üzerine oturan, sağır sivri kemer alınlıklı, dış bükey gövdeli, yarı serbest bir yapıdır (Resim 157). Her yüzeyinde birer tane olmak üzere beş lüle ile teşkilatlandırılmış beş yüzlü çeşmenin olukları mermerdendir. Lülelerin bulunduğu üç yüzde olukların üzeri dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış çiçek ve yaprak motifleriyle süslenmiştir.

Çeşmenin caddeye bakan ana yüzü iki gömme paye ile üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm doğuya, yan bölümler güneydoğuya ve kuzeydoğuya bakmaktadır.

Doğuya bakan ana yüz kırkbeş derecelik açılar yapan yan yüzlerden gömme payelerle ayrılır. Payeler cepheyi hareketlendirmek için irice yapılmış, üzerleri iç bükey silmelerle hareketlendirilmiştir (Resim 158).

Payelerin üst kısmında dış sırasını andıran bir süsleme, gövdenin ikinci bölümüne geçişi sağlar. Bu bölüm üç sağır niş şeklinde olup üzerinde üst üste bindirilmiş hareketli profiller bulunur. Çeşme en üstte taç kısmı ile sonuçlanmaktadır (Resim 157).

Çeşmenin ana yüzünün ortasında üst kısmında yapım kitabesi yer alır. Kitabe tahrip olduğundan, yapım yılını gösteren bölüm açıkça okunamamaktadır.

Kitabenin hemen altında dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış "Bismillahirrahmanir-

rahim" ibaresi okunur.

Bunun altında da vazoyu andıran bir çerçeve içerisinde üçlü bir kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabelerin altında, lüenin hemen üzerinde çerçeve içerisine alınmış kenger yapraklarının yanında ortada bir madalyon ve üzerinde stilize çiçek motiflerine yer verilmiştir. Barok özellik gösteren bu süslemeler Ampir dönemi hatırlatan bir çerçeve kuruluşuna sahiptir (Resim 158).

Çeşmenin güney ve kuzeye bakan yan yüzleri de aynı özellikleri göstermektedir. Bu yüzeyler fazla tahrir olduğundan, ancak "Besmele" olduğu seçilebilen yazılar lüleler üzerinde okunabilmektedir.

Çeşmenin alınlığında güçlü bir kemer sistemi ve kademelenme görülür. En dıştaki kemer sade bırakılmışken, bunun içinde yer alan kemerde ne olduğu tam olarak anlaşılmayan stilize çiçek ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bir süsleme görülür. Bunun içinde yer alan kuşakta da stilize buket şeklinde çiçek ve yaprak motifleri bulunur. Gömme payelerin iki yanında bu payelere dayanan S kıvrımlı volütler taç kısmını yanlara doğru zarif bir şekilde aktaran unsurlardır. S kıvrımlarının ortasında baş aşağı sarkan stilize lüle motifleri görülür. Bu kısım iki yanda güneş motiflerini andıran madalyonlarla tamamlanmaktadır (Resim 158). Bu üst kısım çeşmeyi taçlandıran bir görünüm içindedir ³⁰.

D- HAMAM

Plan: 13

Resimler: 159-161

Yeri: Şehir merkezinde, Çapanoğlu Camiinin doğusunda bulunur.

Tarihi ve Yaptıran: Üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. 1208 H.-1793 M. tarihli Çapanoğlu Süleyman Bey'e ait vakfiyeye göre Hamam, Süleyman Bey tarafından ikinci cami ile birlikte yaptırılmıştır ³¹.

Mimarî Özellikler: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen şeklinde planlanan hamam, dışa kapalı yapısıyla dikkat çekmektedir (Resim 153). Anadolu Türk Sanatı hamam mimarisinde görülen bir plan düzeni ile soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümleri geleneksel şemaya uygundur.

Hamama batı yönden S şeklinde konsolsu çıkıntılar üzerinde belirlenmiş küçük bir kapı ile girilmektedir. Girişten itibaren dar bir koridorla ulaşılan soyunmalık (Resim 160) iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. Soyunma hücrelerinin önünde bulunan on

sütun bu kısmın üst katını teşkil eder. Soyunmalığın ortasında sekizgen küçük bir havuz bulunur ³².

Soyunmalıktan ılıkığa merdivenlerle inilir. Ilıklık dikdörtgen planlı olup doğusunda kare şeklinde kubbe ile örtülü küçük bir hücre bulunur.

Ilıklıktan dar bir kapı ile sıcaklığa geçilir. Sıcaklık dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Beşik tonozlu eyvanların açıldığı bu kısım yüksek kasnaklı büyük bir kubbeyle örtülüdür (Resim 161). Köşelerdeki halvet hücreleri, orta kubbede olduğu gibi tromplarla geçilen küçük aydınlık delikleri bulunan kubbelerle örtülüdür ³³.

Külhan ve hazne kısmı hamamın güney duvarını boydan boya kaplamaktadır.

E- ARASTA

Resim: 162

Yeri: Bugün yeri tam olarak belirlenemeyen Arastaya ait olduğu düşünülen bir takım dükkanlar vardır. Bunlar hamamın doğu cephesi boyunca uzanmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Arastanın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak Çapanoğlu Külliyesi ile birlikte Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından ikinci cami ile yapıldığı düşünülmektedir ³⁴.

Mimarî Özellikler: Günümüze ulaşan dükkanlar orijinal özelliklerinden uzak eğimli çatı ile örtülü yapılardır (Resim 162). Bu dükkanların güney yöne doğru uzandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

F- SARAY

Yeri: Yeri kesin olarak bilinmeyen fakat Çapanoğullarına ait bir sarayın adı kaynaklarda geçmektedir. Caminin kuzey doğusunda bugün pazar olarak kullanılan belediye ait düz bir alanda bulunması ihtimali kuvvetlidir ³⁵.

Tarihi ve Yaptıran: Sarayın kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Süleyman Bey tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir ³⁶.

Sarayın ne zaman yıkıldığı da bilinmemektedir. 1834'de Yozgat'a gelen C. Texier, sarayın tahrip olduğunu belirtmektedir ³⁷.

Mimarî Özellikler: Sarayın planı hakkında J. M. Kinneir'in anlatımlarından fikir ediniyoruz. "Yozgat Sarayı, bir çok daireleri, uzun koridorları ve bahçeleri olan bir binadır. Geniş bir duvarla çevrili olan bu ahşap bina iki katlı ve kiremit çatılıdır.

Zengin döşemeleri vardır. Salonlardan biri kırmızı, diğeri sarı ve çeşitli renklerle boyalıdır. Sarayın ihtişamı göz kamaştırarak derecededir. Harem dairesi çok güzel Çerkez kadınlarıyla doludur. Mutfaklarında her gün üçyüz kişiyi doyuracak kadar yemek çıkar" 38.

Daha önce de belirttiğimiz gibi J. M. Kinneir'in tasviri Çapanoğlu Camiinin dış kapı revağının orta bölümündeki manzara resmini hatırlatmaktadır. Söz konusu tasvirde yüksek duvarlarla çevrili alanın arkasında kırma çatı ile örtülü dikdörtgen bir yapı, geride öndeki yapılardan daha yüksek yine dikdörtgen planlı bir yapı vardır. Bu yapı topluluğunun Çapanoğlu Sarayı olması ihtimali mümkündür 39.

DİPNOTLAR

1- Arık, Rüçhan; "Yozgat Çapanoğlu Camii", Önsya Mecmuası, 7/74 Ekim 1971, s. 8; Meydan Larousse; "Yozgat", C. XII, İst., 1972, s. 825; Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 411.

2- XVIII. yüzyılın en nüfuzlu ayanlarından biri olan Çapanoğulları, Mamalı Türkmen aşiretine mensuptur. Kesin olmamakla beraber Çapanoğulları, Horasan'dan kalkıp Erivan, Kars ve Maraş yoluyla Güney Anadolu'ya gelmiş ve Gaziantep-Maraş dolaylarında yerleşmişlerdir. Fakat sürüleri için daha elverişli yerler aramak zorunda kalan bu yörükler, Ömerağa idaresinde İç Anadolu'ya yürümüş ve Yozgat ile Yerköy arasında bulunan Saray köyünü kurup bir müddet orada kalmışlar ve daha sonra Yozgat'a gelerek yerleşmişlerdir. Yozgat adının da bu Türkmen aşiretiyle ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Çapanoğulları", Belleten, 38/150, 1974, s. 215-261; Duygu, Süleyman; Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İst., 1953, s. 5-31.

3- Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın oğludur. Mustafa Bey çok cesur fakat zulme meyilli bir insandır. Kısa zaman sonra devlet idaresinde bir ün kazanmış, Kapucu başılık, Yeni İl has voyvodası unvanlarını almıştır. "Mustafa Bey Karaca Kürt cemaatinden meşhur Gök Kara oğlu gibi şâkilerin ve bazı aşiretlerin yola getirilmesinde nezirlerini ödemeyenlerin haklarından gelinmesinde mühim hizmetleri görüldü. Bölgede kuvvetli bir düzen kurdu". Mustafa Bey, Bozok'ta nüfuzunu artırdıktan sonra, devlet otoritesini hiçe saymağa, verilen emirleri dinlememeğe başladı. Bu arada halka karşı zulmünü de artırdı. Mustafa Bey'in Canikli Ali Paşa ile yaptığı savaş önemlidir. Savaş sonunda Mustafa Bey'le başa çıkamayacağını anlayan Ali Paşa, Anap'a kaçtı. Ali Paşa'nın hazinesi ve pek çok malı olduğundan, bunların ortaya çıkarılması Mustafa Bey'e emredildi. Mustafa Bey Yozgat'a döndükten sonra yine eşkiya takibinde ve İstanbul'a et gönderilmesi hususlarında devletin taktirini kazandı. Mustafa bey 1782 yılında köleleri tarafından hançerlenerek öldürüldü. Duygu, S.; Yozgat Tarihi, s. 17-21; Uzunçarşılı, İ. H.; Belleten, 38/150, s. 218-221.

4- Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 643; Goodwin, Goodfrey; A History Of Ottoman Architecture, London, 1971, s. 400; Bayrak, Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 535; Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ank., 1976, s. 27; Bayraktar, M. Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 8.

5- Acun, H.; Vak.Der., XIII, s. 643.

6- Süleyman Bey, Ahmed Paşanın oğlu ve Mustafa Beyin oğludur. Çapanoğulları ailesi içinde en güçlü ve devlet hizmetine en çok emeği geçmiş insan Süleyman Bey'dir. III. Selim'in tesis ettiği Nizam-ı Cedid teşkilatındaki gayreti ile Padişahın

Anadolu'da en güvendiği şahsiyetti. Süleyman Bey Nizam-ı Cedid'e ettiği hizmetlerden dolayı geniş yetkiler almış. Bozok ve Çankırı'dan başka Aksaray, Kırşehir, Kayseri, Çorum, Ankara Mütesellimliklerinde bulunmuş, İskilip, Zile ve Amasya'yı nüfuzu altına almış, oğlu Celaleddin Paşa ve Sivas valisi olunca bu nüfuzunu o havallide Elbistan, Adana ve Tarsus'da da duyurmuştur. Süleyman Bey de, Mustafa Bey gibi kendi kuvvetiyle çevresine hakim oldu. Buna rağmen hükûmetin bütün işlerinde hizmeti ve fedakârlığı görülmüştür. Süleyman Bey'in ayrıca devlete sayılamayacak kadar çok yararlı işleri vardır.

Süleyman Bey'den sonra yakın zamanlara kadar Yozgat ve yakın çevresi Çapanoğulları ailesi idaresinde kalmıştır. İstiklal Savaşı sırasında da bu ailenin birçok yararları olmuştur. Uzunçarşılı, İ.H.; Belleten, 38/150, s. 227-252; Duygu, S.; Yozgat Tarihi, s. 21-31; Özkaya, Y.; Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ank., 1977, s. 148; Acun, H.; Vak.Der., XIII, s. 637.

7- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 535; Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 27; Acun, M.; Vak.Der., XIII, s. 643; Duru, Mehmet; "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 71.

8- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 643.

9- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 643.

10- Duru, M.; a.g.m., s. 72.

11- Mustafa Bey'in 1195 tarihli vakfiyesi ile, Süleyman Bey'in 1208 tarihli vakfiyelerinin tam metinleri için bkz., Duru, M.; Vak. Der., XIII, s. 71 vd.

12- Duru, M.; Vak. Der., XIII, s. 72.

13- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 7.

14- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644; Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 8.

15- Sözen, Metin; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975, s. 301.

16- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 411.

17- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644.

18- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 8.

19- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644.

20- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644.

- 21- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 27.
- 22- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 645; Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 27.
- 23- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29; Renda, Gülsen; Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ank., 1977, s. 134.
- 24- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.
- 25- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644.
- 26- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 646.
- 27- Uzunçarşılı, İ. H.; Vak. Der., XIII, s. 266; Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 655.
- 28- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 655.
- 29- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 660'da Çeşme 1780 M. yılına tarihlenmektedir. Ancak çeşmenin üslup ve süsleme özellikleri dikkate alınrsa daha geç bir tarihte yapılmış olmalıdır. 1780 yılında Mustafa Bey adına düzenlenmiş vakfiyede adının geçmemesi, çeşmenin tarihi konusunda ileri sürülen bu görüşü zayıflatmaktadır. Bayraktar, Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 31.
- 30- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 660.
- 31- Süleyman Bey'e ait vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 629 numaralı defterin 200. sayfasında bulunmaktadır. Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 658; Duru, M.; Vak. Der., XIII, s. 80-87.
- 32- Bayraktar, M. Sami; a.g. tez, s. 34.
- 33- Bayraktar, M. Sami; a.g. tez, s. 35.
- 34- "Büyük Caminin kuzey tarafında muazzam bir sarayı zengin mukâataları, külliye serveti vardı". Duygu, S.; Yozgat Tarihi, s. 30.
- 35- 1813 yılında Yozgat'a gelen İngiliz Seyyah J. M. Kinneir sarayın şehrin tam orta yerinde büyük caminin kuzeyinde olduğunu belirtir. Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 656.
- 36- 1813'de Yozgat'ta bulunan J. M. Kinneir, Süleyman Bey'in sarayında dört gün misafir kaldığını belirtir. Duygu, S.; Yozgat Tarihi, s. 30.
- 37- Texier, Charles; Küçük Asya, C. III, İst., 1340, s. 45 (Çeviren Ali Suat); Bayrak-

tar, M. Sami; a.g. tez, s. 36.

38- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 656.

39- Bayraktar, M. Sami; a.g. tez, s. 37.

b- CAMİLER

1- YOZGAT/CEVAHİR ALİ EFENDİ CAMİİ

Plan: 14

Resimler: 163-183

Yeri: Yozgat'ın Aşağı Çatak Mahallesinde bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre 1202 H.-1788 M. yılında Çapanoğulları zamanında Cevahir (Cevheri) Ali Efendi tarafından yaptırılmıştır ¹. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 163);

Ali Efendi, Hacı Mehmed Ağa ile edib himmet
Yapup bu camii ecr-i cezili ettiler ihrâz
Bi hakkı hamsi mektuba o iki zat-ı vâlânın
Du âlemde mededkârı ola ol ferd-i Rabbanî
İştî rüşdiyâ ve beyan-ı tarihini söyler
Mutaf'-ı pâkiyân-ı kudsidir bu cami-i mümtaz
Ketebehu Abdülkadir Eş-Şükri, sene 1202 ².

Kitabenin alt kısmında "bunu Abdülkadir yazdı" ibaresi yazılıdır ³.

Mimarî Özellikler: Cami dört yandan sarı kesme taştan yapılmış avlu duvarı ile çevrilmiştir. Avluya doğu ve batı yönlerdeki iki kapıdan girilmektedir (Resim 164-165).

Doğudaki giriş kapısı, yuvarlak kemerli olup, ortasında dışa taşkın kilit taşı bulunur. Kemer kesme taştan bir profil çevreler. Sarı ve kahverengi taşlarla örülü kemer batıdaki kapıda da tekrar edilmiştir. Doğudaki avlu kapısından yedi basamaklı merdivenle avluya inilir (Resim 166). Avlu kenarı kırma beşik çatı ile örtülü olup alemsiz olmaları dışında Yozgat Çapanoğlu Ulu Camiinin batı avlu kapısı ile benzerlik gösterir.

Doğudaki kapıdan avluya inildiğinde güneyde bugün duvarla kapatılmış hazire, kuzeyinde ise avlu duvarı içinde revaklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu revaklı bölümün içerisinde kirli beyaz mermer bloktan yapılmış bir lahit dikkat çekmektedir ⁴ (Resim 167).

Avludan camiye öntü camekanla sonradan kapatılmış son cemaat yerinden girilmektedir. İki kat halinde düzenlenmiş son cemaat yerinin alt katı, beton sıva ile yenilenmiş olup, kadınlar mahfili olan üst kat ise daha iyi korunmuştur (Resim 168). Camiye son cemaat yerine açılan yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmektedir. Oldukça sade olan kapı, siyah, beyaz ve kırmızı mermerden yapılmış olup, üzerinde kitabesi bulunmaktadır (Resim 169).

Yapı kareye yakın dikdörtgen bir plan üzerine kurulmuştur. Cami kargir duvarlar üzerine kırma çatılıdır (Resim 170-171). İç yüzeyleri bağdadî denilen tarzda alçak olup, iç örtü sistemi de düz ahşap kaplama şeklinde düzenlenmiştir ⁵.

İç mekânı her duvarda açılan dikdörtgen çerçeveli ikişer pencere aydınlatır. Caminin giriş cephesinde yer alan mahfil iki büyük ahşap direklerle desteklenen altı düz tavanlı üç bölmeli bir revak şeklindedir (Resim 172). Mahfilin içeri bakan yüzü kare kesitli dört ağaç direk üzerine oturmaktadır. Ayrıca mahfilin doğu ve batı duvarları boyunca uzanan iki yanlı kanadı, ince uzun yedi sütunceye oturan kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Bu görünümü ile mahfil yanları da kapsayan bir üst galeri şeklinde düzenlenmiştir (Resim 173). Mahfilin orta kısmı güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapmaktadır. Mahfilin iki yanında kıbleye doğru uzanan kollar, alttan direksiz tavana dayanan bir düzenlemeye sahiptir. Bu görüntüyü veren kemerler, birbirine bağdadî şekilde bağlanmıştır (Resim 174-175). Mahfil kısmında kuzeyde üç, doğu ve batıda birer sivri kemerli pencere vardır. Ortada yer alan cümle kapısının iki yanında da birer pencereye daha yer verilmiştir ⁶.

Süsleme: Yapının dış cepheleri oldukça sadedir. Profilli avlu kapıları geç devir özelliği taşıyan minaresi ve üst kat penceresinin tuğla dizili kemerleri, süsleyici unsur olarak görülmektedir.

Süslemenin yapı içinde daha da yoğunlaştığı göze çarpar. Bugün özelliklerini kaybetmiş olan son cemaat yerinde cümle kapısı sade, fakat işçiliği ile dikkat çekicidir. Mermer kapı, ince silmelerden oluşan basık sade bir kemer ve kartuşlarla belirlenmiştir. İçerde orijinal özelliklerini kısmen koruyabilen süsleme, mahfil galerisinde, tavan göbeğinde ve üst pencereler ve çerçevelerinde, alt pencere tepeliklerinde görülmektedir ⁷.

Kare şeklinde olan tavan göbeğinin kenarları kuvvetli silmelerle çerçevelenmiş, tam ortasında çam kozalağını andıran bir sarkıtaya yer verilmiştir (Resim 176). Tavan, klasik üslubu da hatırlatan geometrik ve bitkisel motifler meydana getiren ahşap oymacılığı ile işlenmiştir. Bitkisel ve geometrik motifler, kalem işi ve yıldız boya ile zengin kompozisyonlar oluştururlar. Ayrıca mahfil galerisini teşkil eden ağaç direkleri ve harimin kuzeyinde sıralanan kemerler de ahşap oyma süslemeye sahiptir. Direklerin başlıkları volütlü ve palmet biçiminde yapılmıştır. Mahfili meydana getiren üst ve alt kattaki bağdadi kemerlerin içe bakan yüzeylerinde ahşap çubuklar ve oymalarla işlenmiş ahşap lambriler bulunur (Resim 177). Kenarlar daha kalın ve oymalı olarak işlenmiştir. Bitkisel motifler batılı ve klasik zevke hitap edecek şekilde düzenlenmiştir. Bağdadi kemer cephelerinde ve kemer altlarında yer alan naturalist

etkisini veren Barok kalem işi nakışlar dikkat çeker. Mahfilin güneye doğru uzanan kolları ile harime bakan kemerlerin yüzeylerinde naturalist ve geometrik motiflere yer verilmiştir. Bu süslemeler sonradan kısmen yenilenmiştir ⁸ (Resim 174).

Üstteki sivri kemerli pencereler, dikdörtgen alçı şebekelidir. Kible yönündeki pencere alınlıkları kalem işi ile Barok üslupta süslenmiştir. Bitkisel motiflerin oluşturduğu bu kompozisyon, mermer taklidi bezemelerle zenginleştirilmiştir (Resim 178). Caminin yan yüzeylerindeki pencereler bezemesizdir. Fakat orijinalde bu pencerelerin kible yönündeki pencereler gibi bezemeli olduğu anlaşılmaktadır. Bütün üst kat pencerelerinde renkli buzlu cam kullanılmıştır (Resim 178).

Altta bezemesiz dikdörtgen pencerelerle içerisi aydınlatılmaktadır.

Mihrabın yukarısındaki pencerelerin iki yanında ve doğu ve batı duvarlarının iki köşesinde birer olmak üzere altı yazı madalyonu vardır. Bunların çerçevesinde de sonradan yenilenmiş Barok desenler görülür (Resim 179).

Mihrap, yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Kavsara ve niş sonradan yağlı boya ile boyanmış yüzeysel bir kemere sahip olup fazla bir özelliği yoktur ⁹ (Resim 180).

Minber, ahşaptan yapılmış olup oldukça sadedir. Minberin yan aynalıklarında çıtayla yapılmış, kenarları S kıvrımı ile biten yüzeysel kemerler ile köşk kısmında da aynı biçimde büyük bir kemer açıklığı görülmektedir (Resim 181).

Kürsü, dört ahşap sütun üzerine oturan korint başlıklı "S" ve "C" kıvrımlarının oluş-turduğu üst kitle ile yan yüzlerde kasetleme tekniğiyle işlenmiş zarif bir eserdir ¹⁰.

Caminin benzer örneklerinde olduğu gibi duvarın yarı hizasına kadar bezemeli olduğu sanılmaktadır. Fakat bu bezemeler sonraki tarihlerde yapılan sıva ve onarımlar sonucunda kapatılmıştır. Bugün kısmen yerleri belli olan bu bezemeler Batılılaşma dönemi özelliklerini yansıtmaktadır.

Minare, kare kaideli, armudî iri topuklu çokgen gövdeli sarı-beyaz kesme taştan yapılmıştır (Resim 182). Şerefe altına kademeli profillerle geçilen minare kurşun kaplamalı sivri bir külahla son bulmaktadır (Resim 183). Minareye çıkış son cemaat yerine açılan bir kapıyla sağlanmaktadır.

DİPNOTLAR

1- Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 647; Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisinde Örneklerden Anadolu'da Üç Ahşap Camii, Ank., 1973, s. 23; Bayraktar, M. Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 38.

2- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 647.

3- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 647.

4- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 647'de "revaklı kısmın içinde yer alan lahit camiye yaptıran Ali Efendi'nin Cevahir veya Cevherî adını almasına sebep olmuştur. Mahalli rivayete göre, Ali Efendi bu lahit dolusu kıymetli eşyalar bulmuş ve bu parayla Ali Efendi ve Kayyumzade Camilerini yaptırdığı söylenir." diye yazmaktadır.

5- Arık, Rüçhan; a.g.e., s. 23.

6- Arık, Rüçhan; a.g.e., s. 23-24.

7- Arık, Rüçhan; a.g.e., s. 24.

8- Arık, Rüçhan; a.g.e., s. 24.

9- Acun, H.; Vak. Der., XIII, s. 648.

10- Arık, Rüçhan; a.g.e., s. 25.

SAFRANBOLU KAZDAĞLIOĞLU CAMİİ

Plan: 15

Resimler: 184-193

Yeri: Safranbolu'da Çeşme Mahallesinde bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre cami 1193 H.-1779 M. yılında yeniden yaptırılmıştır ¹. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 184);

İşbu asl-i meyaminde gelüp bir zat-ı âlişan
 Ki evsafı onun dillerde memduh-i giriz oldu.
 Liveçhillah bu camii yeniden eyleyüp ihya
 Rızayı Hazret-i Hakkın yolunda müttakin oldu.
 Hemen etmek gerek dilden dua-i pak-i ruhanî
 Dua-i hayrile âmin deyin ruh-ul emin oldu
 Görüp bir ehl-i dil Abdi dedi itmamına tarih
 Yapıldı camii ra'nâ acep pak-i metin oldu.

1193 ².

İlk caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir ³.

Mimarî Özellikler: Eğimli bir arazide yer alan cami, moloztaş ve tuğladan yapılmış olup üzeri harçla sıvanmıştır. Köşeler kesme taşlarla takviye edilerek sağlamlaştırılmıştır. Cepheler ayrıca dıştan çimento ile derzlenmiştir. Kuzey cephe hariç, diğer üç cephede derzler arasında üç sıra tuğlaya yer verilmiştir (Resim 185).

Cami, tek kubbeli kare mekanlı bir düzenlemeye sahiptir. Kubbeye geçiş içten tromplarla sağlanır. Kubbe diğer Barok camilerde olduğu gibi yüksek bir kasnak üzerindedir.

Caminin güney cephesi, diğer cephelere göre yüksek tutulmuş olup, altında üç depo bulunur. Bu depolara güney cepheden kapılarla girilir. Son derece sade olan kapılarda tuğladan sivri kemer alınlıkları dikkat çekmektedir. Bu cephede altta sivri kemer alınlıklı dört, bunun üzerinde beş ve en üstte bir pencereye yer verilmiştir. Yapının güney-doğu ve güney-batı köşeleri alttan hafifçe pahlanarak yumuşatılmıştır (Resim 185).

Doğu ve batı cephelerinde altta iki, onun üzerinde üç ve en üstte bir pencereye yer verilmiş olup, bu pencereler güney cephedeki pencerelerle aynı özelliklere sahiptir (Resim 186-187). Ancak batı cephede orta sırada yer alan pencerelerden biri örülerek kapatılmıştır ⁴.

Kuzey cephe üç gözlü con cemaat yeri şeklinde düzenlenmiştir. Son cemaat yeri iki

yuvarlak sütuna oturan üç sivri kemerle dışarıya açılır. Sağ yanı tamamıyla, sol yanı yarıya kadar kapalı olan bu kısmın kemerleri iki renkli taşlarla süslenmiştir. Son cemaat yerinin üzeri ortada kubbe iki yanda aynalı tonoz ile örtülüdür. Dıştan eğimli bir çatı ile örtülü olan son cemaat yerinin üzeri kiremitle kaplanmıştır (Resim 188).

Son cemaat yerinin önünde abdesthanesi ve tuvaletleri olan küçük bir avlusu var iken ⁵ 1970'li yıllarda meydan açma gayesi ile bu kısım ortadan kaldırılmıştır.

Son cemaat yerinin yarıya kadar örgülü olan sol yanında altta çeşme görülmektedir. Yuvarlak basit çeşmenin iki musluğu vardır. Üstte iki kemer arasında günümüzde içi boş olan kitabelik kısmı bulunur (Resim 188).

Son cemaat yerinde cami duvarına açılmış dikdörtgen söveli sivri kemer alınlıklı bir pencere yer alır. Diğer yanda ise dikdörtgen çerçeve içine alınmış, silmeli ve üzerinde baklava motiflerini andıran süslemesiyle bir mihrabiye görülür (Resim 189).

Camiye son cemaat yerinden yuvarlak kemerli bir kapıyla girilir. Kapı, dıştan içe doğru kademeli silmelerle çerçevelenmiştir. Silmelerin üzerinde süslemeler bulunur. Yuvarlak kapı kemerinin kilit taşı yıldızlardan oluşan madalyon şeklinde bir kabartma ile dışa yansıtılmıştır. Kemerin üst kısmında kitabe yer almakta, ve iki yanında yine yuvarlak madalyon şeklinde geometrik şekillerden oluşan bir süsleme görülmektedir (Resim 190).

Caminin içerisinde süslemeye yer verilmemiştir (Resim 191).

Yüzeysel bir niş şeklinde olan mihrap, dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır ⁶. Bu çerçeve üzerinde baklava motiflerini hatırlatan geometrik bir kuşak yer alır. Bu kuşaktan sonra içiçe silmelerden oluşan ikinci bir kuşak gelir. Mihrap nişi yuvarlak kemerli olup içerisi silmelerle dilimlenmiştir. Kemer köşelerinde yıldız ve çiçek motifli birer rozet bulunur (Resim 192).

Minber özelliği olmayan günümüz çizgilerini taşımaktadır.

Girişin iki yanında ahşap kirişler üzerine oturan kadınlar mahfili bulunur ⁷. Kadınlar mahfilinden açılan bir kapı ile içten minareye geçilir. Minare kapısı oldukça sade olup yuvarlak kemerlidir. Kemerin üzerindeki rozetler geometrik motiflerle süslüdür (Resim 193).

Minare, kuzeybatıda kare iç mekanla son cemaat yerinin birleştiği köşededir. Minarenin altıgen kaide kısmı kesme taştan yapılmış olup, cami duvarıyla bütünleşmiş durumdadır. Tuğla gövdeye bir bilezikle geçilir. Gövdenin tam ortasında kesme

taştan bir kuşak yer alır (Resim 187). Minare üzerinde bir külah ve alemle sonuçlanır 8.

Cami, 1979-1980 yıllarında Safranbolu Belediyesi tarafından "Yazma Eserler Kütüphane ve Müzesi" olarak düzenlenmiştir.

DİPNOTLAR

1- Günay, Reha; Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ank., 1981, s.11; Anıl, Işıtan; Safranbolu'da Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 26; Sözen, Metin; "Safranbolu ve Anıtları Konusunda Kısa Bilgiler", İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, S. 5-6, C. II, Nisan 1976, s. 45.

2- Gökoğlu, Ahmet; Paflagonya, Kastamonu 1952, s. 245.

3- Safranbolu Tanıtıcı Broşürü, Safranbolu Belediyesi, Karabük 1984, s. 10'da belirtildiği gibi, XIII. yüzyılın ikinci yarısında Çarşı kesiminde bu camiyi yaptırdığı söylenen Kazdağlıoğlunun trajik bir yaşamı olduğu söylenmektedir. Hakkında halk ağzında dolaşan bir çok rivayet vardır. Bunlardan birisi, Kazdağlıoğlu'nun yörede etkili bir âyân ya da padişah haslarını yöneten bir voyvoda olduğudur.

Kazdağlıoğlu bir yeniçeri serdengeçtisini öldürdüğü için üzerine asker gönderilerek öldürtülmüştür. Bir başka rivayete göre voyvoda olan Kazdağlıoğlu bugünkü caminin bulunduğu araziye bir cami yaptırmak ister. Arazi sahibine isteğinin kabul edilmesini bildirir. İsteği arazi sahibi tarafından üstüste red edilince Kazdağlıoğlu arazi sahibinin başını vurdurur ve arazi üzerine camiyi yaptırır. Bu nedenle cami tamamlandıktan sonra halk burada cuma namazı kılmamıştır denilmektedir.

Bu rivayetlerin doğruluk derecesi tartışmalıdır. Çünkü cami ilk önce boş bir arsa üzerine Kazdağlıoğlu tarafından yaptırılmış olsa idi ikinci yapımı bildiren kitabenin orada olmaması gerekirdi.

4- Işıtan, Anıl; a.g. tez, s. 57.

5- Sözen, Metin; a.g.m., s. 45; Başak, Ziya; Safranbolu'da Türk Mimari Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966, s. 23.

6- Gökoğlu, A.; Paflagonya, s. 245; Sözen, Metin; a.g.m., s. 45.

7- Gökoğlu, A.; Paflagonya, s. 245; Sözen, Metin; a.g.m., s. 45.

8- Işıtan, Anıl; a.g. tez, s. 28.

İSTANBUL/EMİRGAN CAMİİ**Plan:** 16**Resimler:** 194-211**Yeri:** Boğaziçinde Emirgan'da Çınaraltı meydanındadır ¹.**Tarihi ve Yaptıran:** Cami, giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre 1196 H.-1781 M. yılında I. Abdülhamid tarafından oğlu Mehmed ve hanımı Hümâşah Kadın adına yaptırılmıştır ². Kitabe metni şu şekildedir (Resim 194);

İmam-ı camii himmeti hatibin minberi iman
 Emirgan sahasını hâli görüp âsârı ümrandan
 Hümaşah kadın ola kim baderi Sultan Muhammeddir
 Zen-i şevkat mürüvvet kim muhabbeti ittiği
 Zati seriri saltanatta padişahi hak edüp daim
 Emirül müminin Abdülhamid Han mülk ünvan
 Velikin her mahallin iltifat ve rağbete şayan
 Bi emrillah idince her biri azm der havan
 Vefat eyler sede itmez feramuş ol şah-i
 Zişan vire şehzadigân ve dehterans ömrünü payan
 Dua-ı hayri hak beş vakitte farz ayın oldu
 Mükemmel camii ve hamam ve menziller binasıyla
 İdüp onlara bunu camii ida cevabıyla
 Ne camii kem musalliler olup mustağrak-ı cunvar
 Dedi tarih itmamın kimin bendesi tevfik
 Nice evkaf ve hayrat muvaffak eylemiş yezdan
 Yeniden bir güzel şehrular eyledi bünyan
 İkisinin de ruhu pürfutuhun eyledi şadan
 İderler ruzeninden gül pütan cennet-i seyran
 Yapıldı mabedi muhakide ecru sevap ihsan

1196 ³.Caminin yapılışı hakkında "Tarih-i Cevdet" ⁴ de şu bilgiler geçmektedir;

"Mir-gün Oğlu sâhil-hânesi civârında bir câmi'-i şerîf binâsına irâde-i seniyye ta'allük itmekle derhal vaz'-ı esas olunup sekiz-on ay zarfında hitâm bulmuştur. Pâdişâh-ı enâm hazretlerinin ol cây-ı ferah-fezâyâ bu vech ile rağbeti meşhûd-i enâm olıcak refte refte furun ve hammâm ve değirmen ve dükkanlar ve yalılar yapılarak az vakit zarfında ma'mûr olmuştur ⁵.

Vakfiyede bildirildiğine göre Mirgün'daki câmi'e bir hatib, bir imam, iki müezzin, bir kayyum, bir su yolcu kadrosu verilmiş, ayrıca caminin hatib, imam, müezzin ve kay-

yumu için dört adet meşruta ev yapılmıştır. Vakfiyenin ilk zeylinde bu cami'in Şeh-zâde Mehmed ile annesi Hümâşâh Kadın'ın adına tahsis edildiği bildirilmektedir ⁶.

Mimarî Özellikler: Cami, deniz kenarında ana caddenin köşesinde oldukça değişik konumuyla dikkat çekmektedir. İki yandan demir parmaklıklarla çevrili olan caminin önünde geniş bir avlu yer alır (Resim 195-196).

Cami, kesme taştan 15.50x15.50 m. boyutlarında kare bir plan üzerine ahşaptan pramidal bir çatı ile örtülüdür ⁷.

Caminin denize bakan güney cephesi, alttan ve orta kısımdan iki korniş ile kesilerek üçe ayrılmıştır. Alt kısım düz kesme taşlarla işlenmiştir. Cepheyi belirleyen ikinci ve üçüncü bölüm ikisi köşede olmak üzere yedi paye ile dikey olarak bölümlenmektedir.

Birinci kornişten başlayan payeler ikinci kornişe kadar uzanır. Payeler arasındaki beş pencere dikdörtgen çerçevelidir ve demir şebekelerle örtülüdür. İkinci kornişten sonra başlayan yedi paye alt sıradaki payelerin aynısıdır. Bu payeler arasında da yuvarlak kemerli beş pencere bulunur. Kemerlerin kilit taşları dışa taşıntılı olarak vurgulanmıştır (Resim 197).

Payelerin bittiği yerde kademeli bir saçak ile çatıya geçilir. Caminin denize bakan bahçe kapısı hemen sol taraftadır. İki yanında mermer payeler bulunan kapının üzerinde bir kitabe bulunur (Resim 198-199).

Doğu cephesi camiye sanki sonradan eklenmiş hissi veren hünkar kasrından meydana gelir.

Batı cephesi, güney cephesi ile aynı özelliktedir. Fakat burada payeler birinci korniş yerine zeminden başlatılmış olup sayıları sekiz adettir. Alt katta dikdörtgen pencereler bulunur. İkinci kornişten sonraki bölümde yuvarlak kemerli pencerelere yer verilmiştir. Her pencere kemerinin üzerinde de üçgen bir satıh üzerine yerleştirilmiş küçük konsollar vardır ⁸.

Kuzey cephesi, enine kornişlerle iki bölümde ele alınmıştır. Ortada giriş kapısı, yarlarda iki mermer paye üzerinde kitabesi ile oldukça sadedir (Resim 200).

Alt katta kapının solunda üç, sağında iki pencere yer alır. Bu pencereler son cemaat yerine açılır. İkinci katta altı pencere bulunur. Bu yüzde payelere yer verilmemiştir (Resim 201).

Kuzey cephenin ortasında yer alan kapı son cemaat yerine açılır. Bu kısımda dört

pencereye yer verilmiştir. Ayrıca burada solda bir imam odası, sağda kadınlar mahfiline çıkan merdivenler bulunmaktadır. Minarenin kapısı da bu merdivenin yanındadır. Son cemaat yerinin ikinci katını kadınlar mahfili teşkil eder.

Son cemaat yeri ahşap bir kapı ile camiye açılır. Cami iç mekanı sütunlar üzerine oturan düz ahşap tavanlıdır. Giriş kapısının karşısında mihrap yer alır. Mihrabın iki yanında dikdörtgen çerçeveli pencereler bulunur. Bu dikdörtgen çerçevelerin köşelerinde kabartma rozet şeklinde mermer motifler yer alır. Alt sırada pencerelerin oturduğu mermer altlık caminin dört bir yanını dolaşmaktadır (Resim 202). Alt kat pencerelerinin üzerinde ahşaptan korkuluk levhası üst katı çevirmektedir. Bu korkuluk levhası dairelerden ve içlerinde yıldız şeklinde motiflerden meydana gelmiştir. Üst kat pencerelerini ayıran hafif çıkıntılı konsollara oturan mermer sütunlar içeriyi hareketlendirmektedir. Sütun başlıkları yaldızlı ve volütlü dediğimiz tiptedir ⁹ (Resim 203);

Caminin doğusunda hünkar mahfiline bitişik olan kısım, ikisi duvara gömülü sekiz sütunla ayrılmıştır. Hünkar mahfili ve kadınlar mahfilinin bir kısmı bu sekiz sütuna oturmaktadır. Kadınlar mahfili son cemaat yerinin üstünde de devam eden L şeklindedir. Bu kısmı caminin giriş kapısının üzerinde bulunan altı pencere aydınlatır. Kadınlar mahfilinin bulunduğu L şeklinin denize bakan güney kısmı padişahın namaz kıldığı bölümdür. Buraya kadınlar mahfilinden bir kapı ile geçilmektedir. Bu kısımda mermer söveli pencereler üzerinde ve kapının üstlerinde asma dalları ve üzüm salkımlarından meydana gelen süslemeler görülmektedir ¹⁰.

Mihrap, yarım yuvarlak bir niş şeklindedir. Mihrabın iki yanındaki payelerin içleri profillerle hareketlendirilmiştir. Payelerin içlerinde ve paye başlıklarında yaldızlarla yapılmış süslemeler bulunur. Paye başlıklarından sonraki kısımlar yaprak ve üstlerinde birer rozet motifi bulunan yan sınırlayıcılardır. Mihrap kemeri ve mihrap nişinin içi kalem işi ile stilize yaprak, kıvrık dal ve çiçek motifleri ile süslenmiştir. Mihrap nişinin tam ortasında çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir kandil motifi asılmaktadır (Resim 204).

Minber, mermerdendir. İki yan koruluğu ve aynalığın üzerinde duvardaki korkuluk levhasını andıran ahşap oymalı bezeme yer alır. Aşağıda süpürgelik kısmı yuvarlak kemerli ve üç açıklıdır (Resim 205). Dört zarif sütun üzerinde taşınan köşk kısmı bir külahla sonuçlanmaktadır. Caminin tümünde olduğu gibi minberde de bezeme alanları oyma üzerine altın sarısı yaldız ile yapılmıştır (Resim 205).

Vaiz kürsüsü, dikdörtgen bir kaide üzerinde armudi bir gövdeye sahiptir. Gövdenin üzerindeki altın sarısı oymalar korkuluk kısmında daha zevkli, zarif oymalar şeklinde bir süslemeye dönüşmüştür (Resim 206).

Minare, caminin kuzeybatısında olup çatı seviyesinden sonra alçak bir kaideye oturur. Kaideden sonra yonca motiflerini andıran kabartma bir friz görülür. Bu frizden sonra bir kabartma frizi daha vardır. Daha sonra şerefeye kadar süslemeye rastlanmaz. Şerefenin alt kısmı stilize çiçek motiflerinden meydana gelen bir süslemeye sahiptir. Bu kısmın üzerinde de minarenin kaidesinde görülen yonca motifini hatırlatan ince bir friz daha görülür. Şerefenin korkuluk kısmı içleri bitkisel motiflerden meydana gelmiş baklavalarla doldurulmuştur. Şerefeden sonra düz olarak yükselen minarenin külah kısmının hemen altında diğer bir süsleme frizi dikat çekmektedir ¹¹ (Resim 207)

Hünkar Kasrı, caminin güney-doğusunda ana caddenin denize bakan yüzünde camiye bitişik olarak yer alır ¹². Hünkar kasrı ahşaptan iki katlı olup XVIII. yüzyıl İstanbul camilerinde görülen diğer hünkar mahfillerinden bu yönüyle farklıdır. Camiden soyutlanmış başlı başına bir yapı olarak düşünülen Hünkar kasrına deniz tarafındaki mermer bir kapıdan basamaklarla çıkılmaktadır ¹³. Caddeye açılan bu mermer kapının yanlarında iki mermer paye görülür. Dikdörtgen kapı çerçevesinin üzerinde iki köşede kabartma çiçek motifleri yer alır. Kapının üzerinde I. Abdülhamid'in tuğrası ve 1254 H.-1838 M. tarihli Şair Ziver'in onaltı mısralık onarım yazıtı bulunmaktadır ¹⁴ (Resim 199).

Dikdörtgen bir alana oturan Hünkar kasrı ön cephesi orta kısmı önde dört, duvar kenarlarında iki olmak üzere altı mermer sütun tarafından taşınmaktadır. Bu taşıntılı kısım padişahın dinlenmesi için düşünülmüş tek bir odadan ibarettir. Deniz manzaralı, sütunlarla yükseltilmiş bu taşıntılı kısım ön yüzde üç, yan yüzlerde bir pencere ile dışarıya açılmıştır. Bu kısmın altında ortada Hünkar kasrının asıl giriş kapısı bulunur. Kapı, yanlarda payelerle sınırlıdır. Kapının yanında dikdörtgen pencereler yer alır (Resim 208).

Kasrın ön cephesi dışa taşıntılı olup, bu kısmın iki yanı da farklı görünüşe sahiptir. Bir yanda üstte dört büyük bir küçük pencereye yer verilmiş, altta ise iki büyük bir küçük pencere ile dışarıya açılmıştır (Resim 207). Diğer yanda bu cephenin simetriği olması gerekirken son yapılan onarımda pencereler kapatılmıştır (Resim 208). Hünkar Kasrının camiye bitişen kuzey ve kuzeydoğu köşesi orijinal özelliklerini son onarımlarla kaybetmiş, cephe bütünlüğü bozulmuştur (Resim 208-209).

Emirgan Camii Hünkar kasrı, camiye bitişik fakat tamamen ayrı düşünülen iki katlı ahşap yapısı, dışa taşkın tek odadan ibaret mekan ve ayrı girişi ile bu dönemde yapılan Hünkar kasırlarından plan ve mimari açıdan farklı bir görünüşe sahiptir.

Şadırvan, caminin avlusunda kuzeybatı köşede orijinal özellikleri büyük ölçüde

değişmiş olarak karşımıza çıkar. Caminin orijinal şadırvanı yıkılmış, yerine 1322 H. tarihli Rengigül Hanım Çeşmesi yapılmıştır. Çeşme dört ahşap direk üzerine yerleştirilmiş bir çatı ile örtülüdür (Resim 210). Ortada bulunan bir havuzun dört cephesinde yer alan musluklarla aynı yüzlerde tekne taşları bulunmaktadır. Giriş yönünde musluğun üzerinde iki satırlık kitabe vardır (Resim 211). Kitabe metni şu şekildedir;

Sahibü'l hayrat vel hasenat Mısır Valisi Mehmed
Ali Paşanın merhumun
Haremi mümtaz Kadın efendinin kalfalarından
Rengigül Hanımın vakfıdır

1322 H.-1904 M. 15.

EMİRGAN MEYDAN ÇEŞMESİ

Resimler: 212-213

Caminin tam karşısında, Çınaraltı Meydanındadır. Camiden iki yıl sonra 1783 M. yılında I. Abdülhamid tarafından eşi Hümaşah Hatun ve oğlu Mehmed için yaptırılmıştır ¹⁶.

Çeşmenin bir yüzünde tuğra, diğer yedi yüzünde 1197 H.-1783 M. tarihli kitabeler yer almaktadır.

Denize bakan yüzün üst kısmında "Bârek Allah" yazısı, I. Abdülhamid'in tuğrası ve 1197 tarihi yazılıdır. Ayna taşında: "Maşallah" levhası, yan yüzde: "Vesekâhüm Rabbühüm şerabentahura", arka yüzünde: "Rabbena atina minledünke rahmeten ve heyyi lenamin emrina raşeda", iki yanında "Ketebehu Mehmed Emin'uş Şehir bi ha-cegân- i divanı Humayun nalallahu meramehû ve alâllahü makamehû bi hurmeti Muhammed înil-Emin Amin", dördüncü yüzünde: "Aynen fiha tüsemma selsebila ve minel mai külli şeyin hay" yazılıdır. Sülüs hat ile yazılan kitabeler Hattat Mehmed Emin'in eseridir ¹⁷ (Resim 212).

Saçak altında bir kıtalık tarih manzumesi Hattat Yesari Mehmed Esat Efendi tarafından güzel bir talik ile yazılmıştır (Resim 213). Kitabe metni şu şekildedir;

Güzide menba-i cuy-i ata ser çeşme-i ihsan
Sehab-i atıfet zılli zail-i Halik-ı zülmen
Şehinşah-ı cihan Abdül Hamid-i adaletkâr
Olur Vâsf-ı cemiyinde zeban-i natika elken

Bina etdi bu ziba çeşmesar-i nûr bahçayı
 Akıtdı ab-ı nabıta ola kendice-i mahzen
 Bi ferman-i Hüda Şehzâdesi Sultan Muhammedle
 Hümaşah Valide Kadını cün etdi cenneti mesken
 Hibe etti bu çeşme ecrini anlara cami veş
 Ola ervahı şad cennet ola kuşe-i medfen
 Safay-ı kalp ile hak Padişahı eyleyüp daim
 Kederden olalar Şehzadegân-ü duhteran eyemen
 Bu ziba çeşmenin her hatıra-i abı hesabınca
 Vire bari Hüda ruz-i cezaa ecr-i müstahsen
 Zeban-ı lülesi atşana der tarihini Tefvik
 Muhammed aşkına ma iç subu nev ayn-i safiden

1197 18.

Mimarî Özellikleri: Çeşme, cami avlusunun dışında, meydan çeşmesi olarak inşa edilmiştir. Mermerden yapılan çeşme, dört ana yüz, dört de tali yüzeyler halinde sekiz yüzlü görünümündedir. Ana yüzlerin ortalarında nişler içerisinde musluklar yer alır. Bu ana yüzeylerin arasındaki köşe yüzeyler boş bırakılmıştır (Resim 213). Gövde her yönden iki kademeli silmelerle alttan ve üstten bölümlenmiştir. Yüzeylerin alt kısımlarında musluklar yer alırken, üst kısımları aynalık ve kitabelik olarak biçimlenmiştir¹⁹. Ana yüzeylerin ortalarında kitabelikler daha geniş dikdörtgen alana, dikdörtgen köşelere rastgelen kısımların üzerindeki kare boşluklara da kare kitabeler yerleştirilmiştir (Resim 212).

Her yüzeyin (ana) ortasında dıştan kırık hatlarla profillendirilmiş ve fazla derin olmayan kemerler içerisinde aynalık taşlarına ve musluklara yer verilmiştir. Kemer üst boşluklarında kartuşlar içerisinde kabartma yazılar bulunur (Resim 212).

Sekizgenin köşeleri üzerleri yivli, ortaları yuvarlak, Ampir payeler biçiminde belirlenmiştir.

Dört yüzü musluklar, diğer dört köşeye rastlayan dar yüzleri sade olarak belirtilmiş olan çeşmenin asıl gövde kısmının üzeri, giderek genişleyen kornişler üzerine daha sade bir altlıkla geniş saçaklı bir çatı ile örtülmüştür. Bu çatının ortasında kalan bölüm dıştan ikinci bir örtü şemasına zemin hazırlayacak şekilde kornişlerle basık bir kubbeyle sonuçlanır²⁰ (Resim 212).

MUVAKKİTHANE

Resimler: 214-215

Caminin karşısında meydancığın deniz tarafındaki ucunda bulunmaktadır (Resim 214). Külliye sonradan eklenmiş elemanlardan biridir. Giriş kapısının üzerindeki kitabeğe göre 1260 H.-1844 M. yılında Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin sözlerini Şair Ziver, manzum yazıtını Hattat Yesarizade Mustafa İzzet yazmışlardır ²¹ (Resim 215).

DİPNOTLAR

1- "XVI. yüzyılda bugünkü Emirgan semtinde tepelere doğru Feridun Paşa Bahçesi ismiyle anılan bahçeler uzanıyordu. O yıllarda bu büyük ve güzel bahçelerde ziyafetler veriliyordu. IV. Murad'ın Revan Seferinde esir aldığı Emirgüne oğlu Tahmasb Kulu Han, padişahın nedimleri arasına girmiş ve kendisine Boğaziçi'nde Feridun Bey Bahçesi ile Ahırkapı'da bir saray, Kağıthane'de bir çiftlik verilmişti. Emirgüne oğlu Feridun Paşa bahçesinde kendisine yeni bir köşkle kıyıda bir sahilsaray yaptırmıştı. Bu büyük yalı İran tarzında nakışlarla, oymalarla, çinilerle süslüydü. Padişah sıcak yaz günlerinde kayığı ile Emirgan Yalısına gelir ve eski Revan hakiminin düzenlediği müzik ve eğlence alemlerine katılırdı.

IV. Murad'ın ölümünden sonra Sultan İbrahim Emirgüne oğlunu katlettirmiş ve Boğaziçi'deki yalısı ile köşkünün korular ile beraber Kara Mustafa Paşa'ya vermişti. Kara Mustafa Paşa Emirgüne oğlunun sahilsarayını değiştirip güzelleştirmişti. Fakat Emirgan Sarayı Tahmasb Kulu Hana olduğu gibi Kara Mustafa Paşa'ya da uğur getirmemiş ve her ikisi de cellat elinde can vermişlerdi.

Yalı daha sonra şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi'ye intikal etmişti. Bu şahsın ölümü üzerine bu sahilsaray çeşitli şahısların elinde kalmıştı.

XVIII. yüzyıl sonlarında I. Abdülhamid varis bırakmadan ölen şeyhülislam Esad Efendi Zade Mehmed Şerif Efendi'nin Yalısı yerinde bir cami, bir hamam ve dükkanlarla yeni bir semt kurulmasını istemişti. Kısa zamanda tamamlanan bu camiye şair "mükemmel cami ve hamam ve menziller binası ile yeniden bir güzel şehri dilâra eyledi şadan" diyerek duygularını belirtmiştir. Ve Emirgan Camiinin Boğaziçi güzelliklerine açılan penceresinden bakarken de "Ederler revzeninden gülistanı cenneti seyran" mısraını söylemiştir.

III. Selim döneminde Emirgan devlet büyüklerinin rağbet ettiği meşhur semtlerden biri olmuştur. İngiliz Mahmud Efendi'nin Valide Kethudası Yusuf Ağanın eski Mirgun sarayı arsaları üzerinde büyük kaşaneleri bulunuyordu. Eski Emirgan Sarayının sonraki sahipleri hakkında Hadikatü'l-Cevami ve Hammer arasında farklı görüşler vardır. Hadikatü'l-Cevami bu yalının Şeyhülislam Mustafa Efendiden sonra I. Abdülhamid devrinde yıkılarak yerine bugünkü caminin inşa edildiğini yazmaktadır. Hammer ise eski sarayın son sahipleri olarak III. Selim validesinin kethudası Yusuf Ağayı ve İngiliz Mahmud Efendi'yi göstermektedir.

XIX. yüzyılda Emirgan, Serasker Hüseyin, Sadrazam Koca Reşid ve Hidiv İsmail Paşaların oturdukları önemli bir merkez olarak önemini korudu.

Bugün Emirgan'da Şerif Abdullah Paşa'nın Yalısı, I. Abdülhamid Camii, mermer çeşme ve muvakkithanenin bulunduğu alan çay bahçeleri ile bir dinlenme yeridir". Şehsuvaroğlu, Haluk; "Emirgan'a Dair", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ağustos 1952, s. 5; Meydan Larousse; "Emirgan", C. IV, İst., 1960, s. 231.

2- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. II, Ank., 1987, s. 22; Koçu, R. Ekrem; "Emirgan Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1961, s. 5093; Bayrak, Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 286.

3- Tanyeri, Nurdan; I. Abdülhamid'in Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969, s. 20-23.

4- Tarih-i Cevdet, 2. Tab'ı Dersaadet 1309 Matbaa-i Osmaniye C. II, s. 142.

5- Cunbur, Müjgan; I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi, D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 24.

6- Cunbur, M.; I. Abdülhamid, s. 24.

7- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 22.

8- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 20-23.

9- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 23.

10- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 22-23.

11- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 22.

12- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 286; Öz, T.; İstanbul, II, s. 22.

13- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 20-23.

14- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. VIII, s. 5094; Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 22.

15- Tanışık, İ. Hakkı; İstanbul Çeşmeleri, C. II, İst., 1945, s. 233.

16- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 286.

17- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 286.

18- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 287.

19- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 24.

20- Emirgan Meydan Çeşmesi mimari özellikleri hocam Doç. Dr. Hamza Gündoğdu tarafından yazılmıştır. Teşekkür ederim.

21- Koçu, R. E.; İst. Ans., VIII, s. 5094; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 286.

ISPARTA/KAVAKLI (PEYGAMBER) CAMİİ

Plan: 17

Resimler: 216-231.

Yeri: Isparta'da Demirel Bulvarı'nda bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Yapı giriş kapısının üzerindeki kitabeye göre 1197 H.-1783 M. yılında yaptırılmıştır. Ayrıca içeride mihrabın solunda iki pencere arasına konulmuş bir başka kitabede ise 1196 H.-1782 M. tarihi geçmektedir ¹ (Resim 216).

Kesin bir kayıt bulunmamakla beraber camiyi Isparta'nın o tarihlerde bağlı olduğu Kütahya'da vali ve seraskerlik yapan Abdi Paşa yaptırmış olmalıdır ².

İlk cami, 1914 yılında depremden harap olmuş ve 1919 yılında Ciğercizade Merhum Hacı Mustafa ile Kaşgınzade Ahmed Efendi tarafından temellerine kadar yıkılarak yeniden inşa ettirilmiştir. Cami 1923 yılında hizmete açılmıştır ³.

Mimarî Özellikler: Cami, 1919 yılında orijinal özelliklerine uygun olarak yeniden inşa ettirilmiştir. Yapı plan olarak 1782-1783 yıllarındaki yapımında dikdörtgen bir alana oturmuş ve üzeri düz bir çatı ile örtülmüştü. Önünde kiremitle örtülü son cemaat yeri bulunmaktaydı. Bugünkü cami, eski caminin plan özelliklerini aynen yansıtmaktadır (Resim 217).

Dikdörtgen planlı caminin kuzey-doğu ve batıdan olmak üzere üç giriş kapısı bulunur.

Batı cephesi, oldukça sadedir. Alt sırada sivri kemerli üç büyük pencere ve yine sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Üstte ise küçültülmüş sivri kemerli pencerelere yer verilmiştir (Resim 218). Ayrıca bu cephede minare ile beden duvarlarının bitiştiği yerde bir kapı dikkat çekmektedir (Resim 219).

Batı cephesini tekrar eden doğu cephesi (Resim 220) ve güney cephesi (Resim 221) sivri kemerli pencereler ve doğu cephesinde bir kapı açıklığından oluşmaktadır.

Kuzey cepheyi yedi sütun üzerine oturan son cemaat yeri oluşturur. Cami üst bölümünden düz olarak gelen çatı, son cemaat yeri ön kısmında yukarıya doğru yükselerek üçgen bir alınlık meydana getirir (Resim 222). Geniş bir saçakla örtülen son cemaat yeri sütunlarından kapı önünde olan ikisi diğerlerinden farklılık gösterir. 1914 yılına kadar ayakta olan ilk camiye ait olduğunu sandığımız bu sütunlar Barok dönem izlerini yansıtır (Resim 223). Son cemaat yerinde tam ortada üzerinde kitabesi ile giriş kapısı yer alır. Sonradan bir camekanla kapatılarak orijinal görünüşü bo-

zulmuştur. Girişin iki yanında ikişer pencere ve birer mihrabiye yer verilmiştir. Kapının üzeri, pencere araları ve mihrabiyeler çinilerle kaplanmıştır. Mavi beyaz ve yeşilin hakim olduğu bu çiniler desen bakımından bir birlik göstermezler (Resim 223). Caminin ilk yapımında pencere üst noktasına kadar çinilerle kaplı olduğu genel yapısından ve kalan izlerden anlaşılmaktadır. Daha sonra 1919 yılında yeniden inşa edilirken kalan çiniler gelişigüzel pencere aralarına ve mihrabiyelere serpiştirilmiştir. Alttaki sivri kemerli büyük pencereler üstte bir sıra sivri kemerli küçük pencerelere dönüşmüştür. Ayrıca üçgen bir çini alınlıkla belirlenen minare giriş kapısından son cemaat yerine üç basamakla inilir (Resim 224).

Caminin içerisi bu dönem dikdörtgen planlı düz ahşap çatılı camilerde olduğu gibi oldukça ferahdır. Camide ibadet mekanını örten çatıyı içerden mihraba dik altı sütun taşımaktadır (Resim 225). Bu sütunlar camide hissedilen kot farkı nedeniyle bir birlik göstermezler. Üst örtünün ağırlığını sütunlara bindiren dolgu kemerler Batılılaşma dönemine uygun olarak S kıvrımı şeklindedir (Resim 226). Kemerlerin dışa bakan yüzleri yağlı boya ile renklendirilmiştir. Camiyi aydınlatan pencereler içten derin bir niş görüntüsündedir (Resim 227). Üstte pencere aralarında madalyonlar diğer camileri hatırlatır şekildedir.

Altta pencere araları belirli bir hizaya kadar çinilerle kaplıdır. İlk yapımında caminin dört duvarı pencere hizasına kadar çinilerle kaplı iken caminin yıkılması sırasında sökülmüş ve tekrar inşasından sonra yeniden monte edilmiştir⁴ (Resim 227). Bu çiniler renk, desen ve motif bakımından İznik çinilerini hatırlatmaktadır. Mavi ve beyazın hakim olduğu çinilerde çiçek resimlerinden oluşan panolar caminin dört bir yanını süslemektedir (Resim 228).

Mihrap, mermerden yapılmış olup mukarnas kavsaralıdır. İki yanında sütunceler ve rozetler görülür. Mihrap nişinin içi, üçgen alınlıkları çinilerle kaplanmıştır. Caminin duvarlarını kaplayan rozet şeklindeki çiçek motifleri mihrabı da süslemektedir. Mihrap üst kısmında bir yazı kuşağı ile sonuçlanmaktadır (Resim 229-230).

Minber ahşaptan yapılmış ve oldukça sadedir. Caminin genel havasına uygun olarak yağlı boya ile boyanmıştır (Resim 230).

Mihrabın karşısında kuzeyde ahşap kirişler üzerine oturan mahfil kısmı bulunmaktadır.

Minare, son cemaat yerinin batı köşesinde bulunur (Resim 219). Kare bir kaide üzerine oturan minare iki şerefelidir. Şerefe altlarına Batılılaşma dönemi minarelerinde olduğu gibi sarkıtlı mukarnaslarla geçilmiş ve mukarnas altlarında iki sıra firuze çiniler ile süslenmiştir (Resim 231).

DİPNOTLAR

1- Böcüzade Süleyman Efendi, İsparta Tarihi, İst., 1982, s. 79; Ayrıca kitabede tarihten başka şu ibareler geçmektedir: "Hayır ve iyilik sahipleri Allah rızası için bu camiyi yeniden yaptırarak Peygamber Efendimize hediye etmişlerdir. Bu caminin adı Peygamber Camiidir."

2- Bu bilgi, cami hakkında bilgi veren kayıt defterinden alınmıştır.

3- Bu bilgi, cami hakkında bilgi veren kayıt defterinden alınmıştır.

4- Genç, Gülsen; İsparta'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 21.

İSTANBUL KALYONCULAR KIŞLASI CAMİİ

Cezayirli Hasan Paşa Camii olarak da anılmaktadır.

Yeri: Kasımpaşa İskelesinde, Kalyoncular Kışlası içerisinde.

Tarihi ve Yaptıran: 1198 H.-1783 M. yılında Cezayirli Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır ¹.

Mimarî Özellikler: Tek kubbeli, fevkani bir yapıdır. Küfeki tarzından yapılmış bir minaresi bulunmaktadır. Yapıldıktan kısa bir süre sonra onarılmış ve hünkar mahfili ilave edilmiştir ².

Son yıllarda büyük bir onarım daha geçirmiştir. Cami halen Deniz Kuvvetleri Komutanlığının idaresindedir ³.

DİPNOTLAR

1- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. II, Ank., 1987, s. 34; İnci, Nurcan; 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler, Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 226; Meydan Larousse; "Kalyoncular", C. VI, İst., 1960, s. 821; Koçu, R. E.; "Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Taksim Suları", İstanbul Ansiklopedisi, C. VII, İst., 1965, s. 3535.

2- Öz, Tahsin; a.g.e., s. 34.

3- Cami, Kalyoncular Kışlasının ortasında inşa edilmiştir. Kışla Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ait bir yapı olduğundan, yasak bölge içinde kalmaktadır. Bütün çabalarıma rağmen, yapıyı inceleme izni alamadım. Bu nedenle fotoğraf da çekemedim. En kısa zamanda yapının tanıtılarak yayınlanmasını dilerim.

BALIKESİR/YEŞİLLİ CAMİİ

Plan: 18

Resimler: 232-244

Yeri: Balıkesir'de Atalar Caddesinde bulunmaktadır. Sonradan yenilenmiş kısımlarda yeşil boyanın bolca kullanılması sonucu Yeşilli Camii olarak tanınmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre Külâhçızade Seyyid Hacı Mustafa tarafından 1200 H.-1785 M. yılında yeniden yaptırıldığı yazılıdır. Ancak ilk yapının tarihi hakkında bir bilgi verilmemektedir ¹. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 232);

Tâ aldı şükûf-ı gülizâr-ı elvân her yanı
 Duhû iden musallînin safâ bahş eyleye canı
 Serâbâ sel sebil âb-ı revan oldı çu kevserves
 Sanur nuş eyleyen desti-i Hızır'dan âb-ı hayvânı
 Bihişt âsâzi rehi binâ idüp mamur bi-lutfi ilâhi
 Külâhçızâde bânî Seyyid Hâcc Mustafa nâmı
 Hemîşe maksadı cümle cemâ'attan du'a hâhed
 Dü 'âlemde aziz eyle kulundur ey hudâ anı
 ... hâtimi nazmı kim olursa bilür târih
 Bina şad câmi-i nev verdi asa avn-i rabbanî ².

Caminin önünde bulunan çeşme ise Şeyh Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır ³.

Mimarî Özellikler: Cami, bir bodrum üzerinde kuzey cepheye doğru zeminden bir miktar yükselmektedir (Resim 233). Yapı plan olarak enine dikdörtgen bir kuruluşa sahiptir. Dıştan dört yana piramidal meyilli bir çatı ile örtülü olan asıl ibadet alanı, içten düz ahşap tavanlıdır ⁴ (Resim 234).

Yapının doğu, batı ve güney cepheleri oldukça sade, düz duvarlıdır. Doğu ve batı cephelerinde ortada yuvarlak kemerli iki büyük pencere yer alır (Resim 235). Güney cephede, yine yuvarlak kemerli altı küçük pencere cepheyi hareketlendirmektedir. Kuzey cephe beş gözlü son cemaat yeri şeklinde düzenlenmiştir. Üzeri caminin üst örtüsünden gelen meyilli bir çatı ile örtülüdür. Son cemaat yerinin önceden açık olduğu, fakat sonradan caminin ibadet mekanına dahil edilerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Orijinal özelliklerini büyük ölçüde kaybeden yapı, 1990 yılında gerçekleştirilen son onarımda tamamiyle yenilenmiştir. Son cemaat yeri revakları

yerden belirli bir yüksekliğe kadar kapatılmış ve üst kısmı camekanla örtülmüştür ⁵ (Resim 236). Son cemaat yerine açılan cami giriş kapısı oldukça sade, yuvarlak kemerlidir. Üzerinde kitabe yer alır. Kapının iki yanında dikdörtgen çerçeveli iki pencere bulunur. Pencere aralarındaki yarım silindirik mihrabiye nişleri, son cemaat yerinin ilk durumu hakkında fikir vermektedir. Buranın sonradan camekanla kapatıldığı anlaşılmaktadır.

İbadet alanının kuzeyinde ve giriş kapısı üzerinde ikinci kat durumundaki kadınlar mahfili, altı sütuna oturan bir balkon biçimindedir. Ahşap sütunlara bu dönem camilerinde sık rastladığımız mermer taklidi yağlı boya ile mermer hissi verilmiştir (Resim 237).

Güney yönde duvarı hareketlendiren mihrap, beden duvarlarından hafif çıkıntılı profillerle içeriye doğru derinleşmekte ve ortada yarım daire bir niş şekline dönüşmektedir. Mihrabın iki yanında duvar, ileri taşkın yüzeylerle hareketlendirilmiştir. Duvara gömülü sütunlar ve bunların arasında kalan hareketli bölümler, caminin monoton yapısını değiştiren unsurlardır (Resim 238).

Minber, ahşaptan yapılmış olup, oldukça sadedir. Korkuluklar üzerinde kabartma tarzda yapılmış baklava biçiminde küçük bezemeler bulunur. Aynalık kısmı yukardan aşağı geçmeli biçimde bir açıklıktan oluşur. Köşk kısmı dört ayak üzerinde kırık kemerlerle birbirine bağlanmış ve bir sivri kemerle sonuçlanmaktadır (Resim 239).

Caminin içerisinde süslemeye yer verilmemiştir. Yapılan son restorasyonda bütün yüzeyler yeşil ve beyaz yağlı boya ile boyanmıştır (Resim 240).

Minare, yeniden yapılmış olup, kuzeydoğu köşede yer almaktadır. Kare kaide üzerinde ve düz silindirik gövdelidir (Resim 241). Gövde şerefe altında taş bileziklerle hareketlendirilmiştir. Şerefe altı mukarnası hatırlatan taş bir süslemeye sahiptir. Külah soğan şeklinde olup, kademeli olarak daralır ve alemle sonuçlanır ⁶ (Resim 242).

Caminin kuzeydoğu köşesinde, minare kadesiyle bütünleşen cumba biçiminde bir imam odası yer alır (Resim 243).

Caminin kuzey-batı köşesinde yer alan Çeşme, iki yanında kısa tutulmuş sütunceleri, üzeri bezemeli kırık kemeri ve yanlarda vazodan çıkan çiçek motifleri ile dikkat çekmektedir (Resim 244). Çeşmenin kitabelik kısmı boş bırakılmıştır.

DİPNOTLAR

1-Yapraklı, Nevin; Balıkesir ve İlçelerinden Edremit ve Burhaniye'deki Türk İslam Anıtları, Ege Ü.E.F. Türk İslam Sanatı Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1987, s. 101. Karaosmanoğlu, Serpil; Balıkesir'de Osmanlı Devri Cami Mimarisi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 37.

2- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Yeşilli Camii", II. Ank., 1977, s. 11'de camiye ait olduğu söylenen kitabe metni yazılmıştır. Araştırmalarım sırasında o kitabeye rastlayamadım. Giriş kapısı üzerinde Yapraklı, Nevin; a.g. tez, s. 101'de metnini aldığım caminin asıl kitabesi bulunmaktadır.

3- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Yeşilli Camii", II, Ank., 1977, s. 11.

4- Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, il il: Dünyü, bugünü, yarını, "Yeşilli Camii", C. II, s. 1218.

5- Yapraklı, Nevin; a.g. tez, s. 99.

6- Karaosmanoğlu, Serpil; a.g. tez, s. 38.

ERZURUM / CENNETZADE CAMİİ**Plan:** 19**Resimler:** 245-258**Yeri:** Erzurum'da Aşağı Yoncalık Mahallesiinde bulunmaktadır.**Tarihi ve Yaptıran:** Yapının kitabesi yoktur. Vakıf kayıtlarına göre 1200 H.-1785-1786 M. yılında İsmail Efendi adında birisi tarafından yaptırılmıştır ¹.**Mimarî Özellikler:** Cami, moloz taş ve kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin kuzey ön cephesinde kesme taş kullanılırken, diğer cephelerinde moloz taş kullanılmıştır.Cami plan olarak tek kubbeli kare bir mekandan ibarettir. Camiyi örten küresel kubbe dıştan piramidal bir çatı ile örtülüdür. Kubbe geç devir özelliği olarak iki kademeli bir kasnağa sahiptir ² (Resim 245).

Caminin doğu ve batı cepheleri aynı özelliktedir. Cephenin ortalarında yuvarlak kemerli birer pencereye yer verilmiştir (Resim 246).

Güney cephede altta dikdörtgen çerçevesi iki pencere ve üzerinde yuvarlak kemerli bir pencere daha açılarak sağır duvarlar hareketlendirilmiştir (Resim 247).

Kuzey cephe, dört taş sütun üzerine oturan üç gözlü son cemaat yerinden meydana gelir (Resim 248). Sütunlar kaidersiz olup, sütun başlıkları kare şekline dönüştürülerek mukarnas taklidi bir süsleme ile tamamlanmıştır. Sütunları birbirine bağlayan sivri kemerler kuzey duvarına da bağlantılıdır. Son cemaat yerinin üzeri kubbeyle örtülü olup, kubbeler pandantifler üzerinde yükselir. Son cemaat yeri dıştan basık ve eğimli bir çatı ile örtülüdür ².(Resim 249). Kuzey cephede iki yanda dikdörtgen çerçevesi iki pencereye daha yer verilmiştir. Ortada caminin giriş kapısı bulunur. Kapı dışarıya taşınmış olup, sivri bir kemer içerisine alınmıştır. Girişin iki yanında silindirik köşe sütunceleri görülmektedir. Sütunce başlıkları üçgen biçimde dışa taşınmıştır. Kapı iç içe sivri kemerle taçlandırılmıştır. Asıl giriş sivri kemerden biraz içeri doğru alınmış basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Kapı kemerinin üzerinde görmeye alıştığımız kitabelik kısmına burada yer verilmemiştir (Resim 250).

İçeride kubbenin oturduğu geniş tromplar arasında kalan duvarlar kör sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır (Resim 251).

Caminin içerisi bu dönem yapılarında gördüğümüz gibi kalem işleri ile süslüdür. Kemerlerin üçgen boşluklarında lotus-palmetlerin çevrelediği yazı panoları dört bir yanda görülmektedir (Resim 252). Kubbe eteğini kartuşlar içerisine alınmış yazı frizleri

dolanmaktadır. Bu yazı kuşağının üzerinde geometrik ve bitkisel bezemelerden oluşan ikinci bir kuşak daha yer alır. Palmet motiflerinin yan yana getirilmesiyle oluşturulan bu bezeme, Batılı çizgiler yaratmaktadır (Resim 253). Kubbenin orta bölümü bitkisel süslemenin egemen olduğu motiflerle süslenmiştir (Resim 254-255).

Camideki bu süslemeler orijinal olmayıp, son yıllarda yapılan tamirlerle yenilenmiştir.

Mihrap, güney cephenin ortasında kesme taştan yapılmıştır. Oldukça sade olan mihrap onarımlar sonucu özelliğinden çok şey kaybetmiştir. Mihrap yüzeyinde üç yanı dolaşan kaval silmeler dışında süsleme yoktur. Mihrap nişinin köşelerinde bulunan sütunceler de yüzeysel olup başlıkları diğer sütunce başlıklarını hatırlatmaktadır. Mihrap nişi üç yüzeylidir. Üst kısmında görmeye alıştığımız mukarnas dizilerinin yerine burada daha değişik şekilde yüzeysel süslemeler bulunmaktadır ⁴ (Resim 256).

Minber, ahşaptan olup yeni yapılmıştır.

Caminin kuzey duvarına bitişik olarak yapılan mahfil, ahşap ayaklar üzerinde yükselir. Mahfilin orta bölümü balkon gibi çıkıntıdır. Minber gibi yenilenmiş olan mahfilde de süslemeye rastlanmaz. Mahfil ve minareye çıkış diğer Erzurum camilerinde olduğu gibi girişin sağında bulunan pencere içerisinden sağlanır (Resim 257).

Minare, kuzeybatı köşede olup kare bir kaide üzerinde yükselir. Kaide beden duvarlarına kadar devam etmekte ve silindirik gövdeye köşeler yivlenmek suretiyle geçilmektedir. Tuğla gövde, şerefe altında iki sıralı geniş kaval silmeler şeklindedir. Gövdeyle aynı özellikte olan petek ve bir külahla sonuçlanmaktadır (Resim 258).

DİPNOTLAR

- 1- Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İst., 1960, s. 199; Ünal, H. Rahmi; "Erzurum İli Dahilindeki İslamî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, S. 6, Erzurum 1974, s. 78; Erzurum, Türkiye'de Beldeler, S. 66, Ocak 1987, s. 23; Kazan, Salih; Erzurum'da Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1983, s. 40; Gündoğdu, Hamza; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar, Şehr-i Mübârek Erzurum", Ank., 1989, s. 160; Erzurum 1973 İl Yıllığı, s. 167.
- 2- Ünal, H. Rahmi; a.g.m., s. 78.
- 3- Kazan, Salih; a.g. tez, s. 40; Ünal, M. Rahmi; a.g.m., s. 76.
- 4- Kazan, Salih; a.g. tez, s. 40-41.

YOZGAT / TÜRK MENSARILAR KÖYÜ ÇAPANOĞLU CAMİİ

Plan: 20

Resimler: 259-264

Yeri: Türkmensarılar Köyü Yozgat'a 30 km. uzaklıkta vadi içerisinde şirin bir köydür. Cami köye giren yolun diğer yakasında yer alır.

Tarihi ve Yaptıran: Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabeğe göre 1200 H.-1786 M. yılında Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabe metni şu şekildedir (Resim 259);

Sahibü'l-hayrat vel hasenat ve banî-i

Sene 1200

El Camiü'l-şerif Hüseyinî'l-hazin

Bi Çapanzade Mir Süleyman ¹.

Mimarî Özellikler: Cami, dikdörtgen planlı büyük bir ev görünümündedir. Tek üniteli yapı içten düz ahşap tavanla, dıştan kırma çatı ile örtülüdür (Resim 260). Minaresiz olan caminin duvarları moloz taştan yapılmıştır.

Caminin ön kısmında, iki ahşap direk üzerine oturan sundurmali son cemaat yeri bulunur. Son cemaat yerinin üzeri caminin de üzerini örten çatı kaplamadır. Son cemaat yerinin ön kısmı basit ahşap parmaklıklarla kaplıdır (Resim 261). Buradan camiye yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Kapının üzerinde kitabe bulunmaktadır.

İç mekanı güney duvarında iki, diğer yan duvarlarda birer olmak üzere dört pencere aydınlatır. Dikdörtgen çerçeveli pencereler dıştan içe doğru genişleyen bir yapıya sahiptir. Caminin kuzey iç tarafında iki büyük iki küçük, kare kesitli dört ahşap direğe ve yan duvarlara oturan mahfil kısmı bulunur. Mahfilin ön kısmının ortası güneye doğru balkon gibi çıkıntı yapan bir özelliğe sahiptir (Resim 262). Bu kısmın altı ahşap parmaklıklarla kapatılmıştır ².

Yapının içinde ve dışında süslemeye yer verilmemiştir. Sadece dışta yuvarlak kapı kemerini çevreleyen küçük daireler içinde üçgen prizmalar ve geometrik şekiller görülür. Bu süslemeler alçı üzerine baskı ile yapılmıştır. Caminin içinde de mahfilin güneye bakan giriş uçları S kıvrımı şeklinde pahlanmıştır. Ayrıca balkon gibi çıkıntı yapan mahfil alt kısmı fisto gibi ince bir işle süslenmiştir ³.

Mihrap, yuvarlak kemerli sade bir niş şeklindedir. Mihrabın üzerinde herhangi bir

süsleme görülmez (Resim 263).

Minber, mihrabın yanında güneybatı duvarına yapışık yan tarafı tahta parçalarının gelişi güzel çakılmasıyla oluşturulmuş oldukça basit görünüşlüdür (Resim 264).

DİPNOTLAR

1- Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 646; Bayraktar, M. Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 87.

2 Acun, Hakkı; a.g.m., s. 646.

3- Acun, H.; a.g.m., s. 647.

İSTANBUL ŞEBSEFA KADIN CAMİİ VE MEKTEBİ

Resimler: 265-279

Yeri: Zeyrek'te Atatürk Bulvarının kenarında cadde üzerindedir.

Tarihi ve Yaptıran: Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre 1202 H.-1787 M. yılında I. Abdülhamid'in karısı Fatma Şebsefa Hatun tarafından yaptırılmıştır ¹.

Mimarî Özellikler: Cami, Unkapanı Bulvarı üzerinde yolun doğusunda oldukça değişik konumuyla hemen dikkat çekmektedir.

Cami, batı ve güneybatısında birer kapısı bulunan çevre duvarı ile kuşatılmış durumdadır. Arazinin eğiminden kaynaklanan kot farkı, camiyi ve çevre duvarlarını etkilemektedir. Unkapanı'na giden yol genişletilmesi sırasında bir kısmı yıktırılan yapının konumu da değişmiştir.

Cami plan olarak tek kubbeli, önünde beş gözlü son cemaat yeri bulunan düzenlemeye sahiptir (Resim 265). Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmış ve tromplar dıştan yansıtılmıştır. Yüksek iki kasnak üzerine oturan, basık kubbenin köşelerinde köşe kuleciklerine yer verilmiştir. Birinci ve ikinci kasnakta yuvarlak kemerli pencere yer alır. Kubbeye geçiş kırık hatlarla sağlanmıştır (Resim 266). Cami bu görünüşü ile Barok üslup özelliklerini yansıtmakla beraber tek kubbeli planı ile XVIII. yüzyıl cami planlarına bir yenilik getirmemiştir.

Caminin avlusuna batı ve güneybatıdan birer kapı ile girilir. Batıda bulunan asıl giriş kapısı bir anıtsal taç kapı görünümündedir (Resim 267). Kapının iki yanında yüksek kaideler üzerine oturan sütunlar bulunur. Yuvarlak kapı kemeri payeler üzerine oturmaktadır. Kemerin meydana getirdiği üçgen boşluklar ve dikdörtgen kitabelik kısmı boş bırakılmıştır. Anıtsal kapıyı iki yanda çeşmeler sınırlar. Dışa taşıntısı az olan bu çeşmeler kapının dikey yapısını dengeleyen unsurlardır (Resim 268). Güneybatıda yuvarlak kemerli bir avlu girişi daha yer alır. Sadeliği ile dikkat çeken bu kapıya yoldan merdivenlerle inilmektedir. Yol genişletmesi sırasında kapının önündeki alan daraltılmış ve kapı zeminden oldukça aşağıda kalmıştır.

Batıdan girilen avlu kapısından sonra merdivenlerle caminin bahçesine ulaşılır. Yüksekte kalan camiye dokuz basamaklı ve iki taraflı merdivenlerle çıkılmaktadır (Resim 269).

Bir bodrum üzerinde yükselen caminin doğu cephesi, enine silmelerle üç kısma ayrılmıştır (Resim 270). Birinci silmeye kadar olan bölümü bodrum kat oluşturmakta ve dışarıya küçük demir şebekeli pencerelerle açılmaktadır (Resim 271). Bu kısmın

üzerinde ikinci silmeye kadar uzanan caminin alt kat pencereleri yer alır. Bu pencereler dikdörtgen çerçeveli ve yuvarlak kemer alınlıklıdır. Alınlık kısımları boş bırakılmıştır. Bu kısmın da üzerinde yuvarlak kemerli pencereler üçüncü silmeye kadar devam eder (Resim 272).

Batı cephesi, doğu cephesinin bir tekrarı niteliğindedir (Resim 273). Bodrum kat üzerinde yükselen silmeler arasında pencerelere yer verilmiştir. Batı cephesinin kuzey cephesiyle birleştiği köşede minare bulunmaktadır (Resim 274).

Güney cephesi, diğer cephelerden farklı özellikler gösterir. Cephe enine silmelerle üç kısma ayrılmaktadır. En altta yuvarlak kemerli gözler bodruma açılır. Onun üzerinde yine bir silme ile asıl ibadet alanına geçiş sağlanmaktadır. Mihrap çıkıntısı birinci silmeden ikinci silmeye kadar uzanmakta ve yüzeyden hafif çıkıntılı yapısıyla hemen hissedilmektedir. Mihrap çıkıntısının iki yanında yuvarlak kemerli dikdörtgen pencereler yer alır. Pencere alınlığı yarım yuvarlak şeklinde ve dışa taşınılıdır. Bu kısmın üzerindeki silmede iki pencere arasında yuvarlak bir pencere görülür (Resim 275).

Kuzey cephe, yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan altı sütun üzerine oturan beş gözlü son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Resim 276). Son cemaat yeri giriş kapısı yuvarlak kemerli ve sade silmelerden oluşmuştur (Resim 277). Kemerleri birbirine bağlayan sütunların başlıkları yastık formundadır. Yuvarlak kemerlerin üzerinde dikdörtgen çerçeveli beş pencere ön cepheye açılmaktadır (Resim 278). Son cemaat yerinin yanları kapalıdır. Yan yüzleri de doğu ve batı cephelerinin devamı niteliğinde bir cephe düzenlemesine sahiptir. Son cemaat yerinin üzeri üç tekne tonoz ile örtülmüştür.

Son cemaat yerinin bu ilginç görüntüsü yapıyı hareketlendirmektedir.

Bütün cephelerde alt kısımda taş, üst kısımda taş ve tuğla karışımı malzeme kullanılmıştır.

Camiye giriş son cemaat yerinden bir kapıyla sağlanır. Girişte solda hünkar mahfili, sağda kadınlar mahfili vardır ².

Mihrap, mermer kaplama olup gayet sadedir. Mihrap, iki yanında iki yarım paye ve üstte geniş bir silmeden ibarettir ³.

Minber de çok sade olup, ahşaptan yapılmıştır.

Caminin üst pencere bordürleri, tromplar ve kubbesi kalem işleri ile zevksiz bir tarzda işlenmiştir ⁴.

Minare, kare bir kaide üzerinde beden duvarlarından sonra silindirik olarak yükselmektedir (Resim 279). Şerefe altında görülen taş bilezik gövdeye geçişte de kullanılmıştır. Yine bir bilezikle soğan biçimli ve bu dönem minarelerinde sık rastlanan bir külahla sona ermektedir (Resim 265).

MEKTEP

Resimler: 280-282

Yeri: Caminin doğusunda cadde üzerinde yer almaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Cami ile birlikte 1202 H.-1787 M. yılında I. Abdülhamid'in karısı Şebsefa Hatun tarafından yaptırılmıştır ⁵.

Mimarî Özellikler: Unkapanı'na giden yol genişletmesi sırasında orijinal özelliklerinin bir kısmı değişikliğe uğramıştır.

Yüksek bir bodrum üzerinde yer alan mektep, klasik tarzda tonoz örtülü bir şemaya sahiptir (Resim 280).

Mektebin cadde üzerinde kalan ön cephesi dikdörtgen çerçevesi yuvarlak kemerli iki pencere ile dışa açılmaktadır. Yan cephe birisi köşede olmak üzere dikdörtgen çerçevesi pencereler ile devam etmektedir. Cephenin devamında yuvarlak iki pencere ve yine iki küçük pencere daha görülmektedir (Resim 281).

Mektebin camiye bakan arka cephesi, diğer yan cepheyi hatırlatmaktadır (Resim 282).

Mektepte, bütün cephelerde camide olduğu gibi taş ve tuğla karışımı malzeme kullanılmıştır.

DIPNOTLAR

1- İnci, Nurcan; "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 226; Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1952, s. 28-30; Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 412; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. I, Ank. 1987, s. 137; Diez, Ernst-Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1955, s. 191; Eyice, Semavi; İstanbul, Petit Guide A Travers Les Monuments Byzantins et Turcs, İst., 1955, s. 59; Goodwin, Godfrey; A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 414; Doğru, Mehmet, V.D; Eminönü Camileri, Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, İst., 1987, s. 189.

2- Perçin, Ç. Alp; a.g. tez, s. 28.

3- Perçin, Ç. Alp; a.g. tez, s. 29.

4- Perçin, Ç. Alp; a.g. tez, s. 30.

5- Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 412.

B- I. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ONARILMIŞ VE DEĞİŞİKLİK GEÇİREN YAPILAR

1- DEĞİŞİKLİK GEÇİREN YAPILAR

İZMİR / BAŞDURAK (HACI HÜSEYİN) CAMİİ:

Plan: 21

Resimler: 283-292

Yeri: İzmir'de Anafartalar Caddesi ile 863 sokak köşesinde yer almaktadır. Bu mevki eskiden beri "Başdurak" adıyla anılmaktadır ¹.

Tarihi ve Yaptıran: Cami hakkında en eski bilgiyi veren kaynak Evliya Çelebi Seyahat-nâmesidir. Evliya Çelebi camiden bahsetmekte ² ve giriş kapısı üzerinde H. 1062-M. 1562 tarihinde Hacı Hüseyin tarafından yapıldığına dair bir kitabe bulunduğu ³ söz etmektedir. Kitabe metni şu şekildedir;

Kıldı hoş sa'y-i himem sıdk ile ol Hacı Hüseyin
Yapıldı bu kâbe-i uşşâkı zehî cây-ı emîn
İtmâmın görecek dedi şifâyî târihin
Bârek-Allah zeh-î cami'-i firdevs-i berîn

Sene 1062-1652 ⁴.

Evliya Çelebinin giriş kapısı üzerinde bulunduğunu belirttiği bu kitabe, bugün yerinde yoktur. Bahsedilen kitabenin yerinde günümüzde ana mekana giriş kapısının üzerindeki H.1188-M.1774-1775 tarihli onarım kitabesi mevcuttur. Kitabe metni şu şekildedir;

Hamdü-lillâh ki Hüdâ hayrına kıldı evfâk
Eyledi lûtfuna bu bendesini müstağrak
Yoğiken bende buna zerrece isti'dadım
Bâr-ı şîve-i Hüdâ'dan buna ibret ile bak
Bakmadı cürmüne isyânına bu bendesinin
Rahmetli olduğu çündür gazâbına esbak
Eyliye mescid üss-i li takvâdan (?)
Sebt ide levha kalem kapûya kılalar elyak
Subh-gâh-ı emelim sâti'ül-envâr ile
Koma debçurda cezâ aman ey Rabb-i felâk
Hâme-i lenk-i hirâm hâtıme yazarken tarih

Geldi bir pir-i cihan dîdi asâsın kakarak
 Mahremân-ı harem âlem bâlâ dediler
 Kerem-i lûtf-i Hüdâ'dır buna tarih ancak

1188-1774-1775 5.

Ancak bu kitabede onarımı yapan kişinin adı verilmemiştir 6. Caminin ikinci tamir kitabesi ise avlu kapısının iç ve dış yüzlerinde yer almaktadır. H. 1310-1311-M. 1894-189 yıllarını veren kitabe metni şu şekildedir;

Tenezüliden harab olmuşdu bu câmi' kerem ehli (Dışta)
 Yeniden ettiler ihyâyâ sâk-ı himmeti teşmîr (İçte)
 Görüp hüsn-i hitâmın bende-i Hayri söyledim târih. 1310 (Dışta)
 Esâsından olundu câmi'-i Hacı Hüseyin ta'mir. 1311 (İçte) 7.

Kitabeden anlaşılacağı üzere cami depremde harap olduktan sonra "kerem ehli" yani, halkın yardımı ile yeniden onarılmıştır. Ayrıca 1880'de yıkılan minaresinin 1894 yılında yapıldığı hakkında da bir kayıt bulunmaktadır 8.

Bazı vakıf kayıtlarında da yapıdan bahsedilmektedir. Gedûsî (Gedizli)-zade el Hac Abdullah Ağa Bin Hüseyin Ağa Bin Hasan Ağa'nın 15 Ocak 1717 (Gurre-i Safer 1229) tarihli vakfiyesinde, bu cami dahilinde vakfın vaz'eylediği dersiyede müderris olanlara ve yine vaz'eylediği kura'lıkta şeyhü'l-kura olanlara yevmi dörder akçe verilmesini ve bir de yer tarifi dolayısıyla Hacı Hüseyin Efendi Camiinden bahsedilmektedir 9.

Sonuç olarak Başdurak "Hacı Hüseyin" Camiinin tarihlemesi konusunda en eski belgenin Gurre-i Safer 1129 (15 Ocak 1717) tarihli vakfiye ve 1188 (1724) yılına ait olan tamir kitabesi olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan büyük bir ihtimalle Ahmed Said Efendi 1774 yılında babasının evvelce yaptırdığı Hacı Hüseyin (Başdurak) Camiini yeniden denilecek şekilde inşa ettirdiği ve 1784 yılında mallarının önemli bir bölümünü bu camiye vakfettiği anlaşılmaktadır 10.

Mimarî Özellikler: Cami, altında dükkanlar bulunan fevkanî bir yapıdır. Tamamıyla düzgün kesme taştan inşa edilen yapı, doğu, batı ve kuzey yönlerden bir avlu duvarıyla çevrilmiştir. Avluya kuzeyden oniki basamaklı bir merdivenle çıkılır. Avlu giriş kapısı mermerden olup, yuvarlak kemerlidir. Kapı açıklığının iki yanında dikdörtgen sütunlar, oyuklu başlıklara sahiptir. Yuvarlak kapı kemeri kilit taşında ters bir çiçek motifi işlenmiştir. Kemer köşelikleri bitkisel süslemeli olup üstte taç kısmında dikdörtgen çerçeveli kitabe bulunmaktadır. Kitabenin üstünde içinde tuğra bulunan bir madalyon, bunun da üzerinde bir alem vardır.

Cami, kare planlı tek kubbeli kübik bir yapıdır (Resim 283). Sekizgen kasnak üzerine oturan kubbenin geçişleri köşelerde tromplarla sağlanır. Kubbe kasnağının her bir köşesinde kubbe saçağını taşıyan yarım sütunlar mevcuttur. Sekiz gömme sütun üzerinde yükselen kubbe, dıştan kurşun kaplıdır ¹¹ (Resim 284)

Caminin beden duvarlarında iki sıra halinde pencereler görülür.

Güney cephede, iki yuvarlak kemerli pencere üzerinde dört oval alçı şebekeli pencere görülür.

Doğu ve batı cephelerinde altta yuvarlak kemerli üç, üstlerinde birer oval şebekeli pencereler bulunmaktadır.

Bu pencerelerin etrafı duvar yüzeyinden hafif dışarı taşırılmıştır. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnak üzerinde ve kubbe eteğinde de pencereler vardır. Tromplarda ve trompların arasındaki sağır kemerler içinde yuvarlak kemerli ve alçı şebekeli ikişer pencere yer alır. Ancak kuzeydoğu ve kuzeybatı tromplarının içindeki dört pencere sağır pencereler şeklindedir. Kubbe eteğindeki sekiz pencere de aynı özelliktedir ¹².

Caminin kuzey cephesini oluşturan son cemaat yeri üç bölümlüdür. Son cemaat yeri kemerleri yarıya kadar camekanla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin iki yanında daha alçak tutulmuş iki oda bulunmaktadır. Sonradan yapıldığı anlaşılan bu mekanlar imam ve müezzin odaları olarak düzenlenmiştir (Resim 285). Dört ayak üzerine oturan bu son cemaat yerinin üzeri, ortada manastır tonoz ve iki tarafta birer kubbe ile örtülüdür. Üst örtü dıştan kurşun ile kaplanmıştır. Son cemaat yeri doğu ve batı duvarlarında dikdörtgen şekilli birer kapı ve pencere bulunur. Bu kapılar yanlardaki odalara açılmaktadır (Resim 286).

Son cemaat yerinden harime giriş kapısının iki yanında birer mihrap ve pencere bulunmaktadır. Pencereler yuvarlak kemerli olup kilit taşları dışa taşırılmıştır. Harime yuvarlak kemerli bir kapı ile girilir. Girişin iki yanında birer sütunce yer alır. Kapının hemen üzerinde iki yanda konsollara oturan dikdörtgen çerçeveli 1774 tarihini taşıyan kitabe bulunur. Taçkapı kitabeyi de içine alacak şekilde iç içe kemerlerle çerçevelenmiştir. Kemerlerin ortası pencerelerde olduğu gibi kilit taşı ile dışa yansıtılmıştır.

Caminin içerisini aydınlatan alttaki pencereler yuvarlak kemerli olup, derin bir niş şeklindedir. Üzerlerinde taç şeklinde bitkisel motiflerden oluşan zengin bir süsleme görülmektedir. Üstteki oval pencereler ise çerçeveleri ile dışa taşırılmıştır. Vitraylı olan bu pencereler caminin havasını değiştirmektedir. Tromplar arasında kalan kör kemerler vitraylı camlarıyla trompları hareketlendiren unsurlardır (Resim 287).

Harim duvarlarının üst kısmı geniş bir alçı frizle çepeçevre kuşatılmıştır. Bu alçı frizin sütun başlıklarına rastlayan kısımları köşeli birer çıkıntı oluşturmaktadır. Frizin yüzeyinde üstleri kıvrımlı eşit aralıklarla dizilmiş konsol çiftleri yer alır ¹³. Kasnağa ve kubbeye geçişte de kuşaklar vardır. Trompları belirleyen üçgen boşluklar kahverengi yağlıboya ile boyanmış ve ortalarında birer madalyona yer verilmiştir. Madalyonun üstü yaldızlı bir taçla sonuçlanmaktadır (Resim 288). Kubbe, kalemişi ile geometrik karakterli motiflerle süslenmiştir. Ortadaki "İhlas Suresi"nin yazılı olduğu madalyondan dışa doğru açılan bölümlerde üçgen şekilli süslemeler görülmektedir (Resim 289).

Kubbenin oturduğu gömme sütunlar kompozit başlıklara sahiptir. Altın yaldızlarla üzeri süslenmiştir (Resim 290).

Mihrap, mermerden yapılmıştır. Yarım daire profilli mihrap nişinin kemer yüzünde gerçek kadifeden yapılmış hissini uyandıran, alçıdan boyalı bir perde motifi vardır. Mihrap dikdörtgen bir kuşak ile çevrilidir. İki yanında kompozit başlıklı birer sütunce yer alır. Sütunlar altta dikdörtgen bir kaideye sahiptir. Mihrabın üstünde süslü harflerle yazılmış pano bulunmaktadır. Panonun etrafı alçak kabartma teknikli bitkisel motiflerle kuşatılmıştır. Mihrap, en üstte simetrik şekilde iki yana açılan Barok karakterli iri kenger motifleriyle taçlandırılmıştır. Buketten çıkan çiçek motiflerini hatırlatan bu görüntü iki yanda kupa şekilleriyle tamamlanmıştır ¹⁴ (Resim 291).

Mihrabın sağında bulunan minber de mermerden yapılmıştır. Yuvarlak kemerli giriş kapısının iki yanındaki sütunceler yer alır. Bu sütunceler çan tipi başlıklara sahiptir. Kademeli bir taç kısmı ile giriş sonuçlanmaktadır. Yan aynalıklarda mermer kabartma, korkuluklarda ise ajur teknikli bitkisel bezemeler dikkat çekicidir. Yan aynalıkların ortalarında bir daire motifi görülmekte ve bu dairenin etrafı bitkisel motiflerle süslenmektedir. Bu bezemenin altında süpürgelik kısmı kemerlerle hareketlendirilmiştir. Minberin köşk kısmı dört sütunce üzerinde yükselmekte ve bir külahla sonuçlanır. Sütunceler korint başlıklı olup, kemerleri yonca yaprağını hatırlatmaktadır ¹⁵. Taç kısmının altında dilimli bir dua kitabesi yer alır (Resim 292).

Mahfil, harimin kuzeyindedir. Mihrap yönünde iki sütuna, diğer tarafta yarım sütunlara ve duvarlara oturtulmuştur. Sütunları birbirine bağlayan kemerler Bursa kemerini hatırlatmaktadır. Mahfile kuzeydoğuda dıştan yuvarlak bir kılıf içine alınmış merdivenlerle çıkarılır.

Caminin içi alçı ve kalem işleriyle süslenmiştir. Alçı süslemeler mihrabı alt ve üst kat pencereleri, sütun başlıkları konsollar ve kemer aralarında toplanmıştır. İlk yapıda mihrap duvarında yerden 20 cm. yükseklikte vazo içinde beyaz üzerine açık

mavi renkli çini çiçek motiflerinin bulunduğu belirtilmektedir ¹⁶. Bugün bu süslemeler mevcut değildir.

Minare, caminin kuzeybatı köşesinde olup, yıkılan ilk minarenin yerine sonradan yaptırılmıştır. İlk minarenin son cemaat yerinin batısında altıgen bir taş kaideye oturduğu, gövde ve petek kısmının düz friz şeklinde olduğu bilinmektedir. Minarenin üst kısmını tamamlayan başlığın 1894 onarımında bulunduğu ve ilk başlığın soğan şeklinde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir ¹⁷.

Günümüzde mevcut olan minare, kare bir kaide üzerinde yükselen silindirik taş gövdeden ibarettir (Resim 286). Minarenin gövde ve petek kısmına Batılılaşma döneminde yaygın olan taş bileziklerle geçilmektedir.

DİPNOTLAR

- 1- Caminin adı bulunduğu mevkiden dolayı "Başdurak Camii" olarak anılmaktadır.
- 2- Evliya Çelebi; Seyahat-nâmesi (Çeviren Zuhuri Danışman), C. XIII, İst., 1971, s. 84; Aktepe, Münir; "İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. III, İst., 1972, s. 188.
- 3- Kitabede camiye yaptıran kişi olarak adı geçen Hacı Hüseyin Ağa'nın bu camiye yaptırmasına ilişkin rivayet, H. Gürkaya'nın 14.1.1965 tarihinde Yeni Asır Gazetesi'nde yayınlanan makalesine göre şu şekildedir; "Hacı Hüseyin Ağa, bu camiye inşa ettirmek isteyince o zamanın müsellimi, caminin bedeli kadar paranın kendisine haraç olarak verilmesini söylemiş, aksi takdirde boynunun vurulacağını bildirmiştir. Hacı Hüseyin Ağa köşküne dönerek eşi ile helâllaşmıştır. Ertesi sabah İzmir'in bütün minarelerinde selâ sesleri duyulmuş ve tellâlar, müsellimin o gece öldüğünü haber vermişlerdir. Böylece Hacı Hüseyin Ağa da Başdurak Camiini inşa ettirmiştir. Eşi Tayyibe Hatun ise, daha sonra Hatuniye Camiini kendi adına inşa ettirmiştir"; Aktepe, Münir a.g.m., s. 188; Sipahi, Ülkü; XVII.-XVIII. Yüzyıl İzmir Camileri, Ege Ü.E.F. Türk-İslam Sanatı Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1988, s. 39.
- 4- Aktepe, Münir; a.g.m., s. 188.
- 5- Aktepe, Münir, a.g.m., s. 190.
- 6- Gültekin, Hakkı; İzmir Tarihi, İzmir, 1952 s. 56'da "bu tamiri Şeyh Mehmed Ağa zâde Hacı Hüseyin Efedî oğlu Ahmed Said Efendi'nin yaptırdığını" yazmaktadır; Baykara, T.; İzmir Şehri ve İzmir Tarihi, İzmir 1974, s. 47'de aynı bilgiler verilmektedir; Aktepe, Münir; "İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. III, İst., 1972, s. 190'da onarımın Ahmed Said Efendi tarafından yaptırılmış olabileceği açıklanıyor. Şöyle ki, İzmir Vakıflar Müdürlüğünde bulunan 29 Mart 1784 (7 Cemâziyü'l-evvel 1198) tarihli vakfiye sûretinden, Şeyhi Mehmed Ağa zâde Hacı Hüseyin Efendi oğlu Ahmed Said Efendi'nin, İzmir'de Cami'i âtik mahallesinde, mezkûr vakfiye tarihten önce fevkani bir cami-i ile medrese binâ ve ihyâ eylediğini ve bu cami'e bir çok malları vakf ettiğini öğreniyoruz. Bu durumda aynı devirde Ahmet Said isimli bir kişinin yaşamış olduğu ve bir cami ve medrese yaptırdığı ortaya çıkıyor. Sonuçta Ahmed Said Efendi'nin Başdurak (Hacı Hüseyin) Camiini tamir ettirdiğine dair açık bir ifade bulunmamakla beraber, aynı dönemde yaşamış ve Başdurak civarında bir cami yaptıran Ahmed Said Efendi'nin varlığı muhakkaktır. Bu hususu destekleyen diğer bir kayık sûreti de yine vakfiyelerde bulunmaktadır. Bu

yeni kayda göre 1134 (1721-22) yılından itibaren İzmir'de Kurşunlu Medresesinde müderrislik yapan bir Hacı Ahmed Said Efendi mevcut olup, bu kişi 1100 ciltlik bir kütüphane tesis etmiş ve 27 Nisan 1757 (7 Şaban 1170) tarihli vakfiyesi ile de hâfız-ı kütübüne günde altı akçe bırakmıştır, şeklinde yorumlanıyor; İzmir Vakıflar Müdürlüğü, I. Vakfiye Defteri, s. 179-180; Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fihrist Defteri, nr. 208, C. II, 8/1347.

7- Aktepe, M.; a.g.m., s. 192.

8- Ungan, Işık; İzmir Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968, s. 5-7; Sivri, Vedat; İzmir Câmileri, Ege Ekspres, İzmir 1960, s. 4.

9- İzmir Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 22-23; Vakfiyelerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aktepe, Münir; a.g.m., s. 189.

10- Vakfiye ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aktepe, Münir; a.g.m., s. 191.

11- Sipahi, Ülkü; a.g. tez, s. 40.

12- Doğru, Mustafa; İzmir'de Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1983, s. 18; Sipahi, Ülkü, a.g. tez, s. 39.

13- Sipahi, Ülkü; a.g. tez, s. 42.

14- Yıldız, Hatice; İzmir'de Osmanlı Devri Fevkani Camiler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1989, s. 23.

15- Doğru, Mustafa; a.g. tez, s. 20.

16- Ungan, Işık; a.g. tez, s. 19; Sipahi, Ülkü; a.g. tez, s. 43.

17- Ungan, Işık; a.g. tez, s. 17; Yıldız, Hatice; a.g. tez, s. 24.

BURSA NALBANTOĞLU CAMİİ

Plan: 22

Resimler: 293-301

Yeri: Bursa'da Nalbantoğlu Mahallesiinde bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Yapının kesin tarihi ve yaptıran konusunda belgelere dayanan bilgiler bulunmamaktadır. Ele geçen en sağlam bilgi müzedeki eski şer-i mahkeme kararıdır. Mahkeme kararlarının ilk ciltlerinde Nalbantoğlu Mahallesi ve bir camiden bahsedilmektedir ¹. Fakat kimin inşa ettirdiği belli değildir ². Cami hakkında bilgi veren eski kayıtlarda burası bir mescid olarak geçmektedir ve minberi de yoktur ³.

İlk caminin 859 H.-1455 M. yılında II. Murad döneminde mevcut olduğu söylenmektedir ⁴. 1191 H.-1777 M. yılında cemaatin çok olması nedeniyle minber eklenerek cami haline getirilmiştir ⁵.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Caminin ilk esaslı tamiri 1654 depreminden sonra yapılmıştır ⁶. Bu tamirle caminin orijinal özellikleri bozulmuştur. Son cemaat yeri revakları kalkan duvarı ve ayakları yıkılmış, bunların yerine ahşap revaklar yapılmıştır. 1945 yılına kadar bu durumda kalmıştır. 1957 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenleri Kurumu tarafından yapı dikkatlice incelenmiş ve eski kimliğine kavuşturulması için çalışmalar başlatılmıştır. O yıllarda son cemaat yeri ahşaptan yapılmış, üst kısmı kiremit ile örtülmüştü. Cephe bu görüntüsü ile bir apartmanı hatırlatmaktaydı. Dış cephenin derzleri, kirpi saçakları, kapı ve pencereleri iç kısmın sıva ve badanası bozulmuştu. Mihrap duvarında iki pencere açılmış, yan pencerelerde kemer üst kısımları kırılarak söveler yukarı çekilmiş ve pencerelerin orijinal şekli bozulmuştu. Son cemaat yerine iki ahşap oda eklenmişti ⁷.

1958 yılında gerçekleştirilen büyük onarımda ilk önce bu apartman cephe kaldırıldı. Revak ayaklarının orijinal yerleri bulunarak ayaklar yükseltildi. Ayakların yükseltilmesi kalkan duvarın da yüksekliğini ortaya çıkardı. Revaklar betonarme yapıldı. Son cemaat yerine ahşaptan yapılan odalar yıkıldı. Revakların dışına Fatih ve ondan önceki dönemlerde benzer örneklerini gördüğümüz mermer korkuluklar yapıldı ⁸.

Dış cephe elden geçirilerek bozulan derzler düzeltildi. Kubbe kasnağı ve kirpi saçak sistemi onarılıp eski kimliğine kavuşturuldu. Yükseltilmiş pencere söveleri aşağı çekilerek, kırılan kemerler tamir edilmiş, mihrap duvarında açılmış pencereler kapatılmıştır ⁹.

Son olarak 1987 yılında gerçekleştirilen onarımlarla yan taraftaki musluklar ilave

edilmiştir. Ayrıca caminin içerisi de yağlı boya ile boyanmıştır.

Mimarî Özellikler: Yapı ana hatlarıyla dikdörtgen bir plana sahiptir. 7.50x7.50 olan tek kubbeli asıl ibadet alanı ile kuzey yönde buna eklenen üç bölümlü son cemaat yerinden meydana gelmektedir ¹⁰ (Resim 293). Kare planlı asıl ibadet alanını örten kubbeye geçiş içten iri baklava motifleri ile sağlanmıştır. Kubbe dıştan sekizgen bir kasnak üzerine oturur. Kasnakta sivri kemerli küçük pencerelere yer verilmiştir (Resim 294).

Camiye kuzey cephesinde bulunan bir kapıyla girilir. Kapı ahşaptan olup çerçevesi mermerdendir. Köşelerde kıvrık dallardan oluşan bir süsleme üzerinde güzel bir sülüsle "İnnes Salâte" Ayet-i Kerimesi yazılıdır. En üstte bir sıra palmet dizisi görülür ¹¹ (Resim 295).

Caminin kuzey cephesini oluşturan son cemaat yeri üç bölüm halindedir. Dar olan orta bölümün üzeri yarım daire kesitli tonoz kaplı olan doğu ve batı yanları ise aynalı tonoz ile örtülüdür (Resim 295-296). Sonraki bir tarihte revak araları camekanla kapatılmıştır. Camekanın ön kısımları mermerden parmaklık şeklindedir. Kuzey cephesinin yüksek kalkan duvarı diğer Bursa yapılarını hatırlatmaktadır. Bu cephede kemer üzengisine kadar üç sıra tuğla iki sıra moloztaş örgülüdür. Kemer düzeyinden üç sıralı kirpi saçağın alt silmesine kadar kesme taş aralarda birbirine geçme tuğla örgüler görülür (Resim 295).

Doğu (Resim 297) ve batı (Resim 298) cephelerinde altta sivri kemerli mermer söveli dikdörtgen pencereler, üstte çerçevesiz sivri kemerli pencereler şekline dönüşmüştür.

Güney cephede farklı olarak alttaki dikdörtgen pencerelere yer verilmemiştir.

Caminin beden duvarları diğer Bursa yapılarını hatırlatır şekilde üç sıra tuğla iki sıra moloztaş ve aralarda dikey tuğla dizileriyle örülüdür (Resim 299).

Caminin içerisinde süslemeye yer verilmemiştir.

Mihrap, yarım beşgen biçiminde olup, kavsara kısmı altı sıra mukarnaslardan oluşur. Mihrap orijinalliğini kaybetmiş ve yağlı boya ile boyanmıştır.

Minber, birbirine geçmeli ahşap parçalardan oluşmaktadır. 1191 H.-1777 M. yılında yapıya konmuştur ¹².

Minare, caminin doğusunda beden duvarıyla kaynaşmış durumdadır. Çokgen bir kaideden sonra daralarak yükselen silindirik gövde kısmına geçilir (Resim 300).

Beden duvarlarında uygulanan duvar sistemi minarenin çokgen gövdesinde de uygulanmıştır. Tuğlaların değişik dizilmesiyle oluşturulan minare gövdesinin sonunda bilezikler vardır. Bu bileziklerin arası birbirine geçmeli oniki köşeli geometrik motiflerle süslüdür (Resim 301). Şerefe altı beş sıra mukarnaslıdır. Minare sivri bir külahla sonuçlanmaktadır.

DİPNOTLAR

1-Arşiv sicil A/I s.23 sene 867 M. A/33 s. 20; Baykal, Kazım; Bursa Eski Eserleri Sevenleri Kurumu 1958 Senesi Çalışmaları, Bursa 1959, s. 13.

2- Baykal, K.; Bursa s. 13'de halk arasındaki rivayete göre cami Yıldırım Beyazıd'ın Nalbantbaşı tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Bu söylentiler vesikalarla kanıtlanmamıştır. Caminin bulunduğu Nalbantoğlu Mahallesi Hüdavendigâr veya Yıldırım Beyazıd zamanında kurulmuş ve Nalbantoğlu Camiinin de o tarihlerde yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

3- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Nalbantoğlu Cami", III, Ank., 1983, s. 139; Baykal, K.; Bursa, s. 12.

4- Baykal, Kazım; Bursa ve Anıtları, İst. 1950; s. 92; Ayverdi, E. Hakkı; Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri, II, İst. 1972, s. 328.

5- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Nalbantoğlu Cami", III, Ank., 1983, s. 139; Ayverdi, E. Hakkı; a.g.e., s. 328; Bursa Kadı Sicilleri, 337. def., s. 42.

6- Yanan atık muhasebe defteri, No: 5; Baykal, K.; Bursa, s. 14.

7- Baykal, K.; Bursa, s. 14.

8- Baykal, K.; Bursa, s. 15.

9- Baykal, K.; Bursa, s. 15.

10- Ayverdi, E. Hakkı; a.g.e., s. 328; Baykal, Kazım; Bursa ve Anıtları, İst. 1950, s. 93.

11- Ayverdi, E. Hakkı; a.g.e., s. 328; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Nalbantoğlu Cami", III, Ank. 1983, s. 139.

12- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Nalbantoğlu Cami", III, Ank., 1983, s. 139.

İSPARTA / HACI ABDİ (İPLİK PAZARI) CAMİİ

Plan: 23

Resimler: 302-308

Yeri: Isparta'nın Antalya çıkışı üzerinde bulunmaktadır.

Tarihi ve Yaptıran: Minberin üst kısmındaki duvara yazılı olan kitabeğe göre ilk yapı 970 H.-1569 M. yılında yaptırılmıştır. Cami kısa bir süre sonra harap olmuş ve 1157 H.-1725 M. yılında ilk onarımı ile birlikte 1199 H.-1782 M. yılında Halil Hamit Paşa'nın eklemeler yaptırdığı kitabeden anlaşılmıştır. Ancak bu yazıt bugün yerinde bulunmamaktadır ¹. Caminin ilk önce şehrin zenginlerinden Hacı Abdi adlı birisinin yaptırdığı bilinmektedir. 1782 yılında o dönemde sadrazam olan Halil Hamit Paşa caminin batısına bir minare ve kitaplık yaptırmıştır ². 1890 yılında cami deprem ve yıldırım düşmesi sonucunda harap olmuş ve Halil Hamit Paşa'nın torunlarından Cemal Paşa tarafından yapı onartılarak bugünkü haline getirilmiştir ³.

Mimarî Özellikler: İlk cami tek kubbeli, üzeri kurşunla kaplı bir yapıydı. Sonraki ekleme ve onarımlarla orijinal özelliklerini kaybeden caminin günümüze gelen kısmı oldukça geç dönem özellikleri göstermektedir. Dikdörtgen bir plana sahip olan caminin üzeri eğimli bir çatı ile örtülüdür (Resim 302). Yapı içerden kuzey, batı ve doğu yönlerden yedi ahşap ayak ile desteklenmektedir.

Cami iki katlı olarak düzenlenmiştir. Birinci kat çocuk kütüphanesi ve kız Kur'an kursunun verildiği bölümdür. Asıl ibadet alanı yapının doğusundaki merdivenle çıkılan bölümdür (Resim 303).

Caminin doğu, batı ve kuzey cephelerinde en altta dikdörtgen pencereler, onun üzerinde yuvarlak keçerli pencereler, en üstte daha küçük sivri kemerli pencerelere yer verilmiştir (Resim 303-304). Güney cephede farklı olarak mihrap köşeli olarak dışarıya taşırılmıştır. Diğer cephelerde uygulanan pencere düzeni bu cephede de tekrar edilmiş, farklı olarak mihrabın üst kısmına sivri kemerli iki küçük pencere ve bunların arasına yuvarlak bir pencere konmuştur (Resim 305).

Camide malzeme olarak bütünüyle düzgün kesme taş kullanılmıştır. Cephelerde pencere alınlıkları dışa taşkın yapısıyla süsleyici unsur olarak değerlendirilmiştir (Resim 306).

Caminin içerisi oldukça sadedir. Mihrap yönünde madalyon şeklinde yazılı panolar pencere aralarında ikişer olarak yerleştirilmiştir. Alttaki pencere alınlıkları da yazı ile süslüdür.

Mihrap, kavsara kısmı yağlı boya ile boyanmış, caminin genel havasına uydurulmuştur. Mihrabı üç yönden dolaşan yazı kuşağı ve bu kuşaktan sonra sağ ve sol taraftaki mermer bordür uygulaması farklıdır. Mihrabın üst kısmında yine mermerden yuvarlak kemerli alınlık kısmı hareketlilik sağlamaktadır ⁴.

Minber, özelliği olmayıp ahşaptan yapılmıştır.

Minare, kuzey-batı köşede ilk olarak 1782 yılında Halil Hamit Paşa eklemeleri sırasında konmuştur. 1890 yılı onarımında bugünkü şeklini almıştır. Minare, kare bir kaide üzerinde yükselir. Kaide kısmı iki kademelidir. Alt kısımda her yüzde sivri kemerli kör nişler açılmıştır. Bunun üzerinde daha dar olan ikinci kademe ve pahlı köşelerde çok yüzeyli gövde kısmı gelmektedir. Gövdenin alt ve üst kısmında taş bilezik kullanılmıştır. Şerefe altı geç dönem sarkıtlı mukarnasları ile süslüdür (Resim 307). Şerefe altında ve taş bileziğin alt ve üst kısmında çiniler kullanılmıştır. Kûlah, soğan şeklinde olup, dönem özelliği göstermektedir. Çiniye kûlah kısmında da yer verilmiştir (Resim 308).

DİPNOTLAR

1- Böcüzade Süleyman Efendi; Isparta Tarihi, İst., 1982, s. 77.

2- Böcüzade Süleyman Efendi; a.g.e., s. 77; Genç, Glсен; İsparta'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk .E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 18.

3- Böcüzade Süleyman Efendi; a.g.e., s. 78.

4- Genç, Glсен; a.g. tez, s. 19.

b- Onarılan Yapılar**MUDURNU / YILDIRIM BEYAZID CAMİİ**

1382 yılında Yıldırım Beyazıd tarafından yaptırılmıştır. 1776'da onarım geçirdiği kayıtlıdır ¹.

KIRIKKALE / HASAN DEDE CAMİİ

1605 yılında Hasandede (Doğanbey) yaptırmıştır. 1777 yılında onarıldığı kaynaklarda geçmektedir ².

İSTANBUL / HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ

1734 yılında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. 22 Ağustos 1782'de Cibali'de Gül Camii civarında çıkan yangında zarar görmüş ve daha sonra tamir edilmiştir ³.

İSTANBUL / CERRAHPAŞA CAMİİ

1593 yılında Cerrah Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. 22 Ağustos 1782'de Cibali'de Gül Camii civarında çıkan yangında zarar görmüş ve yangından hemen sonra onarılmıştır ⁴.

İSTANBUL / LÂLELİ CAMİİ

1759-1763 yılları arasında III. Sultan Mustafa kendi adına Mimar Mehmed Tahir Ağa'ya yaptırmıştır. 1765 depreminde cami tahrip olmuş ve 1782'de Seyyid Mustafa Ağa tamir etmiştir ⁵.

İSPARTA / FİRDEVS CAMİİ

1561 yılında Isparta valisi İskender Paşa oğlu Firdevs Bey tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1783 yılında Sadrazam Ispartalı Halil Hamit Paşa tarafından onartılmıştır ⁶.

İSTANBUL / MAHMUD PAŞA CAMİİ

1463 yılında Osmanlı sadrazamı Mahmud Paşa tarafından Mimar Atik Sinan'a yaptırılmıştır. 1766 yılı yer sarsıntısında yıkılmış ve 1785 yılında onartılmıştır ⁷.

GAZİANTEP / ÖMERİYE CAMİİ

Caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Mihrap üzerindeki onarım yazıtında 1786 yılı geçmektedir ⁸.

DIPNOTLAR

- 1- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, "Mudurnu Yıldırım Beyazıd Camii", II, Ank., 1977, s. 374.
- 2- Bayrak, Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 71.
- 3- Köşklü, Zerrin; İstanbul Davut Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 20; Cezar, Mustafa, Osmanlılar Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İst., 1963, s. 364-66.
- 4- Başkan, Burhan; İstanbul Cerrahpaşa'da Cerrahpaşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1991, s. 17; Cezar, M.; a.g.m., s. 364.
- 5- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 395; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 316.
- 6- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 239.
- 7- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 318.
- 8- Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 225.

III- DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

III- DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

XVI. yüzyılda Sinan ile anılan Klasik üslup, XVII. yüzyıl sonlarına kadar etkilerini devam ettirmiştir ¹.

XVII. yüzyıl Osmanlı mimarisinin XVIII. yüzyıldaki değişik görüntüsü Osmanlı toplum yapısıyla yakından ilgilidir. XVIII. yüzyılda Batı ile, özellikle Fransa ² ile ekonomik ve siyasal çıkarlara dayanan diplomatik ilişkilerin kurulması mimarî alanda da yepyeni görüşlerin doğmasına neden oldu. İşte Osmanlıların Batı kültürünün çeşitli yönlerine bu arada Avrupa mimarisine duyduğu ilgi, diplomatik ilişkilere paralel olarak sürmüş ve toplumun sosyo-kültürel yapısına uygun olarak yeni bir üslubun doğmasına yol açmıştır ³.

Sultan III. Ahmed (1703-1730) zamanında başlayan ve Lâle Devri ⁴ olarak adlandırılan bu geçiş devri 1740'lardan itibaren artık Türk Baroğu denilen üslup ile mimarimizde kendini iyice hissettirmeye başlamıştır. Batıdan ilham alınan motifler kısa zamanda Osmanlı yapılarına girmiş ve XVIII. yüzyılda Osmanlı mimarisi kendini yenilemeye yönelmiş ve geleneksel biçimler değişikliğe uğramıştır. Klasik Osmanlı geleneğinin yavaş yavaş gerilediği bu dönemde Batılı motifler ilk önce Avrupa'dan ithal edilen eşyalar yoluyla mimari dışında yorumlanmış, daha sonra yabancı mimarların da katkılarıyla anıtsal mimarimize girmiştir ⁵.

I. Mahmud (1730-1754) döneminde mimari bezemede hissedilen farklılık, XVI. yüzyıldan gelen düzenlemelerin değiştiğini göstermekte ve Barok üslubun yoğunluğu yapılarda hissedilmektedir ⁶.

Bu durum III. Osman (1754-1757) döneminde de devam etmektedir. Aslında III. Osman döneminde siyasal olarak batıya açılmaya karşı çıkılmış ise de, mimaride iç ve dış mekanlarda tüm elemanların Barok özellikleri benimsediği görülür ⁷.

Batıdan daha çok yardımların alındığı III. Mustafa (1757-1774) dönemi de Barok etkilidir ve Barok biçimler Osmanlı Mimarî geleneğine aykırı düşmeyen formlar şeklindedir ⁸.

Barok motiflerin yeni düzenlemeler içinde bir XVIII. yüzyıl özelliği olarak belirlediği I. Abdülhamid (1774-1789) ⁹ dönemi ise, anıtsal bir mimarinin gelişmesinden çok III. Mustafa döneminde kurulan yenileşme hareketlerinin hızlandığı dönemdir ¹⁰.

Araştırmamızın konusu olan I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) eserlerini katalog kısmında külliye ve camiler diye iki ana bölümde inceledim. Birinci grubu oluşturan külliye, 1774-1789 tarihli I. Abdülhamid Külliyesi ¹¹, 1777-1778 tarihli

Beylerbeyi Külliyesi ¹², 1779-1780 tarihli **Gülşehir Karavezir Paşa Külliyesi** ¹³ ve 1779-1794 tarihli **Yozgat Çapanoğlu (Ulu Cami)** ¹⁴ Külliyesidir.

Külliyelerin tarih sırasına konmasında inşaata başlama tarihleri göz önüne alınmıştır.

I. Abdülhamid Dönemi külliyelerini değerlendirmeye geçmeden önce, Osmanlı külliye geleneği hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır. Böylece gelişme zincirinin I. Abdülhamid Dönemi yapılarına kadar nasıl geldiği ve bu dönem külliyelerinin mimarî sanatımızdaki yeri de araştırmamızda açığa çıkacaktır.

Erken Osmanlı külliye mimarisi, yapı tiplerinde geleneğe bağlılık ve örneklerini geçmişten alıp kendinden kattığı unsurlarla geliştirmiş olması ile önemlidir. Fakat erken dönemlerde külliye ana elemanları başta olmak üzere geniş programlı yapılar düşünülmüş, yapıların bir araya getirilmelerinde mimarî bir düzen ve simetri gözetilmemiştir. Cami, külliye merkezi olmakla birlikte medreselerin cami ile aynı büyüklükte ele alınmaları, bu devirde külliye aynı zamanda eğitim müessesesi olarak düşünüldüğüne de işaret etmektedir. 1424 tarihli Bursa Yeşil Külliyesi bu şemaya örnektir ¹⁵.

Erken Osmanlı dönemi, külliye mimarisi için bir araştırma devri olmuş, geometrik ve simetrik düzen ancak Fatih devrinde kurulmuştur. İlk büyük selatin külliyesi olan Fatih Külliyesi (1463-1470) ¹⁶ programının genişliği ve külliye mimarisine getirdiği merkezî sistem ve yapıların yerleştirilmesinde gözetilen geometrik düzen ile hemen dikkat çekmektedir. Fatih Külliyesi'nde ilk defa olarak cami eksen olmak üzere kesin bir simetri düzenine göre dizilen yapıları ile özel anıtsal çevre anlayışı, Osmanlı külliye mimarisinde yeni bir tutumun habercisidir ¹⁷.

Devletin sınırlarının genişlemesi ile birlikte İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde külliye yapımı hızlanmıştır. Selatin külliyesi yanında vezir ve valide sultanlar tarafından yaptırılan külliye de bulunmaktadır.

Amasya (1486) ¹⁸ ve Edirne (1488) ¹⁹ II. Beyazıt Külliyesi ile Mimar Hayrettin, devrin mimarî karakterini aksettiren simetrik ve merkezîyetçi sistemin de iki güzel örneğini vermiştir.

Bu dönemden itibaren şehir külliyelerinin yanı sıra devletin doğuya ve batıya giden yolları üzerinde külliye kurulmuştur. Bu külliye yerlerin iskânı ve şenlendirilmesi, yeni yerleşme merkezlerinin, kasabaların ve şehirlerin doğması ile yakından ilgilidir ²⁰.

Külliye mimarisi klasik devirde ve Sinan'ın elinde olgunlaşmıştır. Sinan külliye mi-

marisine merkeziyetçi anlayışı ve geometrik sistemi getirmiştir. Erken dönemlerde büyük bir problem olan ve yapıların yerleştirilmelerini etkileyen arazi Sinan'ın ustaca kullanışı ile bir problem olmaktan çıkmıştır. Bazan külliye yapımı için seçilen tepeler yapıların setlere kademeler halinde yerleştirilmeleri için ideal hale getirilmiştir. Sinan'ın külliye mimarisinde uyguladığı iki önemli şema, Fatih Külliyesi'nde görüldüğü gibi planı ve kökü Anadolu Selçuklularına kadar inen cami ve revaklı avlu şeması ile aralarındaki medrese odalarından meydana gelen cami-medrese şemasıdır. Fatih Külliyesinde ortaya çıkan külliye merkezindeki cami, revaklı avlusu ve kible tarafındaki türbelerin bulunduğu avlu şeması, klasik dönem selatin külliyelerinin değişmez motifi olmuştur ²¹. Edirnekapı Mihrimah (1562-65) ²², Topkapı Kara Ahmed Paşa (1554-1558) ²³, Eyüp Zal Mahmud Paşa (1566-1568) ²⁴, Lüleburgaz Sokollu (1568) ²⁵, Kadırga Sokollu (1571-72) ²⁶ külliyelerini bu grup içerisinde sayabiliriz.

XVI. yüzyıl sonu, cami ya da medreseyi merkez alan külliyelerin yapıldığı bir ara kesittir. Bu uygulamanın ilk örneği Divanyolu Koca Sinan Paşa Külliyesidir ²⁷. Bu külliye camiden vazgeçilmiş, medrese, türbe ve sebilden oluşan külliye tipi doğmuştur.

1593 tarihli Cerrah Paşa Külliyesi ²⁸, anıtsal cami çevresinde gelişen külliye tipinin son örneğidir. Bu külliye merkez, camidir. Cami ile birlikte yapılan türbe, çeşme, hamam ve daha önce yapılan Gevher Sultan Medresesi ile dış mekan ve kütleli etki açısından bütünleşmektedir.

Sinan, yollar üzerine yaptığı ve "menzil" olarak anılan külliyelerde yeni bir plan şeması ortaya çıkarmış ve bu şema daha sonraki devirlerde de devam etmiştir. Kervansarayın çok geniş bir alanı kapladığı Sinan'a ait külliyelerde yapılar iki ayrı blokta toplanmakta, cami kendi avlusu içinde ayrı bir blok teşkil etmektedir. Bloklar arasından geçen sokağın iki yanında dükkanlar bulunmaktadır ²⁹.

Lüleburgaz (1564), Payas (1574) ³⁰, Havsa (1576) ³¹, Sokollu Külliyesi, Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi (1577) ³² bu gruba girmektedir ³³.

XVII. yüzyılda Ulukışla Öküz Mehmed Paşa (1619) ³⁴ ve İncesu'daki Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1667) ³⁵ de aynı tipte inşa edilmiştir.

Sinan'dan sonra külliye mimarisinde belirli bir değişme görülür. Yapıların yerleştirilmesinde gözetilen geometrik düzen dağıtılmış, dik açılar bozulmuştur. Bu devrin en büyük selatin külliyesi olan Sultan Ahmed Camii ve Külliyesinde (1609) ³⁶ yapılar cami çevresine, fakat belirli bir geometrik düzen fikrinden uzak, aralarında

gruplar oluşturularak yerleştirilmiştir.

XVII. yüzyılın sonları XVIII. yüzyılın başlarından itibaren medreselerin hakimiyet kazandığı külliye ortaya çıkmıştır. Medrese külliyelerinde külliyelerin vazgeçilmez elemanları olan mescidler küçülmüş ve adeta medreselerin bir hücresi haline getirilmiştir ³⁷.

XVVII. yüzyılda külliye mimarisinde çeşme ve sebil gibi yeni unsurlar abidevi bir karakter kazanarak külliye duvarlarını hareketlendirmektedir.

Genellikle külliyelerin caddeye bakan duvarlarına ve köşelerine yerleştirilen çeşme, sebil ve bazan da türbeler külliyele yeni ve değişik bir görüntü vermektedir.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devletinin klasik tarzdaki son büyük külliyesi, Sultan Ahmed'in 1609-1617 yılları arasında kendi adına yaptırdığı külliye'dir. Bu külliye de yenilik olarak arasta ve sebil yapıları görülmektedir ³⁸.

1748-1757 yıllarına tarihlenen İstanbul Nur-u Osmaniye Külliyesi, külliye ismini verdiğimiz mimarî kompleksin son büyük halkasıdır ³⁹. İşte bu dönemden itibaren tezimin konusu olan yapılar yaptırılmaya başlanmış ve I. Abdülhamid dönemi (1774-1789) mimarlığı olarak adlandıracağımız döneme ulaşılmıştır.

XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarında artık büyük programlı külliye yapılmamıştır. Osmanlı Devletinin siyasî ve ekonomik gücünün zayıflaması, padişahların dahi artık büyük çapta yapı girişimlerinde bulunmalarını engellemektedir. İstanbul gibi yapı faaliyetlerinde ön planda yer alan bir başkentte gözde yapıların giderek azaldığı bir gerçektir. Bu dönemde artık değişik fonksiyonlara sahip küçük yapı toplulukları bir araya getirilmektedir. Küçük külliyelerin planlama ve projelendirilmesinde yeni çözümler, yaratıcı yetenekler sergilenmektedir. Kapsam daraldığından, kütüphane ve sebil gibi yeni bazı yapı unsurları ve arayışlar ortaya çıkmış, ilginç uygulamalara yol açılmıştır ⁴⁰.

Bu dönemde külliyelerde genellikle cami, merkez değildir. Yine Selçuklu döneminde olduğu gibi medrese-türbe, cami-türbe bağlantıları görülmektedir. Çoğu zaman bu düzenlemeye sebiller de katılmaktadır. 1660 tarihli İstanbul Köprülü Külliyesi ⁴¹ ve 1683'den önce yapılan Çarşıkapı'daki Kara Mustafa Paşa Külliyesinde, mescid, dersane, medrese hücreleri ile revaklar bir bütün halinde kaynaşmaktadır. Bu yüzyılda cami külliye yapıları arasında bulunmasa da, diğer yapılar ortak bir avlu etrafında gruplanmaktadır.

XVIII. yüzyılda Avrupa tesirlerine kapılarını açan Türk Sanatı, I. Abdülhamid

dönemi yapılarında da yoğun şekilde hissedilir ⁴².

Şöyle ki, 1774-1789 yılları arasında yaptırılan **I. Abdülhamid Külliyesi**, son dönem külliyelerini hatırlatır şekilde İmaret, Mescid, Medrese, Sıbyan Mektebi, Türbe, Sebil, Çeşme ve Kütüphaneden meydana geliyordu. Bu külliye ait İmaret ve Sıbyan Mektebinin yerinde bugün IV. Vakıf Hanı bulunmaktadır. Yine külliyenin elemanları olan Çeşme ve Sebil, Zeynep Sultan Camii köşesine taşınmıştır ⁴³.

Caminin bulunmadığı I. Abdülhamid Külliyesi, meyilli bir arazide düzenli bir dağılım göstermez. Türbe, Mescid, Kütüphane, Arasta, Medresenin merkez alındığı bir avlunun etrafında toplanmış, İmaret, Sıbyan Mektebi, Çeşme ve Sebil yolun karşı tarafına inşa ettirilmiştir (Resim 1-4-20).

I. Abdülhamid Külliyesi, bir sultan yapısı olmasına rağmen boyutları küçülmüş, yapılar arasındaki ilişki zayıflamıştır. Batılılaşma dönemi külliyelerinde görülen bir çok birimden meydana gelen külliye elemanlarının dar bir alanda yerleştirilmesi burada da söz konusudur. Bu dönemde devletin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durum, büyük projelerin yapılmasına uygun değildi. I. Abdülhamid Külliyesinin yapıldığı tarihlerde (1774-1789) Bahçe Kapısı semti bugünkü kadar olmasa da çeşitli yönlerden yoğun bir merkezdi. Külliyenin hemen yakınında bulunan Yeni Camii Külliyesi semtin ağırlıklı dini merkezini oluşturuyordu. I. Abdülhamid bu külliyenin yakınında bir cami ve imaret yapılmasını istediğinde, bu çevrede bir çok caminin bulunması üzerine Medreseyi merkez alan bu küçük külliye yapılmaya karar verdi. Aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olan Bahçe Kapısı'nda büyük programlı külliye yapımına müsait bir yer de yoktu. Sıkışık bir alanda adeta yapıların arasında gizlenmiş olan bu külliye yaptırıldı.

Erken Osmanlı döneminden itibaren Selçuklulardan farklı olarak şehrin çekirdeğini tayin eden yapılar, şehir dokusu içerisinde hissedilmeye başlamıştır. Bunun için seçilen başlıca yol, yapıyı hâkim bir noktaya, bir tepeye koyarak hemen göze çarpan bir yükseklikte sunmaktır ⁴⁴. Batılılaşma dönemiyle birlikte değişen külliye anlayışı, dönemin şartlarına uygun yeni biçimlere yöneltilmişti. İşte I. Abdülhamid Külliyesi de şehir dokusu içinde gizlenmiş, arazi ile uyum sağlayan, gözlerden uzak yapısı ile geleneksel kuruluştan farklı bir özellik gösterir.

Külliye, Batılılaşma dönemi ile birlikte değişen yeni bir mimarî yaklaşımla ele alınmıştır. Medresenin merkez alındığı külliye camiye yer verilmemiştir. Geleneksel cami etrafında toplanan külliye şeması Batılılaşma döneminde yerini medrese külliyelerine bırakmıştır. Bu dönem de I. Abdülhamid Külliyesini hatırlatır şekilde İstanbul Divanyolu Sinan Paşa Külliyesi (1593), Saraçhanebaşı Gazanfer Ağa

Külliyesi (1595-96) ⁴⁵, Şehzadebaşı Kuyucu Murad Paşa Külliyesi (1606) ⁴⁶, Haseki Bayrampaşa Külliyesi (1634) ⁴⁷, Divanyolu Köprülü Külliyesi (1661) ve Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesinde (1700) ⁴⁸ medresenin merkez alındığı küçük programlı yeni bir anlayış sergilenmiştir. Divanyolu Köprülü Külliyesi (Karş. P-24) ve Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (Karş. P-25) medrese, kütüphane, sebil, çeşme, arasta düzenlemesi ile I. Abdülhamid Külliyesine benzemekte ve aynı zamanda bu külliyeler Batılılaşma dönemi külliye geleneğini devam ettirmektedirler. I. Abdülhamid Külliyesinde Mescid bu dönem külliyelerinin çoğunda olduğu gibi aynı zamanda medrese dersanesi olarak da kullanılmaktadır. Kütüphane ve sebil yapıları bu dönem külliyelerine Batılılaşma dönemi ile birlikte gelen yeniliklerdendir. I. Abdülhamid Külliyesinde de döneme paralel olarak bu elemanlara yer verilmiştir.

I. Abdülhamid döneminde yaptırılan diğer bir külliye ise 1778 tarihli **İstanbul Beylerbeyi Külliyesidir**. Külliye Cami, Sıbyan Mektebi ve yanında bir Hamam ile birlikte tasarlanmıştır. Daha sonra 1820-21 yıllarında II. Mahmud tarafından Hünkar Dairesi, Mektep, Muvakkıthane, İskele, Meydan Çeşmesi ve ikinci minare eklenmiştir ⁴⁹ (Resim 24-40).

Külliyede, klasik şemalarda olduğu gibi caminin merkez alındığı bir plan uygulanmakla birlikte, düzenli bir dağılım görülmez. Cami, ortada çevre duvarlarıyla birlikte özel bir konuma sahiptir (Resim 45). Caminin arkasında aynı tarihlerde yapılan Hamam yer alır. Diğer külliye elemaları daha sonra yapıya eklendikleri için, konumları farklıdır. Bu dönemde Beylerbeyi Camii gibi I. Abdülhamid yapısı olan Yozgat Çapanoğlu (1779-94) Camii ve Emirgan Camiinde (1781) de bu tür eklemeler yapılarak külliyelerin çerçevesi genişletilmiştir. Külliye kimliğini sonraki eklemelerle kazanan Beylerbeyi Camii, deniz kenarında kendi içine kapalı özel bir çevre meydana getirir. Deniz kenarını değerlendiren bir tutumla hareket edilmiş ve ön cepheler Boğaz manzarasına açılmıştır (Resim 44). İstanbul'da deniz kenarlarını değerlendirme ve yer seçiminde gösterilen özen, Sinan ile başlayan bir tutum olarak kabul edilir. Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi (1580) ⁵⁰ küçük ve çeşitli fonksiyonel yapılardan soyutlanmış haliyle deniz kenarında dikkat çekmektedir. Şemsi Paşa gibi İstanbul'un doğal imkânları ile mimarî bir bütünlük gösteren Beylerbeyi Camiini, Dolmabahçe (1853) ⁵¹ ve Ortaköy Camiileri (1853) ⁵² takip eder.

Aynı dönemde 1779-1780 yıllarında Gülşehir'de yaptırılan **Karavezir Paşa Külliyesi**, Cami, Medrese, Hamam ve Çeşmeden meydana gelmektedir ⁵³. Külliye düzenli bir dağılım göstermez (Resim 68-62-64). Cami üç kapısı bulunan bir avlu duvarı ile kuşatılmış durumdadır. Kuzeyinde Çeşme, kuzeydoğusunda Karavezir Caddesinin karşısında Medrese ve Camiden bir hayli uzakta Çayır Mahallesinde

Hamam bulunmaktadır. Yapıların birbirinden kopuk, ilişkilerinin zayıf olması, şehrin topografik yapısıyla ilgili olmalıdır. Şehir merkezinde yapılan cami, diğer külliye elemanlarının caminin çevresinde toplanmasına müsait değildir. Arazinin durumuna göre bir dağılım gösteren külliye, diğer Batılılaşma dönemi külliyelerini hatırlatır şekilde günün mimarî anlayışına uydurulmuştur. Külliye caminin tam merkezde çok uzaklardan görülebilir olması, geleneksel Osmanlı Mimarîsinin bir özelliği idi. Şehirle özdeşleşen Karavezir Camii, Gülşehir'in simgesel bir varlığı olmuştur.

Karavezir Külliyesinde Cami, Medrese, Hamam ve Çeşmeden oluşan yapı grubu, geleneksel külliye şemasına uygundur. Batılılaşma dönemiyle birlikte özellikle başkentte külliye mimarisinde görülen değişim, Karavezir Külliyesinde diğer Batılılaşma dönemi yapıları kadar etkili değildir.

I. Abdülhamid dönemi dini mimarisi içinde yer alan son külliye örneği 1779-1794 tarihli **Yozgat Çapanoğlu Külliyesidir**. Cami, Türbe ve Çeşmeden meydana gelen bu külliye yapıların birbiriyle kaynaşması oldukça ilginçtir. Farklı tarihlerde yapılan iki yapının bir bütünü meydana getirmesi ve ikinci yapının birleştiği noktada türbenin bulunması değişik bir uygulamadır. Camiyi sınırlayan çevre duvarının dışında inşa edilen çeşme, abidevi yapısı ile son dönem izlerini yansıtmaktadır ⁵⁴ (Resim 124-157).

Külliye Yozgat'ın merkezinde meyilli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Kuzeyden güneye doğru yükselen cami, arazinin topografik yapısına başarılı şekilde uydurulmuştur. Sinan döneminden beri Osmanlı mimarisinde şehrin hakim noktalarında göze çarpan bir yükseklikte yapılan külliyeler, Yozgat Çapanoğlu Camiinde de geleneksel şemaya uygundur. Aynı durum yine bir I. Abdülhamid yapısı olan Gülşehir Karavezir Camiinde de görülmektedir. Klasik külliye geleneğinde, caminin merkez alındığı yapı grupları şehrin dokusunda özel çevreler meydana getiren bir bütünlük içerisindedir. Burada da aynı şema Batılılaşma döneminin etkilerinden uzak korunmak istenmiştir.

Kendi içerisinde de özel bir konuma sahip olan caminin doğu cephesine bitişik olarak yapılan türbe, erken Osmanlı döneminden itibaren görülen bir özelliktir. 1429 tarihli Edirne Şah Melek Camii ⁵⁵, doğu köşesinde yer alan türbe, Bursa Hamza Bey Camiinde ⁵⁶ kuzeydoğu köşede son cemaat yerinin yanında daha kompleks bir yapıdır. Bu uygulamanın başarılı bir örneği de Üsküdar Şemsi Paşa Külliyesi'nde (1580) görülür. Burada türbe camiye doğu yandan birleştirilmiştir. Yozgat Çapanoğlu Camiinin doğu yanında bulunan Türbesi, camiin 1794 yılında ge-

nişletilmesi sırasında ilave edilerek daha değişik bir şemaya dönüştürülmüştür.

Erken ve klasik dönem yapılarında bağımsız olarak planlanmış türbeler burada iki yapının birleştirilmesi ile özel bir öneme sahiptir.

XVIII. yüzyılda devletin ekonomik ve sosyal yönden zayıflaması Anadolu'da nüfuzlu Âyanların doğmasına neden oldu. İlk önceleri devletin çıkarlarını gözeten bu Âyanlar daha sonra bağımsız tavırları ile buldukları yörelerde söz sahibi oldular. Yozgat ve civarını ellerinde bulduran Çapanoğulları da güçlerinin simgesi olarak Yozgat'ta başkent özentsinde bir takım imar faaliyetlerinde bulundular. İşte bunların en büyüğü olan Çapanoğlu Camii, mimari ve kuruluş bakımından İstanbul yapılarını aratmayacak bir özelliğe sahiptir. Geleneksel yapının Batılılaşma özelliklerine göre ağır bastığı külliye şemasında Çeşme, değişik konumuyla tamamıyla Batılı çizgiler yansıtmaktadır.

Katalogda yer verdiğimiz külliyelerin konumu ve genel özelliklerini bu şekilde değerlendirdikten sonra, kronolojik sıraya göre külliye elemanlarının ve tek camilerin tanımlarına geçmek gerekirse;

İlk sırada yer alan I. Abdülhamid Külliyesinde (1774-1778) camiye yer verilmediğinden, ikinci sıradaki **Beylerbeyi Camii** (1776-1778) ele alınacaktır.

Beylerbeyi Külliyesinin en büyük yapısı olan Camii, XVIII. yüzyıl Batı etkisini başkente en iyi yansıtan yapılardan biridir.

XVIII. yüzyılda başlayıp XIX. yüzyıl boyunca devam eden Batı etkisinin en belirgin özellikleri, İstanbul camilerinde görülür. Batı etkisiyle gelen bu değişim, XVIII. yüzyıl camilerinin hepsini etkilememiş, I. Abdülhamid Mescidi gibi kimi küçük yapılarda hiç görülmezken, kimi camilerde ağır Barok formlar şeklindedir.

Osmanlı Camileri yüzyıllar boyunca belirli bir plan gelişimi içinde yer alır. Fakat XVIII. yüzyıl İstanbul Camilerinde plan açısından bir değişiklik olmamıştır. Genellikle kare planlı, üzeri tek kubbe ile örtülü ibadet mekanları halindedirler.

Kare planlı, tek kubbeli yapılara erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. 1326 tarihli Bursa Alaaddin Camii ⁵⁷, tek kubbeli basit bir yapı olup, erken dönem için ilk örneklerden biri olarak kabul edilir.

Erken dönemde tek kubbeli camiler, genellikle yüksek beden duvarları üzerinde tromplara oturan kubbe ve beden duvarlarında altta sövesiz iki pencere, üstte alçı şebekeli iki pencere ve en üstte tek bir pencereyle sağlanan bir düzenlemeye sahiptir.

XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen Gebze Orhan Camii, bu gelişimi yansıtan önemli bir örnektir ⁵⁸. Osmanlı mimarîsinin kendini arama yolundaki en önemli adımlarından biri olan Bilecik Orhan Gazi Camii (XIV. yüzyıl ilk yarısı) ⁵⁹, 9.30 m. çapındaki kubbe ve ana mekanı derin kemerlerle genişletme çabası ile erken dönem için karakteristik bir örnektir.

İznik Yeşil Camii (1378-1392) klasiğe giden yolda, tek kubbeli mekanın klasik camilerde mekanı genişletme yolunda ilk araştırmalara işaret eden önemli bir yapıdır ⁶⁰. Burada tek kubbeli mekanın öne doğru uzatılarak genişletilmesi, yeni bir denemedir ve Bilecik Orhan Camiinden farklı bir uygulama gösterir.

1437-1447 yıllarına tarihlenen Edirne Üç Şerefeli Camii ile altı ve sekiz istinat üzerine oturan tek kubbeli camiler gündeme gelir ⁶¹. Bu cami ile Osmanlı mimarisinde yeni bir plan tipi geliştirilmiş ve tek kubbeli istinatlı yapılar deneme alanına girmiştir. Sinan'ın geliştireceği bu yeni tiplerden klasik dönem boyunca bir çok örnek verilmiştir. Erken dönemde duvarlar üzerine oturan kubbe geleneği, klasik dönemde yerini istinatlı yapılara bırakırken, Sinan sonrası Batılılaşma döneminde tekrar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en gelişmiş ve Barok üslubu en iyi şekilde yansıtan örnek, Nur-u Osmaniye Camii (1748-1755) ⁶² 'dir. Kareye yakın 25 m. çapındaki bir kubbe, dört büyük kemere tromplar vasıtasıyla oturmuş ve istinat kullanılmamıştır.

Nur-u Osmaniye Camiini Üsküdar Ayazma Camii (1757-1760) izler. Bu camide de kubbe büyük askı kemerine pandantifler ile oturmaktadır ⁶³.

1769 tarihli Zeynep Sultan Camii ⁶⁴ ile tek kubbe ile örtülü geleneksel şema devam ettirilmektedir.

Bu şemanın en güzel örneklerinden biri olan Beylerbeyi Camii, bu dönemin izlerini en iyi yansıtan yapılardan biridir. Beylerbeyi Camii bu dönemde yapılan daha önceki örnekler gibi tek kubbeli bir hacimden oluşmaktadır (Plan 7). Dört eksedra ile duvarlara intikal eden kubbe, dönemin özelliklerini yansıtmakla birlikte, geleneksel şemaya da bağlı kalmıştır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı Mimarîsinde Türk Baroğunun doruk noktası olarak kabul edilen Nur-u Osmaniye Camii, bu dönemde ulaşılan bir zirve noktasıdır. Bu camiden ilham alınarak gelişen Batılı akımlar, esas itibarıyla XIX. yüzyılda ürünlerini vermiştir.

Beylerbeyi Camii plan olarak Nur-u Osmaniye geleneğinde (Karş. P-26) fakat diğer XVIII. yüzyıl camileri kadar Barok etkilere sahip değildir. Bu nedenle XVIII. yüzyıl

tek kubbeli camilerini (Nur-u Osmaniye hariç) XIX. yüzyılda tamamiyle Batı etkisinde gelişen yapılara geçiş olarak değerlendirmek yerinde olur. İşte bu geçişi hazırlayan en karakteristik örneklerden biri de Beylerbeyi Camiidir. Beylerbeyindeki geleneksel ve Batılı özellikler birarada yansıtılırken daha sonra geleneksellik, yerini tamamiyle Batılı akımların etkisine bırakmaktadır.

XVIII. yüzyılda daha çok dekorasyon alanında hissedilen Batılı motifler, XIX. yüzyılda plan sistemleri üzerinde de etkili olmuşlardır. Beylerbeyi Camiini plan açısından izleyen Tophane Nusretiye (1826) ⁶⁵ ve Dolmabahçe Bezmi Alem Valide Sultan Camii (1853) ⁶⁶ geleneksel mimarî anlayışından uzak XIX. yüzyıl Batılılaşma akımlarının etkisindedirler.

Beylerbeyi Camiini bu şekilde plan açısından irdeledikten sonra, XVIII. yüzyıl cami özelliklerini yansıtması bakımından değerlendirerek, Batılı akımların bu yüzyıldaki tesirlerini ortaya koymak yerinde olacaktır.

XVIII. yüzyılda tek kubbeli cami planlarında mihrap kısmının dışa taşkın bir hücre şeklini aldığı görülmektedir. Beylerbeyi Camii mihrabı da dışa taşkın yapısıyla Hekimoğlu Ali Paşa (1734) ⁶⁷ (Resim 309), Nur-u Osmaniye, Lâleli (1759-63) ⁶⁸ ve Gülşehir Karavezir Paşa Camiilerinde (1779) ⁶⁹ (Resim 69) olduğu gibi kendi başına bir bölüm olarak düşünülmüştür. Bu durum Osmanlı mimarisine Batılılaşma dönemi ile birlikte giren bir yenilik olarak değerlendirilmektedir. Aslında erken ve klasik dönem camilerinde de uygulanan bu durum, daha yaygın biçimde Batılılaşma döneminde karşımıza çıkmaktadır. 1485 tarihli İstanbul Davut Paşa Camii ⁷⁰, 1531 tarihli Silivri Piri Mehmed Paşa Camii ⁷¹, Fındıklı Molla Çelebi Camii ⁷², 1577 tarihli Azapkapı Sokollu Camii ⁷³ ve Konya Şerafettin Camii ⁷⁴ 'de dışa taşkın mihrap bölümü erken ve klasik dönem örneklerinde de yer almaktadır.

XVIII. yüzyılda klasik Osmanlı plan tipinin uygulandığı İstanbul camilerinin kuzey cepheleri erken Osmanlı camilerinden farklı bir görünüm içindedir. Bu farklılık son cemaat yeri, hünkâr mahfili ve minarelerin kaynaşmasından oluşmuş bir düzenlemeden meydana gelmektedir. Bu cephe anlayışı, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonuna kadar devam eden bir gelişim göstermiştir.

XVIII. yüzyıl sonlarında cami cephelerinde iki katlı düzenlenmiş son cemaat yerleri görülür. Beylerbeyi Camiindeki kuzey cephe bunun ilk örneklerindedir. Yüzyılın sonunda karşımıza çıkan bu iki katlı son cemaat yeri ile cephelerin köşk görünümü aldığı dikkat çekmektedir. Avrupa köşklerinde olduğu gibi bu dönem camilerinde ise son cemaat yerlerinin merdivenle çıkılan yüksek bir alt kaide üzerinde yer alması, yine Batılılaşma dönemi ile birlikte gelen bir yeniliğin habercisidir. Bu dönem cami-

lerinin kuzey cephelerinde izlenen bu görüntüm, köşkler gibi, sivil mimarî örneklerini anımsatır. Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde yüksek bir platform üzerinde yer alan son cemaat yeri ve bu yüzeye yayılan merdivenler, sivil cepheleri hatırlatan ilk örneklerdendir ⁷⁵. (Resim 310). Beylerbeyi Camiindeki kuzey cephe, son cemaat yerinin üzerindeki hünkâr daireleri ve çeşitli odalar ile adeta köşk görüntümüne bürünmüştür (Resim 28).

Hünkâr mahfillerinin gelişmesiyle ortaya çıkan hünkâr köşklere ya da hünkâr daireleri denilen eklemeler, XVIII. yüzyıl camilerinde görülen önemli bir yeniliktir ⁷⁶.

Hünkâr daireleri önceleri, içerideki mahfil ile ilişkili olarak Klasik camilere bitleştirilmiş, küçük fakat zengin bir Türk evi görüntüsünde ele alınmıştır. Daha sonra bu ilaveler özellikle XIX. yüzyılda cami harimine daha sıkı bağlanarak son devir Osmanlı selatin camilerinde değişik bir havaya büründürülmüştür. XIX. yüzyıl sonlarında da hünkâr dairelerinin gelişimi devam etmiş ve son cemaat yerlerini etkisi altına alarak erken ve klasik devir Osmanlı dönemi camilerindeki tipik son cemaat yeri anlayışı tamamen ortadan kaldırılmıştır ⁷⁷.

XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren padişahın bir süre dinlendiği ve gerekirse bazı görüşmeler ve kabuller yaptığı, hünkâr köşklerinden ilki, 1616 tarihli Sultan Ahmed Külliyesinde karşımıza çıkmaktadır ⁷⁸.

Sultan Ahmed Camii Hünkâr Köşkü; üst katta hünkâr odalarının, alt katta hizmetli odalarının bulunduğu, üzeri ahşap çatıyla örtülü iki katlı kargir bir bloktan meydana gelmiştir. Bu kısmı cami içindeki mahfile bağlayan ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenler, yine üzeri ahşap çatılı, yanları kemerli bir geçit ve avludan zemin kata atıyla veya tahtirevanla çıkılan bir rampadan ibarettir ⁷⁹.

Bu dönemde ilk örneğini Sultan Ahmed Camiinde gördüğümüz hünkâr köşklere, kütleli etkinlik açısından camilerin önemli bir bölümünü oluşturur. Osmanlı camilerine eklenen bu daireler, mimarimizde yeni bir anlayışla uygulanan kitle-mekân ilişkisine yeni bir anlam kazandırmıştır.

XVIII. yüzyıl İstanbul camilerinde genellikle son cemaat yerinin üst kısmında hünkâr mahfilinin bulunduğu ikinci kat, kapalı ve rampalı girişleri olan ayrı birer bölüm halini almıştır. Bu bölümlerin rampalı girişlerinin başlangıcında büyük ve süslü bir kapı, genellikle geniş bir saçakla örtülmüştür. Mahfile rampa ile ayrı bir giriş, XVIII. yüzyılda ilk defa Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde (1734) denenmişse de, günümüzde bu bölüm ortadan kaldırılmıştır ⁸⁰.

Hünkâr köşklerinde hünkâr mahsus odalar ile cami içindeki mahfili birbirine

bağlayan koridorlar ve bu kısımların rampa ile bağlantısı, caminin külliye içerisindeki kompozisyonuna göre değişik şekillerde uygulanmıştır. Eminönü Yeni Camii (1663), Nur-u Osmaniye (1748-1755) ve Eyüp Sultan Camiilerinde görüldüğü gibi bunların bazılarının altında kemerli veya tonozlu geçitler de bulunur ⁸¹.

Hünkar köşklerindeki gelişim, Lâleli (1759-1763) ve Ayazma (1760) Camiileriyle de devam etmektedir ⁸².

XVIII. yüzyıl sonu-XIX. yüzyıl başlarında yapılan merkezî tek kubbe ile örtülmüş selatin camilerinde, ana mekan ile hünkar köşkünün daha değişik bir şemaya göre planlandığı görülür. Bu devrin hünkar köşkleri bazan caminin son cemaat yerini de içine alan kuzey cephe ile minare kaidelerini de saran fevkanî yapıdan, bazan da iki katlı odalardan meydana gelmektedir. Bu dönemde rampalı girişler yoktur. Üst kata çıkış, genellikle merdivenlerin yer aldığı orta sofanın alt kat cephesinde bulunan önu revaklı bir giriş şeklindedir. Alt ve üst kat hollerinin etrafına dizilen odaları ile hünkar köşkleri yine dönemin sivil mimari örneklerini yansıtır ⁸³. 1778 tarihli Beylerbeyi Camii, bu şemanın öncülüğünü yapmaktadır. Beylerbeyi Camiinde son cemaat yerinin üzerinde yer alan eski Mektep ve Hünkar Kasrının pencereleri ile cephe, adeta bir çok odadan meydana gelmiş çok katlı bir ev görüntüsündedir. Son cemaat yerinin köşelerine gelen odalar, alttan sütunlar ve kemerlerle desteklenmiş cumbalar şeklinde cepheden dışarıya taşırılmıştır ⁸⁴ (Resim 40). Beylerbeyi Camii bu yönüyle Üsküdar Selimiye Camiine (1804-1805) ⁸⁵ benzer. Selimiye Camiinde de son cemaat yerinin bir köşk şeklinde hünkar mahfili ile bütünleşmesi ve yapıya dıştan bitişen bir kanat şeklini alması XVIII. yüzyılda gelişerek XIX. yüzyıl camilerinin özelliklerini oluşturur (Resim 311-312). XIX. yüzyılda Barokla karışık Ampir üslupta etrafı plastır şeklinde çıkıntı yapan çerçevelerle kuşatılmış pencereler, yarım daire şeklinde formlar, üçgen alınlıklar, cepheleri düzgün yüzeylere ayıran plastır sütunlar ve kornişler, çatıyı gizleyen kalkan duvarlar bütünüyle sade ve geometrik bir cephe anlayışı, bu devrin hünkar köşklerinin dış mimarîsini belirleyen özelliklerdir ⁸⁶.

Beylerbeyi Camii 1778 yılında I. Abdülhamid tarafından annesi Şermi Rabia Sultan adına tamamlandıktan sonra, 1820-21 yıllarında II. Mahmud tarafından onartılmıştır. Bu onarımda caminin iki minareli hale getirilmesi sırasında Hünkar Kasrının ilave ettirildiği anlaşılmaktadır. Bazı sanat tarihçilerince orijinal olduğu ileri sürülen Beylerbeyi Camii Hünkar Kasrının, mimarî özellikleri göz önüne alındığında, daha sonraki dönem hünkar kasırlarının üslubunu yansıttığı görüşüne katılıyorum. Daha değişik özellikler göstermekle beraber Selimiye Camii'nde de (1804-1805) aynı özellikleri görmek mümkündür.

Aynı dönemde yaptırılan Emirgan Camiinin (1781) ⁸⁷ Hünkar Kasrı, yapıdan tamamen soyutlanmış, iki katlı görünüşü ile Beylerbeyi Camiinden farklı bir anlayışta ele alınmıştır (Resim 208).

Hünkar kasırlarının planlanmasında dikkat edilen noktalardan biri de bu cephelerin İstanbul'un güzel manzaralarına açık olmasıdır. Beylerbeyi Camiinde olduğu gibi sütunlar veya katlar üzerinde yükseltelen hünkar dairelerinden Boğazın nefis manzarası seyredilmektedir. Aynı uygulamaya 1663 tarihli Eminönü Yeni Camii Hünkar Dairelerinin odalarında yer verilmiştir. Benzer bir düzenleme Emirgan Camii (1781) Hünkar Köşkünün cepheden taşan deniz manzaralı odalarında da görülmektedir.

Hünkar köşklarinin bu yönde gelişmesi, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu toplumsal yaşayışla ilgilidir. Padişahlar o yıllarda yazlarını saraydan daha çok başkentin çeşitli yerlerinde, özellikle Boğazda yaptırdıkları saray, köşk ve kasırlarda geçiriyorlardı. İşte camilere eklenen hünkar kasırları saray dışında sürdürülen yaşamın dinî mimariye aksettirilmiş şeklidir.

Hünkar köşklarinin dış mimarisinde gösterilen özen, iç dekorasyonunda da devam etmiştir. Beylerbeyi Camiinde olduğu gibi içeride kalem işleri, çini ve sedef kakmalar zengin kompozisyonlar meydana getirir.

XVII. yüzyıldan sonra yapılan camilerde hünkar köşklere bir gelenek haline gelmişken, Üsküdar Selimiye, Tophane Nusretiye (1826), Dolmabahçe (1853), Ortaköy (1853) ⁸⁸, Aksaray Valide (1871) ⁸⁹ ve Yıldız Hamidiye (1885) ⁹⁰ Camiilerinde biraz daha karmaşık bir üslup halinde ele alınmış, ilk defa Beylerbeyi Camiinde köşk görünümünü alan uygulama ile Batılılaşma döneminde ortaya çıkan bir yenilik olmuştur.

XVIII. yüzyıl camilerinin kubbe ve minareleri göz önüne alınmazsa kuzey cepheleri sivil mimariyi hatırlatan bir görünüm içindedir. Beylerbeyi Camii gibi I. Abdülhamid yapısı olan Şebsefa Kadın Camiinde (1787) ⁹¹ de aynı uygulama görülmektedir (Resim 265).

XVIII. yüzyıl camilerinde son cemaat yeri hünkar mahfili ve minarelerin kaynaştırıldığı bir bütünlük söz konusudur. Beylerbeyi Camii 1778 yılında tek minareli olarak yaptırılmışken, II. Mahmud döneminde 1820-21 yıllarında iki minareli hale getirilmiştir ⁹². Beylerbeyi Camii minarelerinde pabuçluk kısmı ilk defa karşılaştığımız soğan biçimli kaideler için de bir başlangıçtır (Resim 25). Barok dönem yapılarında görülen bu yenilik, yine I. Abdülhamid dönemi yapılarından Yozgat Çapanoğlu (1779-1794) (Resim 118), Yozgat Cevahir Ali Efendi (1788) ⁹³ Ca-

milerinde (Resim 182) ve İstanbul Nusretiye Camii (Resim 299) ile XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Malatya Ulu Camiinde ⁹⁴ aynı uygulama görülmektedir.

XVIII. yüzyıl Batılılaşma etkisinde yapılan camiler plan açısından bir yenilik getirmemişse de dış görünüşü ile dönemin etkilerini yansıtmaktadır. Kubbe kasnağının yüksek tutulması, çift kasnak varmış gibi bir görünüm verilmesi, ana kubbenin yapıya olan üstünlüğünü vurgulamakta ve böylece yükseklik izlenimi artmaktadır. Bu durum Beylerbeyi Camiinin yanı sıra Lâleli, Nur-u Osmaniye ve Ayazma Camiilerinde de görülmektedir.

Yine XVIII. yüzyıl Barok cami cephelerinde görülen yüzeylerin içiçe kornişlerle bölümlenmesi, ince, uzun pencerelerle cephelerin parçalanması, kırık hatlarla cephelere hareketlilik kazandırılması, Beylerbeyi Camiinde olduğu gibi diğer Barok camilerin de özelliklerini oluşturmaktadır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı camilerinde iç mekana yükseklik kazandıran Barok üslup, yüksek platform üzerinde yer alan merdivenlerle çıkılan bir cephe anlayışını doğurmuştur. XVII. yüzyılda Sultan Ahmed ve Yeni Camii gibi örneklerde de görülen merdiven düzeni XVIII. yüzyıl yapılarında büyük bir gelişim içerisindedir. Yelpaze şeklinde üç taraflı dikdörtgen veya yarım daire merdivenli girişler, dikkat çekicidir. Anıtsal girişleri oluşturan yayvan basamaklı merdiven düzeni de döneme özgü bir özelliktir. Ayazma, Nur-u Osmaniye, Lâleli Camiilerinde de Beylerbeyi Camiini hatırlatan merdiven düzeni görülür. Ayrıca bir taşra yapısı olmakla birlikte Yozgat Cevahir Ali Efendi Camiinin (1778) avluya giriş merdiveni de yelpaze gibi açılan yarım daire şeklinde bir düzenlemeye sahiptir (Resim 166).

XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Batılılaşma dönemi ile birlikte değişen bir başka unsur da cami avlularıdır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ibadet mekanlarına paralel olarak avlularda da küçülen klasik şema uygulanmıştır. Dikdörtgen planlı ve revaklı avlu şemaları bu dönemde de söz konusudur. Bu şemaya uymayan tek örnek, Nur-u Osmaniye Camiinin U biçimli revaklı avlusudur ⁹⁵. Beylerbeyi Camiinde revaklı dikdörtgen avlu anlayışının kısmen değiştiği ve daha çok serbest avlu tipinin benimsendiği dikkat çeker. Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734), Ayazma Camii (1760), Gülşehir Karavezir Paşa Camii (1779) ve Yozgat Çapanoğlu Ulu Camiinde de (1777-1794) dikdörtgen planlı revaklı avlu tipinden vazgeçilmiş ve yapıları çeşitli yönlerden kuşatan serbest avlu tipleri benimsenmiştir. Bu tipin gelişkin bir örneği olan Beylerbeyi Camiinde çevre düzenlemesi yapılarak avlular bahçe havasına büründürülmüştür.

Daha çok saray, köşk ve kasırlarda görülen bahçeli avlu tipi, Beylerbeyi Camiinde

olduğu gibi dini mimariye de sıçramış ve camilerin etrafı çiçek bahçeleriyle süslenmeye başlanmıştır (Resim 27).

XVIII. yüzyıl Osmanlı camilerinde dış mimarinin yanı sıra iç dekorasyonda da Batılı akımlar hakimdir.

Beylerbeyi Camiinin içerisinde hissedilen bu değişim, yapıya başka bir hava vermektedir. Yapının içindeki yivli yüksek kaideye oturan sütunlar, değişik bir uygulamayı yansıtır. Diğer Barok camilerde de ince uzun sütunların zarafeti dikkat çekicidir.

Beylerbeyi Camiindeki sütun başlıkları da kompozit ve deniz kabuğu şeklinde olup, Barok dönem özelliklerini yansıtır. XVIII. yüzyıl başlarında Hekimoğlu Ali Paşa Camiinden itibaren sütun başlıklarında bir değişim görülür. Sütun başlıkları İyon, Korint, deniz kabuğu ve yastık şeklinde olup, Osmanlı mimarisine yabancı formların kaynaştırılmasıyla oluşan bir düzenlemeye sahiptir.

XVIII. yüzyılın bu ince ve zarif sütunları Batılı motiflerle işlenmiş başlıklarını birleştiren kemerlerde Barok üslupla birlikte zevk değişimine uğramıştır. Klasik dönem sivri kemerleri yerine Barok profili kemerler kullanılır. Yuvarlak kemer, dört merkezli kaş kemerler gibi yayvan kemerler artık iyice benimsenmiştir. Beylerbeyi Camiinde de görülen yuvarlak kemer ve kırık profilli kaş kemer içeriye değişik bir hava vermektedir. Camide hünkar mahfilini taşıyan yuvarlak kemer ile, cami giriş kapısı üzerindeki kırık kemer Beylerbeyi Camii kemer formlarının Barok etkilerini yansıtan iki değişik örnektir (Resim 49-39).

Beylerbeyi Camiinin içerisi mermer, çini, kalem işi ve mermer taklidi boyalarla Barok tarzda süslenmiştir.

Caminin alt kat pencerelerinde, üstleri radyal şekilde düzenlenmiş C kıvrımlarından oluşan bir süsleme görülür. Bu süslemenin üzerinde dikdörtgen bir çerçevenin içine alınmış rumi ve kıvrık dallardan oluşan bir kuşak daha yer alır. Pencerelerin arası dikdörtgen bir pano oluşturacak şekilde bezenerek ayrılmıştır (Resim 50). Caminin içerisini hareketlendiren bu kalemişi kompozisyonlar, Batılılaşma dönemiyle birlikte Osmanlı süsleme sanatında görülen zevk değişiminin en güzel örneklerindedir. Ayrıca kubbede, kubbe kasnağında tromp içlerinde, üst kat pencere çerçevelerinde yine stilize çiçek, yaprak ve kıvrık dal motiflerinden meydana gelen Barok karakterli kalem işleri yer alır (Resim 51-53).

Beylerbeyi Camii de kalem işlerinin yanı sıra mermer taklidi süsleme yeni bir zevkin ürünüdür. Batılılaşma dönemi ile birlikte süsleme sanatımızda görülen bu mermer taklidi boyamalar, Beylerbeyi Camiinde kubbe, kubbe kasnağı, tromplar, sivri

kemerli pencere üstleri ve kemerlerde yıldız ile birlikte kullanılmıştır (Resim 52-56). Aynı uygulama Lâleli ve Ayazma Camiilerinde ve daha zengin örnekleri ile Gülşehir Karavezir Paşa Camii (1779), Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii (1779-1794) ve Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camiilerinde (1796)⁹⁶ görülmektedir.

Özellikle Beylerbeyi Camiiindeki mermer taklidi kemer süslemesi Gülşehir Karavezir, Yozgat Çapanoğlu ve Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camiilerinde de uygulanmıştır (Resim 56-81-145-313).

Beylerbeyi Camiinin mihrap önü bölümünü süsleyen çinilerin özel bir yeri vardır. Yerden belirli bir yüksekliğe kadar devam eden çinilerde XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl çinileri gelişi güzel kullanılmıştır. Renk, desen ve motif bakımından bütünlük göstermemesi, çeşitli yapılardan toplanan çinilerin bu camide kullanıldığını gösterir. Ayrıca Çin, Venedik ve İtalyan çinileri de çeşitli yerlerde görülür. Mihrabın üzerindeki çini panoda "İhlas Suresi" çiçek desenleri arasında yazılmıştır (Resim 55). XVI. yüzyıl kaliteli çinileri ile yapılan bu zengin kompozisyon, Süleymaniye Camiinde mihrabın iki yanında bulunan "Fatiha Suresi" yazılı çini panoya benzemektedir⁹⁷.

Beylerbeyi Camii çinilerinde Eyüp Türbesi çinilerinde olduğu gibi bir karmaşa hakimdir. Bu durum, XVII. yüzyıl sonu-XVIII. yüzyıl başlarındaki Türk çini sanatının düşüşü ile ilgilidir. XVI. yüzyılda en olgun örneklerini veren bu sanat kolu, XVII. yüzyılda kalitesini düşürmüştü ve XVIII. yüzyılda Tekfur Sarayında kurulan çini atölyeleri ile yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır⁹⁸. Tekfur sarayı çinileri XVI. ve XVII. yüzyıl çinileri kadar kaliteli değildir.

Beylerbeyi Camiinde kullanılan XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl çinilerinin renk, desen ve motif bakımından bir birlik içinde olmamaları Beylerbeyi Camiini Aslanapa'nın belirttiği gibi "Muhtelif Osmanlı çinilerinin bir müzesi" olarak yorumlamasına neden olmaktadır⁹⁹.

Mihrap, mermerden olup oldukça sade görünüşlüdür. Bu sadelik Barok çizgilerle bütünleşmiş durumdadır. Mihrap nişi yarım yuvarlak bir formda ve üst kısmı ile dik kat çekicidir. Üst üste bindirilmiş yastık formlarını hatırlatan bu bölüm "S" ve "C" kıvrımları ile sınırları belirlenmiştir. Alt kısım da geometrik şekillerle tamamlanmıştır. Barok dönemde yaygın bir süsleme unsuru olan "S" ve "C" kıvrımları ile üst üste bindirilmiş dış profilli hatlar, hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Mihrapların yanı sıra şerefe altlarında, sütun başlık ve altlarında da görülen bu formlar, Batılılaşma dönemiyle birlikte görülen yeni bir anlayışın ürünüdür. Burada Barok üslubun hareketli yapısı yerine yine Barok motiflerle yapılan bir sadelik söz konusudur (Resim 55). Aynı uygulama Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii (1796) mihrap

rabında da görülür ¹⁰⁰. Beylerbeyi mihrabı gibi üst üste bindirilmiş formlardan oluşan bir kavsaraya sahip olan İzzet Mehmed Paşa mihrabında farklı olarak kavсарanın altında geometrik şekillere yer verilmemiş ve sade bırakılmıştır (Resim 314). Ayrıca Beylerbeyinde mihrabın üzerinde çini bir pano yer alırken, İzzet Mehmed Paşa'da istiridye şeklinde motiflerden oluşan bir taç kısmı bulunmaktadır. Bu iki mihrabın birbirine son derece benzemesi, ilgi çekicidir. Barok üslubun İstanbul'daki en iyi temsilcilerinden biri olan Beylerbeyi Camii mihrabının bir taşra yapısı olan Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camiinde tekrar edilmesi, Batılılaşma akımlarının Anadolu'da da başkente paralel olarak devam ettirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Minber, maun üzerine fildişi kakma tekniği ile süslenmiş olup, Sultan Abdülaziz döneminde yapıya konmuştur ¹⁰¹. Bu dönemin özelliklerini yansıtan minberde Baroğun hareketli yapısı yerini sükûna bırakmıştır.

Gülşehir Karavezir Paşa Camii, 1779'da I. Abdülhamid döneminde inşa edilmiş bir taşra yapısıdır. Karavezir Silahtar Seyyid Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Camii, tek kubbeli plan tipindedir ¹⁰². Kubbe ağırlığını kısmen köşe kuleleri ve payeler, kısmen de yan kemerler taşır. Mihrap önü bölümü dışa taşkın yapısıyla hemen dikkat çekmektedir (Plan 9).

Batılı üsluplar çerçevesine giren Anadolu camilerinin plan ve kuruluş özellikleri yapılış tarihleriyle bağlantılı değildir. Yani kronolojik bir gelişim göstermez. Bu yapıların plan tipleri, kuruluş biçimleri, Beylikler ve Klasik Osmanlı Sanatında yerleşmiş kurallar içindedir.

XVIII. yüzyıl Anadolu camilerinin büyük çoğunluğu Karavezir Paşa Camii gibi tek bir kubbeyle örtülmüş kübik yapılardır.

Batı özentisindeki yeni akımlar Anadolu camilerine plan tipi ve kuruluş biçimi bakımından bir yenilik getirmemiştir. Bu alanda Anadolu camileri plan ve kuruluş esası değişmeden yapılarda bazı yan çeşitlemeler, kütlenin görünüşünde çoğu İstanbul örneklerini hatırlatan yükseliş etkisi, Batılı yuvarlak ve dekoratif kemer formlarının benimsenişi, büyük kubbenin çevresindeki zarif köşe kulecikleri gibi yapıların dış görünüşünde fazla etkili olmayan yenilikler gösterirler.

İşte Anadolu'da Barok dönemin temsilcilerinden biri olan Karavezir Paşa Camii de bu dönemde yapılan başkent yapıları gibi plan ve kuruluş biçimi ile geleneksel çizgilere bağlı kalmıştır. Bu dönemde daha önce incelediğimiz Beylerbeyi Camii tek kubbeli yapısı ile Karavezir Paşa Camiini hatırlatıyorsa da gelişkin özellikleri ile daha anıtsaldır. Her iki yapıda da hissedilen ortak özellik, tek kubbeli cami plan tipinin

gelenekselliğini korurken dış görüntülerinde yeni dönemin izlerini yansıtmıştır.

Karavezir Paşa Camii'nin beden duvarlarının kornişler ve duvar payeleriyle bölümlenmesi ve aralarında pencere katlarına yer verilmesi, özellikle köşe payelerinin incelenerek masif köşe kulelerine dönüşmesi, dışarıdan izlenebilen Barok etkilerdir (Resim 61).

Caminin ön cephesi, hafif yanlara taşmış fazla simetrik olmayan üç kubbe ve derinlemesine bir aynalı tonozla örtülüdür. Burada kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Son cemaat yerinin bu görüntüsü Barok dönem camilerinde görülmeyen bir form gösterir (Resim 71-73).

Caminin mihrap önü bölümü dışa taşırılmış ve üzeri aynalı tonoz ile örtülmüştür. Mihrap önü bölümünün dört köşe çıkıntılı bu yapısı, caminin dış görüntü ve kütle biçimlenişinde önemli bir yer tutar. Aynı zamanda bu kısım cami beden duvarlarından daha aşağıda tutulduğu için mekan-kütle ilişkisi zayıflamakla birlikte, kubbenin yapıya olan hakimiyetini artırmıştır (Resim 69).

Karavezir Camii, aynı dönemde yapılmış yine bir taşra yapısı olan Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii birinci kısmına tek kubbeli yapısı ile benzer. Her iki yapıda da geleneksel plan şeması korunmuştur. Batılılaşma etkilerinin Anadolu'da başkent kadar çabuk benimsenmediği göz önüne alınırsa, Karavezir Paşa Camii'nin geleneksel çizgileri yansıtmaya doğal karşılanmalıdır.

Karavezir Paşa Camii, İstanbul (Davut Paşa'da) Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne (1734) ileri taşkın mihrap önü bölümü ve Barok özelliklerin yavaş yavaş belirginleşmeye başladığı bir yapı olması bakımından benzerdir ¹⁰³.

Cami, kare planlı tek kubbeli bir plan gösterir (Resim 77). Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734) ise tek kubbeli altı istinatlı bir düzenlemeye sahiptir. Ortadaki merkezî kubbe altı ayağa oturan dört kemer üstündedir. Merkezî kubbenin köşelerine dört çeyrek kubbe yerleştirilerek bu kubbeler dışa yansıtılmıştır (Resim 315). Gülşehir Karavezir Paşa Camii'nde ise beden duvarları üzerine oturan kubbe içten pandantiflere, dıştan yüksek bir kasnağa oturmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde kubbeyi destekleyen payeler, Karavezir Paşa Camii'nde takviye kulesi şekline dönüşmüştür. Karavezir Paşa Camii'nde ağır köşe payelerinin kademeli olarak sonuçlanması ve üzerinde zarif köşe kulelerine yer verilmesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde de görülmektedir. Barok dönemin bir özelliği olan bu kulecikler Karavezir Paşa Camii'nde üst örtüye masif bir görüntü vermektedir. Bu kulelerin bir benzeri de Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii'ne 1794 yılında eklenen kısımda görülmektedir (Resim 125).

Gülşehir Karavezir Paşa Camiinde üç katlı pencere sırası, beden duvarlarını hareketlendirmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa Camiinin cepheleri de benzer bir pencere düzeni ile dışa açılır.

XVIII. yüzyılda mihrabın dışa taşkın bir hücre şeklinde ele alındığı örnekler hızla artmıştır.

Mihrabın başlı başına bir eleman olarak düşünülmesi, Sinan'ın eserlerinden beri başkent camilerinde de sık rastlanan bir özelliktir. Orada genellikle yarım kubbeyle örtülen bu kısımlar gittikçe yaygınlaşmış, giderek Nur-u Osmaniye Camiinde yuvarlak bir biçim kazanmıştır. Anadolu'daki örnekler ise tonoz örtüleri dolayısıyla içte de dıştaki kadar kübik ve katı bir etki bırakırlar ¹⁰⁴.

Karavezir Paşa Camii mihrabı, dışa taşkın yapısıyla bu dönem yapılarından Kütahya'da Hisar Camii ile Uşak'ta Çakaloz Camii ile benzeşir ¹⁰⁵. Ayrıca Nur-u Osmaniye (1748-55), Lâleli (1759-63), Karavezir Paşa Camii gibi I. Abdülhamid yapısı olan Beylerbeyi Camiinde de (1778) karşımıza çıkmaktadır.

Mihrap önünün dışa taşırılması erken örneklerde de görülür. I. Beyazıd'ın Amasya'da mimar Hayrettin'e yaptırdığı 1486 tarihli Beyazıd Camiinde de aynı uygulama vardır ¹⁰⁶.

Karavezir Camii, Barok üslupta yapılan Uşak Çakaloz Camii ile kare planlı mihrap öntü bölümünün dışa taşkın yapısı ve kuzey tarafında üç kubbeli son cemaat yeri ile benzerlik gösterir ¹⁰⁷. Karavezir Camii, son cemaat yerinin kemerlerinde görülen iki renkli taş işçiliği ile Amasya Beyazıd Camiine (1486) benzer.

Gülşehir Karavezir Camiinin en yakın benzeri kare planlı sekiz gömme paye üzerine tek kubbeli beş gözlü son cemaat yeri ile Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camiidir (1727) (Karş. P-27).

Damat İbrahim Paşa Camii de Karavezir Paşa Camiinde olduğu gibi mihrap öntü dışa taşkın ve üzeri tonoz ile örtülüdür. Karavezir Paşa Camiinde kubbe ağırlığının köşe kulelerine ve duvar payelerine aktarıldığı görülür. Aynı durum Damat İbrahim Paşa Camiinde de bulunur. Karavezir Paşa Camiinin kubbesini çeviren kare tabanlı köşe kuleleri Damat İbrahim Paşa'da sekizgen köşe kulelerine dönüşmüştür. Nevşehir'deki İbrahim Paşa Camiinin yan duvarlarında, sütun arkasındaki dikdörtgen payanda, Gülşehir'de köşe kulelerine aktarılmıştır. Gülşehir'de caminin kubbesine geçiş, pantiplerle sağlanırken, Nevşehir'de tromplarla geçilmiştir. Her iki cami avlusuna üç giriş kapısı bulunmaktadır.

Plan ve mimarî açıdan birbirlerini hatırlatan bu iki yapı, yukarıda belirtmeye çalıştığımız bazı farklılıkları gösterirler. Her ikisinin de Anadolu'da yakın yerlerde inşa edilmeleri bölgesel özelliklerin ağır basmasına neden olmaktadır.

Gülşehir Karavezir Camii de diğer bu dönem Barok camilerinden olduğu gibi plan ve mimarî açıdan Batı özentisindeki akımların etkisinde kalmamış ve bir yenilik getirmemiştir. Buna karşılık iç süslemede görülen Batı etkisi yine bu dönem camileriyle paralellik gösteren bir özelliktir.

Caminin içerisi, kalem işi ve mermer taklidi yağlı boya ile Barok tarzda süslenmiştir.

Karavezir Camiinin en göz alıcı yanı, camiye bir eyvan gibi açılan mihrap önü bölümüdür. Bu bölümü camiye bağlayan sivri kemer, yağlı boya ile mermer hissi uyandıran bir süslemeye sahiptir. Dikdörtgen panolar şeklindeki bu süslemeler, hareketli bir görünüm içindedir (Resim 88-85). Bu kemerin altında mihrap duvarının iki yanında sarmaşık güllerin dolandığı ışık-gölge plastisitesi yaratan iki sütun yer alır. Bu sütunlar mermer taklidi boyama olup, Barok dönemde zevk değişimine uğrayan süsleme sanatımızda bir yeniliğin habercisidir (Resim 86-87). 1779-1794 tarihli Yozgat Çapanoğlu Camii sonradan yapılan ikinci bölümünde çifte sütunların bulunduğu üçlü giriş ile birinci kısma açılan orta kapının iki yanında kemer altlarında Gülşehir Karavezir Camiini hatırlatan sütunlar görülmektedir. Bu yağlı boya sütunlar, Karavezir Camiine göre daha hacimli olup, üzerinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir (Resim 110). Karavezir Camiinde bulunan sütunların üzerindeki sarmaşık güller, fantastik bir hava vermektedir. Süsleme sanatımıza Batılılaşma dönem ile birlikte görülen mermer taklidi yağlı boya süslemeler, camide ayrıca kubbeyi taşıyan kemerler ve üç sıralı pencerelerin çerçevelerinde de bulunur. Aynı uygulamayı Çapanoğlu Ulu Camii (1779) ve Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camiinde (1796) kemer ve pencere çerçevelerinde görmek mümkündür.

Mermer taklidi yağlı boya süslemeler bakımından zengin bir örnek olan Çapanoğlu Ulu Camiinde bu konu tekrar ele alınıp üzerinde durulacaktır.

Gülşehir Karavezir Paşa Camii süslemesine zenginlik katan bir başka unsur da kalem işleridir. Kubbede, kubbe kasnağında, mihrap önü bölümünü örten aynalı tonoz örtüde, mihrap çerçevesinde dönemin zevk anlayışını yansıtan Barok motifler, kalem işi ile zengin kompozisyonlar oluşturur. Stilize çiçek ve yaprak motifleri, kıvrık dallar ve ince motifler, Barok karakterlidir (Resim 80-89). Özellikle mihrap çıkıntısında bulunan dikdörtgen çerçeveli pencerelerin üzerinde ortada Barok bir çerçeve yer alır. Bu çerçevenin içerisi tablo gibi işlenmiş çiçek motifleri iki yanda hançer yaprakları arasından çıkan üçlü lâle motifleri ile süslenmiştir (Resim 90). Aynı uygulamaya

Çapanoğlu Ulu Camiinin 1794 tarihli ikinci kısmındaki kemer yüzlerinde, tablo panolar şeklinde yer verilmiştir (Resim 149).

Bu dönem camilerinde dekorasyon amaçlı yazı kuşakları sevilerek uygulanmıştır. Karavezir Paşa Camiinde de yapıyı üç yandan kuşatan geniş kitabe kuşağı (Resim 88), Yozgat Çapanoğlu Camii birinci kısmını (1779) dolanan girift kuşağı hatırlatmaktadır (Resim 144). Karavezir Camiinin süslemeleri ile dikkat çeken mihrap önü bölümünde zengin mermer işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olan mihrap, yuvarlak kemerli bir niş şeklindedir. Mihrap nişi C kıvrımları ve istiridyeye kabuğu motifleriyle süslenmiştir. Kavsara, iç bükey ve dış bükey profilleriyle istiridyeye benzer bir form gösterir (Resim 84). Barok üslubun yaygın süsleme unsuru olan "S" ve "C" kıvrımları istiridyeyi yatırlatan motifler burada da dönemin anlayışına hitap etmektedir. 1798 tarihli İstanbul Eyüp Camii mihrap nişi, istiridyeye şeklinde düzenlenmiş yapısı ile Karavezir Camiini hatırlatır. Mihrap nişinin alt kısmı ince sütuncelerle ayrılmış renkli mermer levhalarla kaplanmıştır. Mihrapta çok renkli mermer kullanılması ve mermerin boyanması yoluyla elde edilen süslemeler, 1779 tarihli Yozgat Çapanoğlu Camii mihrabında da görülmektedir. Çapanoğlu Camii mihrabı, mimarî ve bezeme açısından bu mihraptan daha gösterişlidir. Çapanoğlu Camii mihrap süslemeleri Barok ve Rokoko etkilidir. Mimarî açıdan da Ampir özellikler yansıtan bu mihrap, Eklektik yapısı ile Karavezir Camii mihrabından daha anıtsaldır (Resim 153). Buna rağmen her iki yapının da taşra üslubu içerisinde ele alınmaları ve çok renkli mermerin getirdiği hareketlilik, ortak noktalarıdır. Bu dönem mihraplarının yüzeylerini çeşitli şekillerde hareketlendiren mermer kaplamalar Baroğun özüne uymaktadır. Bazen Üsküdar Ayazma, Gülşehir Karavezir, Yozgat Çapanoğlu Camiilerinde olduğu gibi çok renkli mermer kullanılmakta ya da İstanbul Beylerbeyi ve Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camiinde olduğu gibi düz mermer altın yıldızlı profillerle belirlenmektedir. İşte Karavezir Camii mihrabı, çok renkli mermerlerin Barok kıvrımlarla şekillendiği dönemin en güzel örneklerinden biridir.

Mermerden yapılan minber de sade yapısıyla dikkat çekmektedir. Minberin sade yapısı, sınırlarını belirleyen yıldız ile süslenmiştir. Bu dönem yapı elemanlarında sıkça karşılaştığımız bu durum, mihrapla da uyum içerisinde. Minber yan aynalıklarında ortada mermere kakılmış yeşilimsi bir taş, sade yüzeyleri hareketlendirir (Resim 91). Barok dönemde yaygın olarak görülen bu süsleme unsuru 1779 tarihli Çapanoğlu Camii minberi yan korkuluklarında da oval şekilde ve daha küçük ölçülerde ele alınmıştır. Sade fakat kuvvetli çizgileri ile geleneksel süslemesi ile Barok çizgiler yansıtan minber, caminin dikkat çeken yanlarından biridir.

Vaiz kürsüsü de somaki mermerden yapılmış olup Batılılaşma dönemi özellikleri

gösterir. Klasik dönem vaiz kürsülerinden farklı olarak bir paye üzerinde yükselen gövde ve üzerindeki Barok tarzda işlenmiş süslemeleri, dönemin zevk anlayışını yansıtır (Resim 93). Kürsü genel yapısı ile mihrap, minber ve giriş kapısında olduğu gibi Ampir kuruluştaki olup, süslemesi ile de paralellik içerisindedir.

Yozgat Çapanoğlu Camii (1777-1794), ayrı tarihlerde fakat aynı üslupta inşa edilmiş iki yapının kaynaştırılması ile oluşmuş anıtsal bir yapıdır. Şehrin her yerinden görülebilecek şekilde merkezde yer alan Çapanoğlu Camii, Çapanoğlu Mustafa Bey'in 1777-79 yılında yaptırdığı birinci kısmı, merkezî plan anlayışı ile ele alınmış büyük tek kubbeli bir plan şeması gösterir. Birinci kısım içte erken dönemde İznik Yeşil Camiinde (1378-92) ¹⁰⁸, Batılılaşma döneminde Üsküdar Ayazma Camiinde (1757-60) görüldüğü gibi caminin kuzey yönünde iki, dikdörtgene yakın kare ayaklar üzerine oturan kuzeyde ve yanlarda duvardan hafif çıkıntılı desteklerle taşınan, üstte kadınlar mahfiline yer verilen bir ön alanla genişletilmiştir (Plan 12). Bu mekanın önünde ortada geniş yanlarda birer küçük kapı ile iç mekana bağlı, ortası aynalı tonoz yanları kubbelerle örtülü bir son cemaat yeri bulunur. Bu plana 1794 yılında Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından eklenen ikinci kısım, ilk bölümün merkezî plan anlayışına uygun düzenlenmiştir ¹⁰⁹.

Kuzey cephede orta kapı önünde bulunan dış revakla ulaşılan bu ek kısım, ortada dikine aynalı tonoz, yanlarda iki kubbe ile örtülü enine dikdörtgen şeklinde bir alana oturur (Resim 123).

İlk caminin son cemaat yerini aynalı tonoz örtülü orta gözü ile sonradan eklenen bölümün orta kısmını taşıyan kemerler aynı eksen üzerindedir. Fakat caminin enine dikdörtgen mekânı, ilk caminin cephesini doğu-batı doğrultusunda açmıştır (Resim 125).

Çapanoğlu Camii ilk yapıldığı tarihlerdeki haliyle plan bakımından ilk devir Osmanlı camilerinden tek kubbeli kübik cami plan tiplerini hatırlatır. 1794'de tamamlanan ek kısım ile genişletilmiş ve ön mekanların zengin biçimlemesi ile Çapanoğlu Camii bu tipin değişik bir varyasyonu olmuştur.

İlk caminin kuzey yönündeki genişletme, İznik Yeşil Camiini hatırlatır (Karş. P 28). İznik Yeşil Camii gibi burada da dikdörtgen iç mekanın kuzey yönü, iki büyük destekle ele alınmış, ana mekan tek bir kubbe ile örtülmüştür. Üç geniş kemerle kibledeki ana mekana bağlanan bu bölüm, İznik Yeşil Camiinde yanlarda aynalı tonoz, ortada dilimlerle yivlenmiş kubbe ile örtülü iken, Çapanoğlu Camiinde yanlarda kubbe, ortada aynalı tonoz kullanılmıştır (Resim 125).

İki yapı arasındaki bir başka fark da ardarda dizilen üç gözlü mekana yaklaşımdaki anlayıştır. İznik Yeşil Camiinde dıştaki üç gözlü son cemaat yeri içtekenden büyüktür. Çapanoğlu Camiinde de bu bölümler yaklaşık olarak aynı büyüklükte ele alınmıştır.

Çapanoğlu Camiinin önünde yer alan bu genişletme, İzmir Kemeraltı Camii (1671) ¹¹⁰ (Karş. P 29) ve Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camiilerinde ¹¹¹ (Karş. P 30) de uygulanmıştır. Bu camilerde kübik ana yapının önünde ekleme gibi görünen iki katlı kuruluşlar, bu tipin taşradaki anıtsal örneklerindedir.

Taşra yapılarında daha yaygın olan şekil, kübik bir hacim önünde duvarla ayrılmış bir son cemaat yeri ve içerde ana kuruluşta rol oynayan ek bir balkon görünümündeki mahfilden oluşan şemadır ¹¹².

Osmanlı mimarisinde İznik Yeşil Camii ve Çapanoğlu Camii gibi harimi bu şekilde genişletilmiş yapılar belli aralıklarla tekrar edilmiştir. Edirne Şah Melek Camii (1429) ¹¹³ farklı bir düzenlemeye sahiptir. Şah Melek Paşa Camiinde genişletilmiş alan aynı zamanda son cemaat yeridir.

1595 yıllarına tarihlenen Göl Marmara Halime Hatun Camiinde asıl ibadet mekanının önüne doğru genişletilmiş mekan, beşik tonoz örtülüdür ¹¹⁴. Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii aynı yekilde genişletilmiş bir ön mekana sahiptir (Karş. P 31).

Batılılaşma döneminde de aynı gelenek İstanbul yapılarında başarı ile uygulanmıştır. Bu dönemin gösterişli örneklerinden biri olan Ayazma Camii (1757-60) plan bakımından Çapanoğlu Camiinin ilk kısmına benzer özellikler gösterir. Asıl ibadet alanını örten kubbeli mekanın kuzey yönünde bulunan genişletme mekanının üzeri ortada Çapanoğlu Camiinde olduğu gibi aynalı tonoz, yanlarda iki oval kubbe ile örtülmüştür (Karş. P 32).

1759-63 tarihlerinde tamamlanan Lâleli Camiinde aynı şekilde caminin önünde üzeri mahfil olarak değerlendirilmiş bir ön mekan bulunmaktadır ¹¹⁵. (Karş. P 33).

Çapanoğlu Camiinde görülen ön mekan genişletmesi, kuruluş bakımından Ayazma ve Lâleli Camiilerine diğer camilerden daha çok benzemektedir.

Bu dönemde İstanbul'da yapılmış Nur-u Osmaniye (1748-55), Ayazma (1757-60), Lâleli (1759-63) ve Beylerbeyi Camii (1778) başta olmak üzere erken dönem ve klasik dönem Osmanlı camilerinde görülen tek kubbeli anlayışta Çapanoğlu Camiine benzer şekilde düzenlenmiştir. XVIII. yüzyılda İstanbul'da yapılan bu gösterişli örnekler, plan açısından Batılılaşma dönemi özelliklerini ayrıntılarda gösterirken, taşrada yapılmış Çapanoğlu Camii, plan bakımından Klasik Osmanlı üslubu

içerisinde Sinan'ın koyduğu prensipleri devam ettirir.

XVIII. yüzyılda Çapanoğlu Camii ile yakın tarihlerde yaptırılan Nur-u Osmaniye, Ayazma, Lâleli ve Beylerbeyi Camii geleneksel şemayı devam ettirirken, kuruluş özelliklerinde Batılı motifler yaygın şekilde görülür. Oysa Yozgat Çapanoğlu Camii bu Batılı etkilerden mimari yönde kendisini korumasını bilmiş ve geleneksel özelliklere daha bağlı kalmıştır.

Çapanoğlu Camiinde ilk bakışta kuzeydeki üçlü bölümde ters T şeması görülür ¹¹⁶. Ters T planlı camilerde ibadet için ayrılmış ana mekanın dışında farklı işlevler için düşünülmüş yan mekanlar bulunur. Bu yan mekanlar, çok amaçlı olup içerisinde ocak nişi, raf gibi öğelere yer verilmesi kullanış amacını açıklamaktadır. Yozgat Çapanoğlu Camiinde ise ters T planına benzetilen bu ön bölümde alışlagelmiş yan mekanlarda bulunan ocak nişi, raf gibi öğelere yer verilmemiş, farklı bir konumda ele alınmıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında "Fütüvvet Camileri" olarak adlandırılan yapılar, ibadet mekanı, Saray Divanı, Şeyhü'l-İslamlık makamı ve halkın ibadetine, ziyaretine açık birer danışma meclisi olarak kullanılmıştır ¹¹⁷. Bu yapılar yan mekanların kullanış amaçları açısından "Ali Zaviyeleri" ve "Tarikat Zaviyeleri"nden ayrılırlar. Fütüvvet camilerinin zaviyeli camilerde olduğu gibi ikamet etmek, konaklamak veya dini eğitim görmek için yapılmadıkları bilinmektedir. Fütüvvet camilerinde yan mekanlar günün belli saatlerinde açık olan, halka hizmet veren resmî yerlerdir. Çapanoğlu Camiinin ikinci katı, ibadet için gelen halkın, zaman zaman toplandığı, çeşitli sorunların tartışıldığı bir mekandır. Çapanoğulları o dönemde Anadolu'da Sarayla yakın ilişkileri olan kuvvetli bir Ayanlıktır. İlk camiye yaptıran Mustafa Bey ve ek bir kısım camiye genişleten Süleyman Bey, çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuş etkili kişilerdir. Şehrin ortasında yaptırılan cami, Anadolu'nun en güçlü ayanı olan Çapanoğullarının, caminin ikinci katında halkın sorunlarını dinlediği, fikirlerini aldığı bir toplantı mekanı olarak kullanıldığını akla getirmektedir. Bu durum, Çapanoğlu Camiinin yalnızca artan nüfusun ihtiyacını karşılayamamasından değil, fütüvvet ilkeleri doğrultusunda genişletildiği sonucunu da ortaya çıkarır. 1442 tarihli Edirne Mezit Bey Camii ¹¹⁸ çerçeve kuruluşu ile, Çapanoğlu Camiinin plan şemasını hatırlatan diğer bir Fütüvvet Camiidir (Karş. P 34).

Yozgat Çapanoğlu Camii, Batılılaşma döneminin bir eseri olmasına rağmen, başkentteki öncülerinden daha mütevazı bir görünüm içindedir. Camiye dışarıdan bakıldığında geleneksel çizgilerini koruduğunu, fakat ayrıntılarda ve iç süslemede Batılı motifleri kuvvetle yansıttığı görülmektedir. Caminin dıştan Barok üslubu

yansıtan kısmı, kubbeyi taşıyan kasnağın iki kademeli olarak, belirgin şekilde yükseltilmiş olması ve ikinci kasnaktaki S kıvrımlı desteklerdir ¹¹⁹ (Resim 129).

Caminin Süleyman Bey tarafından yaptırılan ikinci kısmı, ilk yapıyı gölgeleyecek şekilde yüksek tutulan beden duvarlarına sahiptir (Resim 123). İlk camide orta kubbenin mekan hakimiyetini kuvvetlendiren eksedralar, çevreledikleri kasnakla birlikte, dışa başarılı bir kademelenme ile birlikte yansıtılmıştır. Buna karşılık ikinci caminin kübik duvarları üzerine kasnaksız olarak yerleştirilen yan kubbeleri ve ortada alçak tutulan aynalı tonozlu bölüm, birinci camideki başarılı kademelenmeden bir hayli uzak kalmış ve bu görüntüsü ile ilk camiye kısmen de olsa perdelemiştir (Resim 124).

Birinci caminin her iki kasnağının etrafını saran kulecikler, başarılı bir kademelenmeye yardımcı, zarif bir görünüme sahipken, ikinci caminin kulecikleri kasnaksız kubbelerin yanında ağır ve boşlukta kalmış bir görünüm içerisindedir (Resim 129).

Çapanoğlu Camiinde dikkat çeken bir başka unsur da, dış kapı revağıdır. Kuzey cephenin üçte birini kaplayan bu revak (Resim 127), Topkapı Sarayı üçüncü avlusu içinde bulunan III. Ahmed Kütüphanesi (1719) ¹²⁰ önündeki revağı hatırlatır. III. Ahmed Kütüphanesi önündeki revak, kütüphanenin beden duvarları boyunca yükselir. Çapanoğlu Caminin dış revağı ise beden duvarlarının aşağısında kalmıştır. Her ikisi de zeminden yüksek tutulmuş olmakla beraber, III. Ahmed Kütüphanesi revağı, seyir yeri niteliğinde basamaklarla yükseltilmiştir.

Caminin minaresi yapıyla uyum içerisindedir. Minare, bu dönem İstanbul camilerinde olduğu gibi armudî bir pabuçluğa sahiptir. Yine bu dönem özelliği olarak değerlendirilebileceğimiz şerefe altının birbiri üzerine bindirilmiş profilli bileziklerden meydana gelmesi, Çapanoğlu Minaresi (Resim 118) gibi Beylerbeyi Camiinde (1778) (Resim 46), Yozgat Cevahir Ali Efendi (1778) (Resim 183) Camiinde de uygulanmıştır. Aynı zamanda Yozgat Başçavuşoğlu Camii (1800-1801) ¹²¹, Yozgat Kayyumzade Camii (1804) ¹²², Yozgat Natıroğlu Mescidi (1888) ¹²³ armudî pabuçluk kısımları ile Çapanoğlu Camiini hatırlatır. Minare, ince, uzun yapısı, armudî pabuçluğu ve başarılı konumuyla Batılılaşma dönemi özelliklerine uygundur (Resim 118).

Tipik bir Orta Anadolu şehri olan Yozgat'ta yöreye özgü küfeki taşına çok rastlanır. Taşın ağırlık kazandığı Orta Anadolu'da yapıların çoğu, yörenin zengin taş yataklarından çıkarılan malzeme ile yapılmıştır. Sarı küfeki taş, Yozgat'ta hemen hemen her yapıda kullanılmıştır. Orta Anadolu'da cami, mescid gibi yapılarda kerpiç malzeme kullanıldığı halde, Yozgat'ta taş yaygınlık kazanmaktadır.

Çapanoğlu Camiinde tamamen kesme taş malzeme kullanılmıştır. Benzer yöresel taş kullanımı Gülşehir Karavezir Camiinde uygulanmıştır. Yozgat yapılarından Natıroğlu Mescidi, Divanlı Köyü Camii ve Osman Paşa Camii - Türbe Kompleksinde Çapanoğlu Camiinde kullanılan sarı kesme taş görülmektedir.

Camide devşirme malzemeye de yer verilmiştir. Caminin dış revak kısmındaki sütun ve sütun başlıkları devşirmedir (Resim 128). Buradaki sütun ve sütun başlıklarını hatırlatan devşirme malzemeye Natıroğlu Mescidinde bugün camekanla kapalı kemerin oturduğu kısımda rastlanmaktadır ¹²⁴.

Yozgat Çapanoğlu Camii plan ve mimarî açıdan geleneksel çizgilerini korurken, süsleme de Batılı özellikler yansıtmaktadır. Yapının içerisinde mermer, mermer taklidi yağlı boya ve kalem işi ile Barok motifler işlenmiştir. Camide ayrıca ahşap süslemeler de görülmektedir.

Caminin mahfil kısmında dört köşe çıkmanın altında yer alan bağdadî kemer levhalarında S motifleri birbirine geçmiş ince, ahşap süslemeler şeklindedir. Camideki bu süsleme Başçavuşoğlu Camiinde de uygulanmıştır.

Yozgat Çapanoğlu Camiini süsleyen kalem işlerinin büyük çoğunluğunu duvar resimleri oluşturur. Batılılaşma döneminde ortaya çıkan bu sanat kolunun nasıl geliştiğine değinmek yerinde olacaktır.

XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl siyasî olaylarından etkilenen Osmanlı Devleti, Batıya açılmıştı. Özellikle Fransa ile olan ilişkilerin artması, bilim ve teknik alanında olduğu kadar, resim alanındaki gelişmeler için de büyük önem taşır. Bu dönemde yabancı ressamın İstanbul'da ve diğer şehirlerde çalışma ortamı buldukları anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde İngiliz, Fransız, İtalyan ve İsveç elçilikleri çerçevelerinde bir çok Batılı sanatçının çalıştığı bilinmektedir. I. Abdülhamid'in portresini yaptığını söyleyen İtalyan Ressamı Ferdinando Tonioli ve Cassas Hilair gibi ressamlar, verdikleri çok sayıdaki eser ile bütün çevrelerde yeni bir sanat görüşünün yerleşmesini sağladılar ¹²⁵.

Bu dönemde bilim, sanat ve kültür alanındaki Batıya dönük atılımlar matbaanın yeniden canlandırılması ve Kâğıthane ve Boğaziçinde kâğıt imalâthaneleri kurulması ile desteklenmiştir. Matbaanın kurulması el yazması kitaplara olan ilgiyi azaltmış, bu da minyatür sanatının giderek etkinliğini yitirmesine neden olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde I. Abdülhamid ve III. Selim zamanında İstanbul'da ve hemen hemen aynı zamanda Anadolu'da Türk mimari süslemesinde minyatürün yerini yepyeni bir güzel sanat kolu olan duvar resimleri almıştır ¹²⁶.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Klasik Osmanlı mimarî anlayışına yabancı olan ve daha ziyade süsleme alanında görülen Barok ve Rokoko üsluplarının dış mimarîden çok iç mimariyi etkilediği bir gerçektir.

Geçmiş yüzyıllarda daha çok bitkisel motiflerden oluşmuş geleneksel kalem işi süslemelerin yerini XVIII. yüzyılda Barok ve Rokoko süslemeler almıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Batı kökenli bu motiflerin arasına manzaralar, sepet ve saksı içinde çiçek ve meyvelerden oluşan natüromortların yerleştirildiği duvar resimleri yapılmıştır ¹²⁷. XVIII. yüzyılın ortalarında Barok anlayışa uygun olarak iç mekandan dışa açılmayı sağlayan duvar resimleri, ya süslü kartuşların, kıvrımlı palmetlerin, akant yapraklarının, korint başlıklı sütuncukların arasında, ya da çok sade dikdörtgen çerçevelerin içerisinde bulunmaktadır. Kısa bir süre içinde manzara resimleri bir duvar süslemesi olarak bütün Anadolu'ya yayılan bir resim türü olmuştur. Bugün İstanbul ve Anadolu'daki çok sayıdaki duvar resminden bu resim dalının nasıl gelişip yayıldığını belirleyebileceğimiz örnekler mevcuttur. En erken örneklerini Topkapı Sarayı Harem Dairesinde bulduğumuz duvar resimleri, I. Abdülhamid döneminde 1779 yılında yaptırılmıştır. Manzara resimlerinden oluşan kompozisyonlar ya tavan eteklerini dolaşan dar şeritlere ya da duvarların üst kısımlarına panolar içinde yerleştirilmiştir. Özellikle iki rengin kullanıldığı dar şerit biçimindeki bu manzara kompozisyonları, sonraki dönemlerde de çok yaygınlaşacaktır ¹²⁴.

III. Selim döneminde (1789-1807) yapılmış olan duvar resimleri, I. Abdülhamid döneminden çok farklı bir özellik göstermez. İçerik açısından resimler birbirine çok benzer. Dönemin yapıları, İstanbul'u süsleyen kasırlar ve bahçeler, bütün bu resimlere konu olmuştur. Yapıların tüm ayrıntıları ile verilmiş biçimi, kompozisyonların genellikle iki yanda ağaçlarla çerçevelenmesi, her iki dönem resimlerinde de göze çarpar. Yalnız III. Selim dönemi resimlerinde doğa daha zenginleşmiştir ¹²⁹.

II. Mahmud dönemi (1808-1839) Topkapı Sarayında yapılmış duvar resimlerinde daha farklı üslup ayrıntılarıyla karşılaşırız. Bu dönemde duvar resimlerinin, perspektifi daha iyi yansıtan mimarî tasvirler olduğu anlaşılıyor.

Topkapı Sarayındaki duvar resimleri üzerlerinde tarih bulunan bazı örneklerin yardımıyla teknik ve üslup açısından tarihlenmektedir. Burada bulunan örnekler, I. Abdülhamid döneminde saraya iç süsleme olarak giren manzara resimlerinin III. Selim döneminde bazı gelişmelerle çoğaldığını ve II. Mahmud döneminde ise daha çeşitli ve güçlü denemeler yapıldığını ortaya koymuştur ¹³⁰.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'un yönetici ve halkın ileri gelenlerinin yaptırdığı köşk, kasır ve bir çok evin duvar resimleriyle süslü olduğu bilinmektedir.

İstanbul'da bildiğimiz en erken tarihli manzara resimleri, Bebek'te Kavafyan Konağının (1750) iki odasında bulunmaktadır. Evin sofaya açılan odasında perde motifi ile çevrelenmiş bir niş içerisinde set havuzlu bir bahçe resmi vardır ¹³¹.

İstanbul'da Emirgan'daki Şerifler Yalısında da bazı erken tarihli resimlere rastlanır.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen bir grup duvar resmi örneği, Sadullah Paşa Yalısında görülmektedir. Manzara resimlerinden oluşan kompozisyonlar, üslup yönünden Topkapı Sarayı Harem Dairesinde I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerine tarihlenen resimlere son derece benzemektedir ¹³².

II. Mahmud döneminde Kavafyan Konağına eklenen kubbeli odada ilk kez duvar resminde insan figürleriyle karşılaşmaktadır ¹³³.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başkentte yapılan resimlerde mimarî tasvirler çok benimsenmiştir. Bu dönemin örneklerinde kompozisyon düzeni, yapıların ve ağaçların biçimlenişi belli kalıpların dışına çıkmaz. Genellikle manzaralarda kıyılarına yerleştirilen kiremit rengi çatılar ve pencereleriyle gölgelerini çizgi şeklinde suya yansıtan beyaz yapılar, bazan gerçeğe pek uymayan konularıyla minyatür gelenekinin devam ettiğini gösterir. Fakat buna rağmen az da olsa bu resimlere Batılı anlamda perspektif girmiştir. Abdülmecid döneminden sonra Dolmabahçe, Beylerbeyi, Yıldız Sarayları gibi yapılarda bütünüyle Avrupaya dönük bir mimari anlayışı gelişmiş ve bir çok yabancı sanatçı saray çevrelerinde görevlendirilmiştir. İşte bundan sonra yapılan duvar resimleri, yağlı boya tekniğinde manzaralar, çiçek, meyve ve çoğu kez av hayvanları resimlerine dönüşecektir ¹³⁴.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir resim türü olarak İstanbul'da gelişen ve yaygınlaşan manzara resimleri, kısa zamanda Anadolu'da da benimsenmiştir. Tarihi en eski örnek, Bursa'da Abdal Mahallesindeki bir evde bulunmaktadır. 1768 tarihli evin duvarlarında I. Abdülhamid dönemi resimlerinde gördüğümüz olgunlukta bir üslubun varlığı şaşırtıcıdır ¹³⁵.

XVIII. yüzyıl sonlarında Anadolu'da gelişen duvar resim sanatının yayılmasında özellikle III. Selim döneminde büyük güç kazanan âyan ve eşrafın büyük payı vardır. Âyanlar buldukları yörelerde başkent düzeyinde bir hayat sürmek istiyor ve başkentteki yeni akımlara ayak uydurmaya çalışıyorlardı. Çanakkale Bayramiç'te Yazıroğullarının yaptıkları duvar resimleri camileri süslerken, Yozgat'ta da bir âyan ailesi olan Çapanoğulları da bu moda uyararak cami ve konak yapılarını duvar resimleri ile zenginleştirmişlerdir.

Çapanoğlu Camii en dıştaki küçük giriş revakında kapının iki yanındaki kemer ay-

nalıklarında kalem işi süslemeler, manzara tasvirleri, buket şeklinde çiçek demetlerinden oluşan kompozisyonlar bulunmaktadır. Bunların içinde en ilgi çekici olanı, mimari öğelerle zenginleştirilmiş olan manzara tasvirleridir (Resim 130-131). Buradaki yapı ve ağaç tasvirleri başarılı bir gözleme sahip resim niteliğindedir. Yalnız tepeler ve üstlerindeki otlar minyatür geleneğini devam ettiren unsurlardır ¹³⁶. Aslında kent görüntümü veya ağaçlı manzarada yapı tasvirleri İslam sanatının daha ilk yıllarında 705-715 tarihli Şam Emeviye Camiinin bezemelerinde görülmeye başlamıştır ¹³⁷. Yozgat'ta dış revağın orta bölümünü örten küçük kubbenin oturduğu pandantifler içerisinde vazo içlerinde buket şeklinde çiçek demetleri işlenmiştir. Bu tür bezeme, XV. yüzyılda bilhassa kalem işi ile yapılan kompozisyonlarda görülür. Özellikle XVIII. yüzyılda sayıları artan vazolu ve vazosuz çiçek demetlerine ¹³⁸ örnek olarak, XVI. yüzyılda İstanbul Takkeci Camiinde çini üzerinde ve daha bir çok XVIII. yüzyıl kitap süslemeciliğinde rastlamak mümkündür ¹³⁹.

Çapanoğlu Camiinde üç bölümlü, iki katlı mahfil tonozundaki manzara resimleri de dikkat çekicidir. Daha önce başkent duvar resimlerini tanıttığımız zincirin Anadolu'daki önemli halkalarından biri olan bu manzara tasvirleri, plastik etki yaratan gölgelemelerle yapılmış Barok kartuşlar içinde yer alırlar.

Doğudaki kartuşta deniz kıyısında iskelede ağaçlar içerisinde bir cami ve denizde iki küçük kayık ve açıkta bir gemi tasviri görülmektedir (Resim 151). Kompozisyonun genel kuruluşu oldukça başarılıdır. Fakat ayrıntıya inildiğinde perspektifteki uyumsuzluklar, Batılı resim kurallarının tam olarak uygulanmadığını gösterir.

Batıdaki kartuşta yine tek kubbeli cami bir tabiat içerisinde resmedilmiştir (Resim 152). Burada doğuda bulunan resme göre gerçeği daha iyi yansıtan bir anlayış söz konusudur ¹⁴⁰.

Anadolu'da yapılan manzara resimlerini iki grupta incelemek mümkündür:

- a) Belli bir yeri tasvir eder resimler,
- b) Hayalî yerleri tasvir eden resimler.

Çapanoğlu Camiinin duvar resimleri de bu gruplamaya uymaktadır. Doğudaki kartuşta deniz kıyısında resmedilen cami Çapanoğlu Camiinin tasviri olup, resme hayalî değerlendirmeler karışmıştır. Yozgat Çapanoğlu Camiinde olduğu gibi Yozgat Başçavuşoğlu Camiinin manzara tasvirleri de belirli bir çevrenin özelliklerini göremediğimiz hayalî manzaralardır.

Yozgat Başçavuşoğlu Camii manzara tasvirleri de Çapanoğlu Camii duvar resimle-

rinde olduğu gibi geleneksel ve Batılı özellikleri yansıtan bir düzenlemeye sahiptir.

Çapanoğlu Camiinin doğu eteğindeki sahil manzarası Anadolu'da bir çok örnekte tekrar edilmiştir. Gemi tasvirli manzaralara XVI. yüzyıl ikinci yarısına verilen süslemeleri ile geç devir özelliği gösteren Muğla Şeyh Camii ¹⁴¹ ve 1853, 1900 yıllarında onarılan Barok süslemeli Muğla Kurşunlu Camiilerinde ¹⁴² rastlanmaktadır. Benzer bir örneği Safranbolu'da XIX. yüzyıl sonlarına tarihlenen Mustafa Kavsa Evinde ¹⁴³ görmek mümkündür.

Caminin batı mahfil tonozundaki cami tasviri Çapanoğlu Camiinin kendisidir. Gerçekçi bir gözleme dayanan bu tasvirde Çapanoğlu Camiinin resmedilmesi, yapıya verilen önemi gösterir. Buradaki cami tasvirini hatırlatan tek cami tasvirlerine Afyon Sandıklı Ulu Camii (1780) ¹⁴⁴ kible duvarında, Denizli-Acıpayam Yazır Köyü Camii (1802) ¹⁴⁵, Tavşanlı Kurşunlu Camii (1813) ¹⁴⁶, Amasya Gümüşlü Camii ¹⁴⁷ (XIX. yüzyıl son çeyreği) ve Beyşehir Çavuşoğlu Camiinde yer verilmiştir.

Osmanlı Sanatında cami tasvirleri saydığımız duvar resimlerinin yanı sıra Ege bölgesinde bir çok mezar taşında da işlenmiştir. Akhisar Ulu Camii haziresinde 1829 tarihli ¹⁴⁸, Menemen Ulu Camii haziresinde 1836 tarihli ¹⁴⁹ mezar taşları ve daha bir çok mezar taşında cami tasvirleri ayrıntısız ve perspektiften uzak yapılmıştır.

Caminin kible tarafındaki mahfil tonozunda çeşitli meyvalardan oluşan bir natürmort yapılmıştır (Resim 148). Geç dönem Barok cami duvar resimlerinde natürmortun en yaygın motif olduğu görülmektedir. Çapanoğlu Camii gibi bir pano içerisinde işlenmiş diğer bir örnek, Yozgat Başçavuşoğlu Camiinde bulunmaktadır (Resim 316). Yozgat Nizamoğlu Konağındaki (1871) iki natürmort tasviri de Yozgat Çapanoğlu Camii natürmortunu hatırlatmaktadır ¹⁵⁰. Soma Hızır Bey, Acıpayam Yazır Köyü Camilerinde, Yozgat Çapanoğlu Camiinden farklı olarak natürmortlar çerçeveli bir zeminde ya boşlukta ya da çeşitli vazolar ve kaplarda çiçekler ve meyvelerden oluşmuştur. Bunlardan yalnız birinde batı duvarındaki mimari tasvirin altında otlar ve çiçekler arasında çeşitli meyvalar işlenmiştir.

Çapanoğlu ve Başçavuşoğulları Camiinin natürmortları, diğer örneklerle beraber Türk Resim Sanatında Asker Ressamlardan daha önce benimsenmiş olduğunu gösteren önemli örneklerdir ¹⁵¹.

XVII. yüzyılda Gazneli Mahmud Yazmasında ilk natürmort örnekleri olarak değerlendirebileceğimiz çiçek ve meyve tabloları dikkat çekmektedir. Lâle Devrinde böyle resimlerle süslü şiir kitapları da çok yaygındır ¹⁵².

Natürmortun en yaygın işlendiği başkent örneklerinden biri, Topkapı Sarayında bu-

lunan III. Ahmet Yemiş Odasıdır (1703-30) ¹⁵³.

Yozgat Çapanoğlu Camii duvar resimlerinin benzerlerini taşra üslubu içinde Aydın Cincin Cihanoğlu Camii (1785), Soma Hızır Bey Camii (1791-92), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Camii (1802), Emre Köyü Eski Camii (1520) ¹⁵⁴, Muğla Şeyh Camii (1830-31), Muğla Kurşunlu Camiilerinde (1853) bulunmaktadır.

1666 tarihli Merzifon Kara Mustafa Paşa Camiinde 1840-1851 yılları arasında onarımlarla yapılan duvar resimleri de Yozgat Çapanoğlu Camiini hatırlatır niteliktedir ¹⁵⁵.

Çapanoğlu Camiinin içerisini süsleyen duvar resimlerinden başka, çeşitli yerlerde kalem işi süslemeler de görülmektedir.

Çapanoğlu Camiinin büyük kubbesi dışında ilk yapısına ait kalem işi süslemeler Barok dönemde yapılmıştır. Fakat ikinci yapının kalem işleri çok daha geç devir özelliği gösterir. XIX. ve XX. yüzyıllarda yapılan onarımlarda özellikle kubbe içlerini süsleyen kalem işleri yenilenmiştir.

Caminin ilk bölümüne ait büyük kubbesinde çoğu kalem işinde olduğu gibi sonradan yenilenmiş Barok üslupla yapılmış yaprak, çiçek ve vazo motifleriyle süslenmiştir. İlk cami duvarlarında doğu ve batıda üç, mihrap yanında birer pencereye yer verilmiştir. Sahte kemerler içerisine alınmış dikdörtgen pencere alınlıklarında Rokoko dönemi süslemelerini hatırlatan goblen desenleri görülmektedir. Akant yaprakları, kıvrık dal ve çiçek motifleri S kıvrımları ile zengin bir pano oluşturur (Resim 143).

Caminin kalem işi ile yapılan kompozisyonlarında birinci camide stilize yaprak, çiçek ve kıvrık dal motiflerinden oluşmuş Barok karakterli süslemeler ince bir zevkin ürünüdür (Resim 145). Bu kalem işlerinde yer yer Baroğu aşan süslemeler hakimdir. Sonradan eklenen ikinci kısım da, birinci kısımdan daha farklı bir görünüşe sahiptir. Geç dönem özelliği gösteren kalem işi panolarda değişik uygulamalara gidilmiştir. Stilize çiçek, yaprak ve kıvrık dal motiflerinin oluşturduğu kompozisyonlar yanında yelpazeyi andıran kubbe içi süslemeleri (Resim 137-139), kemerleri birbirine bağlayan üçgen boşluklarda kıvrık dallar ve çiçekler arasında madalyonlar içerisinde tabloyu hatırlatan panolar, dönemin zevkine hitap etmektedir (Resim 149).

Çapanoğlu Camiinin zengin süslemeleri duvar resimleri ve kalem işleri ile sınırlı değildir. Bu dönem yapılarında yaygın olan mermer taklidi boyama, camide geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Birinci bölümde duvarlar sütun şeklinde boyanmış ve duvara derinlik ka-

zandırılmıştır. Üst örtüde kubbeyi taşıyan kemerler yine mermer taklidi boyalıdır (Resim 144). Sonradan eklenen ikinci kısım duvarları dalga motiflerini hatırlatan geç dönem özelliği gösteren bir anlayışta mermer taklidi boyala yoluyla süslenmiştir. Küçük kubbeleri taşıyan kemerler renkli boyalarla dalgalı kemer hissi uyandırır (Resim 133). İkinci kısımda çifte sütunlarla taşınan bölümde son cemaat yerine ve asıl camiye geçişi sağlayan kapıların yanında kemerlerin oturduğu sütunlar mermer taklidi yağlı boya ile yapılmıştır. Sütun hissi uyandıran bu süslemeler, duvara derinlik kazandırmaktadır (Resim 110). Bu sütunların bir benzeri, Gülşehir Karavezir Camiinde mihrabın iki yanındaki duvarlarda yer almaktadır. Karavezir Camii sütunlarının üzeri çiçek ve yapraklardan oluşan bir sarmaşıkla hareketlendirilmiştir (Resim 86). Ayrıca bu camide kemerlerde görülen mermer taklidi boyamalar Gülşehir Karavezir Paşa Camiini hatırlatmaktadır.

Araştırma konusuna giren dönem içerisinde Çapanoğlu Camii mermer taklidi boyama ile yapılmış süslemeleri ile zengin bir örnektir. Bu süslemeler ayrıca yine taşrada Gülşehir Karavezir Camii, Yozgat Başçavuşoğlu Camii, Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii ve Safranbolu İzzet Mehmed Efendi Camiilerinde de görülmektedir. Batılılaşma döneminde özellikle iç süslemede hissedilen zevk değişim, geleneksel süsleme biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. İşte bu dönemde iç mimarî süsleyici unsurlarından biri de mermer hissi uyandıracak şekilde yüzeylerin boyanmasıdır. Bu yolla monoton cepheler hareketlenmekte ve derinlik sağlanmaktadır. Yağlı boya süslemelerde Batıdan alınan motifler esastır. Yozgat Çapanoğlu Camiinde olduğu gibi dalgalı hatlar, başlıklı sütunlar, duvarı ileriye doğru atan paye görünüşleri iki renkli kemer yapıları süsleme sanatımızda Batılılaşma dönemi ile birlikte görülür. Bu dönemden önce yüzeyler çini, mermer ya da renkli taşlarla yerden belirli bir yüksekliğe kadar süslenmekte ve üst kısım kalem işleriyle tamamlanmaktadır. Genel hatları ile çizdiğimiz bu süsleme anlayışı, bu dönemde çini ya da mermer yerine boyama yoluyla yapılmıştır. Özellikle renkli mermer ve renkli taşlarla yapılan süslemeler mermer hissi uyandıran yağlı boya süslemeleri hatırlatmaktadır.

Çapanoğlu Camiinde diğer bir süsleyici unsur da yazıdır. Birinci ve ikinci kısımdaki yazı panoları dekoratif olarak camiyi süslemektedir. Bu dönem camilerinin bir çoğunda yazının süsleyici unsur olarak yerini koruduğu görülmektedir. İlk camiyi geniş bir kuşak halinde üç yandan dolaşan girift kitabe kuşağı, caminin en fazla dikkat çeken yazılı kompozisyonlardan biridir (Resim 144).

Çapanoğlu Camii iç süslemesinde mermer de önemli bir rol oynar. Caminin ilk bölümüne açılan orta kapı mihrap ve minberde mermer çok amaçlı kullanılmıştır.

İlk camiye açılan orta kapı, renkli mermerden yapılmış abidevî bir görünüm içindedir. Kapı bir alt kaide üzerinde iki yanda sütunlarla belirlenir. Üzerinde ise hareketli taç kısmı bulunur. Kapının yatay hatlarla dengelenmesi, kaide kısmında sınırları belirlenmiş çerçeveliklere yer verilmesi ve genel kuruluşu ile Ampir dönem özellikleri görülür. Bunun yanı sıra iç içe geçen silmelerde, sütun başlıklarındaki kıvrımlarda ve taç kısmında Barok izler yansıtılmıştır (Resim 110). Kapı süslemeleri yönünden Barok ve Rokoko üslubunun taşradaki en zengin örneklerinden biridir. Kapının iki yanında, üzeri "S" ve "C" kıvrımlarıyla sonuçlanan nişler bulunur. Kapı kemerinin üzerindeki deniz kabuğu motifleri, abartılmış bitkisel süslemeler ve çok iri kabartma şekiller, Rokoko tarzında işlenmiştir. Kemerin üzerinde ortada bir istiridye ve stilize hançer yapılarıyla kuşatılmış oval bir taç bulunur. Üst kısım "S" ve "C" kıvrımları, kat kat silmeler ve taç formu ile Rokoko üslubunu yansıtır (Resim 110).

Kapıda Barok şekillerin oynak süslemelere ve renkli yüzeylere dönüşmesi, kapıya hareketli bir görünüm vermektedir.

Kapı mimarî ve süsleme açısından Barok, Rokoko ve Ampir özellikleri gösteren Eklektik durumuyla geç dönem başkent yapılarını aratmayacak şekilde ele alınmıştır.

Camide mermer olarak dikkat çeken bir başka unsur da mihraptır. Bir alt kaide üzerinde iki yanda sütunlarla sınırlanan mihrap, sütunların bir kaide üzerine oturtulması, sütunların klasik dönem sadeliği ve iki yanda yer alması, dikey hatların yatay hatlarla dengelenmesi ve Barok dönemdeki hareketliliğin yerini düz yüzeylere bırakması bakımından Ampir dönem özelliklerini yansıtır. Mimari kuruluşu ile Ampir üslubu yansıtmalarına rağmen, mihrap süslemelerinde Barok ve Rokoko etkiler hakimdir. Niş kısmı renkli mermer levhalarla kaplanmış ve bu renkli levhalar yukarıda Klasik dönemi hatırlatır şekilde yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Kemerlerin üzerinde kavsarayı oluşturan yatay hatlar, yine Ampir dönemi yansıtır. Mihrap nişi yuvarlak kemerli olup, içerisinde yüzeyden fırlamış "S" ve "C" kıvrımları fistolar ağır Rokoko süslemeler dikkat çeker. Yuvarlak kemerin çerçeve süslemesi yumurta frizi şeklinde olup Ampir dönem yapılarını hatırlatır. Yukarıda mimarî bir cepheyi andıran taç formu ile mihrap, Rokoko üslubunun etkilerini yansıtır (Resim 153).

Mihrap görünüşü ile bu dönemde Anadolu'da yapılan diğer yapılarda da hissedilen bir karmaşayı yansıtmaktadır. Barok, Rokoko ve Ampir özelliklerin bir arada görüldüğü mihrap, Eklektisizmin Anadolu'daki en iyi temsilcilerinden biridir.

Minber de renkli mermerlerden yapılmış hareketli yapısı ile mihrabı tamamlamaktadır. Altta düz bir kaideye oturan minber yan aynalıkları mihrap nişi gibi ince sütunlarla bölümlenmiş yapısı ile Ampir özellikler taşır. Dikey hatların yatay

çizgilerle dengelenmesi, girişin iki yanındaki taşıyıcı düz payeler, Ampir dönemin etkilerini yansıtan unsurlardır. Girişin üzerinde yer alan mimarî yapı "S" ve "C" kıvrımlarıyla hareketlendirilmiş bir taç şeklinde olup, Rokoko üslubunu yansıtmaktadır. Minberin köşk kısmı, genel çizgileri ile Ampir özellik göstermekle birlikte, dört sütun üzerinde yükselmekte ve üst üste bindirilmiş yatay hatlarla sonuçlanmaktadır (Resim 154).

Çok renkli mermerin getirdiği hareketlilik, yer yer beyaz yüzeylerin boyanması ile daha da artırılmıştır. Cami orta kapısı ve mihrapta değindiğimiz Eklektik özellikler minberde de söz konusudur.

Batılılaşma döneminde Anadolu'da da İstanbul yapılarını hatırlatan Eklektisizm yaşanmaktadır. Barok, Rokoko ve Ampir üslubunda gerçekleştirilen yapılar geleneksel motiflerden uzak yeni bir anlayışta ele alınmıştır.

Araştırmamız konusuna giren külliye dışındaki ele alınan tek camiler, plan bakımından iki ana grupta incelenir:

Dikdörtgen planlı, düz tavanlı özellik gösteren birinci grubu, Yozgat Cevahir Ali Efendi, İstanbul Emirgan, Isparta Kavaklı (Peygamber), Balıkesir Yeşilli ve Yozgat Türkmensarılar Köyü Camileri oluşturur. Kare planlı tek kubbeli özellik gösteren ikinci grup ise Safranbolu Kazdağlıoğlu, İstanbul Kalyoncular, Erzurum Cennetzade ve İstanbul Şebsefa Kadın Camiilerinden meydana gelir.

Türk mimarisinde ahşap tavanlı camilerin bilinen en eski örnekleri Karahanlı ve Gazneli Sanatında görülür. Gazne'de Sultan Mahmud'un yaptırdığı Ârus'ül-Felek Camii; çatısı ahşap direklerle taşınan, içerisi zengin süslemeli bir yapı olarak bilinmektedir ¹⁵⁶.

Anadolu'da ahşap cami örnekleri, XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başında ortaya çıkar. Afyon Ulu Camii (1272), Sivrihisar Ulu Camii (1275), Ankara Arslanhane Camii (1289-90) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camiileri (1297) bu tipin örneklerindedir ¹⁵⁷. Anadolu'da özellikle Ankara bölgesinde zengin örnekleri bulunan ahşap destekli camiler Selçuklu gelenekselliğini Osmanlı döneminde de devam ettirirler. Ankara Mukaddem (XVII-XVIII. yüzyıl), Ayaş Şeyh Muhiddin (XVII-XVIII. yüzyıl), Ankara Ramazan Şemseddin (XVII-XVIII. yüzyıl), Ağaç Ayak Camii (1705), Leblebici Camii (1713) ve Celal Kaddani Camiileri (1765) bu tipin geç dönemde ele alınmış diğer örnekleridir ¹⁵⁸.

XVIII. yüzyılın sonlarında I. Abdülhamid dönemi eserlerinde de aynı geleneksellik farklı coğrafi bölgelere rağmen devam ettirilir. Batılılaşma döneminin etkileri bu

plan tipinin uygulanmasında özellikle Anadolu yapıları için fazla etkili olamamıştır. Bölgesel özelliklerin ağır bastığı bu tip camilerde ayrıntılarda yeni dönemin izleri görülmektedir.

Esas olarak dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanlı şemanın uygulandığı bazı yapılar, bölgesel farklılıklara rağmen bir çok ortak noktada birleşirler. Şöyle ki; caminin kuzeyini kaplayan yandan duvarlara dayalı, ortadan ahşap direklerle desteklenmiş kadınlar mahfili, az çok değişikliklerle bu yapılarda da geleneksel bir kuruluş gösterir. Yozgat Cevahir Ali Efendi, İstanbul Emirgan, Balıkesir Yeşilli, Isparta Kavaklı Camiilerinde bu özelliği görmek mümkündür. Bu durum, XVII. ve XVIII. yüzyıl Ankara camilerinden Ağaç Ayak, Zincirli, Hacı Bayram, Sarı Kadı, Şeyh Muhiddin ve Kesikbaş Camiilerinde de benzer özellikte uygulanmıştır ¹⁵⁹.

Bu özelliklerin sergilendiği bazı cami örneklerinde, caminin önünde yanlardan duvarlara dayalı, ortada ahşap direklere oturan, üzerinde kadınlar mahfilinin uzantısı bulunan düz tavanla örtülü dikdörtgen şeklindeki son cemaat yerleri, bazı değişikliklerle ortak özelliklere sahiptirler. Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii ve Balıkesir Yeşilli Camii son cemaat yerleri, sonradan yapılan onarımlarla orijinal şekilleri bozulmuş ve camekanla kapatılmıştır. Emirgan Camiinde farklı bir uygulama görülür. Bu yapıda bir ön girişten sonra ulaşılan son cemaat yeri, dıştan sivil mimariyi hatırlatan bir cephe görünümündedir. Orijinalde kiremit çatı ile örtülü son cemaat yeri, bugün geniş bir saçak ile yedi sütun üzerine oturmaktadır. Üst örtüyle bağlantılı bir saçağın örttüğü diğer bir yapı, Yozgat Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii son cemaat yeridir. Bu camilerde başka bir ortak özellik de kadınlar mahfilinin kuzeye doğru devam ederek son cemaat yerinin üst katını meydana getirecek bir düzenlemeye sahip olmalarıdır. Yozgat Cevahir Ali Efendi, Emirgan, Kavaklı (Peygamber), Yeşilli, Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camiilerinde aynı durum söz konusudur. Bu gruba giren camilerde dikkat çeken bir özellik de, kadınlar mahfilinden doğu ve batı duvarları boyunca uzanıp kible duvarlarına bitişen galerilerdir. Bu galeriler Yozgat Cevahir Ali Efendi Camiinde diğerlerinden daha belirgin olarak caminin bütünlüğünü bozmayacak şekilde duvar ortalarında S profilli konsolsu çıkmalara oturtulmuştur. Emirgan Camiinde başkent havasında caminin doğusunda hünkâr mahfiline bitişik olan kısım, sekiz mermer sütunla ayrılmıştır. Isparta Kavaklı ve Balıkesir Yeşilli Camiilerinde benzer şekilde mihraba dik, ahşap sütunlar görülür.

Bu camilerde görülen ortak bir özellik de, sütunlarla taşınan bütün bir mekâna sahip olan görüntüleri ve son cemaat yerinden başka, yanlarda herhangi bir mekanla bağlantılı olmamalarıdır. Emirgan Camii, bu yönüyle farklıdır. Caminin doğu cephesine bitişik olarak yapılan Hünkâr Köşkü, Batılılaşma dönemi özelliği olarak

karşımıza çıkmaktadır.

Genel özellikleri ile tanıttığımız bu dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı camilere tek tek değinmek gerekirse;

Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii (1788) araştırmamız içerisinde en erken tarihli olanıdır. Cami, dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı şemasıyla Ankara camilerinden Ağaç Ayak (1705), Ramazan Şemseddin Camii (XVIII. yüzyıl) (Karş. P. 35), Mukaddem Camii (XVIII. yüzyıl) (Karş. P. 36), Yeşil Ahi Camii (XVIII. yüzyıl) ve Ayaş Şeyh Muhiddin Camiilerine (XVIII. yüzyıl) (Karş. P. 37) benzemekle birlikte ¹⁶⁰, plan açısından en çok Soma Hızır Bey Camii (Karş. P. 39) ve Yozgat Başçavuşoğlu Camiini (Karş. P. 39) hatırlatır ¹⁶¹.

Cami, plan ve kuruluş özelliği bakımından kareye yakın, dikdörtgen bir şemanın kuzeyinde son cemaat yeri ve üstündeki fevkani mahfilden meydana gelen iki katlı bir kuruluş ve mahfilin doğu ve batı yanlarında galeriler halinde iç mekanı U şeklinde saran bir düzenlemeden ibarettir (Plan 11). Bu şekilde bir düzenlemeye klasik örneklerden İstanbul Zal Mahmud Paşa Camii (1566-1568) ile geç dönem eserleri olan İstanbul Eyüp, İzmir Şadırvanaltı ve Hisar Camileri gibi anıtsal yapılarda da yer verilmiştir. Yozgat Cevahir Ali Efendi Camiini, bu şemanın Anadolu'da uygulanmış küçük bir örneği olarak değerlendirmek yerinde olur ¹⁶².

Cevahir Ali Efendi Camii yan galerileri sahte denecek kadar incelmış ve yalnız üst katta ahşap direkli bağdadî kemer sıraları haline gelmiştir (Resim 179). Bunlar gerçek bir kat zemini yerine S profili bir çıkıntı ile taşındıklarından, alt katta bu tür bir uygulama yoktur. Bu yönüyle yapı, Yozgat Başçavuşoğlu Camiine benzer. Orada da üst kat benzer sütunlarla galeri şeklinde bir düzenlemeye sahiptir ¹⁶³ (Resim 317).

Cami içlerinde yer alan mahfillerin kuzeye doğru devam ederek son cemaat yerinin üst katını oluşturması, geç devir camilerinden İzmir Hacı Mahmud (XVIII. yüzyıl), İzmir Salepçioğlu (1897-1907) ve Muğla Şeyh Camiinde (XVIII. yüzyıl sonu-XIX. yüzyıl başı), Cevahir Ali Efendi Camiine benzer şekilde yapılmış Anadolu'lu örneklerdir.

1788 yılında yapılan Cevahir Ali Efendi Camii, kısmen yapılan değişikliklerle günümüze gelmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi, son cemaat yerinde belirgindir. Orijinalde iki ahşap direkli, önu açık bir bölüm şeklinde olduğu anlaşılan son cemaat yeri, sonradan camekanla kapatılmıştır (Resim 168).

Caminin içerisi, süsleme bakımından oldukça zengindir. Ahşap malzeme ile yapılan tavan, mahfil ve galeriler yapı malzemesi olarak kullanılmış ve yer yer bezemeye

katılmıştır.

Cevahir Ali Efendi Camii, kenarları silmelerle çerçevelenmiş kare tavan göbeği klasik unsurları da hatırlatan geometrik ve bitkisel motiflerden meydana gelen ahşap işçiliği bakımından dikkat çeker. Bu kompozisyon, kalem işi ve yıldızlarla zenginleştirilmiştir (Resim 176). Bu tür ahşap tavanlara XVII. ve XVIII. yüzyıl Ankara camii ve mescidlerinde de rastlanır. Ağaç Ayak, Çiçeklioğlu, Hacı Bayram, Yeşil Ahi ve Ayaş Şeyh Muhiddin Camiileri (Resim 318) gibi XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarına tarihlenen tavan göbekleri Cevahir Ali Efendi'yi hatırlatır şekildedir ¹⁶⁴.

Camide mahfil galerisini teşkil eden ağaç direkler ve kuzey yönde sıralanan bağdadî kemerlerde S motifleri birbirine geçmiş şekilde göze çarpar (Resim 173). Yozgat Çapanoğlu ve Başçavuşoğlu Camiilerinde de aynı şekilde bulunan bu Barok etkili S motifleri, Cevahir Ali Efendi gibi küçük bir mahalle camisinde ilk kez görülür. Bağdadî kemer cephelerinde ve kemer içlerinde Barok karakterli kalem işleri yer alır. Aynı uygulamaya Kalecik Kale Camiinde (XIX. yüzyıl) yer verildiği sanılmaktadır ¹⁶⁵. Üstteki sivri kemerli pencerelerde sonradan yenilendiği izlenimi uyandıran çeşitli kompozisyonlarda işlenmiş alçı şebekeler vardır. Bunların C kıvrımlı bitkisel motifli Barok süslemeleri renkli camlarla örtülüdür. Pencere çerçeveleri yine kalem işi ile bitkisel motifler ve mermer taklidi boyama ile Barok üslupta süslenmiştir. Cami bu Barok süslemeleri ve mermer taklidi boyamaları ile Yozgat Çapanoğlu Camii, Yozgat Başçavuşoğlu Camii, Gülşehir Karavezir Paşa Camii ve Safranbolu İzzet Mehmed Efendi Camiine benzer. Alttaki pencerelerde sonradan yenilenen süslemeler bulunur. Caminin içerisi kalan izlerden ve çevreden edinilen sözlü bilgiye göre önceden çok daha zengin ve güzel kalem işleri ile süslüymüş (Resim 175). Bu orijinal süslemeleri ile caminin, Yozgat Çapanoğlu ve Yozgat Başçavuşoğlu Camii süslemelerine öncülük ettiği söylenebilir. Muhtemelen duvarları süsleyen kalem işleri arasında Batılılaşma dönemi Anadolu resim sanatını yönlendirecek olan süslemeler de bulunmaktaydı. Bu örnekler daha sonra Soma Hızır Bey, Yozgat Başçavuşoğlu Camii duvar resimlerine geçişi hazırlayan ilk örneklerin hazırlayıcısı durumundaydı. Bugün hiç bir izi bulunmayan ve daha önceden olduğunu tahmin ettiğimiz bu tasvirler, Anadolu'da gelişen resim sanatının öncüleriydi ¹⁶⁶.

Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii gibi dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı diğer bir yapı da **İstanbul Emirgan Camii**dir (Plan 16). Emirgan Camii bu grupta incelediğimiz diğer yapıların en gösterişlisidir. Taşra yapılarına göre gelişkin özellikler gösteren Emirgan Camii, deniz kenarında özel bir konuma sahiptir. Klasik ve Batılılaşma dönemi yapılarında görülen deniz kenarlarını değerlendirme anlayışı Şemsi Paşa, Beylerbeyi, Dolmabahçe ve Ortaköy Camiilerini hatırlatır şekilde Emir-

gan Camiinde de uygulanmıştır.

Dikdörtgen planlı yapının dış cephelerinde yatay hatlar dikey silmelerle dengelenmiştir. Ampir dönem özelliği olan bu durum, üst pencere kilit taşlarının dışa yansıtılması ile de Ampir etkilidir. Cephenin bir alt kaideye Ampir tarzda oturması, Klasik dönem Roma ve Yunan yapı cephelerini çağrıştırmaktadır. Dış cephenin sivil mimariyi hatırlatan sade yapısı, bu dönem Ampir yapılarda görülen bir özelliktir. Burada da cepheleri belirleyen silmeler, dikdörtgen ve yuvarlak pencereler, kapıların iki yanındaki taşıyıcı payeler, Ampir özellikler olarak nitelendirilebilir (Resim 197).

Yapı içeride, diğer dikdörtgen planlı ahşap tavanlı camilerde olduğu gibi sütunlarla taşınmaktadır. Burada sütunlar farklı olarak mermerden olup, başlıkları yaldızlı ve volütlüdür (Resim 202).

Caminin en dikkat çekici yanlarından biri de camiye güneydoğudan bitişik olarak yapılan Hünkâr Kasrıdır. Hünkâr Kasrı, ahşaptan, iki katlı olup camiden soyutlanmış, başlı başına bir bölüm olarak görülmektedir (Resim 207). XVIII. yüzyıl camilerinde ortaya çıkan bu yenilik, Emirgan Camiinde de bu tipin değişik bir varyasyonu olarak ele alınmıştır. Beylerbeyi Camii değerlendirmesi yapılırken kısaca üzerinde durmaya çalıştığımız için burada ayrıca belirtmeyi gerekli görmüyorum. Yalnızca farklı yönlerine değinmekle yetineceğim. İlk önceleri yapıların ön cephelelerinde yapıyla birlikte düşünülen hünkar kasırları, dönem ilerledikçe ön cephenin tamamını kaplamış ve daha çok sivil mimariyi andıran görünüşleri ile dikkat çekmişlerdir. Beylerbeyi Camiinde ön cepheyle bütünleşen Hünkar Kasrı (Resim 28), Emirgan Camiinde farklı malzeme ile yapılmış iki ayrı yapının kaynaştırılmasından meydana gelen bir bütünlüktür (Resim 207). Burada ayrı bir girişe sahip olan Kasır, XVIII. yüzyıl camilerinde gelişimi izlenen hünkar kasırlarından çok, XIX. yüzyıl Ampir etkili İstanbul camilerinde görülen hünkar kasırlarına benzemektedir. XIX. yüzyılda yapılan, yapıdan tamamen soyutlanmış sivil mimari görüntüleri ile iki yanda camiye sınırlayan hünkar kasırları başlı başına bir yapı olarak ele alınmaktadır. Üsküder Selimiye Camii (1805), Nusretiye Camii (1826), Dolmabahçe Camii (1853) ve Ortaköy Camiilerinde (1854) gelişimini takip edebildiğimiz hünkar kasırlarına yapıdan tamamen kopmuş bağımsız görüntüleri ile kronolojik olarak ilk Emirgan Camii öncülük etmiştir diyebiliriz.

Emirgan Camiinde Hünkar Kasrı, güneye doğru köşeye yerleştirilmiştir. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında hünkar kasırları kuzey cepheyi meydana getiren bir görüntü içindeydi. Emirgan Camiinde farklı olarak köşele yerleştirilerek değişik bir uygulamaya gidilmiştir. Emirgan Camii Hünkar Kasrı XVIII. ve XIX. yüzyıl

hünkar kasırlarında olduğu gibi İstanbul'un en güzel manzaralarına açıktır (Resim 208). Burada da Beylerbeyi Camii gibi hünkarın namaz kıldığı bölüm daha manzaralıdır. Aynı zamanda bir dinlenme mekanı olan hünkar kasırları, ferah havası ve zengin süslemeleri ile benzer özellik gösterirler ¹⁶⁷.

Dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı camilerin diğer bir örneği **İsparta Kavaklı (Peygamber) Camii**dir (Plan 17). 1782-83 yıllarında şehirdeki hayır sahipleri tarafından yaptırılan cami, 1919 yılında yıktırılıp eski temeller üzerine tekrar inşa edilmiştir ¹⁶⁸. Dikdörtgen planlı küçük bir yapı olan orijinalden geriye sadece çinileri kalmıştır. Diğer düz tavanlı ahşap camilerde olduğu gibi içerisi sütunlarla taşınmaktadır. Sütunlar bu grupta incelenen diğer camilerden farklı olarak üst örtüye S kıvrımı şeklinde küçük dolgu kemerlerle bağlanır (Resim 229). Barok dönemde yaygın olarak görülen S kıvrımları, Kavaklı Camiinde de döneme paralel bir anlayışla sürdürülmüştür.

Caminin en dikkat çekici yanı, içeriyi ve son cemaat yerini süsleyen çini panolardır (Resim 227). İlk yapımda pencere hizasına kadar çini ile kaplı olduğunu tahmin ettiğimiz duvarlar, daha sonraki yapımda belirli bir yükseklikte gelişigüzel yerleştirilmiş ve panoların düzeni bozulmuştur. Çiniler renk, desen ve üslup bakımından XVII. yüzyıl çinileriyle benzerlik gösterir. 1778 tarihli Beylerbeyi Camiinde mihrap yönünde iki pencere arasında kalan çini panolar (Resim 57), Kavaklı Camii çinilerini renk ve desen bakımından hatırlatmaktadır. XVII. yüzyıl çini geleneğini yansıtan bu iki örnek, bu dönemde yapılan camiler arasında çiniye yer verilen örnekler arasında bir iki istisnadır.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare, İsparta'daki diğer minareler ile benzerlik gösterir. İki şerefeli olması ile diğerlerinden ayrılan minarenin şerefe altında baklava şeklinde görülen firuze çiniler (Resim 231), İsparta Firdevs ¹⁶⁹ ve Hacı Abdi ¹⁷⁰ Camiilerinde de (Resim 308) Kavaklı Camiini hatırlatmaktadır.

Dikdörtgen planlı düz ahşap çatılı camilerden Anadolu'da bulunan diğer bir örnek **Balıkesir Yeşilli Camii**dir. Cami bir bodrum üzerinde enine dikdörtgen bir kuruluşa sahiptir (Plan 18). Cami son yıllarda yapılan bir onarımla tamamen yenilenmiş, duvarlar beyaz ve yeşil yağlı boya ile boyanmıştır. Bu grupta incelediğimiz Yozgat Cevahir Ali Efendi, İsparta Kavaklı, Yozgat Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii gibi burada da giriş kapısının üzerinde bulunan kadınlar mahfili sütunlara oturan bir balkon biçimindedir (Resim 237). Mahfili taşıyan sütunlar, Batılılaşma dönemi ile birlikte süsleme unsuru olarak camilerimizde yerini alan mermer taklidi yağlı boya ile süslenmiştir. Güney yönde duvarı hareketlendiren mihrap, dilimli bir kavsaraya

sahiptir (Resim 238). Mihrap, bu yönüyle yine Balıkesir'de bulunan Zağanos Paşa Camiine ¹⁷¹ benzemektedir. Mihrap nişi iki yandan kübik kaideler üzerine oturan yivlendirilmiş sütunlarla sınırlandırılmıştır. Aynı uygulama Burhaniye Koca Camii ¹⁷², Balıkesir İbrahim Paşa Camii ¹⁷³ ve Balıkesir Zağanos Paşa Camiilerinde de görülmektedir.

Caminin minaresi, kare kaide üzerinde düz silindirik gövdelidir. Şerefe altı mukarnası hatırlatan bir süslemeye sahiptir (Resim 242). Şerefenin üzerinde yükselen petek kısmı, diğer Barok camilerde olduğu gibi soğan şeklinde olup, Burhaniye Hacı Ahmed Camii, Balıkesir Zağanos Paşa Camii ve İbrahim Paşa Camiileriyle benzerlik içindedir.

Dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı camiler grubunu oluşturan bu yapılar, Batılılaşma döneminin yapıları olmalarına rağmen, plan açısından bir yenilik getirememiş, geleneksel çizgileri devam ettirmişlerdir. Emirgan Camii dışında Anadolu'da yapılan diğer örnekler oldukça sade görünüşlüdür. Batılı motifler ayrıntıda hissedilirken, Anadolu örneklerinin Batılılaşma döneminde mimarimize giren üslup özelliklerine daha yabancı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı plan tipinde olmasına rağmen İstanbul Emirgan Camii Anadolu örneklerine göre daha gelişkin ve gösterişli bir yapıya sahiptir. Batılılaşma dönemi etkileri, süsleme ve yapının güney doğusunda bulunan Hünkar Kasrında hissedilmektedir.

Katalogda ele aldığımız yapıların son grubunu Safranbolu Kazdağlıoğlu, Erzurum Cennetzade ve İstanbul Şebsefa Kadın Camiinden oluşan tek kubbeli yapılar oluşturmaktadır.

Tek kubbeli camilere Osmanlı mimarisinin ilk devirlerinden itibaren Anadolu'nun çeşitli yörelerinde rastlamak mümkündür.

1779 tarihli **Kazdağlıoğlu Camii**, tek kubbeli, önünde üç gözlü son cemaat yeri bulunan basit görünüşlü bir yapıdır ¹⁷⁴.(Plan 15). Cami, plan düzeni bakımından erken özellikler taşımakla birlikte Klasik ve Batılılaşma dönemindeki geleneksel tek kubbeli cami tiplerini hatırlatır. Aynı bölgede bulunması açısından Kastamonu İbni Neccar, Sinan Bey, Topçuoğlu Camiileri, Sinop Saray Camii, Boyabat Ak Mescid, Çankırı Ali Bey, Safranbolu Köprülü, Dağdelen ve İzzet Mehmed Paşa Camiileri, Kazdağlıoğlu Camii plan tipinde tek kubbeli yapılardır ¹⁷⁵.

Camide tek kubbeye geçiş, üçgen biçiminde desteklerle sağlanmıştır. Bu tür üçgen geçişlere Sinop Saray Camii, Kastamonu Topçuoğlu ve Saray Camiileri, Safranbolu Köprülü ve İzzet Mehmed Paşa Camilerinde Kazdağlıoğlu'nu hatırlatır şekilde yer

verilmiştir ¹⁷⁶. Kubbe diğer Batılılaşma dönemi yapılarında olduğu gibi yüksek bir kasnak üzerindedir (Resim 185).

Kazdağlıoğlu Camiinin plan olarak en yakın benzeri yine Safranbolu'da bulunan Dağdelen Camiidir ¹⁷⁷. (Karş. P. 40). Kare mekan üzerine tek kubbeli yapının tek farkı Kazdağlıoğlu Camiinde son cemaat yerinin beş gözlü yerine üç gözlü ve yanlarının kapalı tutulmasıdır. İki yapı arasında sadece plan açısından değil, işçilik açısından da yakın benzerlikler görülür. Her iki camide de dış beden duvarlarında aynı derz izlerine rastlanır. Pencere düzenleri ve şekilleri her iki camide de aynıdır. Tek kubbeli kare mekân, üst örtünün kiremitle kaplanması, saçak altında tuğladan iki sıra testere dişi motifi, sade işçilik, bu bölgede bulunan camilerin yöresel özellikleridir.

Kazdağlıoğlu Camii, kitabesine göre 1779 yılında yeniden yaptırılmıştır. İlk caminin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. Caminin kuzeybatı köşesinde bulunan tek şerefeli tuğla minaresi (Resim 187), bazı şüphelere yol açmaktadır. Minarenin tuğladan yapılmış olması, Osmanlılardan önce Safranbolu'ya egemen olan Candaroğullarına ait minareleri hatırlatır. XIV. yüzyıl ortalarına tarihlenen Candaroğullarına ait Kastamonu İbni Neccar Camii ¹⁷⁸, plan ve mimarî açıdan Kazdağlıoğlu Camiine benzediği gibi, tuğla minareler de aynı karakterde ele alınmıştır. Yine Candaroğullarından kalma, 1454 tarihli Kastamonu İsmail Bey Camii minaresi de tuğladan olup, Kazdağlıoğlu Camii minaresiyle son derece benzeşmektedir. Kazdağlıoğlu Camii minaresinin 1779 Osmanlı devrinde yeniden inşa edilen camiden çok, Candaroğullarından kalma bir önceki camiye ait olduğu, yukarıdaki örnekler göz önüne alınarak düşünülebilir. Varsayımdan ileri gitmeyen bu düşüncemizi destekleyen herhangi bir yazıt olmaması, minareyi sadece malzeme ve üslup açısından değerlendirmemize yol açmaktadır. Minare gövdesinin tuğla yapısı Candaroğulları minarelerine benziyorsa da, şerefeye geçişte Barok dönemde yaygın olan taş bilezik kullanılması, ikinci bir görüş olarak minarenin camiyle beraber yapıldığı düşüncesini desteklemektedir.

Kazdağlıoğlu Camii, bölgesel özelliklerin ağır bastığı, fakat beden duvarlarının yükseltilmesi ve buna bağlı olarak uzun pencereleri ve yüksek kasnağı ile Barok dönem özelliklerini de yansıtan küçük bir yapıdır (Resim 186)

Tek kubbeli camilerin bir diğeri **Erzurum Cennetzade Camii** dir (Plan 19). Caminin üzerinde yapım kitabesi olmamasına rağmen, Erzurum Vakıflar Müdürlüğü kayıtlarına göre 1786 yılında Cennetzâdelerden İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Cami, tek kubbeli cami geleneğini devam ettirmekle birlikte, yöresel özelliklerin ağır bastığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 247).

Tek kubbeli önünde üç gözlü son cemaat yeri ile bu cami, yine Erzurum yapılarından Caferiye Camii (1645) ¹⁷⁹ (Karş. P. 41), Pervizoğlu Camii (1715) ¹⁸⁰, Gümrük Camii (1717) ¹⁸¹ ve Şeyhler Camii (1767) ¹⁸² (Karş. P.42) gibi yapılara benzemektedir.

Malzeme olarak caminin genelinde moloz taş hakimdir. Köşelere rastlayan kısım ve ön cephe, kesme taştan yapılmıştır. Bu yönüyle Caferiye ve Gürcü Kapı Camiilerini hatırlatır.

Batılılaşma dönemine ait bir taşra yapısı olan camii, bu dönem özelliklerinden uzak kalmış, ayrıntılarda Barok izler yansıtmaktadır. Geleneksel yapının korunduğu camide kubbe kasnağının iki kademeli olması, Batılılaşma dönemi ile birlikte gelen bir yenilik olarak kabul edilebilir (Resim 245). Bu yönüyle cami, Caferiye Camiini hatırlatır. Camide kasnaklar üzerine oturan kubbe çok basık olduğundan, ağır bir etki bırakmaktadır. Alttaki dikdörtgen çerçeveli, üstte yuvarlak kemerli pencere düzeni de aynı yerdeki diğer tek kubbeli camilere benzer.

Caminin kuzey cephesi, dört sütun üzerinde yükselen üç gözlü son cemaat yerinden oluşur (Resim 249). Bu bölümün üzeri, basık kubbeler ile örtülmüş ve Kurşunlu, Gürcü Kapısı ve Pervizoğlu Camiilerine benzetilmiştir.

Kuzeybatı köşedeki kare kaideli minare, son cemaat yerine doğru taşınılıdır. Kısa ve kalın silindirik gövde, tuğladan yapılmıştır. Şerefe altı iki sıra kaval silmeli olup süslemeye yer verilmemiştir (Resim 258). Erzurum camilerinde minarelerde ortak özellik olarak görülen bu unsurlar, Boyahane Camii (1566) ¹⁸³, Gürcü Kapısı Camii, Vani Efendi Camii ¹⁸⁴ ve Köse Ömer Ağa Camiilerinde (1771) ¹⁸⁵ Cennetzâde Camiine benzer şekilde yapılmıştır. Erzurum camilerinde görülen ortak bir özellik de minareye ve cami içerisindeki mahfile çıkışı sağlayan merdivenlerin, girişin sağındaki pencere içerisinden sağlanmasıdır. Caferiye, Boyahane ve Vani Efendi dışındaki tek kubbeli Erzurum yapılarında bu özellik Cennetzâde Camiine paralel olarak görülmektedir.

Dışta sekizgen iki kasnak üzerine oturan kubbe, içte kasnaksız olarak ele alınmıştır. Kubbe, köşelerde iki bölümlü sivri kemerli tromplar üzerinde yükselmektedir. Bu sivri kemerin hemen üzerinden başlayan ve kubbenin eteğini dolaşan üç sıra kaval silme, diğer camilerde görülmeyen bir özelliktir (Resim 251). Bunun üzerinde yine kubbeyi dolaşan ve kartuşlar halinde süslenmiş yazı frizleri bulunmaktadır. Sivri kemerin köşe boşluklarında kubbe silmelerini hatırlatan, fakat bu kez madalyon

şeklinde süslemeler görülmür. Caminin içerisini renklendiren bu kalem işi süslemeler tamamen yenilenmiş olup, orijinal özellikleri bozulmuştur (Resim 252).

Mihrap, Erzurum camilerinin çoğunda olduğu gibi kesme taştan yapılmıştır. Nişin üst kısmı, mukarnası andıran bir süslemeye sahiptir. İki yanda ince sütuncelerle sınırlandırılan mihrap, sade görüntüsüdür (Resim 256).

Tek kubbeli camilerin sonuncusu, Barok üslupta yaptırılmış olan **İstanbul Şebsefa Kadın Camii**dir. Şebsefa Kadın Camii, tek kubbeli kare bir mekan üzerinde önünde beş gözlü son cemaat yeri bulunan bir düzenlemeye sahiptir. Yapının Unkapanı'na giden yol genişletmesi ve çevre düzenlemesi yapılırken bir takım değişiklikler geçirdiği anlaşılır. Avlu girişlerinin farklı konumları, mektebin çevreyle olan uyumu, orijinal özelliklerinden oldukça farklıdır.

Caminin oldukça yüksek bir kaide (su basmanı) üzerinde yer alması, yapıyı yüksek gösteren bir unsurdur (Resim 274). İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa (1734) (Resim 319), Nur-u Osmaniye (1748-1755) (Resim 320) ve Safranbolu Kazdağlıoğlu Camii-leri (1779) (Resim 185) yüksek bir kaide üzerinde bulunmaları ile Şebsefa Kadın Camiine benzerler. İstanbul Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa Camii (1745), İzmir Şadırvanaltı Camii (1638), İzmir Kestane Pazarı Camii (1667) gibi fevkani camilerde de altta dükkanlara yer vermek suretiyle üst yapı yükseltilmiş ve Şebsefa Kadın Camiinden daha değişik bir uygulamaya gidilmiştir. Camide, kubbe kasnağının yüksek tutulması, ana kubbenin daha belirgin hale getirilmesini sağlamıştır. Barok özellikleri yansıtan bu görüntü, Anadolu ve İstanbul'da yapılan aynı üsluptaki camilerin ortak özelliğidir.

Caminin kuzeybatısında bulunan ince uzun minare, köşe kuleleri ve uzun pencereler camiye yükseklik kazandıran Barok özelliklerdir (Resim 279).

Yapının en dikkat çekici yanı, altı sütun üzerinde taşınan iki katlı son cemaat yeridir. Batılılaşma döneminde başlayan ve hızla yaygınlaşan bu cephe düzeni, sivil mimari özelliklerini hatırlatmaktadır. Son cemaat yerine iki yandan merdivenlerle çıkılan bir alt kaide üzerinde yükseltilmiş ve bu ön görünümü ile yapı, köşk gibi algılanabilir (Resim 276).

Batılılaşma döneminde kuzey cephelerde izlenen bu görünüm, Hekimoğlu Ali Paşa Camiindeki minareleri de kapsayarak, iki yana doğru genişleyen bir cephe özelliği kazanmıştır. Yine Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde son cemaat yerlerinin saçakları ile sivil mimari örneklerine benzeyen bu uygulamanın ilk öncülerinden olmuş ve Beylerbeyi Camiinde bunun en güzel örneği verilmişti. Şebsefa Kadın Camiinde de bu

gelişim devam ettirilmiştir.

Katalogda ele aldığımız **I. Abdülhamid Mescidi** külliye içerisinde konumu itibarıyla ilgi çekicidir. Batılılaşma dönemiyle birlikte değişen külliye mimarisinde dar alanlara yerleştirilen ve genellikle büyük camiler yakınında konumlanan külliyelerde ayrıca bir camiye yer verilmeyerek, küçük bir mescid yeterli görülüyordu. Bu gelişimin bir parçası olan **I. Abdülhamid Mescidi** de bu şekilde gerçekleştirilmiş son dönem mescidlerini hatırlatmaktadır.

Mescid, Medresenin dikdörtgen planlı avlusu ve etrafını çeviren hücrelerin oluşturduğu ana yapının güneyinde yer alır. Medreseden ayrı olarak inşa edilen Mescide aynı zamanda medresenin revaklı avlusunun güneyindeki bir koridorla geçilir (Plan 2).

Kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü Mescid, sade bir yapıdır. Tek kubbeli cami planlarının sadeleşmiş bir şekli olan Mescid, bu yönüyle bu dönemde yapılan camileri hatırlatmaktadır.

Yapı, bu dönemde inşa edilen İstanbul Damat İbrahim Paşa Mescidine (1720) ¹⁸⁶ tek kubbeli kübik yapısı ile benzemektedir (Resim 321). Her iki yapıda da kubbeye geçiş, Barok özellik olarak yüksek bir kasnakla sağlanmaktadır. Ayrıntılarda Batılı çizgiler yansıtmakla birlikte Mescid, genel durumu ile geleneksel çizgilerin bulunduğu tek kubbeli sade bir yapıdır. Yapının basit çizgiler yansıtması, plan ve mimarî kuruluşu, erken dönem yapıları ile de paralellik gösterir. Cephelerde taş ve tuğla karışımı almalı sistem, erken dönem yapılarından 1390-1396 yıllarına tarihlenen Yıldırım Medresesi dersanesi ¹⁸⁷ ve 1489 tarihli Amasya Kapı Ağası Medresesini ¹⁸⁸ hatırlattığı gibi, Damat İbrahim Paşa Mescidine de benzemektedir.

I. Abdülhamid Mescidi, plan ve mimari açıdan geçmişe olan bağlılığı ve değişen külliye mimarisindeki özel konumuyla önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı mimarisinde geç dönem külliyelerinde ortaya çıkan medreselerin merkez alındığı küçük yapı topluluklarından ibaret külliye geleneği, **I. Abdülhamid Külliyesinde** de döneme paralel olarak sürdürülmüştür.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Sinan tarafından gerçekleştirilen bazı külliyelerde de medrese şemalarında başlayan değişim, XVII. ve XVIII. yüzyılda Batılılaşma dönemi ile birlikte gelişen küçük programlı külliye yapıları doğurmuştur. Edirnekapı Mihrimah ve Zal Mahmud Paşa Külliyesinin üst medreselerinde Sinan, medrese dersanelerinin yerini camilerin aldığı şemaları geliştirir ¹⁸⁹. Selçuklu geleneğindeki eyvanın Osmanlılarda dersaneye ve onun yerini de camiye bırakması, gelişim zinciri-

nin halkaları olarak düşünülebilir ¹⁹⁰.

Sinan'dan sonra devletin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal nedenler, aynı avluyu paylaşan küçük yapı topluluklarını bir araya getiriyordu. Bu yapı topluluklarının bir eğitim kurumu olan medreseler etrafında toplanması, devletin medreselere verdiği önemi göstermektedir.

Osmanlı mimarisinde erken dönemden itibaren gelişmeye başlayan medreseler, önceleri bir avlu çevresinde yer alan revakların gerisindeki medrese odalarının kubbe-lerle örtüldüğü ve dersane kısmının da büyük bir kubbeyle şekillendiği medrese ti-pindedir. Genellikle büyük külliyeler içerisinde düşünülen ve diğer değişik amaçlı yapılarla birlikte planlanan medreseler yanında bağımsız olanlar da vardır. Bu med-reseler Selçuklu ve daha önceki sanat çevrelerinin özelliklerini yansıtmasına rağmen, hücrelerinin örtülerinin kubbeyle dönüşmesi ve açık dersane kısmının ka-panarak büyük bir kubbeyle örtülmesi, erken Osmanlı medrese mimarisinde görülen yeniliklerdir.

Bu dönemde gerçekleştirilen ilk medreselerden biri olan İznik Süleyman Paşa Med-resesi (1331-58) ¹⁹¹ U şeklinde bir revaklı avlunun gerisinde medrese odaları ve oda-lardan birisinin diğerlerinden büyük tutularak dersane şeklinde düzenlenmesi ile erken Osmanlı medrese şemasının ilk örneği olmuştur. Anadolu'da gelişimi ra-hatlıkla izlenebilen medrese mimarisi, Çelebi Mehmed döneminde yaptırılan Merzi-fon yakınlarındaki Gümüş'de Hacı Halil Paşa Medresesi ¹⁹² ve Merzifon Çelebi Sul-tan Medresesi ¹⁹³ ile dikkat çekmektedir. 1415 dolaylarında tamamlandığı tahmin edilen Gümüş Hacı Halil Medresesi, kalan izlerden anlaşıldığına göre dört eyvan şemasına bağlı kalınarak ve üzeri kubbeyle örtülü olarak tasarlanmıştır. 1414-18 ta-rihli Çelebi Mehmed Medresesi de Gümüş'deki Medrese planında, fakat orta avlusu açık ve revaklarla şekillendirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde eyvanların üzerleri tonozlarla örtülü iken, burada kubbelerle örtülmüş, giriş bölümü bir kemerle avluya açılmış, diğer kısımlar da medrese odaları olarak düzenlenmiştir. Bu iki yapı geleneksel Kapalı ve Açık Avlulu Medreselerin Osmanlı dönemindeki gelişimini göstermesi bakımından önemlidir ¹⁹⁴.

Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan ve bu dönemin simgesi niteliğindeki Fatih Külliyesinde düzenli olarak yerleştirilen 8'lerden 16 medrese üniversiter bir bütünlük içinde büyük kubbeli dersane ve kubbeli revaklı avluların arkasına yerleştirilen yine kubbelerle örtülü medrese şemalarına uydurulmuş olup, Osmanlı medreselerinin vaz-geçilmez planı oluşturulmuştur.

XVI. yüzyıl, Klasik Osmanlı medreselerinde değişik planların denendiği ilginç bir dönem olmuştur. Erken Osmanlı mimarisinde temelde Selçuklu ve Beylikler dönemi medrese anlayışını genel şeması ile yaşatmasını bilen Osmanlı mimarisi, Klasik dönemde medrese içindeki mekanların birbirine oranı, örtü sistemleri ve süsleme açısından diğer yapılarda da görülen değişiklikleri medreselere de yansıtmıştır. Özellikle Sinan'ın uyguladığı değişik plan tipleri ile gelişen medrese mimarisi, bu dönemde özgün örnekler vermiştir.

Sinan'ın ilk denemelerinden biri olan İstanbul Haseki Sultan Külliyesine bağlı medrese, kare avlusu, avluyu çeviren revaklar, revak arkalarında odaları ve büyük kubbeli dersanesiyle Fatih Külliyesinde belirlenen medrese şemasını tekrarlamaktadır. 1550-1570 yılları arasında tamamlanan Süleymaniye Külliyesinde caminin iki yanına aynı düzlem üzerine yerleştirilen medreseler ilginç bir örnektir. Caminin güneybatısında Evvel (Birinci) ve Sani (İkinci) Medreseleri, ve bu medreselerin bitişiğinde bulunan Tıp Medresesi, güneydoğusunda Darülhadis Medresesi, kuzeydoğuda Salis (Üçüncü) ve Rabi (Dördüncü) Medreselerinden oluşan altı medrese, Sinan'ın değişik uygulamalarından biridir. Özellikle bu medreselerin dördü büyük dersaneli revakların arkasında odaların yer aldığı şemaya uygundur. Diğer ikisinde ise arazinin topografik yapısına uydurulmuş tek sıra birimlerden oluşan bir medrese denemesiyle karşılaşılmaktadır ¹⁹⁵. Yine Sinan medreselerinden olan 1558 tarihli Topkapı Kara Ahmed Paşa Medresesi, Lüleburgaz Sokollu ve İstanbul Beşiktaş Sinan Paşa örneklerini tekrarlamakta ve cami ile ortak avluya sahip medrese şeması görülmektedir. Kadirga Sokollu Medresesinde bu şemanın en gelişmiş örneğini veren Sinan, diğer plan tiplerinde olduğu gibi medreselerde de değişik arayışlar içerisine girmiştir ¹⁹⁶. Anadolu Selçuklu mimarlığında çok kullanılan türbe-medrese birliğini Zal mahmud Paşa Tahtani Medreselerinde (1560-66) ¹⁹⁷ ve Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Medresesinde (1568-69) ¹⁹⁸ Sinan, yeniden canlandırmıştır.

XVI. yüzyılda değişik arayışlar içinde olan medreseler çoğu kez anıtsal bir cami ile ortak bir avlu çevresinde ya da büyük bir külliyenin elemanı olarak planlanmışlardır. XVI. yüzyıl sonlarına doğru külliyenin merkezini medreselerin oluşturduğu külliyeler yapılmaya başlanmış ve bu düzen XVII. yüzyıl boyunca da sürdürülmüştür. Sinan'ın son dönemlerine rastlayan Şemsi Paşa Külliyesi (1580) ¹⁹⁹, anıtsal caminin küçülerek türbeyle yanyana gelmesi, medresenin camiyle ortak bir avlu içerisinde ancak ondan ayrı bir kütle olarak planlanması yeni bir başlangıç olması bakımından önemlidir. Külliyeler kısmında üzerinde örneklerle durduğumuz bu gelişim, I. Abdülhamid Medresesinde de dönemin anlayışına paralel olarak sürdürülmüştür.

I. Abdülhamid Medresesi, XVIII. yüzyıl sonlarında küçük programlı külliye gelişiminin terkedilmek üzere olduğu bir dönemde yapılmış küçük programlı külliyelerin son örneklerindedir.

I. Abdülhamid Medresesi, üzeri açık bir avlunun etrafında, zeminden daha yüksekte yapılmış bir merdivenle çıkılan, önleri revaklı medrese odalarının açıldığı küçük, eyvanlı tipin bir benzeridir (Plan 3).

Anadolu Selçuklu Mimarisinde üç eyvanlı ya da dört eyvanlı iki katlı, etrafı revaklarla çevrili klasik medrese şeması 1271 yıllarına tarihlenen Sivas Gök Medrese ²⁰⁰, Buruciye Medresesi ²⁰¹ ve Çifte Minareli Medresede ²⁰² uygulanmıştır. Son araştırmalara göre 1290 yıllarına tarihlenen Erzurum Çifte Minareli Medrese ²⁰³ Anadolu Selçuklu açık avlulu medrese şemasının en güzel örneklerinden biri olarak görülmektedir.

Plan ve mimarisi ile Anadolu Selçuklu medrese plan şemasını hatırlatan I. Abdülhamid Medresesinde medrese odaları, revakların dört bir tarafındadır. Medresenin kapısından girildiğinde iki katlı kütüphanenin alt katını oluşturan giriş holüne, buradan da medrese avlusuna açılan revaklı kısma çıkılmaktadır. Medrese avlusuna açılan bu kapının karşısında ikinci bir kapı daha görülür ki, buradan medresenin yanında bulunan türbenin avlusuna geçiliyordu. Bugün bu kapı örülmüş durumdadır (Resim 19). Medreseden revaklı avlunun girişindeki sütunlu bir koridorla mescide girilir. Mescid tek kubbeli, kare planlıdır. Burası aynı zamanda öğrencilere ders vermek için dersane olarak da kullanılıyordu. Mescidin medrese ile olan bağlantısı, bu durumu desteklemektedir. Batılılaşma döneminde yapılan birçok medresede I. Abdülhamid Medresesinde olduğu gibi dersaneye yer verilmediği görülür. Amcazade Hüseyin Paşa (1700), Şehzadebaşı'ndaki Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (1726) ve Hacı Beşir Ağa Medreseleri (1745), I. Abdülhamid Medresesini hatırlatır şekilde dersane-mescid uygulamasına sahiptirler.

Batılılaşma dönemi ile birlikte değişen medrese plan şeması, I. Abdülhamid Medresesinde de görülmektedir. Klasik dönemde Sinan ile gelişen medrese planları Batılılaşma dönemi ile birlikte konum ve plan açısından yeni dönem izlerini taşımaktadır.

Sinan'ın yaptığı medreselerde gördüğümüz plan tipleri içerisinde belirli sıralamaya koyamadığımız Batılılaşma dönemi medrese anlayışı asimetrik planları ve bağımsız yapıları ile klasik medreselerden ayrılırlar. Bu dönemin bir örneği olan I. Abdülhamid Medresesi de dikdörtgen planlı ve açık avlulu özelliği ile geç dönem medreselerinden Amcazade Hüseyin Paşa Medresesinin asimetrik U şeklindeki

planını hatırlatmaktadır (Karş. P. 25).

I. Abdülhamid Medresesini, gerek Selçuklu gerekse son dönem Osmanlı medrese tiplerinin bir varyasyonu olarak kabul etmek yerinde olur. Geleneksel ve Batılı unsurların kaynaştırıldığı I. Abdülhamid Medresesi, bu yönü ile Batılılaşma dönemi içerisindeki özgün örnekler arasındadır.

Gülşehir Karavezir Paşa Medresesi, I. Abdülhamid Medresesi gibi I. Abdülhamid dönemi yapısı olup, farklı özellikler gösterir.

Medrese, caminin kuzeydoğusunda bulunur. Camiden uzakta yolun karşı tarafında inşa edilen medrese, dikdörtgen bir avlunun kuzeydoğu kenarları boyunca uzanan oniki hücre ve bir dersaneden meydana gelir. Medrese hücrelerinin önünde yer alan hücreler, L şeması gösterir ²⁰⁴ (Resim 63).

Osmanlı medrese mimarisi XVI. yüzyıla gelinceye kadar çeşitli plan tipleri geliştirmiş ve Sinan ile şekillenen klasik döneme ulaşmıştır. Değişik plan tiplerinde yapılan klasik dönem medreseleri daha çok U şemasının değişik varyasyonları şeklindedir. L ve dörtgen şemalar da az sayıda kullanılmıştır.

Batılılaşma dönemi ile birlikte diğer yapı elemanlarında olduğu gibi medreseler de yeni dönemin izlerini yansıtırlar.

İşte bu dönemde taşrada inşa edilen **Karavezir Paşa Medresesi** plan olarak bağımsız medreseler grubuna girmekte ve L şemalı asimetric bir plan göstermektedir (Plan 10). Klasik dönem ve onu izleyen yıllarda da görülen L şemalı medrese planlarında esas, hücrelerin birbirine dik iki kol üzerinde L oluşturacak biçimde dizilmeleri ve dersaneye yer verilmesidir. Dersanenin yerini medresenin genel düzeni ve arazinin topografik yapısı belirlemektedir.

Karavezir Medresesinde geleneksel L şemasının değişik bir uygulaması görülür. Dikdörtgene yakın bir avlunun iki kenarı boyunca uzanan hücreler ve L'nin ucunda dersanenin bulunduğu bir düzenleme söz konusudur (Resim 98).

Medrese avlusunun genel olarak medrese şemalarında olduğu gibi dikdörtgen olması geleneksel medrese tiplerine uygundur. Fakat dörtgenin cadde yönünde olan kısmının yamuk olması bu düzenlemeyi bozmaktadır (Resim 63). Arazinin topografik yapısına uydurulmuş olan bu kenar, Batılılaşma döneminde çoğu yapıda görülen belirleyici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Katı geometrik kuralların yerini mimari düzen ve arazi koşullarının belirlediği bu dönem yapıları, bir taşra yapısı olan Gülşehir Karavezir Medresesinde de döneme paralel olarak sürdürülmektedir.

Burada farklı olarak arazinin eğiminden kaynaklanan güç koşullara rağmen, mimari bütünlük korunmuş, plan ve konum farkları önlerindeki revaklarla gizlenmeye çalışılmıştır (Resim 98).

Karavezir Medresesi dersaneleri, klasik dönemde alışlagelmiş şekliyle ya hücrelerden ayrı olarak avlunun boş kalan köşesinde yer almakta ya da hücre dizilerinin arasında bulunmaktadır. Bazan da L'nin ucunda yer almaktadır. Karavezir dersanesi bu sıralamadan sonuncu gruba girmektedir. Bu şekilde yapılan örnekler az olmakla birlikte, bugün kısmen ayakta olan İstanbul Kepenekçi Sinan Medresesinin de (1545-56) böyle bir düzene sahip olduğu düşünülmektedir ²⁰⁵.

Bu medresenin bu farklı yanları dışında diğer Klasik ve Batılılaşma dönemi L planlı medrese şemalarını hatırlatır. Medrese, İstanbul Eyüp Zal Mahmud Külliyesi Tahtani Medresesi (1560-66) ile L şeması göstermesi bakımından karşılaştırılabilir. Her iki yapı da talebe hücreleri açık bir avlunun iki tarafında L şeklinde düzenlenmiştir ²⁰⁶ (Karş. P.43)

Karavezir Medresesine L şeması göstermesi bakımından benzeyen diğer bir yapı, Nişancı Mehmed Bey Medresesidir ²⁰⁷. 1566 tarihli Nişancı Medresesinde Karavezir Medresesinde olduğu gibi hücreler L şeklinde bir düzenlemeye sahiptir. Nişancı'da dersane hücre dizisinden dolayı ayrı, dik avlunun kenarına yerleştirilmiştir. Oysa Karavezir Medresesinde dersane, hücrelerle kaynaştırılmıştır.

L şemasının uygulandığı medreselerden 1580 tarihli İstanbul Şemsi Ahmed Paşa Medresesi, 1661 tarihli İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Medresesi, 1700 tarihli İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Medresesi ve 1708 tarihli İstanbul Çorlulu Ali Paşa Medresesi az çok farklarla bu şemaya uygun, benzer örneklerdir. Bu medreselerin konumu ve dersane kısımlarının farklı şekillenmesi Karavezir Medresesinde de arazi yapısına uydurulmuş, özgün bir örnektir.

Batılılaşma döneminde Osmanlı cami mimarisinde olduğu gibi medrese mimarisi de plan ve mimarî açıdan bir yenilik getirmemiştir. Bilinen medrese plan tipleri günün şartlarına ve dönemin yeniliklerine göre değişik şekillerde karşımıza çıkarlar.

Bir taşra yapısı olan Karavezir Medresesinde Batılı akımların etkisinden uzak, ayrıntılarda görülen bir kaç yenilik dışında, yukarıda belirtmeye çalıştığımız geleneksel şema devam ettirilmiştir. Medrese, sade, fakat dengeli kuruluşuyla Klasik Osmanlı Medrese planında olup, sadece yuvarlak kemer biçimleriyle Barok izler yansıtmaktadır (Resim 98).

Anadolu'da türbe mimarisi de diğer yapı tiplerine paralel bir gelişme gösterir. XIV.

yüzyılda kare planlı, üzeri kubbeye örtülü, basit görünümlü veya yanları açık, baldaken tarzındaki kubbeli türbe örnekleri, erken dönem Osmanlı mimarisinde de kullanılmıştır. Bu dönemde kare veya çok kenarlı, üstleri kubbeye örtülü türbeler yayılmış ve bazan bunlara revaklı bir giriş kısmı eklenmiştir. Erken dönem türbelerinden 1421 tarihli Bursa Yeşil Türbe, sekizgen gövdeli kubbeli yapısı ve alta cenazelik kısmıyla erken dönem için karakteristik tek örnek olarak kabul edilebilir. İstanbul'da Sinan dönemine kadar yapılan türbeler içerisinde önemli bir örnek de 1473 tarihli Mahmud Paşa Türbesidir ²⁰⁷. Sekizgen gövdeli iki kat pencereli, üzeri kubbeye örtülü bu yapının en ilginç yanı, dış cephede belirli bir düzeyden sonra başlayan taş duvarlar üzerinde lacivert, patlıcan moru ve firuze renkli çinilerin harçla birlikte duvar yüzeyine kakılmış olmasıdır.

Diğer bir sekizgen gövdeli, üzeri kubbe ile örtülü yapı, İstanbul Sultan Beyazıd Türbesidir. Bu yapının da dikkat çekici yönü, ilk iki örneğe benzemekle birlikte önünde revaklı bir giriş kısmının yer almasıdır ²⁰⁹. Bütün bu örneklerin oluşturduğu erken döneme ait örnekler, XVI. yüzyılda özellikle Sinan'ın geliştirdiği şemalar içerisinde yeni denemelere yol açmıştır. Genellikle çokgen gövdeli, üstü kubbeye örtülü, önlerinde revakları bulunan Osmanlı türbelerinin Sinan döneminde geliştirilerek uygulandığı görülür. Bu dönemde bazı ilginç denemeler de söz konusudur ²¹⁰. 1541-42 tarihli Beşiktaş Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi ²¹¹, 1543-44 tarihli Şehzade Mehmed Türbesi ²¹² ve 1545-46 tarihli Hüsrev Paşa Türbesi ²¹³ ilk aşamada görülen Sinan türbeleridir. Bu türbelerde kubbeli yapı dışta ve içte sekizgen planlıdır.

Sinan üslubu ile ele alınan Şehzade Mehmed Türbesinin sadeleştirilmiş bir örneği olan Hüsrev Paşa Türbesi'nin dendanlarındaki zengin süslemenin, daha sonraki türbelerde hiç kullanılmadığı görülmektedir.

1550'li yılların sonlarına doğru belirginleşen ikinci aşamada 1558-59 tarihli Topkapı Kara Ahmed Paşa Türbesinde, altıgen gövde, içeride, onikigen yapıya dönüştürülür. Türbenin üzeri de çift kasnaklı kubbeye örtülür ²¹⁴. 11557-58 tarihli İstanbul Haseki Hürrem Sultan Türbesinde ve 1568-69 tarihli Eyüp Sokollu Mehmed Paşa Türbelerinde iç yüzeylerin sayısı bir kat daha artırılarak, gövde dışta sekizgen olduğu halde içte onaltıgene dönüştürülmüştür ²¹⁵. 1594 tarihli İstanbul Yemen Fatih Koca Sinan Paşa Türbesinde de dışta onaltı kenarlı alt yapı içte sekizgene dönüşerek bu şemanın en güzel örneklerinden birisi olarak dikkat çekmektedir ²¹⁶.

En olgun örneklerden biri olan ve bizzat Sinan tarafından gerçekleştirilen Süleymaniye Camiinin mihrap yönünde hazire içerisinde yer alan Kanuni Sultan Süleyman Türbesi ²¹⁷, köşeleri pahlanmış sekizgen gövdeli ve gövdenin etrafındaki

dolaşma revakı ile Sinan'ın ilginç bir denemesidir.

1570'lerden sonra iç kenar sayısı dıştaki kenar sayısının yarısı kadar bir değer taşır ve kenarlar eyvanlarla derinleştirilmiştir. Ayasofya Haziresindeki 1576-77 tarihli Şehzadeler Türbesi, 1580 tarihli Eyüp Zal Mahmud Paşa Türbesi ²¹⁸ ve 1586-87 tarihli Tophane Kılıç Ali Paşa Türbesi ²¹⁹ sekizgen gövde içinde karenin oluşturulduğu örneklerdendir ²²⁰.

XVI. yüzyıl sonu Osmanlı türbelerinde cephelerin üç katlı pencere düzeniyle hareketlendirilmesi ve prizmatik alt yapının köşelerinin pahlanarak köşe sütunları yerleştirilmesi dikkat çekicidir. Mukarnas dizili saçak kornişleri ve taş kabartmalı alınlıkla zenginleştirilen bu türbeler, abartılmış boyutlarına rağmen, zengin malzeme ile yapılan geometrik kütleleriyle etkili yapılarıdır.

XVII. yüzyıl başında plan ve kütle açısından sadeleşen türbeler Sultan Ahmed ve Valide Turhan Sultan Türbelerinde olduğu gibi kare planlı ve prizmatik alt yapıyı şemaya dönüştürülmüştür ²²¹. Bu dönemin önemli bir türbesi de Üsküdar'da Sadrazam Halil Paşa Türbesidir. Burada da tek kubbeli, kare planlı iç mekâna revaklı bir girişten ulaşılmaktadır. Yapının içinde mukarnaslı geçiş elemanlarıyla yeşil çini kaplı nişler, süsleme unsuru olarak klasik özellikleri devam ettirmektedir ²²².

Batılılaşma dönemi ile birlikte gelişen Osmanlı türbe mimarisinde de diğer yapı gruplarına paralel bir gelişme söz konusudur. Barok, Ampir ve Rokoko üsluplarının ağır bastığı bu dönemde yuvarlak, kıvrık ve dalgalı hatların kullanıldığı türbeler yoğunlaşmaktadır. Bu dönem türbeleri değişik planlarda ele alınarak zenginleştirilmiş ve bu zenginlik süsleme alanında daha belirginleşmiştir. Batılı üsluptaki türbelerde kasnak şekillerinin çeşitli formlar üzerine oturtulduğu ve klasik dönemden itibaren gördüğümüz kurşun kaplı kubbelerin bu dönemde de yerini koruduğu ve zaman zaman kasnak ile beraber ele alındığı görülür. Yapı kasnak, plastır ve konsollarla zenginleştirilir. En önemli değişikliklerden biri de pencere formlarında görülür. Yuvarlak şekilli pencerelerin yapı yüzeylerini belirleyici unsurlar haline geldiği ve kemer şekillerinin değiştiği görülür. Bunun yanı sıra klasik türbelerde olduğu gibi iki sıra pencere dizisi, boyutları büyümüş şekliyle geleneğe uygun olarak devam ettirilen örnekler de vardır.

Batılı üslupta yapılan türbeler içerisinde değişik bir örnek olan **I. Abdülhamid Türbesi**, Barok üslupta yapılmış, üzerinde klasik unsurlara da yer verilen bir yapı olarak dikkat çeker. Burada köşeleri yuvarlatılmış kübik bir gövdenin sekizgen bir kasnağa oturan tek kubbeyle örtülmesinden ibaret bir şema uygulanmıştır ²²³ (Plan 5). Yine bu dönem türbelerinden Sultan I. Mahmud'un kendi adına yaptırdığı fakat

ölümünden sonra halifenin emri üzerine gömülemediği Nur-u Osmaniye Türbesi, Barok tarzdaki ilk türbelerden biridir ²²⁴. Bu türbenin de köşeleri yuvarlatılmış kübik bir gövdeden ibaret olan planı, içte, köşelere sütunlar yerleştirmek suretiyle tamamlanmıştır. Pencere dizileriyle hareketlendirilmiş cephelerin üzerinde kemerli alınlıklar bulunmakta ve yapı kubbe-kasnak ikilisi ile son bulmaktadır. Yapının köşelerine dıştan Barok tarzda yuvarlak köşe kuleleri yerleştirilmiş, kemerler, sütun başlıkları, kornişler ve frizler değişse de revakın gövdenin ayrılmaz bir parçası olarak yerini koruduğu görülmektedir (Karş. P. 44). I. Abdülhamid Türbesinde de benzer bir plan uygulanmıştır.

I. Abdülhamid Türbesi, Nur-u Osmaniye Türbesinden biraz farklı olarak, köşeler yuvarlatılmış, kübik gövdenin sekizgen bir kasnağa oturan kubbeye örtülmesiyle de daha çokgen bir form ortaya çıkmıştır. Ancak bu türbe, iki sıra pencereleri, sivri kemerleri ve sekizgen kasnağı ile daha çok klasik türbe tipine yaklaşan bir görünüşe sahiptir ²²⁵ (Resim 11).

Bununla beraber girişin önünde yer alan revak, gövdeye S şeklinde kavislerle bağlanmakta ve dönemin zevk anlayışını yansıtmaktadır.

Bu döneme ait türbelerde kasnak şekillerinde bazı farklılıklar olmakla beraber, kurşunla kaplı kubbe geleneğinin sürdürüldüğü görülmektedir. Genellikle yarım küre şeklindeki kubbeler, bazan dış görüntüleri bakımından kasnakla bütünleşmiş durumdadır.

Batılılaşma döneminde kubbelere pendentiflerle geçme anlayışı yaygınlaşmıştır. Nur-u Osmaniye Türbesinde pendentifler, sütunlar üzerinde yukarıya doğru genişleyen başlıklara dayandırılmıştır (Resim 322). I. Sultan Abdülhamid Türbesinde ise tromp pendentif ikilisinden yararlanılmış ve yuvarlatılmış köşelere, birer tromp yerleştirilmiştir (Resim 14).

Barok türbelerin çoğunda kasnağın plastır ve konsollarla desteklenip süslendiği görülür. Rokoko üslup özelliklerini yansıtan Eyüp Mihrimah Sultan Türbesi de (1792) ²²⁶ bu özellikte olup, dilimli kasnağın arasında konsollara yer verilmiştir. 1817 tarihinde yaptırılmış Fatih'teki Nakşidil Valide Sultan Türbesi ²²⁷ kasnağın kurşun kaplı olması ve üzerinde kulecikler bulunan iri plastırlarıyla Barok tarzın değişik bir uygulamasıdır. Aynı yapıda Barok, Rokoko ve Ampir etkilerin hakimiyeti de açıktır. I. Abdülhamid Türbesinde hissedilen klasik unsurların yerini Batılı motifler almıştır. I. Abdülhamid Türbesinde sekizgen kasnağın dar kenarları önüne yerleştirilmiş iri tromplar, düz ve yuvarlak hatlar arasında dengeyi sağlamaktadır. Klasik çizgiler yansıtan bu durum, Batılılaşma dönemi yapılarında fazla görülmeyen

bir özelliştir (Resim 2).

I. Abdülhamid Türbesinde alt pencerelerin iki yanında köşede bulunan Barok bezemeli çeşmeler, cepheyi hareketlendiren önemli unsurlardır (Resim 13). Benzer bir uygulama, Eyüp'teki 1623 tarihli Nakkaş Hasan Paşa Türbesinde ²²⁸ görülür. Fakat Nakkaş Hasan Paşa Türbesi alt kat pencerelerinin ortasında Klasik ve Barok hatlardan oluşan sadece bir çeşme bulunur. I. Abdülhamid Türbesinde çeşmeler, boşlukları değerlendiren küçük kurnaları ve Barok süslemeleri ile, dönemin zevkine hitap etmektedir. Eyüp Nakkaş Hasan Paşa Türbesinde ise keskin hatlardan oluşan mihrap nişi şeklindeki kavsara üzerindeki mukarnaslar, armudi biçimde taçlanarak sonuçlanmaktadır (Resim 323). Çeşme, I. Abdülhamid Türbe ve Çeşmesinden farklı olarak bir niş içerisine alınmış ve cephedeki ağırlığı hissedilerek vurgulanmıştır.

I. Abdülhamid Türbesinde ön cephe, mermerlerle kaplıdır. Bu döneme ait türbelerde çoğunlukla dış cephe kaplamalarında kesme taş ve mermer kullanılmaktadır. Klasik dönemde ve klasik dönem sonlarında cephelerde bol miktarda kullanılan mermerin, XVIII. ve XIX. yüzyılda, geçen yüzyıla oranla daha az kullanıldığı dikkat çeker. Bu dönemde yapıların ikinci planda kalan cepheleri, kesme taşla kaplanmıştır. Nakşidil Valide Sultan Türbesinde (1817) olduğu gibi caddeye bakan yüzeyler mermerle, avluya bakan cepheler kesme taşla örülmüştür. Bu durum sadece Nakşidil Sultan Türbesine mahsus olmayıp, benzer uygulama Nur-u Osmaniye, III. Sultan Mustafa (1773) ²²⁹ Türbelerinde de görülmektedir.

I. Abdülhamid Türbesinde ön cephe, diğer türbelerde olduğu gibi mermerle kaplanmış, arka cephede ise kesme taş kullanılmıştır. Bu durum, devletin ekonomik gücünün sarsılmış olmasıyla izah edilebilir.

I. Abdülhamid Türbesi, dış çizgilerinde Klasik hatlar göstermesine rağmen, iç süslemesinde Barok etkilidir. Türbenin güneyindeki üç bölümlü giriş revakı, içten kalem işi ile Barok örneklerle süslenmiştir. Ana mekanı örten kubbe ve kubbeye geçişi sağlayan tromplarda Barok karakterli süsleme kuşakları dikkat çekmektedir.

I. Abdülhamid Türbesinde kalem işlerinin yanı sıra yazı da dekoratif unsur olarak büyük rol oynamaktadır. Özellikle türbenin içerisini çepeçevre dolaşan mermer yaldızlı kitabe kuşağı, dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitabelerin nazımla yazılması geleneği, bu dönemde de devam etmiş ve inşa kitabeleri uzun manzum kıtalar halinde yazılmıştır.

Bu döneme ait türbelerde eseri inşa eden mimarın imzasına değil, hattatların imza kitabelerine rastlıyoruz. I. Abdülhamid Türbesinde kapının üst tarafında iki parça ha-

lindeki kartuşlara "Hattat Mehmed Emin" imzasını atmıştır. Eyüp Mihrişah Valide Sultan Türbesinde "Hattat Mehmed Es'ad el Yesarı" ve hatları nakşeden "Mehmed Şevki"nin adlarına da yer verilmiştir. Ayrıca, Eyüp Şah Sultan (1800) ve Divanyolundaki II. Mahmud (1840) Türbelerinde de hattat imzaları bulunmaktadır ²³⁰.

I. Abdülhamid Türbesi, Batı etkilerinin hakim olduğu bir dönemde Barok üslupta yapılmış, fakat ön cephenin köşesinde iki küçük simetrik çeşme hariç, mimarisinde sadelik ve klasiğe dönüş vardır ²³¹.

Yozgat Çapanoğlu Türbesi, Caminin doğu yanında, camiye bitişik olarak inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine tek kubbe ile örtülü olan türbe, genel hatları ile Klasik Osmanlı Türbelerini hatırlatır (Resim 152). Osmanlı mimarisinde yaygın olan kare, kübik alt yapı üzerlerinin kubbe ile örtülü olduğu türbe şemalarından biri de burada uygulanmıştır.

Çapanoğlu Türbesinin en yakın benzeri, yine Yozgat'ta bulunan Osman Paşa Türbesidir ²³² (Karş. P. 45). Çapanoğlu Türbesi gibi bu türbe de bitişikteki Osman Paşa Camii ile bütünlük içerisindedir.

Kare mekanın üzerinin tek kubbe ile örtülmesi, yalın duvarlar, duvarları ve kornişleri sınırlayan düz silmeler, duvar köşelerindeki küçük köşe kulecikleri, kasnakla yüzeyden dışa taşırılmış payeler, Çapanoğlu ve Osman Paşa Türbelerinin ortak yanlarını oluştururlar.

Çapanoğlu Türbesinde kubbe alçak tutulmuş, sekiz köşeli iki kasnak üzerine örtülmüştür. Osman Paşa Türbesinde ise iki kademeli bir kasnak vardır. Sekiz köşeli alt kasnağın her köşesinde tromplar kullanılmıştır. Çapanoğlu Türbesinde bu tromplar görülmez.

Mustafa Bey Türbesinin kuzeydoğu ve güneydoğuya bakan duvar köşeleri yuvarlatılarak görünüşleri yumuşatılmıştır. Osman Paşa Türbesinde bu tür bir uygulamaya yer verilmemiştir.

Çapanoğlu Türbesinin dış cepheleri oldukça sadedir. İçerde mermerden yapılmış lahitler üzerinde Barok tarzda hançer, kılıç, selvi, "S" ve "C" kıvrımlarına yer verilmiştir.

Türbe, camide olduğu gibi, plan ve mimarisinde geleneksel çizgileri yansıtırken, ayrıntıda Barok izler taşımaktadır.

XVIII. yüzyıl külliyesi içinde önemli bir yer tutan bağımsız kütüphaneler, özellikle diğer yapıları ile geleneksel çizgilerini devam ettirirler. 1661 tarihli İstanbul Köprülü

Kütüphanesinden sonra başlı başına bir bina olarak yapılan bu tür vakıf kütüphanelerinin sayısında bir artma görülür ²³³. Bunlar arasında Topkapı Sarayı III. Avlusunda bulunan Sultan III. Ahmed Kütüphanesi ²³⁴ klasik çizgileri yansıtan özellikleriyle bu dönemin en güzel örnekleri arasında yer alır. 1700 tarihli Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi ²³⁵, 1734 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi ²³⁶ ile gelişim devam eder. Barok dönemin artık iyice hissedildiği Vefa'da Defterdar Atıf Efendi (1741) ile Nur-u Osmaniye Kütüphaneleri bu dönemin karakteristik örnekleridir ²³⁷. Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, bu dönemde dış mimarisindeki sadeliğe rağmen içeride, Barok tarzda süslemeleri ile dikkat çekmektedir ²³⁸. Lâleli'de Sadrazam Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi (1762) III. Ahmed Kütüphanesine benzeyen özelliğiyle bu grup içerisinde diğer bir örnektir ²³⁹. Bu gelişim zinciri I. Abdülhamid Kütüphanesiyle devam ettirilmektedir. Bağımsız kütüphanelerin bir varyasyonu olarak kabul edebileceğimiz **I. Abdülhamid Kütüphanesi**, medresenin giriş holünün üzerinde yer almakta ve bu yönüyle bağımsız olarak nitelendirilen kütüphanelerden ayrılmaktadır. 1700 tarihli, Fatih'deki Feyzullah Efendi Medresesi içinde yer alan kütüphane, medrese ile bağlantısı ve fevkani yapısıyla I. Abdülhamid Kütüphanesine benzemektedir. I. Abdülhamid Kütüphanesi iki katlı fevkani bir yapıya sahiptir (Resim 20). XVIII. yüzyıl bağımsız kütüphanelerinin öncüsü olarak kabul edilen Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi ve Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi (Resim 324) iki katlı cephe düzenlemeleri ile I. Abdülhamid Kütüphanesiyle benzeşirler.

I. Abdülhamid Kütüphanesi, külliyenin diğer elemanları gibi (sebil-çeşme hariç) genel çizgileri ile klasik üslubu hatırlatmakla beraber, iç mimaride bugün hiçbir iz kalmayan zengin Barok süslemelere sahiptir.

XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarında Türk sanat zevkine Batılı unsurların girmesiyle yeni bir gelişme de sebil ve çeşme mimarisinde olmuştur. Özellikle dekorasyon alanında hissedilen zenginlik, sebil ve çeşme cephelerinde etkili olmuştur. 1740 tarihli Dolmabahçe Mehmed Emin Ağa Sebili ²⁴⁰, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlanan Barok etkilerin yanı sıra Rokoko üslubunun ilk kez sistematik ve yapının tümünü ilgilendirecek biçimde kullanıldığı en önemli örnektir.

I. Abdülhamid Çeşme ve Sebili, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlık kazanan birleşik yapı türünde olup, ortada sebil ve iki yanında çeşmelerle birlikte inşa edilmiştir (Resim 4). Sebilin iki yanının çeşme ile belirlenmesi şeklindeki özellik, I. Abdülhamid Sebilinden önce Mehmed Emin Ağa Sebilinde de görülmektedir. Orada farklı olarak sağ tarafta çeşme, sol tarafta hazire yer alır. I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi mimari form olarak Barok ve Ampir özellikler gösterir. Bir alt kaide

üzerinde yer alan ve üç bölümlü bir gövde halinde yükselen yapı iç bükey ve dış bükey hatlarla geometrik kitabelik şeklindeki süslemelerle Ampir dönem özelliklerini taşır. 1809 tarihli Fatih Nakşidil Sultan Sebilinde ²⁴¹ daha gelişkin olarak gördüğümüz Ampir kaideler, I. Abdülhamid Sebilinde de Barok gövdeyi taşımaktadır.

I. Abdülhamid Sebilinde gövdenin orta bölümü üçlü demet sütunlarla beş bölüme ayrılmıştır (Resim 7). Barok dönem sebillerinde yaygın olarak görülen ve gövdeyi yüzeylere ayıran bu üçlü sütunlar, 1755 tarihli Nur-u Osmaniye Sebilinde de gövdeyi üç bölüme ayırır. 1795 tarihli Eyüp Mihrişah Sebilinde de ²⁴² I. Abdülhamid Sebilini hatırlatır şekilde gövde, üçlü demet sütunlarla beş bölüme ayrılmıştır. I. Abdülhamid Sebilinde bu üçlü sütunlar ve üst üste bindirilmiş sütun şeklindeki elemanlar Eyüp Şah Sultan Sebilinde (1800) ²⁴³ I. Abdülhamid Sebili geleneğini Ampir tarzda tekrarlar.

I. Abdülhamid Sebilinin üst kısmı kubbe ile örtülmüş, köşelerde küçük kule ve kubbeciklerle çelenk şeklinde düzenlenmiştir. Kubbeye geçiş iki katlı kasnak ile sağlanır (Resim 6). Barok dönem sebillerinden Nur-u Osmaniye Sebili (1755) ve Lâleli Sebili (1763), kubbeli olması bakımından I. Abdülhamid Sebilini hatırlatıyorsa da, bu iki sebilde de kasnağa yer verilmemiştir.

I. Abdülhamid Sebilinde yüzeyi hareketlendiren süslemeler, Türk Rokokosunun en güzel örneklerindedir. İlk defa Mehmed Emin Ağa Sebilinde hissedilen bu hareketli ve taşkın süslemeler, I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesinde bütün yüzeyi kaplayacak şekildedir. Sebilde orta bölümü ayıran sütunlar, yukarıda dalgalı kemerlerle birleşmektedir. Barok karakterli bu kemerler, Hekimoğlu Ali Paşa (1734) ve Cağaloğlu Hacı Beşir Ağa (1745) Sebilinde dantel gibi işlenmişken, burada daha gelişkin, dekoratif kemer şeklini alarak Rokoko tarzında işlenmiştir. Cepheden dışarı taşkın üst üste bindirilmiş oynak Rokoko süslemeler, sütun başlıklarında da görülür. Koca Yusuf Paşa ve Eyüp Şah Sultan Sebillerinde bu kadar hareketli bir yapıda olmasa da benzer örnekler bulunmaktadır. I. Abdülhamid Sebilinde sütunların ayırdığı düz yüzeylerde yüzeyden dışa taşıntılı stilize palmet motifleri vardır. Bunların üzerinde C kıvrımlarından meydana gelen çerçevelerde yazı kuşağı ve başlıkların devamında kenger yaprağı motifleri Rokoko üslubunda hareketli ve üst üste bindirilmiş görünümüyle dönemin zevk anlayışına uygundur (Resim 7). Koca Yusuf Paşa ve Eyüp Mihrişah Sebillerinde de bu tür ağır cephe süslemelerine yer verilmiştir. I. Abdülhamid Sebilinde, en üst kısımda, iç içe geçen kademeli silmeler, eğri büğrü kavisler, cepheden dışarıya fırlayan stilize rozetler, Sebilin hareketli görünümünü üst kısımda da devam ettirir (Resim 7).

I. Abdülhamid Sebilinde sütunların ayırdığı kısımlar, yıldızlı şebekelerle çevrilmiştir. Şebekelerde yukarıdan aşağıya inen frizlerde karşılıklı yarım halkalar ve aralarında stilize edilmiş Barok rozetler bulunur. Benzer şebekeler aynı yıllarda yapılan Fındıklı Koca Yusuf Paşa Sebili şebekelerinde de görülür ²⁴⁴.

I. Abdülhamid Sebilinin iki yanında simetrik olarak yer alan çeşmelerde, Sebilde olduğu gibi mimari tam olarak Barok ve Ampir etkilidir. Sağlam bir alt kaideye oturan Çeşmeler, bu yönüyle Ampir karakterlidir. Çeşmenin iki yanında iç içe geçen hareketli silmeler, vazo biçiminde başlıkları olan sütunceler, Barok etkilidir. Çeşmenin cepheleri de Rokoko üslubunda süslemelerle sebilin hareketli yapısına uydurulmuştur. Kırık kemerlerin ortasındaki yüzeyden taşıntılı stilize istiridye ve bitki motifleri, Rokoko üslubunun en güzel örneklerindedir (Resim 5). Bu benzer motifler Eyüp Mihrişah Sebilinin iki yanındaki çeşmelerde daha sade ve yüzeysel olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesinde mimarî ve süsleme açısından bir eklektisizm hakimdir. Barok özelliklerin ağır bastığı mimarî form, Rokoko üslubunun en hareketli motifleriyle süslenmiştir.

Yozgat Çapanoğlu Çeşmesi, avlunun doğu duvarında yarı serbest biçimde yerleştirilmiştir. Beşgen çeşmenin ön yüzü, yerden belirli bir yüksekliğe kadar iki gömme paye ile üç bölüme ayrılmıştır. Onun üzerinde üç sağır niş biçimindeki bölüm, kat kat silmelerle en üstteki mimarî forma geçişi hazırlar. Üst kısım ortada da sivri kemerli bir yapının iki yanında güneş motifleri ile tamamlanır (Resim 154). Bu mimarî formu ile çeşme, Ampir özellikler gösterir. Ampir tarzda bir alt kaide üzerinde yükselen çeşme, iki yanda taşıyıcı iki sütun ile sınırlanır. Dikey hatların yatay hatlarla dengelendiği Ampir kuruluş burada da söz konusudur. Üstte taç kısmına geçişi hazırlayan dalgalı yapı, dönemin özelliklerini aksettirir. Üst kısmın orta bölümünde iki yanda güneş motifini hatırlatan süslemeler Barok ve Rokoko özellikleri gösterir. Buradaki S ve C kıvrımları, stilize çiçek motifleri, Rokoko üsluptadır. Bununla birlikte alt kaidede yer alan kartuşlar ve lümenin üzerinde bulunan çerçevede Ampir üslubu yansıtan sadelik ve klasik hatlar egemendir (Resim 158).

Çeşme, mimarî kuruluşu ve süslemesi ile Ampir ve yer yer Barok ve Rokoko üslubunu yansıtan özelliği ile Eklektik bir yapıdır. Anadolu'da Batılılaşma etkisiyle yerleşen bu akımlar, geleneksel çizginin ötesinde İstanbul yapılarından daha farklı bir eklektisizmi yansıtır.

Emirgan Çeşmesi, cami avlusunun dışında bir meydan çeşmesi olarak inşa edil-

miştir. Sekizgen planlı çeşmenin dört yüzünde çeşmeye yer verilmiş olup, diğer yüzler boş bırakılmıştır. Altta bir kaide üzerinde yükselen gövde, ikili bir saçakla sonuçlanır (Resim 212). Çeşmenin bir alt kaideye oturması, yatay hatların dikey unsurlarla dengelenmesi, Ampir özelliklerdir. I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi ile Yozgat Çapanoğlu Çeşmesinde bahsettiğimiz Ampir özellikler, Emirgan Çeşmesinde daha kuvvetli olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, kaide ve üzerindeki Ampir dönem etkili dışa hafif taşkın süslemeler, yukarıda yüzeyleri belirleyen payeler ve en üstte kitabe çerçevelikleri, bu dönemin süsleme zevkini yansıtan özelliklerdir.

Ampir çizgilerin ağır bastığı çeşmede Barok ve Rokoko dönem özellikleri de görülür. Çeşmelerin bulunduğu yüzeylerde stilize istiridye motifleri, "S" ve "C" kıvrımları ile kıvrık dalların yer aldığı süslemeler, Barok ve Rokoko etkilidir (Resim 213).

Emirgan Çeşmesini Barok, Rokoko ve Ampir üslupları ile Eklektik özellikte bir yapı olarak değerlendirmek yerinde olur.

Değerlendirmeye çalıştığımız bu üç I. Abdülhamid dönemi sebil ve çeşmesi, birbirinden tamamen farklı özellikler gösterirler. Bu nedenle kendi içerisinde benzer örneklerle değerlendirmeye çalışıp ortak özelliklerini ayrı bir paragrafta ele almayı uygun gördük. I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi, Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii Çeşmesi ve Emirgan Meydan Çeşmesi, yapısal olarak birbirinden farklıdır. I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi bileşik yapı türünde olup, günümüzde Zeynep Sultan Cami köşesinde yer almaktadır. Çapanoğlu Ulu Camii Çeşmesi de avlu duvarına bitişik, yarı serbest bir çeşmedir. Emirgan Meydan Çeşmesi bu iki çeşmeden de farklı olarak caminin önündeki meydancığın ortasında yaptırılmıştır. Plan olarak da değişik tiplerde olan bu çeşmeler, dönem içerisinde görülen özgün örneklerdendir. Gelişkin yapısıyla hemen dikkat çeken I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi, yarım yuvarlak gövdesi ve iki yanındaki çeşmeleri ile bu tipin diğer örneklerini hatırlatır. Beşgen bir yapıya sahip olan Çapanoğlu Ulu Camii Çeşmesi, bu özelliği ile Anadolu'da değişik bir örnek olarak görülür. Emirgan Meydan Çeşmesi sekizgen plan düzeni ile geleneksel yapıyı hatırlatır. Plan ve mimari açıdan birbirinden farklı olan bu üç sebil ve çeşme, süsleme ve üslup açısından benzer özellikler gösterirler. Her üç yapıda da Barok, Rokoko ve Ampir etkiler açıktır. Yapılarda dışa vuran Barok ve Ampir özellikler I. Abdülhamid, Çapanoğlu Ulu Camii ve Emirgan Meydan Çeşmelerinde, yatay hatların dikey unsurlarla dengelenmesi, yere sağlamca oturan kaide kısımları ve kitabe boşlukları ile Ampir etkilerin hakim olduğu ortak özellikler taşımaktadırlar. Süslemenin yoğunlaştığı I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi, Barok ve Rokoko üslubunun hareketli yapısına uydurulmuştur. Barok, Rokoko ve Ampir özellikler ile Eklektik olarak nitelendirilebileceğimiz bu sebil ve çeşme, Çapanoğlu ve

Emirgan çeşmelerinden çok farklı bir süslemeye sahiptir. I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesinin hareketli Rokoko süslemeleri, Çapanoğlu ve Emirgan çeşmelerinde yerini, sakin formlara bırakmıştır. Çapanoğlu ve Emirgan Çeşmelerinde de Barok, Ampir ve Rokoko etkilerinin bir arada görülmesi, bu iki yapının da Eklektik özelliklerini yansıtır.

Bu dönemin üç yapısında belirlediğimiz ortak yön, Eklektik olarak adlandırılan karışık üslubun sebil ve çeşmelerde daha etkili biçimde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Değerlendirme ve karşılaştırma kısmında ele alacağımız son yapı grubu **hamamlardır**. Türk mimarisinde yoğun şekilde kullanılan hamamlar, değişik şemalar içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunun temizlik konusuna önemden dolayı geniş bir uygulama alanı bulan hamamlar, Selçuklu ve Beylikler döneminden itibaren geleneksel hamam şemasını oluşturmuşlardır.

Buna göre Anadolu'daki XII. ve XIII. yüzyıl hamamları da dikkate alınarak hamam şemasının soyunmalık (câmekan), ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluştuğu görülmektedir ²⁴⁵. Bu şemaya göre şekillenen erken Osmanlı hamamları, ayrıca sıcaklık bölümlerinin plan şemaları göz önüne alınarak da sınıflandırılmaktadır ²⁴⁶. Bu sınıflandırmaya göre XVI. yüzyıla kadar yapılan örneklerde en çok kullanılan şema, haçvari, dört eyvanlı ve köşe hücreli tiptir. İznik Orhan Gazi Hamamı (1337 civarı), Bursa Nalıncılar Hamamı (1360 civarı) yapılmış ilk örnekler arasındadır ²⁴⁷. Türk hamamlarının geleneksel şeması, Sinan'ın geliştirdiği yeni tiplerle zenginleştirilmiştir. Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip, Sinan döneminde köşe halvetlerini bitişik eyvanlardan ve orta mekândan ayıran duvarların kısmen veya tamamen kaldırılması ve halvet kubbealarının sütunların taşıdığı kemerlere oturması suretiyle mekan bütünlüğüne kavuşturulması, Sinan'ın gerçekleştirdiği bir yenilik olarak değerlendirilir ²⁴⁸. Topkapı Sarayı Harem Dairesinde bulunan Hünkâr Hamamı ve Valide Sultan Hamamı sıcaklıkları bu düzenlemede yerini alır ²⁴⁹. Bu plan tipinin bir başka varyasyonu 1557 tarihli Süleymaniye Hamamında görülmektedir. Burada yine haçvari, dört eyvanlı ve köşe halvetli sıcaklık şeması ve orta mekân çevresinde oluşturulan merkezî kubbe ile bunun etrafındaki dört küçük kubbeden ibaret örtü sistemi görülmektedir ²⁵⁰.

Sinan ile sona eren Klasik dönem sonrası Batılılaşma döneminde de Osmanlı hamam mimarisi, geleneksel şemaya bağlı kalmıştır. İstanbul Cerrah Paşa Külliyesinin Çifte Hamamı, geleneksel dört eyvanlı şemanın XVI. yüzyıl sonlarında gerçekleştirilen temsilcilerinden biridir ²⁵¹.

XVII. yüzyılda yapılan Üsküdar Çinili Hamamda yine sekizgen planlı sıcaklığın dört kenarına eyvanlar, diğer dört kenarına da halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Aynı uygulamaya 1681 yılında yaptırılan Kerzifon Kara Mustafa Paşa Hamamında da yer verilmiştir ²⁵².

XVIII. yüzyıl hamam mimarisinde geçen yüzyıllara oranla bir azalma görülür. 1742 yılında İstanbul'da yaptırılan Cağaloğlu Hamamı yine geleneksel plan kuruluşunda olup, kemer formlarında ve ayrıntılarda Barok izler yansıtmaktadır ²⁵³.

Bu dönemin en güzel hamamlarından biri olan İstanbul **Beylerbeyi Hamamı (1778)**, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli şemanın bir varyasyonu olarak kabul edilir (Plan 8). Bu tipin belirlenmesinde en önemli özellik; enine uzanan, ortası kubbeli ve iki kemerle ayrılan düz tonozlu sıcaklık ile bu kısma birer kapı ile açılan çifte halvet hücrelidir. Bu şemanın en önemli örneği İznik Büyük Hamamdır (Karş. P. 46). Beylerbeyi Hamamı ile benzerlik gösteren bu hamam, XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında yapılmış olmalıdır. Aynı tipte gelişen bu iki hamamın en büyük farkı, İznik Büyük Hamamda görülen plan şeklinin Batılılaşma dönemi içerisinde yapılan yeniliklerle geliştirilmiş olmasıdır. Şöyle ki; İznik Büyük Hamamda tekbir soğukluk hücresi bulunmakta iken, bu bölüm Beylerbeyi Hamamında üçe bölünmüş ve daha ayrıntılı bir plan ortaya konmuştur. Beylerbeyi Hamamında sıcaklık da İznik Büyük Hamama göre farklı bir düzenlenmededir. Beylerbeyinde ortası kubbeli enine sıcaklıklı çifte halvetli plan tersine çevrilmiş şekildedir ²⁵⁴. Beylerbeyi Hamamının plan olarak en yakın benzeri, yine bir XVIII. yüzyıl yapısı olan Kalecik Çarşı Hamamıdır ²⁵⁵ (Karş. P. 47). Burada da Beylerbeyi Hamamı gibi enine dikdörtgen sıcaklık, iki askı kemeri ile üç bölüme ayrılarak bu kısımlara birer kapı ile açılan bir çift halvet hücrelerinden meydana gelmektedir. Bu hamamı Beylerbeyi Hamamından ayıran en büyük özelliği, çifti hamam olarak yapılmış olmasıdır. Kadınlar ve erkekler kısmının soyunmalık bölümü, yıkılmış olan hamamda, sıcaklık bölümü genel olarak simetrik bir düzen gösterir.

Bu tipin uygulandığı Ankara Karacabey Hamamı (1440-41) kadınlar kısmı, Yenişehir Çifte Hamam (XVI. yüzyıl) kadınlar kısmı ve Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesindeki Çifte Hamam, Beylerbeyi Hamamı sıcaklık bölümünü hatırlatır nitelikte benzer örneklerdir ²⁵⁶. Hamamın sıcaklık kısmındaki bu plan şeması, erken dönemden itibaren uygulanmış ve geleneksel şema XVIII. yüzyılda Beylerbeyi Hamamı ve Kalecik Çarşı Hamamında tekrar edilmiştir. Beylerbeyi Hamamı, Anadolu'da yapılan örneklere göre daha gelişkin özellikler göstermektedir.

Bu plan tipinin varyasyonları da erken dönemden itibaren denenmiştir. Bunlar

arasında Gebze Menzilhane Hamamı ile Bursa At Pazarı Hamamı bulunmaktadır. Bu hamamlarda da sıcaklık enine olmakla beraber, tek bir yan bölümden oluşan şema görülür ²⁵⁷. Beylerbeyi Hamamında süslemeye yer verilmemiştir. Barok motifler kurnaların köşelerini süslemektedir. Hamam, plan ve mimarî açıdan erken dönemden itibaren görülen geleneksel plan tipinde olup, Batılılaşma etkileri diğer yapı elemanlarında olduğu gibi ayrıntılarda hissedilmektedir.

Anadolu'da da XVIII. yüzyılda hamam mimarisinde, başkente paralel olarak bir azalma görülür. Bu dönemde Gülşehir Karavezir Paşa Külliyesiyle birlikte yapılan **Karavezir Paşa Hamamı**, geleneksel plan tipinde olup basit çizgiler taşımaktadır. Anadolu Türk Hamam mimarisinde olduğu gibi burada da soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık bölümleri bulunmakta, fakat başkent örneklerine göre oldukça sadeleştirilmiş şekliyle karşımıza çıkmaktadır (Resim 105).

Hamamda üzeri kubbe ile örtülen soyunmalık kısmından sonra tonoz ile örtülü ılıklik ve daha sonra Semavi Eyice tarafından yapılan sıcaklık tiplemesine göre, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tipe giren bir sıcaklık bölümü gelmektedir (Resim 108). Hamamın sıcaklık bölümü kare bir mekanın üzerine oturan bir kubbe ve iki köşesinde yer alan halvet hücresi ile ortada kare bir göbek taşından ibarettir (Plan 11).

Osmanlı hamam mimarisinde az uygulanan bu şema, Gülşehir Karavezir Paşa Hamamında küçük ölçülerde ele alınmıştır. Hamam esas itibariyle geleneksel hamam şemasına bağlı kalırken, plan itibariyle basit çizgiler yansıtması, Batılılaşma döneminde sayıları giderek azalan hamam mimarisi için doğal karşılanmalıdır.

1793 M. yılında Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından yaptırılan **Çapanoğlu Hamamı**, I. Abdülhamid dönemi (1774-1789) yapısı olmamakla birlikte, külliyenin bir parçası olarak kabul ettiğimizden, değerlendirmeyi uygun bulduk.

Yozgat Çapanoğlu Hamamı Gülşehir Karavezir Hamamı gibi şema olarak geleneksel çizgilerini korumaktadır. Soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelen şema, dışı kapalı yapısıyla dikkat çekmektedir (Resim 160). Girişten itibaren dar bir koridorla ulaşılan soyunmalık, iki katlı bir düzenlemeye sahiptir. Buradan ılıkliğe geçilmektedir. Burası üç bölüm halinde düzenlenmiş dikdörtgen bir plan gösterir (Plan 13). Sıcaklık bölümünün dışında kalan bölümler başlangıçta düz veya tonoz örtülü olurken, Osmanlı Klasik dönem hamamlarında kare planlı ve kubbe ile örtülü hale gelmiştir. Burada da İstanbul ve Anadolu'da çeşitli örneklerini gördüğümüz soyunmalık kısmı düz örtülüdür. Trabzon İskender Paşa Hamamı (XVI. yüzyıl) ²⁵⁸, İstanbul Edirnekapı Hamamı (1548) ²⁵⁹, İstanbul Aksaray Kızlarağası

Hamamı (1669-70) ²⁶⁰, Erzurum Tahta Hamamı (XVIII. yüzyıl ortaları) ²⁶¹, bu şekilde düzenlenmiş örnekler arasındadır.

Hamamın sıcaklık bölümü, Semavi Eyice'nin tiplemesine göre Osmanlı hamam mimarisinde çok görülen haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli şema gösterir. Dört eyvan köşelerde kubbe ile örtülü halvet hücreleri ile tamamlanmıştır. Haçvari dört eyvanlı köşe hücreli tip, erken dönemden Batılılaşma döneminin sonuna kadar kullanılan Osmanlı hamam mimarisinin geleneksel şemasını oluşturur (Plan 13). Çapanoğlu Hamamına benzer dört eyvanlı haçvari köşeli düzen, İznik Hacı Hamza Hamamı, Bursa Perşembe Hamamı, Bursa Orhan Gazi Hamamı, Edirne Tahtakale Hamamı, İstanbul Süleymaniye Hamamı, Aksaray Kızlarağası Hamamı (Karş. P. 48), Erzurum Kırkçeşme Hamamı ²⁶² (Karş. P. 49) gibi çeşitli dönemlerden daha bir çok örnekte uygulanmıştır.

Beylerbeyi Hamamı, Gülşehir Karavezir Hamamı ve Çapanoğlu Hamamı ile değerlendirmeye çalıştığımız bu hamamlar, birbirlerinden tamamen farklı yapıları ile dikkat çekerler. Genel şema olarak soyunmalık, ılıklik ve sıcaklik esasına göre planlanan bu üç hamam, aynı dönemde farklı bölgelerde yapılmış örneklerdir. Üslup ve mimarî açıdan XVIII. yüzyılın en güzel örneklerinden biri olan Beylerbeyi Hamamı, Gülşehir ve Yozgat örneklerine göre gelişkin özellikler gösterir. Anadolulu örnekler olarak Gülşehir ve Yozgat geleneksel, fakat basit görünüşleri ile geç dönem özelliği yansıtmazlar.

DİPNOTLAR

1- İnci, Nurcan; 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler, Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 223; Ülgen, Aygün; "Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslubu", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 7, Nisan 1990, s. 67.

2- XVIII. yüzyılda Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal çıkmazlar, Batıya açılma sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde özellikle Fransa ile kurulan diplomatik ilişkiler, askerî ve ticarî alanda yoğun şekilde hissedilmektedir. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devletinin Avusturya ve Rusya ile olan sorunları Fransızlara Osmanlı Devletine yakınlaşma imkânı vermiştir. Fransa bu yüzyılda Doğuda daha ziyade ticarî menfaatler peşindedir. Bu imkânı XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ele geçiren Fransa amacına ulaşmıştı. Soysal, İsmail; Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802), Ank., 1987, s. 36-50.

Çıkarlara dayanan bu dostluk ekonomik ve siyasal işbirliğinin yanı sıra kültürel bir yakınlaşmayı da beraberinde getirdi. İşte Osmanlı Devletinin Batı kültürüne yakınlaştığı bu dönem, yeni bir mimari oluşumun da temelleri oldu. Batılılaşma döneminde hissedilen mimari zevk değişimi daha çok dekorasyon alanında kendini gösterir. Barok, Rokoko ve Ampir üslup etkili yapılar başkent ve Anadolu'da geleneksel mimarimizin yerini aldı.

3- Arel, Ayda; 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İst., 1975, s.9; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 223; Sözen, Metin; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975, s. 284.

4- Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Altınay, A.R.; Lâle Devri, İst., 1973.

5- Ülgen, A.; Tanzimat Günlerinde, s. 68; Arık, R.Oğuz; Türk Sanatı, İst., 1975, s. 51; Kuran, Aptullah; "Osmanlı Sanatında Batıya Yöneliş: 18. Yüzyıl", 16. yy.dan 18. yy.a Çağdaş Kültürün Oluşumu, İst., 1986, s. 307; Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 105; Eyice, Semavi; "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Neoklasik Üslubu", Sanat Yıllığı, IX, X, 1979-1980 (1981), s. 165; Akozan, Feridun; Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, Adlı Kitap ve Gerçekler, İst., 1938, s. 5-6.

6- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 223; Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 47.

7- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 59-66; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 224.

8- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 69-71; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 224.

9- I. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devletinin duraklama dönemi olarak kabul edilmiş, fakat çeşitli kurumlarda ilk yenileşme hareketlerinin görülmeye başladığı bir dönem olmuştur.

10- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 224.

11- Alpay, İ. Birol; "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", Sanat Tarihi Yıllığı, VIII, 1978, İst., 1979, s. 1; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, C. I, Ank., 1987, s. 124.

12- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986, s. 406; Goodwin, Godfrey; A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 392.

13- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 298; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.

14- Arık, Rüçhan; "Yozgat Çapanoğlu Camii", Önasya Mecmuası, 7/74 Ekim 1971; Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 643.

15- Reyhanlı, Tülay; Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İst., 1974, s. 76-78.

16- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 107.

17- Reyhanlı, Tülay; a.g. tez, s. 180-181.

18- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 123.

19- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 126.

20- Reyhanlı, Tülay; a.g. tez, s. 181.

21- Kuran, Aptullah; Mimar Sinan, İst., 1986, s. 12.

22- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 184.

23- Kuran, A.; Sinan, s. 106; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 177.

24- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 203; Kuran, Aptullah; "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler, I, 1973, s. 65-81.

25- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 249; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 178.

26- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 186; Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Camileri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 200; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 275.

- 27- Uçan, Özgül; İstanbul'da Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 18.
- 28- Halil Ethem; Camilerimiz, İst., 1932, s. 92; Kuban, Doğan; Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekan Teşekkülü, İst., 1958, s. 49; Kuban, Doğan; Türk Barok Mimari- si Hakkında Bir Deneme, İst., 1954, s. 27; Başkan, Burhan; İstanbul Cerrahpaşa'da Cerrah Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1991, s. 15.
- 29- Reyhanlı, Tülay; a.g. tez, s. 184.
- 30- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 268.
- 31- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 270.
- 32- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 288; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 232.
- 33- Reyhanlı, Tülay; a.g. tez, s. 4.
- 35- Koçyiğit, Emine; Kayseri İncesu'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 14; Kuran, Aptullah; "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimari Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", Vakıflar Dergisi, IX, Ank., 1972, s. 242.
- 36- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 326; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 252.
- 37- Reyhanlı, Tülay; a.g. tez, s. 186.
- 38- Aslanapa, O.; Türk Sanatı, İst., 1989, s. 272.
- 39- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, II, Ank., 1962-65, s. 101; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 225; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 390.
- 40- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 229-230.
- 41- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 355.
- 42- Arel, A.; Onsekizinci Yüzyıl, s. 73.
- 43- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, II, İst., 1964, s. 124; Cunbur, Müjgan; "İ. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 18; Koçu, R. Ekrem; "Abdülhamid I", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958, s. 92.
- 44- Ögel, Semra; "Sinan'ın Mirası", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserle- ri, I, İst., 1988, s. 559-560.

- 45- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 315.
- 46- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 320.
- 47- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 320; Nayır, Zeynep; "İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ank., 1976, s. 397-410.
- 48- Eyice, Semavi; İstanbul, Petit Guide A Travers Les Monuments Byzantins Et Turcs, İst., 1955, s. 78; Yücel, Erdem; "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", Vakıflar Dergisi, VIII, 1969, s. 249-266; Önge, Yılmaz-Yücel, Erdem; Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Arkitekt, S. 324, 1966, s. 186; Aksoy, Özgönül; Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968, s. 128.
- 49- Beylerbeyi Külliyesi Batılılaşma döneminde gelişen bir çok birimden meydana gelen küçük külliye geleneğini yansıtmaz. Tek başına ele alınan cami dönemin özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir. Sonradan eklenen yapılarla külliye kimliği kazanan Beylerbeyi Camiini bu özelliği ile katalog kısmında külliyeler grubuna almayı uygun buldum. Değerlendirme kısmında sadece I. Abdülhamid döneminde yaptırılan Cami ve Hamamın tanıtımı yapılmıştır. Engin, Süha; "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6, Ank., 1987; Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, C. I, İst., 1976, s. 110.
- 50- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 293; İzgi, N.; Şemsi Paşa Camii ve Külliyesi İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1964, s. 8; Bayraktar, Nimet; Şemsi; Ahmet Paşa Hayatı ve Eserleri", Tarih Dergisi, XXXIII, (Mart 1980-81), Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İst., 1982, s. 99-114.
- 51- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 347.
- 52- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 347.
- 53- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 298.
- 54- Arık, R.; "Yozgat Çapanoğlu Camii", Önasya Mecmuası, 7/74, Ekim 1971; Bayrak, Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982, s. 535.
- 55- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 62.
- 56- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 89.
- 57- Ayverdi, E. Hakkı; İstanbul Mimari Çağının Menşei, Erken Devir Türk Mimari-

si, C. I, İst., 1966, s. 319.

58- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 7; Ayverdi, E. Hakkı; a.g.e., s. 320; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 115.

59- Ayverdi, E. Hakkı; a.g.e., s. 484.

60- Aslanapa, O.;Türk Sanatı, İst., 1989, s. 219.

61- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 67.

62- Kuban, Doğan; Türk Barok Mimarisi Hakkında bir Deneme, İst., 1954, s. 27; Kuban, Doğan; Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İst., 1982, s. 125; Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1989, s. 275.

63- Goodwin, Godfrey; a.g.e., s. 387; Konyalı, İ. Hakkı; Üsküdar, C. I, s. 96; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 222; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, II. İst., 1964, s. 7; Aslanapa, O.;Türk Sanatı, İst., 1989, s. 280.

64- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 286; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 405.

65- Sözen, M.; Mimar Sinan, s.345; Akgül, Mehmet; İstanbul Tophane'de Nusretiye Camii, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 23.

66- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 347.

67- Halil, Ethem; Camilerimiz, İst., 1932, s. 92; Goodwin, Godfrey; a.g.e., s. 376; Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 45; Ayvansarayı, Hüseyin; Hadikatü'l-Cevami, C. II, İst., 1981, s. 123.

68- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 395; Kuban, Doğan; 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İst., 1981, s. 244.

69- Yıldırıncı, Tuncay; Gülşehir Karavezir Külliyesi,Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1989, s. 20; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.

70- Bülbül, Zeki; İstanbul Davut Paşa'da Davut Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 15; W. Müller-Wiener; Bildlexikon Zur Topographie, İstanbul, Tübingen, 1977, s. 395; Eyice, Semavi; Petit Guide A Travers Les Monuments et Turcs, İst., 1955, s. 89.

71- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 175.

- 72- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 224.
- 73- Kuran, Aptullah; Mimar Sinan, İst., 1986, s. 140.
- 74- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 341.
- 75- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 227.
- 76- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 227.
- 77- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 227.
- 78- XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahlarının Cuma gününe rastlayan öğle namazları Cuma Selâmlığı denilen özel bir merasime tabidir. Cuma selâmlığı için sarayından maiyetiyle birlikte ayrılan padişah, İstanbul'un büyük camilerinden birine giderdi. Orada namaz kıldıktan sonra bir süre dinlenmek ve gerekirse bazı görüşmeler yapmak üzere kalması amacıyla düşünülen hünkâr köşkleri XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gelişerek devam etmiştir. Önge, Yılmaz; İstanbul Camilerinde Hünkâr Köşkleri, Önasya, C. IV, S. 40, İst., 1968, s. 6.
- 79- Önge, Y.; Önasya, C. IV, s. 6.
- 80- Köşklü, Zerrin; İstanbul Davut Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 59; Hattatoğlu, İlhan, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966, s. 58; Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 47.
- 81- Önge, Y.; Önasya, C. IV, s. 7.
- 82- Bu konuda geniş bilgi için bkz. İlksen, Kaya; İstanbul Camilerinde Hünkar Kasır ve Mahfilleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968, s. 61.
- 83- Önge, Y.; Önasya, C. IV, s. 7.
- 84- Önge, Y.; Önasya, C. IV, s. 7.
- 85- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 226; Batur, Selçuk; "Bir Geç Osmanlı Yapısı, Üsküdar'da Selimiye Camii", İ. H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Ank., 1976, s. 375.
- 86- Önge, Y.; Önasya, C. IV, s. 7.
- 87- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, II, Ank., 1987, s. 22; Bayrak, Orhan; a.g.e., s. 286.

- 88- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 449.
- 89- Çiçek, Adalet; İstanbul Aksaray Pertevniyal (Nihal) Valide Sultan Camii, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 21; Bayraktar, N. Nail; "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Pertevniyal Valide Sultan ve Kütüphanesi", Kadın Gazetesi, 14 Mart 1959, s. 549; Tuğlacı, Pars; Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İst., 1981, s. 233-236.
- 90- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 464.
- 91- Öz, Tahsin; a.g.e., I, s. 137; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 412.
- 92- Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2676.
- 93- Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisinde Örneklerden Anadolu'da Üç Ahşap Camii, Ank., 1973, s. 23.
- 94- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 310.
- 95- İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 228.
- 96- Günay, Reha; Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ank., 1981, s. 11; Başak, Ziya; Safranbolu'da Türk Mimarî Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966, s. 30.
- 97- Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1952, s. 31.
- 98- Aslanapa, Oktay; Turkische Fliesen und Keramik in Anatolien, İst., 1965, s. 27; Diez, Ernst-Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1959, s. 218.
- 99-Aslanapa, Oktay; Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, İst., 1949, s. 43.
- 100- Anıl, Işıtan; Safranbolu'da Osmanlı Dönemi Dini Mimarî Eserleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 32.
- 101- Konyalı, İ. H.; Üsküdar, C. I, s. 116; Koçu, R. E.; İst. Ans., C. V, s. 2681.
- 102- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 408.
- 103- Köşklü, Zerrin; a.g.tez, s. 56.
- 104- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 299.
- 105- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 299.

- 106- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 123.
- 107- Oğuz, Filiz-Erincin, Özkan; "Uşak Çakaloz Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. V, Ank., 1983, s. 135.
- 108- Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1989, s. 219.
- 109- Bayraktar, M. Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 8.
- 110- Doğru, Mustafa; İzmir'de Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1983, s. 26; Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 323.
- 111- Anıl, Işıtan; a.g. tez, s. 32.
- 112- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 302.
- 113- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 61.
- 114- Ataman, Aysun; Gölarmara Halime Hatun Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 35; Evliya Çelebi; Seyahatname (Çeviren Zuhuri, Danışman), C. XIII, İst., 1971, s. 69; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 136.
- 115- Kuban, Doğan; Onsekizinci Yüzyıl Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954, s. 30; İnci, N.; Vak. Der., XIX, s. 225.
- 116- Avun, H.; Vak. Der., XIII, s. 644.
- 117- Işık, A. Doğan; Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İst., 1977, s. 230; Tabakoğlu, Ahmet; "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", Kaynaklar, II, 1984, s. 27-28.
- 118- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 73.
- 119- Arık, Rüçhan; Yozgat Çapanoğlu Camii, Önsayış Mecmuası, 7/74 Ekim 1971, s. 8.
- 120- Binark, İsmet; "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 732.
- 121- Arık, Rüçhan; "Camide Resim ve İslamda Tasvir Sorunu", Köken, S. 4, İst., 1975, s. 12; Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ank. 1988, s. 40.

- 122- Yozgat İl Yıllığı; Yozgat, 1973, s. 127.
- 123- Hazer, Sevda; Yozgat Cami ve Mescidleri Ankara D.T.C.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ank., 1991, s. 53.
- 124- Hazer, Sevda; a.g. tez, s. 53.
- 125- Renda, Günsel; Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ank., 1977, s. 19-20; Kuyulu, İnci; "Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, IV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Bornova-İzmir 1988, s. 77.
- 126- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 23.
- 127- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 77.
- 128- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 89.
- 129- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 97.
- 130- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 107-108.
- 131- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 110.
- 132- Esin, E.; "Sadullah Paşa Yalısı", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 33/312, Ocak-Mart 1972, s. 17-18; Renda, G.; Resim Sanatı, s. 114.
- 133- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 118.
- 134- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 123.
- 135- Renda, G.; Resim Sanatı, s. 124.
- 136- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 198.
- 137- Yetkin, S. Kemal; İslamMimarisi, Ank., 1959, s. 10.
- 138- Ünver, Gülbün; Osmanlı Sanatında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri, Vakıflar Dergisi, IX, Ank., 1971, s. 322.
- 139- Akar, Azâde; "Tezyini Sanatımızda Vazo Motifleri", Vakıflar Dergisi, VIII, Ank., 1969, s. 269.
- 140- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.
- 141- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 53.

- 142- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 53.
- 143- Bayraktar, M. Sami; a.g. tez, s. 138.
- 144- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 126.
- 145- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 42.
- 146- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 126.
- 147- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 26.
- 148- Tuncel, Gül; Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, Ank., 1988, s. 111.
- 149- Tuncel, Gül; a.g.e., s. 132.
- 150- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 38.
- 151- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.
- 152- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 20.
- 153- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 367.
- 154- Caminin inşa tarihi belli değildir. Ele geçen bilgilere göre 1520 yılından önceki bir tarihte yapılmış olmalıdır. Caminin içerisini süsleyen duvar resimleri iki ayrı yerde geçen tarihe göre 1808-1821 yıllarında yapılmıştır. Bozer, Rüstem; Kula'da Türk Mimarisi, Ank., 1990, s. 7; Göde, Abdullah; Kula ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 9-11; Varlık, M. Çetin; Germiyanogulları Tarihi (1300-1429), Ank., 1974, s. 158.
- 155- Şahin, M. Kemal; Merzifon'da Kara Mustafa Paşanın Yaptırdığı Eserler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1987, s. 31; Gabriel, A.; Monuments Turcs d'Anatolie, Paris, 1934, s. 71; Sevener, Cengiz; Merzifon Mimari Eserleri, Ankara Ü. D.T.C.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ank., 1968, s. 15-25.
- 156- Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ank., 1973, s. 8; Aslanapa, Oktay; Turkish Art and Architecture, London 1971, s. 55-56.
- 157- Kuran, Aptullah; Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi, Malazgirt Armağanı, Ank., 1972, s. 182-183; Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı I-II, İst., 1984, s. 72-78.

158- Kozdere, Güner; Ayaş'ta Türk Dönemi Eserleri Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1987, s. 10; Öney, Gönül; Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, Ank., 1971, s. 98-101; Ayverdi, E. H.; Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri, II, İst., 1972, s. 231 vd.

159- Kozdere, Güner; a.g. tez, s. 43

160- Öney, Gönül; a.g.e., s. 105.

161- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.

162- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.

163- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 29.

164- Öney, Gönül; a.g.e., s. 107.

165- Ankara Kalecik Camiinde harimin duvarları bugün beyaz boyalıdır. Fakat kalan izlerden ve çevreden edinilen sözlü bilgiye göre duvarlar çiçek ve yaprak motifleriyle bezeliydi. XVI. yüzyıl Klasik Osmanlı Ankara yapılarından, XVIII. ve XIX. yüzyıl camilerine kadar renkli boyalarla yapılan süslemelere öncülük eden motifler, bu camide yer almaktaydı.

166- Arık, R.; Tasvir Sanatı, s. 30.

167- Önge, Yılmaz; "İstanbul Camilerinde Hünkâr Mahfilleri", Önyasa, IV, 1968, s. 8-9.

168- Genç, Gülsen; İsparta'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 20.

169- Genç, Gülsen; a.g. tez, s. 15; Meriç, R. M.; Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ank., 1965, s. 32.

170- Böcüzade Süleyman Efendi; İsparta Tarihi, İst., 1982, s. 77.

171- Bugünkü Zağanos Paşa Camii vakıf kayıtlarından elde edilen bilgilere göre Ömer Ali adlı birisi tarafından 1906 yılında tamamlanmıştır. İlk yapı 1461 tarihli olup, 1897 depreminde yıkılmıştır. Karaosmanoğlu, Serpil; Balıkesir'de Osmanlı Dönemi Camii Mimarisi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 16.

172- Yapraklı, Nevin; Balıkesir ve İlçelerinden Edremit ile Burhaniye'deki Türk-İslam Anıtları (Camiler Türbeler), Ege Ü.E.F. Türk-İslam Sanatı Bölümü

(Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1987, s. 52.

173- 1465 tarihli yapı, 1739 yılında yeniden yaptırılmıştır. Karaosmanoğlu, Serpil; a.g. tez, s. 32.

174- Gökoğlu, Ahmet; Paflagonya, Kastamonu 1952, s. 245; Anıl, Işitan; Safranbolu'da Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 26.

175- Gökoğlu, A.; Paflagonya, s. 259.

176- Gökoğlu, A.; Paflagonya, s. 262.

177- Sözen, Metin; Safranbolu Anıtları, İst., 1976, s. 10; Günay, Reha; Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ank., 1981, s. 11.

178- Özkarcı, Mehmet; Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1992, s. 67.

179-Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İst., 1960, s. 196; Gündoğdu, Hamza; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihî Kalıntılar", Şehr-i Mübârek Erzurum, Ank., 1989, s. 153; Gündoğdu, Hamza; "Erzurum'da Osmanlı Dönemi Eserleri", Kaynaklar, S. 5, Ank., 1987, s. 48.

180- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s. 225; Erzurum 1973 İl Yıllığı, s. 167.

181- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s. 205; Gündoğdu, Hamza; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihî Kalıntılar", Şehr-i Mübârek Erzurum, Ank., 1989, s. 156.

182- İlk yapı Mehmed Habip Efendi tarafından 1719 yılında yaptırıldı. Daha sonra bu mescid yıktırılarak 1767 yılında bugünkü cami yaptırılmıştır. Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s. 257; Gündoğdu, Hamza; a.g.m., s. 157.

183- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s.185; Ünal, H. Rahmi; "Erzurum İli Dahilindeki İslam Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, S. 6, Erzurum 1974, s. 55.

184- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s.269.

185- Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s.225; Ünal, H. Rahmi; a.g.m., s. 80.

186- Ak, Şener; Damat İbrahim Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü

(Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968, s. 13; Örtlek, Ethem; İstanbul Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 17; Ülgen, Hikmet; İstanbul Camileri, İst., 1966, s. 78.

187- Ötüken, Yıldız; Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinden Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri, Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, Ank., 1978, s. 351.

188- Eyice, Semavi; "Kapu Ağası Hüseyin Ağanın Vakıfları", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, Ank., 1978, s. 159-165; Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 29.

189- Aşkun, İ. Yüce; "Sinan Devri Medrese Mimarisi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İst., 1988, s. 28.

190- Aşkun, İ. Yüce; a.g.e., s. 28.

191- Eyice, Semavi; "İznik'de Türk Dönemi Yapıları", Sanat Tarihi Araştırma Dergisi, C. I, S. I, İst., 1987, s. 104; Ülgen, A. Saim; "İznik'te Türk Eserleri", Vakıflar Dergisi, I, Ank., 1938, s. 53.

192- Ötüken, Y.; Osmanlı Medreseleri, s. 342.

193- Akok, Mahmut; Merzifon'da Çelebi Mehmet Medresesi, Mimarlık, C. IX, S.I-II, 1952, s. 29-37.

194- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 109-111; Baltacı, Cahit; XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1976, s. 15-16.

195- Ahunbay, Zeynep; "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları (Medreseler, Darülkurrarlar, Mektepler)", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 249-252.

196- Ahunbay, Zeynep; a.g.m., s. 259-260.

197- Ötüken, Y.; Osmanlı Medreseleri, s. 344.

198- Ahunbay, Zeynep; a.g.m., s. 258.

199- Erdem, Yücel; Şemsi Paşa Külliyesi, Arkitekt, S. 39/336, 1969, s. 157.

200- Bilget, N. Burhan; Gök Medrese, Ank., 1989, s. 7; Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, C. I-II, Ank., 1990, s. 237.

201- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 239.

- 202-** Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 241; Aslanapa, Oktay; Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi, Ank., 1991, s. 92.
- 203-** Ünal, H. Rahmi; Çifte Minareli Medrese (Erzurum), Ank., 1989, s. 1; Aslanapa, Oktay; a.g.e., s. 94.
- 204-** Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 342.
- 205-** Ahunbay, Zeynep; a.g.m., s. 246.
- 206-** Ötüken, Y.; Osmanlı Medreseleri, s. 344.
- 207-** Koçu, R.Ekrem; "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1972, s. 4108; Alparslan, Tulgur, Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1964, s. 9; Toprak, Leyla; İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 25.
- 208-** Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 83.
- 209-** Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 84.
- 210-** Tuncer, Tülay; Mimar Sinan'ın Türbe Mimarisine Getirdiği Yenilikler, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1965, s. 10.
- 211-** Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Türbeleri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 228.
- 212-** Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 188.
- 213-** Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 215.
- 214-** Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 215; Kuran, A.; Sinan'ın Türbeleri, s. 228.
- 215-** Kuran, A.; Sinan'ın Türbeleri, s. 229.
- 216-** Ünsal, Behçet; "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", Vakıflar Dergisi, XVI, Ank., 1982, s. 86.
- 217-** Türbe kapı kitabesine göre 1550-57 yılları arasında Süleymaniye Camii ile birlikte yapılmamış, sultanın ölümünden sonra oğlu II. Selim tarafından yaptırılmıştır. Kuran, A.; Sinan'ın Türbeleri, s. 231.
- 218-** Türbede Zal Mahmud Paşa, karısı Şah Sultan ve kimliği belirlenemeyen bir kişi yatmaktadır. Zal Mahmud Paşa ile karısının 1580'de öldükleri göz önüne alınırsa,

Türbe de aynı yıllara tarihlenir. Kuran, A.; Sinan'ın Türbeleri, s. 230.

219- Kuran, A.; Sinan'ın Türbeleri, s. 230.

220- Erçağ, Beyhan; Mimar Sinan Türbelerinin Estetiği Üzerine, İlgı, S. 58, 1989, s. 14.

221- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 265.

222- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 265.

223- Türbenin planı, Koçu, R. Ekrem; "Abdülhamid I", İst. Ans. C. I, İst., 1958, s. 93'de kare bir mekanın tek kubbe ile örtüldüğü kübik bir yapı olarak gösterilmiştir. Bu hatalı plan Ünsal, Behçet; "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması, Vakıflar Dergisi, XVI, Ank., 1982, s. 118'de yapının ortada kubbe yanlarda tonoz şeklinde düşünülen ön girişi düz bir örtü ile gösterilerek eksik tanıtılmıştır. Tezimde kullandığım plan Önkal, Hakkı; Osmanlı Hanedan Türbeleri, Atatürk Ü.İ.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1982 adlı tezden alınmıştır.

224- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 393.

225- Kuban, Doğan; Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954, s. 37; Önkal, Hakkı; a.g. tez, s. 60.

226- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 228.

227- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 511.

228- Gülen, Mahir; Klasik Dönem Eyüp Türbeleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 29.

229- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 509.

230- Önkal, Hakkı; a.g. tez, s. 85.

231- Tanyeri, Nurdan; I. Abdülhamid'in Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969, s. 45-56.

232- İlk yapının hangi tarihte inşa edildiği belli değildir. Türbe içerisindeki sandukalardan 1239-40 M. tarihli Emirci Sultan'a ait olan kitabeye göre Türbe ilk olarak 1240'dan sonra yapılmış olmalıdır. Bir çok onarım gören Türbe, bugünkü şeklini 1910 onarımında almıştır. Ocak, A. Yaşar; "Emirci Sultan ve Zaviyesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 9, Ank., 1978, s. 149.

233- Eyice, Semavi; "Batılılaşma", İslam Ansiklopedisi, C. V, İst., 1992, s. 174;

- Bayraktar, Nimet; Üsküdar Kütüphaneleri, Vakıflar Dergisi, XVI, Ank., 1982, s. 45.
- 234- Koçu, R. Ekrem; "Ahmed III. Kütüphanesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958, s. 289-293; Eyice, Semavi; "Ahmed III. Kütüphanesi", İslam Ansiklopedisi, C. II, İst., 1989, s. 40.
- 235- Demiryay, Selda; İstanbul Şehzadebaşında Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 25; Erdem, Yücel; a.g.m., s. 258.
- 236- Hattatoğlu, İlhan; Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966, s. 31; Köşklü, Zerrin; İstanbul Davut Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 43; Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, I, İst., 1962, s. 71.
- 237- Eyice, S.; Ahmed III, s. 174.
- 238- Dener, Halit; Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, İst., 1957, s. 20; Uzunay, İsmigül; İstanbul Cağaloğlu'nda Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 30.
- 239- Eyice, S.; Ahmed III, s. 174.
- 240- Çetintaş, Sedat; "Türklerde Su, Çeşme, Sebil", Güzel Sanatlar, C. V, İst., 1944, s. 146.
- 241- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 543.
- 242- Aslanapa, O.; Osmanlı Devri, s. 543.
- 243- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 293.
- 244- Eyice, Semavi; Türk Sanatında Şebekeler (Parmaklıklar), Sanat Dünyamız, Yıl: 2, S. 6, 1976, s. 36-38.
- 245- Önge, Yılmaz; "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 407.
- 246- Eyice, Semavi; "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. XI, S. 15, 1960, s. 99-120.
- 247- Sözen, M.; Mimar Sinan, s. 115.

248- Önge, Yılmaz; "Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezî Kubbeli Örtü Sistemleri", II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Bildiriler, C. II, İst., 1986, s. 82-85.

249- Önge, Y.; Türk Hamamları, s. 410.

250- Önge, Y.; Türk Hamamları, s. 410.

251- Hamam bazı kaynaklara göre cami ile birlikte 1593 M. yılında yaptırılmıştır. Konyalı, İ. Hakkı; İstanbul Abideleri, İst., 1940, s. 26; Demircanlı, Y. Yoldaş; İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ank., 1988, s. 66. Ünver, Süheyl; Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar, Vakıflar Dergisi, S. II, Ank., 1942, s. 242'de Hamamın tarihini 1597 M. yılına vermektedir.

252- Şahin, M. Kemal; Merzifon'da Kara Mustafa Paşa'nın Yaptırdığı Eserler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1987, s. 64.

253- Eyice, Semavi; "Batılılaşma (Mimari), İslam Ansiklopedisi, C. V, İst., 1992, s. 176.

254- Tanyeri, Nurdan; I. Abdülhamid'in Eserleri, İstanbul Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969, s. 45-56.

255- Eyice, S.; Büyük Hamam, s. 113.

256- Eyice, S.; Büyük Hamam, s. 113.

257- Tanyeri, Nurdan; a.g. tez, s. 56.

258- Hamamın XVI. yüzyılda Trabzon Valisi İskender Paşa tarafından 1531 yılında yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Taşcı, Aydın; Trabzon'da Osmanlı Devri Hamamları, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 14; Horuluoğlu, Şâmil; Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri, Ank., 1983, s. 119; Karpuz, Haşim; "Trabzon'da Türk Devri Hamamları", Trabzon Kültür Sanat Yıllığı, S. 2, İst., 1989, s. 6.

259- Aru, K. Ahmet; Türk Hamamları Etüdü, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay., İst., 1949, s. 9-10.

260- Aru, K. Ahmet; a.g.e., s. 9-10.

261- Hamamın soyunmalık kısmı orijinalde kubbe ile örtülü iken daha sonra yıkılarak, bugünkü ahşap tavan ile örtülmüştür. Konyalı, İ. Hakkı; Abide ve Kita-

beleriyle Erzurum Tarihi, İst., 1960, s. 284; Ünal, H. Rahmi; Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme, Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, S. 6, Erzurum 1974, s. 142; Yavuz, Cevdet; Erzurum Hamamları, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 40.

262- Yavuz, Cevdet; a.g. tez, s. 30; Konyalı, İ. H.; Erzurum Tarihi, s. 282; Gündoğdu, Hamza; "Erzurum'da Türk İslam Yapıları", Milli Kültür, Mart 1991, S. 82, s. 28.

IV- SONUÇ

IV- SONUÇ

XVII. yüzyılın sonlarına kadar büyük bir çaba göstererek dış etkilerden uzak kalmayı ve mimarîde kendine özgü biçimleri kullanmayı amaçlayan Osmanlı Sanatı, XVIII. yüzyıl ile birlikte değişik bir görünüm içerisinde. XVII. ve XVIII. yüzyılın siyasî olaylarından da etkilenen Osmanlı Devleti, bu dönemde Batıya yönelmiş ve toplumsal ortamın da değişmesiyle her alanda görülen Batılılaşma akımlarının etkisinde kalmıştır.

Tezimde incelemeye çalıştığım I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) eserleri de Batılılaşma dönemi içerisinde yapılmış özgün örneklerdendir. Bu dönem, diğer Batılı üsluplar etkisinde gelişen dönemlerden farklı olarak Klasik ve Batılı çizgilerin kaynaştırıldığı bir dönemdir.

Bu araştırmada incelenen İstanbul ve Anadolu'da yaptırılan tek kubbeli ve dikdörtgen planlı düz ahşap tavanlı camiler, plan açısından bir yenilik getirmemiş, geleneksel özellikler Batılı motiflere uydurulmuştur. Böylece geleneksel mimarî kuruluş Batılılaşma dönemi özellikleri ile daha değişik bir görüntü içerisine girmiştir. Özellikle yapıların dış cephelerinde hissedilen bu değişim, daha sonra Batılı üsluplar etkisinde gelişen Osmanlı mimarisinin öncüleri durumundadır. Bu dönemde incelediğim camilerdeki değişiklikler devletin içinde bulunduğu sosyal yaşantıyla da iç içedir. Tabii ki sosyal yapıdaki bu değişimde Batıdan gelen yabancı etkiler sonucunda gerçekleşmiştir. Sultanların saray dışında kıyı semtlerinde yalılar, köşkler yaptırılmaları, sosyal yaşantıda dışa açılmaya neden olmuş ve bu durum camilere de yansıtılmıştır. Camilere eklenen hünkar daireleri, saray dışındaki hayatın dinî mimarîye uyarlanmış bir devamıdır. Bu akımı belirleyen bir unsur da Batılılaşma dönemiyle birlikte mimarimizde yerini alan bahçe düzenlemeleridir. Bu çalışmada incelediğim yapılar içerisinde deniz kıyısındaki konumu ve yapıyı çeviren bahçeleriyle en güzel örnek, Beylerbeyi Camiidir. Bu dönemde dış mimaride yapıların farklı görünüşleriyle hissedilen Batılılaşma, iç mimaride tamamıyla Batılı motiflerle kendini belli etmektedir. Batıdan ilham alınan bu motifler, Türk sanat zevkiyle yeni biçimlere yönelmiş ve iç dekorasyonda geleneksel süsleme anlayışından azgeçilmiştir. Bu çalışmada incelenen I. Abdülhamid dönemi camileri XVIII. yüzyılın sonlarında Barok, Rokoko ve Ampir tarzda süslenmiş yapılarla paralellik içerisindedir. Bu dönemin gösterişli taşra yapılarından olan Yozgat Çapanoğlu Camii ve Gülşehir Karavezir Paşa Camii, süslemeleri ile başkent yapılarını aratmayacak zenginliktedir. Bu camilerde görülen mermer taklidi yağlı boya süslemeler, renkli mermerin getirdiği hareketlilik, "S" ve "C" kıvrımlarının oluşturduğu kalem işlerinde Barok, Rokoko, Ampir ve Eklektik üslubun etkileri açıkça görülmektedir. Tezimde

incelediğim bu dönemde yapılan diğer Anadolu camilerinde, dış yüzeylerde Barok ve sonraki üslupların özellikleri pek görülmezken, iç dekorasyonlarındaki zenginlikleri dikkat çekicidir. Bu dönemde süsleme alanında görülen bir yenilik de minyatür geleneğinin önemini yitirip, Batılı resim anlayışının duvar resimlerine yansımalarıdır. Anadolu'da Yozgat Çapanoğlu Camiinde ilk örneklerini belirlediğimiz bu resim türü, XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Manzara resimlerinden ve natürcülükten oluşan bu kompozisyonlarda henüz tam anlamıyla minyatür geleneğinden kopulmamıştır. Bununla birlikte az da olsa resimlere Batılı anlamda bir perspektif girmiştir. Bu çalışmada örnekleri ile tanıtmaya çalıştığım I. Abdülhamid dönemi duvar resimleri daha sonraki resim anlayışının hazırlayıcısı durumundadır.

I. Abdülhamid döneminde yaptırılan medrese, türbe ve hamam yapıları geleneksel plan kuruluşunda olup, Batılılaşma özellikleri sadece ayrıntılarda hissedilmektedir. I. Abdülhamid Medresesi, Karavezir Medresesi, I. Abdülhamid Türbesi, Çapanoğlu Türbesi, Beylerbeyi Hamamı, Karavezir Hamamında I. Abdülhamid dönemi camilerinde olduğu gibi geçmiş öğelere olan bağlılık dikkat çekicidir. Tüm XVIII. yüzyıl yapılarından farklı olarak bu dönemde geleneksel plan özelliklerinin Batılı motiflerle farklı görünmeleri sağlanmıştır.

XVIII. yüzyıl Batılılaşma dönemiyle birlikte gelişen bağımsız kütüphaneler, geleneksel ve Batılı çizgilerin bir arada yansıtıldığı ilginç örneklerdir. I. Abdülhamid Kütüphanesinde de diğer yapılarda olduğu gibi geleneksellik ön plandadır.

I. Abdülhamid dönemi içerisinde Batılılaşma etkileri en fazla sebiller ve çeşmelerde hissedilir. Barok, Rokoko, Ampir ve Eklektisizm sebiller ve çeşmelerde geleneksellikten uzak, Batılı akımların etkisinde yeni arayışlar içerisindedir. I. Abdülhamid Sebiller ve Çeşmesi, Çapanoğlu Çeşmesi, Emirgan Çeşmesi yeni arayışlarla şekillenmiş dönemin en güzel örneklerindedir.

I. Abdülhamid döneminde yapılan camiler, medreseler, türbeler, kütüphaneler, sebiller ve çeşmeler, hamamlar, Batılılaşma dönemi özelliklerini taşımakla beraber, Klasik dönemden gelen plan şemalarını bazı değişikliklerle sürdürmüşlerdir. Bu dönem yapılarını, Klasik dönemden aldıkları özellikleri, getirdikleri yenilikleri ve sonraki döneme olan etkileri ile bir ara dönem olarak değerlendirmek yerinde olur düşüncesindeyim.

SUMMARY

Ottoman art has been subjected to the influence of the trends of western art from the beginning of the 18th century to the end of the 19th century. This period named as "westernization", exhibits itself by means of various styles in Ottoman architecture.

The period of Abdülhamid the first (I. Abdülhamid) was a period in which the styles developed under the influence of western trends at the end of the 18th century, had been seen. At this period, western characteristics had been mixed with traditional schemas and became the antecedent to the Ottoman architecture developing under the influence of western civilization in the 19th century. The mosques, madrasahs, mausoleums, libraries, public fountains and fountains, built in the period of Abdülhamid the first were constructed both with traditional and with western styles. Among the constructions involved in this study, Beylerbeyi Mosque, built in Istanbul, with its appearance, represents the effects of westernization and also with its traditional characteristics, one cupola, is the most interesting one. Together with this mosque the interesting Sultan Palaces, garden arrangements, the intensity in the inside ornaments are the results of the new seekings. Provinces constructions studied in this dissertation have been less affected by the westernization trends than the constructions of capital city and also the simplicity in the outside architecture has left its place to the western effects in the inside architecture. Karavezir Mosque in Gülşehir and Çapanoğlu Mosque in Yozgat carry the traditional characteristics with their outside appearance and represent western style with their inside ornaments.

The oil paintings as the imitation of marble, colourful marbles and the compositions originated from wall pictures in these mosques, flourished with westernization trends in our ornamentation art, represent the thought of delight of this period. The madrasah, mausoleums, library and Turkish bathes, examined in this research, paralel with the mosques, have traditionally, the same construction but in details they represent the features of the westernization periods.

The effects of westernization have also been encountered in the architecture of fountain and public fountains. I. Abdülhamid fountain, Emirgan Fountain are the most beautiful examples of this period. The motives taken new shapes at the westernization period have been used in these public fountains and fountains.

In the constructions of the period of Abdülhamid the first, the western architecture trends have been adapted to our art of architecture and it has been directed to new styles. As a result, to evaluate this period as a transition period, with its features taken from classic period and with the novelties coming from the westernization periods and also with the effects going on the later period, is convenient.

V- BIBLIYOGRAFYA

V- BİBLİYOGRAFYA

- Acun, Hakkı; "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 635-715.
- Ağaoğlu, Mehmet; The Fatih Mosque at Constantinople, Art Bulletin 12, New York 1930.
- Ahunbay, Zeynep; "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları (Medreseler, Darülkurralar, Mektepler)", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 244-252.
- Ak, Şener; Damat İbrahim Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968.
- Akar, Azâde; "Tezyinî Sanatımızda Vazo Motifleri", Vakıflar Dergisi, VIII, Ank., 1969, s. 267-271.
- Akgül, Mehmet; İstanbul Tophane'de Nusretiye Camii, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Akok, Mahmut; "Merzifon'da Çelebi Mehmet Medresesi", Mimarlık, C. IX, S. 1-2, 1952, s. 29-37.
- Akozan, Feridun; Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, Adlı Kitap ve Gerçekler, İst., 1938.
- Aksoy, Özügönül; Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İst., 1968.
- Aktepe, Münir; "Abdülhamid I", İslâm Ansiklopedisi, C. I, İst., 1988, s. 213.
- Aktepe, Münir; "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lâle", Tarih Dergisi, C. IV, S. 8, 1952, s. 85-126.
- Aktepe, Münir; "İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3, İst 1972, s. 172-212.
- Alparslan, Tulgur; Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1964.
- Alpay, İ. Birol; "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", Sanat Tarihi Yıllığı, VIII, 1978, İst., 1979, s. 1-69.
- Altan, Kemal; "Mimar Mehmed Tahir", Arkitekt, 1937, s. 193-195.

- Altan, Kemal; Eski Mimarların Mühür ve İmzaları, Yeni Sabah, 15 Ekim 1938, nr. 163.
- Altınay, A. Refik; Lâle Devri, İst., 1973.
- Altun, Ara; "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimari-si", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 33-44.
- Anıl, Işıtan; Safranbolu'da Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986.
- Arel, Ayda; Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İst., 1975.
- Arık, R. Oğuz; Türk Sanatı, İst., 1975.
- Arık, Rüçhan; "Camide Resim ve İslamda Tasvir Sorunu", Köken, S. 4, İst., 1975, s. 10-18.
- Arık, Rüçhan; "Yozgat Çapanoğlu Camii", Önasya Mecmuası, 7/74, Ekim 1971, s. 8-9 vd 21.
- Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ank., 1976.
- Arık, Rüçhan; Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisinde Örneklerden Anadolu'da Üç Ahşap Camii, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ank., 1973.
- Arseven, C. Esat; "Türk Barok Üslubu (1730-1854)", Türk Sanatı Tarihi: Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyinî Sanatlar, VI. Fasikül, İst. s. 405 vd.
- Aru, K. Ahmet; Türk Hamamları Etüdü, İ.T.Ü. Mim. Fak. Yayını, İst., 1949.
- Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1986.
- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İst., 1986.
- Aslanapa, Oktay; Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri, İst., 1949.
- Aslanapa, Oktay; Türk ve İslam Sanatı, İst., 1973.
- Aslanapa, Oktay; Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, İst., 1949.
- Aslanapa, Oktay; Turkische Fliesen und Keramik in Anatolien, İst., 1965.
- Aslanapa, Oktay; Turkish Art And Architecture, London 1971.

- Aslanapa, Oktay; Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi, Ank., 1991.
- Aşkun, I. Yüce; "Sinan Devri Medrese Mimarisi", Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İst., 1988.
- Ataman, Aysun; Gölarmara Halime Hatun Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992.
- Atasoy, Nurhan; 17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa Sanatı, İst., 1976.
- Ateş, İbrahim; İstanbul'da Yeni Camii ve Hünkar Kasrı, Ankara.
- Ateş, İbrahim; "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", Vakıflar Dergisi, XIV, Ank., 1982, s. 29-92.
- Ayvansarayı, Hüseyin; Hadikatü'l-Cevami, C. II, İst., 1281.
- Ayverdi, E. Hakkı; Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri, II, İst., 1972.
- Ayverdi, E. Hakkı; İstanbul Mimari Çağının Menşei: Erken Devir Türk Mimarisi, C. I, İst., 1966.
- Baltacı, Cahit; XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst., 1976.
- Başak, Ziya; Safranbolu'da Türk Mimari Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966.
- Başkan, Burhan; İstanbul Cerrahpaşa'da Cerrah Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Batur, M.; "Rüstem Paşa Camii", Arkitekt, S. 27/295, 1959, s. 77-79.
- Batur, Selçuk; "Osmanlı Camilerinde Sekizgen Ayak Sisteminin Gelişmesi Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, I, 1968, s. 139-163.
- Batur, Selçuk; "Bir Geç Osmanlı Yapısı, Üsküdar'da Selimiye Camii", İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ank., 1976, s. 375-396.
- Baykal, Kazım; Bursa Eski Eserleri Sevenleri Kurumu 1958 Senesi Çalışmaları, Bursa, 1959.
- Baykal, Kazım; Bursa ve Anıtları, İst., 1950.
- Baykara, T.; İzmir Şehri ve İzmir Tarihi, İzmir 1974.

- Bayrak, M. Orhan; Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, İst., 1982.
- Bayraktar, M. Sami; Yozgat Merkez ve Merkeze Bağlı Köylerde Dini Mimari, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992.
- Bayraktar, N. Nail; "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Pertevniyal Valide Sultan ve Kütüphanesi", Kadın Gazetesi, 14 Mart 1959, s. 549.
- Bayraktar, Nimet; "Şemsi Ahmed Paşa Hayatı ve Eserleri", Tarih Dergisi, XXXIII (1980-81), Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İst., 1982, s. 99-114.
- Bayraktar, Nimet; "Üsküdar Kütüphaneleri", Vakıflar Dergisi XVI, Ank., 1982, s. 45-59.
- Bilget, N. Burhan; Gök Medrese, Ank., 1989.
- Binark, İsmet; "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası", Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 717-743.
- Bozer, Rüstem; Kula'da Türk Mimarisi, Ank., 1990.
- Böcüzade Süleyman Efendi; Isparta Tarihi, İst., 1982.
- Bülbül, Zeki; İstanbul Davut Paşa'da Davut Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Cantay, Tanju; "Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 53-68.
- Cantay, Tanju; Süleymaniye Camii, İst., 1989.
- Cezar, Mustafa; Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İst., 1971.
- Cezar, Mustafa; "Osmanlılar Devrinde İstanbul yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İst., 1963, s. 327-417.
- Cunbur, Müjgan; "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", D.T.C.F. Dergisi, 1964, s. 17-69.
- Çetintaş, Sedat; Türklerde Sur, Çeşme, Sebil, Güzel Sanatlar, V, İst., 1944.

- Çiçek, Adalet; İstanbul Aksaray Pertevniyal (Nihal) Valide Sultan Camii, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Demircanlı, Y. Yoldaş; İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Ank., 1988.
- Demiryay, Selda; İstanbul Şehzadebaşında Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Dener, Halit; Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, İst., 1957.
- Diez, Ernst-Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, İst., 1959.
- Dilaver, Sadi; "Anadolu'da Tek Kubbeli Mescidlerin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", Sanat Tarihi Yıllığı, C. IV, İst., 1971, s. 17-24.
- Doğru, Mehmet, VD; Eminönü Camileri, Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, İst., 1987.
- Doğru, Mustafa; İzmir'de Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1983.
- D'Ohsson, M.; Tableau Général de l'Empire Ottoman, C. II, Paris 1788.
- Duru, Mehmet; "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri, Vakıflar Dergisi, XIII, Ank., 1981, s. 71-89.
- Duygu, Süleyman; Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İst., 1953.
- Engin, Süha; "Beylerbey Hamid-i Evvel Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 6, Ank., 1987, s.
- Erçağ, Beyhan; "Mimar Sinan Türbelerinin Estetiği Üzerine", İlgı, S. 58, 1989, s. 14-15.
- Erçağ, Beyhan; "Mimar Sinan'ın Çıraklık Eseri Şehzade Mehmed Camii", İlgı, S. 53, 1988, s. 28.
- Erçağ, Beyhan; "Mimar Sinan'ın Kalfalık Eseri Süleymaniye Camii", İlgı, S. 54, 1988, s. 211.
- Erdoğan, Muzaffer; "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkârı. Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa", Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", Tarih Dergisi, İ.Ü.E.F. Yayını, 10, 1954, s. 157-180; 11-12; 1955 (1956), s. 159-182; 13, 1958, s. 161-170; 15, 1960, s. 25-46.

- Erzurum 1973 İl Yıllığı.
- Erzurum, Türkiye'de Beldeler, S. 66, Ocak, 1987.
- Esin, E.; "Sadullah Paşa Yalısı", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 33/312, Ocak, Mart 1972, s. 17-18.
- Eyice, Semavi; "Edirne'de Selimiye", Sanat Dünyamız, S. 17, 1979, s. 10-17.
- Eyice, Semavi; "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Neo-Klasik Üslubu", Sanat Tarihi Yıllığı, IX-X. 1979-1980 (1981), s. 163-189.
- Eyice, Semavi; Istanbul, Petit Guide A Travers Les Monuments Byzantins et Turcs, İst., 1955.
- Eyice, Semavi; "Kapu Ağası Hüseyin Ağanın Vakıfları", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, Ank., 1978, s. 149-246.
- Eyice, Semavi; "İznik'te Türk Dönemi Yapıları", Sanat Tarihi Araştırma Dergisi, C. I, İst., 1987, s. 65-115.
- Eyice, Semavi; "Batılılaşma", İslam Ansiklopedisi, C. V, İst., 1992, s. 171-181.
- Eyice, Semavi; "Ahmed III. Kütüphanesi", İslam Ansiklopedisi, C. II, İst., 1989, s. 40-41.
- Eyice, Semavi; "Türk Sanatında Şebekeler (Parmaklıklar)", Sanat Dünyamız, Yıl: 2, S. 6, 1976, s. 36-38.
- Eyice, Semavi; "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. XI, S. 15, 1960, s. 99-120.
- Gabriel, A.; Monuments Turcs d'Anatolie, Paris 1934.
- Gaxotte, P.; "Barok Nedir?", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S. 189, İst., 1957, s. 17.
- Geliç, İsmet; İstanbul Camilerinde Yarım Kubbeler, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1973.
- Genç, Gülsen; Isparta'da Osmanlı Dönemi Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988.
- Giulio, Ferrario; Il costume antico e moderno a storia, Europa, C. IV, Firenze 1827.
- Goodwin, Godfrey; A History of Ottoman Architecture, London 1971.

- Göde, Abdullah; Kula ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992.
- Gökoğlu, Ahmet; Paflagonya, Kastamonu 1952.
- Gülen, Mahir; Klasik Dönem Eyüp Türbeleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Gülsevil, İ.; "Süleymaniye", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, S. 314, 1974, s. 2-4.
- Gültekin, Hakkı; İzmir Tarihi, İzmir 1952.
- Günay, Reha; Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Ank., 1981.
- Gündoğdu, Hamza; "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihî Kalıntılar", Şehr-i Mübârek Erzurum, Ank., 1989, s. 137-240.
- Gündoğdu, Hamza; "Erzurum'da Osmanlı Dönemi Eserleri", Kaynaklar, S. 5, Ank., 1987, s. 41-49.
- Gündoğdu, Hamza; "Erzurum'da Türk İslam Yapıları", Milli Kültür, Mart 1991, S. 82, s. 23-28.
- Güvemli, Zahir; Sanat Tarihi, İst., 1982.
- Halil, Ethem; Camilerimiz, İst., 1932.
- Hammer, J.; Constantinopolis und der Bosporos, C. I, Pesth 1628.
- Hattatoğlu, İlhan; Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1966.
- Hauteceur, Louis; Histoire de l'Architecture Classique en France, C. III, Paris 1950.
- Hazer, Sevda; Yozgat Camii ve Mescidleri, A.Ü. D.T.C.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ank., 1991.
- Horuloğlu, Şâmil; Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri, Ank., 1983.
- Hüseyin, Ayvansarayî; Hadikatü'l-Cevami, C. I, İst., 1281.
- Işık, A. Doğan; Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları, İst., 1977.

- İlkse, Kaya; İstanbul Camilerinde Hünkar Kasır ve Mahfilleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968.
- İnan, Afet; Mimar Koca Sinan, Ank., 1968.
- İnci, Nurcan; "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler, Vakıflar Dergisi, XIX, Ank., 1985, s. 223-230.
- İpşiroğlu-Mazhar-İpşiroğlu, Nazan; Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi, İst., 1977.
- İzgi, N.; Şemsi Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1964.
- Karakadı, A. Uğur; İstanbul-Üsküdar İlçesinde Ayazma, Beylerbeyi, Selimiye Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1988.
- Karaosmanoğlu, Serpil; Balıkesir'de Osmanlı Devri Camii Mimarisi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986.
- Karpuz, Haşim; "Trabzon'da Türk Devri Hamamları", Trabzon Kültür Sanat Yıllığı, S. 2, İst., 1989, s. 1-14.
- Kazan, Salih; Erzurum'da Osmanlı Devri Camileri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1983.
- Koçu, R. Ekrem; "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1972, s. 4105-4108.
- Koçu, R. Ekrem; "Ahmed III Kütüphanesi", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958, s. 258-293.
- Koçu, R. Ekrem; "Beylerbeyi Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. V, İst., 1961, s. 2676-2681.
- Koçu, R. Ekrem; "Abdülhamid I", İstanbul Ansiklopedisi, C. I, İst., 1958, s. 90-94.
- Koçu, R. Ekrem; "Emirgan Camii", İstanbul Ansiklopedisi, C. VIII, İst., 1961, s. 5093-5094.
- Koçu, R. Ekrem; "Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Taksim Suları", İstanbul Ansiklopedisi, C. VII, İst., 1965, s. 3535.
- Koçyiğit, Emine; Kayseri İncesu'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi

- Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İst., 1960.
  - Konyalı, İ. Hakkı; Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, C. I, İst., 1976.
  - Kozdere, Güner; Ayaş'ta Türk Dönemi Eserleri, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum, 1987.
  - Köşklü, Zerrin; İstanbul Davut Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
  - Kuban, Doğan; Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekan Teşekkülü (Rönesansla Bir Mukayese), İst., 1958.
  - Kuban, Doğan; "An Ottoman Building Complex Of The Sixteenth Century The Sokollu Mosque Its Dependencies In Istanbul", *Ars Orientalis*, VII, s. 19-40.
  - Kuban, Doğan; Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İst., 1954.
  - Kuban, Doğan; "Selimiye at Edirne", its genesis and an evaluation of its style", IVème Congrès International d'Art Turc (Aix-en-Provence, 10-15 Septembre 1971), Aix-en-Provence-Paris 1976, s. 105-111.
  - Kuban, Doğan; 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İst., 1973.
  - Kuban, Doğan; Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İst., 1982.
  - Kumbaracılar, İzzet; "Türk Mimarları", *Arkitekt*, S. 1, 1937, s. 59-60, 85-86.
  - Kumbaracılar, İzzet; İstanbul Sebilleri, İst., 1938.
  - Kuran, Aptullah; Mimar Sinan, İst., 1986.
  - Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Külliyesi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 165-173.
  - Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Camileri" Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 175-214.
  - Kuran, Aptullah; "Osmanlı Sanatında Batıya Yöneliş: 18. Yüzyıl", 16. yy.dan 18. yy.a Çağdaş Kültürün Oluşumu, İst., 1986.
  - Kuran, Aptullah; "Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimari Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye", *Vakıflar Dergisi*, IX, Ank., 1971, s. 239-249.

- Kuran, Aptullah; "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", Malazgirt Armağanı, Ank., 1972.
- Kuran, Aptullah; "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilgiler, I, 1973, s. 65-81.
- Kuran, Aptullah; "Mimar Sinan'ın Türbeleri", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 223-238.
- Kuyulu, İnci; Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Camii, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, IV, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Bornova-İzmir 1988, s. 67-78.
- Meydan Larousse; "Abdülhamid I", C. I, İst., 1969, s. 29.
- Meydan Larousse; "Beylerbeyi Camii", C. II, İst., 1972, s. 343.
- Meydan Larousse; "Emirgan", C. IV, İst., 1960, s. 231.
- Meydan Larousse; "Kalyoncular", C. VI, İst., 1960, s. 821.
- Meydan Larousse; "Yozgat", C. XII, İst., 1972, s. 825.
- Mehmet, Ziya; İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul.
- Meriç, R. M.; Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri, Ank., 1965.
- Milliyet; "Süleymaniye Camii", İstanbul'dan Göreme'ye Kültür Mirasımız, Fasikül 2, 1982, s. 10-12.
- Mülâyım, Selçuk; "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", İslam Ansiklopedisi, C. VI, İst., 1992, s. 75-77.
- Nayır, Zeynep; "İstanbul Haseki'de Bayram Paşa Külliyesi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ank., 1976, s. 397-410.
- Nevşehir 90; "Karavezir Paşa Camii", İzmir, s. 86.
- Ocak, A. Yaşar; Emirci Sultan ve Zaviyesi", Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 9, Ank., 1978, s. 149 vd.
- Oğuz-Filiz, Erincin Özkan; "Uşak Çakaloz Camii", Röleve ve Restorasyon Dergisi, S. 5, Ank., 1983, s. 135.
- Ögel, Semra; "Sinan'ın Mirası" Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 559-572.

- Öney, Gönül; Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, Ank., 1971.
- Önge, Yılmaz; "İstanbul Camilerinde Hünkar Mahfilleri", Önasya, S. 4, 1968, s. 8-9.
- Önge, Yılmaz; "Sultan Ahmet Camii", Önasya, C. III, S. 30, Şubat, 1968, s. 10-11.
- Önge, Yılmaz; "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 403-428.
- Önge, Yılmaz; "Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezî Kubbeli Örtü Sistemleri", II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986, Bildiriler, C. II, İst., 1986, s. 82-85.
- Önge, Yılmaz-Yücel, Erdem; "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", Arkitekt, S. 324, 1966, s. 181-187.
- Önkal, Hakkı; Osmanlı Hanedan Türbeleri, Atatürk Ü.İ.F. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1982.
- Örtlek, Ethem; İstanbul Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Ötüken, Yıldız; "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinden Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, Ank., 1978, s. 337-372.
- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, I, İst., 1962.
- Öz, Tahsin; İstanbul Camileri, II, Ank., 1987.
- Öz, Tahsin; "Sultanahmet Camii", Vakıflar Dergisi, I, 1938, s. 25-28.
- Öz, Tahsin; "Tavanlarımız", Güzel Sanatlar Mecmuası, C. V, Ank., 1944.
- Özkarcı, Mehmet; Candaroğulları Beyliği Mimarî Eserleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1992.
- Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık, Ank., 1977.
- Özsayiner, Z. Cihan; "İstanbul Beylerbeyi Camii", İlgı, S. 50, 1987, s. 19-23.
- Öztuna, Yılmaz; "I. Abdülhamid Devri Türkiye'sinin İç Olayları (1774-1789)", Büyük Türkiye Tarihi, C. VI, İst., 1978, s. 368-381.

- Peköz, Birsen; "Türk Camilerinde Mekan Gelişimi", Önasya, Aralık, 1966, S. 16, s. 10-11, 22.
- Peköz, Birsen; İstanbul Sebilleri, İst., 1963.
- Perçin, Ç. Alp; İstanbul Barok Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi),İst., 1936.
- Renda, Gülsen; Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850), Ank., 1977.
- Reyhanlı, Tülay; Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi, İ. Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1974.
- Safranbolu Tanıtıcı Broşürü, Safranbolu Belediyesi, Karabük 1984.
- Sevener, Cengiz; Merzifon Mimari Eserleri, Ankara Ü. D.T.C.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ank., 1968.
- Sipahi, Ülkü; XVII-XVIII. Yüzyıl İzmir Camileri, Ege Ü.E.F. Türk-İslam Sanatı Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1988.
- Sivri, Vedat; İzmir Camileri, Ege Ekspres, İzmir 1960.
- Soysal, İsmail; Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802), Ank., 1987.
- Söylemezoğlu, H. Kemal; İslam Dininde İlk Camiler ve Osmanlı Camileri, İst., 1955.
- Sözen, Metin, VD.; Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İst., 1975.
- Sözen, Metin; Safranbolu Anıtları, İst., 1976.
- Sözen, Metin; "Safranbolu ve Anıtları Konusunda Kısa Bilgiler", İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, S. 5-6, C. II, Nisan 1976, s. 45 vd.
- Sözen, Metin-Tanyeli, Uğur; "Türk Baroğu", Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İst., 1986.
- Şahin, M. Kemal; Merzifon'da Kara Mustafa Paşa'nın Yaptırdığı Eserler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1987.
- Şapolyo, E. B.; Edirne'de Üç Abide: Eski Camii, Üç Şerefeli, Selimiye", Turizm, S.

11/88, 1968, s. 8-10.

- Şehsuvaroğlu, Haluk; "Emirgana Dair", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ağustos 1952, s. 5.
- Tabakoğlu, Ahmet; "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", Kaynaklar, II, 1984, s. 26-32.
- Tanışık, İ. Hilmi; İstanbul Çeşmeleri, C. II, İst., 1945.
- Tanyeri, Nurdan; I. Abdülhamid'in Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1969.
- Tarih-i Cevdet; 2. Tab'ı Dersaadet 1309 Matbaa-i Osmaniye, C. II.
- Taşcı, Aydın; Trabzon'da Osmanlı Devri Hamamları, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1992.
- Tayla, H.; Süleymaniye Camii", Sanat Dünyamız, S. 16, 1979, s. 2-11.
- Texier, Charles; (Çeviren Ali Suat) Küçük Asya, C. III, İst., 1340.
- Toderini, M. l'Abbé; De la Littérature des Turcs, C. II, Paris, Chez Poincot, 1789.
- Toprak, Leyla; İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Tuğlacı, Pars; Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İst., 1981.
- Tuncay, R.; "Edirne Selimiye Camii", Belgelerle Türk Tarihi, S. 23, 1969, s. 3-12.
- Tuncel, Gül; Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, Ank., 1988.
- Tuncer, Tülay.; Mimar Sinan'ın Türbe Mimarisine Getirdiği Yenilikler, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1965.
- Turani, Adnan; "Rokoko", Sanat Terimleri Sözlüğü, Ank., 1975.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler; "Yeşilli Camii", Mudurnu Yıldırım Beyazıt Camii", II, Ank., 1977, s. 11 ve 374.
- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler; "Nalbantoğlu Camii", III, Ank., 1983, s. 139-141.
- Ubcini, M.A.; Lettres sur la Turquie ou Tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial etc. de l'Empire Ottoman Depuis le Khatticherif

de Gülkhane (1839), C. I, Paris 1853.

- Uçan, Özgül; İstanbul'da Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Urgan, Işık; İzmir Camileri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1968.
- Uzunay, İsmigül; İstanbul Cağaloğlunda Hacı Beşir Ağa Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1990.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki; "Çapanoğulları", Belleten, 38/150, 1974, s. 214-261.
- Ülgen, Aygün; "Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslubu, Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine Giren Üsluplar ve Üslup Özellikleri", Sanat tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 7, Nisan 1990, s. 67-71.
- Ülgen, A. Saim; "İznik'te Türk Eserleri", Vakıflar Dergisi, I, Ank., 1938, s. 53-69.
- Ülgen, A. Saim; "Yenicami", Vakıflar Dergisi, II, 1942, s. 387-397.
- Ülgen, Hikmet; İstanbul Camileri, İst., 1966.
- Ünal, H. Rahmi; Erzurum İli Dahilindeki İslam Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Araştırma Dergisi, Atatürk Ü.E.F. Yayını, S. 6, Erzurum 1974, s. 49-142.
- Ünal, H. Rahmi; Çifte Minareli Medrese (Erzurum), Ank., 1989.
- Ünsal, Behçet; "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", Vakıflar Dergisi, XVI, Ank., 1982, s. 77-120.
- Ünver, Gülbün; Osmanlı Sanatında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri", Vakıflar Dergisi, IX, Ank., 1971, s. 321-326.
- Ünver, Süheyl; Azapkapı Çeşmesi, İst., 1954.
- Ünver, Süheyl; "Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar", Vakıflar Dergisi, II, Ank., 1942, s. 242 vd.
- Varlık, M. Çetin; Germiyanogulları Tarihi (1300-1429), Ank., 1974.
- W. Müller-Wiener; Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Tübingen 1977.
- White, C.; Tpre years in Constantinople or domestic manners of the Turks in 1844, C. II, London 1846.

- Yalçın, Z.; Mimar Kemalettin ve Eserleri, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İst., 1971.
- Yaltkaya, Şerafettin; "Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, II, Ank., 1942, s. 83-97.
- Yapraklı, Nevin; Balıkesir ve İlçelerinden Edremit ve Burhaniye'deki Türk İslam Anıtları, Ege Ü.E.F. Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İzmir 1987.
- Yazıcı, M.; "Mimar Sinan'ın En Büyük Şaheseri Olan Edirne Selimiye Camiinin Mimari Özellikleri,1569-1575",Meslekî ve Teknik Öğretim,S. 17/202,1969, s. 21-22.
- Yeni Türk Ansiklopedisi; "Abdülhamid I", C. I, İst., 1985, s. 7-8.
- Yetkin, S. Kemal; "Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3-4, 1957, s. 39-44.
- Yetkin, S. Kemal; Türk Mimarisi, Ank., 1970.
- Yetkin, S. Kemal; Barok Sanatı, İst., 1977.
- Yetkin, S. Kemal; İslam Mimarisi, İst., 1959.
- Yetkin, Şerâre; "İstanbul Rüstem Paşa Camii Çinileri Üzerinde Bazı Gözlemler ve Saray Nakkaşlarının Bu Çiniler Üzerinde Etkisi", Kültür ve Sanat, S. 4, Aralık 1989, s. 15-22.
- Yetkin, Şerâre; "Sinan'ın Mimarisinde Çini Süsleme", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İst., 1988, s. 479-498.
- Yıldırıncı, Tuncay; Gülşehir Karavezir Külliyesi, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1989.
- Yıldız, Hatice; İzmir'de Osmanlı Devri Fevkanî Camiler, Atatürk Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1989.
- Yozgat İl Yıllığı, Yozgat 1973.
- Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, il il: Dünü, bugünü, yarını, "Yeşilli Camii", C. II, s. 1218.
- Yücel, Yaşar-Sevim, Ali; Türkiye Tarihi, C. IV, Sabah, s.63-105.
- Yücel, Erdem; "Şemsi Paşa Külliyesi", Arkitekt, S. 336, 1969, s. 157, 160.
- Yücel, Erdem; "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", Vakıflar Dergisi, VIII, 1969, s. 249-266.

VI- PLAN VE RESİM LİSTESİ

VI. PLAN VE RESİM LİSTESİ**Planlar**

- Plan 1:** Külliye'nin Genel Durumu.
- Plan 2:** I. Abdülhamid Medresesi eski planı tamamlanarak
- Plan 3:** I. Abdülhamid Medresesi
- Plan 4:** I. Abdülhamid Medresesi Kesiti
- Plan 5:** I. Abdülhamid Türbesi
- Plan 6:** I. Abdülhamid Sebili
- Plan 7:** Beylerbeyi Camii
- Plan 8:** Beylerbeyi Hamamı
- Plan 9:** Karavezir Camii
- Plan 10:** Karavezir Medresesi
- Plan 11:** Karavezir Hamamı
- Plan 12:** Çapanoğlu Ulu Camii
- Plan 13:** Çapanoğlu Hamamı
- Plan 14:** Cevahir Ali Efendi Camii
- Plan 15:** Kazdağlıoğlu Camii
- Plan 16:** Emirgan Camii
- Plan 17:** Kavaklı Camii
- Plan 18:** Yeşilli Camii
- Plan 19:** Cennetzade Camii
- Plan 20:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii
- Plan 21:** Başdurak Camii
- Plan 22:** Nalbantoğlu Camii
- Plan 23:** Hacı Abdi Camii

KARŞILAŞTIRMA PLANLARI

- Plan 24:** İstanbul Köprülü Külliyesi
- Plan 25:** İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi
- Plan 26 :** İstanbul Nur-u Osmaniye Camii
- Plan 27:** Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi
- Plan 28:** İznik Yeşil Camii
- Plan 29:** İzmir Kemeraltı Camii
- Plan 30:** Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii
- Plan 31:** Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii
- Plan 32:** İstanbul Ayazma Camii
- Plan 33:** İstanbul Lâleli Camii
- Plan 34:** Edirne Mezit Bey Camii
- Plan 35:** Ankara Ramazan Şemseddin Camii
- Plan 36:** Ankara Mukaddem Camii
- Plan 37:** Ayaş Şeyh Muhiddin Camii
- Plan 38:** Soma Hızır Bey Camii
- Plan 39:** Yozgat Başçavuşoğlu Camii
- Plan 40:** Safranbolu Dağdelen Camii
- Plan 41:** Erzurum Caferiye Camii
- Plan 42:** Erzurum Şeyhler Camii
- Plan 43:** İstanbul Eyüp Zal Mahmud Paşa Medresesi
- Plan 44:** İstanbul Nur-u Osmaniye Türbesi
- Plan 45:** Yozgat Osman Paşa Camii ve Türbesi
- Plan 46:** İznik Büyük Hamam
- Plan 47:** Kalecik Çarşı Hamamı

Plan 48: İstanbul Aksaray Kızlarağası Hamamı

Plan 49: Erzurum Kırkçeşme Hamamı

Resimler

Resim 1: İstanbul I. Abdülhamid Medrese ve Türbesinin üstten görüntüsü.

Resim 2: I. Abdülhamid Türbesi

Resim 3: I. Abdülhamid Arastası

Resim 4: I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi

Resim 5: I. Abdülhamid Çeşmesi

Resim 6: I. Abdülhamid Sebili

Resim 7: I. Abdülhamid Sebili cephe detayı

Resim 8: I. Abdülhamid Arastası ön cephe

Resim 9: I. Abdülhamid Arastasından Kütüphaneye bakış

Resim 10: I. Abdülhamid Türbesi üstten görünüş

Resim 11: I. Abdülhamid Türbesi genel görünüş

Resim 12: I. Abdülhamid Türbe giriş cephesi

Resim 13: I. Abdülhamid Türbesi kuzey cephesindeki çeşmeler

Resim 14: I. Abdülhamid Türbesi üstten genel görünüş

Resim 15: I. Abdülhamid Türbesine giriş sahanlığı

Resim 16: I. Abdülhamid Medresesi giriş cephesi

Resim 17: I. Abdülhamid Medresesi giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 18: I. Abdülhamid Türbe avlusundan Medreseye geçit veren kapı

Resim 19: I. Abdülhamid Türbe avlusundan Medreseye geçit veren kapı üzerindeki kitabe

Resim 20: I. Abdülhamid Kütüphanesi ön cephe

Resim 21: I. Abdülhamid Kütüphanesi yan cephe

Resim 22: I. Abdülhamid Kütüphanesi yan cephe duvar örgüsü

Resim 23: İstanbul Beylerbeyi Muvakkithanesi

Resim 24: Beylerbeyi Muvakkithanesi giriş kapısı

Resim 25: Beylerbeyi Camii kuzey-batı köşesi

Resim 26: Beylerbeyi Camii kuzey yöndeki yan avlu girişi

Resim 27: Beylerbeyi Camii batı yöndeki avlu girişi

Resim 28: Beylerbeyi Camii kuzey cephe ve avlu giriş kapısı

Resim 29: Beylerbeyi Camii batı avlu giriş kapısı

Resim 30: Beylerbeyi Camii sahil tarafındaki avlu duvarları

Resim 31: Beylerbeyi Camii batı avlu giriş kapısı genel görünüşü

Resim 32: Beylerbeyi Camii batı avlu kapısı üzerindeki kitabe

Resim 33: Beylerbeyi Camii kara avlu kapısı

Resim 34: Beylerbeyi Camii kara avlu kapısı cepheden görünüş

Resim 35: Beylerbeyi Camii asıl giriş kapısı

Resim 36: Beylerbeyi Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 37: Beylerbeyi Camii son cemaat yeri

Resim 38: Beylerbeyi Camii son cemaat yeri, kemerin üstünde yer alan kitabe

Resim 39: Beylerbeyi Camii giriş üzerindeki kitabe ve kapı formu

Resim 40: Beylerbeyi Camii kuzey cephe görünüşü

Resim 41: Beylerbeyi Camii mektep ve dinlenme odaları

Resim 42: Beylerbeyi Camii kubbe ve kasnak sistemi

Resim 43: Beylerbeyi Camii pencere düzeni

Resim 44: Beylerbeyi Camii minareleri genel görünüş

Resim 45: Beylerbeyi Camii kubbe sistemi

Resim 46: Beylerbeyi Camii minaresinden detay

- Resim 47:** Beylerbeyi Camii minare üst görünüşü
- Resim 48:** Beylerbeyi Camii sütun başlıkları
- Resim 49:** Beylerbeyi Camii hünkar mahfili
- Resim 50:** Beylerbeyi Camii pencereler arasındaki ve üzerindeki süslemeler
- Resim 51:** Beylerbeyi Camii kubbe eteğindeki ayet frizi ve kubbe içi süslemeleri
- Resim 52:** Beylerbeyi Camii kubbeyi taşıyan kemerler
- Resim 53:** Beylerbeyi Camii kubbe içi süslemeleri
- Resim 54:** Beylerbeyi Camii kubbe içi süslemelerinden detay
- Resim 55:** Beylerbeyi Camii mihrap
- Resim 56:** Beylerbeyi Camii mihrap üzerindeki pano
- Resim 57:** Beylerbeyi Camii pencereler arasındaki çini panolar
- Resim 58:** Beylerbeyi Camii minber
- Resim 59:** Beylerbeyi Camii vaiz kürsüsü
- Resim 60:** Beylerbeyi Hamam girişi
- Resim 61:** Gülşehir Karavezir Camii kuzey doğudan görünüş
- Resim 62:** Karavezir Çeşmesi genel görünüş
- Resim 63:** Karavezir Medresesi genel görünüş
- Resim 64:** Karavezir Hamamı genel görünüş
- Resim 65:** Karavezir Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe
- Resim 66:** Karavezir Camii doğu avlu kapısı
- Resim 67:** Karavezir Camii güney avlu kapısı
- Resim 68:** Karavezir Camii ve Medresenin batıdan genel görünüşü
- Resim 69:** Karavezir Camii güney cephesi
- Resim 70:** Karavezir Camii dışa taşkın mihrap çıkıntısı
- Resim 71:** Karavezir Camii kuzey doğudan görünüş

- Resim 72:** Karavezir Camii son cemaat yeri üst örtü sistemi
- Resim 73:** Karavezir Camii son cemaat yeri kubbelerinin içten görüntüsü
- Resim 74:** Karavezir Camii minare kaidesi
- Resim 75:** Karavezir Camii minaresi
- Resim 76:** Karavezir Camii giriş kapısı
- Resim 77:** Karavezir Camii kubbe ve son cemaat yerinin üstten görüntüsü
- Resim 78:** Karavezir Camii kubbeye geçiş süslemeleri
- Resim 79:** Karavezir Camii kubbe içi süslemeleri
- Resim 80:** Karavezir Camii kubbeye geçiş süslemelerinden ayrıntı
- Resim 81:** Karavezir Camii kubbe altı süslemeleri
- Resim 82:** Karavezir Camiinin doğu pencerelerinden birinin görüntüsü
- Resim 83:** Karavezir Camii pencere süslemesi ve caminin üç yanını dolanan Fetih Suresi
- Resim 84:** Karavezir Camii mihrabı
- Resim 85:** Karavezir Camii mihrap önündeki renkli kemer görüntüsü
- Resim 86:** Karavezir Camii mihrap çıkıntısının içten görüntüsü ve iki yandaki yağlı boya sütunlar
- Resim 87:** Karavezir Camii yağlı boya sütun görüntüsünden detay
- Resim 88:** Karavezir Camii mihrap çıkıntısı süslemelerinden genel görüntü
- Resim 89:** Karavezir Camii mihrap üzerini örten aynalı tonoz örtü ve süslemeleri
- Resim 90:** Karavezir Camii mihrap yönündeki pencere üzerindeki süsleme
- Resim 91:** Karavezir Camii minberi
- Resim 92:** Karavezir Camii minber yan aynalı
- Resim 93:** Karavezir Camii vaiz kürsüsü
- Resim 94:** Karavezir Camii kadınlar mahfilini taşıyan sütunlar
- Resim 95:** Karavezir Camiinin batısında yer alan şadırvan

Resim 96: Karavezir Camii şadırvan kitabesi

Resim 97: Karavezir Medrese giriş kapısı

Resim 98: Karavezir Medresesinin genel görünüşü

Resim 99: Karavezir Medresesinin kuzey revakının görünüşü

Resim 100: Karavezir Medresesi revaklarının iç kısmından görünüşü

Resim 101: Karavezir Medresesi dersanesinin genel görünüşü

Resim 102: Karavezir Medresesi üst örtüsü

Resim 103: Karavezir Hamamı

Resim 104: Karavezir Hamamı giriş kapısı

Resim 105: Karavezir Hamamı üst örtüsü

Resim 106: Karavezir Hamamı soğukluk bölümü kubbeye geçiş görünüşü

Resim 107: Karavezir Hamamı ılıklik bölümü giriş kapısı

Resim 108: Karavezir Hamamı sıcaklık bölümü göbek taşının görünüşü

Resim 109: Karavezir Hamamı sıcaklık bölümü kurnalarının görünüşü

Resim 110: Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölümüne giriş kapısı

Resim 111: Çapanoğlu Ulu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 112: Çapanoğlu Ulu Camii doğu avlu kapısı

Resim 113: Çapanoğlu Ulu Camii batı avlu kapısı

Resim 114: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey avlu kapısı

Resim 115: Çapanoğlu Ulu Camii batı cephesi

Resim 116: Çapanoğlu Ulu Camii şadırvanı üstten görünüş

Resim 117: Çapanoğlu Ulu Camii şadırvanı

Resim 118: Çapanoğlu Ulu Camii minaresi

Resim 119: Çapanoğlu Ulu Camii doğu cephesi

Resim 120: Çapanoğlu Ulu Camii doğu cephesi ve türbenin genel görünüşü

- Resim 121:** Çapanoğlu Ulu Camii gúney cephesi
- Resim 122:** Çapanoğlu Ulu Camii gúney cephesi ve mihrap görünüşü
- Resim 123:** Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephesi
- Resim 124:** Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe genel görünüşü
- Resim 125:** Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe üst örtüsü
- Resim 126:** Çapanoğlu Ulu Camii kuzey doğu cephesi
- Resim 127:** Çapanoğlu Ulu Camii son cemaat yeri revakları
- Resim 128:** Çapanoğlu Ulu Camii son cemaat yeri kubbelerinin içten görünüşü
- Resim 129:** Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe üst örtü
- Resim 130:** Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı sağ kemer aynalığı duvar resmi
- Resim 131:** Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı sol kemer aynalığı duvar resmi
- Resim 132:** Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı kubbe içi süslemeleri
- Resim 133:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölümdeki çift sütunlar
- Resim 134:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölümdeki çift sütunlardan ayrıntı
- Resim 135:** Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili
- Resim 136:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm duvar süslemesi
- Resim 137:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm (doğu) kubbe içi süslemesi
- Resim 138:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm aynalı tonoz içi
- Resim 139:** Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm son cemaat yeri
- Resim 140:** Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm orta kapı üzeri duvar süslemesi
- Resim 141:** Birinci bölümü ikinci bölüme bağlayan kapı
- Resim 142:** Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm iç görünüş
- Resim 143:** Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm batı duvarı alt kat penceresi üzerindeki kalem işi pano
- Resim 144:** Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm iç duvar süslemeleri

Resim 145: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm kubbeye geçiş süslemeleri

Resim 146: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm kubbe içi süslemesi

Resim 147: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun kuzey eteğindeki natürmort tasviri

Resim 148: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun güney eteğindeki natürmort tasviri

Resim 149: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili kemer ve pandantif süslemeleri

Resim 150: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili batı kubbesi pandantifi

Resim 151: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun doğu eteğindeki cami tasviri

Resim 152: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun batı eteğindeki cami tasviri

Resim 153: Çapanoğlu Ulu Camii mihrabı

Resim 154: Çapanoğlu Ulu Camii minberi

Resim 155: Çapanoğlu Ulu Camii minber yan aynalığı

Resim 156: Çapanoğlu Türbesi genel görünüşü

Resim 157: Çapanoğlu Çeşmesi genel görünüşü

Resim 158: Çapanoğlu Çeşmesi üzerindeki süslemeler

Resim 159: Çapanoğlu Hamamı batı cephesi

Resim 160: Çapanoğlu Hamamı soyunmalık üzerini örten piramidal çatı

Resim 161: Çapanoğlu Hamamı sıcaklık üzerini örten kubbe

Resim 162: Çapanoğlu Hamamı doğu cephesine bitişik dükkânlar

Resim 163: Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 164: Cevahir Ali Efendi Camii doğu avlu kapısı

Resim 165: Cevahir Ali Efendi Camii batı avlu kapısı

Resim 166: Cevahir Ali Efendi Camii doğu avlu kapısı içten görünüşü

- Resim 167:** Cevahir Ali Efendi Camii genel görünüşü
- Resim 168:** Cevahir Ali Efendi Camii kuzey cephe
- Resim 169:** Cevahir Ali Efendi Camii son cemaat yerindeki kapı
- Resim 170:** Cevahir Ali Efendi Camii üst örtüsü
- Resim 171:** Cevahir Ali Efendi Camii doğu cephesi
- Resim 172:** Cevahir Ali Efendi Camii kadınlar mahfiline bakış
- Resim 173:** Cevahir Ali Efendi Camii kadınlar mahfili
- Resim 174:** Cevahir Ali Efendi Camii batı galerisi
- Resim 175:** Cevahir Ali Efendi Camii batı galerinin uzaktan görünüşü
- Resim 176:** Cevahir Ali Efendi Camii ahşap tavan göbeği
- Resim 177:** Cevahir Ali Efendi Camii yan galerisinin kadınlar mahfili ile birleştiği köşe
- Resim 178:** Cevahir Ali Efendi Camii üst kat penceresi
- Resim 179:** Cevahir Ali Efendi Camii içten genel görünüş
- Resim 180:** Cevahir Ali Efendi Camii mihrabı
- Resim 181:** Cevahir Ali Efendi Camii minberi
- Resim 182:** Cevahir Ali Efendi Camii minare kaidesi
- Resim 183:** Cevahir Ali Efendi Camii minaresi genel görünüş
- Resim 184:** Safranbolu Kazdağlıoğlu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe
- Resim 185:** Kazdağlıoğlu Camii güney cephesi
- Resim 186:** Kazdağlıoğlu Camii doğu cephesi
- Resim 187:** Kazdağlıoğlu Camii batı cephesi ve minare
- Resim 188:** Kazdağlıoğlu Camii kuzey doğudan görünüş
- Resim 189:** Kazdağlıoğlu Camii son cemaat yerinin sağındaki mihrabiye
- Resim 190:** Kazdağlıoğlu Camii giriş kapısı

- Resim 191:** Kazdağlıoğlu Camii tromp görünüşü
- Resim 192:** Kazdağlıoğlu Camii mihrabı
- Resim 193:** Kazdağlıoğlu Camii kadınlar mahfilindeki minare kapısı
- Resim 194:** İstanbul Emirgan Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe
- Resim 195:** Emirgan Camii kuzey cephe ve önündeki avlu
- Resim 196:** Emirgan Camii güney cephesi
- Resim 197:** Emirgan Camii güney doğu cephesi
- Resim 198:** Emirgan Camii Hünkar kasrı avlu giriş kapısı
- Resim 199:** Emirgan Camii Hünkar kasrı avlu giriş kapısı üzerindeki kitabe
- Resim 200:** Emirgan Camii kuzey cephesi ve giriş kapısı
- Resim 201:** Emirgan Camii kuzey cephesi
- Resim 202:** Emirgan Camii içten görünüşü
- Resim 203:** Emirgan Camii st kat görünüşü
- Resim 204:** Emirgan Camii mihrabı
- Resim 205:** Emirgan Camii minberi
- Resim 206:** Emirgan Camii vaiz kürsüsü
- Resim 207:** Emirgan Camii Hünkar kasrı ve minare üst kısmı
- Resim 208:** Emirgan Camii Hünkar kasrı
- Resim 209:** Emirgan Camii Hünkar kasrı kuzey cephesi
- Resim 210:** Emirgan Camii adırvanı
- Resim 211:** Emirgan Camii adırvanın içerisindeki kitabe
- Resim 212:** Emirgan Meydan emesi genel görünüş
- Resim 213:** Emirgan Meydan emesi
- Resim 214:** Emirgan Muvakkıthanesi giriş cephesi
- Resim 215:** Emirgan Muvakkıthanesi genel görünüşü

Resim 216: Isparta Kavaklı Camii güney yönde iki pencere arasına konulmuş kitabe

Resim 217: Kavaklı Camii kuzey cephe

Resim 218: Kavaklı Camii batı cephesi

Resim 219: Kavaklı Camii batı cephesi ve minare kaidesi

Resim 220: Kavaklı Camii doğu cephesi

Resim 221: Kavaklı Camii güney batı cephesi

Resim 222: Kavaklı Camii son cemaat yeri revakları

Resim 223: Kavaklı Camii son cemaat yeri sütunları

Resim 224 : Kavaklı Camii son cemaat yeri çini mihrabiye

Resim 225: Kavaklı Camii içten görünüşü

Resim 226: Kavaklı Camii içerideki sütunlar ve üst örtünün sütunlara intikali

Resim 227: Kavaklı Camii çini duvar süslemeleri ve pencerelerin görünüşü

Resim 228: Kavaklı Camii çini panolarından ayrıntı

Resim 229: Kavaklı Camii iç görünüşü ve mihrap

Resim 230: Kavaklı Camii mihrabı

Resim 231: Kavaklı Camii minaresi üst kısmı

Resim 232: Balıkesir Yeşilli Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 233: Yeşilli Camii doğu cephesi genel görüntü

Resim 234: Yeşilli Camii üst örtüsü

Resim 235: Yeşilli Camii doğu cephesi

Resim 236: Yeşilli Camii kuzey cephesi

Resim 237: Yeşilli Camii kadınlar mahfili

Resim 238: Yeşilli Camii mihrabı

Resim 239 : Yeşilli Camii minberi

Resim 240: Yeşilli Camii içten görünüş

- Resim 241:** Yeşilli Camii minaresi
- Resim 242:** Yeşilli Camii minaresi üst kısmı
- Resim 243:** Yeşilli Camii kuzey doğu köşede yer alan imam odası
- Resim 244:** Yeşilli Camii çeşmesi
- Resim 245:** Erzurum Cennetzade Camii genel görüntüsü
- Resim 246:** Cennetzade Camii doğu cephesi
- Resim 247:** Cennetzade Camii güney cephesi
- Resim 248:** Cennetzade Camii kuzey cephesi
- Resim 249:** Cennetzade Camii son cemaat yeri
- Resim 250:** Cennetzade Camii son cemaat yerine giriş kapısı
- Resim 251:** Cennetzade Camii kubbeye geçiş sistemi
- Resim 252:** Cennetzade Camii kubbeye geçiş sisteminde görülen süslemeler
- Resim 253:** Cennetzade Camii kubbe çevresindeki süslemeler
- Resim 254:** Cennetzade Camii kubbe içi süslemeleri
- Resim 255:** Cennetzade Camii kubbe içi süslemelerinden ayrıntı
- Resim 256:** Cennetzade Camii mihrabı
- Resim 257:** Cennetzade Camii kadınlar mahfili görüntüsü
- Resim 258:** Cennetzade Camii minaresi
- Resim 259:** Yozgat Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe
- Resim 260:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii genel görünüş
- Resim 261:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii son cemaat yeri
- Resim 262:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii kadınlar mahfili
- Resim 263:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii mihrabı ve vaiz kürsüsü
- Resim 264:** Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii minberi

- Resim 265:** İstanbul Şebsefa Kadın Camii genel görünüş
- Resim 266:** Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi
- Resim 267:** Şebsefa Kadın Camii batı avlu giriş kapısı ve caminin genel görünüşü
- Resim 268:** Şebsefa Kadın Camii batı avlu giriş kapısı
- Resim 269:** Şebsefa Kadın Camii batı avlu girişi
- Resim 270:** Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi genel görünüşü
- Resim 271:** Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi
- Resim 272:** Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi pencere düzeni
- Resim 273:** Şebsefa Kadın Camii batı cephesi
- Resim 274:** Şebsefa Kadın Camii batı cephesi ve minare kaidesi
- Resim 275:** Şebsefa Kadın Camii güney cephesi
- Resim 276:** Şebsefa Kadın Camii kuzey cephe
- Resim 277:** Şebsefa Kadın Camii son cemaat yeri giriş kapısı
- Resim 278:** Şebsefa Kadın Camii son cemaat yeri
- Resim 279:** Şebsefa Kadın Camii minaresi
- Resim 280:** Şebsefa Kadın Mektebi genel görüntüsü
- Resim 281:** Şebsefa Kadın Mektebi yan cephe
- Resim 282:** Şebsefa Kadın Mektebi arka cephe
- Resim 283:** İzmir Başdurak Camii kubbe sistemi
- Resim 284:** Başdurak Camii genel görünüşü
- Resim 285:** Başdurak Camii kuzey cephesi
- Resim 286:** Başdurak Camii son cemaat yeri ve minare
- Resim 287:** Başdurak Camii iç görünüş
- Resim 288:** Başdurak Camii kubbeye geçiş sistemi
- Resim 289:** Başdurak Camii kubbe içi süslemeleri

Resim 290: Başdurak Camii gömme sütunları ve vaiz kürsüsü

Resim 291: Başdurak Camii mihrabı

Resim 292: Başdurak Camii minberi

Resim 293: Bursa Nalbantoğlu Camii genel görünüş

Resim 294: Nalbantoğlu Camii üstten görünüş

Resim 295: Nalbantoğlu Camii kuzey cephe

Resim 296: Nalbantoğlu Camii ve son cemaat yeri üstten görünüş

Resim 297: Nalbantoğlu Camii doğu cephesi

Resim 298: Nalbantoğlu Camii batı cephesi

Resim 299: Nalbantoğlu Camii duvar örgüsü

Resim 300: Nalbantoğlu Camii minare kaidesi

Resim 301: Nalbantoğlu Camii minaresi

Resim 302: Isparta Hacı Abdi Camii genel görünüşü

Resim 303: Hacı Abdi Camii doğu cephesi

Resim 304: Hacı Abdi Camii kuzey cephe

Resim 305: Hacı Abdi Camii güney cephe

Resim 306: Hacı Abdi Camii güney batı cephe duvar örgüsü

Resim 307: Hacı Abdi Camii kuzey batı cephe ve minare

Resim 308: Hacı Abdi Camii minaresi

Resim 309: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrabı

Resim 310: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii son cemaat yeri

Resim 311: İstanbul Selimiye Camii son cemaat yeri

Resim 312: İstanbul Selimiye Camii hünkâr köşkü

Resim 313: Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii içten görünüş

Resim 314: Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii mihrabı

Resim 315: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii üstten görünüş

Resim 316: Yozgat Başçavuşoğlu Camii kadınlar mahfili altındaki natürmort

Resim 317: Yozgat Başçavuşoğlu Camii kadınlar mahfilinden harime bakış

Resim 318: Ankara Şeyh Muhiddin Camii tavan süslemesi

Resim 319: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii genel görüntüsü

Resim 320: İstanbul Nur-u Osmaniye Camii genel görüntüsü

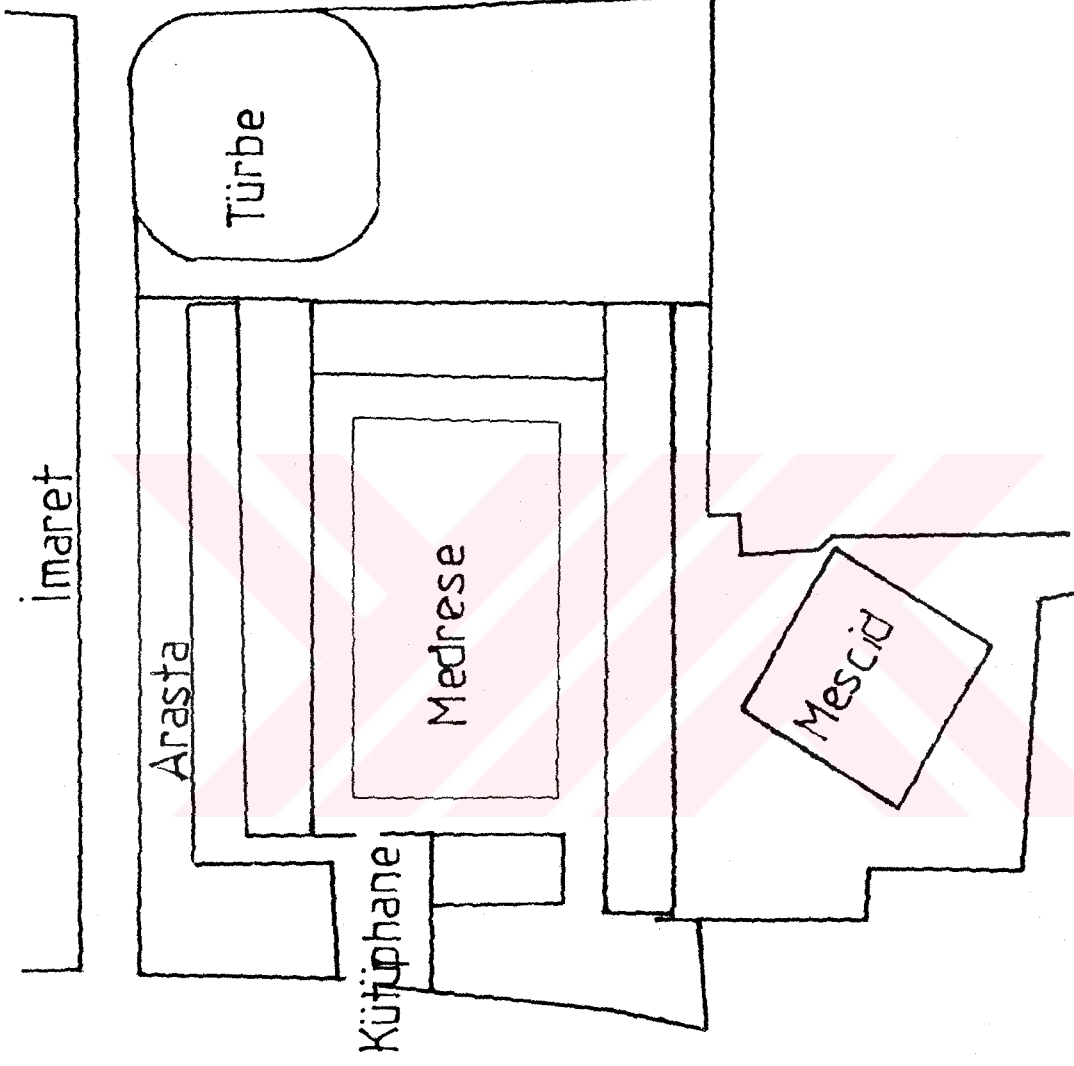
Resim 321: İstanbul Damat İbrahim Paşa Mescidi genel görüntüsü

Resim 322: İstanbul Nur-u Osmaniye Türbesi

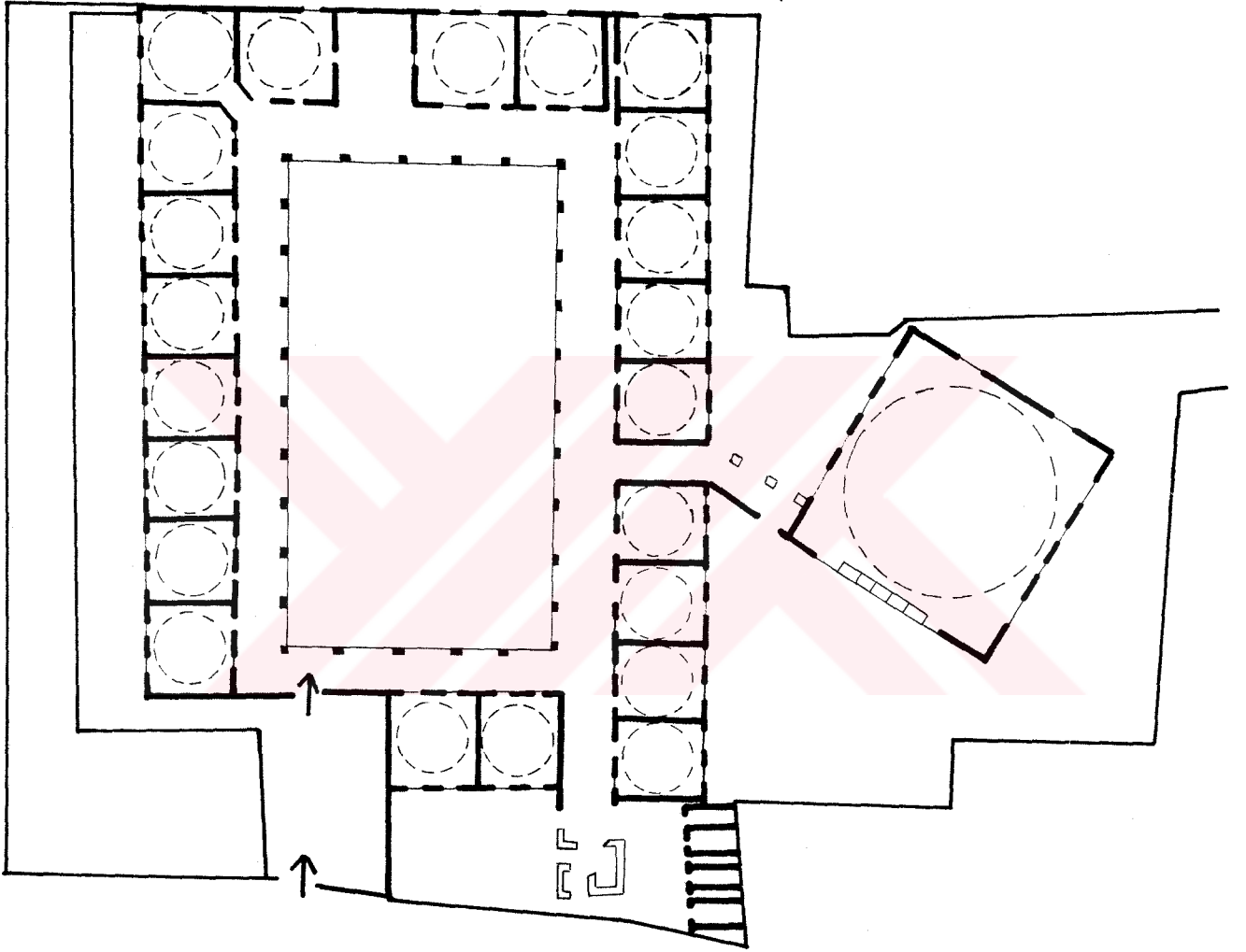
Resim 323: İst./Eyüp Nakkaş Hasan Türbe cephesindeki çeşme

Resim 324: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi

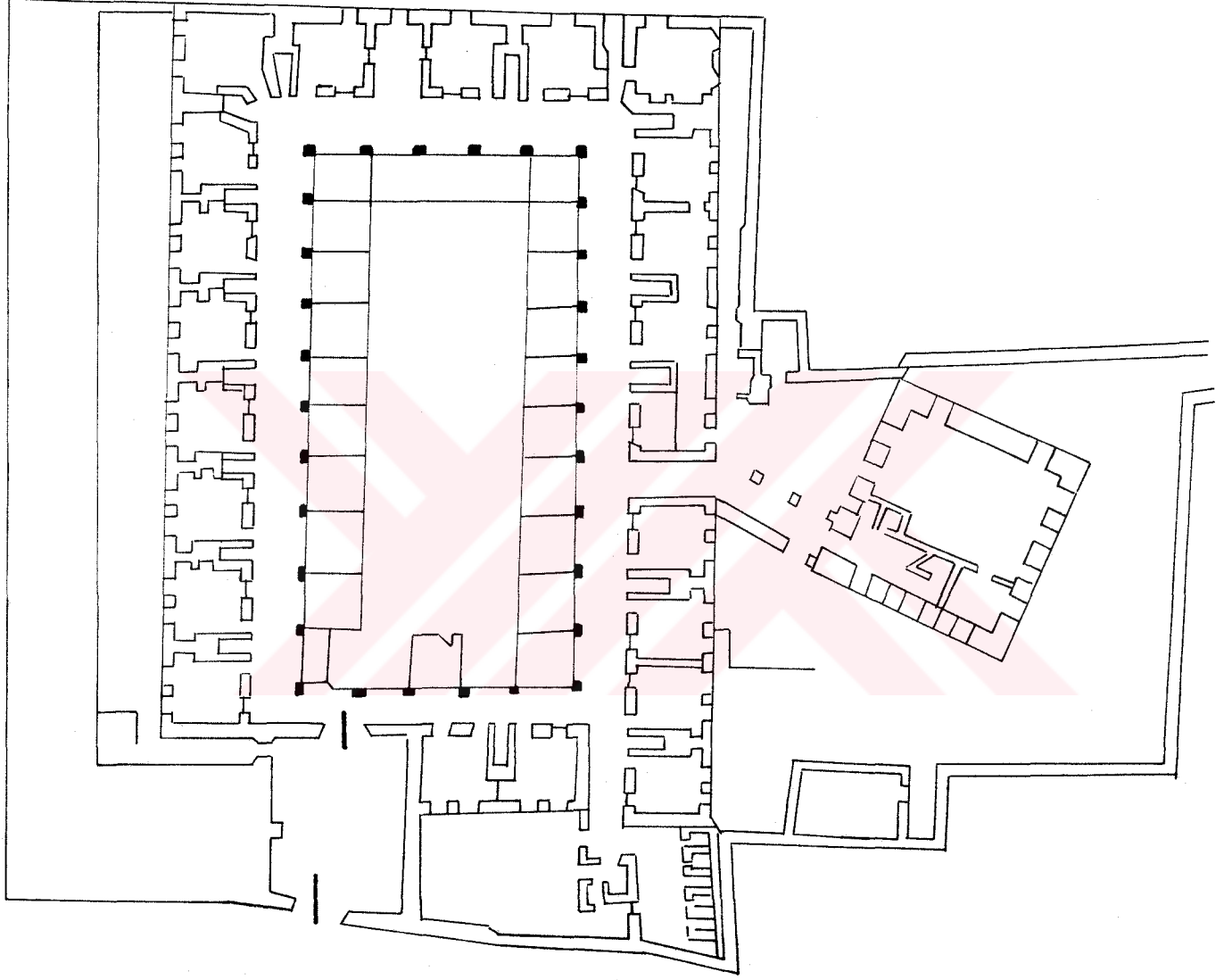

Plan-1 İstanbul/ I. Abdülhamid Külliyesi Genel Durumu
(B.Alpay'dan Değiştirilerek)

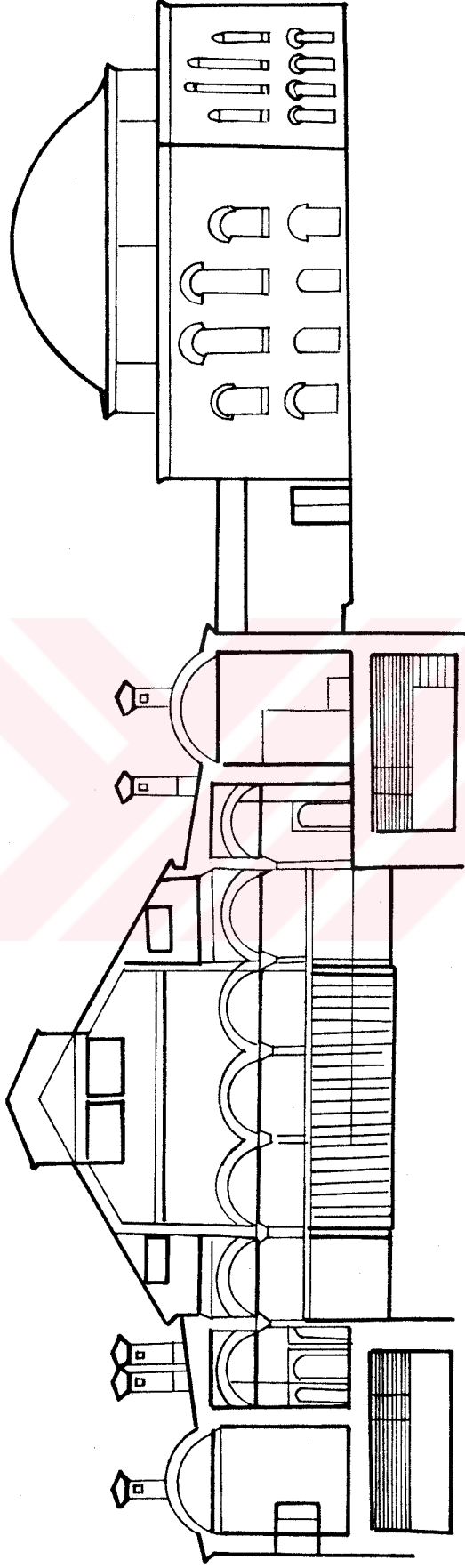

Plan-2 İstanbul I. Abdülhamid Medresesi Zemin Kat Planı
(B. Alpay'dan Tamamlanarak)

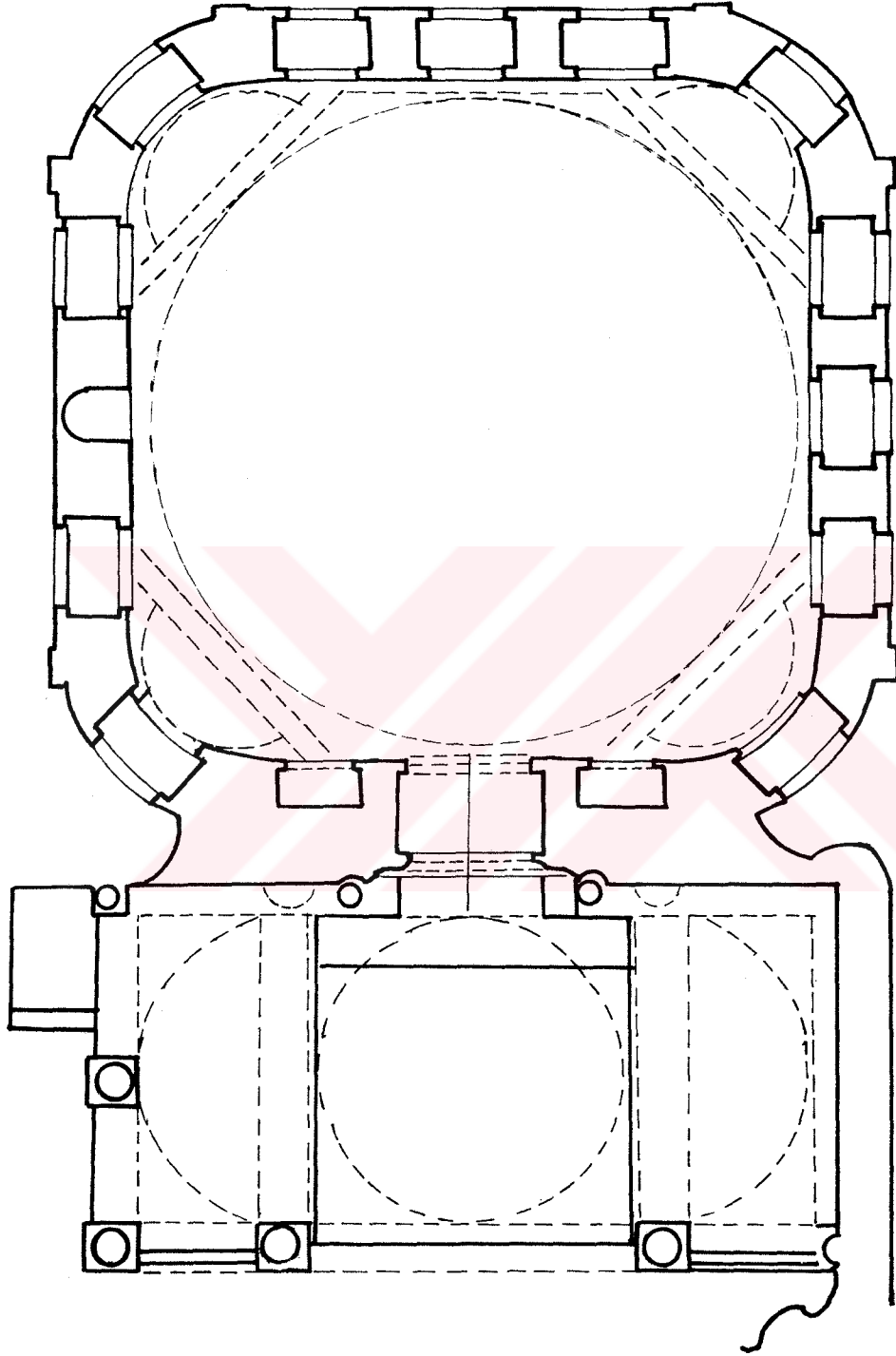
0 1 2 3 4 5m.

Plan-3 I. Abdülhamid Medresesi Zemin Kat Planı
(B. Alpay'dan)

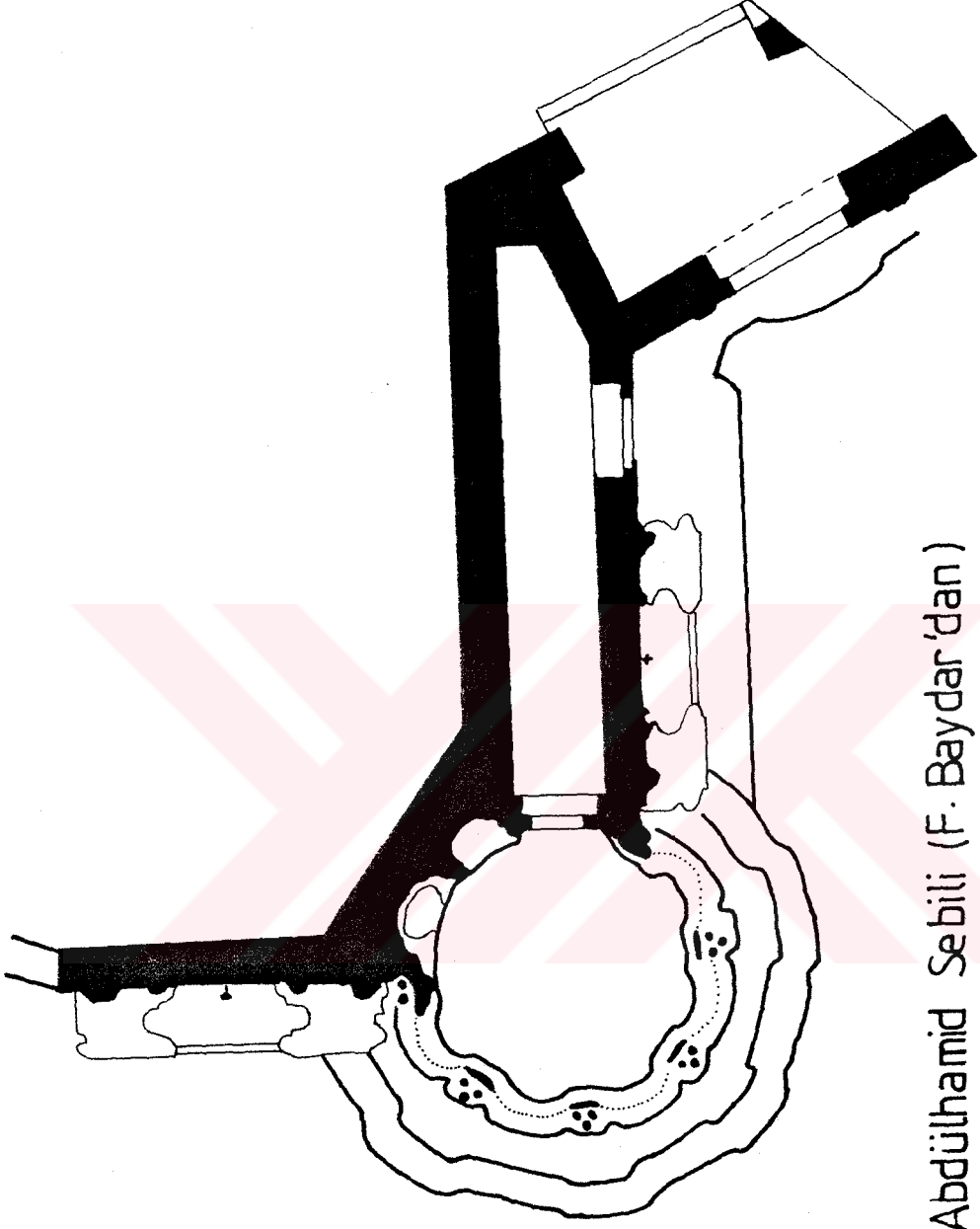
Plan-4 İstanbul I. Abdülhamid Medresesi Enine Kesiti (B. Alpay'dan)

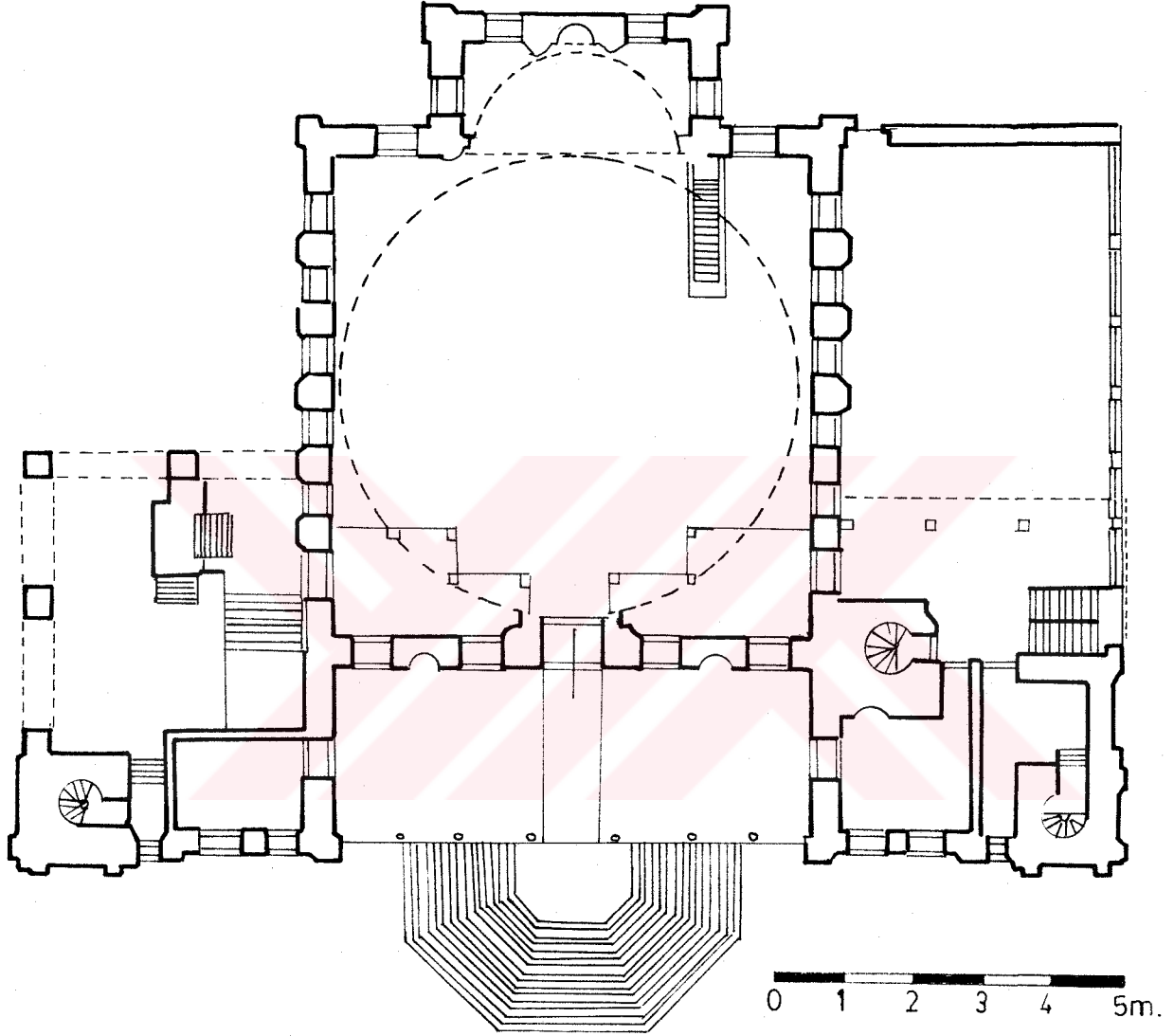

0 1 2 3 4 5m.

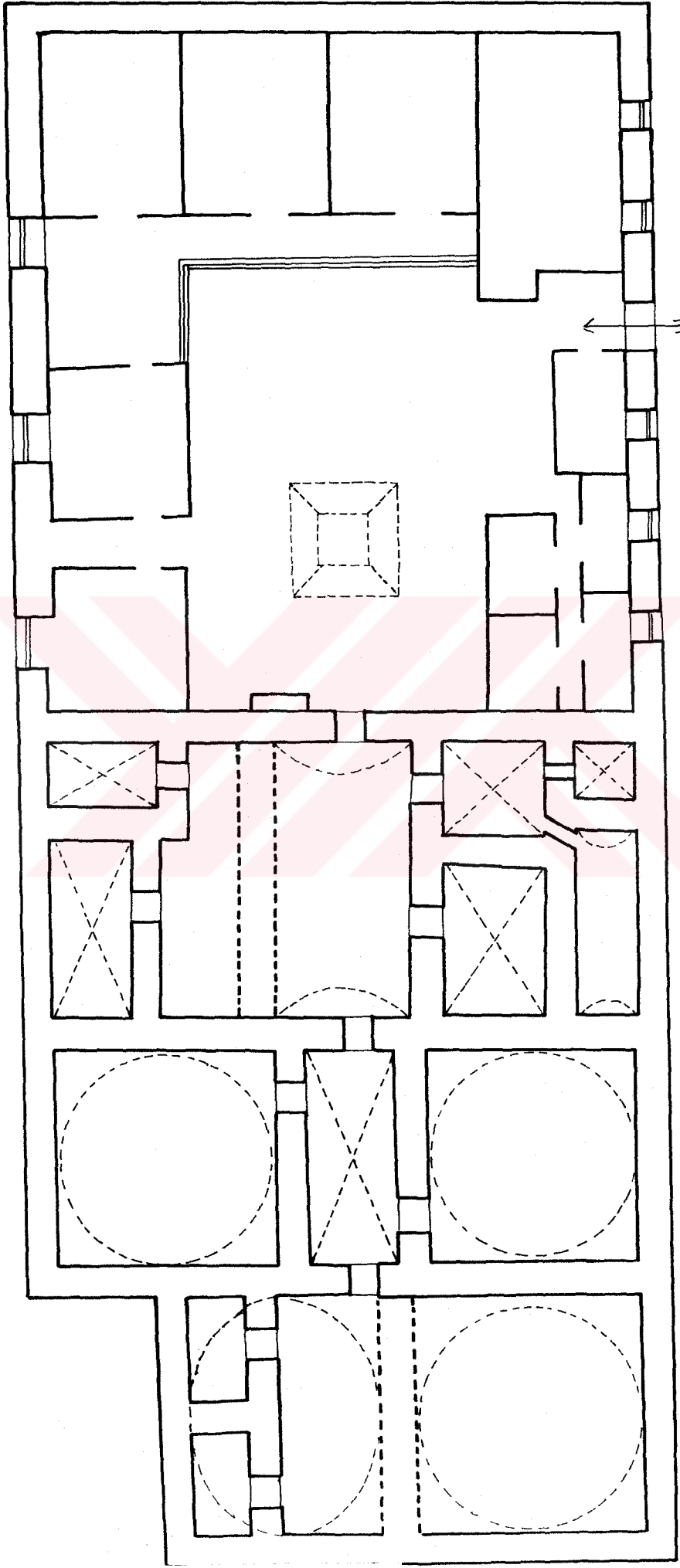
Plan-5 İstanbul I. Abdülhamid Türbesi (H. Önkal'dan)

Plan-6 İstanbul I.Abdülhamid Sebili (F. Baydar'dan)

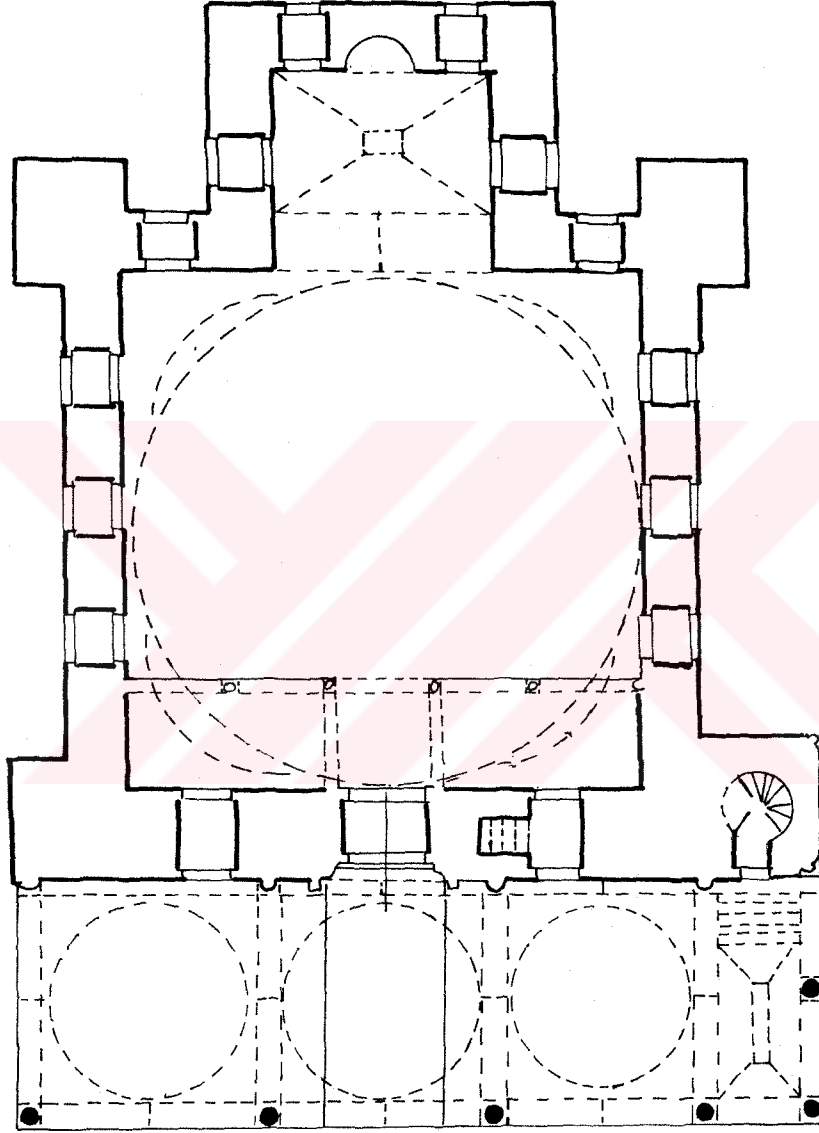

Plan-7 İstanbul / Beylerbeyi Camii (M. Sözen'den)

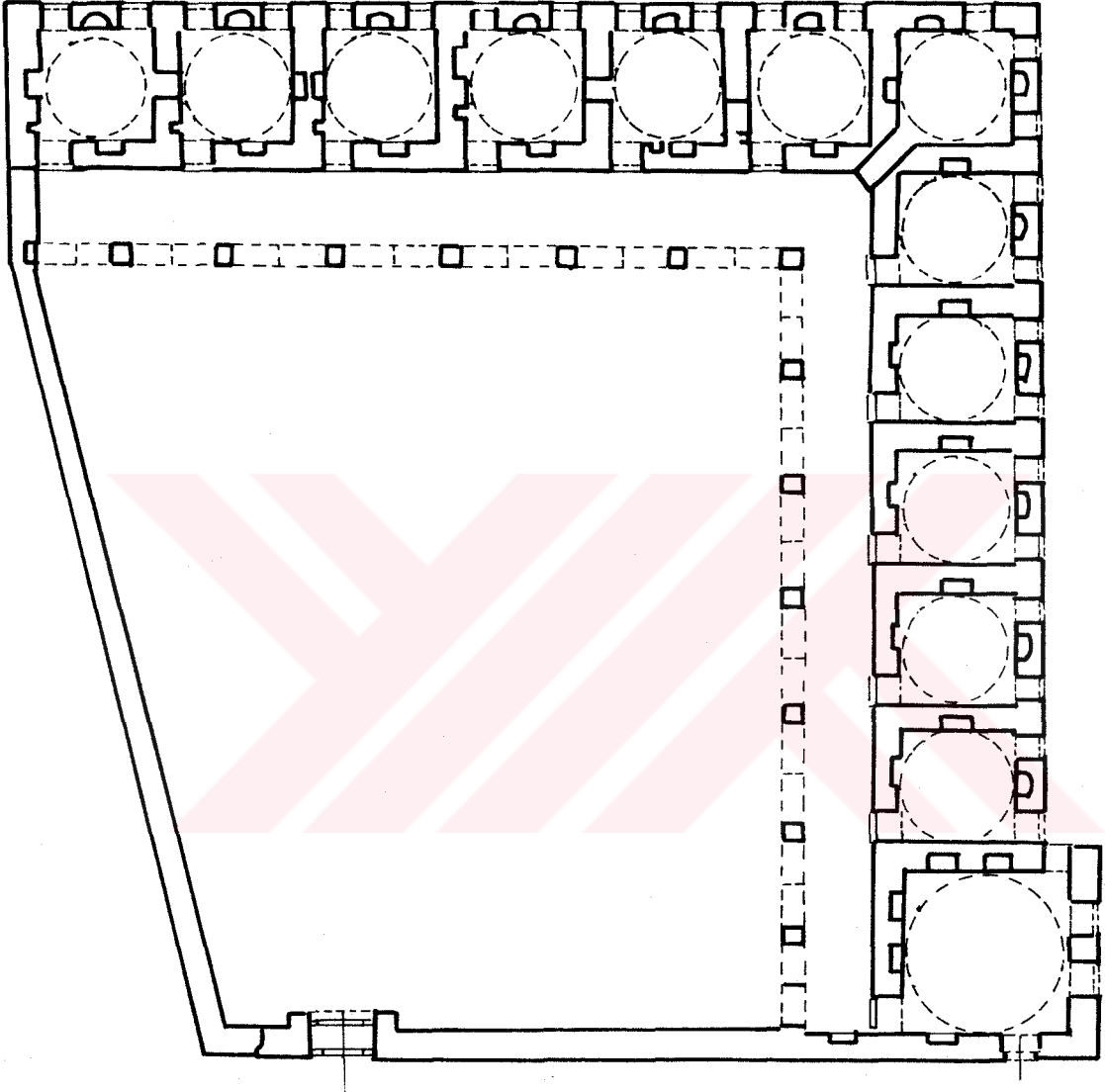
Plan-8 İstanbul / Beylerbeyi Hamamı (N.Tanyeri'den)

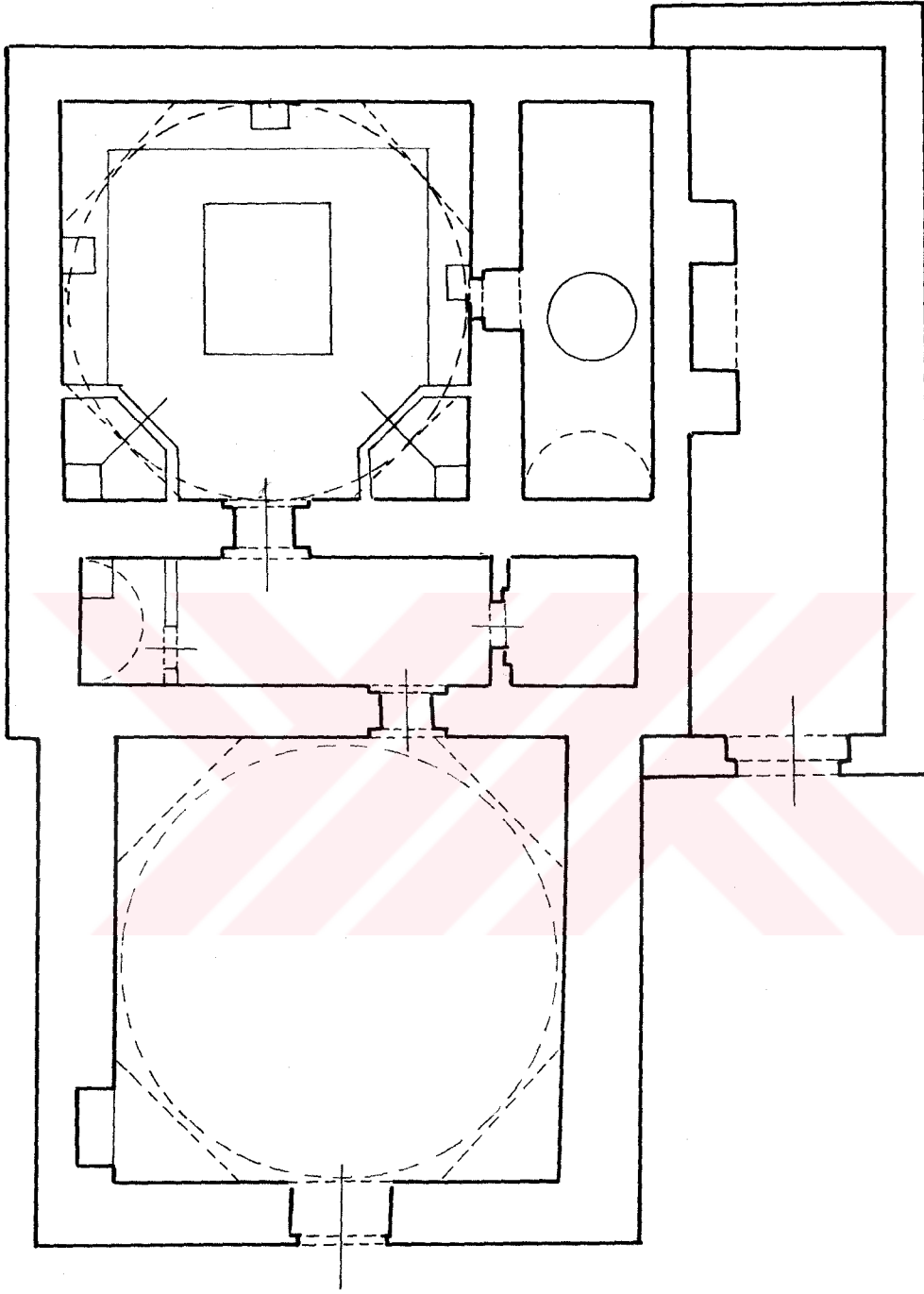
0 1 2 3 4 5 10m.

Plan-9 Gülşehir/Karavezir Camii (M.Sözen'den)

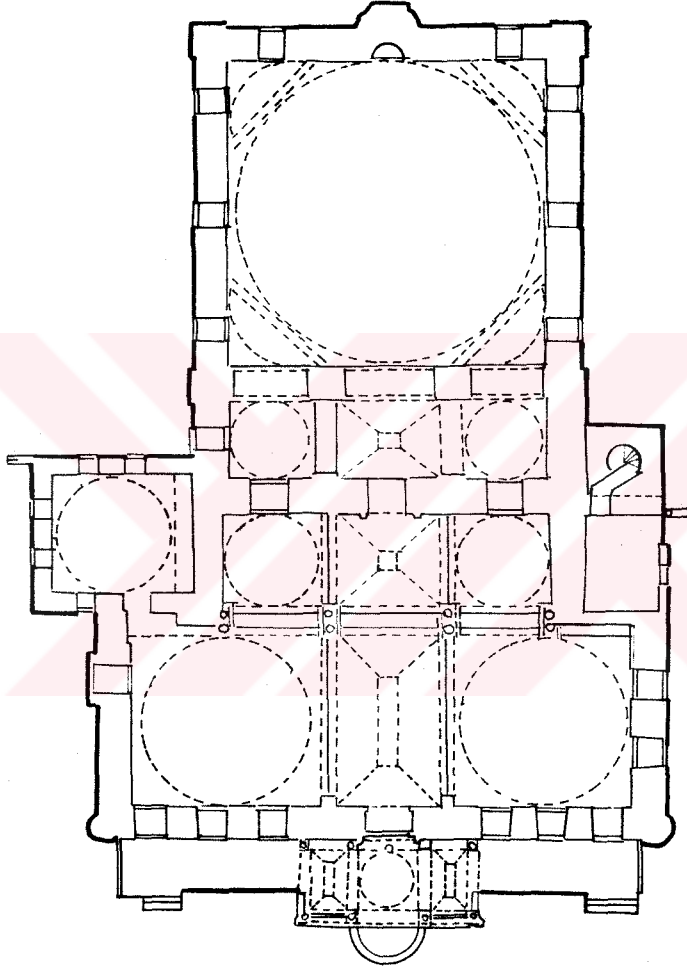
0 1 2 3 4 5 10m.

Plan-10 Gülşehir/ Karavezir Medresesi (M.Sözen'den)

Plan-11 Gülşehir / Karavezir Hamamı (Oktay Erol'dan)

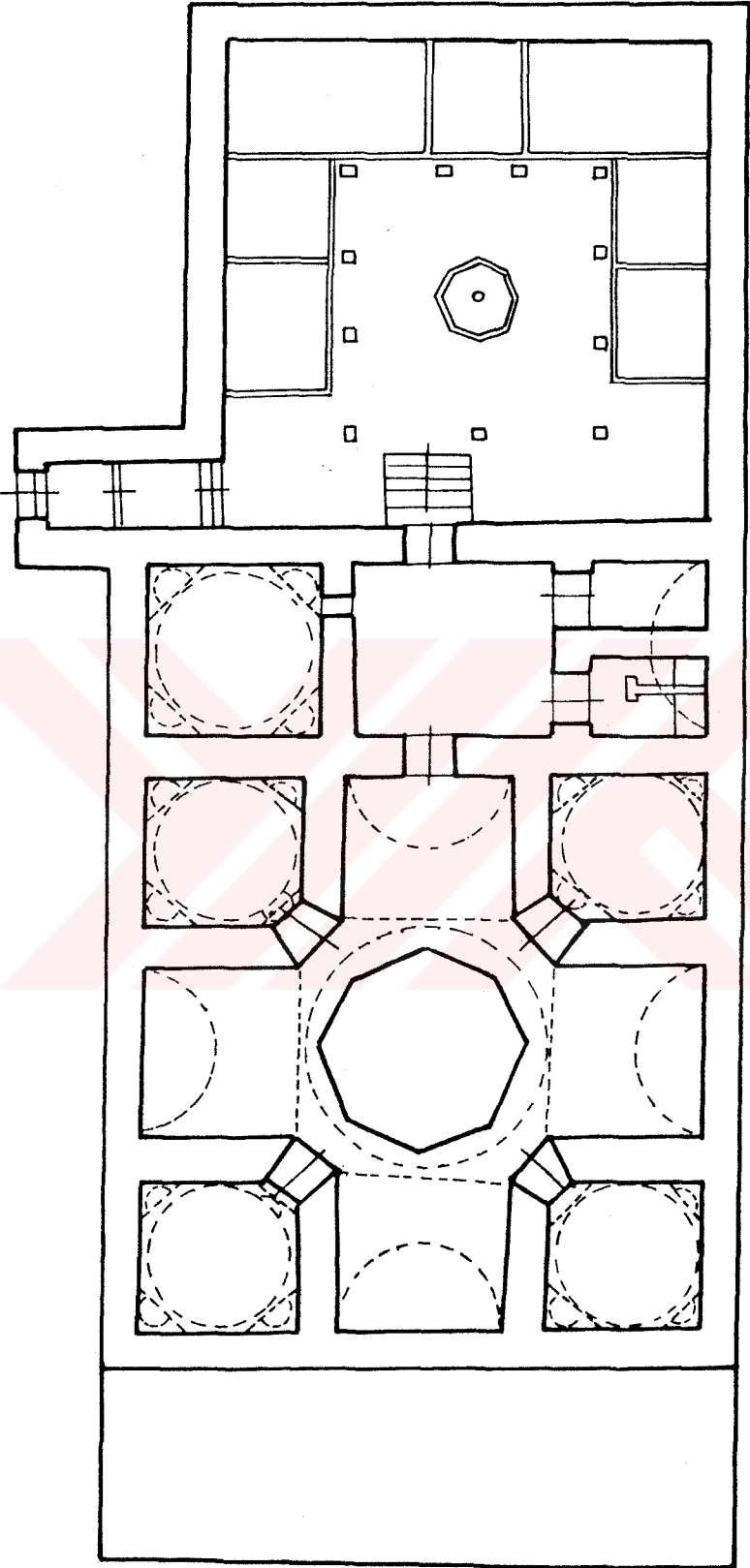

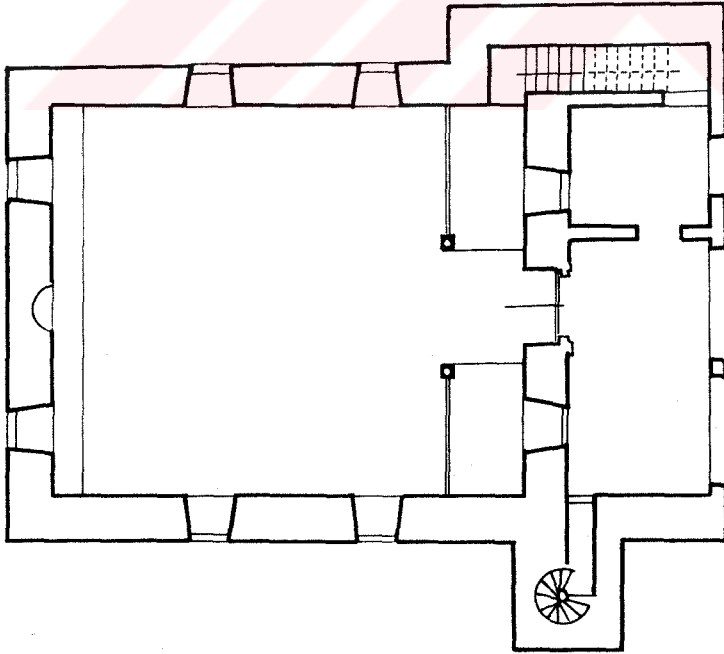
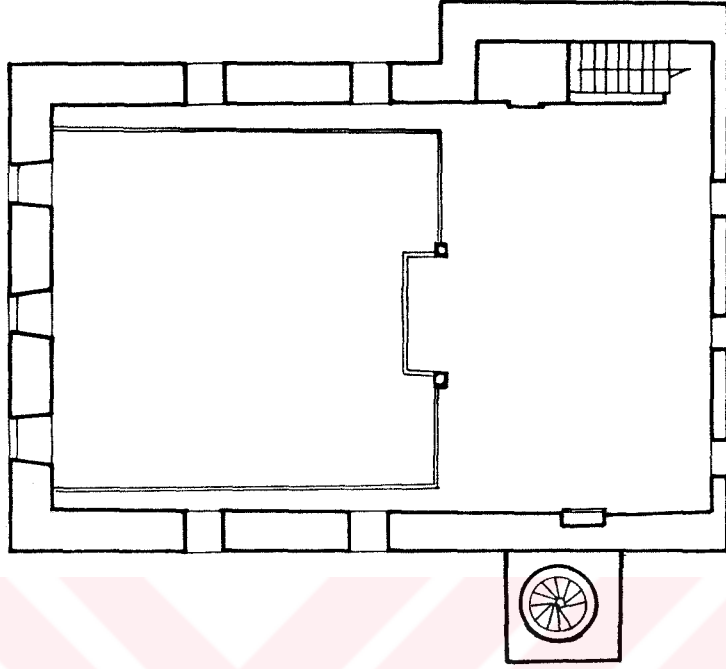

0 1 2 3 4 5m.

Plan-12 Yozgat/Çapanoğlu Ulu Camii
(R. Arık 'dan)

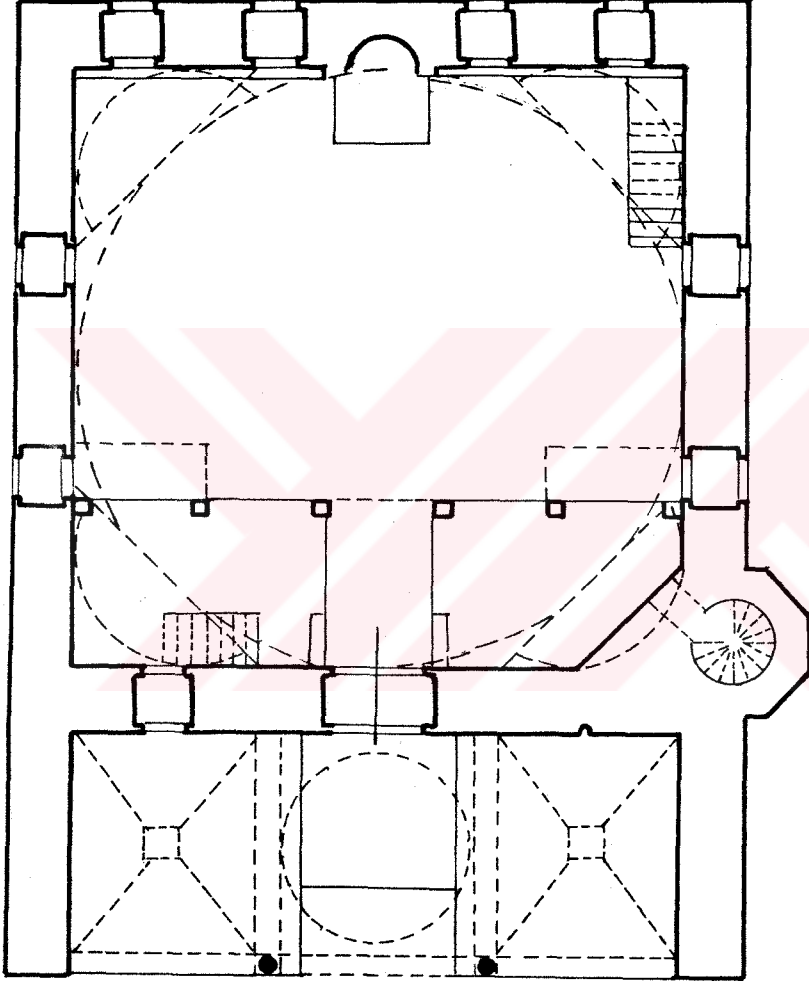
Plan-13 Yozgat / Çapanoğlu Hamamı (M.Çetin'den)

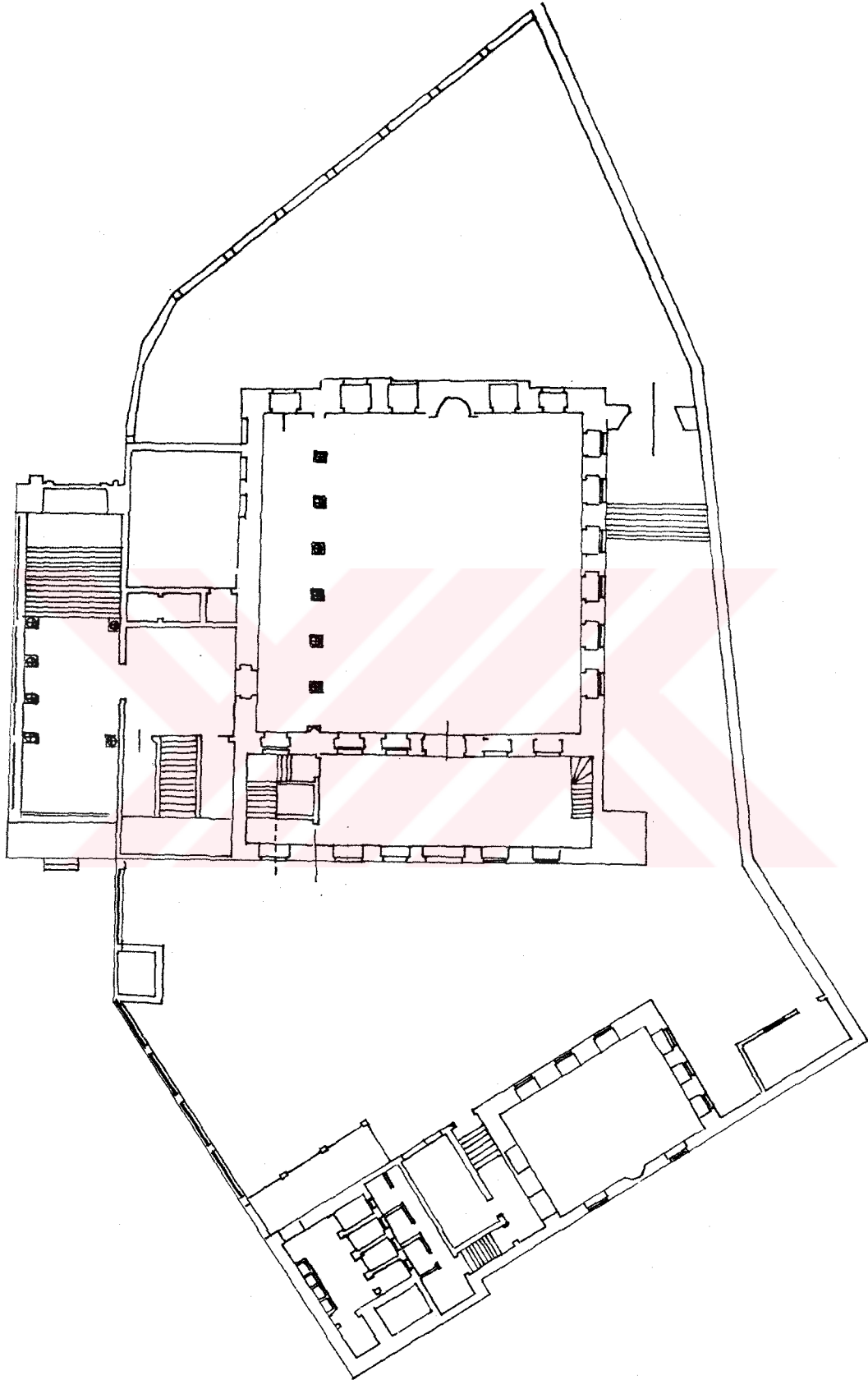
0 1 2 3 4 5 10m.

Plan-14 Yozgat / Cevahir Ali Efendi Camii (R.Arık'dan)

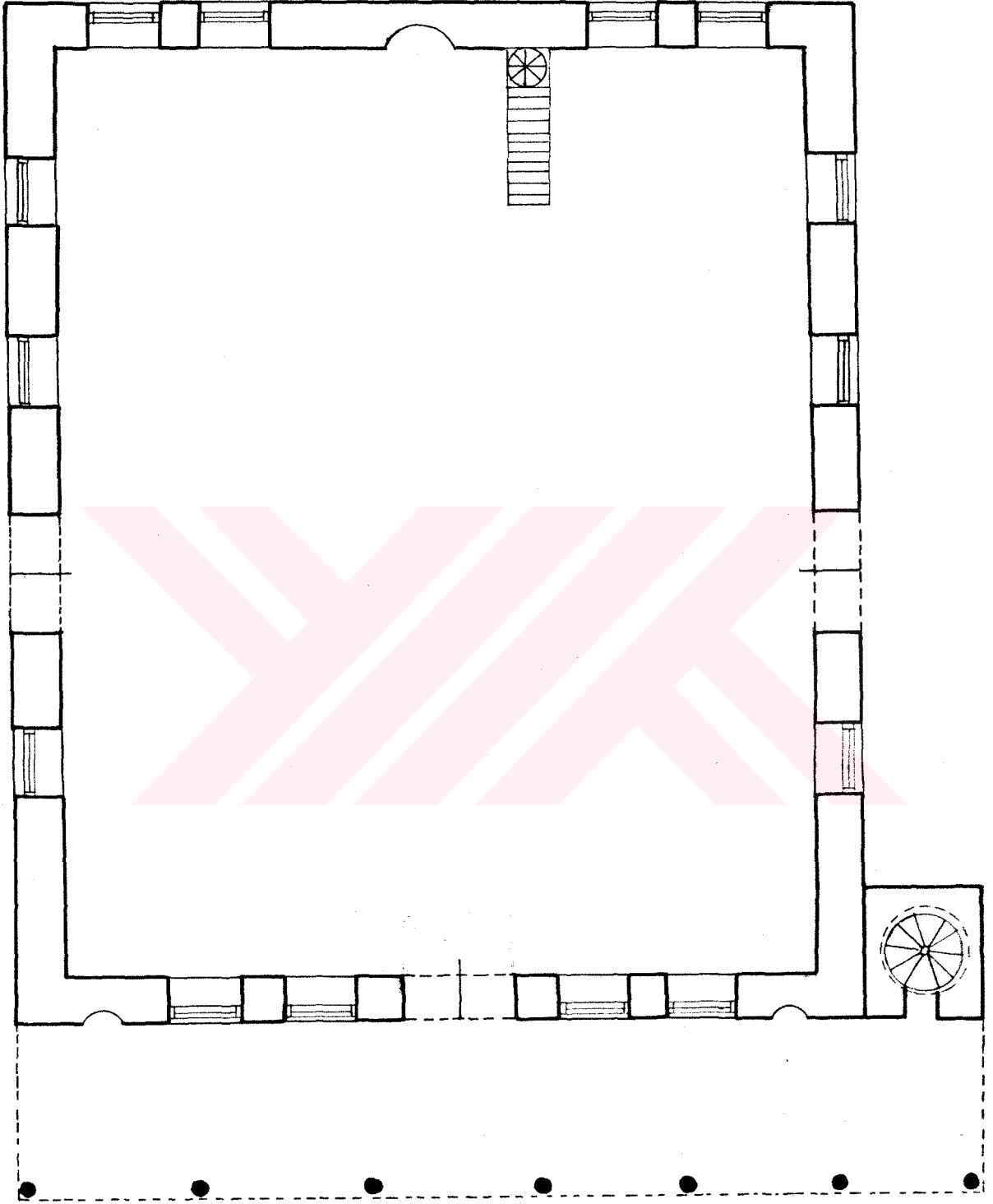
0 1 2 3 4 5m.

Plan-15 Safranbolu/Kazdağlıoğlu Camii
(Z. Başak'tan Tamamlanarak)

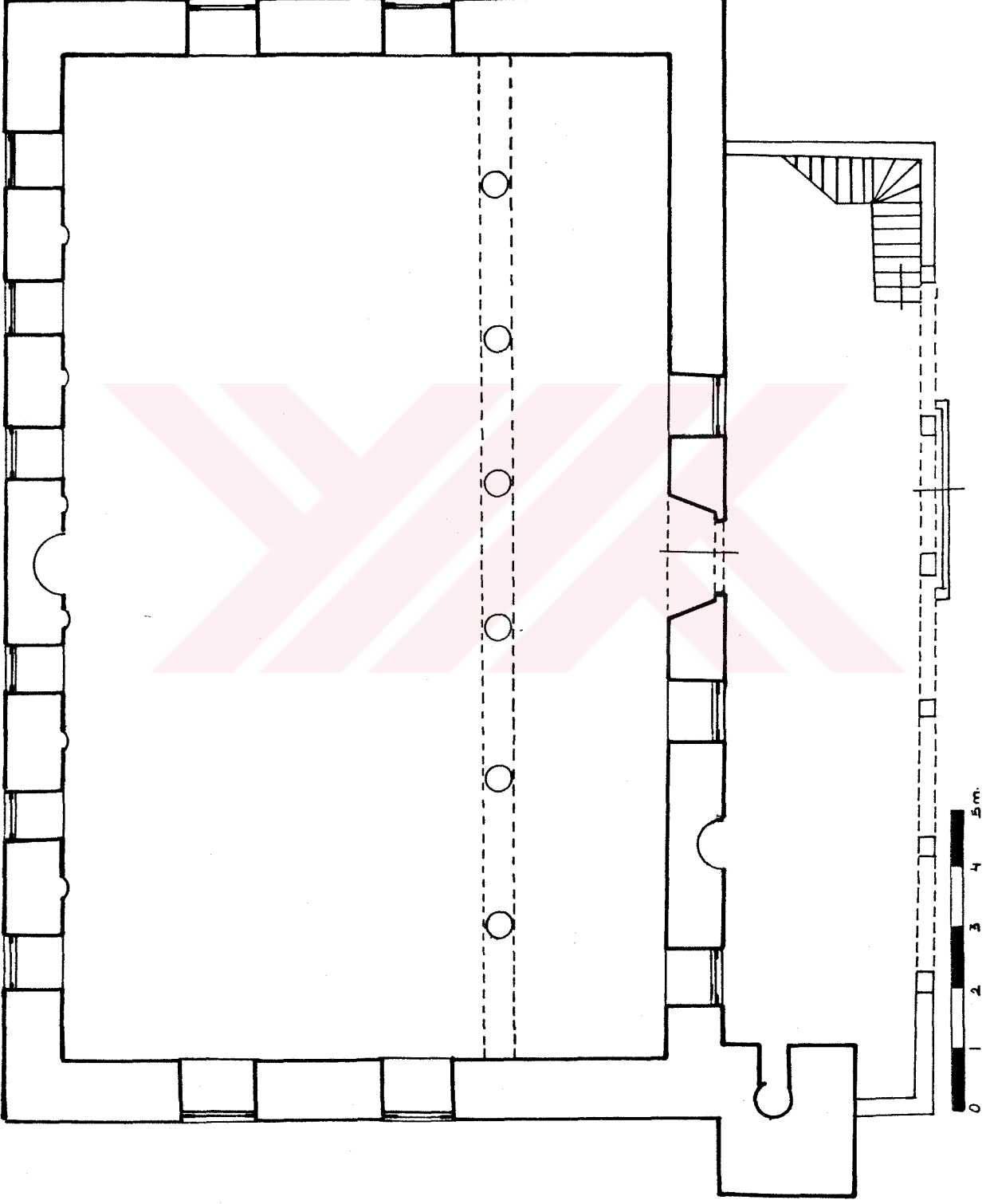
Plan-16 İstanbul\Emirgan Camii

0 1 2 3 4 5m.

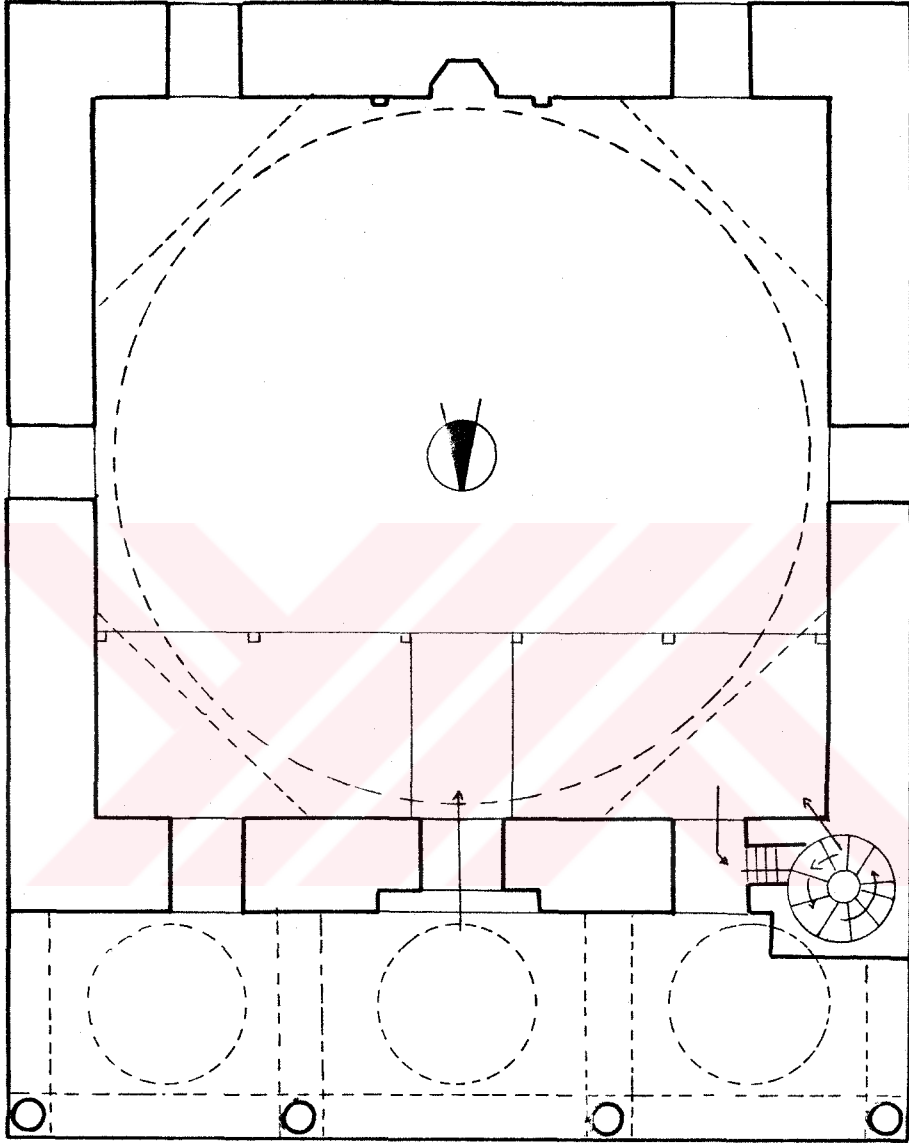
0 1 2 3 4 5m.

Plan-17 Isparta \ Kavaklı (Peygamber) Camii (K.Oral'dan)

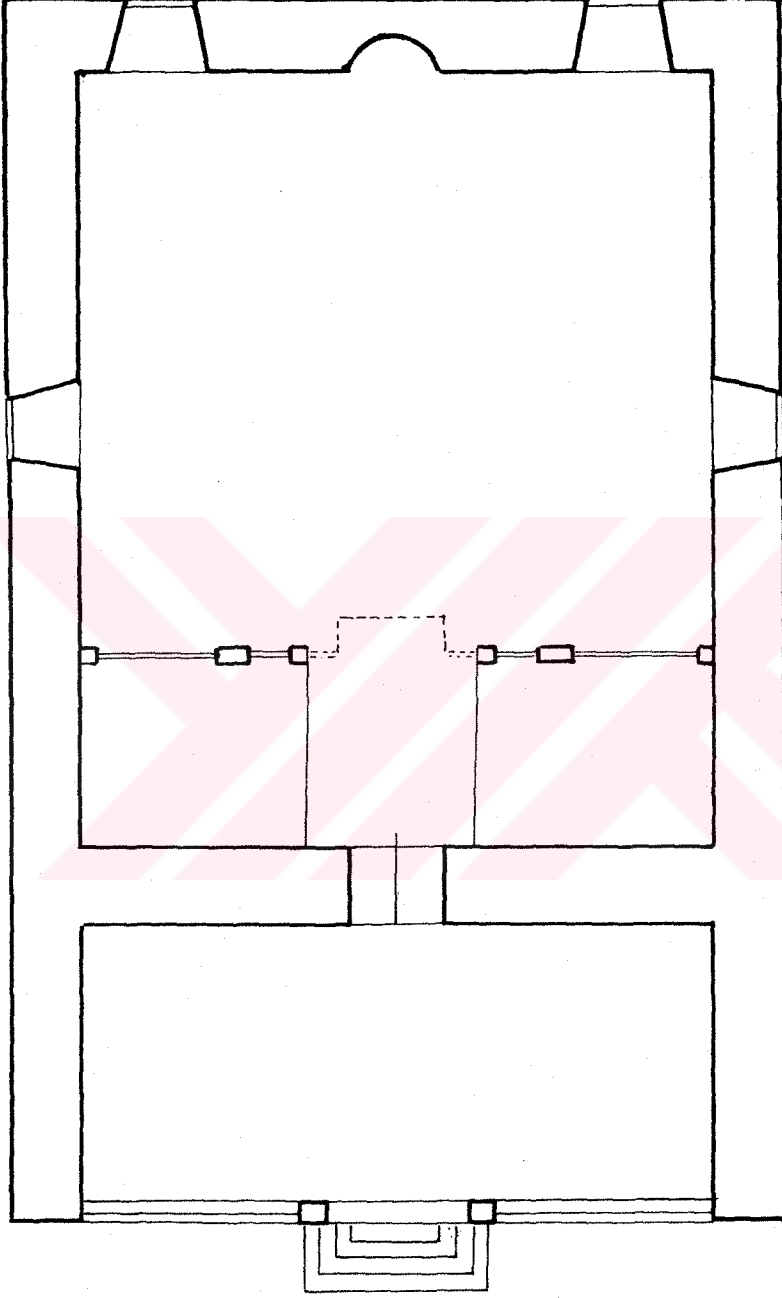
Plan-18 Balıkesir\Yeşilli Camii

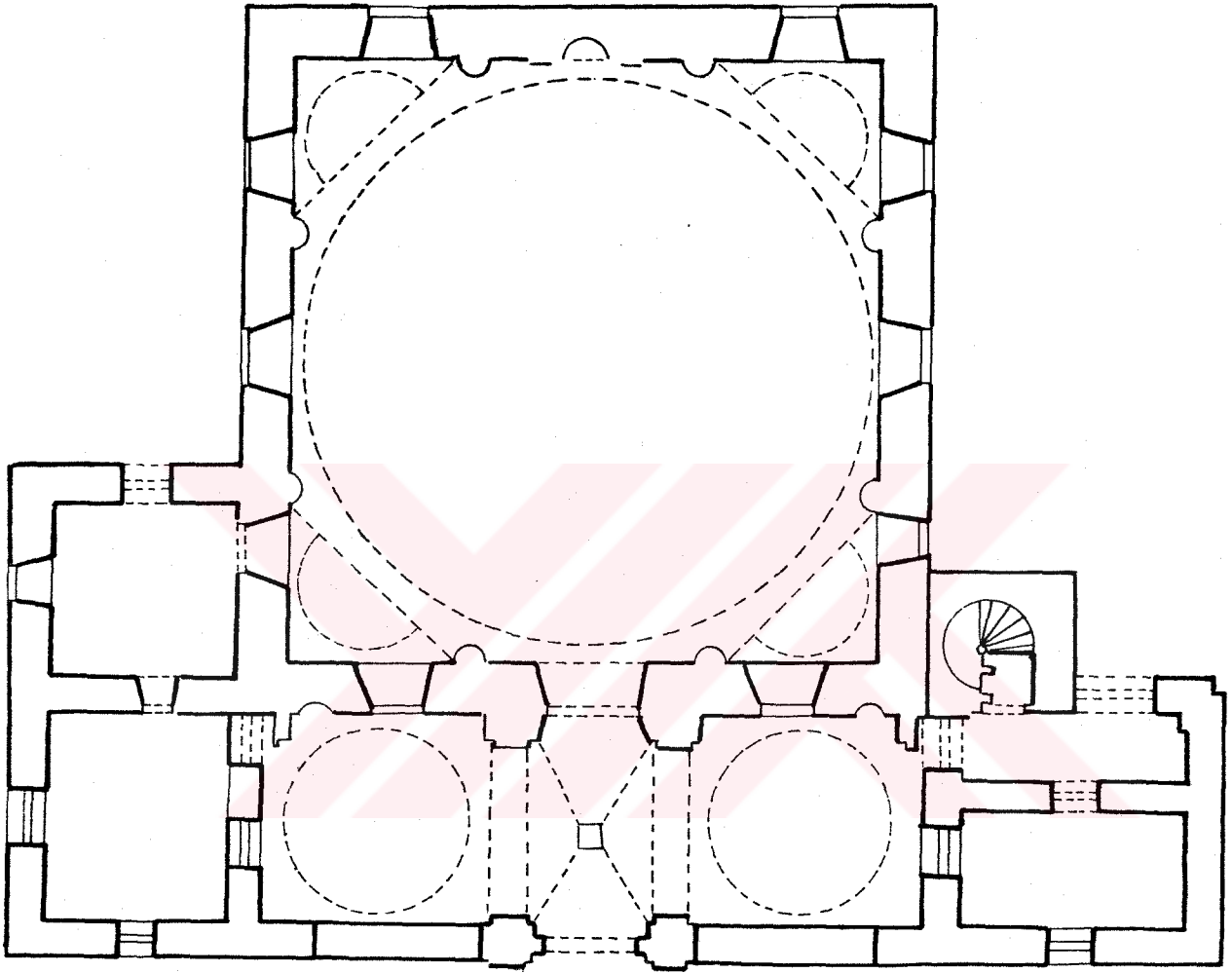
0 1 2 3 4 5m.

Plan-19 Erzurum/ Cennetzade Camii (H.Ünal'dan)

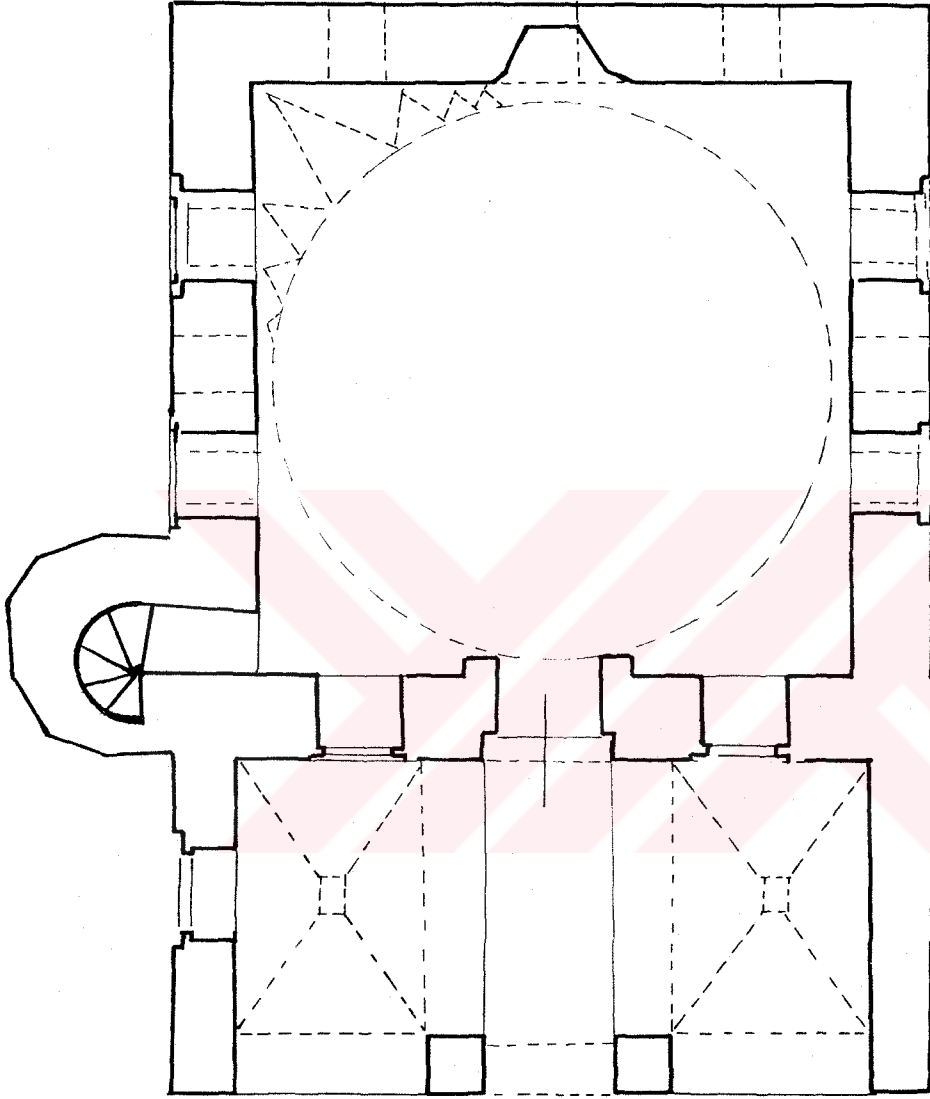
0 1 2 3 4 5 10m.

Plan-20 Yozgat/Türkmensarılar Köyü Capanoğlu Camii
(H.Acun'dan)

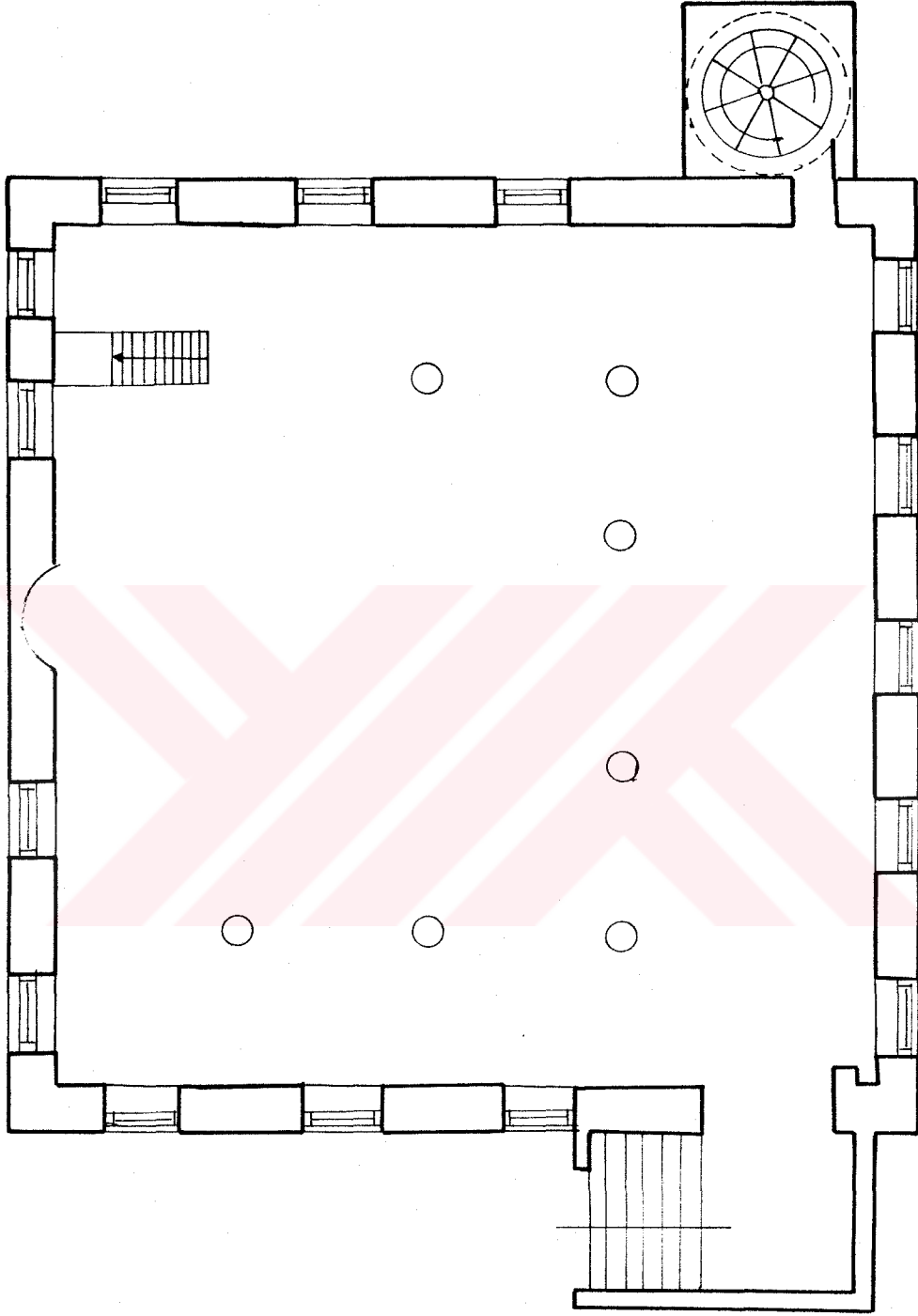
0 1 2 3 4 5 10m.

Plan-21 İzmir / Başdurak Camii (Ü. Sipahi'den)

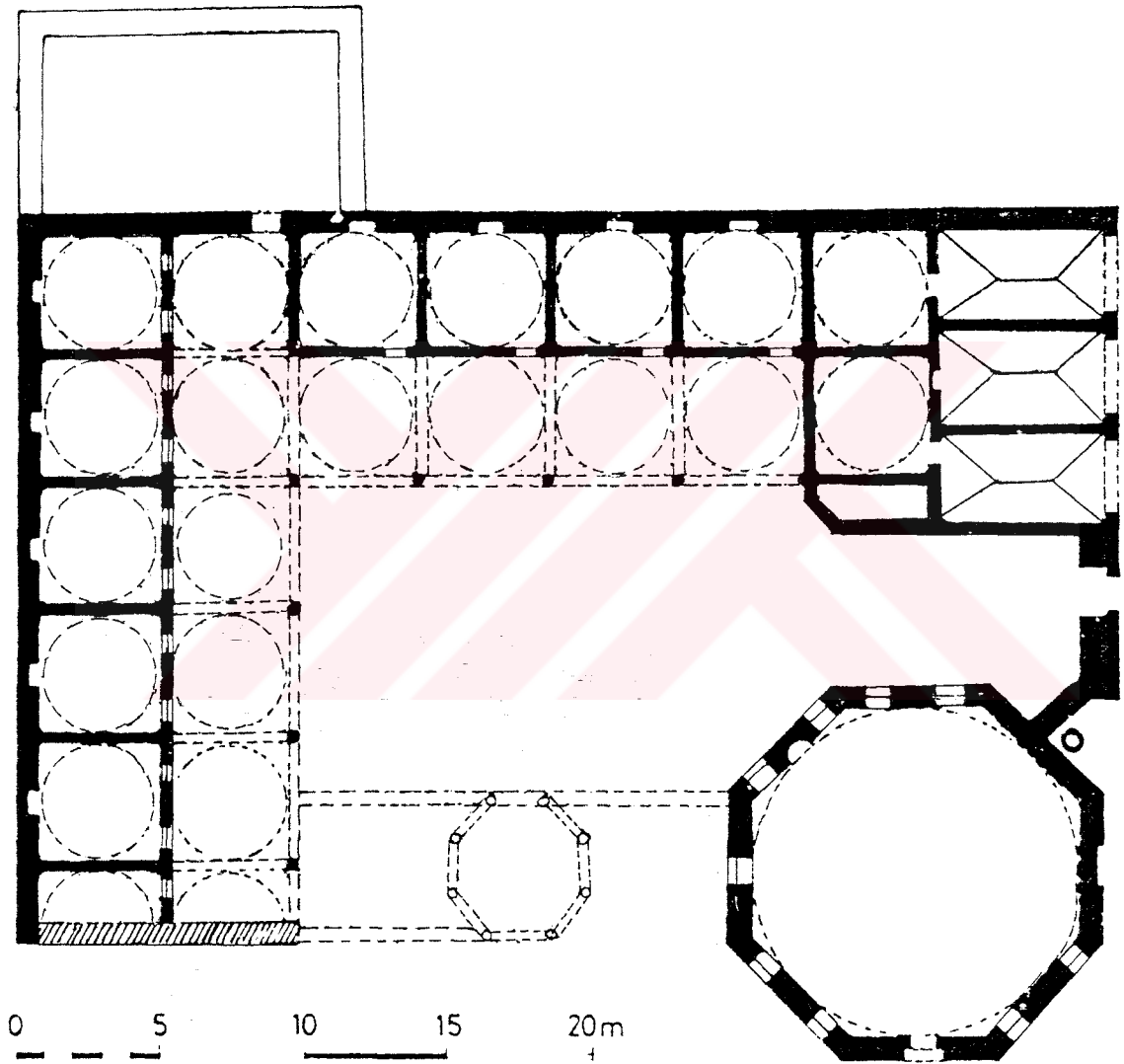
0 1 2 3 4 5m.

Plan-22 Bursa \ Nalbantoğlu Camii

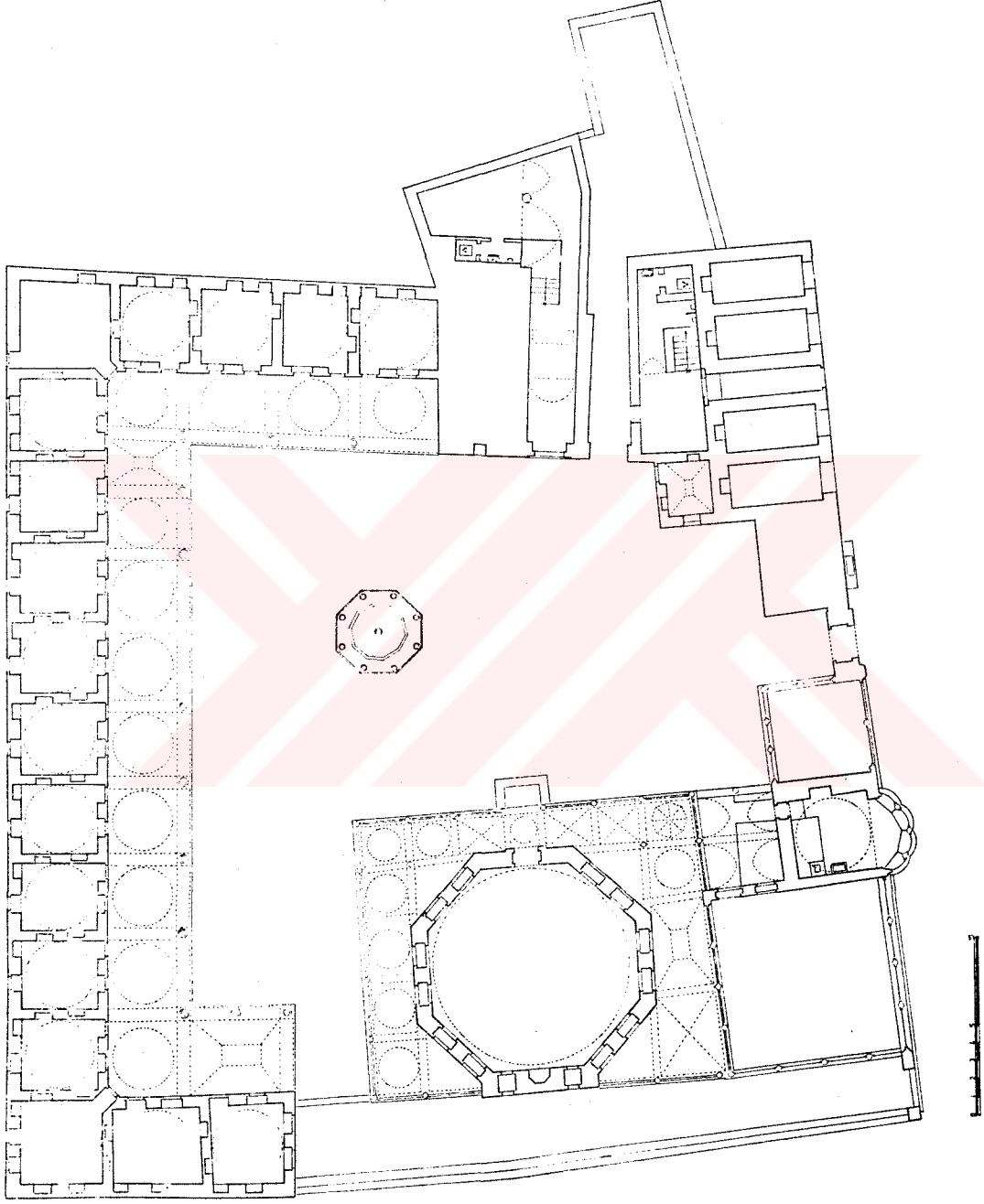

0 1 2 3 4 5m.

Plan-23 Isparta/Hacı Abdi Camii (K.Oral'dan)

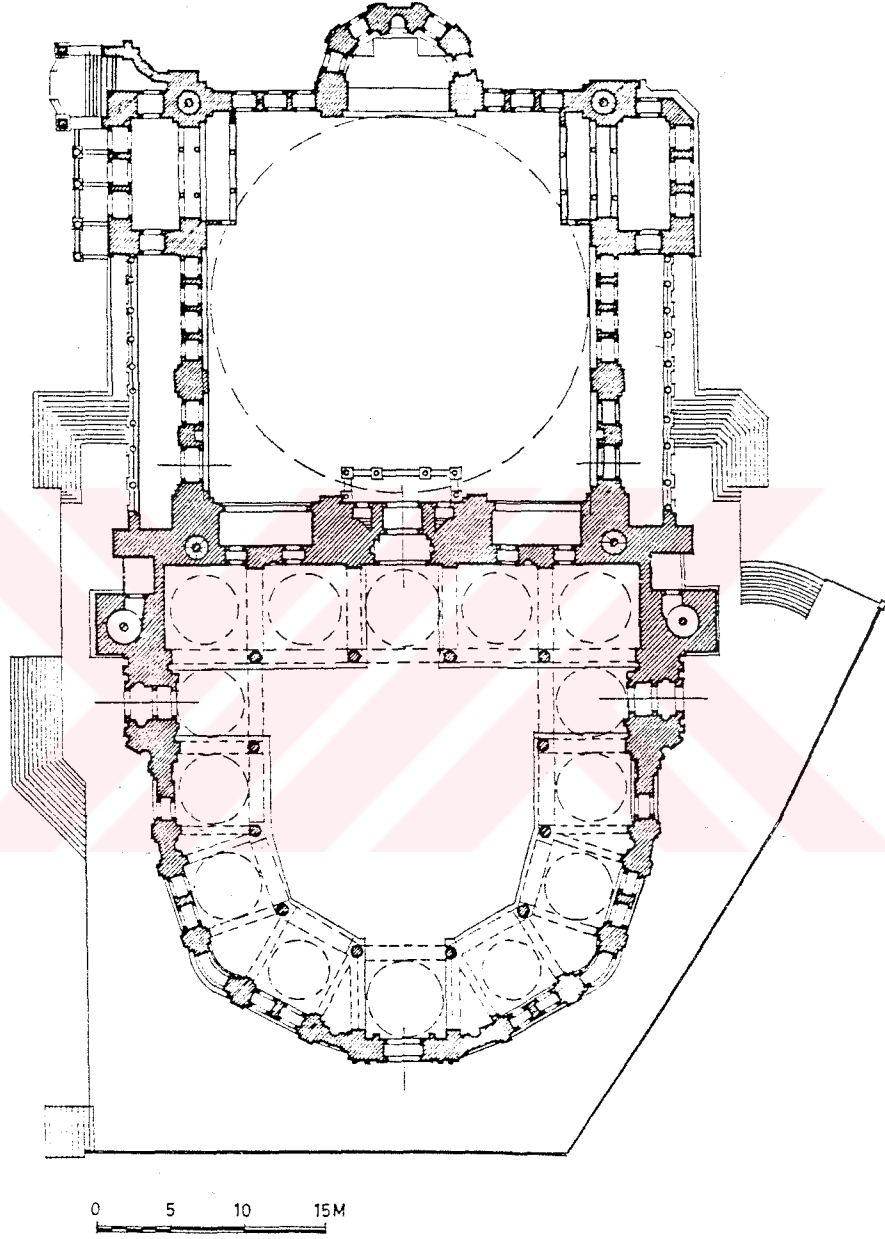

Plan-24 İstanbul / Köprülü Külliyesi (Aslanapa'dan)

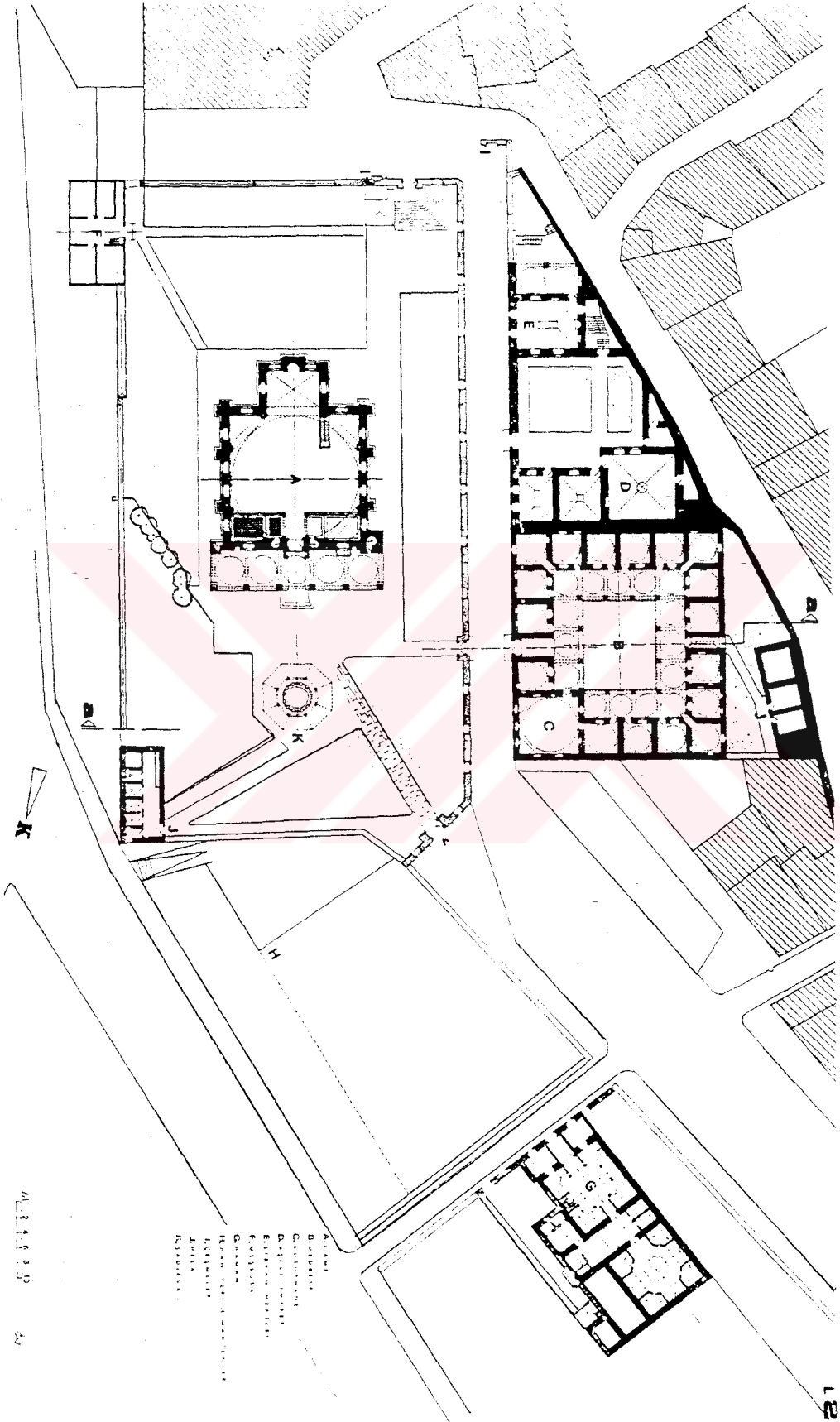

Plan-25 İstanbul / Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (M. Sözen'den)

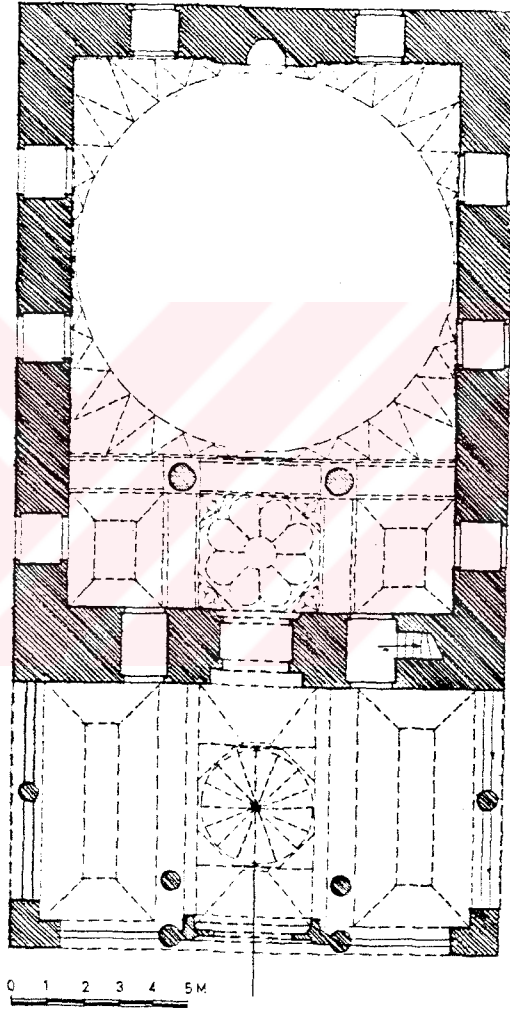

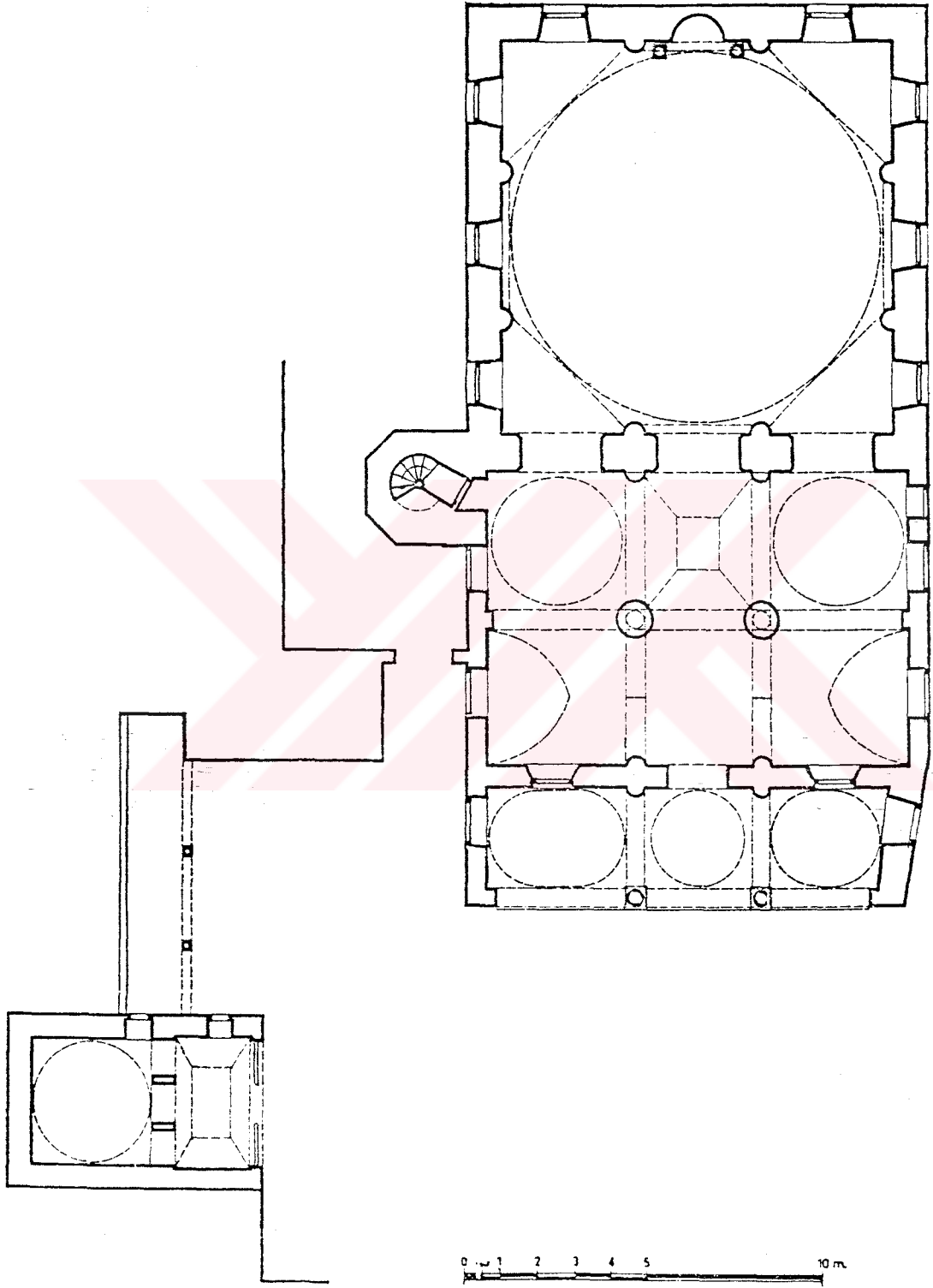
Plan-26 İstanbul / Nur-u Osmaniye Camii (Aslanapa'dan)

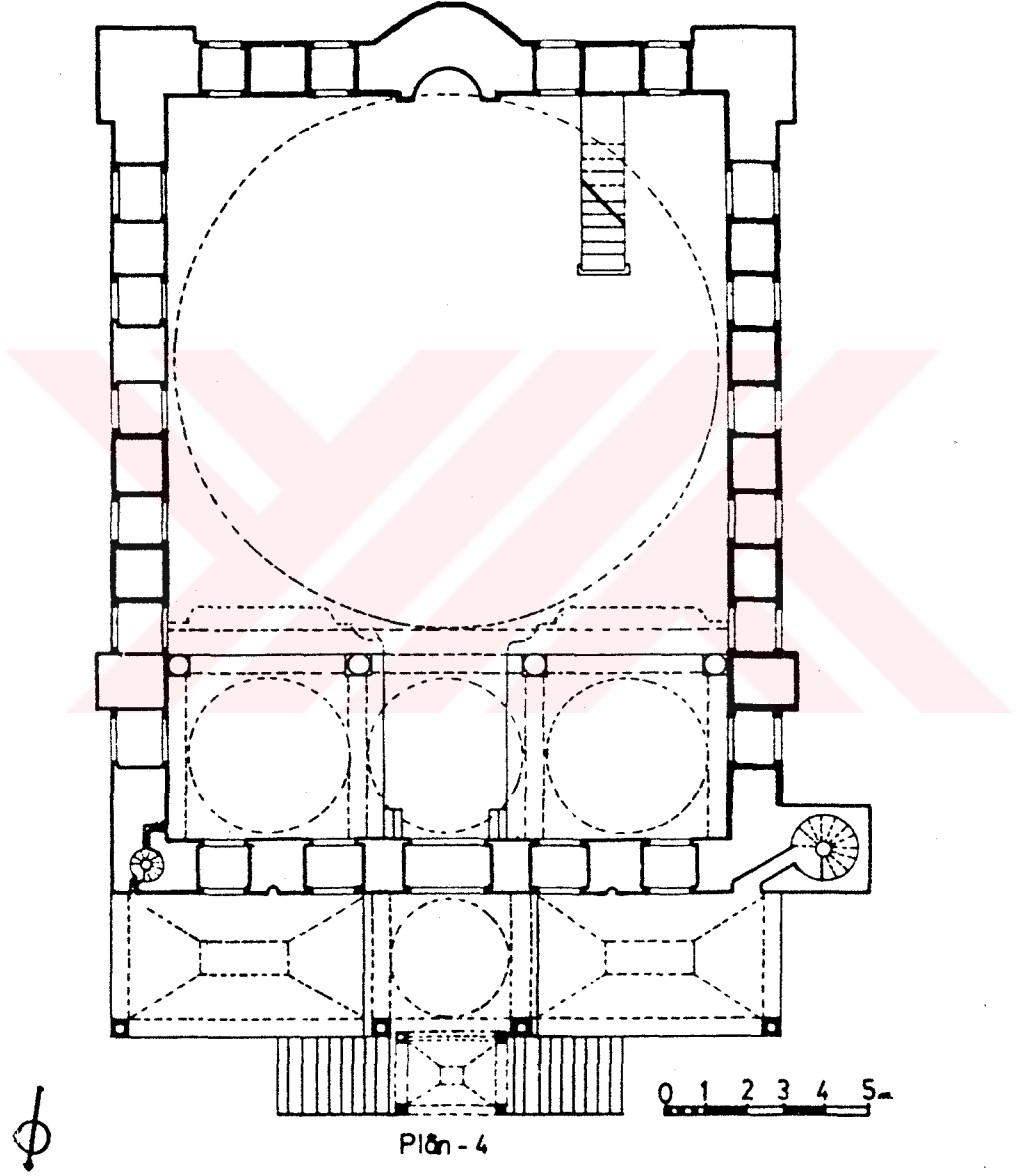
Plan-27 Nevşehir / Damat Ibrahim Paşa Külliyesi (M. Sözen'den)

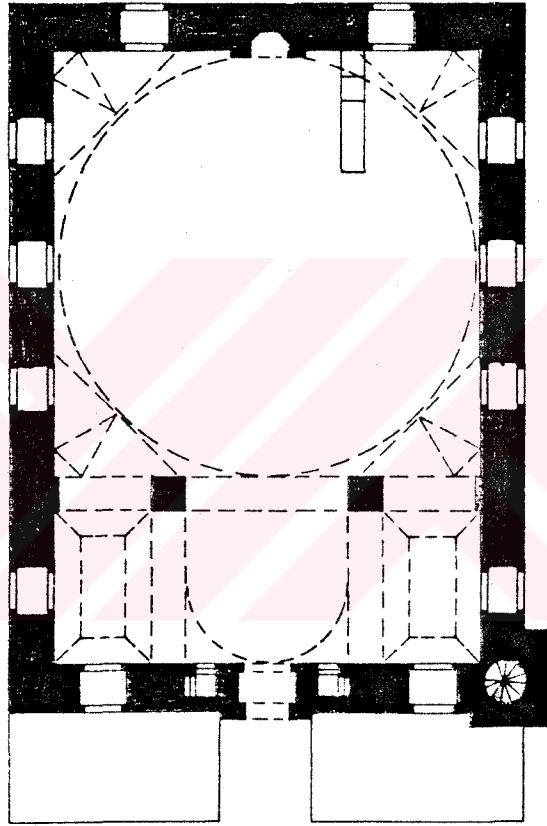
Plan-28 İznik / Yeşil Camii (Aslanapa'dan)

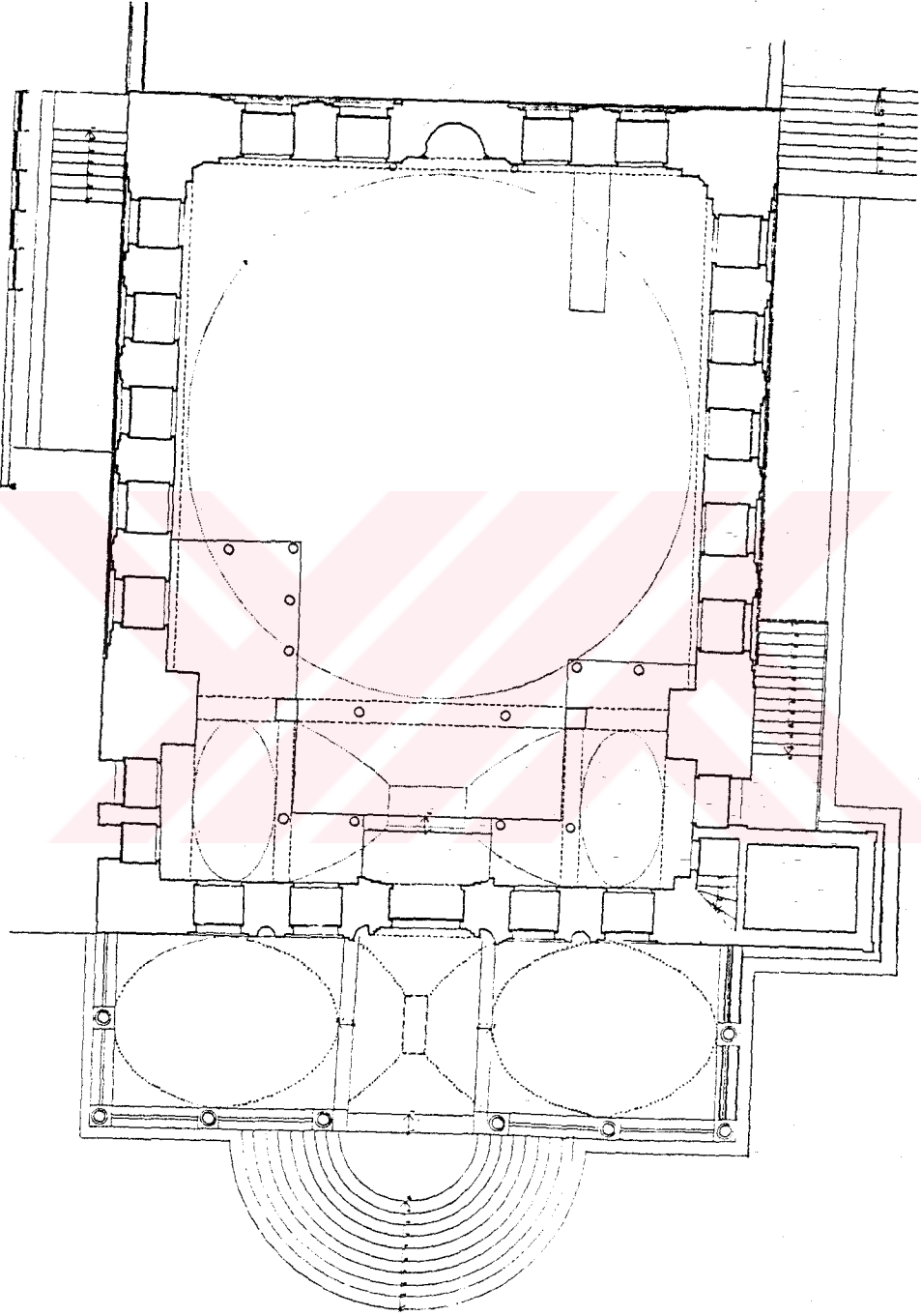
Plan-29 İzmir / Kemeraltı Camii (M. Sözen'den)

Plan-30 Safranbolu / İzzet Mehmed Paşa Camii (İ. Anıl'dan)

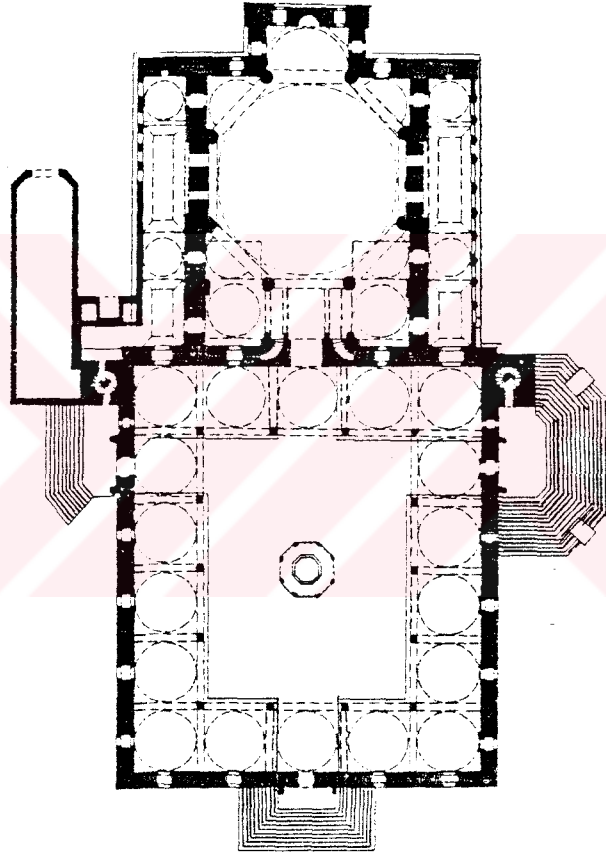

Plan-31 Merzifon / Kara Mustafa Paşa Camii (Goodwin'den)

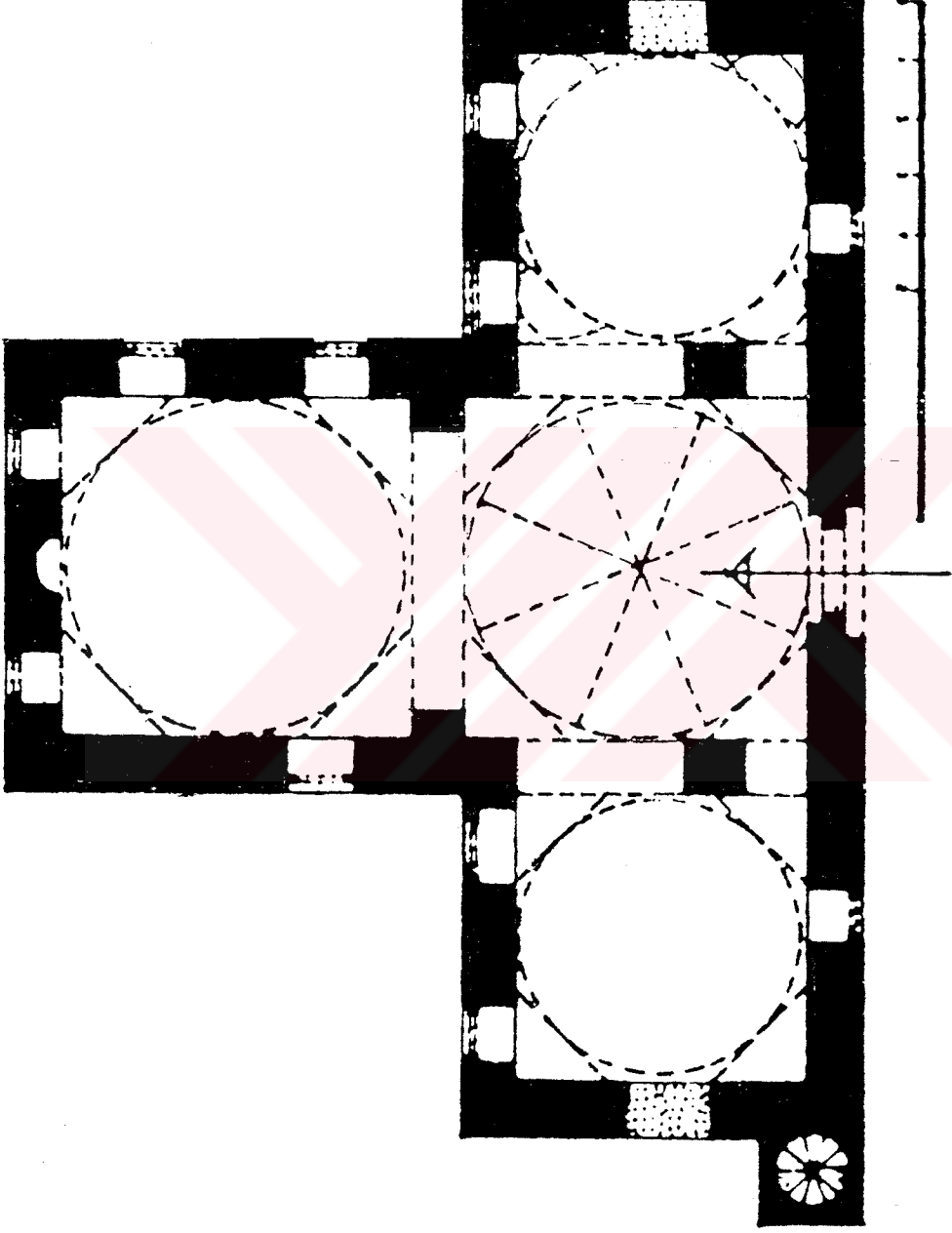

Plan-32 İstanbul / Ayazma Camii (M. Sözen'den)

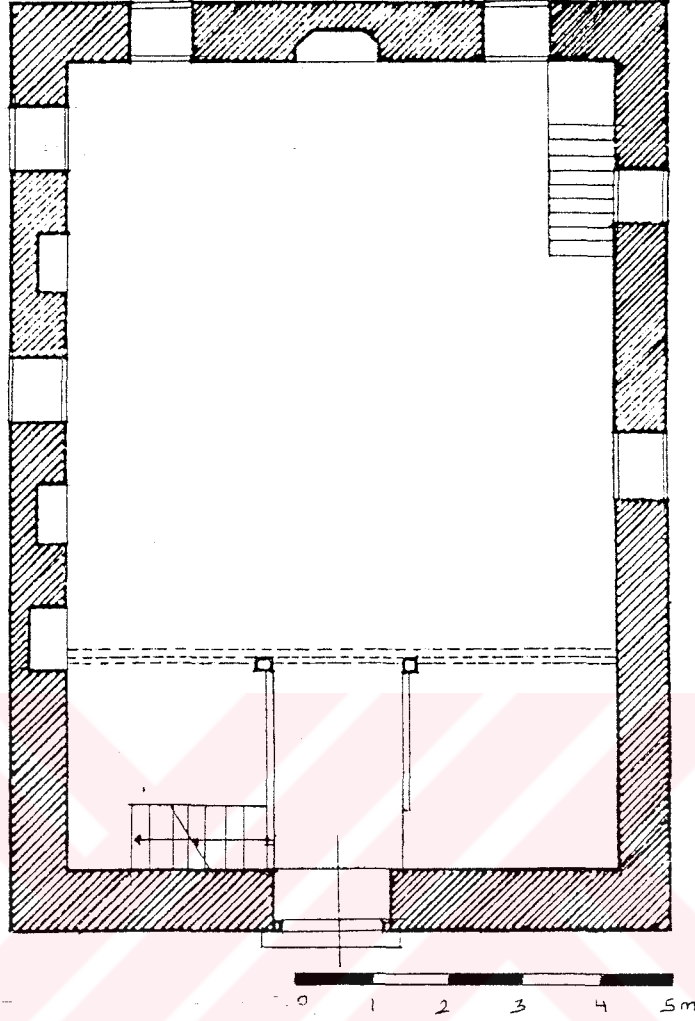

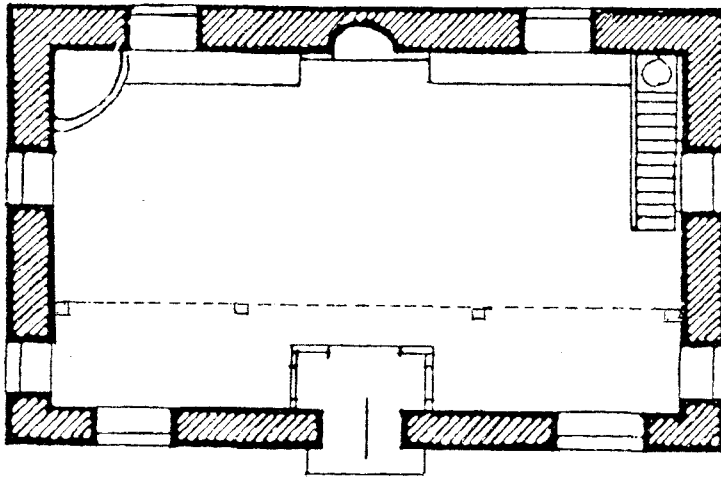
Plan-33 İstanbul / Lâleli Camii (Goodwin'den)

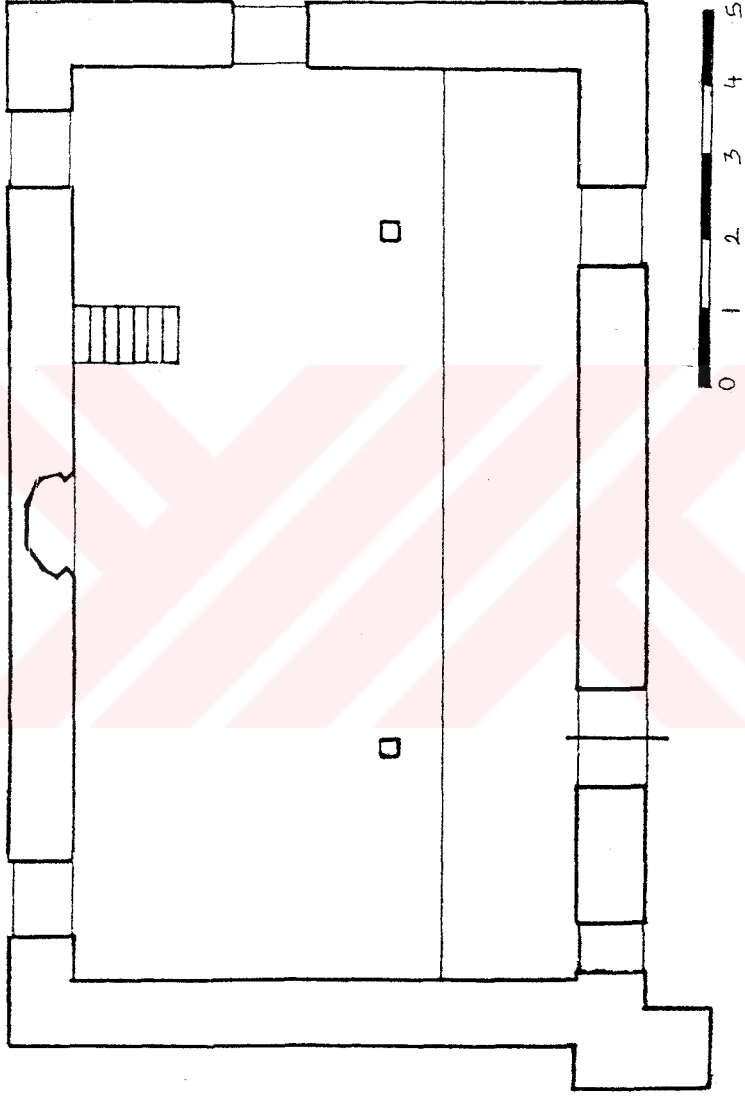
Plan-34 Edirne / Mezit Bey Camii (Aslanapa'dan)

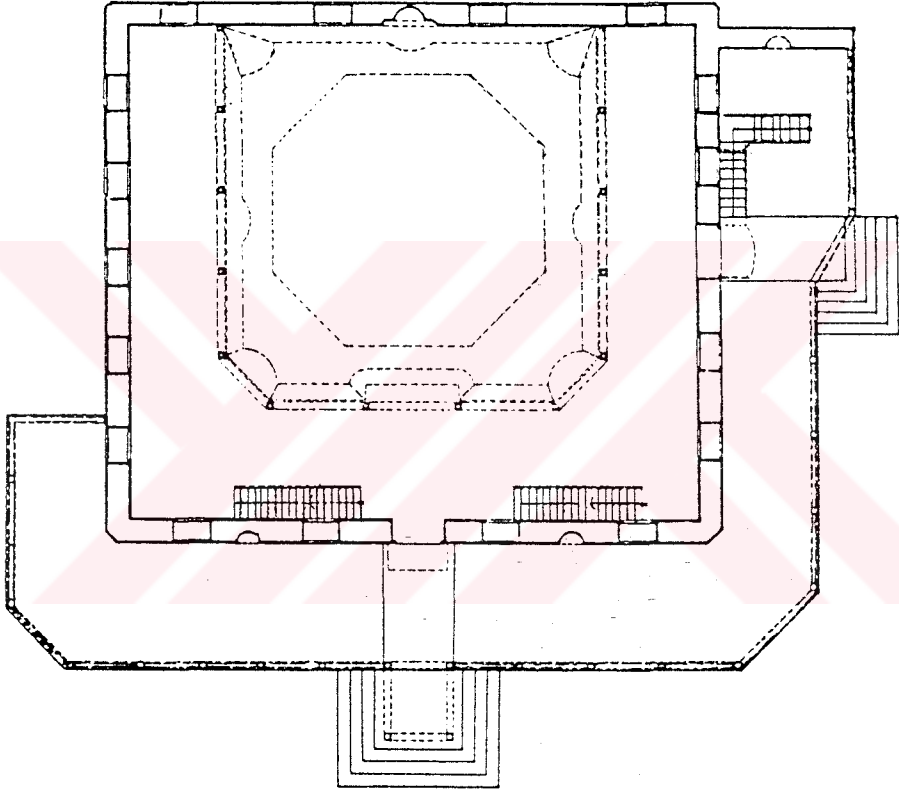
Plan-35 Ankara / Ramazan Şemseddin Camii (G. Öney'den)

Plan-36 Ankara / Mukaddem Camii (G. Öney'den)

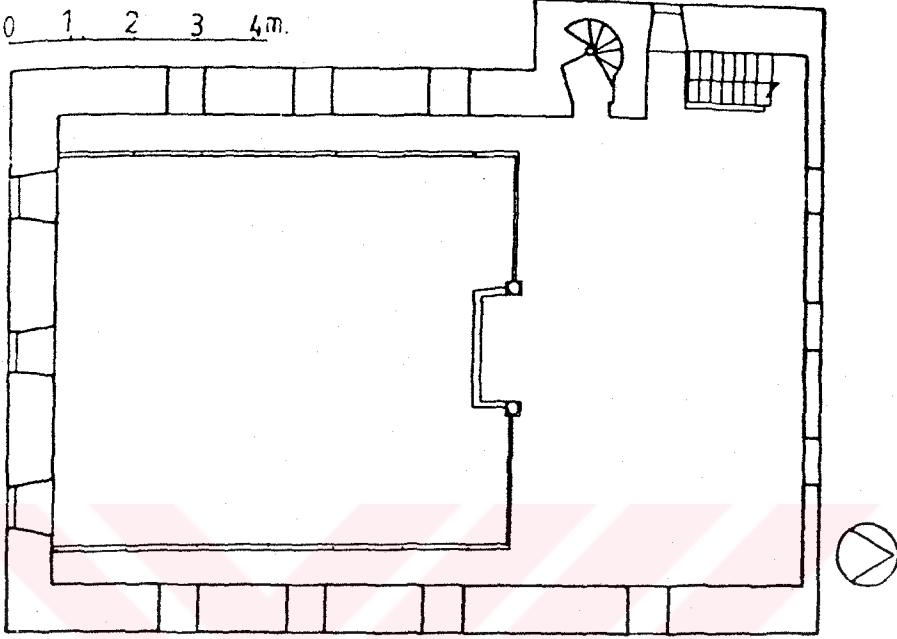

Plan-37 Ayas / Şeyh Muhiittin Camii (G. Kozdere'den)

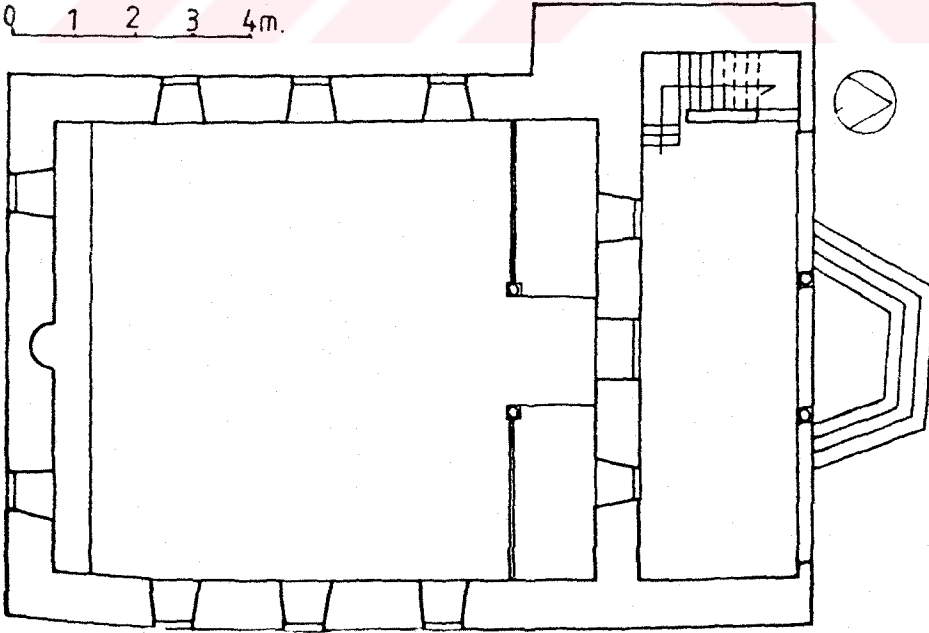

Plan-38 Soma / Hızır Bey Camii (M. Sözen'den)

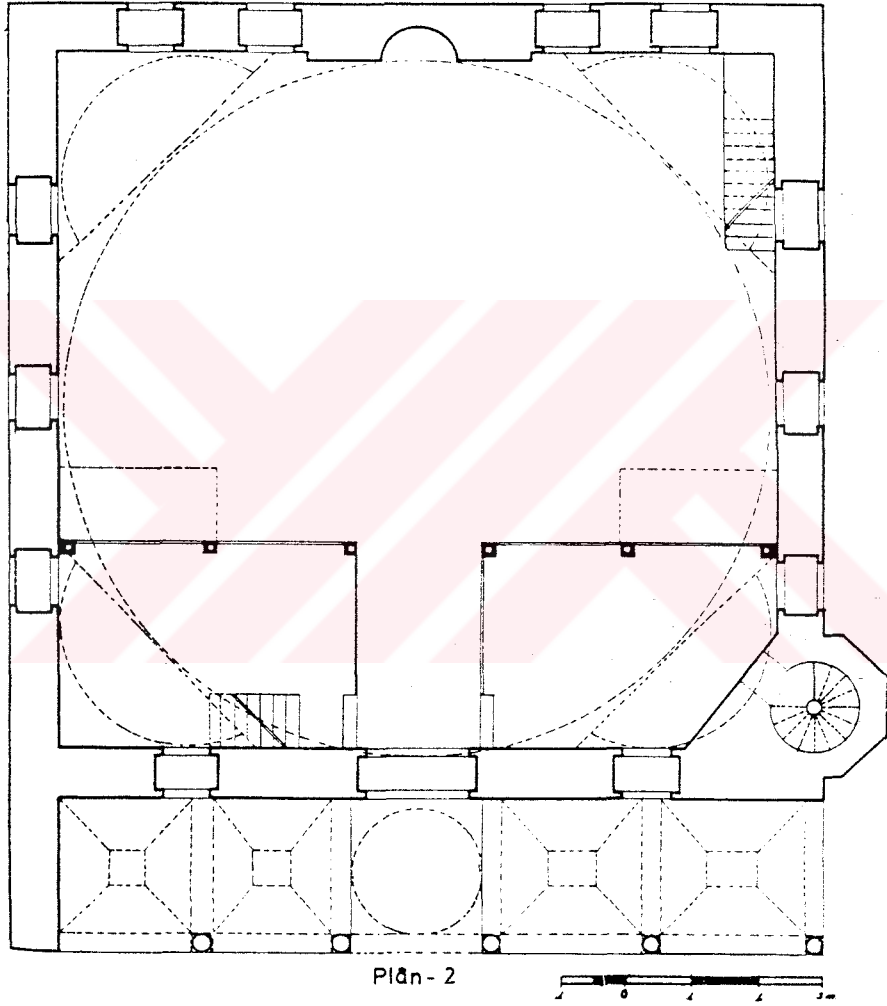
0 1 2 3 4m.

0 1 2 3 4m.

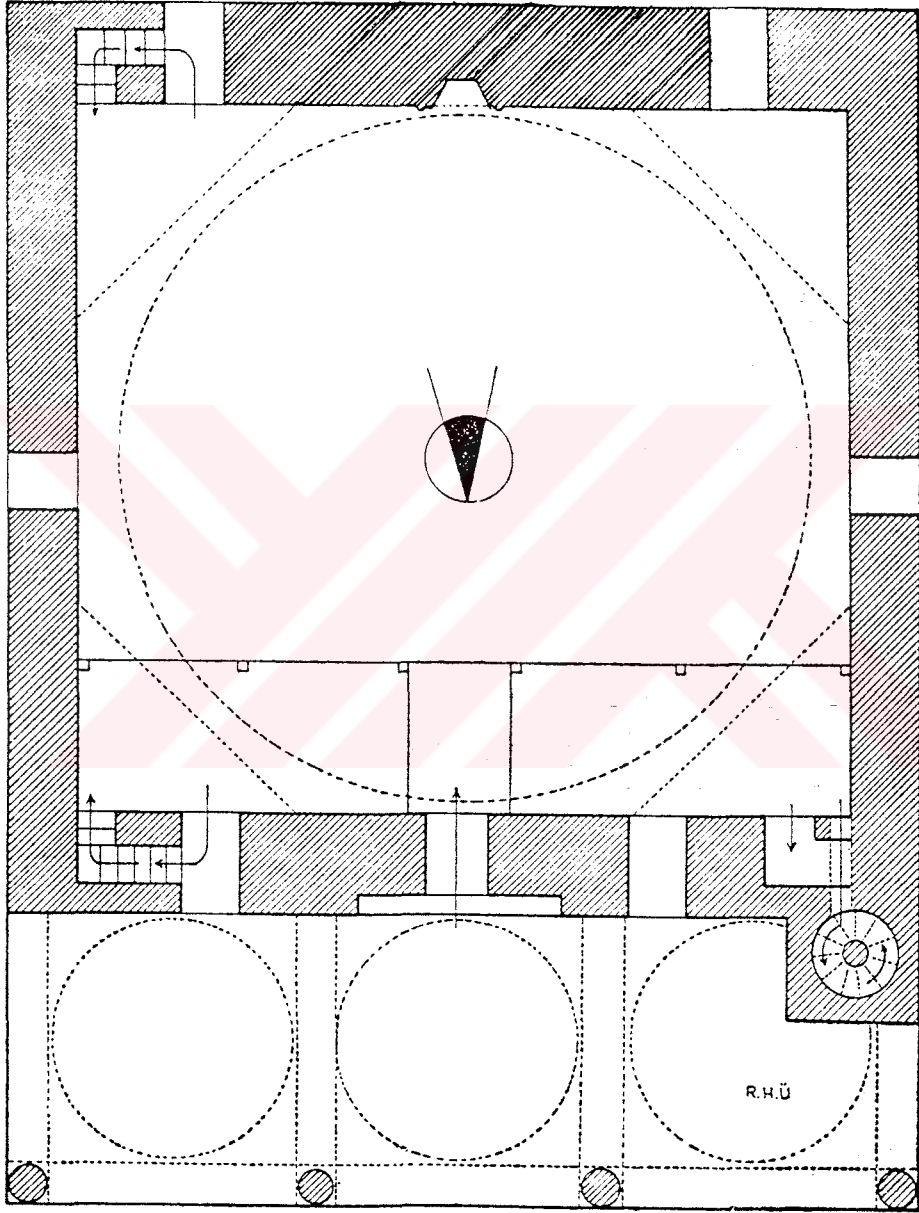

Plan-39 Yozgat / Başçavuşoğlu Camii (M. Acun'dan)

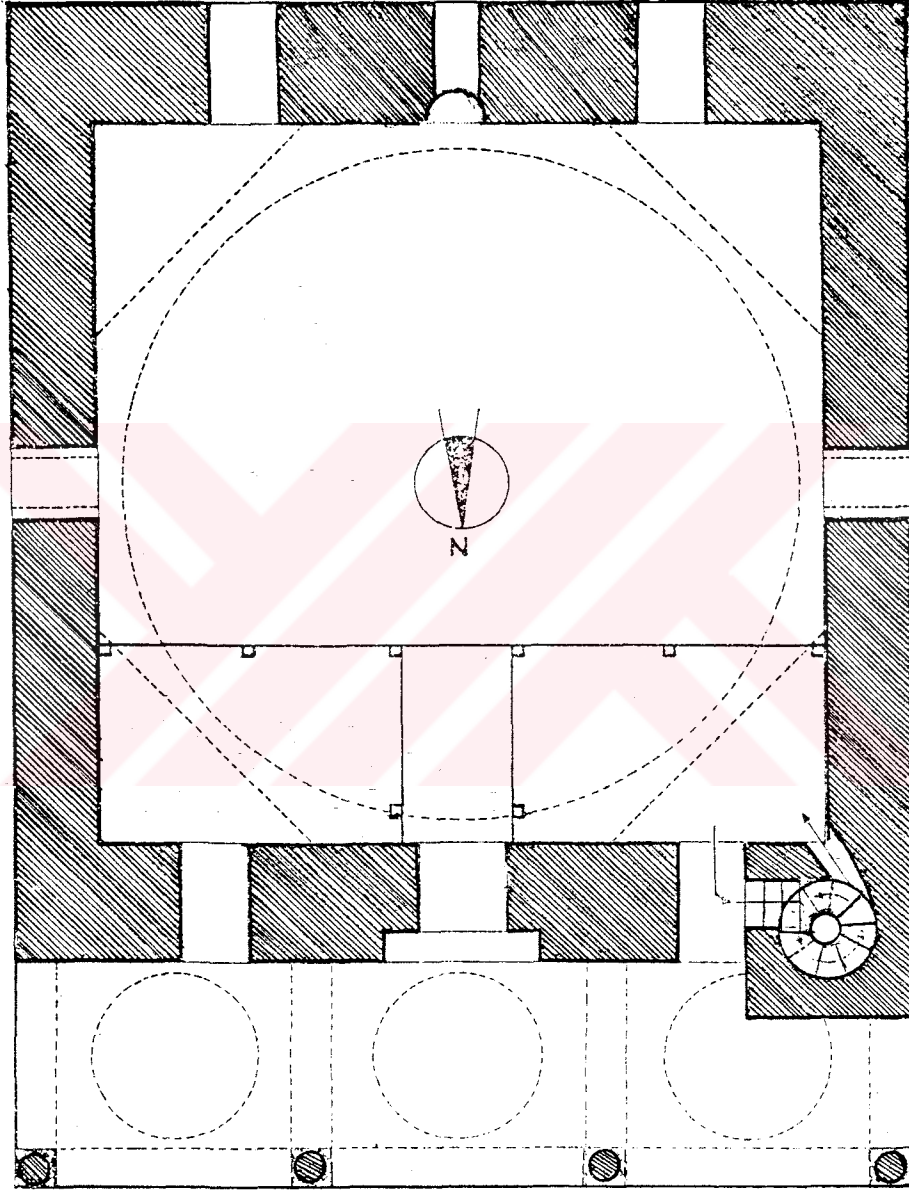

Plan-40 Safranbolu / Dağdelen Camii (İ. Anıl'dan)

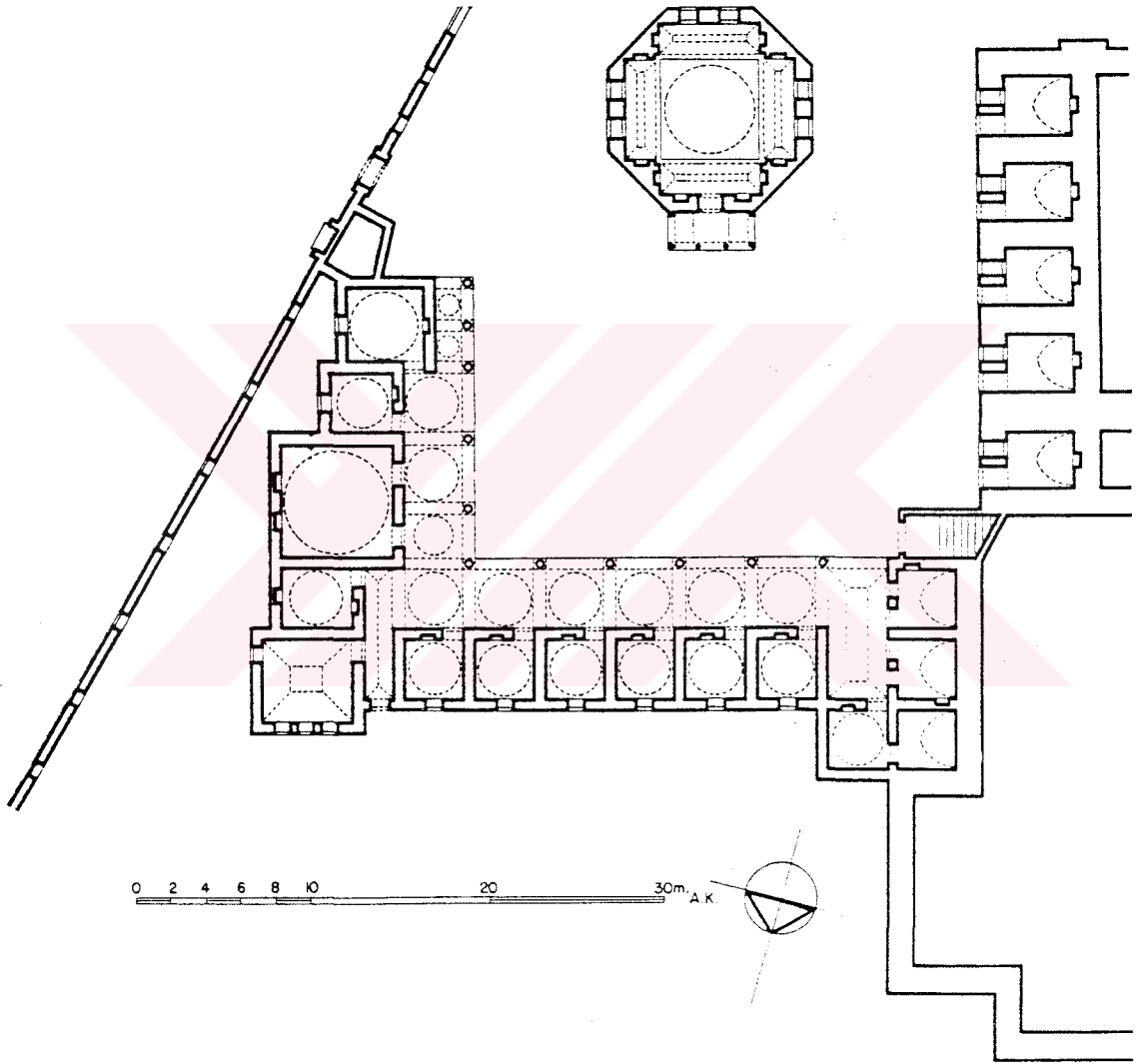
Plan-41 Erzurum / Caferiye Camii (H. R. Ünal'dan)

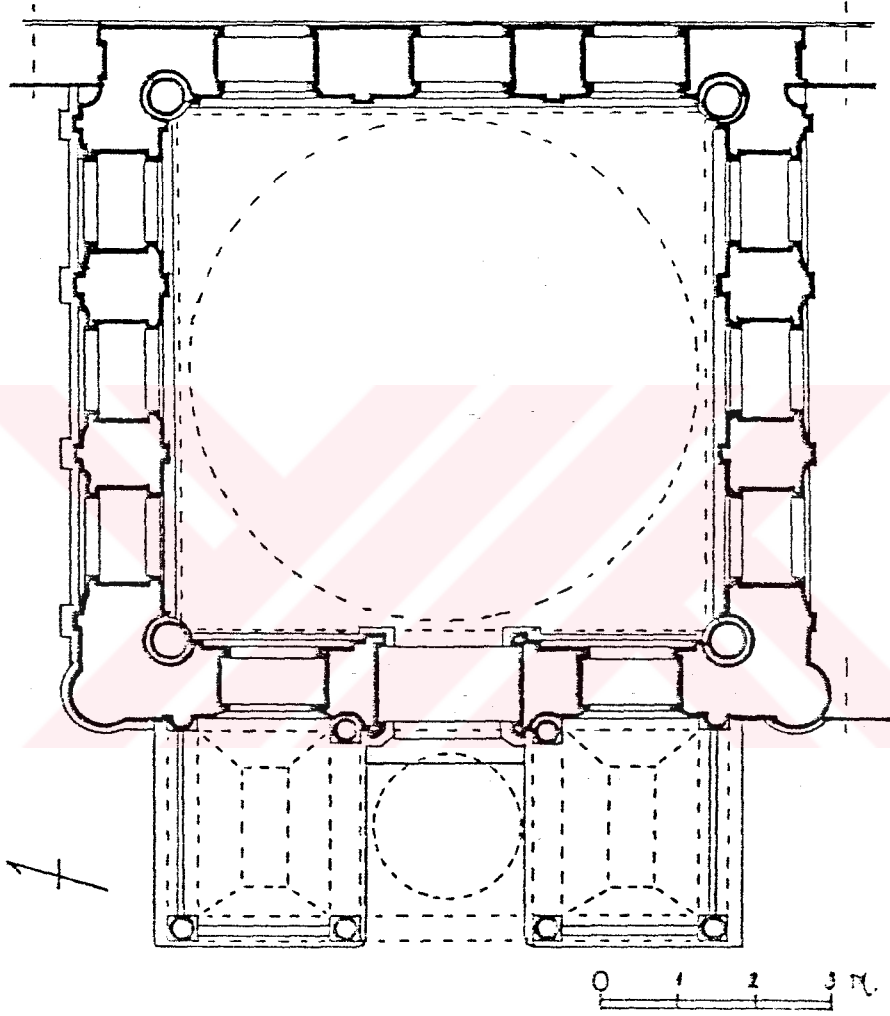
R. H. Ü.

0 1 2 3 4 5 m

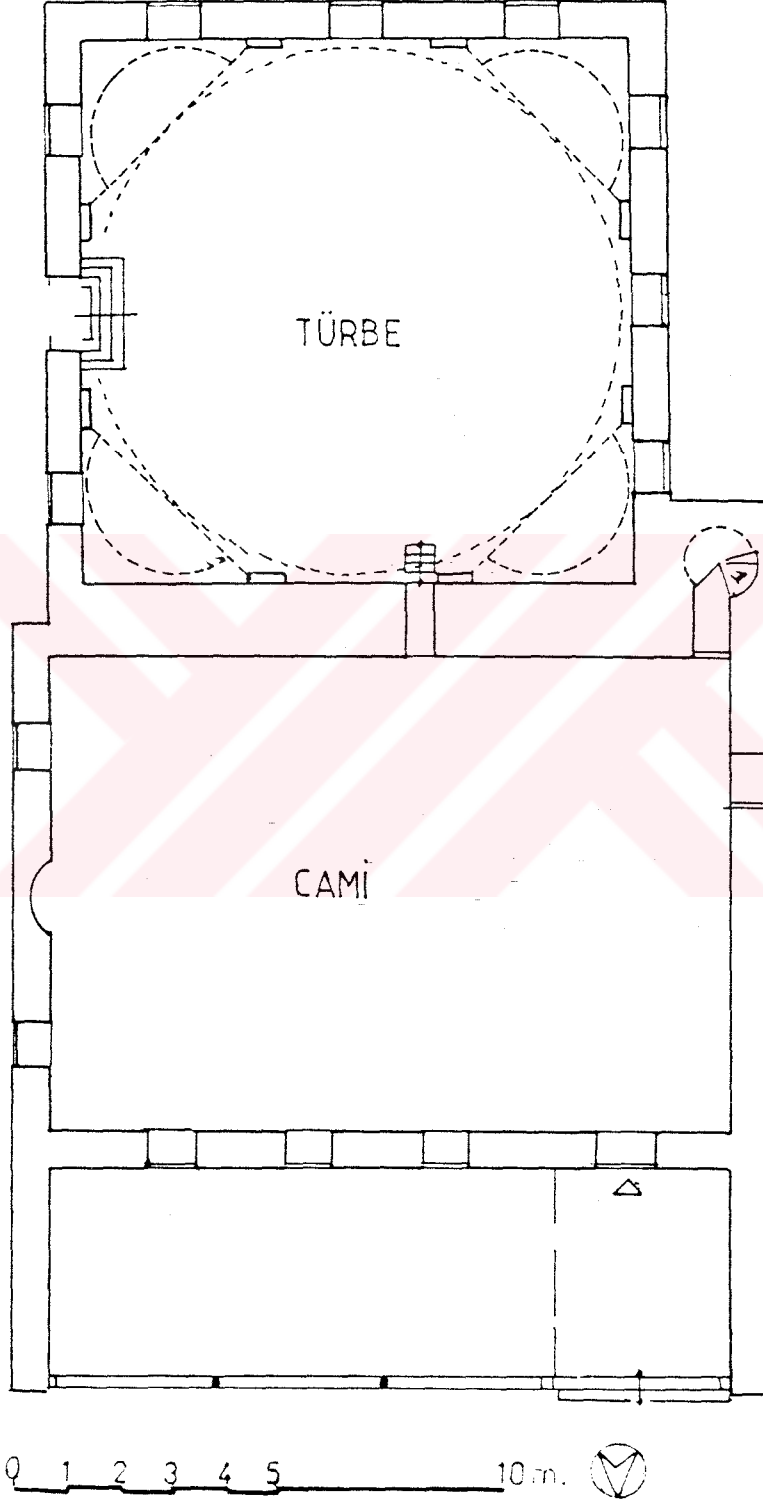
Plan-42 Erzurum / Şeyhler Camii (H. R. Ünal'dan)

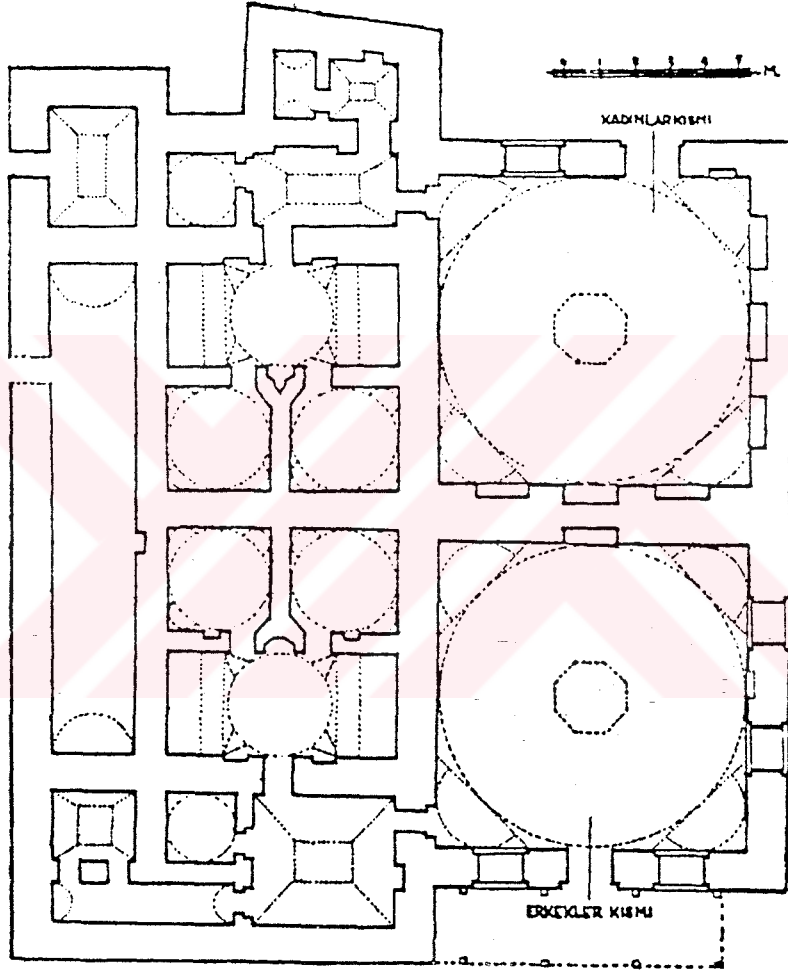
Plan-43 İstanbul / Zal Mahmud Paşa Medresesi (A. Kuran'dan)

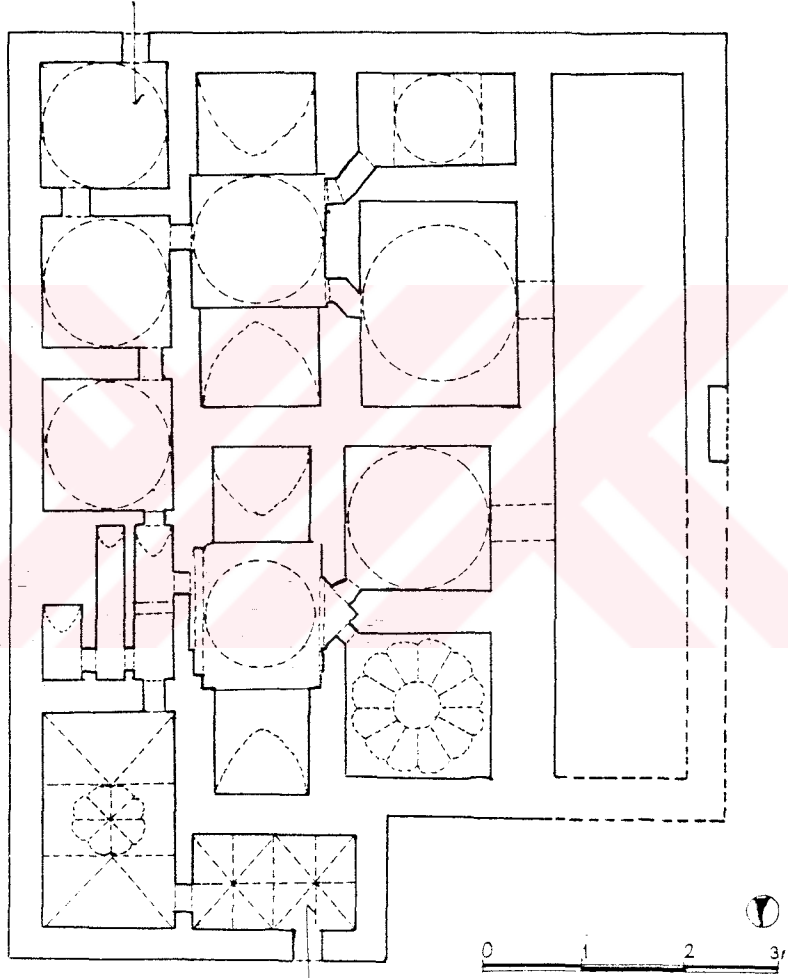
Plan-44 İstanbul / Nur-u Osmaniye Türbesi (H. Önkal'dan)

Plan-45 Yozgat / Osman Paşa Camii ve Türbesi (H. Acun'dan)

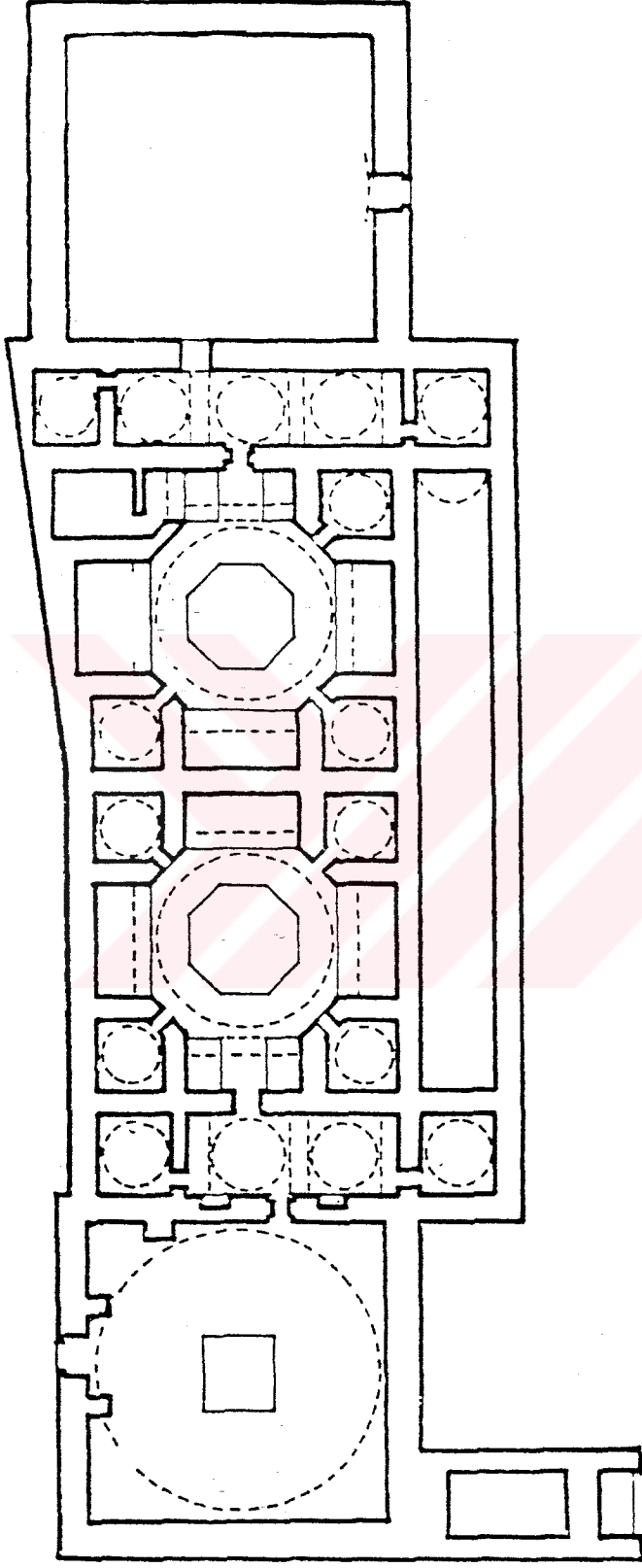

Plan-46 Iznik / Büyük Hamam (S. Eyice'den)

Plan-47 Kalecik / Çarşı Hamamı (V.G.M.'den)

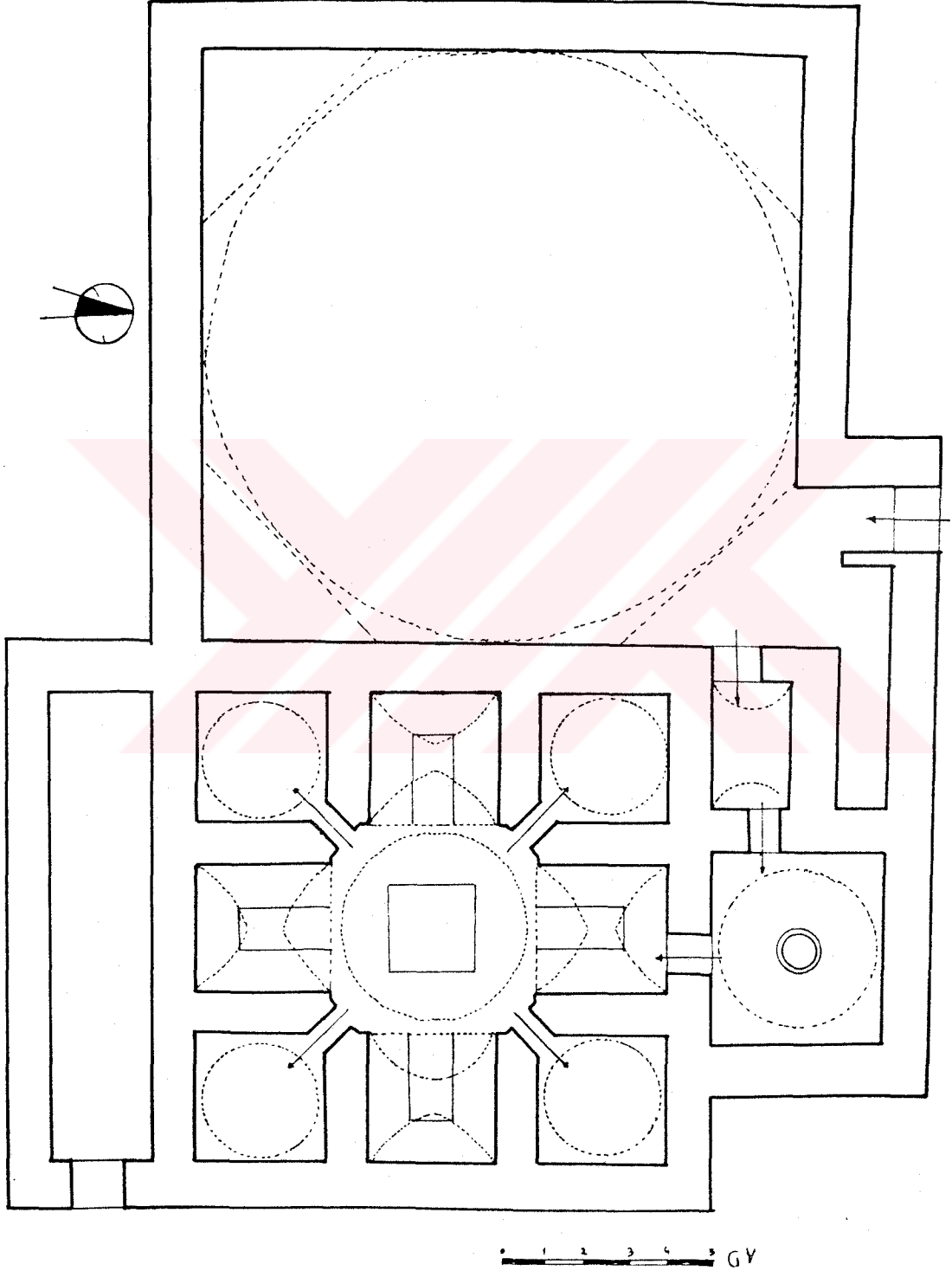

0 5 10m

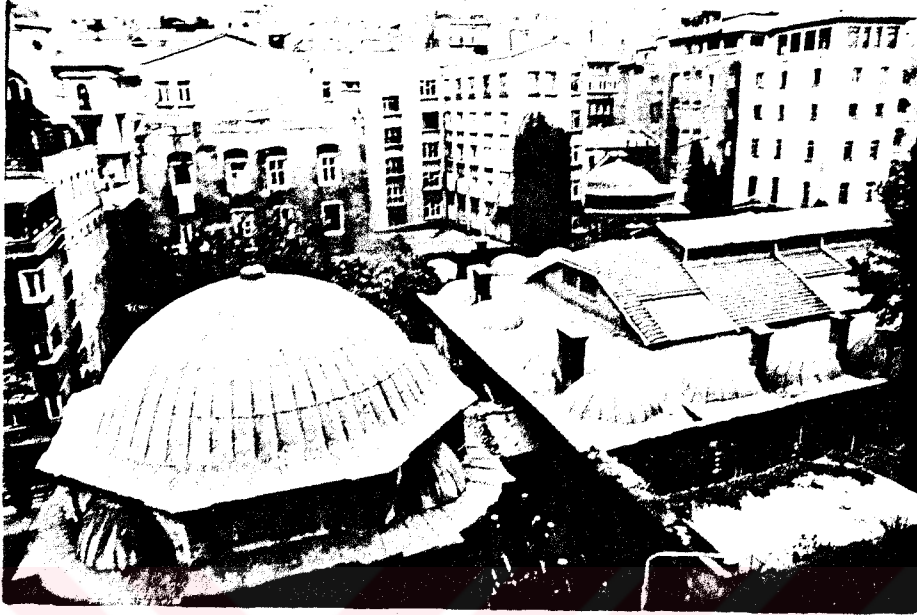
Plan-48 İstanbul / Kızlarağası Hamamı (M. Sözen'den)

Plan-49 Erzurum / Kırkçeşme Hamamı (H.R. Ünal'dan)

RESİMLER

Resim 1: İstanbul I. Abdulhamid Medrese ve Türbesinin üstten görünüşü.

Resim 2: I. Abdulhamid Türbesi

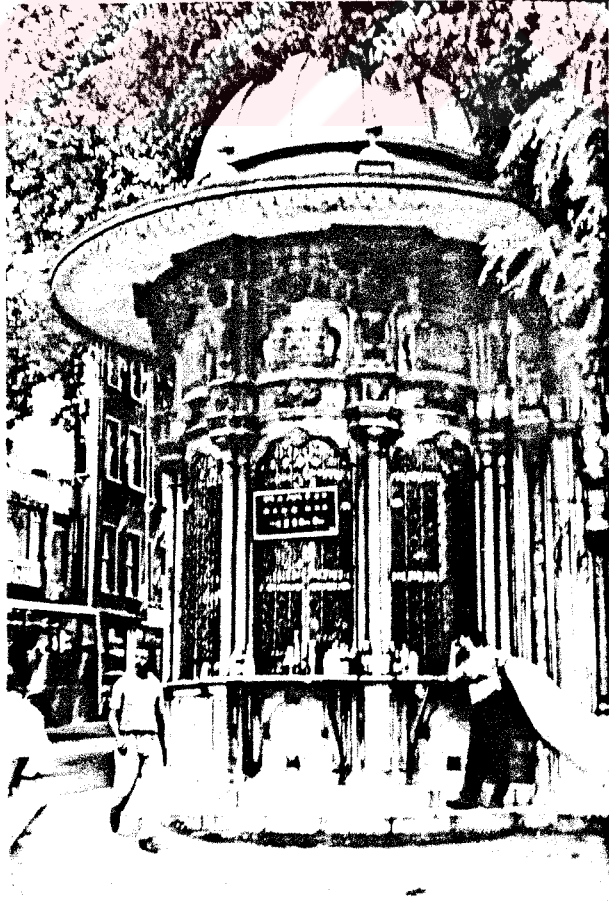
Resim 3: I. Abdülhamid Arastası

Resim 4: I. Abdülhamid Sebil ve Çeşmesi

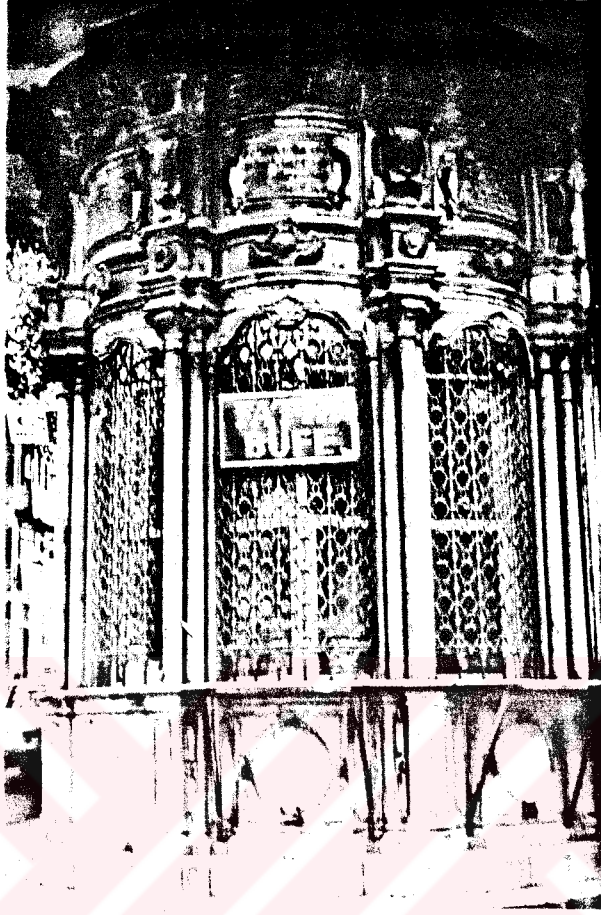

Resim 5: I. Abdülhamid Çeşmes

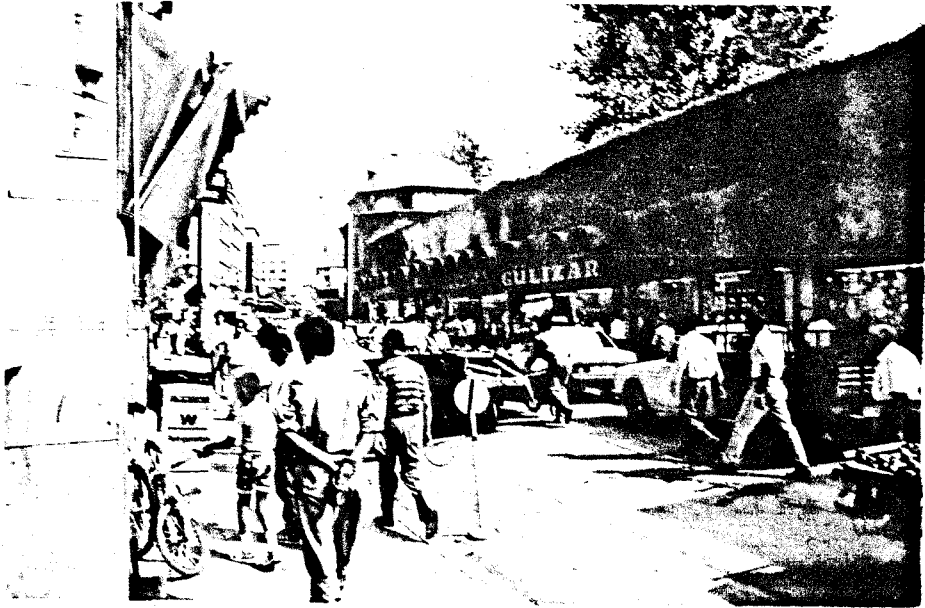

Resim 6: I. Abdülhamid Sebili

Resim 7: I. Abdülhamid Sebil
cephe detayı

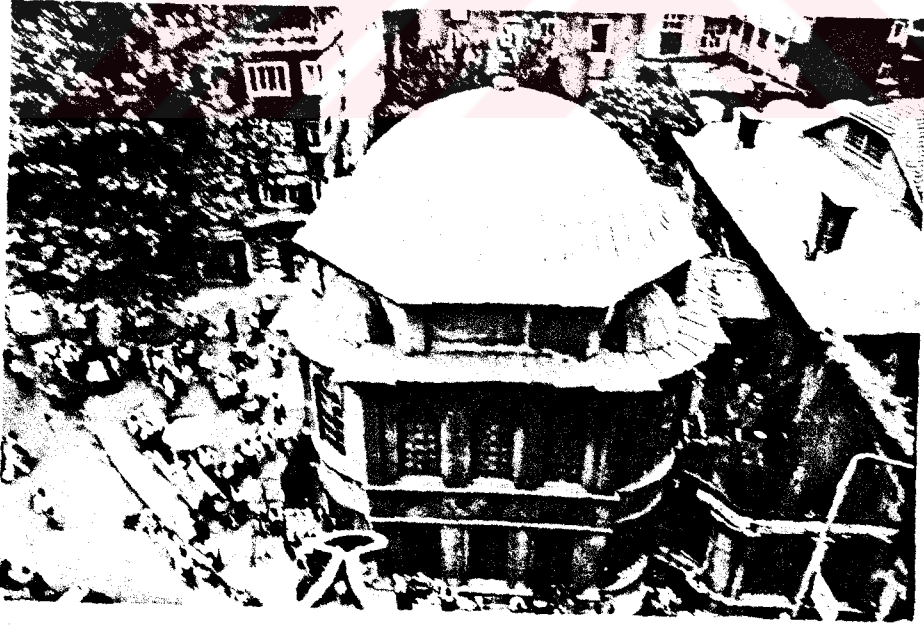

Resim 8: I. Abdülhamid Arastası ön cephe

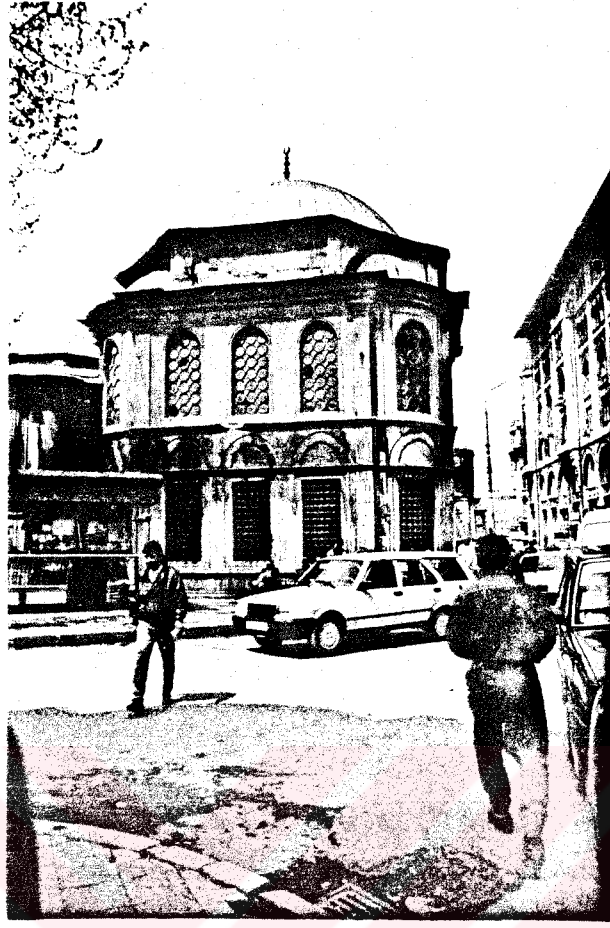

Resim 9: I. Abdülhamid Arastasından Kütüphaneye bakış

Resim 10: I. Abdülhamid Türbesi üstten görünüşü

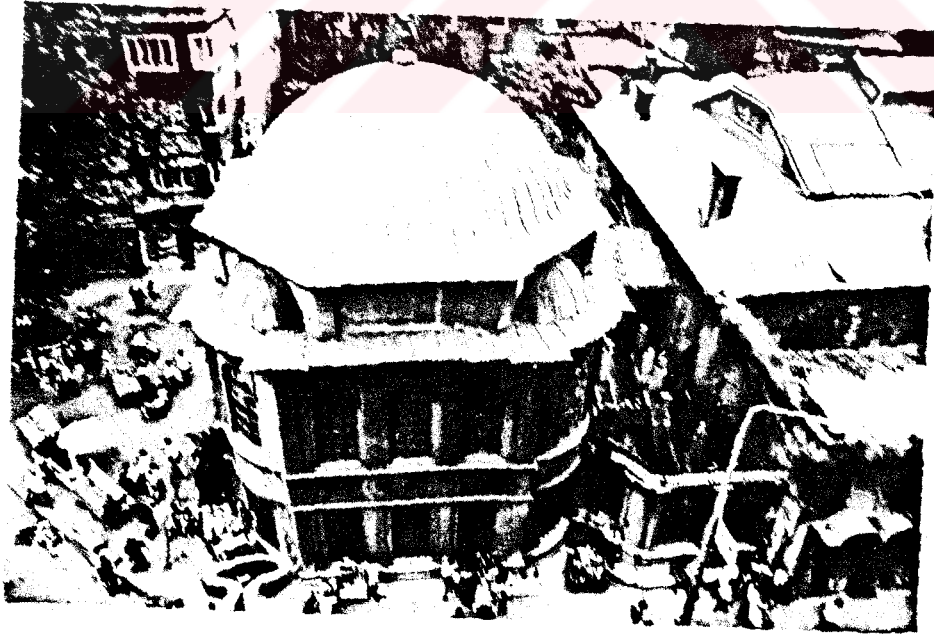
Resim 11: I. Abdülhamid Türbesi genel görünüşü

Resim 12: I. Abdülhamid Türbesi giriş cephesi

Resim 13: I. Abdülhamid Türbesi kuzey cephesindeki çeşmeler

Resim 14: I. Abdülhamid Türbesi üstten genel görünüş

Resim 15: I. Abdülhamid Türbesine giriş sahanlığı

Resim 16: I. Abdülhamid Medresesi giriş cephesi

Resim 17: I. Abdülhamid Medresesi giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 18: I. Abdülhamid Türbe avlusundan Medreseye geçit veren kapı

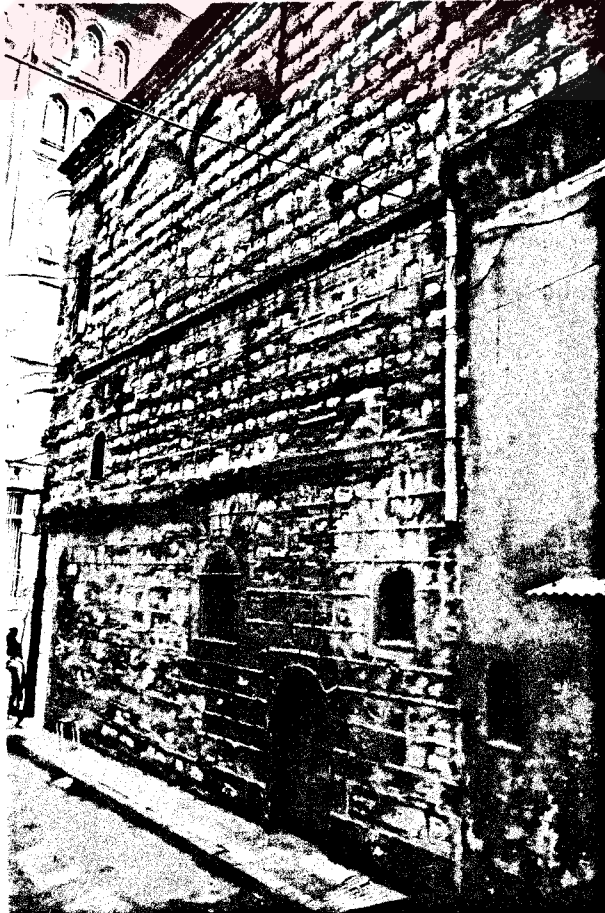
Resim 19: I. Abdülhamid Türbe avlusundan Medreseye geçit veren kapı üzerindeki kitabe

Resim 20: I. Abdülhamid Kütüphanesi ön cephe

Resim 21: I. Abdülhamid
Kütüphanesi yan cephe

Resim 22: I. Abdülhamid
Kütüphanesi yan cephe
duvar örgüsü

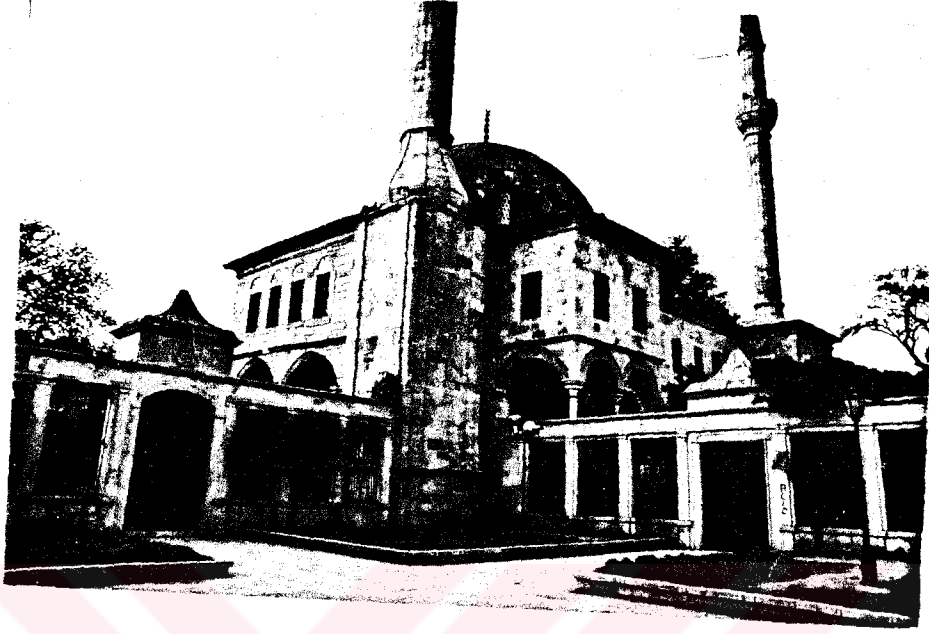

Resim 23: İstanbul Beylerbeyi Muvakkithanesi

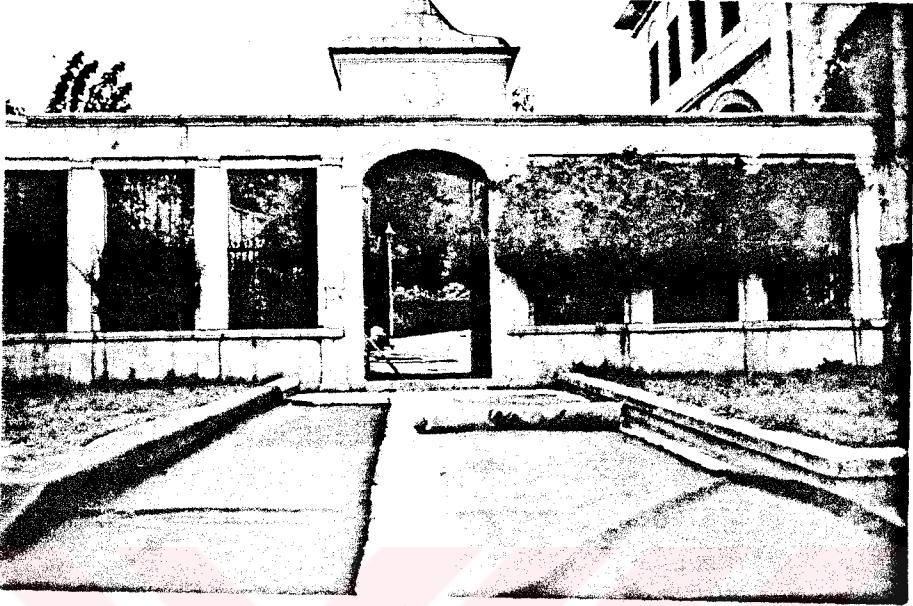
Resim 24: Beylerbeyi Muvakkithanesi giriş kapısı

Resim 25: Beylerbeyi Camii kuzey-batı köşesi

Resim 26: Beylerbeyi Camii kuzey yöndeki yan avlu girişi

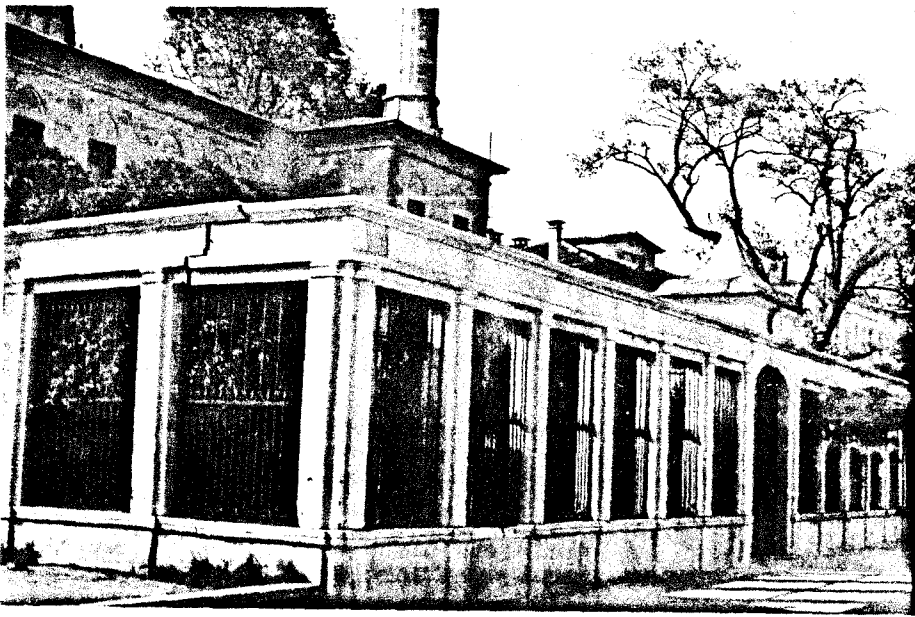
Resim 27: Beylerbeyi Camii batı yöndeki avlu girişi

Resim 28: Beylerbeyi Camii kuzey cephe ve avlu giriş kapısı

Resim 29: Beylerbeyi Camii
batı avlu giriş kapısı

Resim 30: Beylerbeyi Camii sahil tarafındaki avlu duvarları

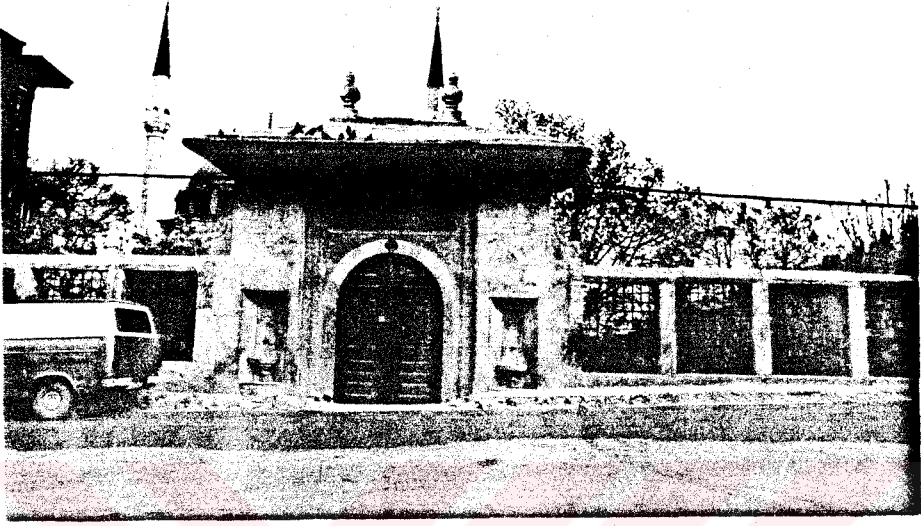

Resim 31: Beylerbeyi Camii batı avlu giriş kapısı genel görünüşü

Resim 32: Beylerbeyi Camii batı avlu kapısı üzerindeki kitabe

Resim 33: Beylerbeyi Camii kara avlu kapısı

Resim 34: Beylerbeyi Camii kara avlu kapısı cepheden görünüş

Resim 35: Beylerbeyi Camii asıl giriş kapısı

Resim 36: Beylerbeyi Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 37: Beylerbeyi Camii son cemaat yeri

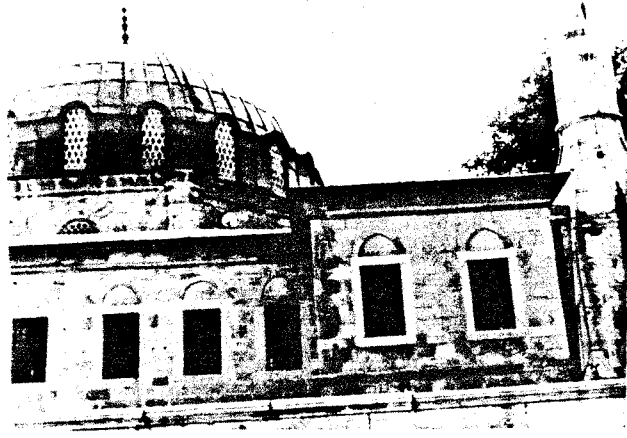
Resim 38: Beylerbeyi Camii son cemaat yeri, kemerin üstünde yer alan kitabe

Resim 39: Beylerbeyi Camii giriş üzerindeki kitabe ve kapı formu

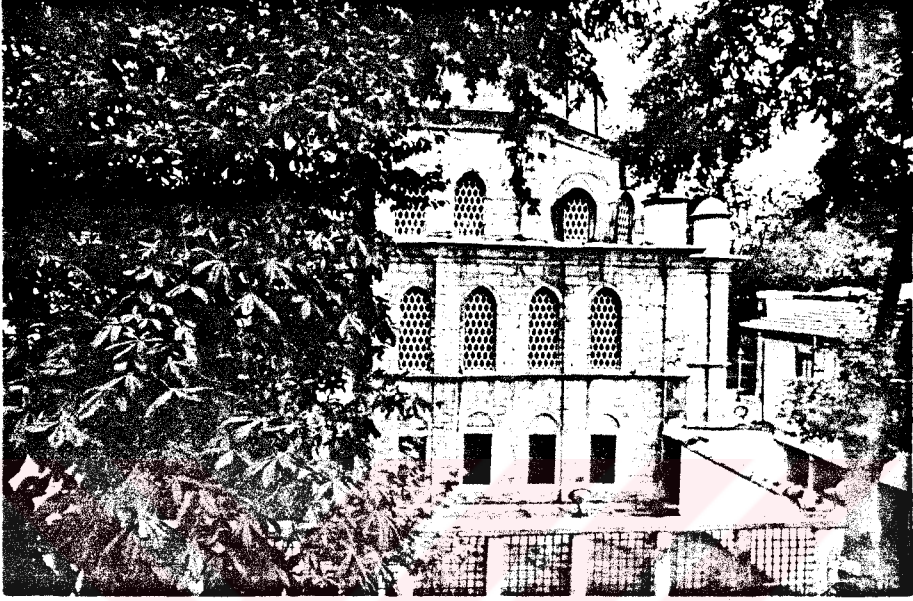
Resim 40: Beylerbeyi Camii kuzey cephe görünüşü

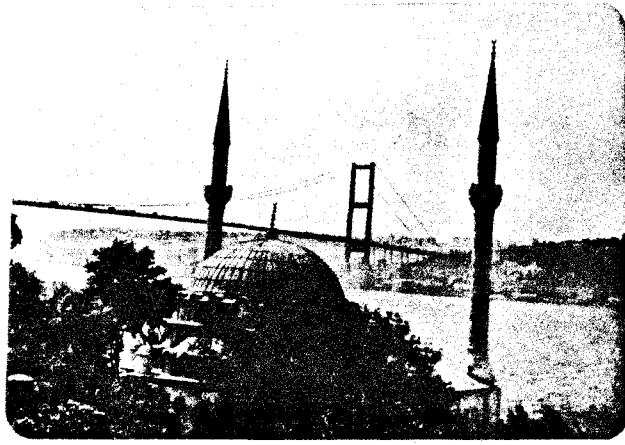
Resim 41: Beylerbeyi Camii mektep ve dinlenme odaları

Resim 42: Beylerbeyi Camii kubbe ve kasnak sistemi

Resim 43: Beylerbeyi Camii pencere düzeni

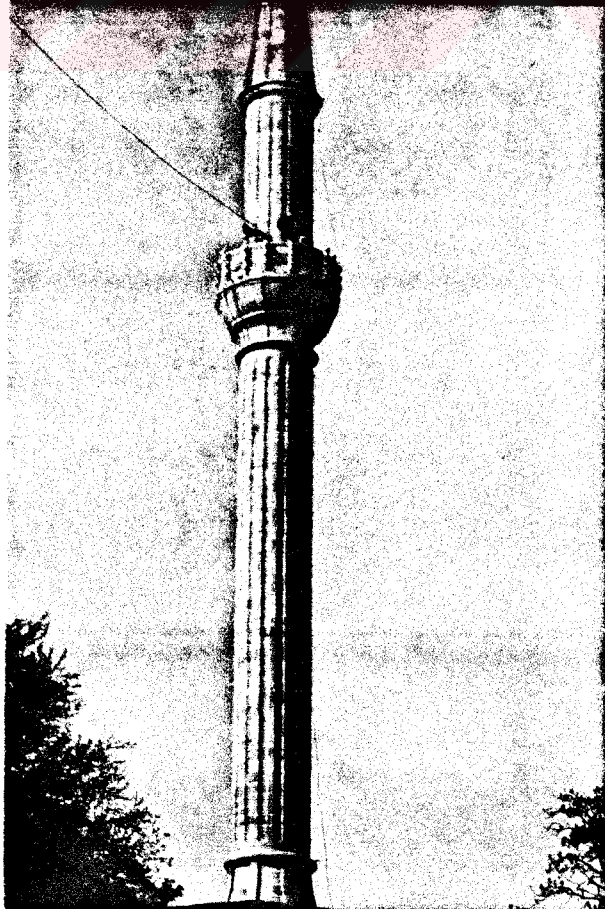

Resim 44: Beylerbeyi Camii minareleri genel görünüş

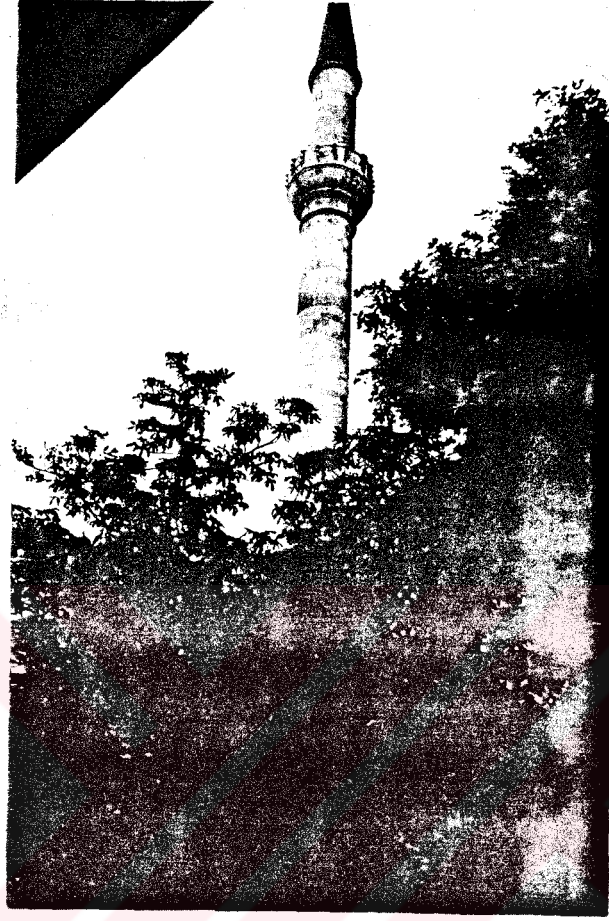

Resim 45: Beylerbeyi Camii
kubbe sistemi

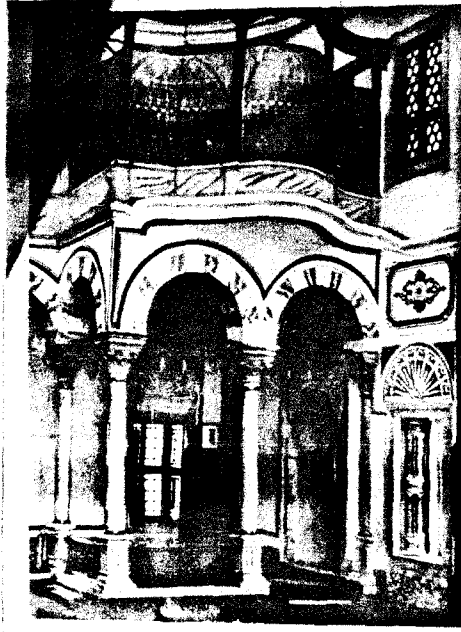
Resim 46: Beylerbeyi Camii
minaresinden detay

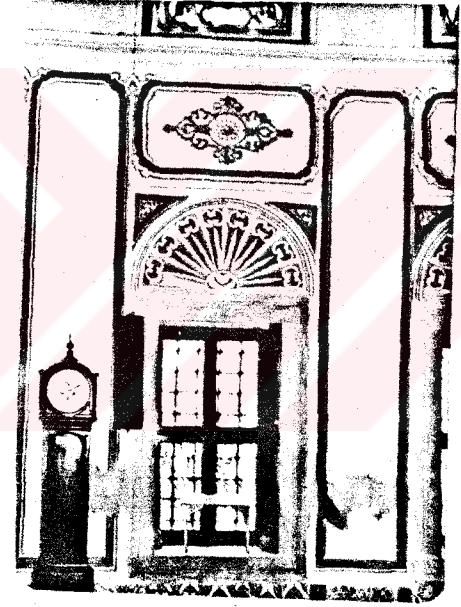
Resim 47: Beylerbeyi Camii mina
üst görünüşü

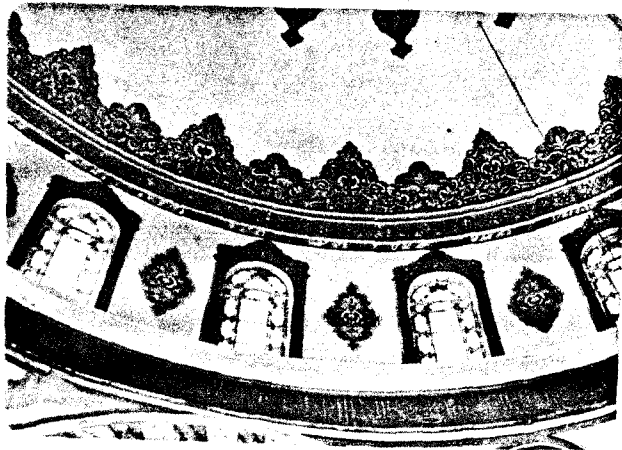
Resim 48: Beylerbeyi Camii
sütun başlıkları

Resim 49: Beylerbeyi Camii
hünkar mahfili

Resim 50: Beylerbeyi Camii pencereler
arasındaki ve üzerindeki süslemeler

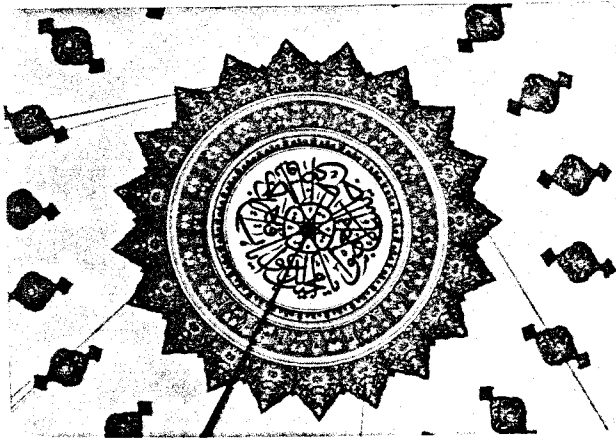

Resim 51: Beylerbeyi Camii kubbe eteğindeki ayet
frizi ve kubbe içi süslemeleri

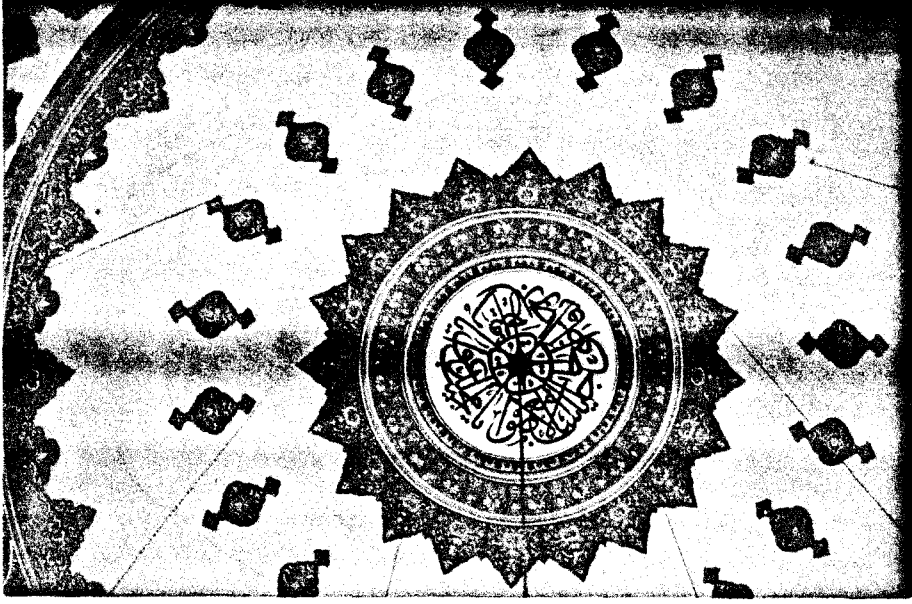

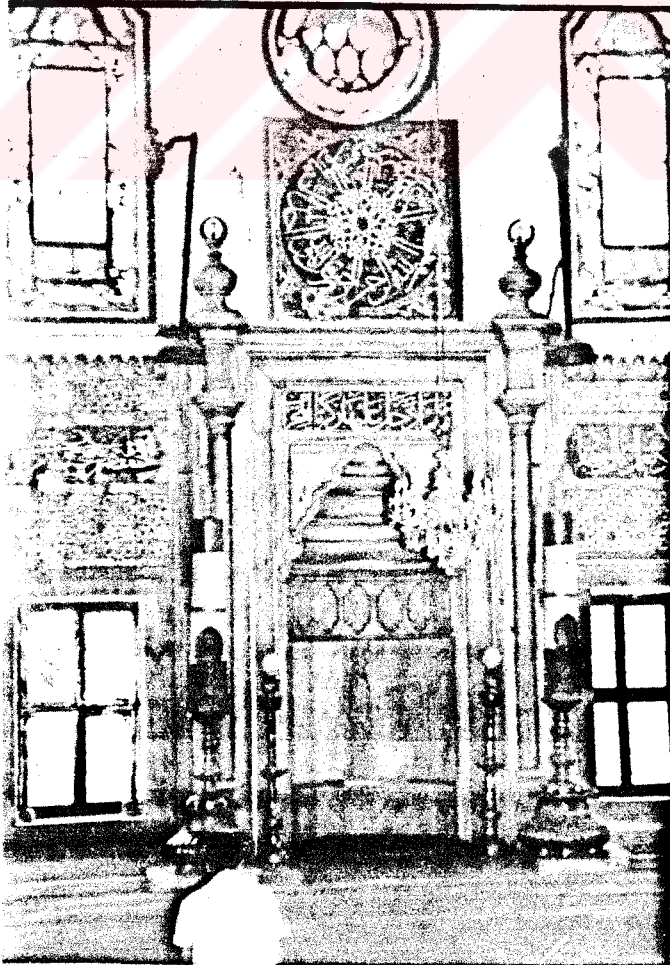
Resim 52: Beylerbeyi Camii
kubbeyi taşıyan kemerler

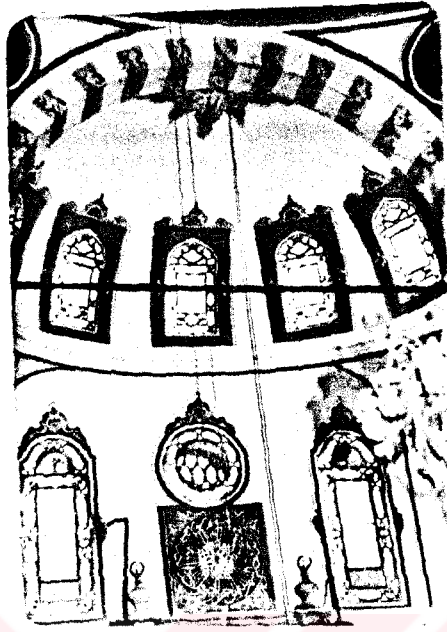
Resim 53: Beylerbeyi Camii kubbe içi süslemeleri

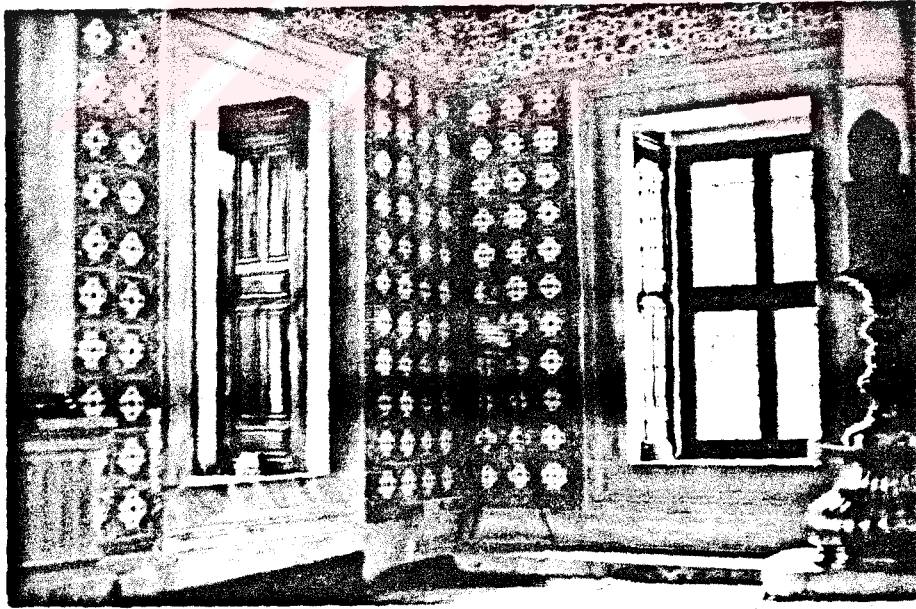
Resim 54: Beylerbeyi Camii kubbe içi süslemelerinden detay

Resim 55: Beylerbeyi Camii mihrap

Resim 56: Beylerbeyi Camii mihrap üzerindeki pano

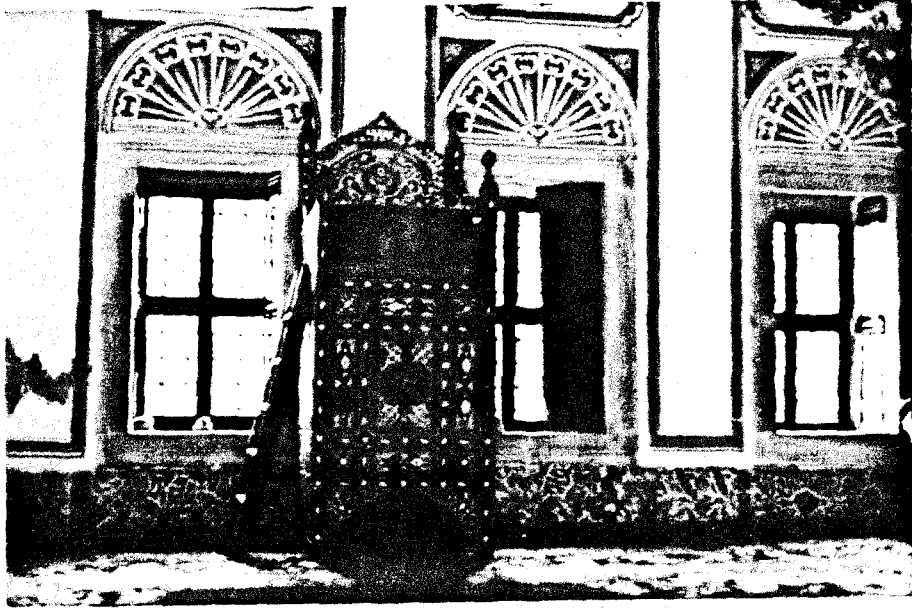

Resim 57: Beylerbeyi Camii pencereler arasındaki çini panolar

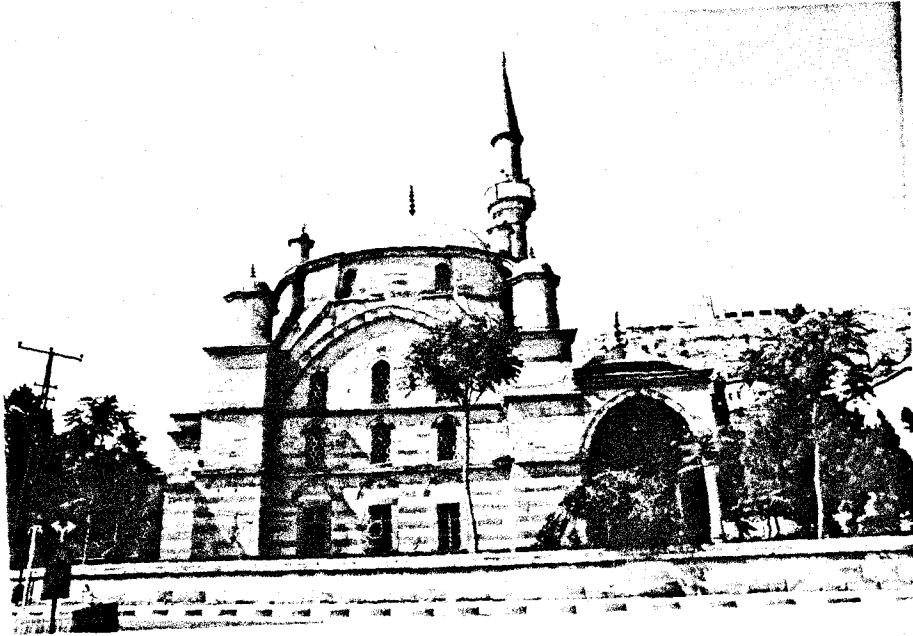
Resim 58: Beylerbeyi Camii minber

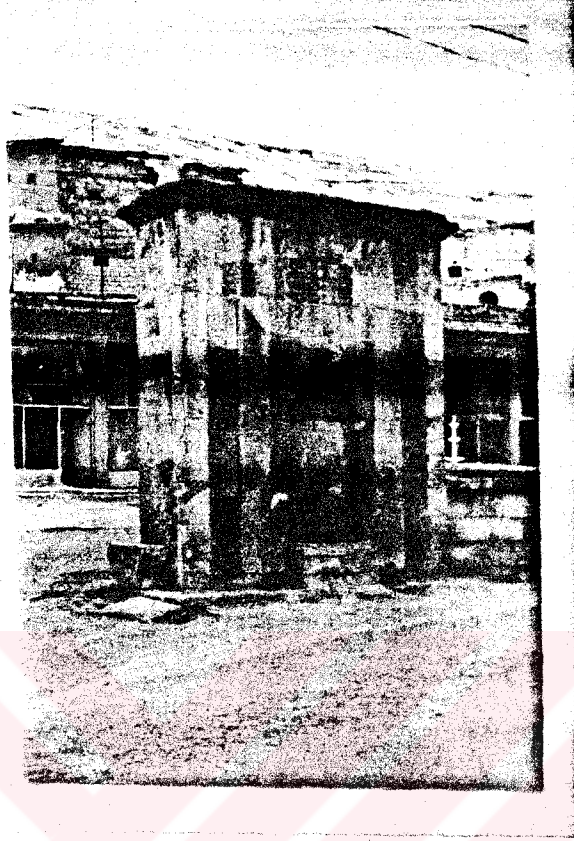
Resim 59: Beylerbeyi Camii vaiz kürsüsü

Resim 60: Beylerbeyi Hamam girişi

Resim 61: Gülşehir Karavezir Camii kuzey doğudan görüntü

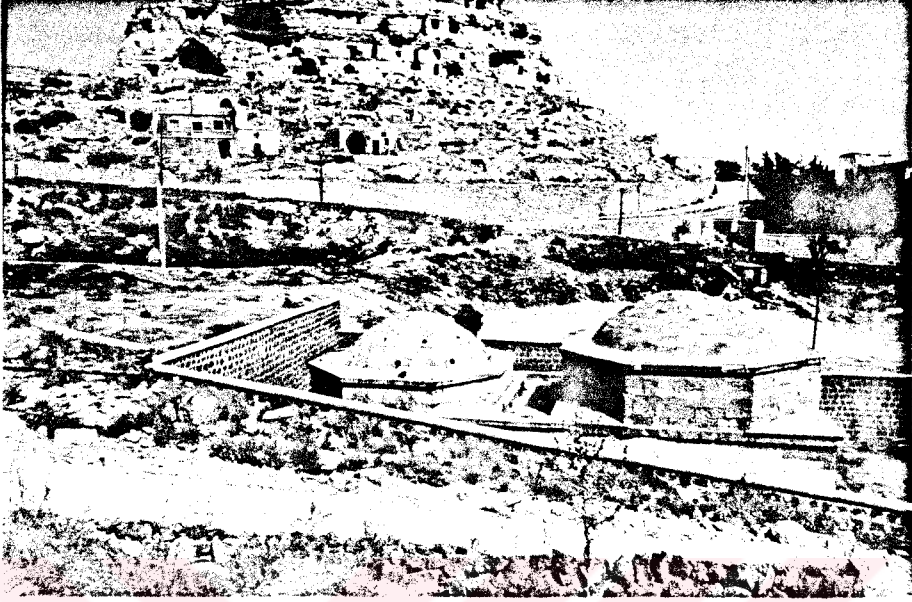

Resim 62: Karavezir Çeşmesi
genel görünüş

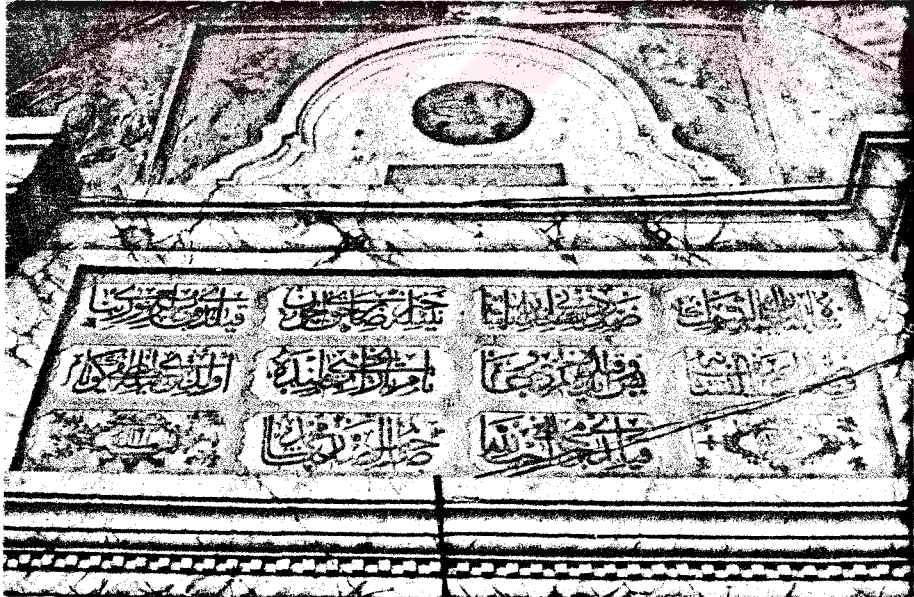

Resim 63: Karavezir Medresesi genel görünüş

Resim 64: Karavezir Hamamı genel görünüş

Resim 65: Karavezir Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

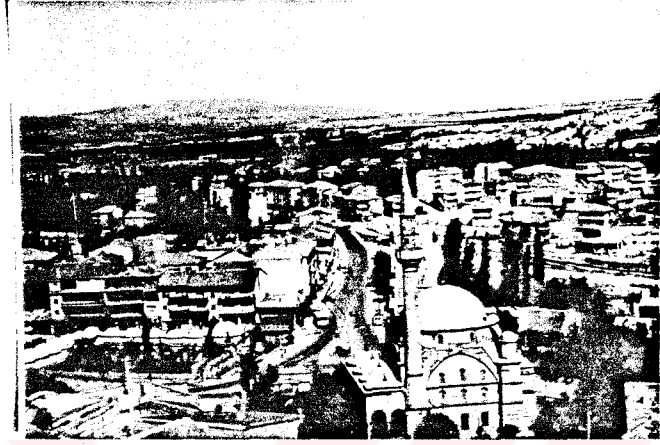

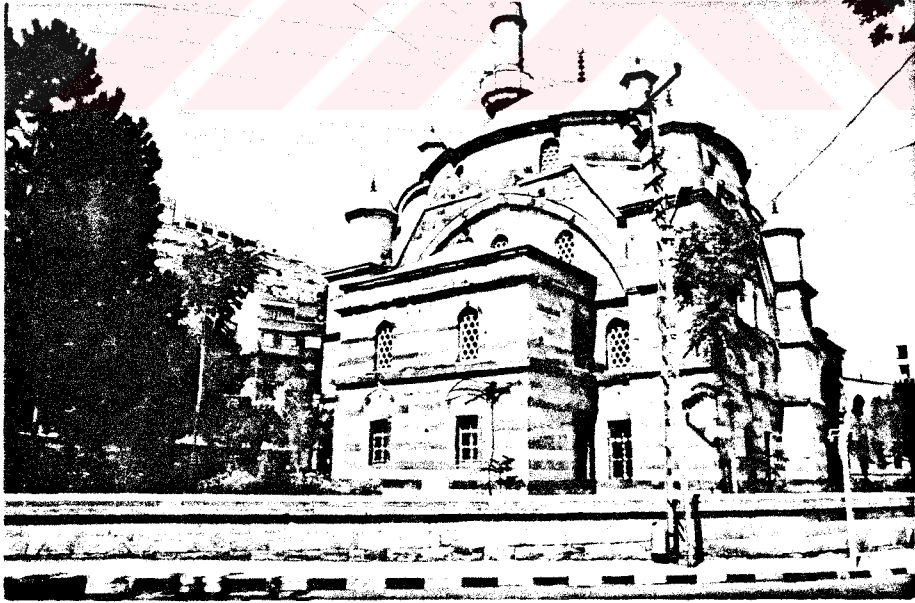
Resim 66: Karavezir Camii doğu avlu kapısı

Resim 67: Karavezir Camii güney avlu kapısı

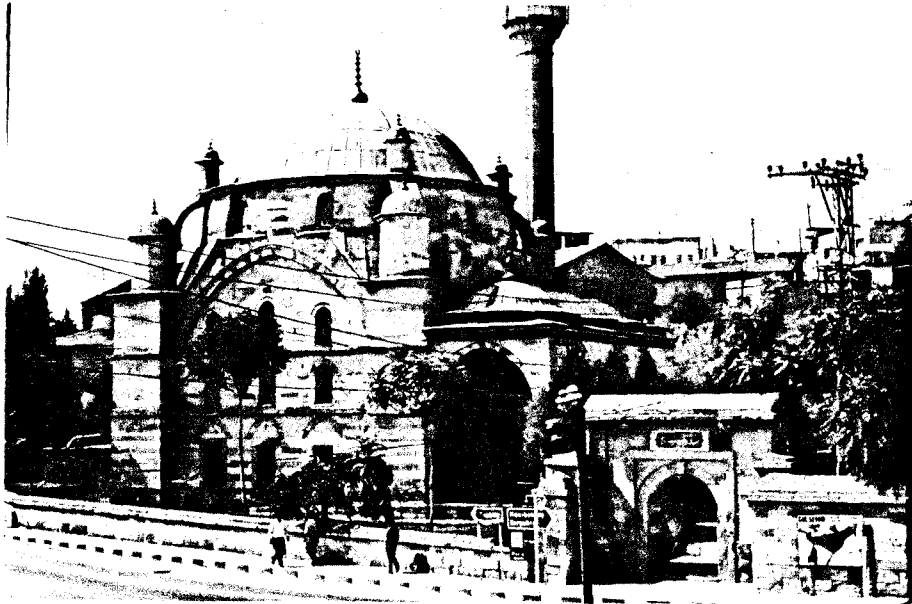
Resim 68: Karavezir Camii ve Medresenin batıdan genel görünüşü

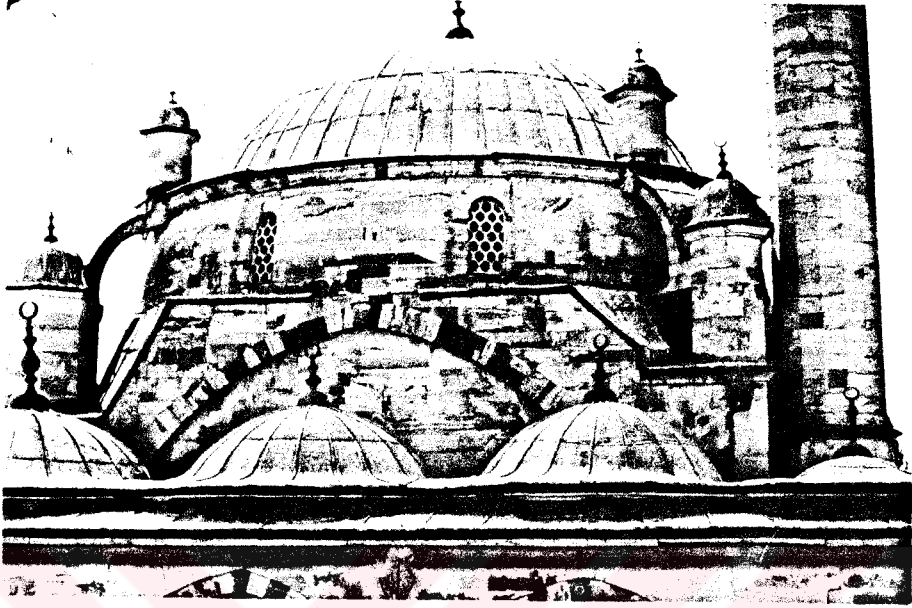
Resim 69: Karavezir Camii güney cephesi

Resim 70: Karavezir Camii
dışa taşkın mihrap çıkıntısı

Resim 71: Karavezir Camii kuzey doğudan görünüş

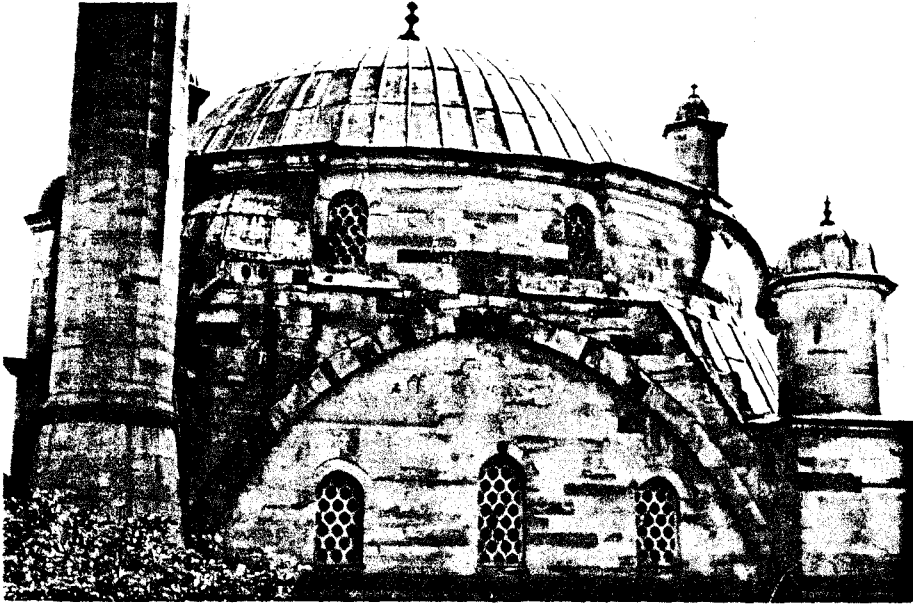

Resim 72: Karavezir Camii son cemaat yeri üst örtü sistemi

Resim 73: Karavezir Camii son cemaat yeri kubbelerinin içten görünüşü

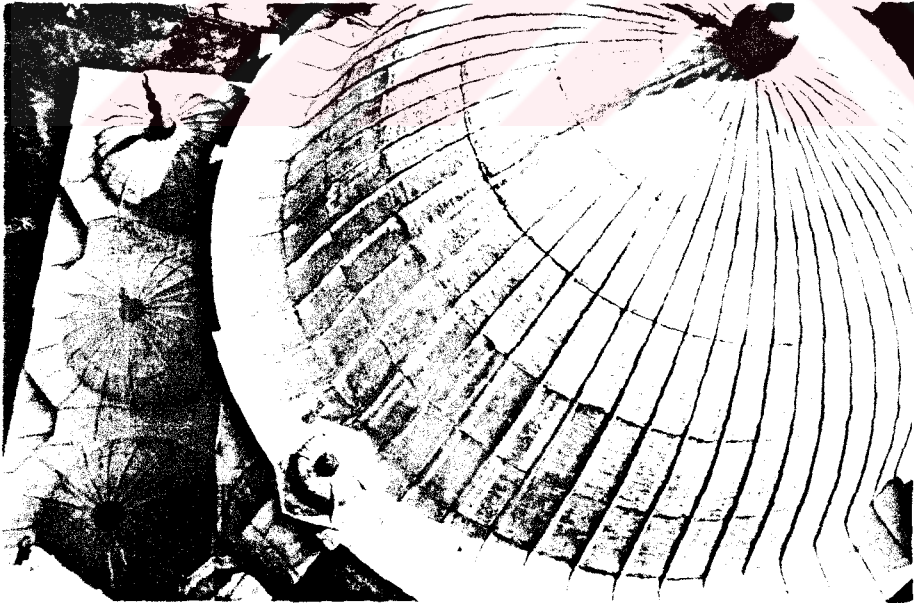
Resim 74: Karavezir Camii minare kaidesi

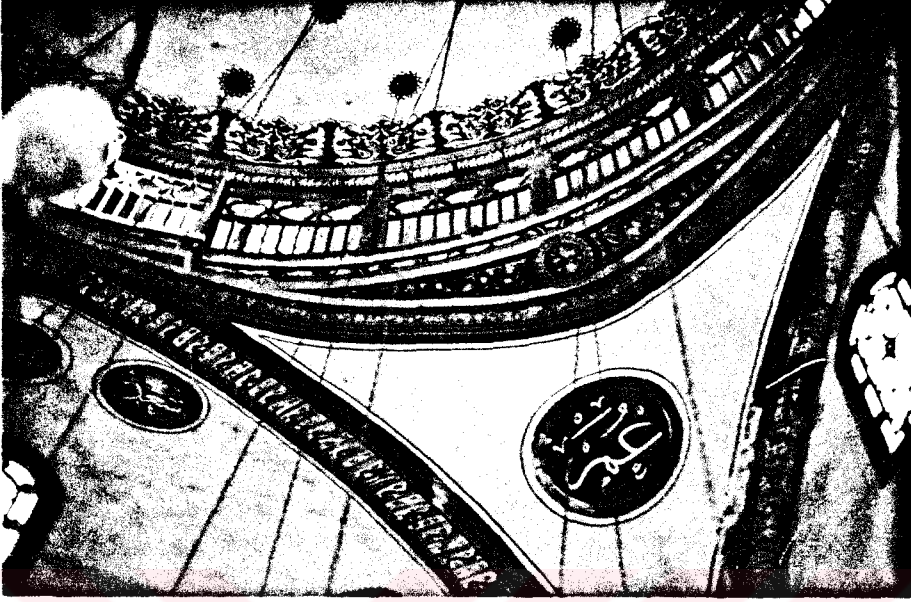
Resim 75: Karavezir Camii minaresi

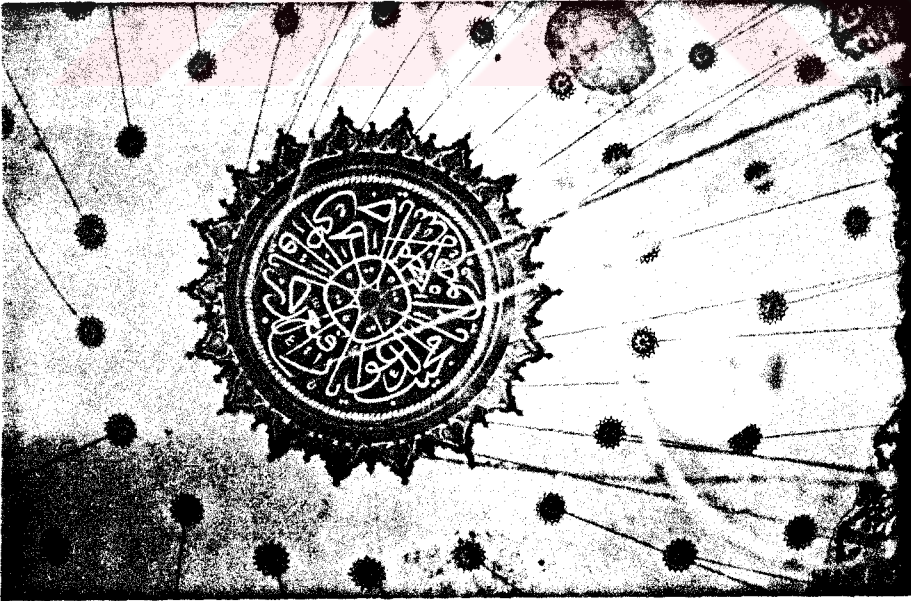
Resim 76: Karavezir Camii giriş kapısı

Resim 77: Karavezir Camii kubbe ve son cemaat yerinin üstten görünüşü

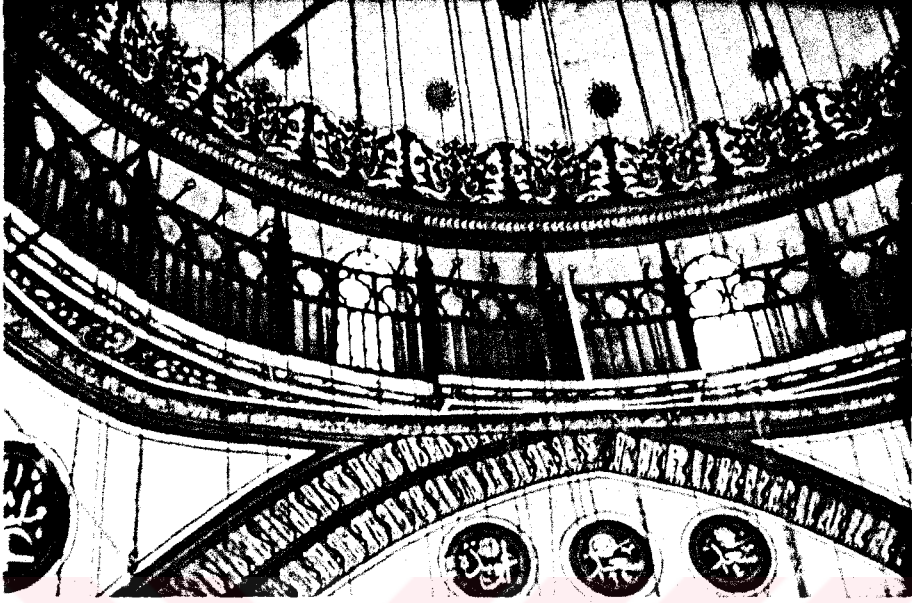

Resim 78: Karavezir Camii kubbeye geiş süslemeleri

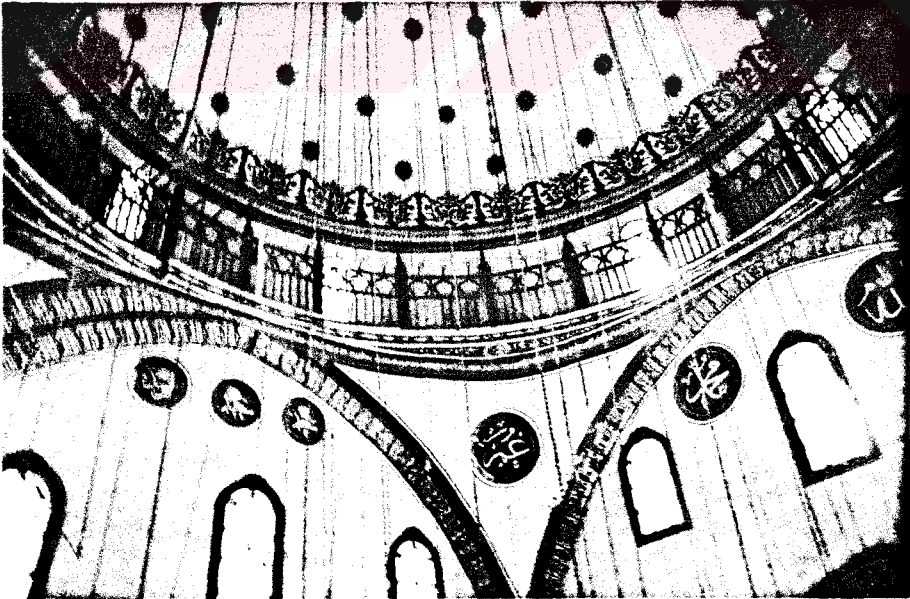

Resim 79: Karavezir Camii kubbe ii süslemeleri

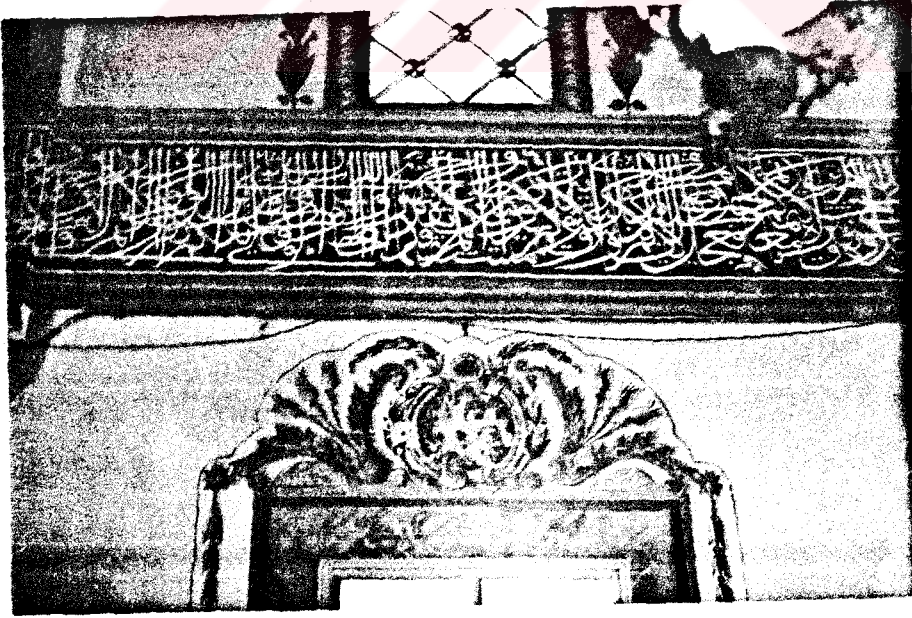
Resim 80: Karavezir Camii kubbeye geiş süslemelerinden ayrıntı

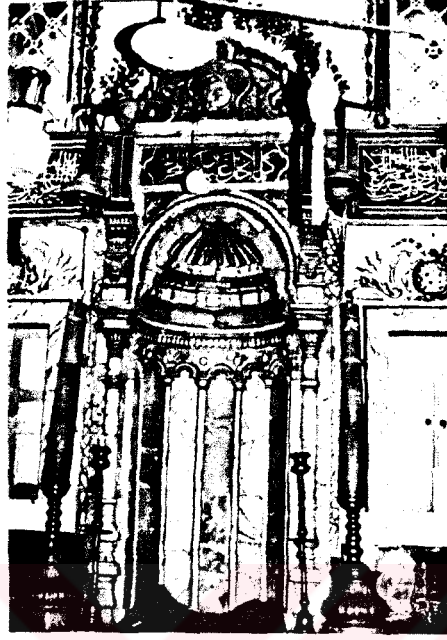
Resim 81: Karavezir Camii kubbe altı süslemeleri

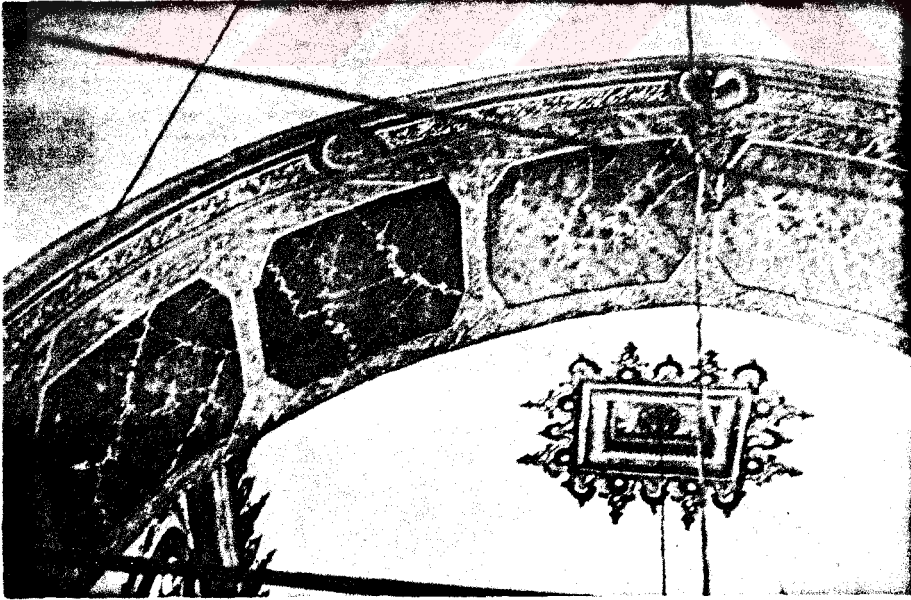
Resim 82: Karavezir Camiinin doğu pencerelerinden birinin gornş

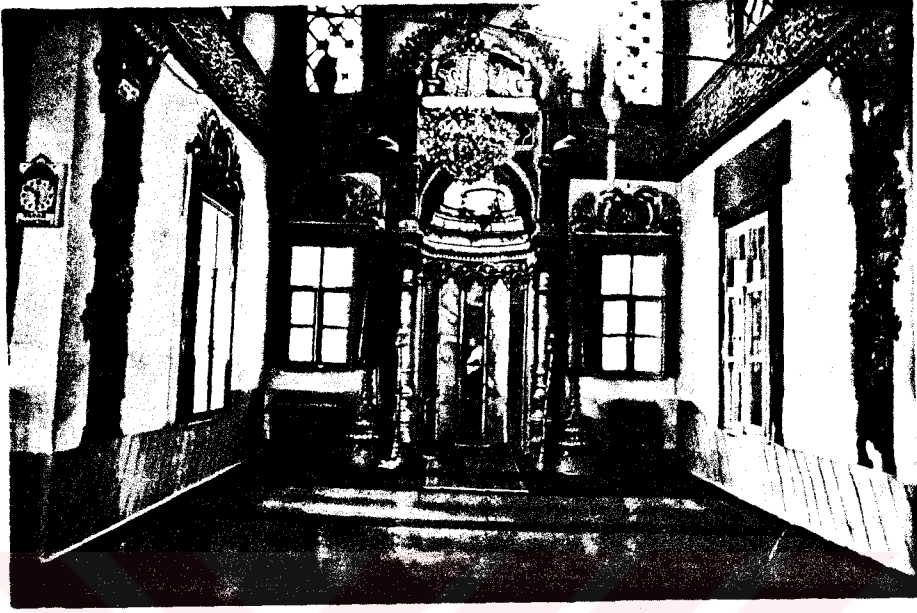
Resim 83: Karavezir Camii pencere süslemesi ve caminin  yanını dolanan Fetih Suresi

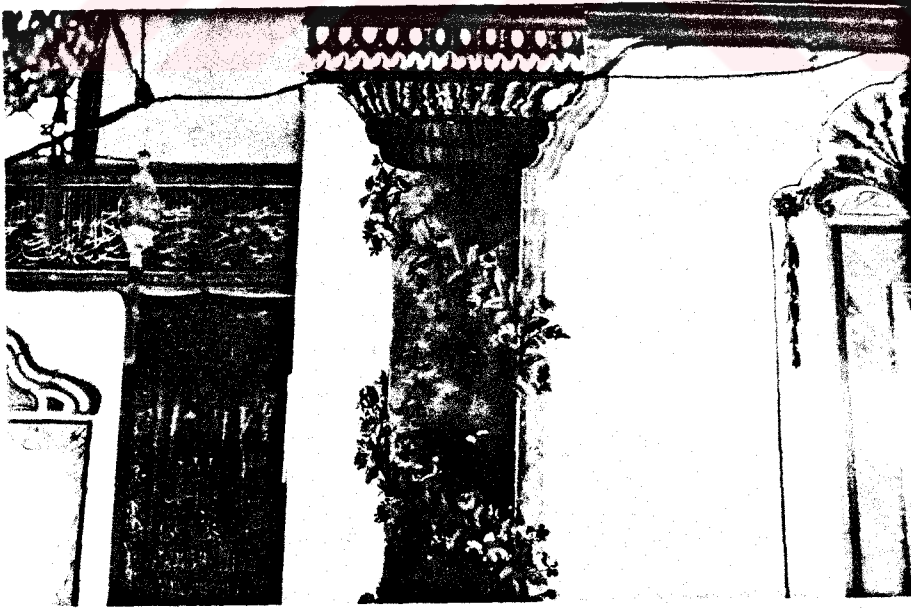
Resim 84: Karavezir Camii mihrabı

Resim 85: Karavezir Camii mihrap önündeki renkli kemer görüntüsü

Resim 86: Karavezir Camii mihrap çıkıntısının içten görüntüsü ve iki yandaki yağlı boya sütunlar

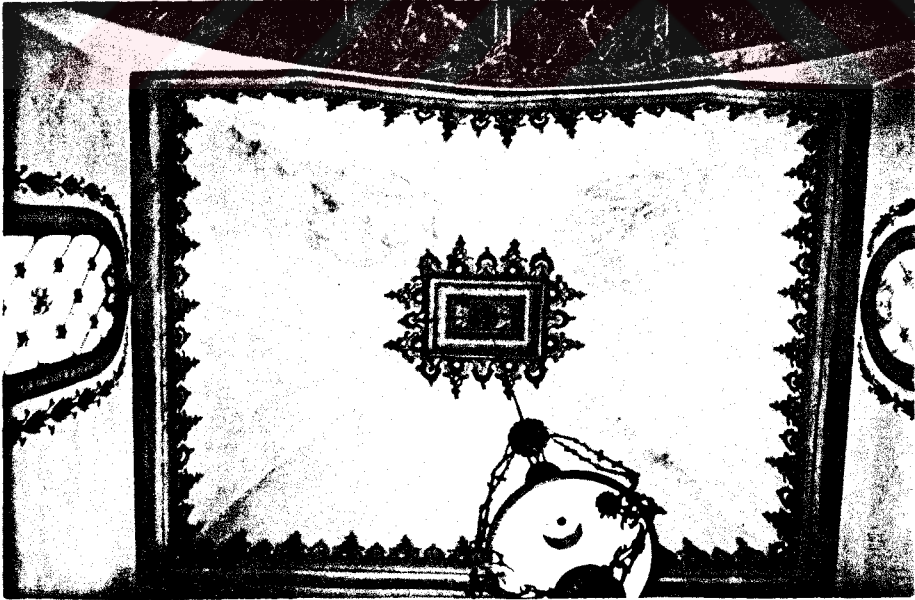

Resim 87: Karavezir Camii yağlı boya sütun görüntüsünden detay

Resim 88: Karavezir Camii mihrap çıkıntısı süslemelerinden genel görünüş

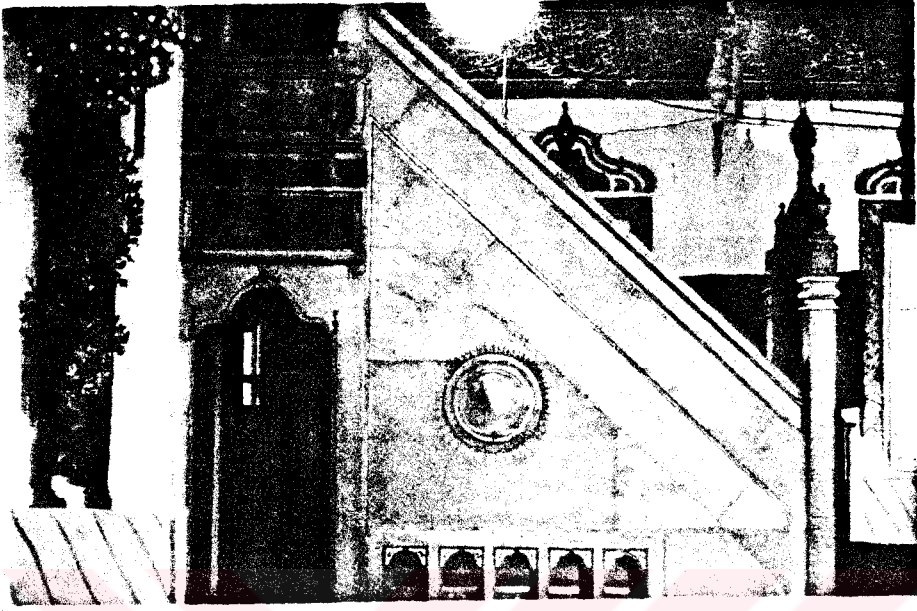
Resim 89: Karavezir Camii mihrap üzerini örten aynalı tonoz örtü ve süslemeleri

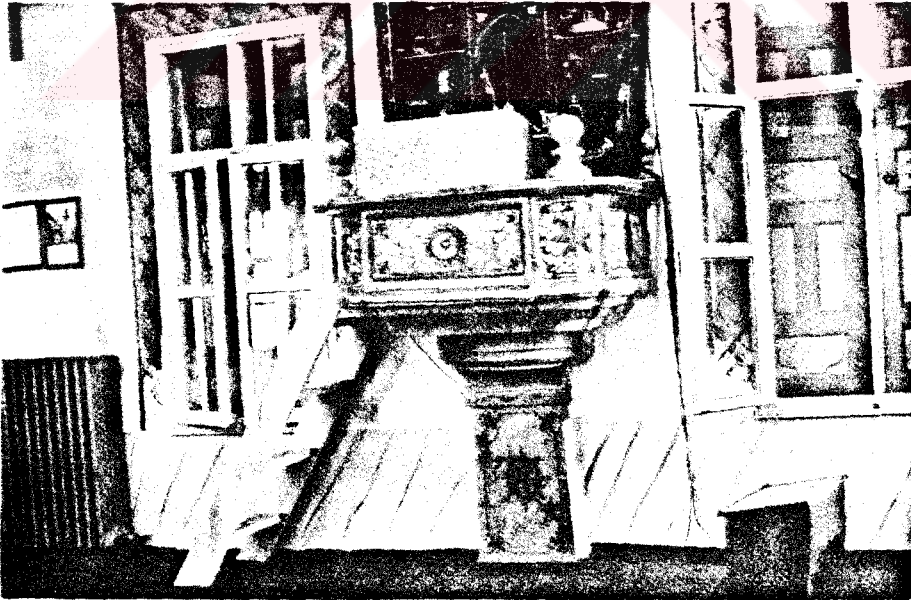
Resim 90: Karavezir Camii mihrap
yönündeki pencere üzerindeki süsleme

Resim 91: Karavezir Camii minberi

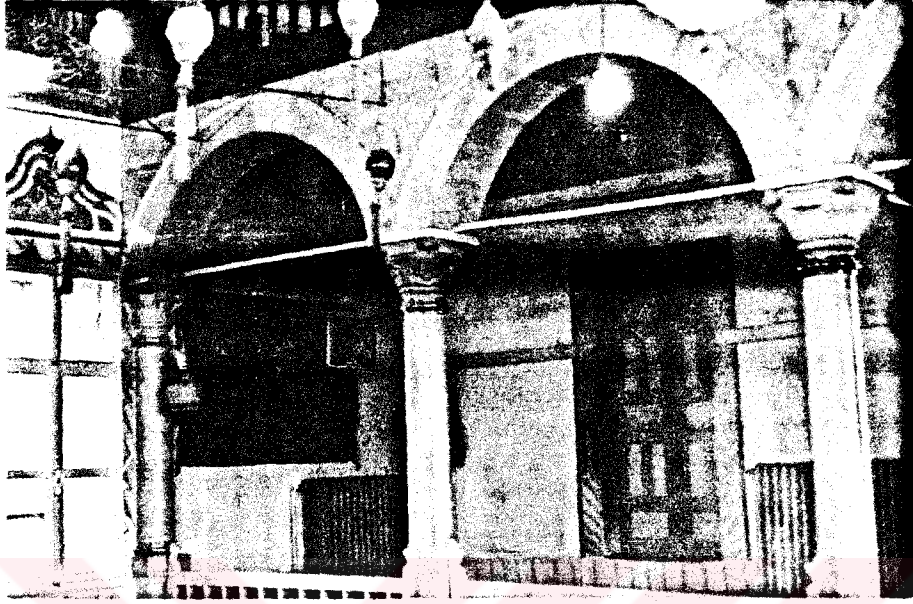

Resim 92: Karavezir Camii minber yan aynalı

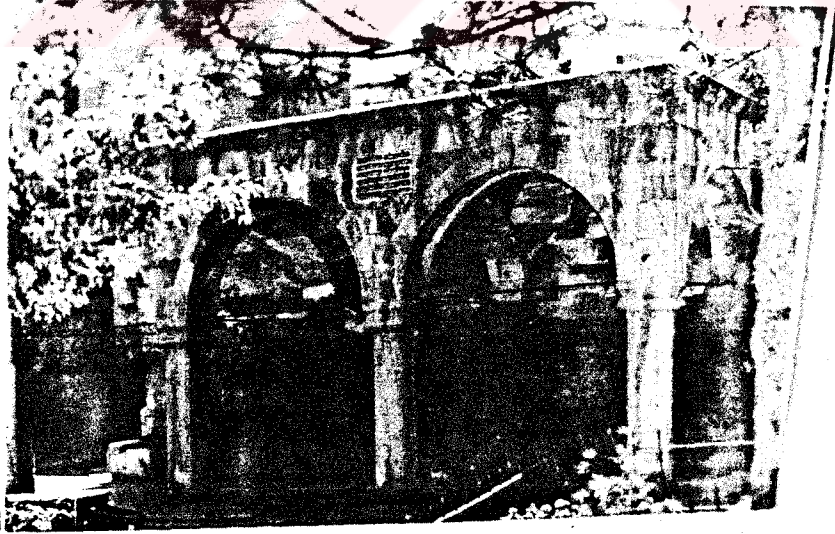

Resim 93: Karavezir Camii vaiz kürsüsü

Resim 94: Karavezir Camii kadınlar mahfilini taşıyan sütunlar

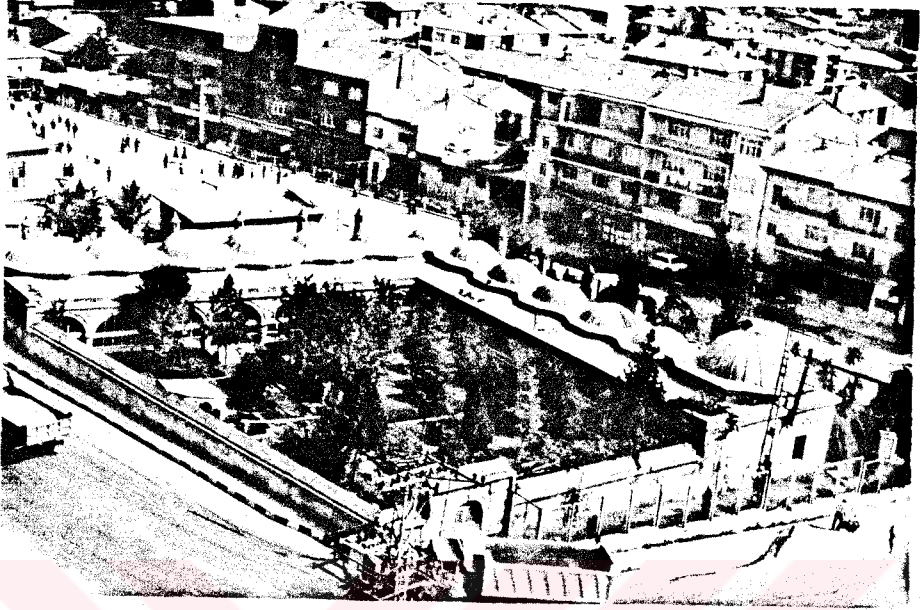
Resim 95: Karavezir Camiinin batısında yer alan şadırvan

Resim 96: Karavezir Camii şadırvan kitabesi

Resim 97: Karavezir Medrese giriş kapısı

Resim 98: Karavezir Medresesinin genel görünüşü

Resim 99: Karavezir Medresesinin kuzey revakının görünüşü

Resim 100: Karavezir Medresesi revaklarının iç kısmından görünüşü

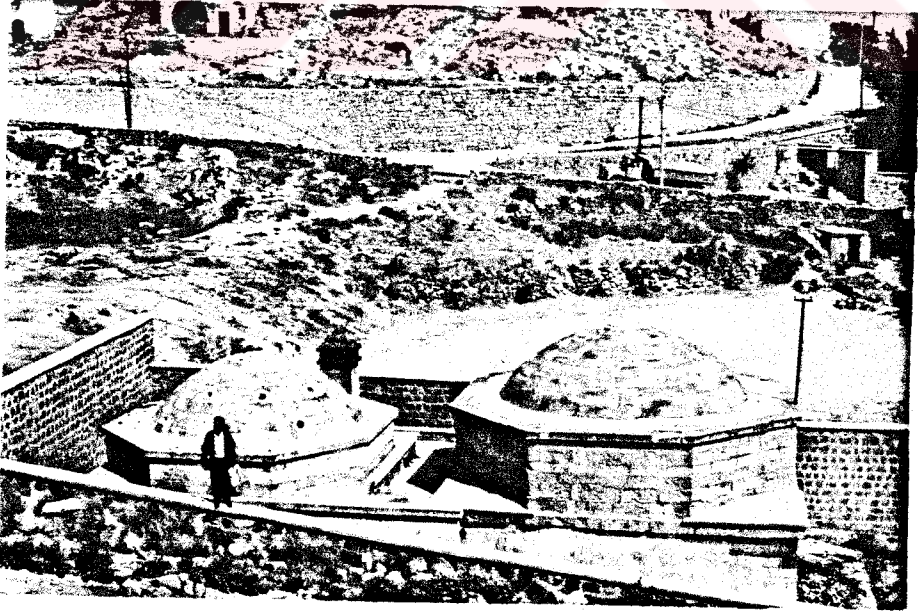

Resim 101: Karavezir Medresesi dersanesinin genel görünüşü

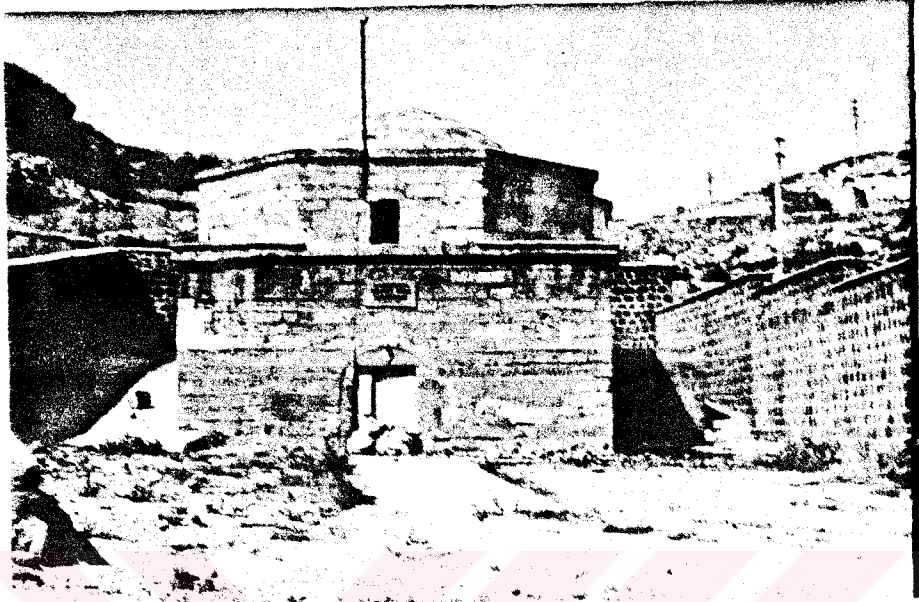

Resim 102: Karavezir Medresesi üst örtüsü

Resim 103: Karavezir Hamamı

Resim 104: Karavezir Hamamı giriş kapısı

Resim 105: Karavezir Hamamı üst örtüsü

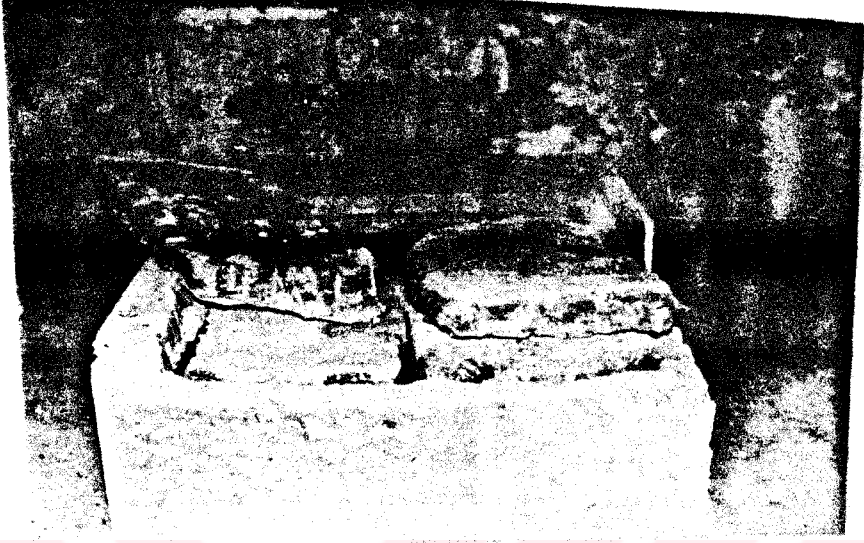

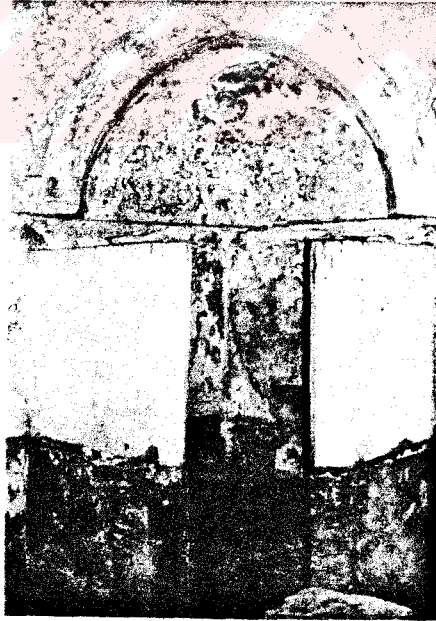
Resim 106: Karavezir Hamamı soğukluk bölümü kubbeye geçiş görünüşü

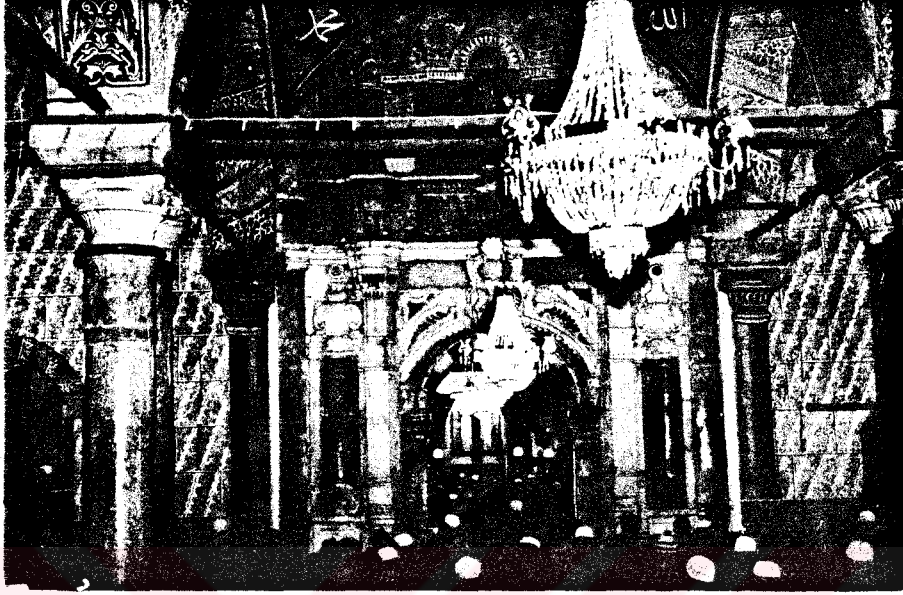
Resim 107: Karavezir Hamamı ılıklik bölümü giriş kapısı

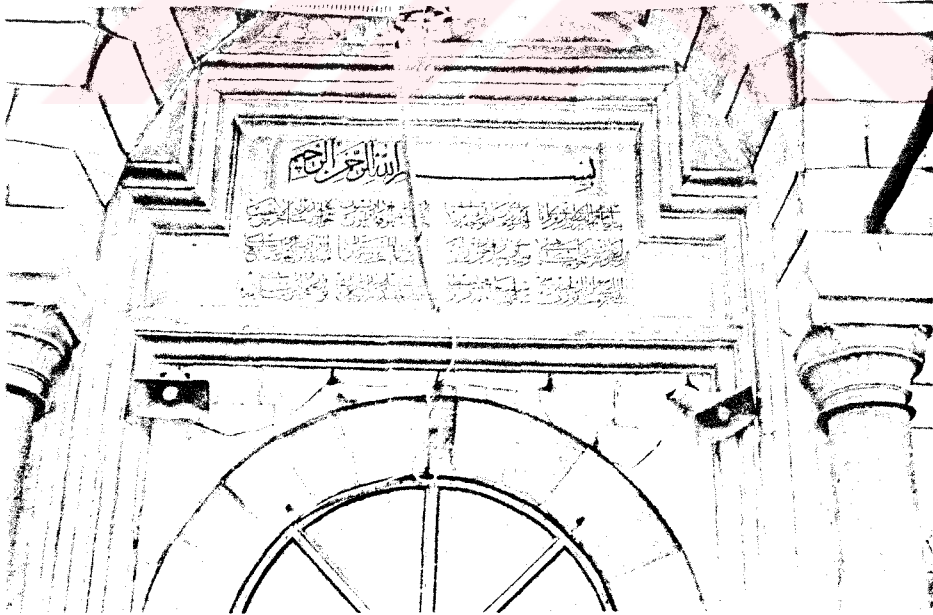
Resim 108: Karavezir Hamamı sıcaklık bölümü göbek taşının görüntüsü

Resim 109: Karavezir Hamamı sıcaklık bölümü kurnalarının görüntüsü

Resim 110: Yozgat Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölümüne giriş kapısı

Resim 111: Çapanoğlu Ulu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 112: Çapanoğlu Ulu Camii doğu avlu kapısı

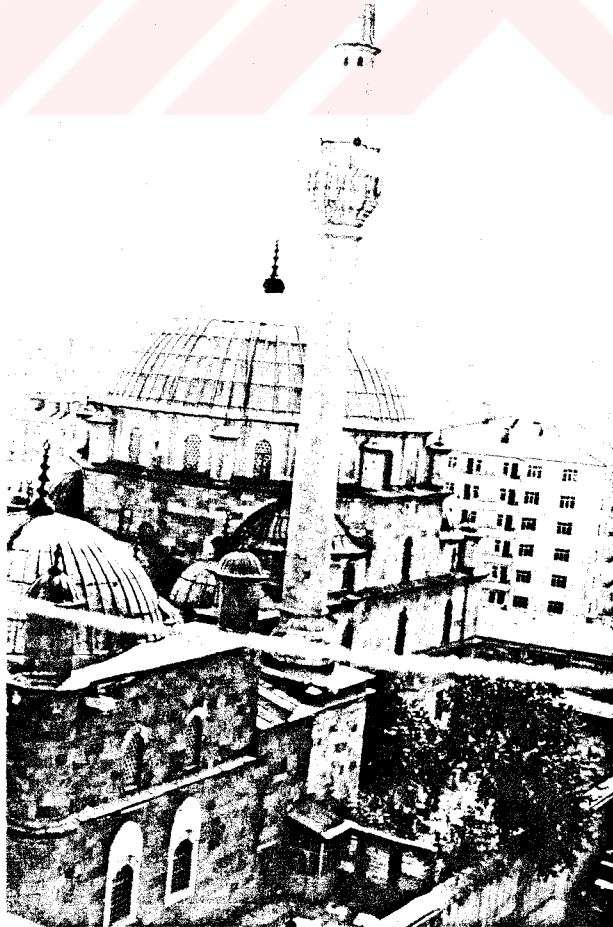

Resim 113: Çapanoğlu Ulu Camii batı avlu kapısı

Resim 114: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey avlu kapısı

Resim 115: Çapanoğlu Ulu Camii batı cephesi

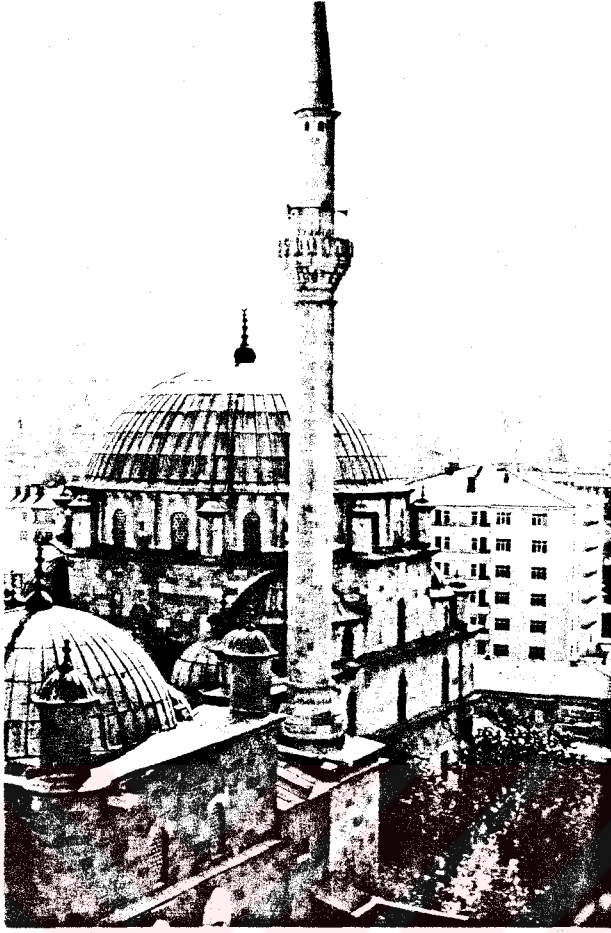

Resim 116: Çapanoğlu Ulu Camii şadırvanı üstten görünüş

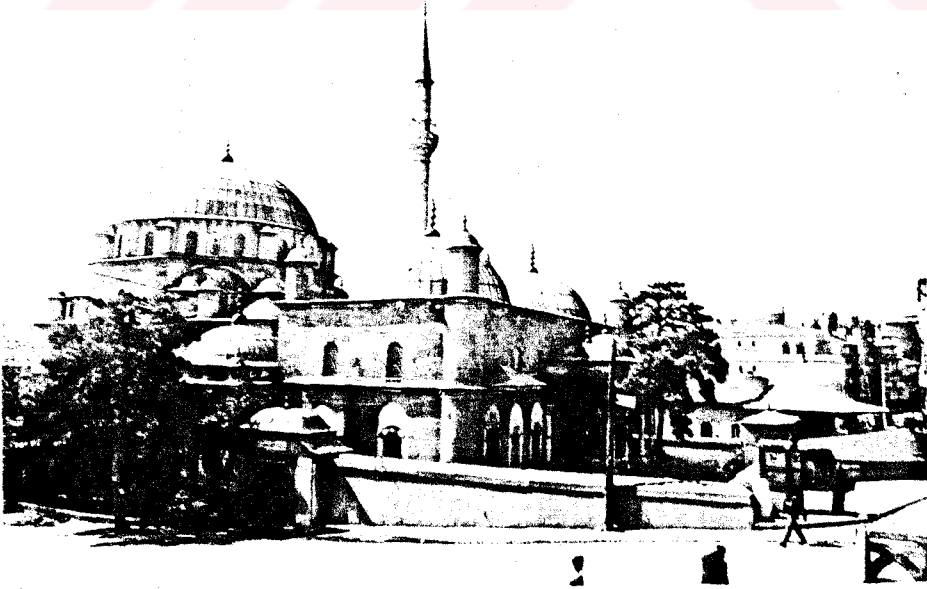

Resim 117: Çapanoğlu Ulu Camii şadırvanı

Resim 118: Çapanoğlu Ulu Camii minaresi

Resim 119: Çapanoğlu Ulu Camii doğu cephesi

Resim 120: Çapanoğlu Ulu Camii doğu cephesi ve türbenin genel görünüşü

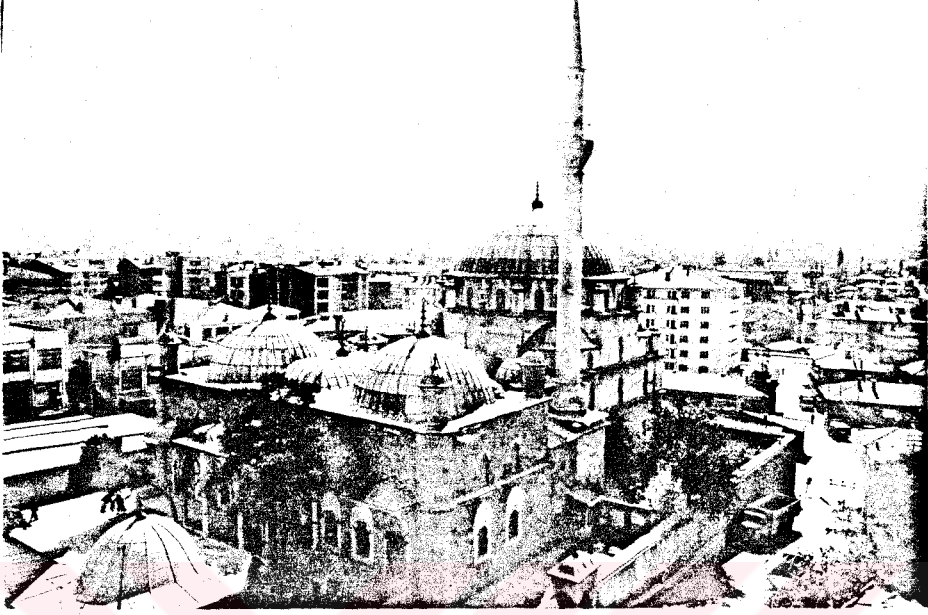
Resim 121: Çapanoğlu Ulu Camii güney cephesi

Resim 122: Çapanoğlu Ulu Camii güney cephesi ve mihrap görünüşü

Resim 123: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephesi

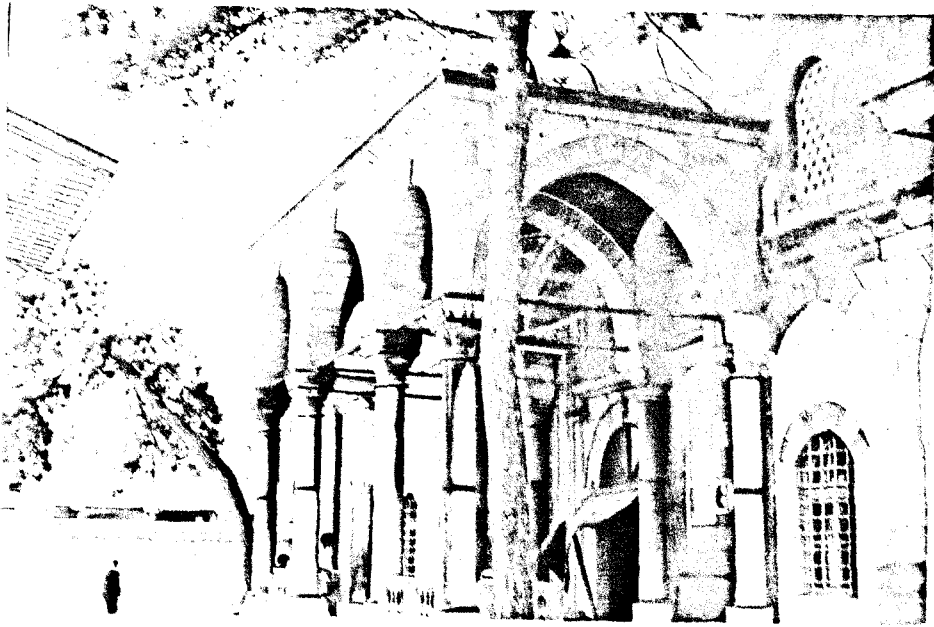
Resim 124: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe genel görüntüsü

Resim 125: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe üst örtüsü

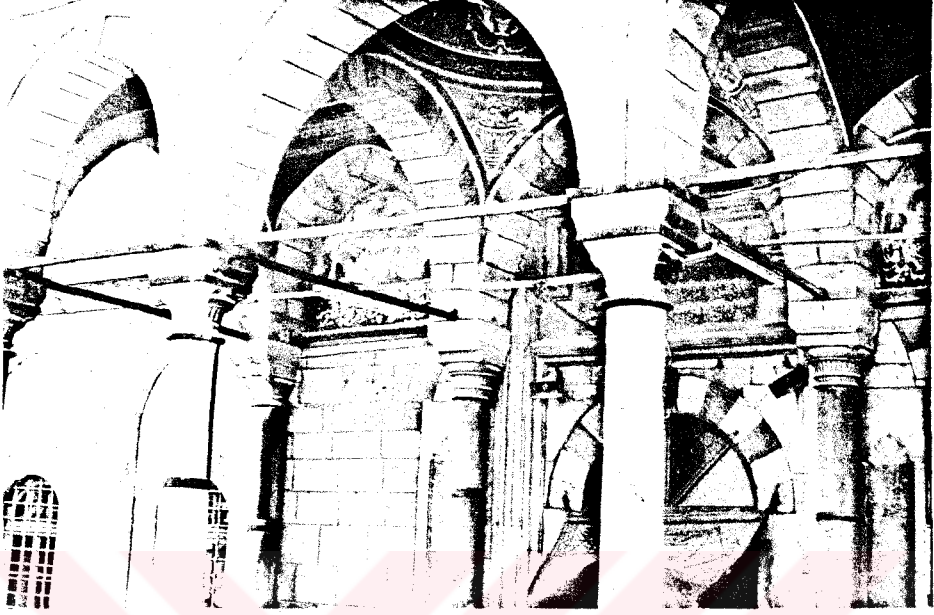

Resim 126: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey doğu cephesi

Resim 127: Çapanoğlu Ulu Camii son cemaat yeri revakları

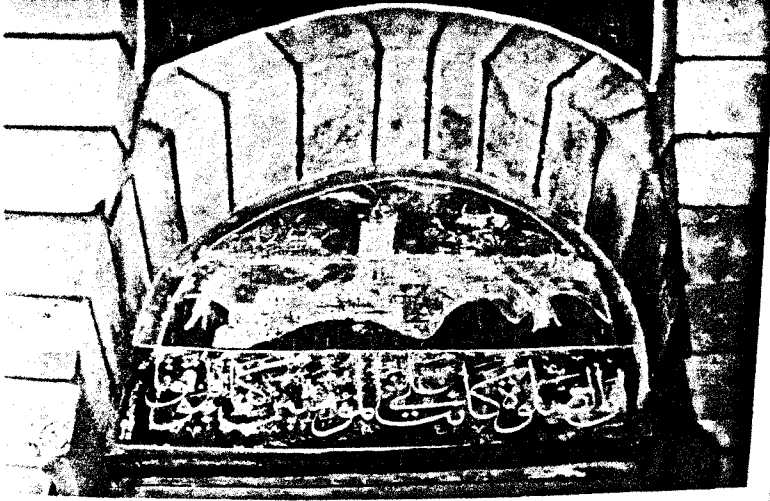

Resim 128: Çapanoğlu Ulu Camii son cemaat yeri kubbelerinin içten görünüşü

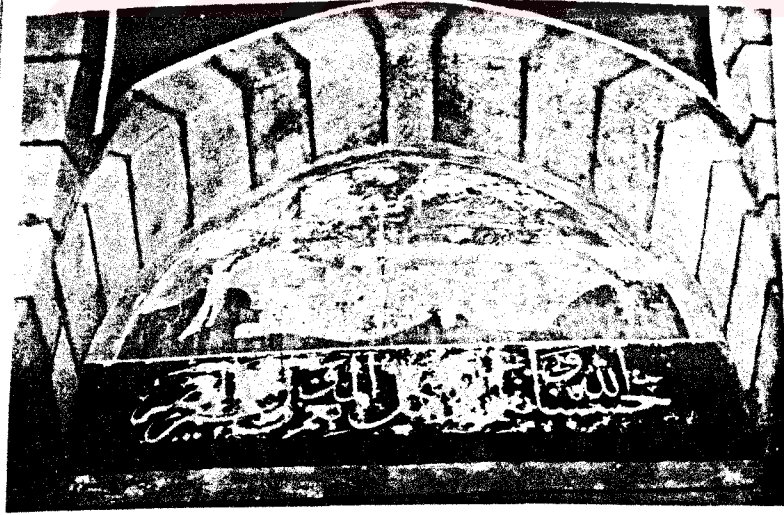

Resim 129: Çapanoğlu Ulu Camii kuzey cephe üst örtü

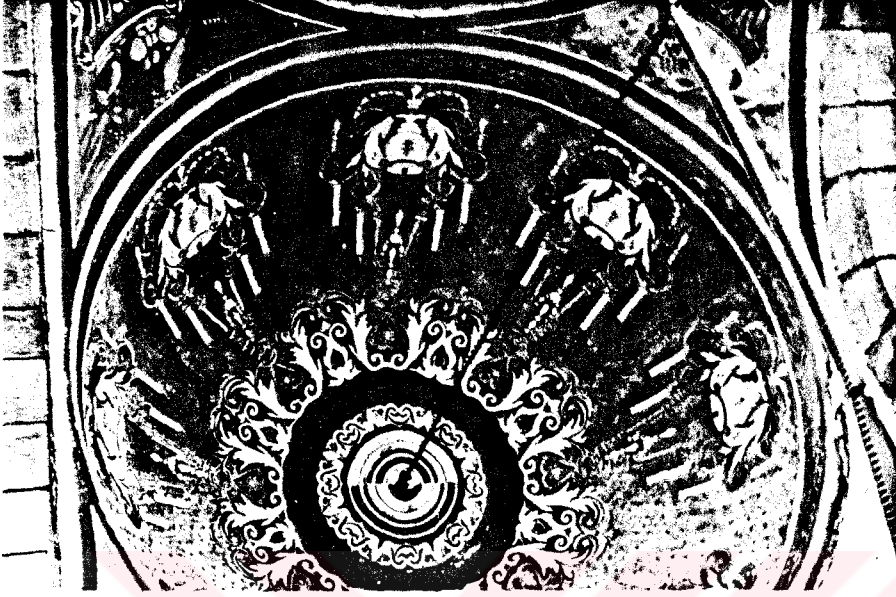

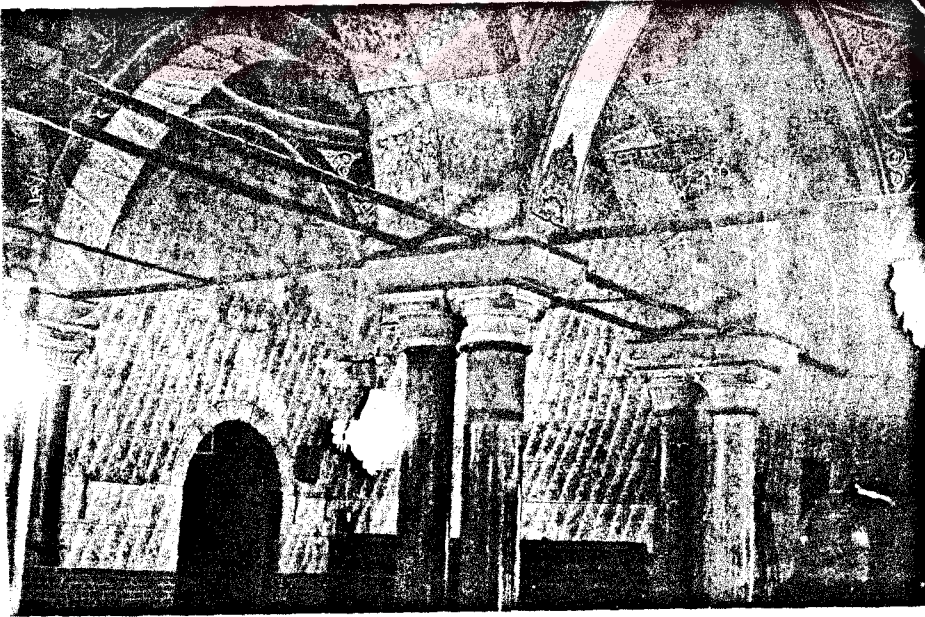
Resim 130: Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı sağ kemer aynalığı duvar resmi

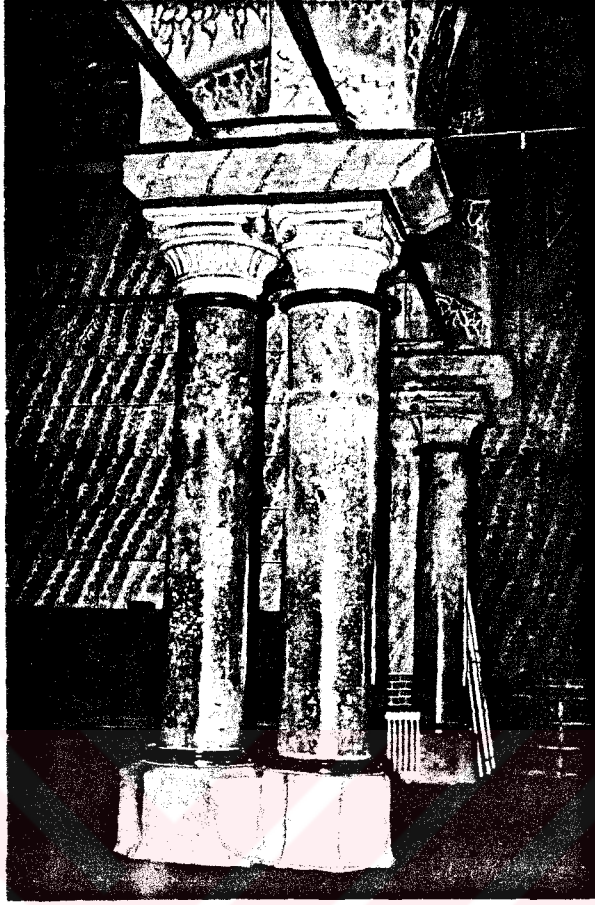
Resim 131: Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı sol kemer aynalığı duvar resmi

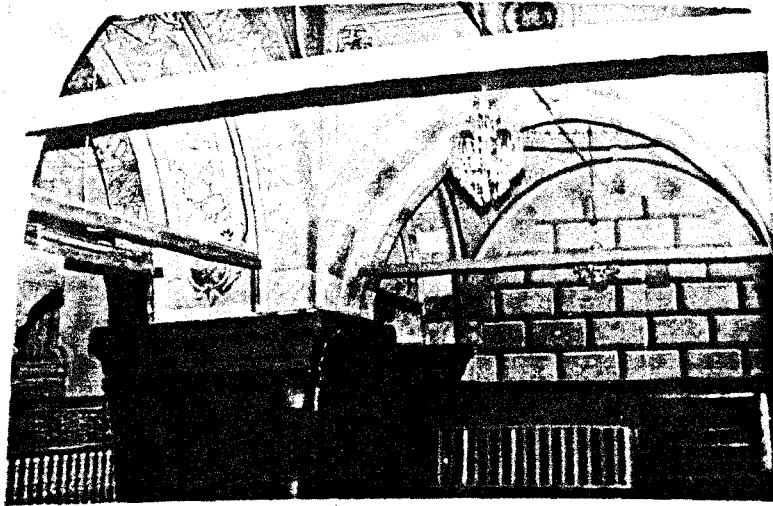
Resim 132: Çapanoğlu Ulu Camii giriş revakı kubbe içi süslemeleri

Resim 133: Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölümdeki çifte sütunlar

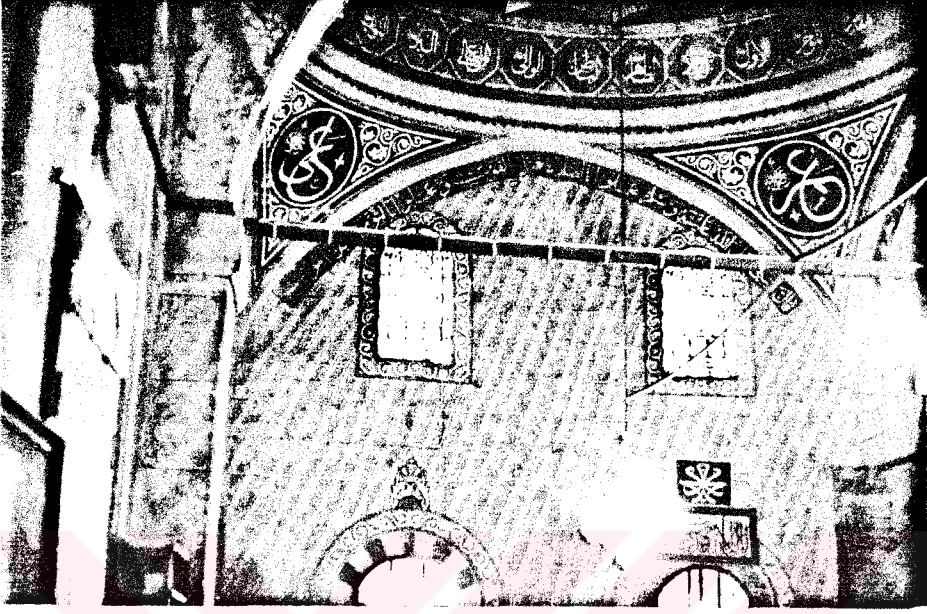

Resim 134: Çapanoğlu Ulu Camii
ikinci bölümdeki çift sütunlardan ayrıntı

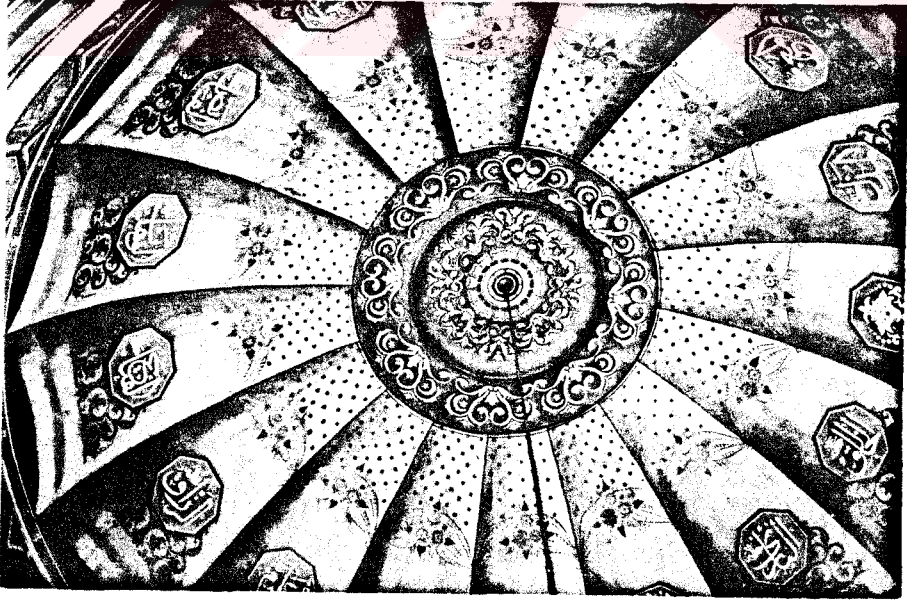

Resim 135: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili

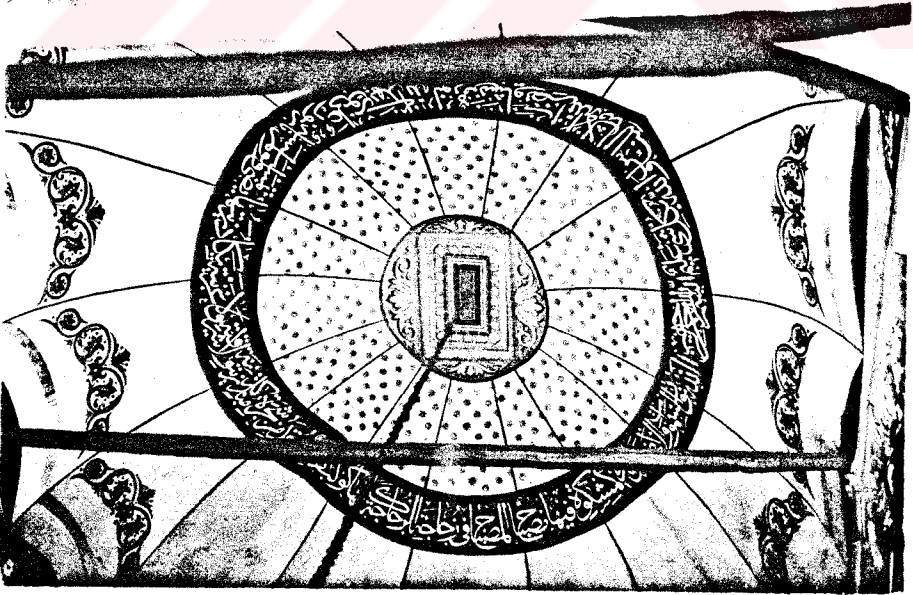
Resim 136: Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm duvar süslemesi

Resim 137: Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm (doğu) kubbe içi süslemesi

Resim 138: Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm aynalı tonoz içi

Resim 139: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm son cemaat yeri

Resim 140: Çapanoğlu Ulu Camii ikinci bölüm orta kapı üzeri duvar süslemesi

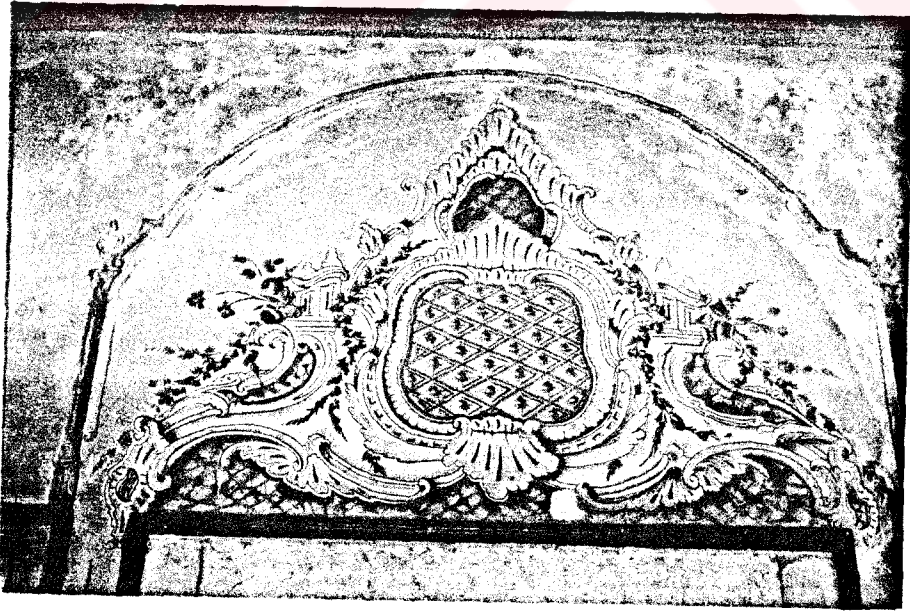

Resim 141: Birinci bölümü ikinci bölüme bağlayan kapı

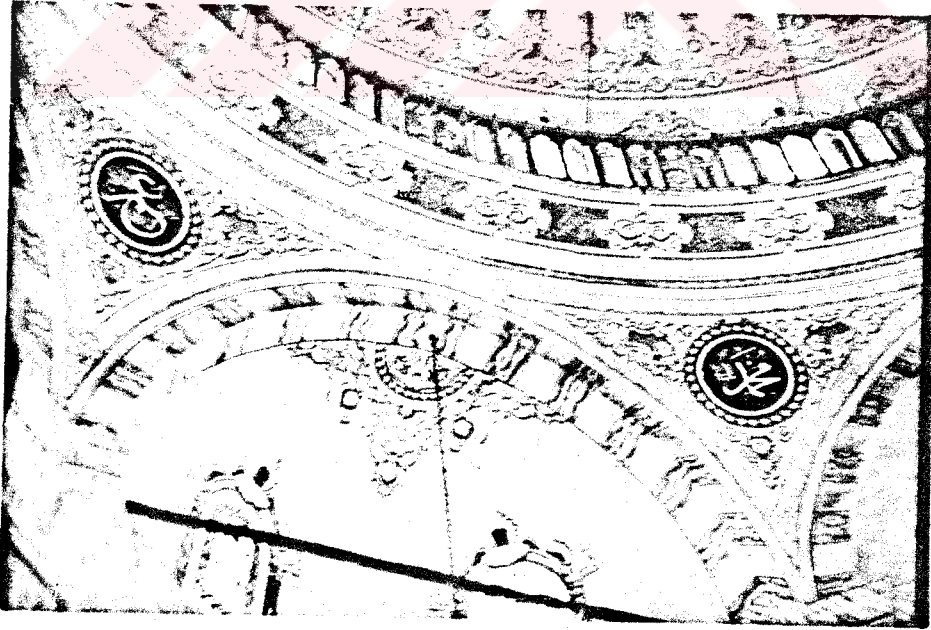
Resim 142: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm iç görünüş

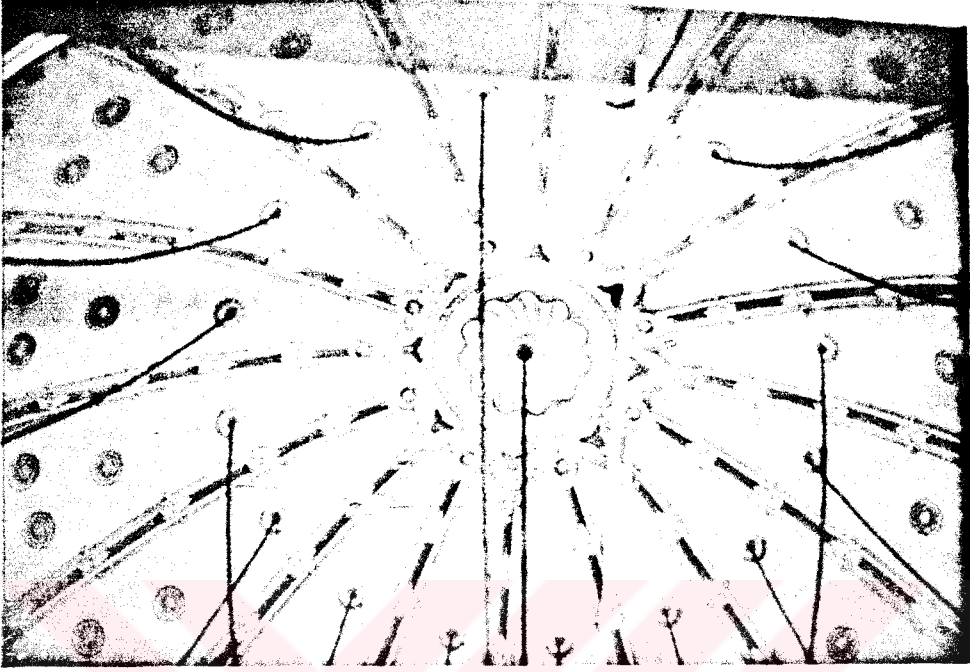
Resim 143: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm batı duvarı alt kat penceresi üzerindeki kalem işi pano

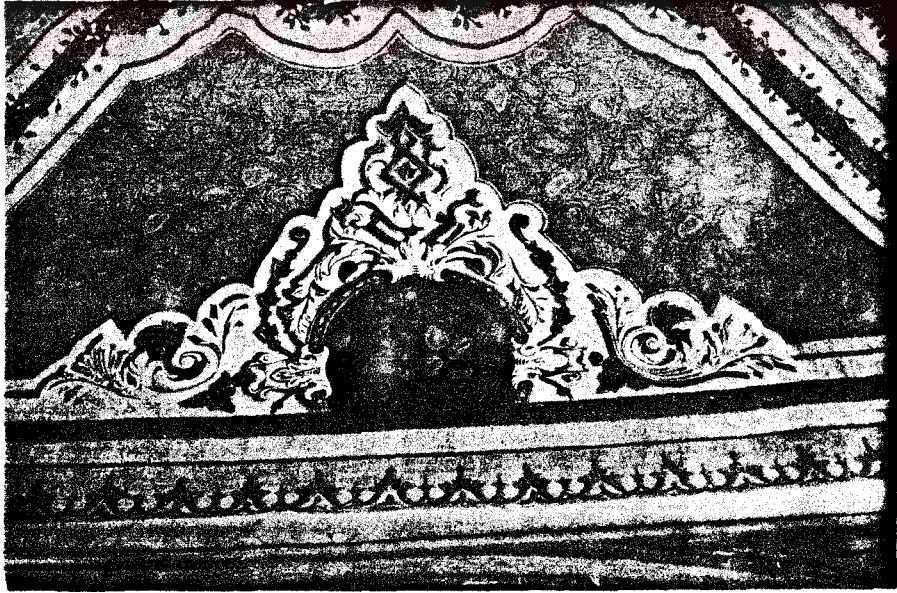
Resim 144: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm iç duvar süslemeleri

Resim 145: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm kubbeye geçiş süslemeleri

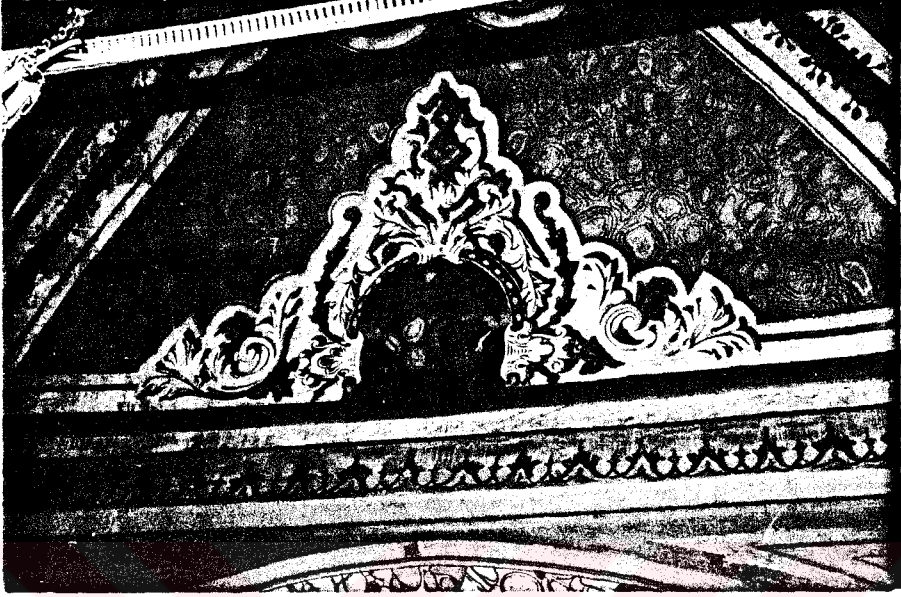

Resim 146: Çapanoğlu Ulu Camii birinci bölüm kubbe içi süslemesi

Resim 147: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun kuzey eteğindeki natürmort tasviri

Resim 148: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun güney eteğindeki natürmort tasviri

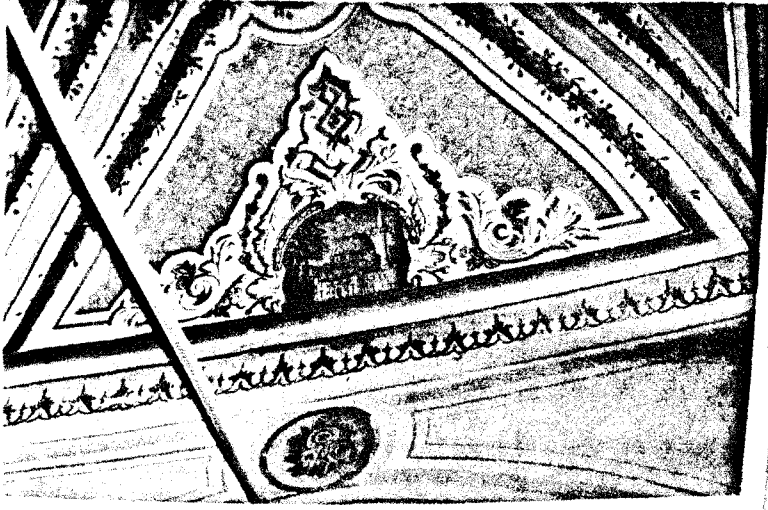
Resim 149: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili kemer ve pandantif süslemeleri

Resim 150: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili batı kubbesi pandantifi

Resim 151: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun doğu eteğindeki cami tasviri

Resim 152: Çapanoğlu Ulu Camii kadınlar mahfili tonozunun batı eteğindeki cami tasviri

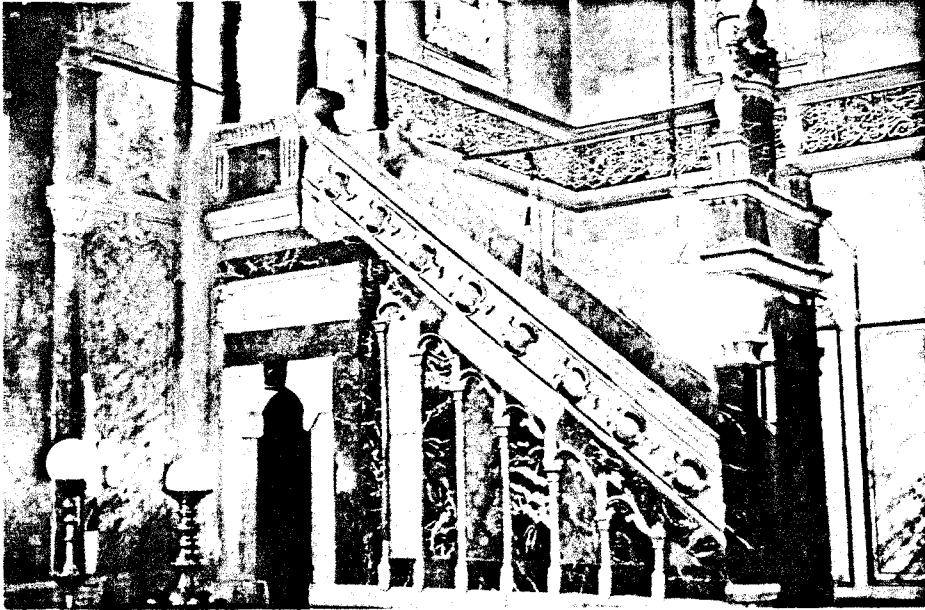

Resim 153: Çapanoğlu Ulu Camii mihrabı

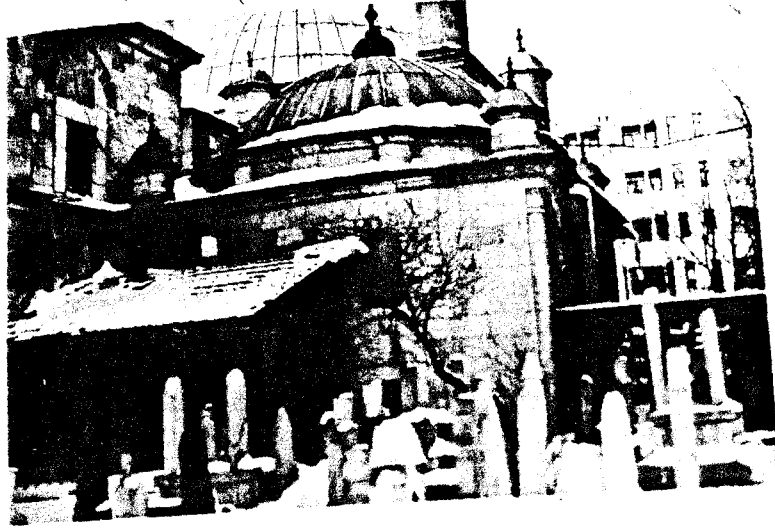

Resim 154: Çapanoğlu Ulu Camii minberi

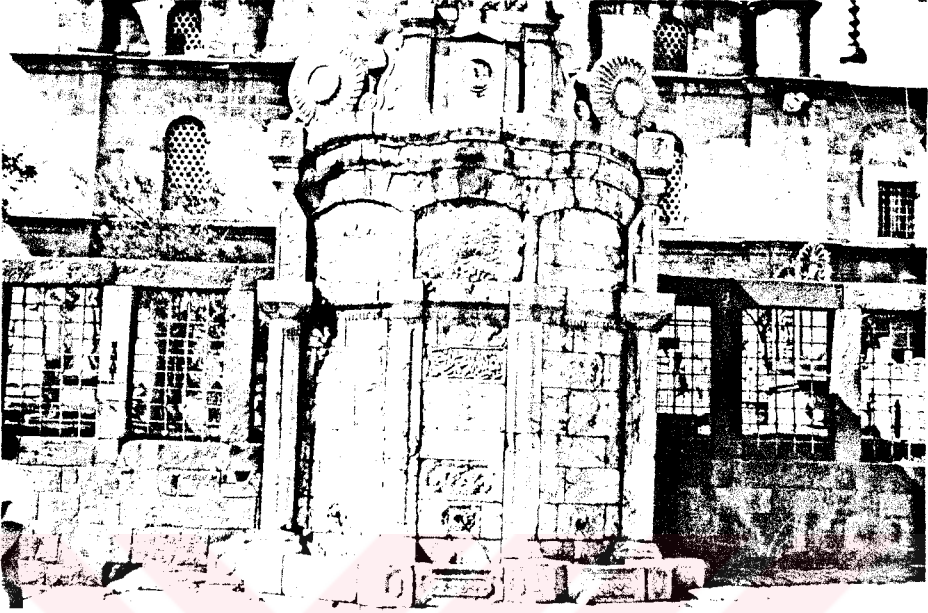
Resim 155: Çapanoğlu Ulu Camii minber yan aynalığı

Resim 156: Çapanoğlu Türbesi genel görünüşü

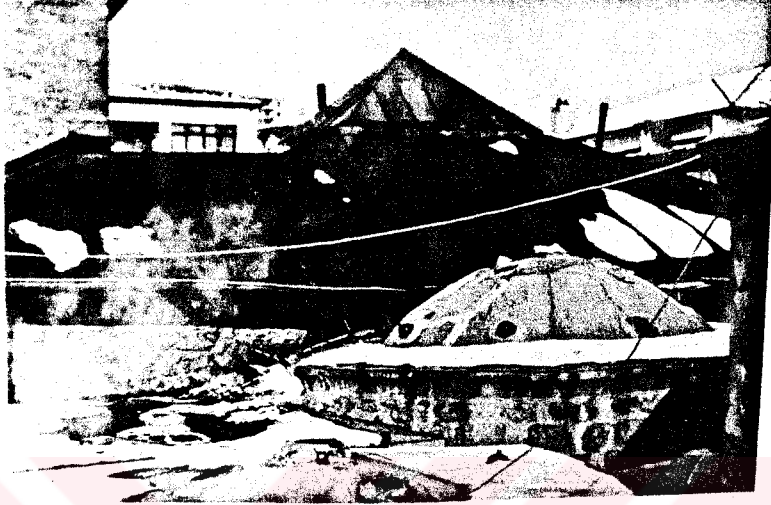
Resim 157: Çapanoğlu Çeşmesi genel görünüşü

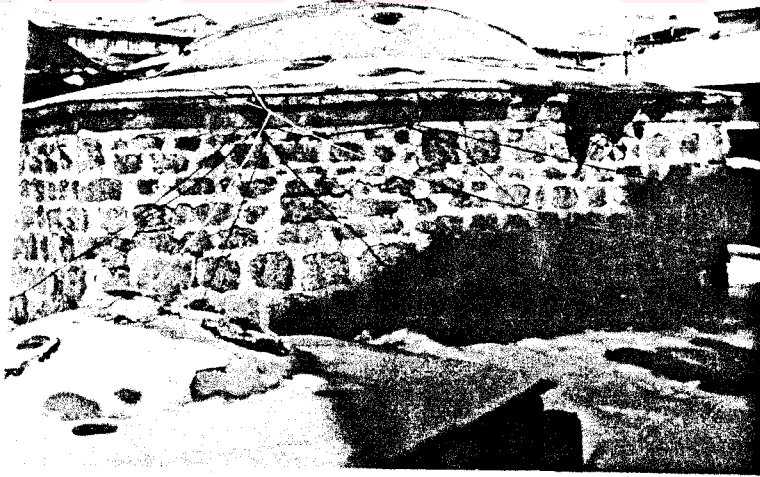
Resim 158: Çapanoğlu Çeşmesi üzerindeki süslemeler

Resim 159: Çapanoğlu Hamamı batı cephesi

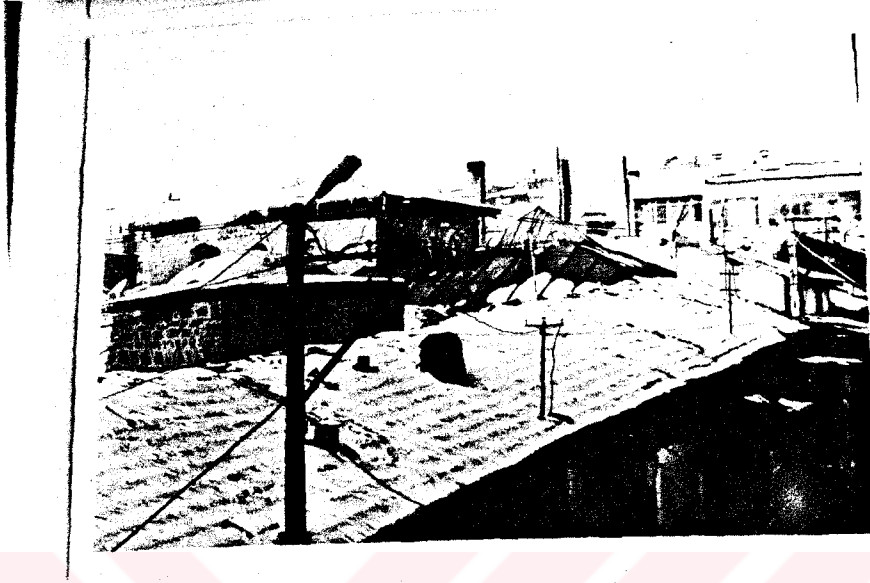

Resim 160: Çapanoğlu Hamamı soyunmalık üzerini örten piramidal çatı

Resim 161: Çapanoğlu Hamamı sıcaklık üzerini örten kubbe

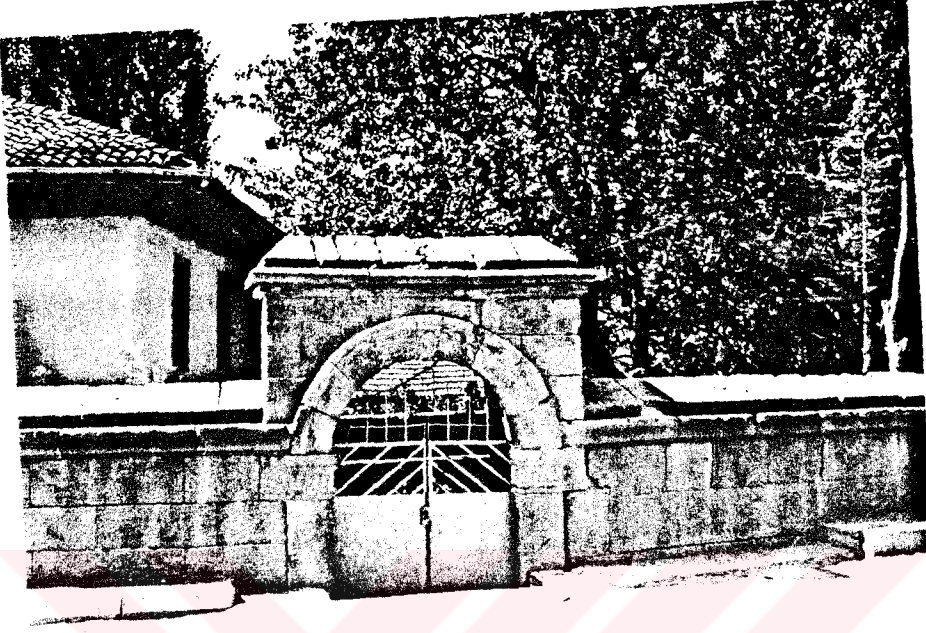

Resim 162: Çapanoğlu Hamamı doğu cephesine bitişik dükkânlar

Resim 163: Yozgat Cevahir Ali Efendi Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 164: Cevahir Ali Efendi Camii doğu avlu kapısı

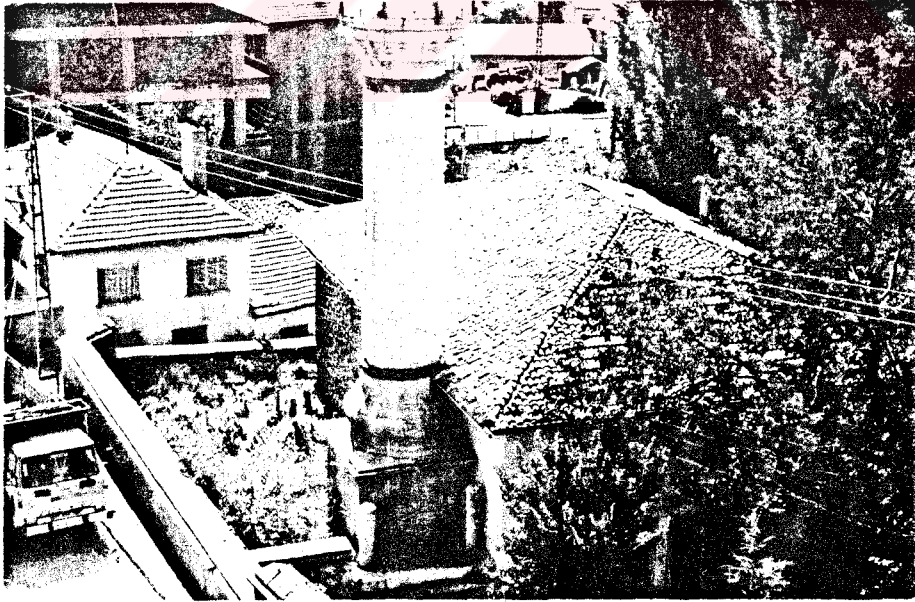

Resim 165: Cevahir Ali Efendi Camii batı avlu kapısı

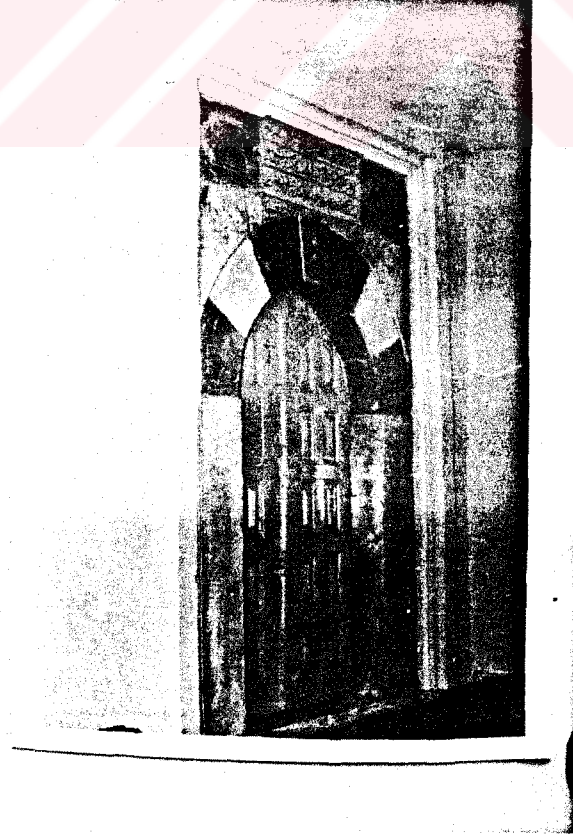
Resim 166: Cevahir Ali Efendi Camii doğu avlu kapısı içten görünüşü

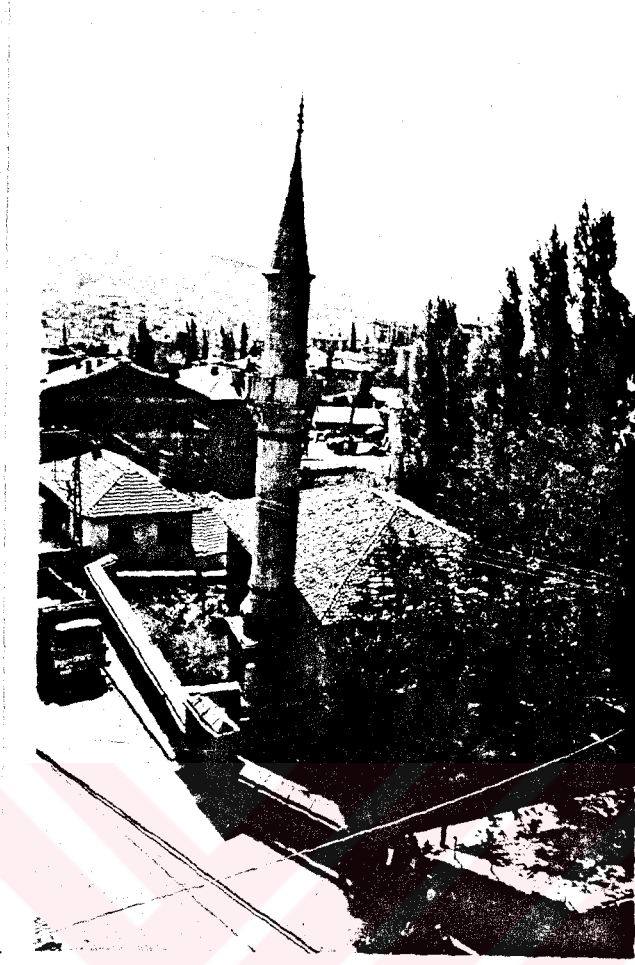
Resim 167: Cevahir Ali Efendi Camii genel görünüşü

Resim 168: Cevahir Ali Efendi Camii kuzey cephe

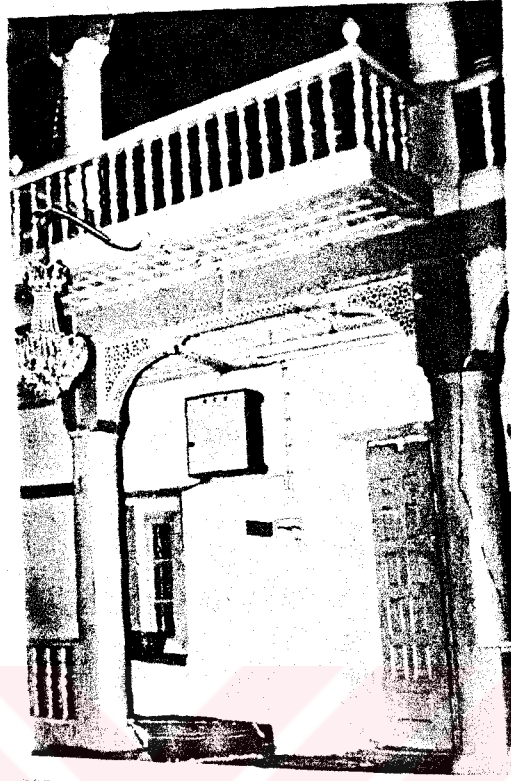
Resim 169: Cevahir Ali Efendi Camii son cemaat yerindeki kapı

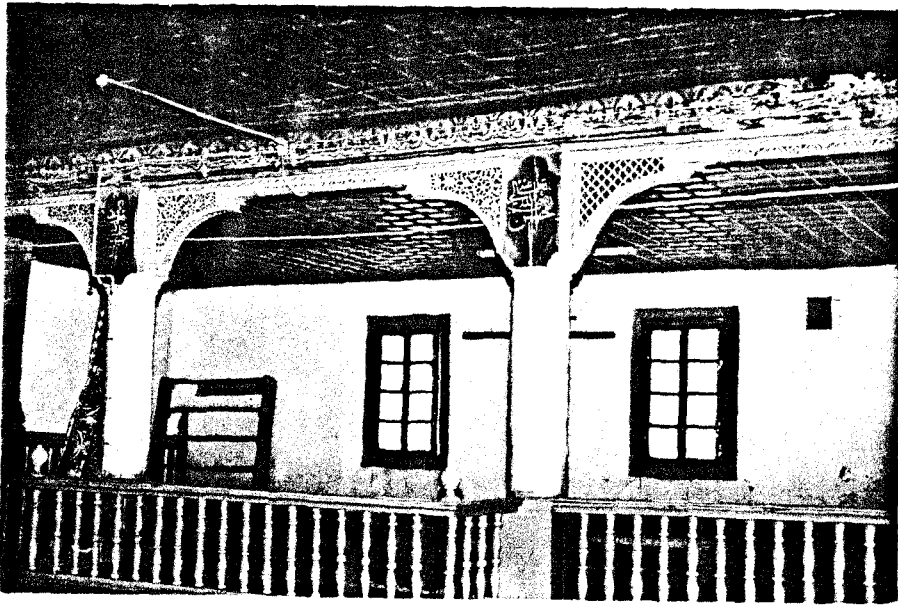
Resim 170: Cevahir Ali Efendi Camii üst örtüsü

Resim 171: Cevahir Ali Efendi Camii doğu cephesi

Resim 172: Cevahir Ali Efendi Camii kadınlar mahfiline bakış

Resim 173: Cevahir Ali Efendi Camii kadınlar mahfili

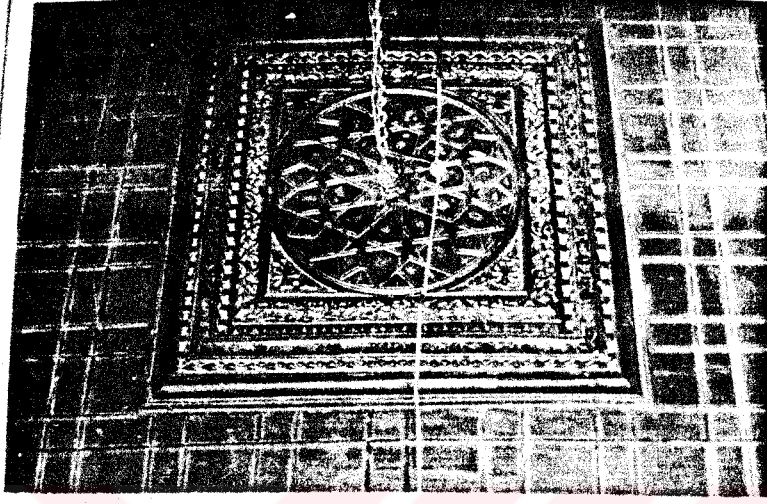

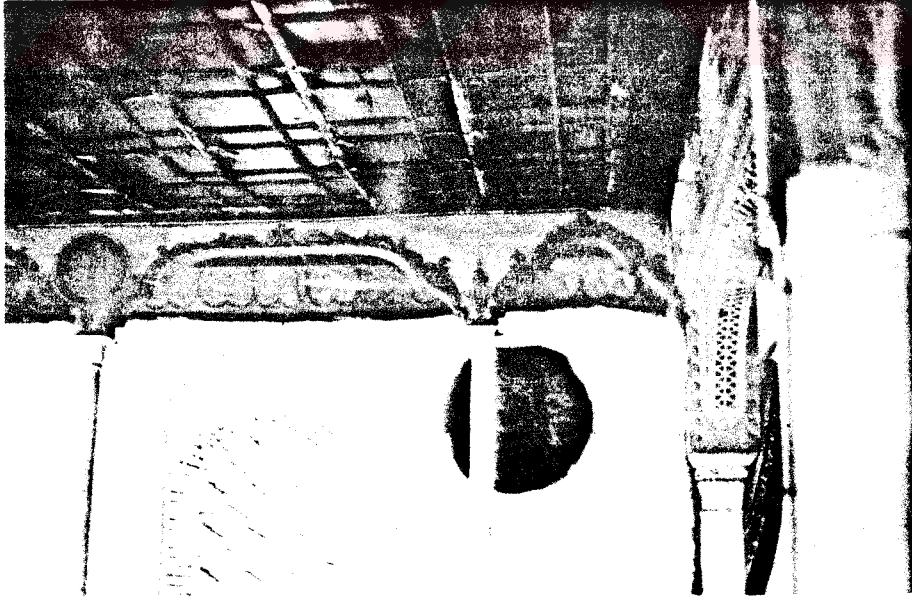
Resim 174: Cevahir Ali Efendi Camii batı galerisi

Resim 175: Cevahir Ali Efendi Camii batı galerinin uzaktan görüntüsü

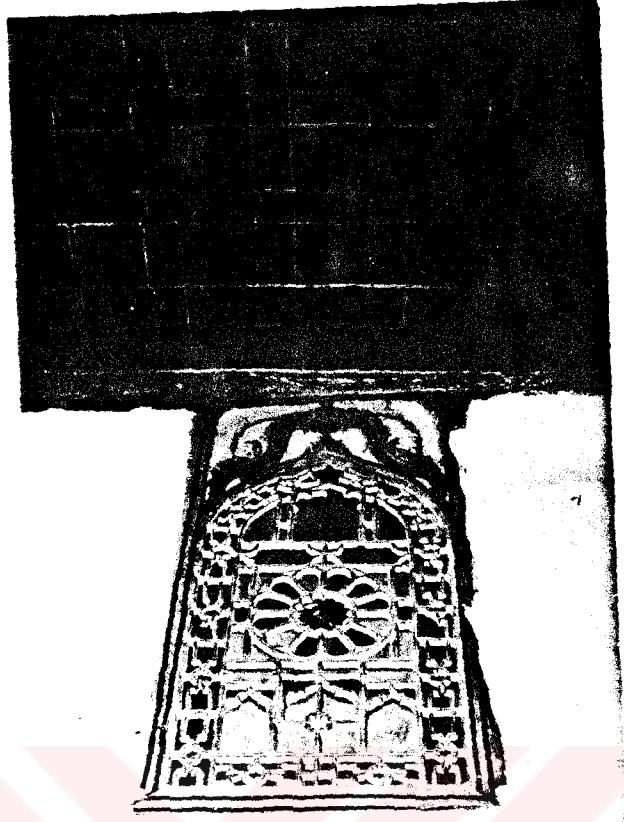

Resim 176: Cevahir Ali Efendi Camii ahşap tavan göbeği

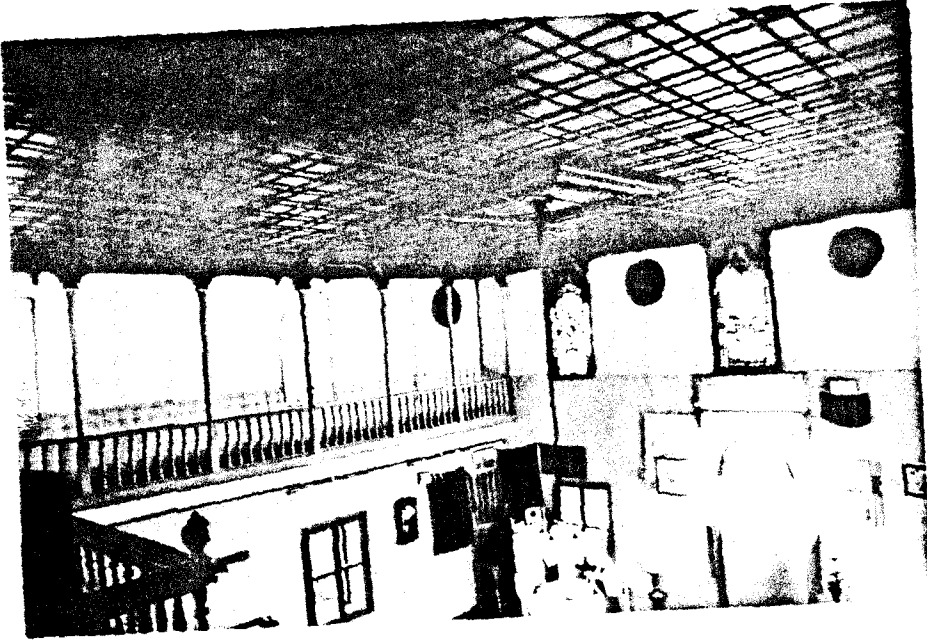

Resim 177: Cevahir Ali Efendi Camii yan galerisinin kadınlar mahfili ile birleştiği köşe

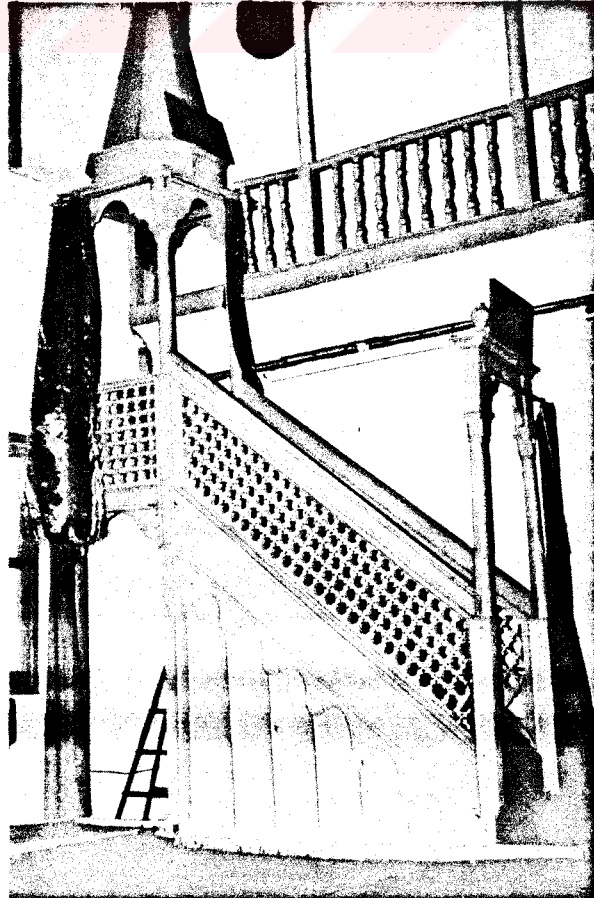
Resim 178: Cevahir Ali Efendi Camii üst kat penceresi

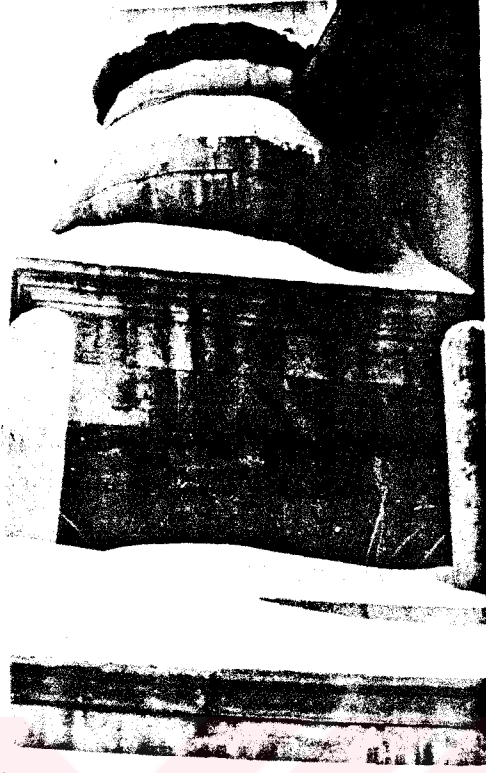
Resim 179: Cevahir Ali Efendi Camii içten genel görünüş

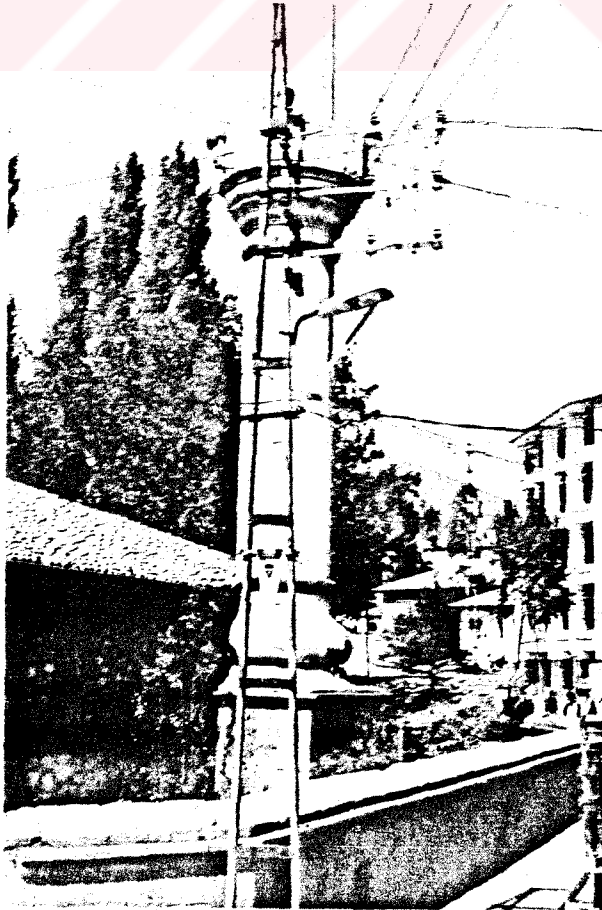
Resim 180: Cevahir Ali Efendi
Camii mihrabı

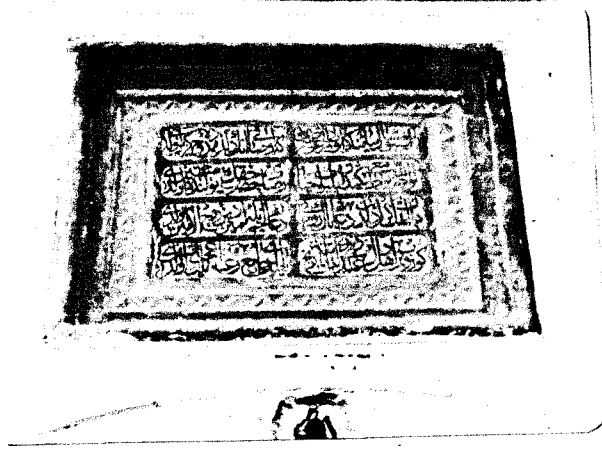
Resim 181: Cevahir Ali Efendi
Camii minberi

Resim 182: Cevahir Ali Efendi
Camii minare kaidesi

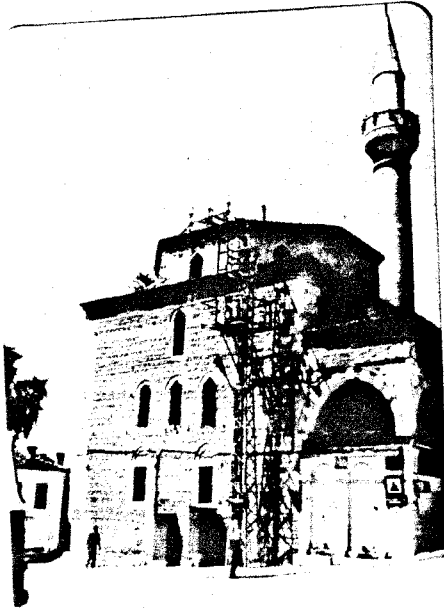
Resim 183: Cevahir Ali Efendi
Camii minaresi genel görünüş

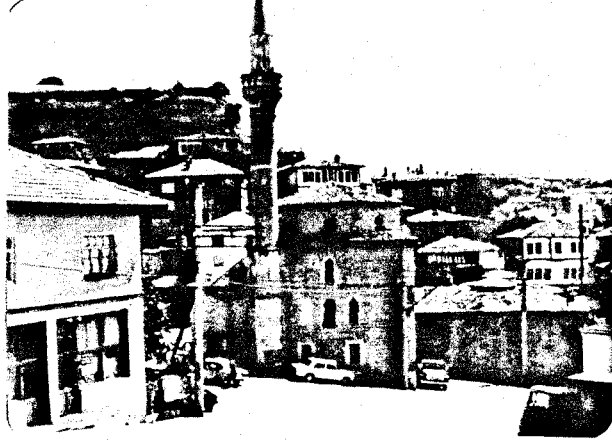
Resim 184: Safranbolu Kazdağlıoğlu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 185: Kazdağlıoğlu Camii güney cephesi

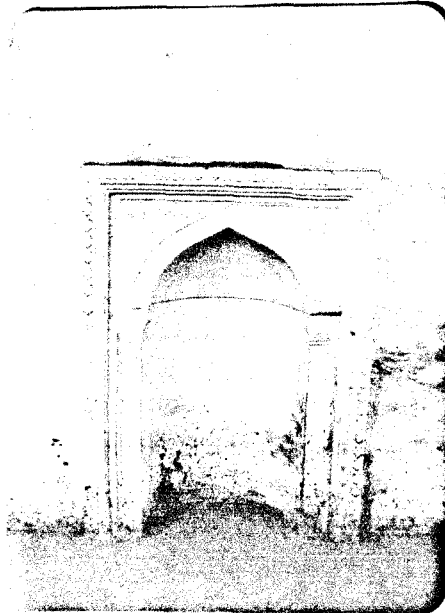
Resim 186: Kazdağlıoğlu Camii doğu cephesi

Resim 187: Kazdağlıoğlu Camii batı cephesi ve minare

Resim 188: Kazdağlıoğlu Camii
kuzey doğudan görünüş

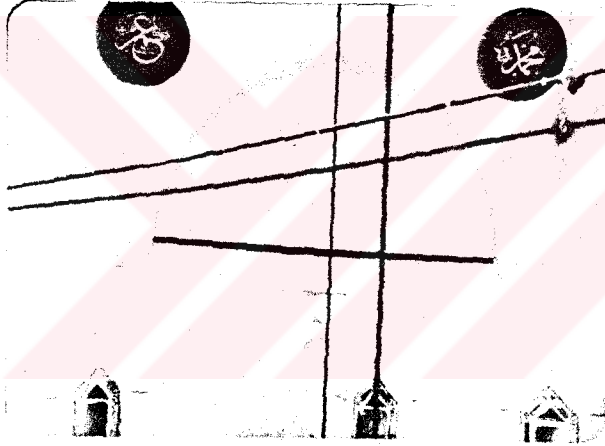

Resim 189: Kazdağlıoğlu Camii son
cemaat yerinin sağındaki mihrabiye

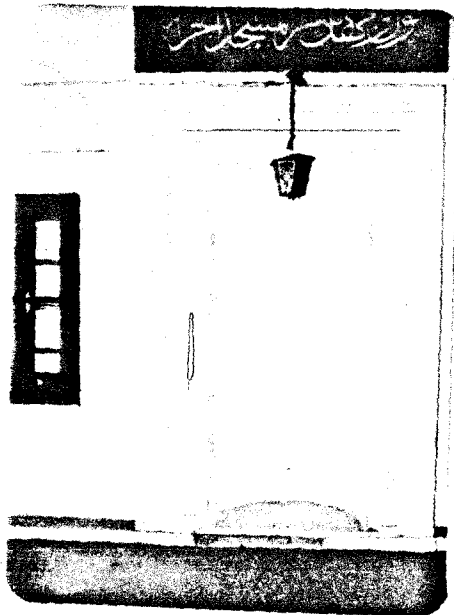

Resim 190: Kazdağlıoğlu Camii
giriş kapısı

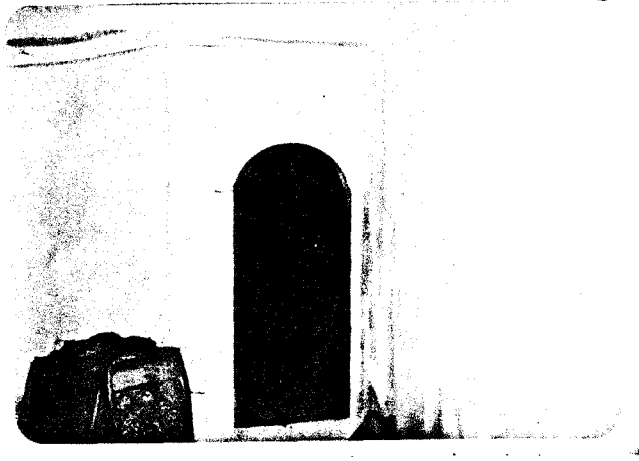

Resim 191: Kazdağlıoğlu Camii
tromp grntş

Resim 192: Kazdağlıoğlu Camii mihrabı

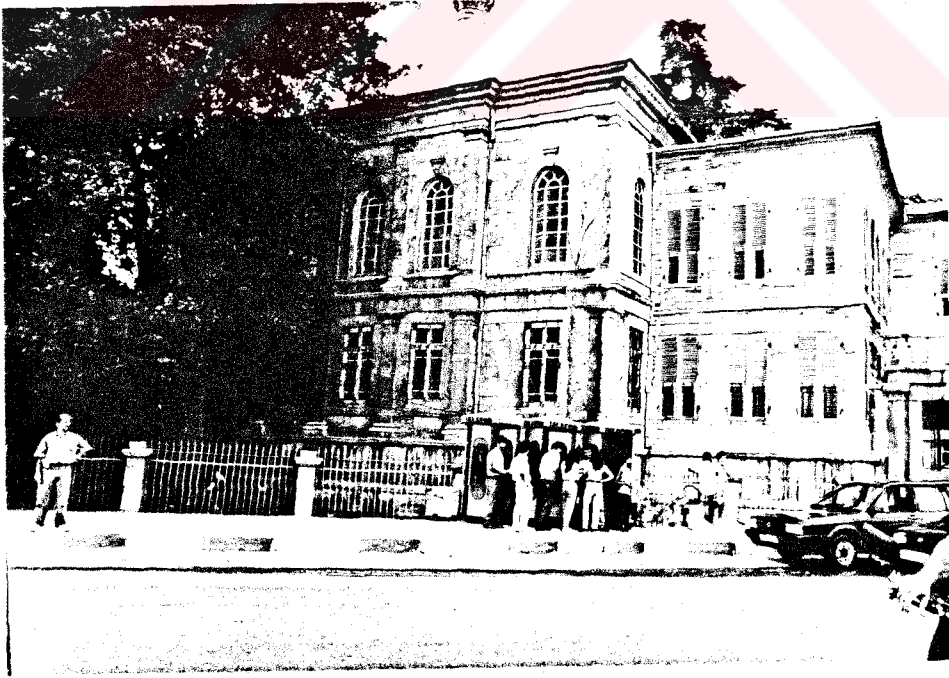
Resim 193: Kazdağlıoğlu Camii kadınlar mahfilindeki minare kapısı

Resim 194: İstanbul Emirgan Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 195: Emirgan Camii kuzey cephe ve önündeki avlu

Resim 196: Emirgan Camii güney cephesi

Resim 197: Emirgan Camii güney doğu cephesi

Resim 198: Emirgan Camii Hünkar kasrı avlu giriş kapısı

Resim 199: Emirgan Camii
Hünkar kasrı avlu giriş kapısı
üzerindeki kitabe

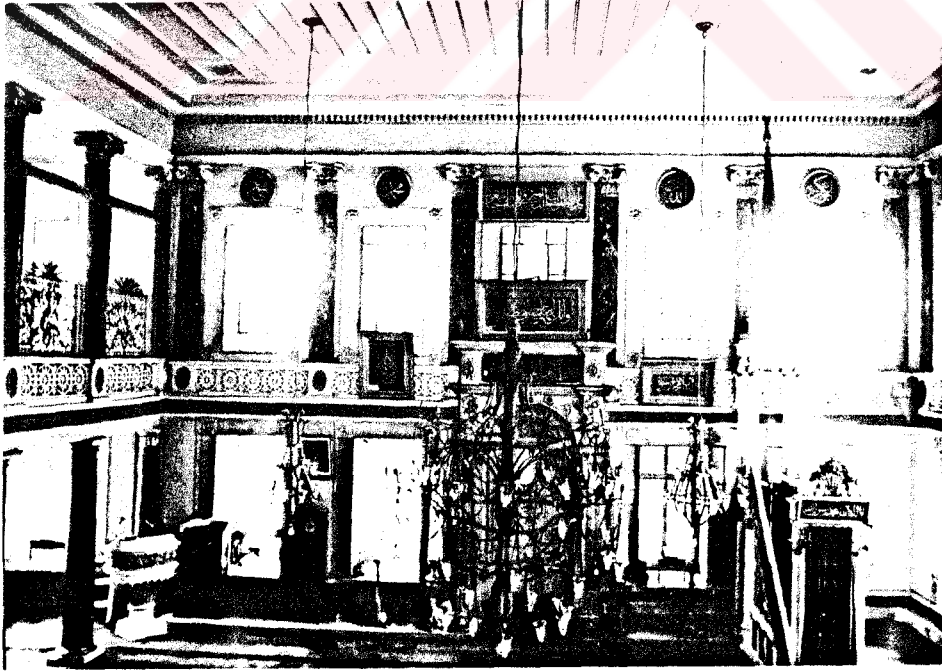

Resim 200: Emirgan Camii kuzey
cephesi ve giriş kapısı

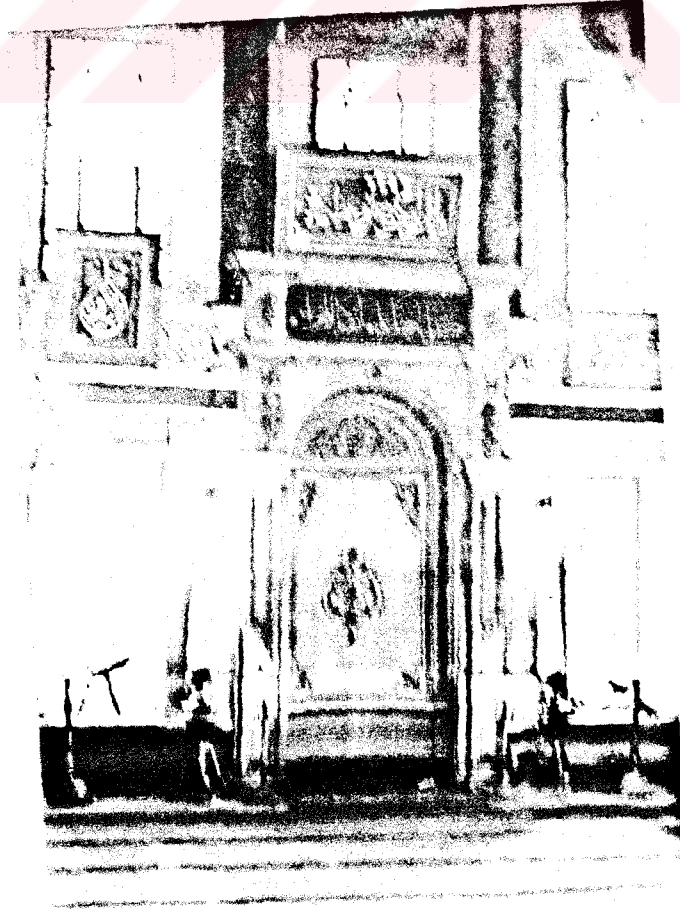
Resim 201: Emirgan Camii kuzey cephesi

Resim 202: Emirgan Camii içten görüntüsü

Resim 203: Emirgan Camii üst kat görünüşü

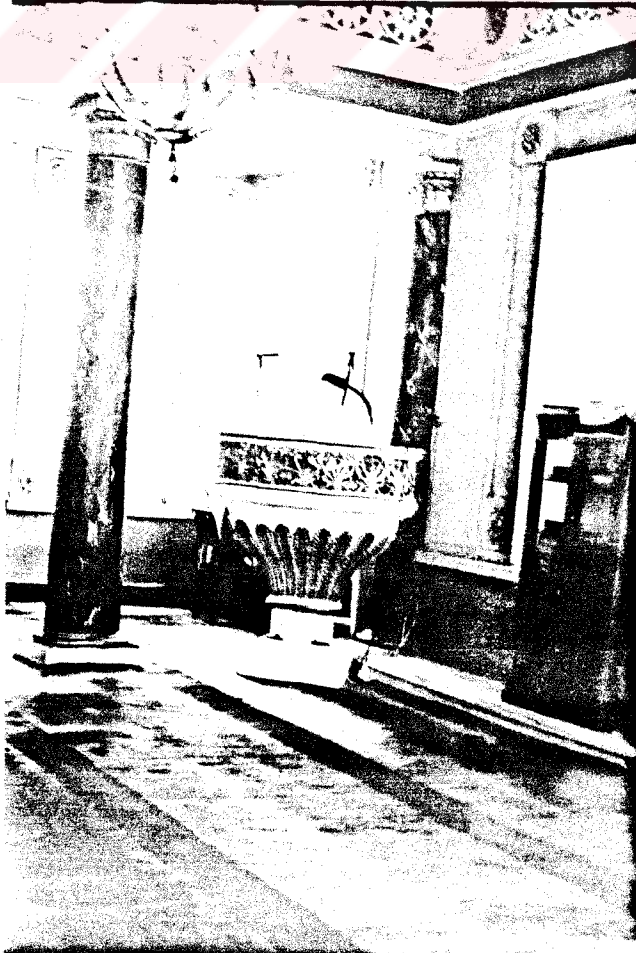

Resim 204: Emirgan Camii mihrabı

Resim 205: Emirgan Camii
minberi

Resim 206: Emirgan Camii
vaiz kürsüsü

Resim 207: Emirgan Camii Hünkar kasrı ve minare üst kısmı

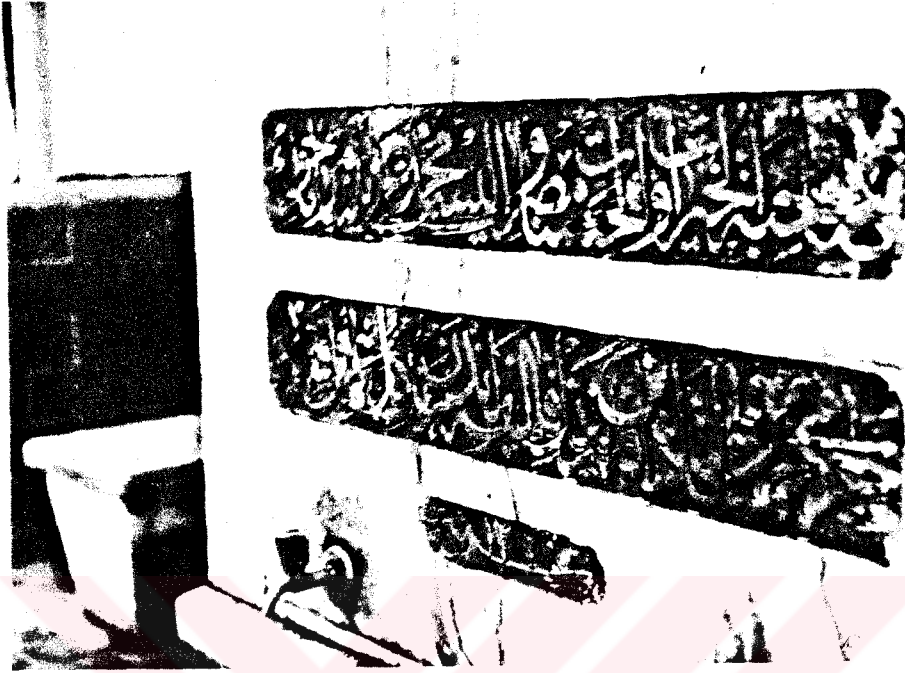
Resim 208: Emirgan Camii Hünkar kasrı

Resim 209: Emirgan Camii Hünkar kasrı kuzey cephesi

Resim 210: Emirgan Camii Şadırvanı

Resim 211: Emirgan Camii Şadırvanı içerisindeki kitabe

Resim 212: Emirgan Meydan Çeşmesi genel görünüş

Resim 213: Emirgan Meydan Çeşmesi

Resim 214: Emirgan Muvakkıthanesi giriş cephesi

Resim 215: Emirgan Muvakkithanesi genel görüntüsü

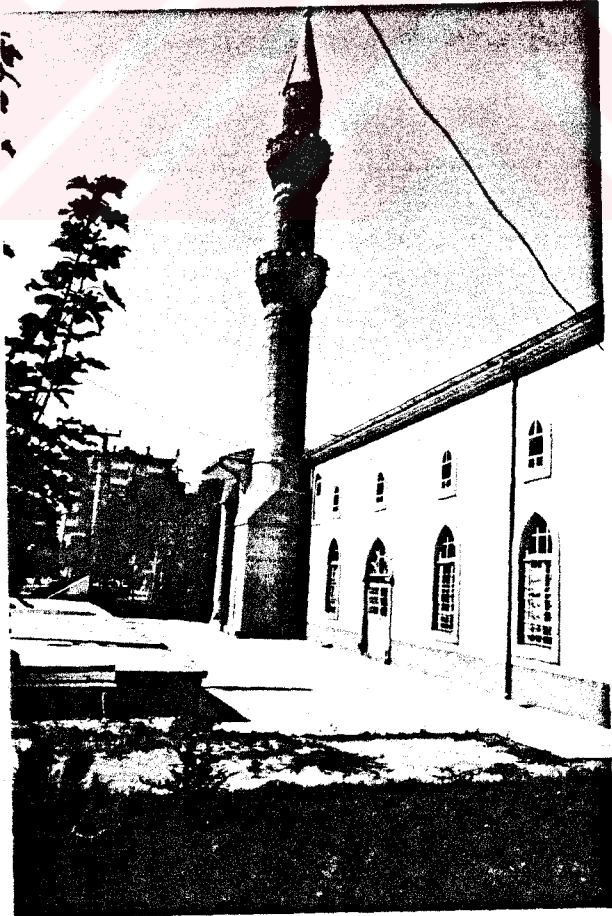

Resim 216: Isparta Kavaklı Camii güney yönde iki pencere arasına konulmuş kitabe

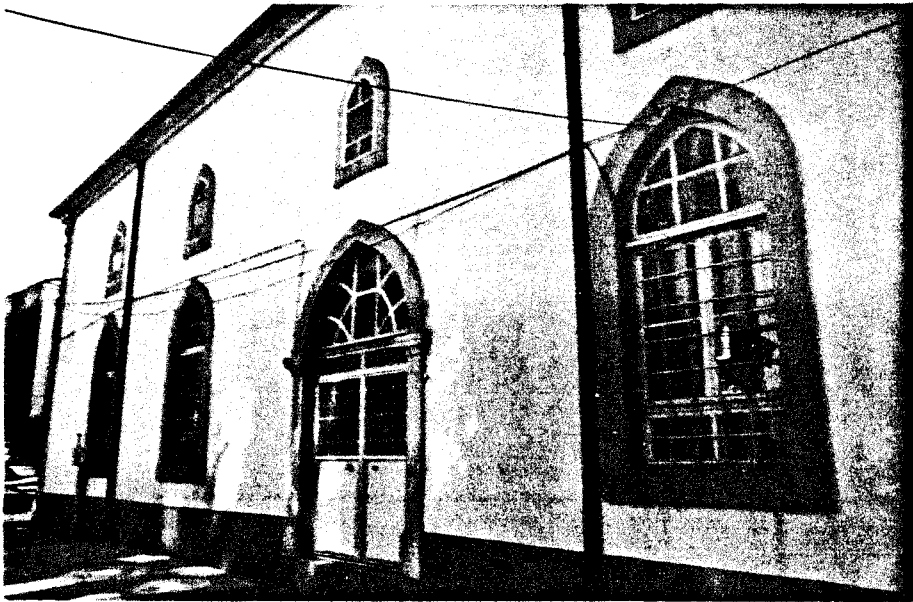
Resim 217: Kavaklı Camii kuzey cephe

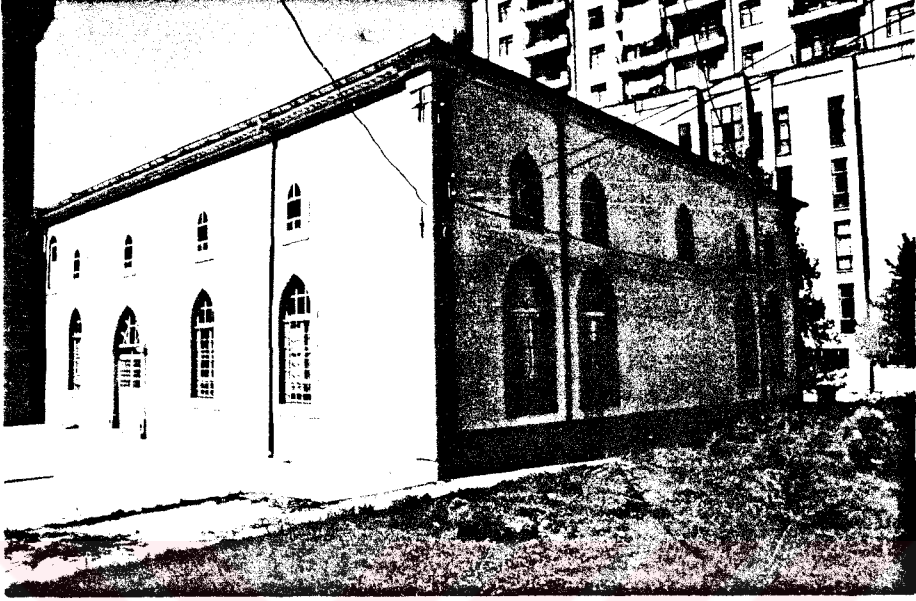
Resim 218: Kavaklı Camii batı cephesi

Resim 219: Kavaklı Camii batı cephesi ve minare kaidesi

Resim 220: Kavaklı Camii doğu cephesi

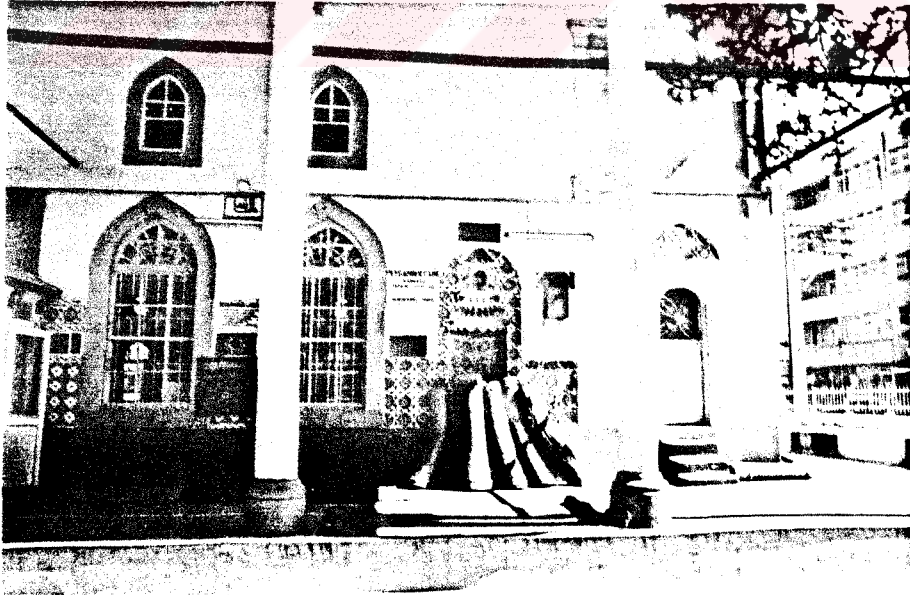
Resim 221: Kavaklı Camii güney batı cephesi

Resim 222: Kavaklı Camii son cemaat yeri revakları

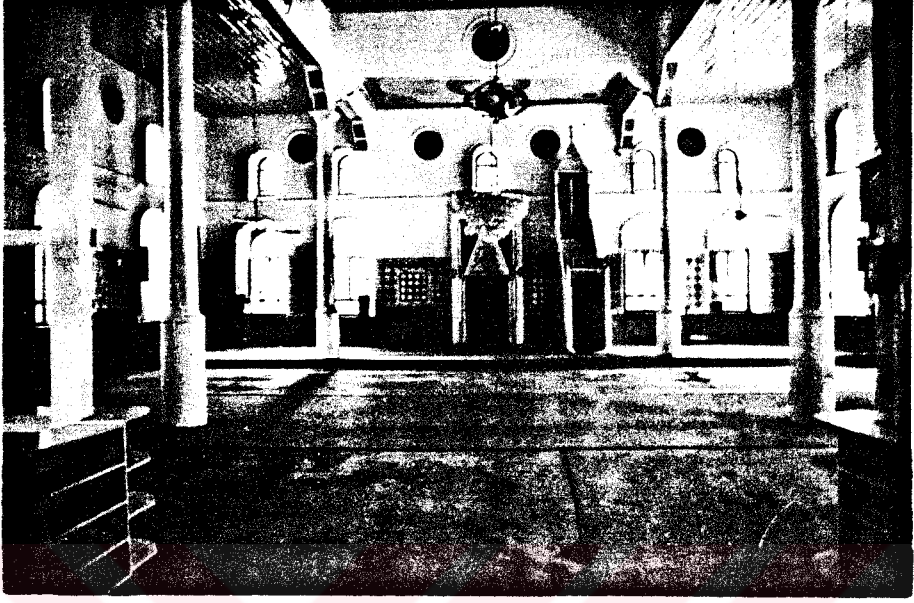

Resim 223: Kavaklı Camii son cemaat yeri sütunları

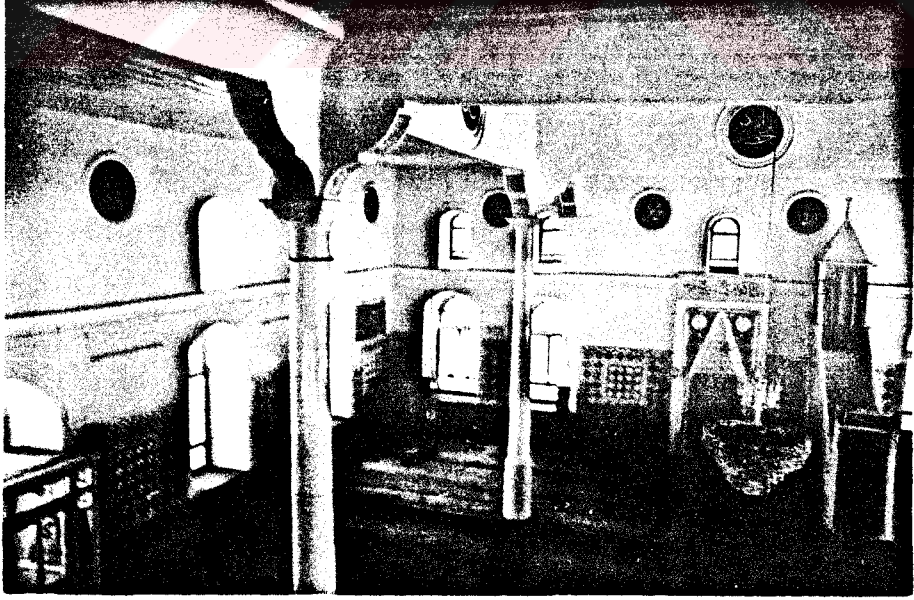

Resim 224 : Kavaklı Camii son cemaat yeri çini mihrabiye

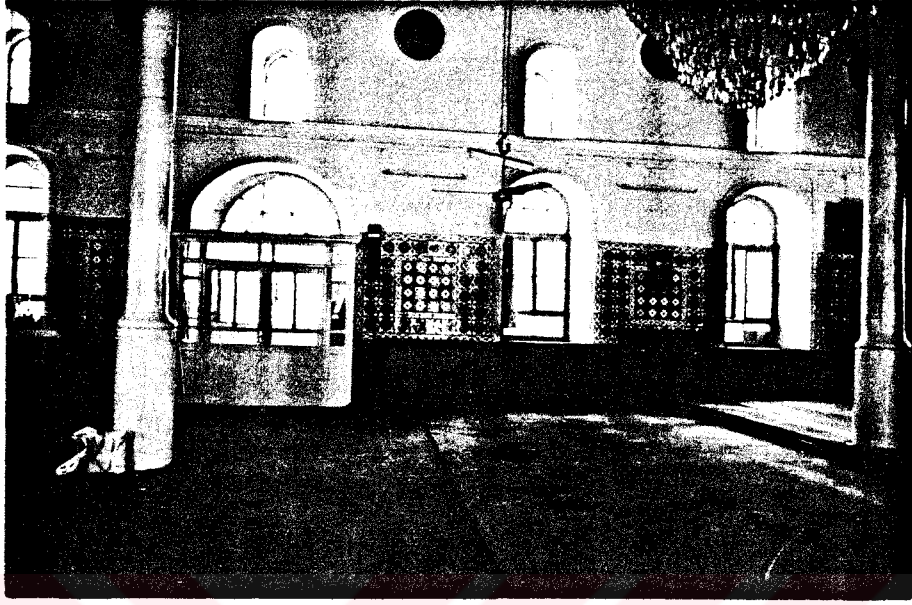

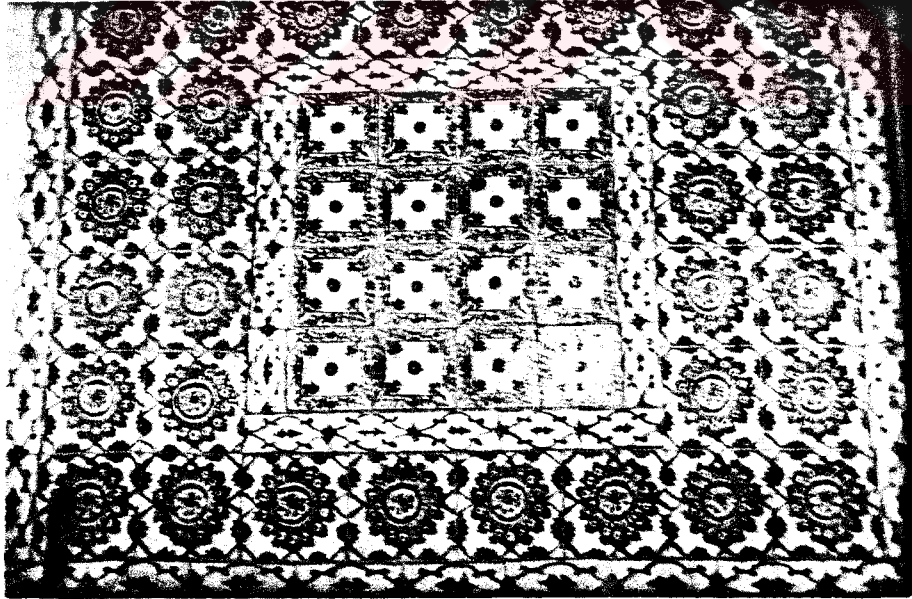
Resim 225: Kavaklı Camii içten görüntüsü

Resim 226: Kavaklı Camii içerideki sütunlar ve üst örtünün sütunlara intikali

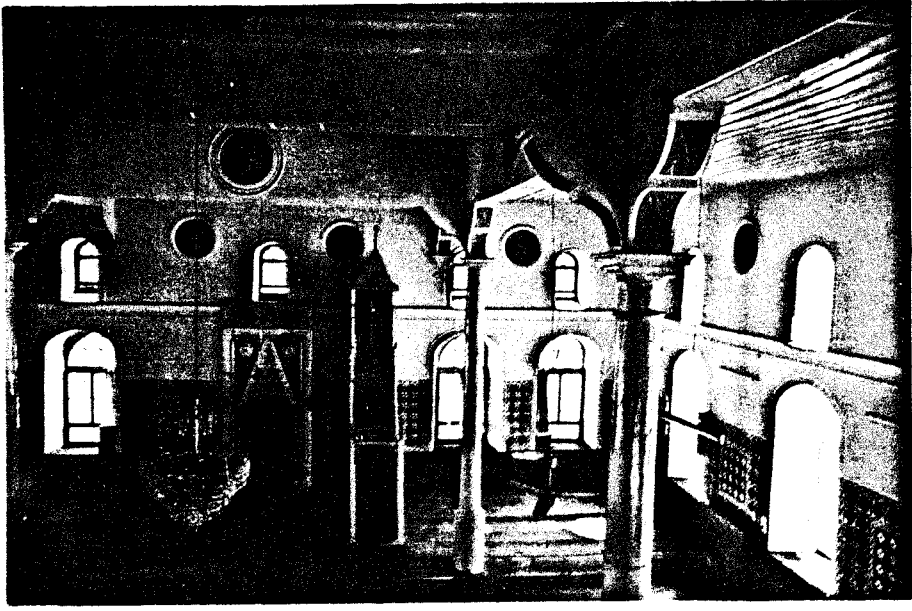

Resim 227: Kavaklı Camii çini duvar süslemeleri ve pencerelerin görünüşü

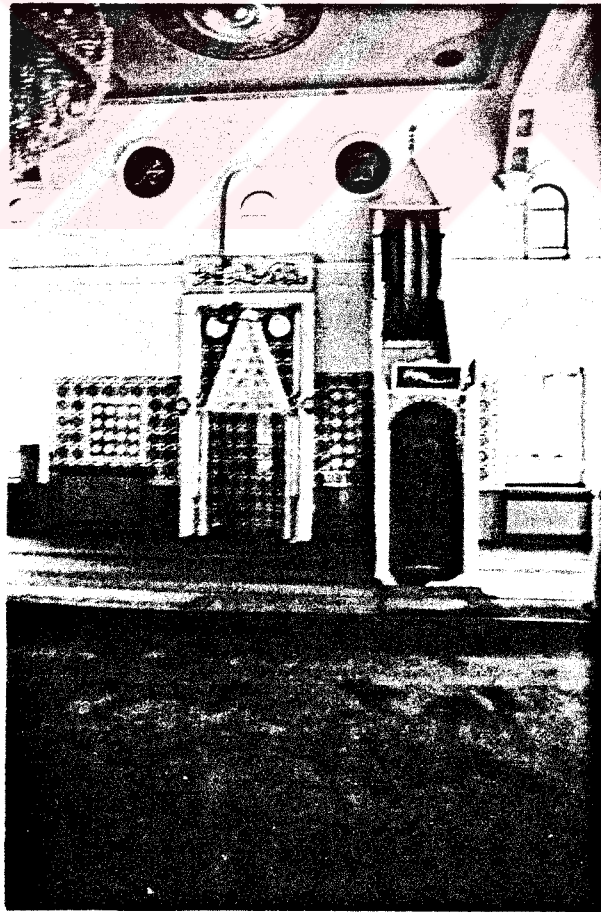

Resim 228: Kavaklı Camii çini panolarından ayrıntı

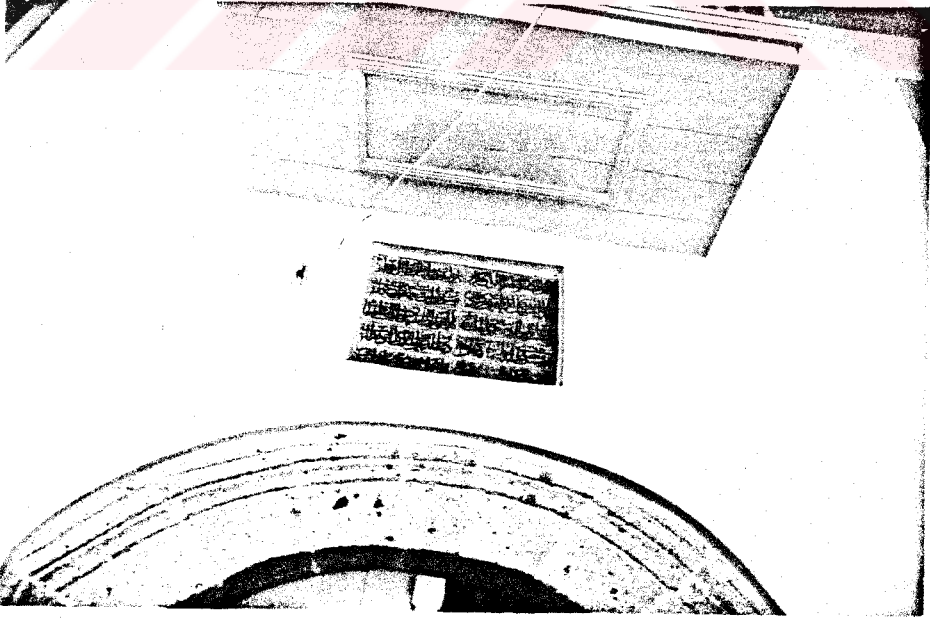
Resim 229: Kavaklı Camii iç görünüşü ve mihrap

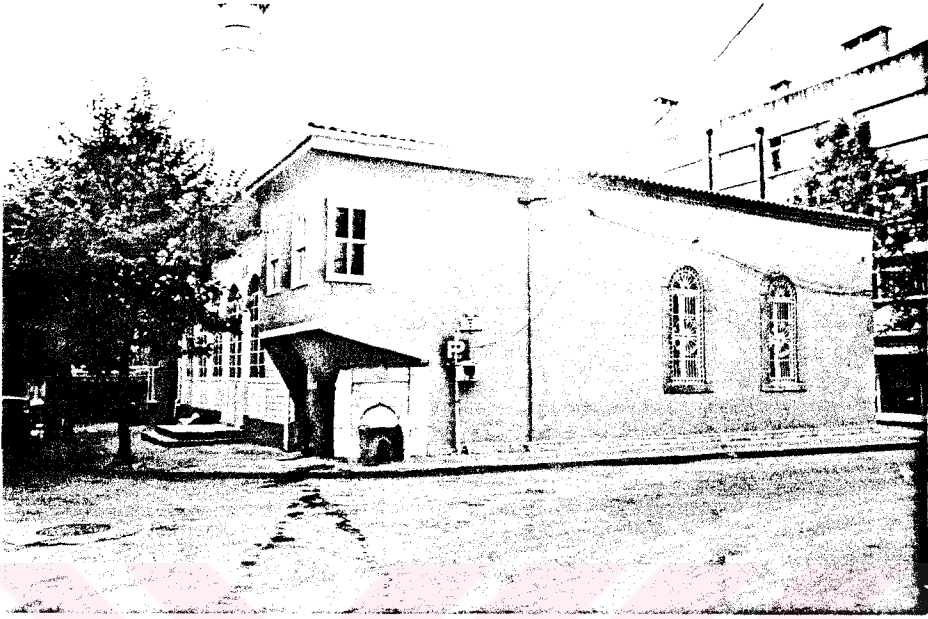
Resim 230: Kavaklı Camii mihrabı

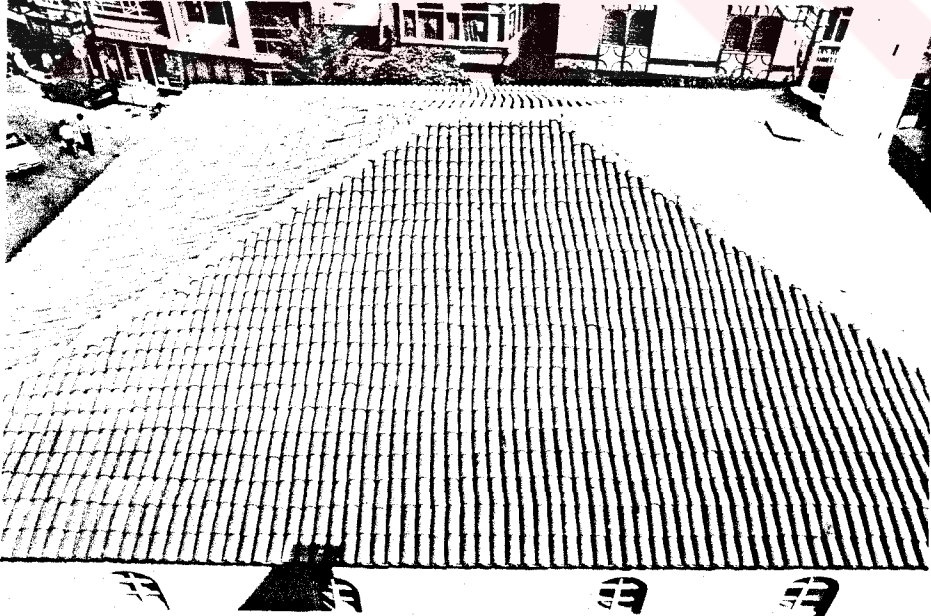
Resim 231: Kavaklı Camii minaresi üst kısmı

Resim 232: Balıkesir Yeşilli Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

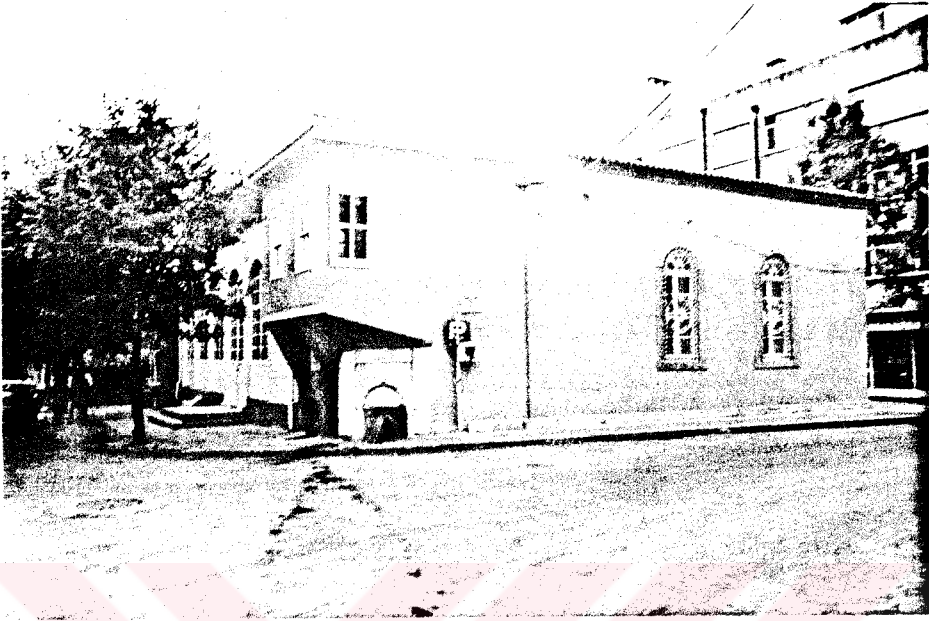

Resim 233: Yeşilli Camii doğu cephesi genel görünüş

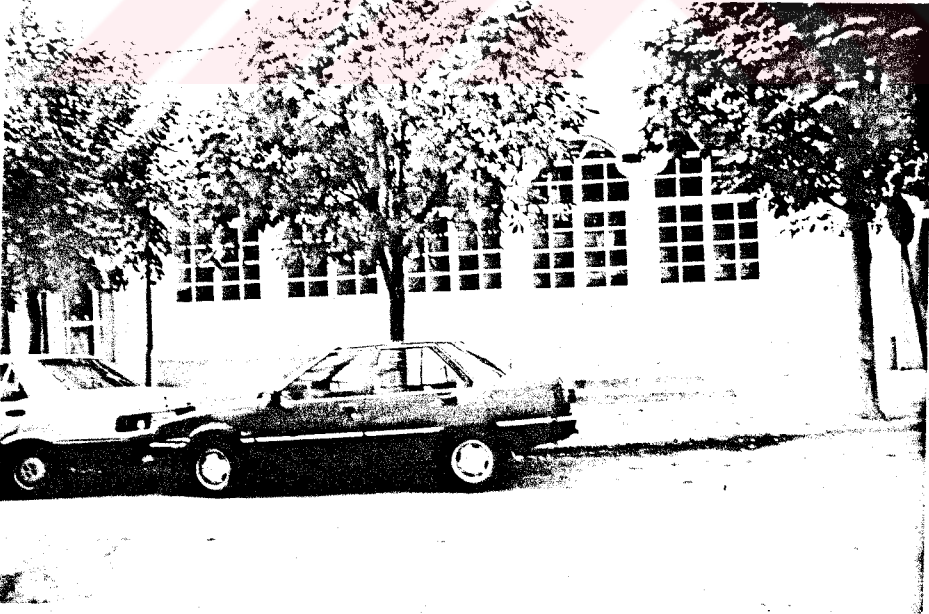

Resim 234: Yeşilli Camii üst örtüsü

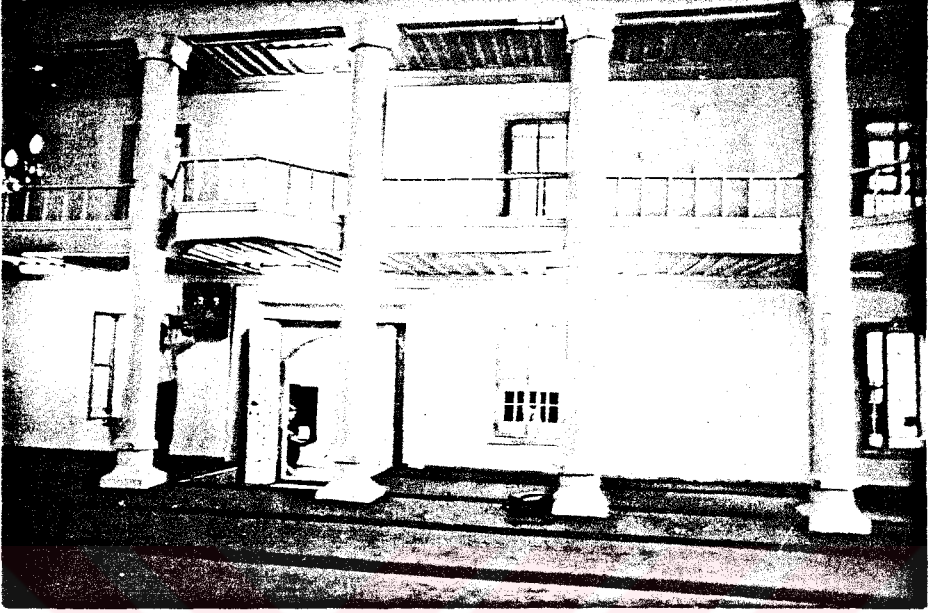

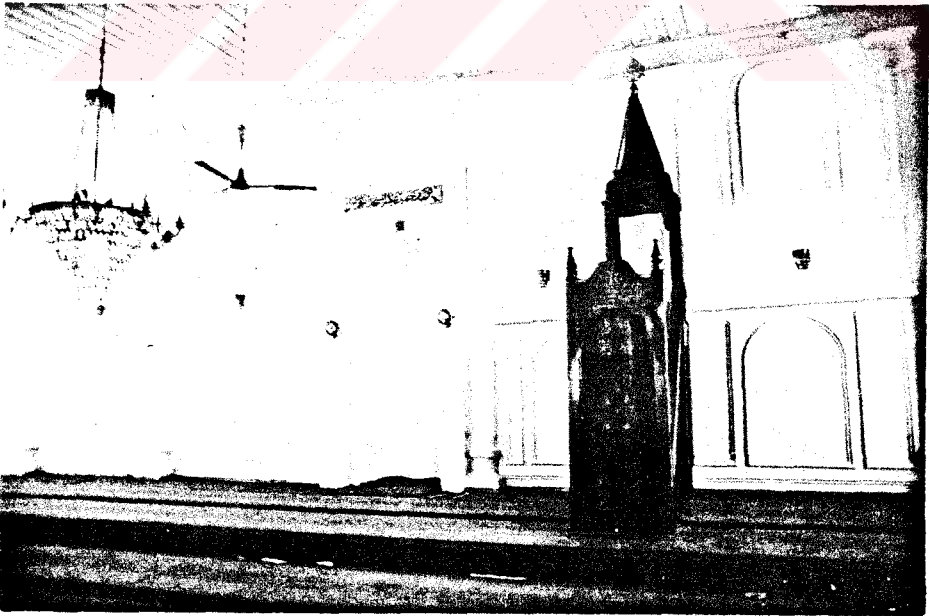
Resim 235: Yeşilli Camii doğu cephesi

Resim 236: Yeşilli Camii kuzey cephesi

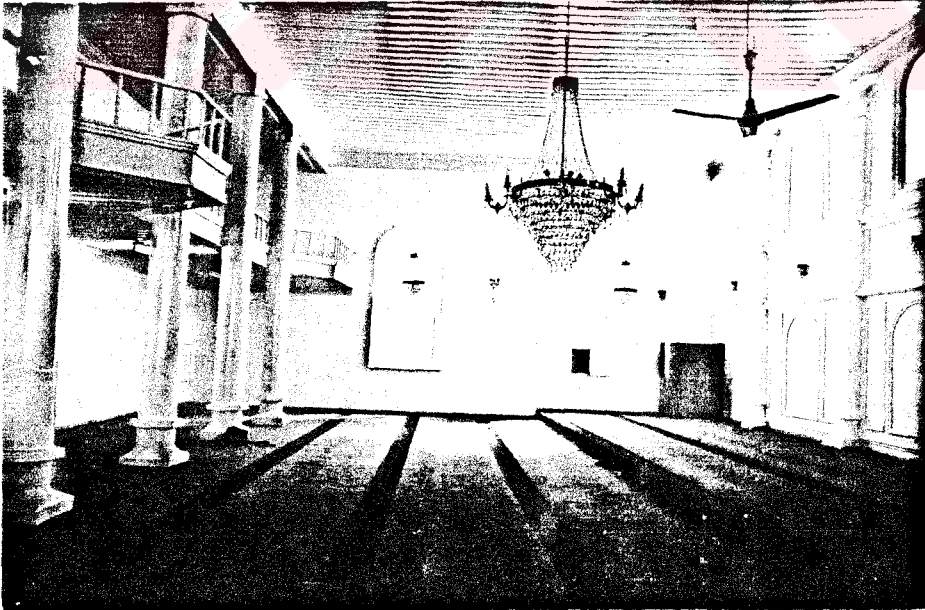
Resim 237: Yeşilli Camii kadınlar mahfili

Resim 238: Yeşilli Camii mihrabı

Resim 239 : Yeşilli Camii minberi

Resim 240: Yeşilli Camii içten görüntü

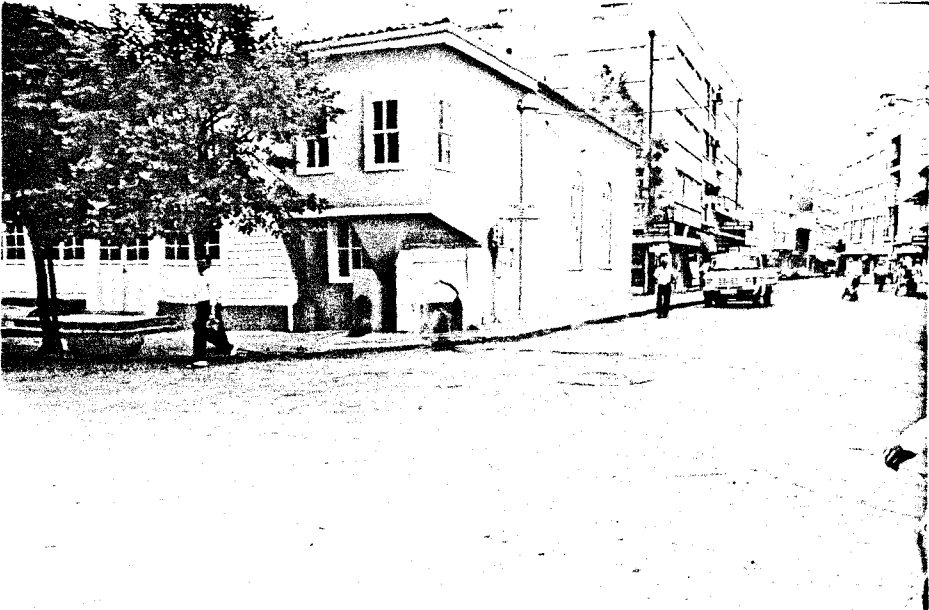
Resim 241: Yeşilli Camii
minaresi

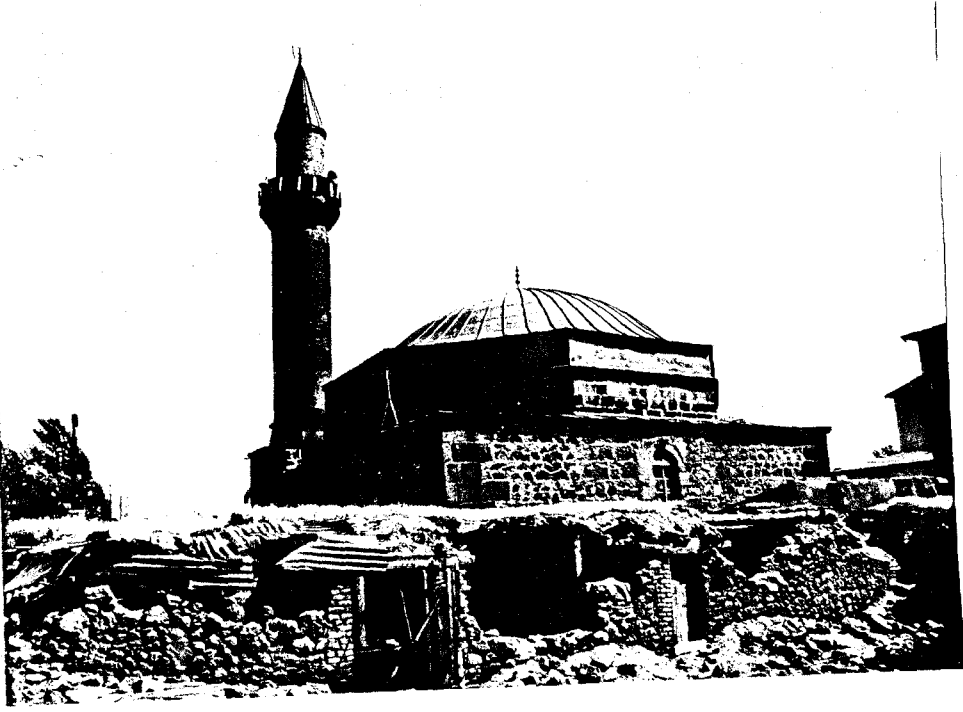
Resim 242: Yeşilli Camii
minaresi üst kısmı

Resim 243: Yeşilli Camii kuzey doğu köşede yer alan imam odası

Resim 244: Yeşilli Camii çeşmesi

Resim 245: Erzurum Cennetzade Camii genel görünüşü

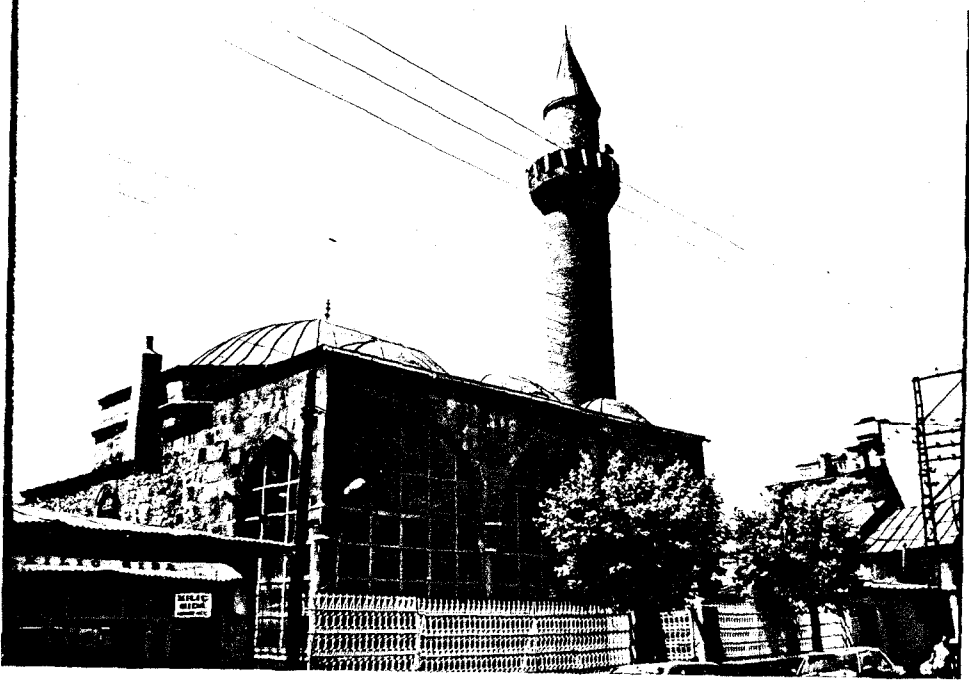
Resim 246: Cennetzade Camii doğu cephesi

Resim 247: Cennetzade Camii güney cephesi

Resim 248: Cennetzade Camii kuzey cephesi

Resim 249: Cennetzade Camii son cemaat yeri

Resim 250: Cennetzade Camii son cemaat yerine giriş kapısı

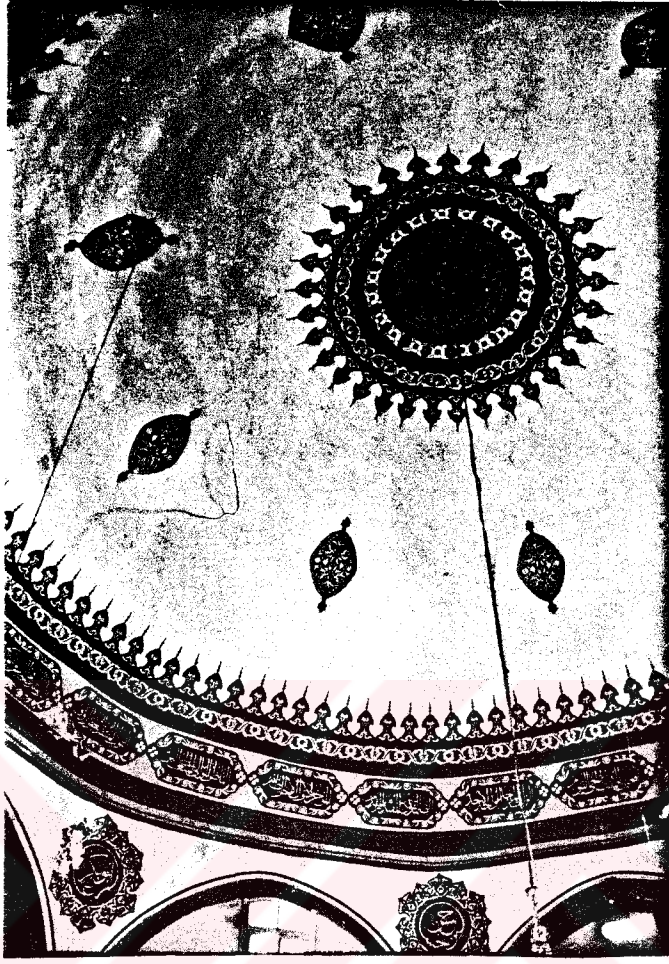

Resim 251: Cennetzade Camii
kubbeye geçiş sistemi

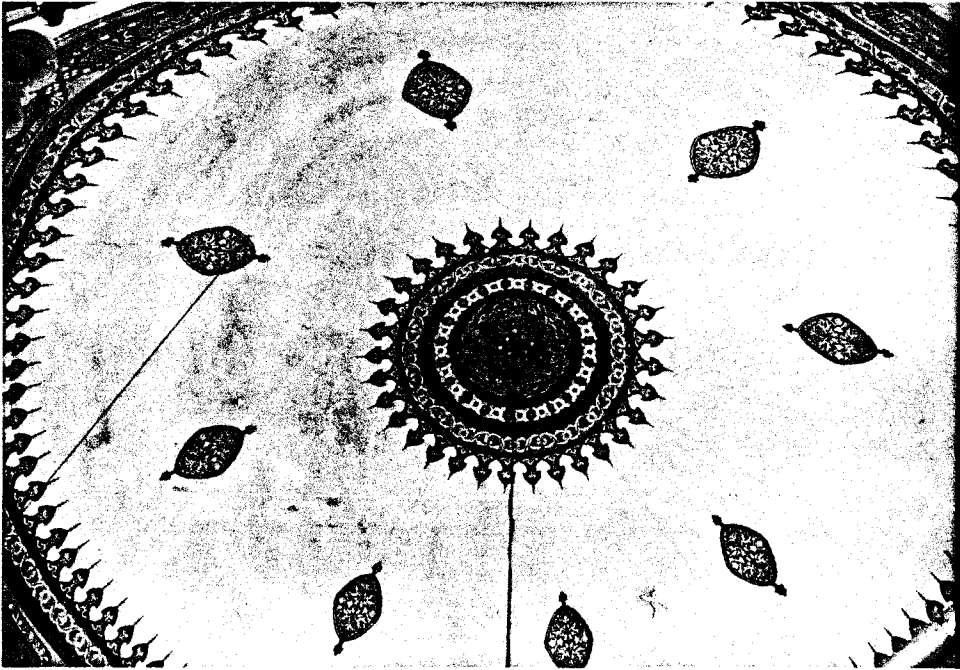

Resim 252: Cennetzade Camii
kubbeye geçiş sisteminde
görülen süslemeler

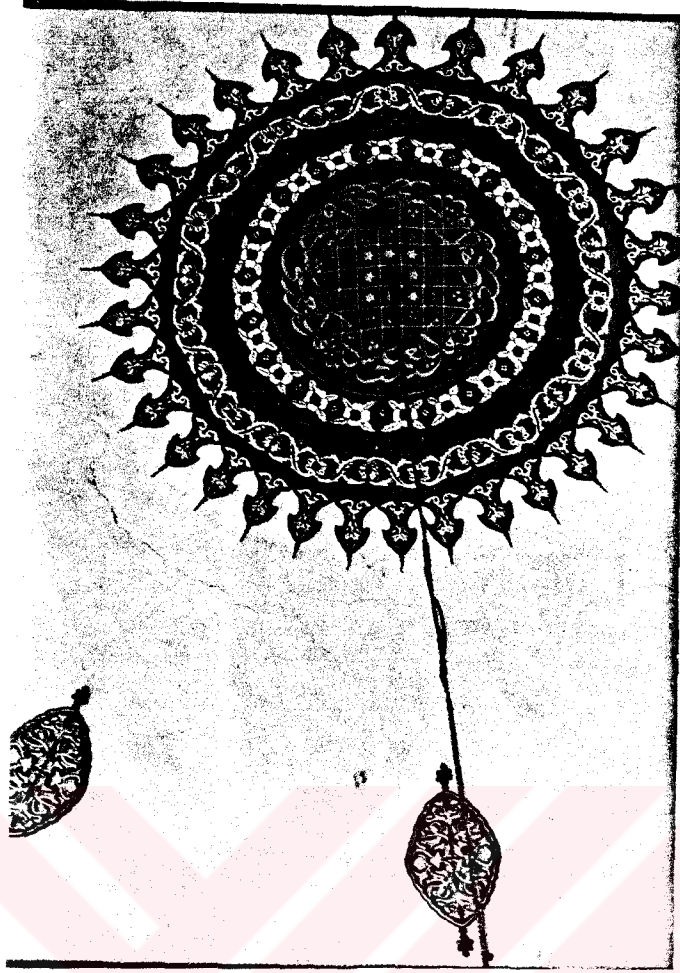

Resim 253: Cennetzade Camii kubbe çevresindeki süslemeler

Resim 254: Cennetzade Camii kubbe içi süslemeleri

Resim 255: Cennetzade Camii
kubbe içi süslemelerinden ayrıntı

Resim 256: Cennetzade Camii
mihrabı

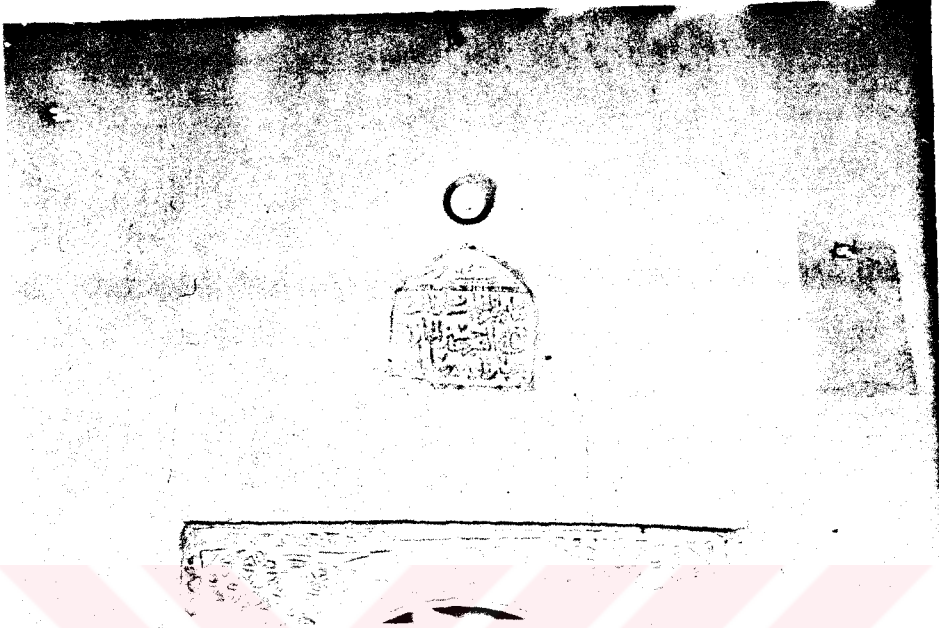

Resim 257: Cennetzade Camii kadınlar mahfili görünüşü

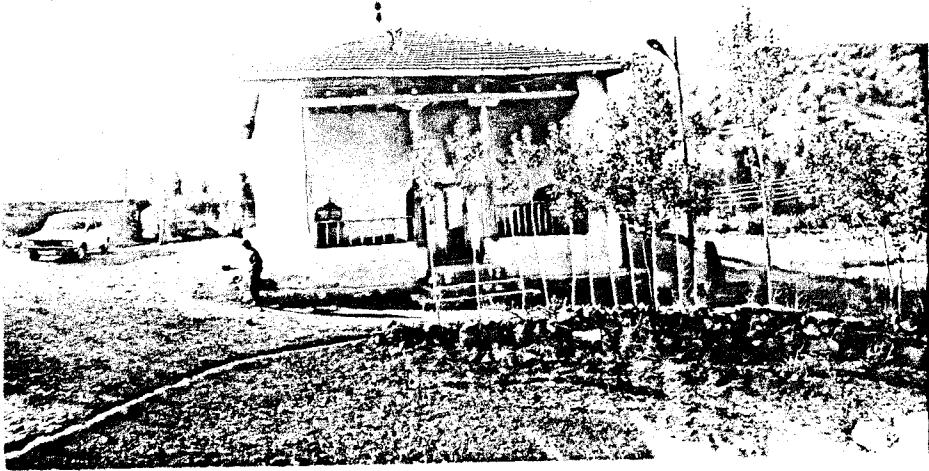

Resim 258: Cennetzade Camii minaresi

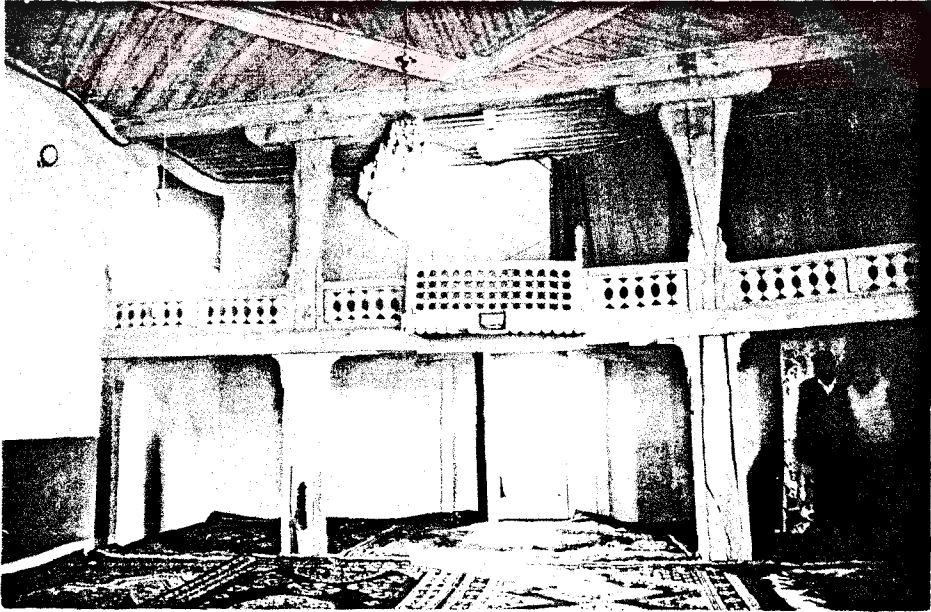
Resim 259: Yozgat Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii giriş kapısı üzerindeki kitabe

Resim 260: Türkmensarılar Köyü Çapanoğlu Camii genel görünüş

Resim 261: Türkmenşarılar Köyü Çapanoğlu Camii son cemaat yeri

Resim 262: Türkmenşarılar Köyü Çapanoğlu Camii kadınlar mahfili

Resim 263: Türkmenşarılar Köyü Çapanoğlu Camii mihrabı ve vaiz kürsüsü

Resim 264: Türkmenşarılar Köyü Çapanoğlu Camii minberi

Resim 265: İstanbul Şebsefa Kadın Camii genel görünüş

Resim 266: Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi

Resim 267: Şebsefa Kadın Camii batı avlu giriş kapısı ve caminin genel görünüşü

Resim 268: Şebsefa Kadın Camii batı avlu giriş kapısı

Resim 269: Şebsefa Kadın Camii batı avlu girişi

Resim 270: Şebsefa Kadın Camii doğu cephesi genel görünüşü

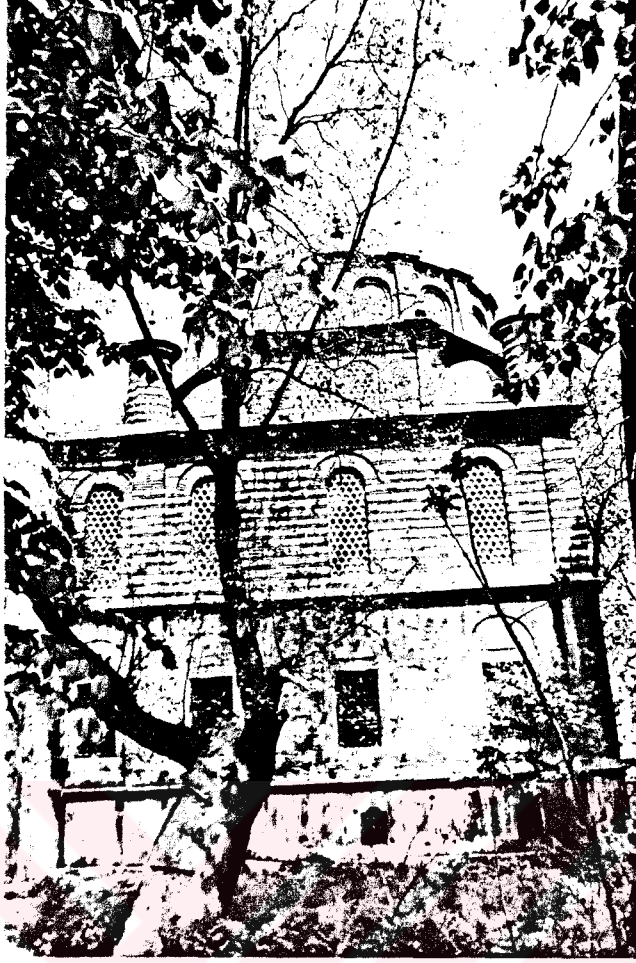

Resim 271: Şebsefa Kadın Camii
doğu cephesi

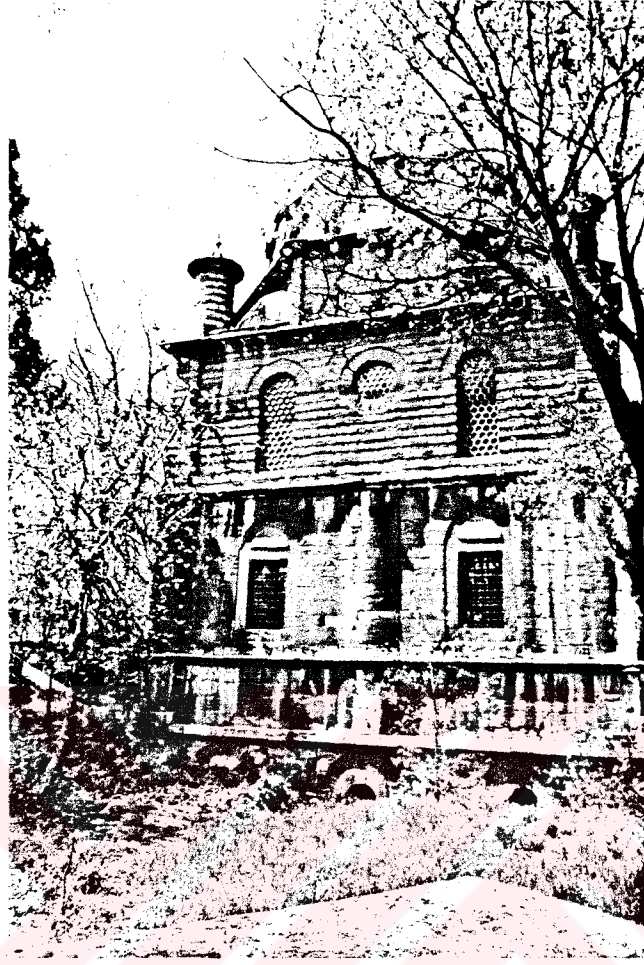
Resim 272: Şebsefa Kadın Camii
doğu cephesi pencere düzeni

Resim 273: Şebsefa Kadın
Camii batı cephesi

Resim 274: Şebsefa Kadın Cam
batı cephesi ve minare kaidesi

Resim 275: Şebsefa Kadın Camii güney cephesi

Resim 276: Şebsefa Kadın Camii kuzey cephe

Resim 277: Şebsefa Kadın Camii son cemaat yeri giriş kapısı

Resim 278: Şebsefa Kadın Camii son cemaat yeri

Resim 279: Şebsefa Kadın Camii minaresi

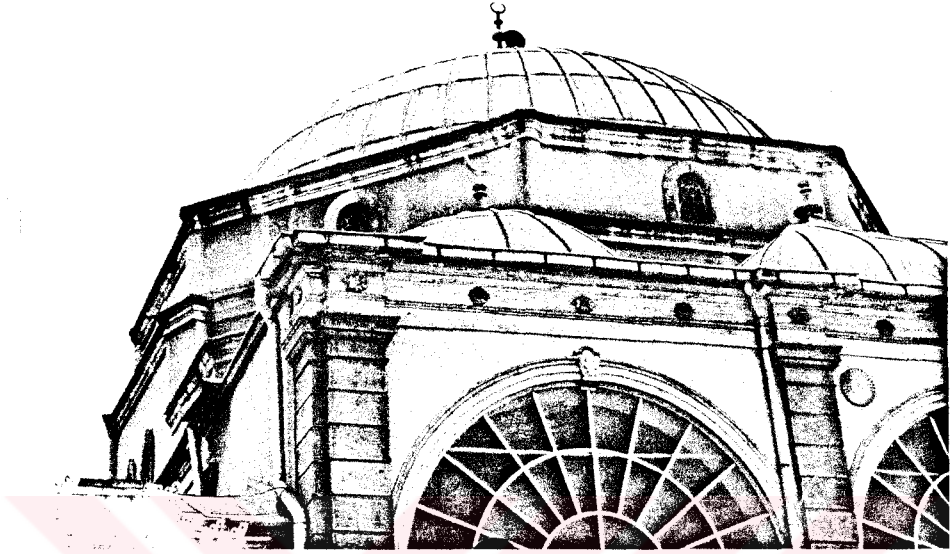
Resim 280: Şebsefa Kadın Mektebi genel görüntüsü

Resim 281: Şebsefa Kadın Mektebi yan cephe

Resim 282: Şebsefa Kadın Mektebi arka cephe

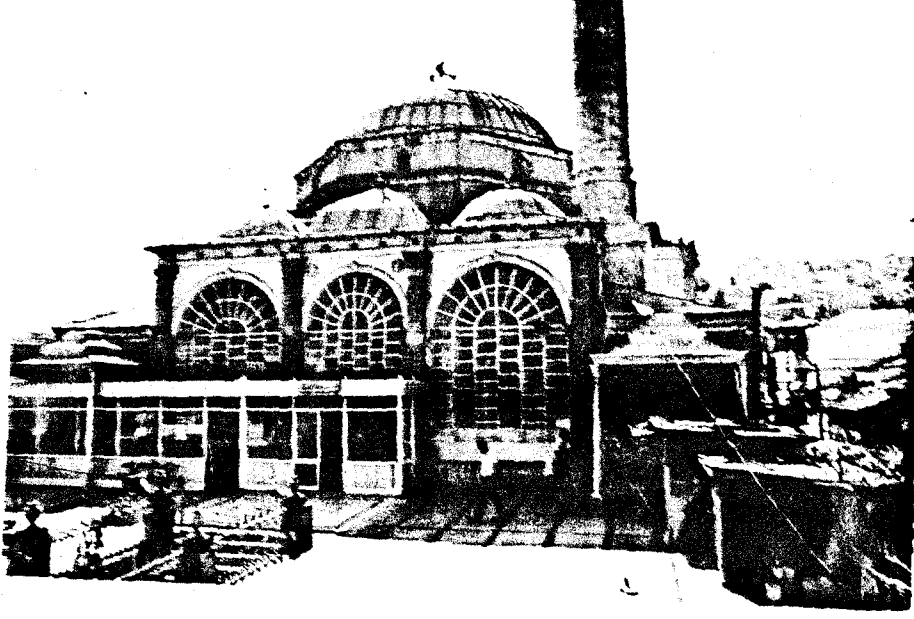

Resim 283: İzmir Başdurak Camii kubbe sistemi

Resim 284: Başdurak Camii genel görünüşü

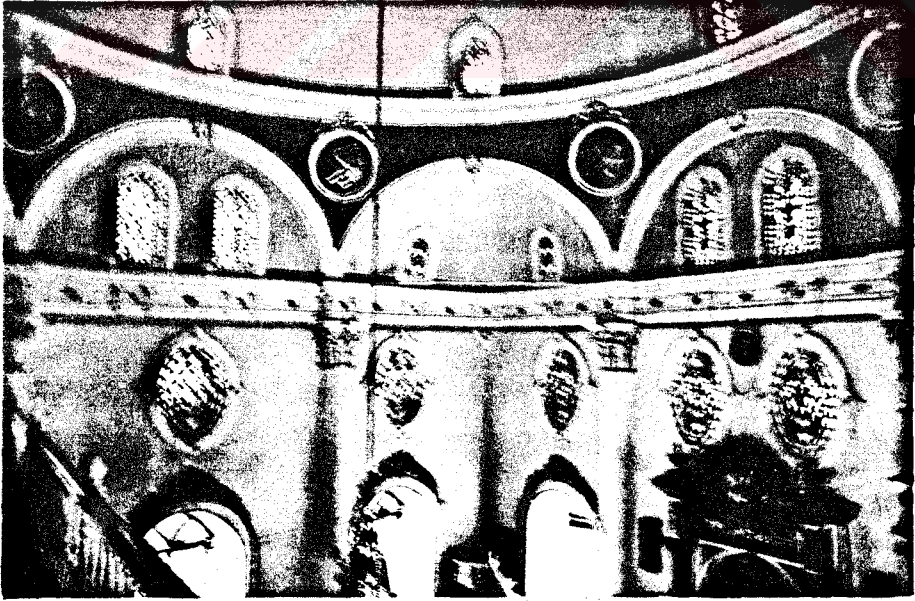
Resim 285: Başdurak Camii kuzey cephesi

Resim 286: Başdurak Camii son cemaat yeri ve minare

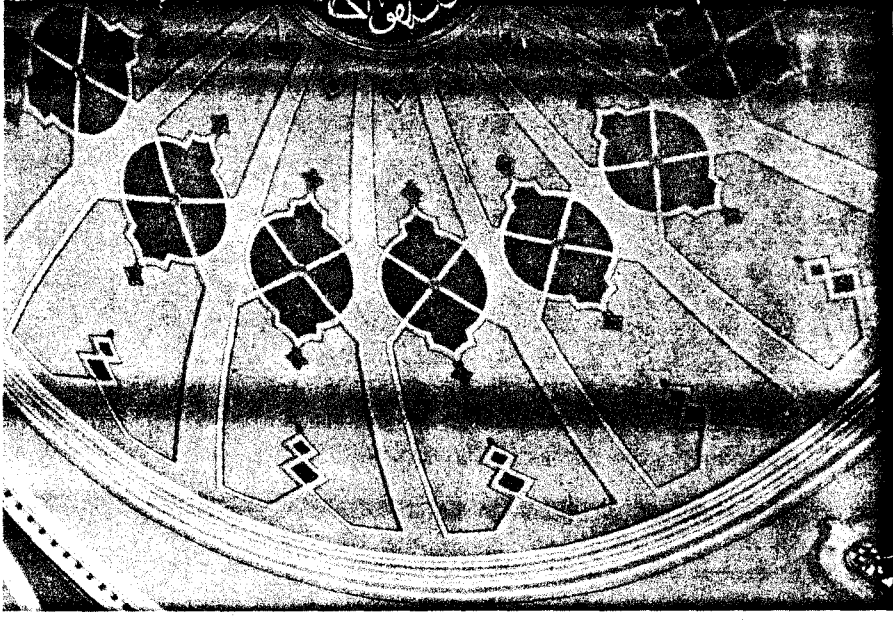

Resim 287: Başdurak Camii iç görünüş

Resim 288: Başdurak Camii kubbeye geçiş sistemi

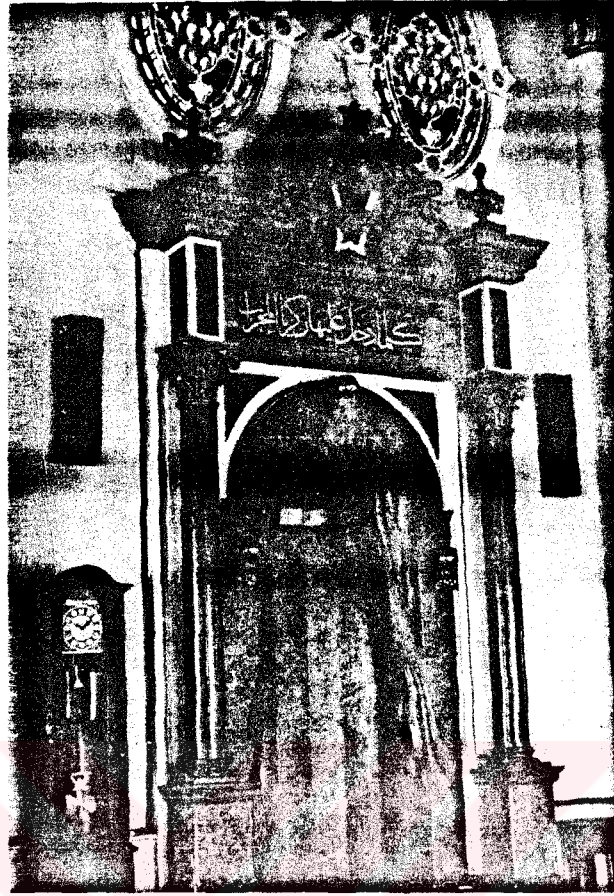

Resim 289: Başdurak Camii kubbe içi süslemeleri

Resim 290: Başdurak Camii gömme sütunları ve vaiz kürsüsü

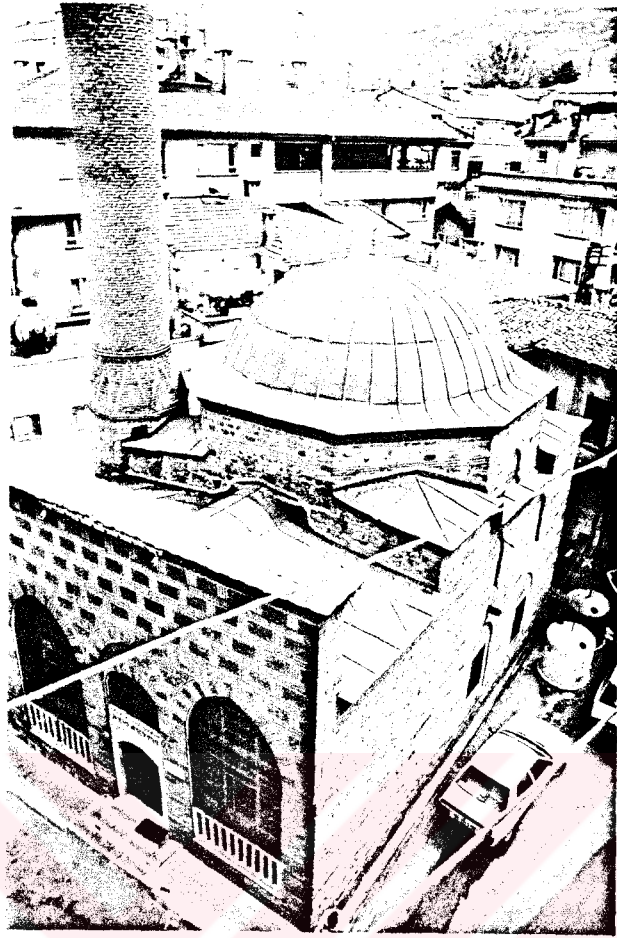

Resim 291: Başdurak Camii
mihrabı

Resim 292: Başdurak Camii
minberi

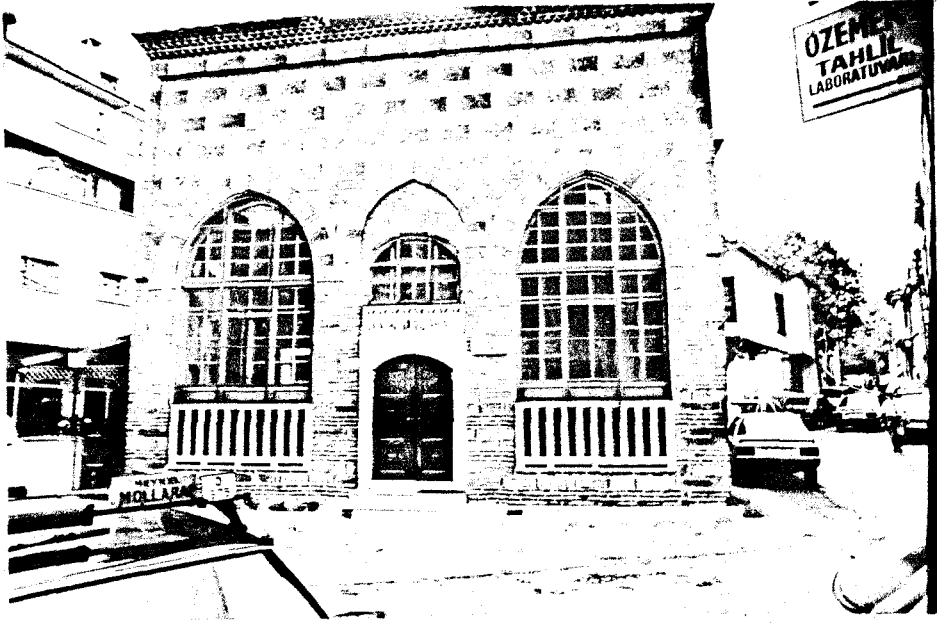

Resim 293: Bursa Nalbantoğlu
Camii genel görünüş

Resim 294: Nalbantoğlu
Camii üstten görünüş

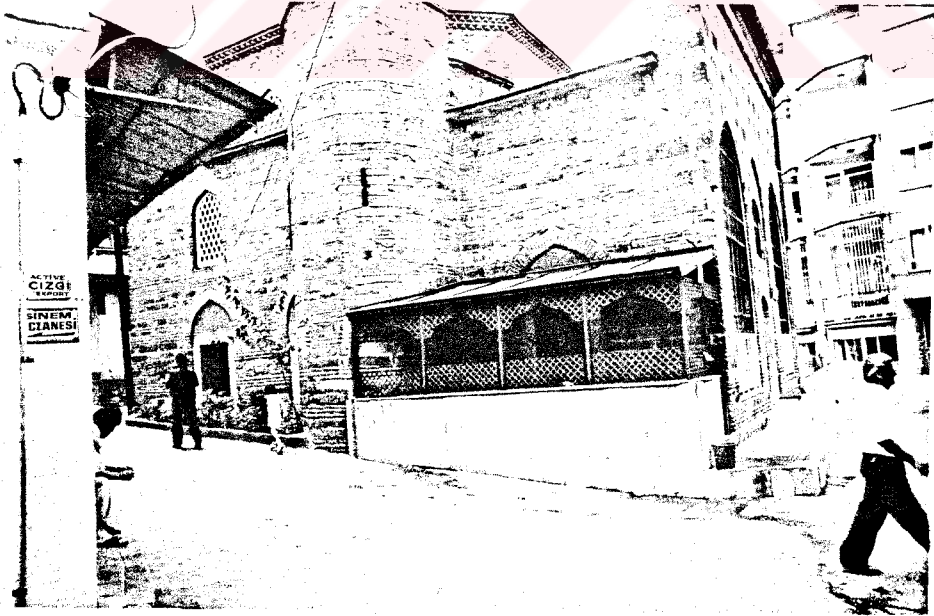
Resim 295: Nalbantoğlu Camii kuzey cephe

Resim 296: Nalbantoğlu Camii ve son cemaat yeri üstten görünüş

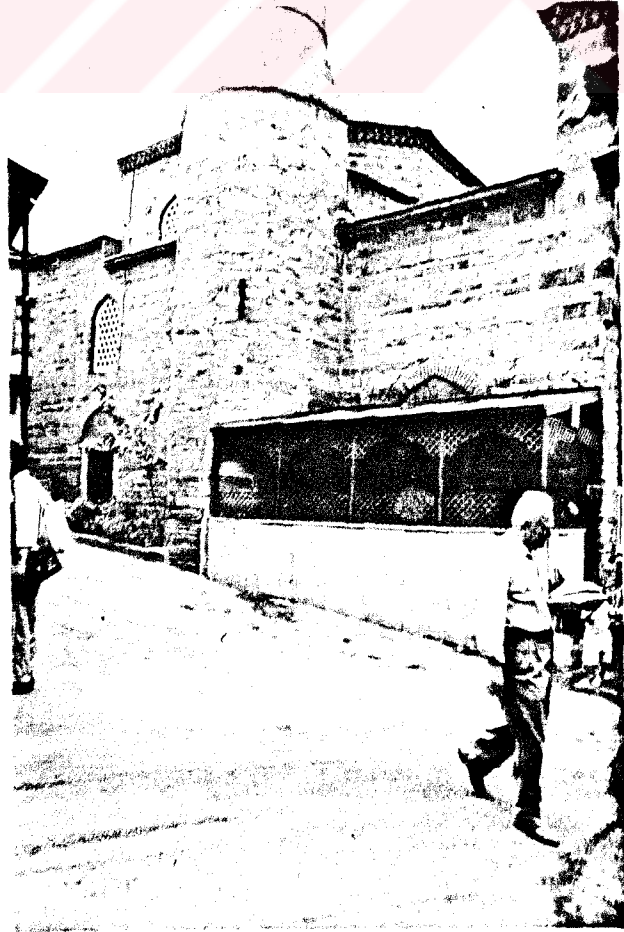
Resim 297: Nalbantoğlu Camii doğu cephesi

Resim 298: Nalbantoğlu Camii batı cephesi

Resim 299: Nalbantoğlu Camii
duvar örgüsü

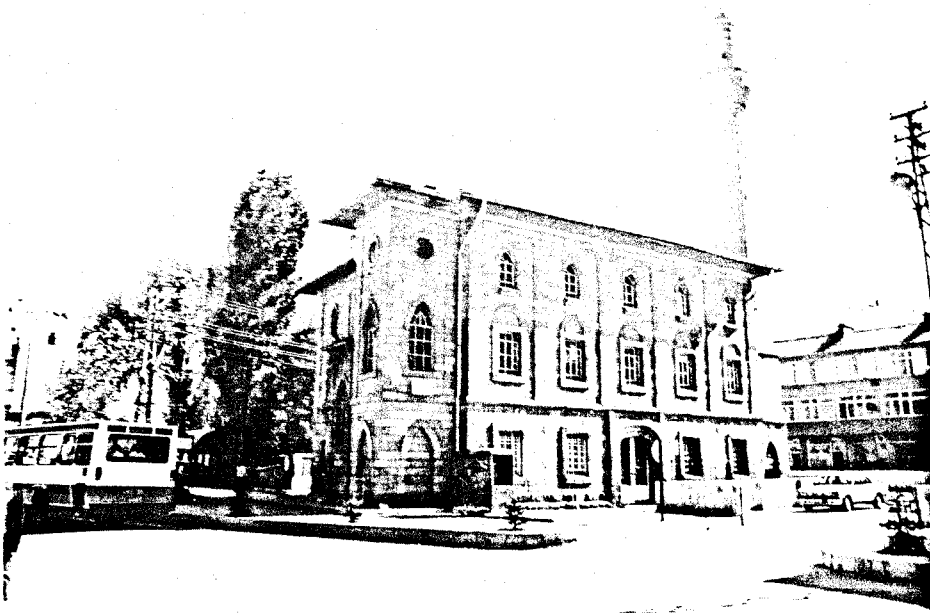

Resim 300: Nalbantoğlu Camii
minare kaidesi

Resim 301: Nalbantoğlu Camii minaresi

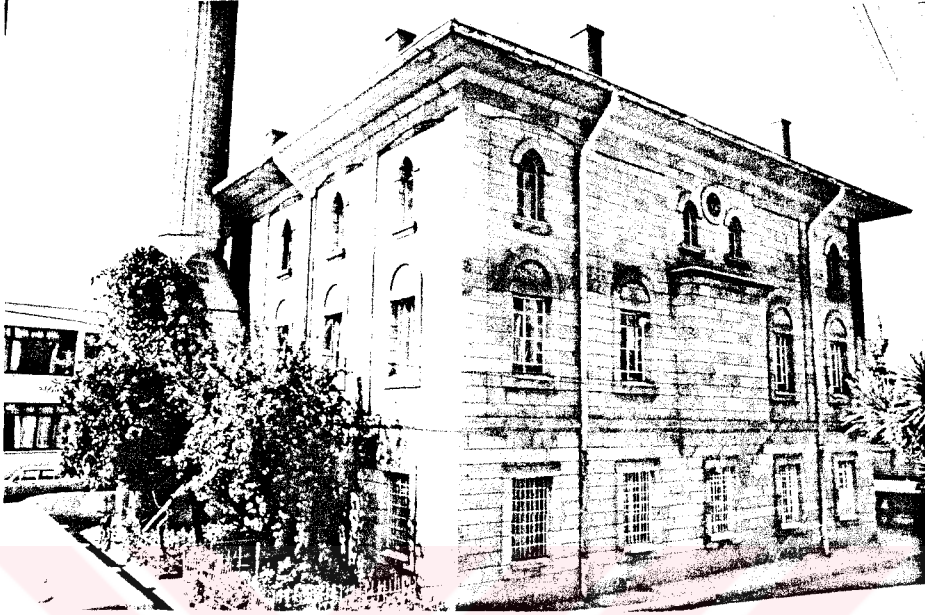
Resim 302: Isparta Hacı Abdi Camii genel görünüşü

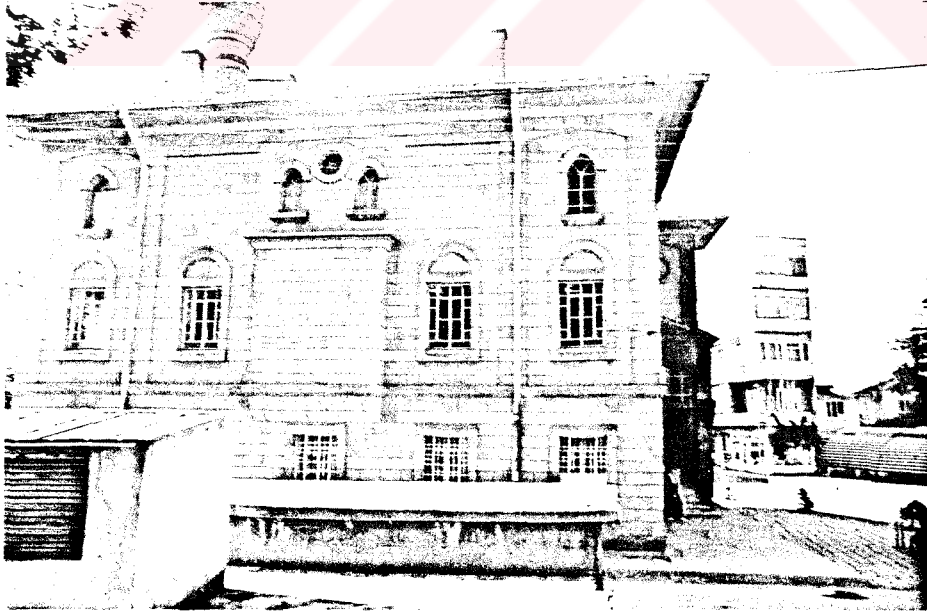
Resim 303: Hacı Abdi Camii doğu cephesi

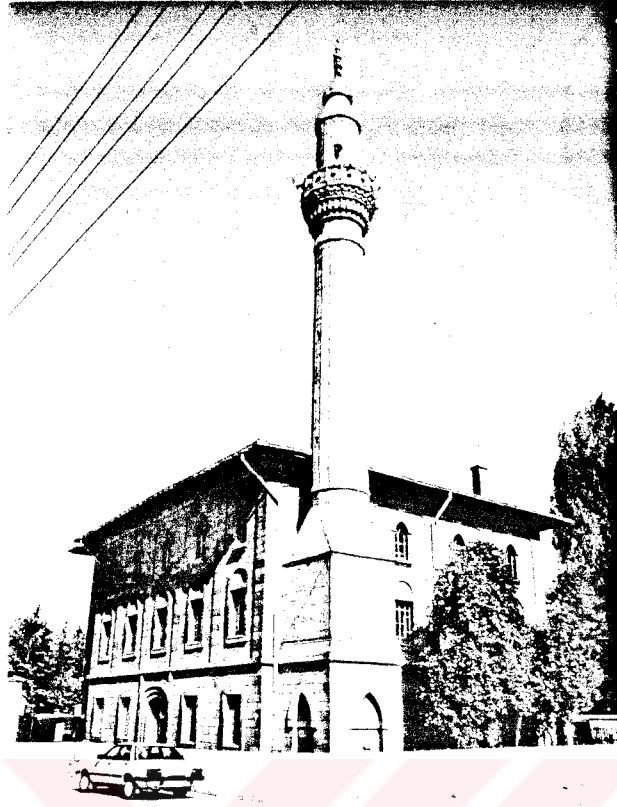
Resim 304: Hacı Abdi Camii kuzey cephe

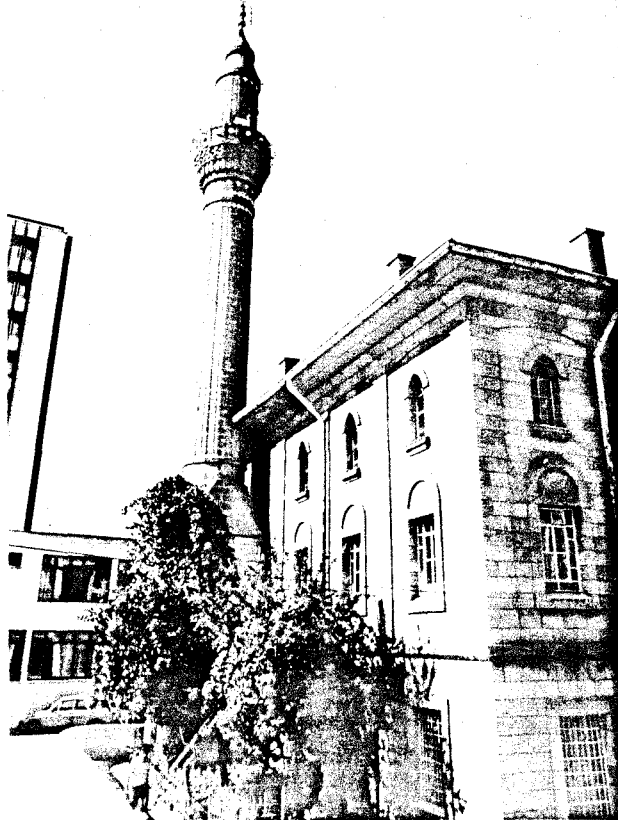
Resim 305: Hacı Abdi Camii güney cephe

Resim 306: Hacı Abdi Camii güney batı cephe duvar örgüsü

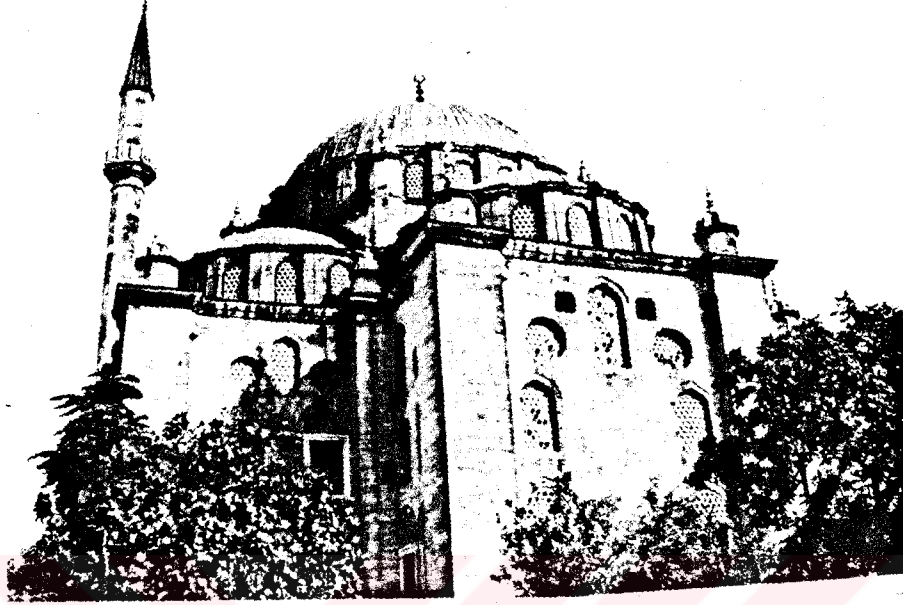

Resim 307: Hacı Abdi Camii
kuzey batı cephe ve minare

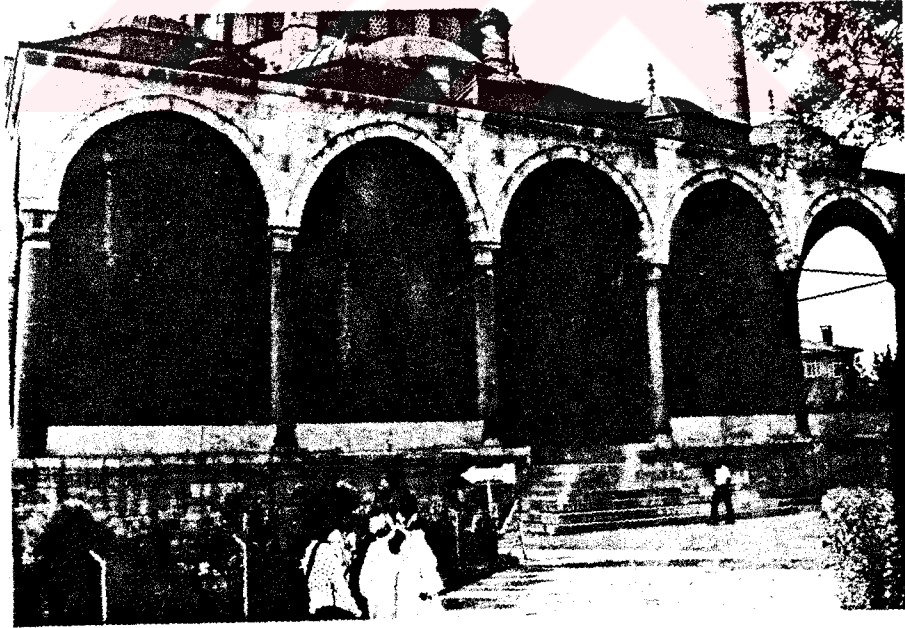

Resim 308: Hacı Abdi Camii
minaresi

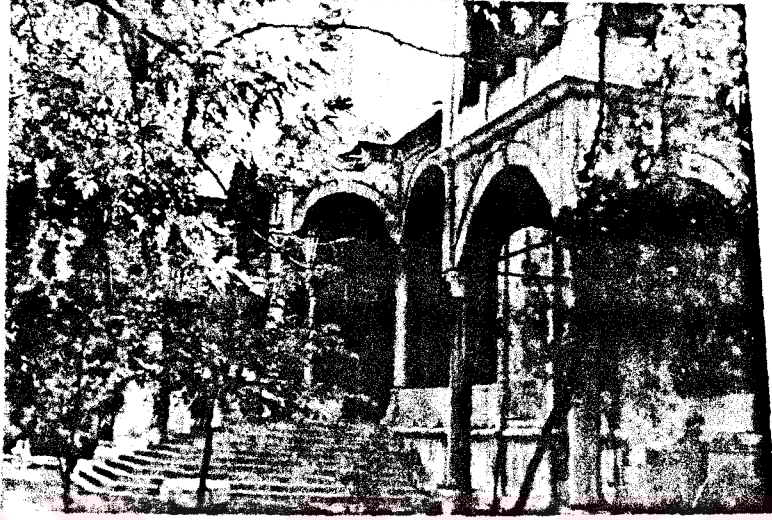

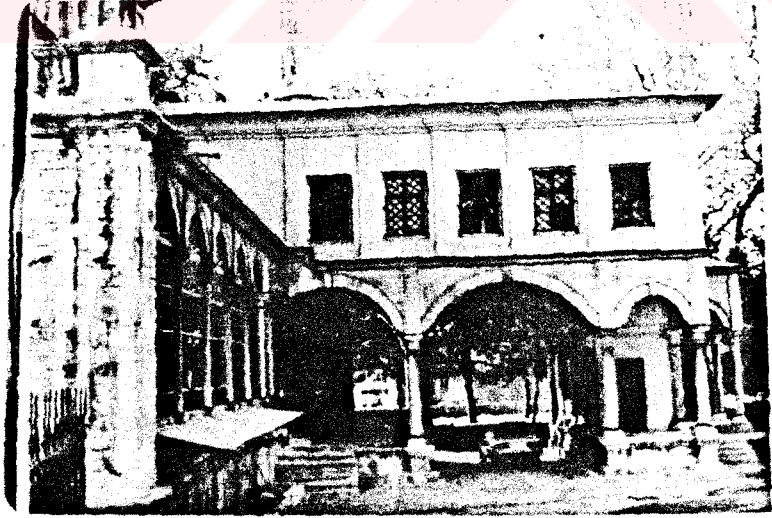
Resim 309: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrabı

Resim 310: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii son cemaat yeri

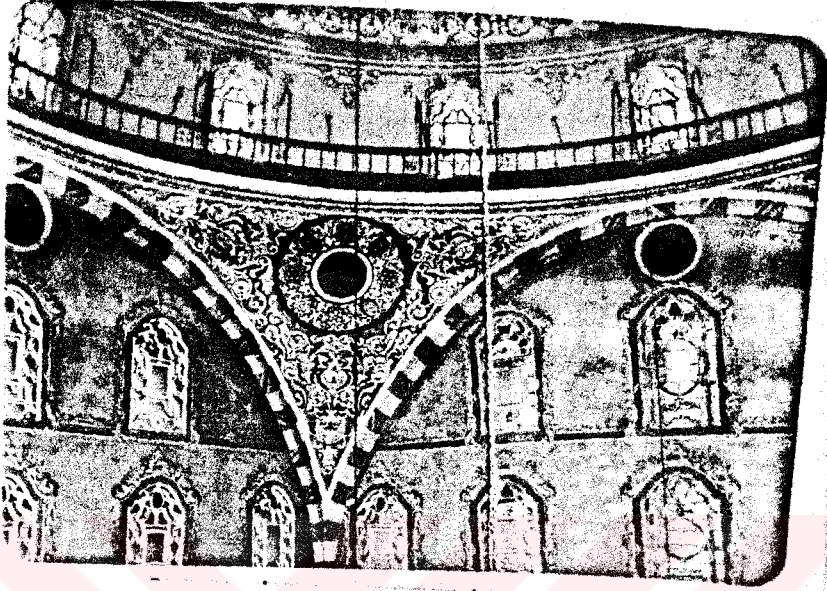

Resim 311: İstanbul Selimiye Camii son cemaat yeri

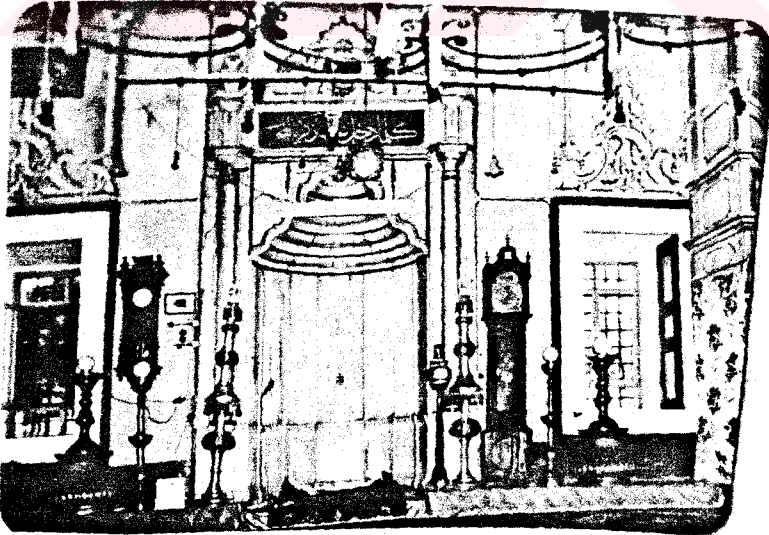

Resim 312: İstanbul Selimiye Camii hünkâr köşkü

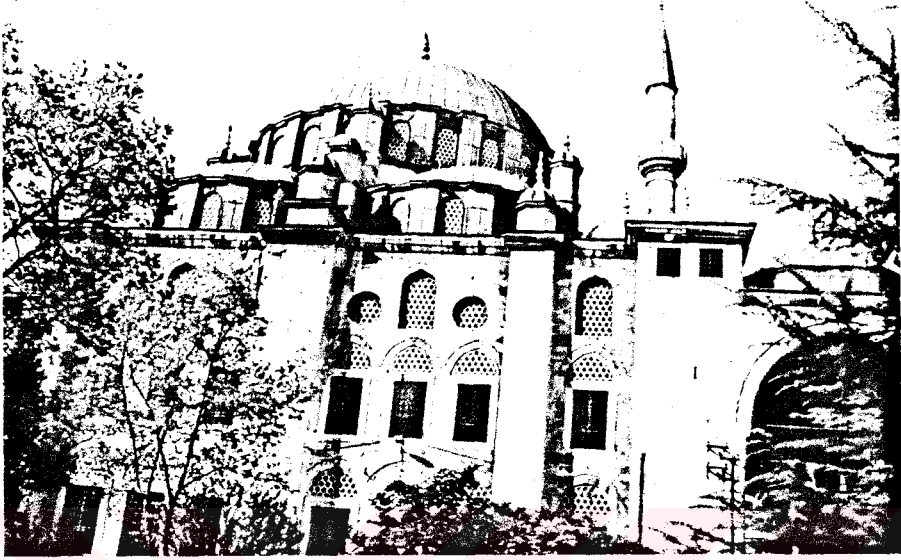

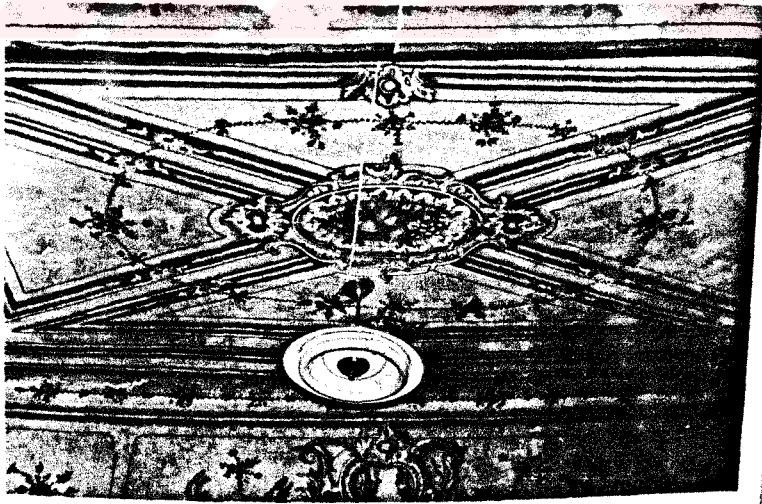
Resim 313: Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii içten görünüş

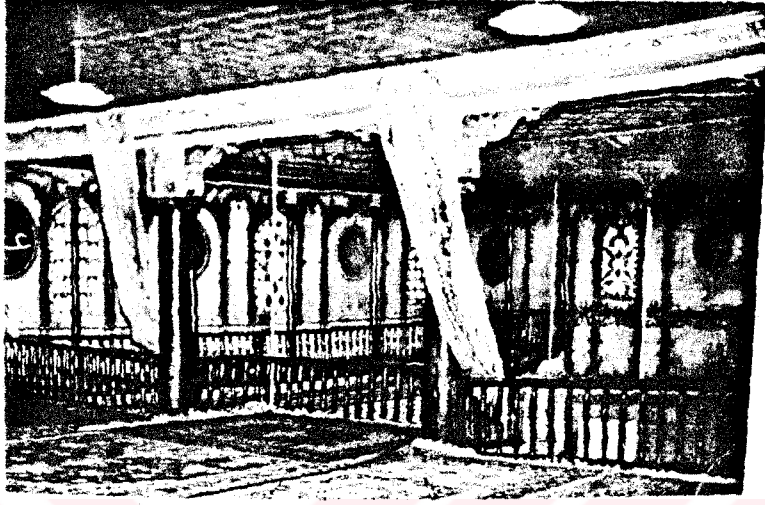
Resim 314: Safranbolu İzzet Mehmed Paşa Camii mihrabı

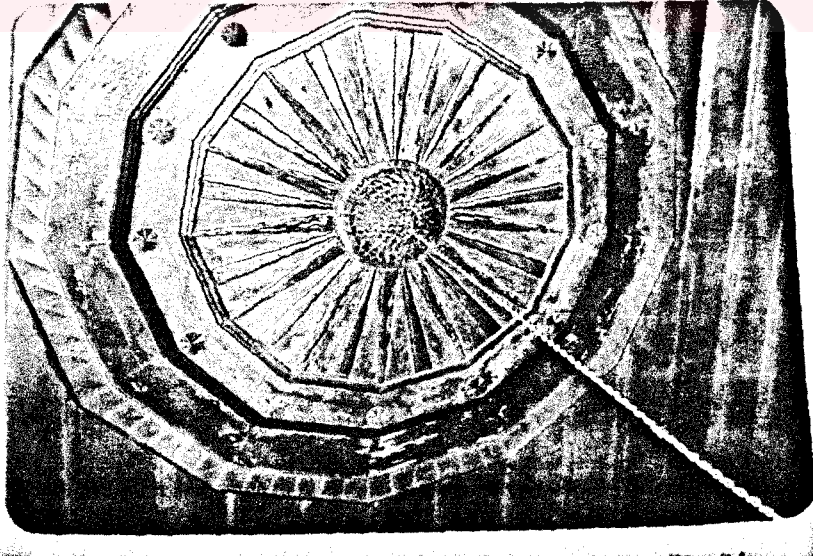
Resim 315: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii üstten görünüş

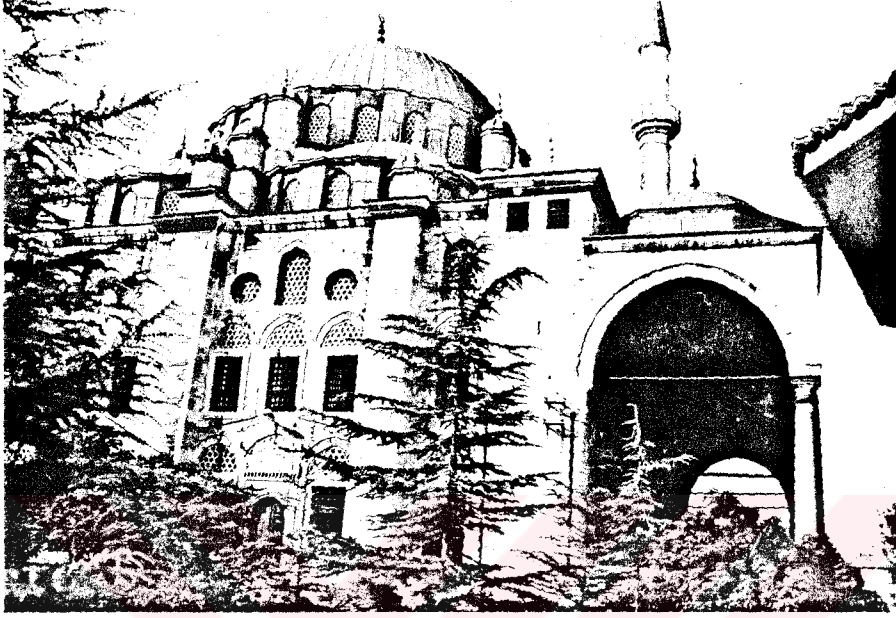
Resim 316: Yozgat Başçavuşoğlu Camii kadınlar mahfili altındaki natürmort

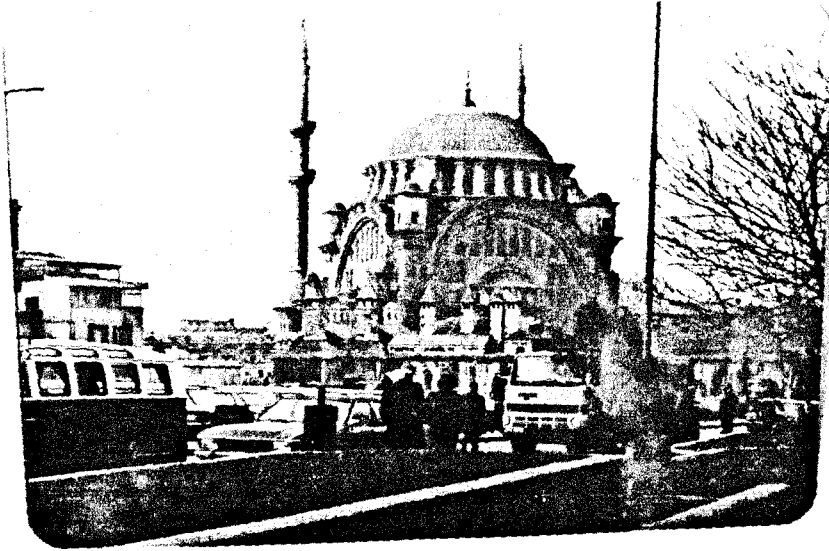
Resim 317: Yozgat Başçavuşoğlu Camii kadınlar mahfilinden harime bakış

Resim 318: Ankara Şeyh Muhiddin Camii tavan süslemesi

Resim 319: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii genel görünüşü

Resim 320: İstanbul Nur-u Osmaniye Camii genel görünüşü

Resim 321: İstanbul Damat İbrahim Paşa Mescidi genel görünüşü

Resim 322: İstanbul Nur-u Osmaniye Türbesi

Resim 323: İst./Eyüp Nakkaş Hasan Türbe cephesindeki çeşme

Resim 324: İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi